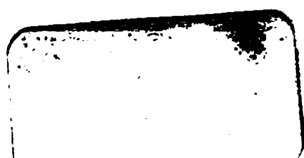

HANDLEIDING

VOOR DE

VERGELIJKENDE VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

Dr. G. A. WILKEN,
Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden.

NAAR DIENS DICTAAT EN AANTEEKENINGEN

UITGEGEVEN DOOR

C. M. PLEYTE Wzn.,
Conservator van het Ethnographisch Museum van het Kon. Zoöl. Gen. „Natura Artis Magistra" te Amsterdam.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

Ethnology -- Indonesia

OD

HANDLEIDING

VOOR DE

VERGELIJKENDE VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

HANDLEIDING

VOOR DE

VERGELIJKENDE VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

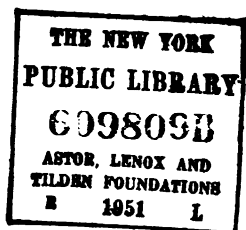
Dr. G. A. WILKEN,
Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden.

NAAR DIENS DICTAAT EN AANTEEKENINGEN

UITGEGEVEN DOOR

C. M. PLEYTE Wzn,
Conservator van het Ethnographisch Museum van het Kon. Zoöl. Gen. „Natura Artis Magistra" te Amsterdam.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1893.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

VOORREDE.

Allen, wien het voorrecht te beurt viel, van tot wijlen professor Wilken's vrienden te behooren, hebben meermalen vernomen, dat hij zich voorstelde, binnen een niet al te lang tijdsverloop een handboek te schrijven ten behoeve van de beoefenaars der ethnographie van den Indischen Archipel. Zelfs buiten den vriendenkring werd dit plan ruchtbaar en deed met dezen velen met verlangen naar het verschijnen van dit werk uitzien. Helaas! Hij is ons plotseling ontvallen; alle hoop om van zijn hand te ontvangen, wat het pièce de résistance van zijne veelomvattende en voortreffelijke studiën zou zijn geweest, werd eensklaps den bodem ingeslagen

De grondslagen voor den bouw waren echter door den bouwmeester in zijne talrijke monographieën gelegd; het grondplan was geleverd in de dictaten voor zijne openbare lessen.

Wie zou het evenwel gewaagd hebben, op die grondslagen voort te bouwen en het Handboek te leveren, dat de voltooiing van het werk geweest zou zijn? Niemand rekende zich daartoe in staat! Iets anders zou het echter zijn, op het gelegde fondament een eigen gebouw te stichten; dit zou zelfs een eisch worden voor wie in Nederland bij de beoefening der ethnographie van Indonesië, den weg bleven bewandelen, die de hooggeachte, veelbegaafde Voorganger en Meester voor hen heeft gebaand.

Zoo moest het zijn nut hebben, de nagelaten dictaten in ruimer kring dan de Collegekamer bekend te maken en ik

reken het mij tot een voorrecht, dat zij mij tot dit doel door de geachte Weduwe, Mevrouw J. J. Wilken—Neurdenburg werden afgestaan, die ik daarvoor openlijk mijn dank betuig. Niet minder stel ik op prijs, dat de Heeren van Oordt en de Stoppelaar (de firma E. J. Brill) te Leiden, zich met de uitgave wilden belasten.

Ik stel mij voor, mij van deze taak met de meeste piëteit te kwijten. Het zal mij genoeg zijn, wanneer ik als trouwe copiïst optreed, waarom ik den vorm, de zinswendingen en de rangschikking der stof nagenoeg onveranderd weergeef. Slechts een enkele maal ben ik van dit principe afgeweken en tot eenige wijzigingen overgegaan, doch alleen dan, als mij uit de aanteekeningen bleek, dat het geschrevene door het in de noten ter zijde gestipuleerde, behoorde vervangen te worden. Hieraan zij echter onmiddellijk toegevoegd, dat deze laatste zóó duidelijk zijn, dat omtrent de te volgen redactie geen twijfel kon rijzen. Waar die verandering noodig was, heb ik er zooveel mogelijk naar getracht, den stijl van den schrijver te volgen, opdat geene hiaten in diens werk zouden ontstaan. Verder heb ik mij de vrijheid veroorloofd alle inlandsche namen met latijnsche karakters te transcribeeren [1]), ook in de noten, en, ten gemakke van den gebruiker, onder den tekst hier en daar eene verwijzing naar de geraadpleegde bronnen aan te brengen, met dien verstande echter, dat, daar waar ik meende mij niet uitsluitend tot een aanvulling te mogen bepalen, ik die noten heb gewaarmerkt. Werden deze al te uitvoerig, of gaf het oorspronkelijke aanleiding tot eene opmerking mijnerzijds, dan plaatste ik die als aanteekening achter het werk in een afzonderlijke rubriek. Eindelijk nog heb ik in de volgorde der hoofdstukken verandering gebracht, zoodat deze thans in overeen-

1) Natuurlijk was dit bij de behandeling van het hoofdstuk „Taal en literatuur” niet altijd mogelijk.

stemming is met den wensch door den overledene, mij vóór zijn verscheiden kenbaar gemaakt.

Omtrent den inhoud van de dictaten kan ik kort zijn; deze blijkt voldoende uit de titels der hoofdstukken en hunne onderafdeelingen. Daarom slechts een enkele opmerking omtrent de leidende gedachte, die aan het samenstellen ten grondslag ligt en de daarbij aangenomen volgorde.

Niet de geographie, zooals tot heden steeds het geval was, doch de vergelijkende ethnographie was het leidend beginsel. In dit opzicht onderscheidt het dictaat zich dus van de bestaande handleidingen, die alle de geographie tot basis hebben, die stam voor stam, volk voor volk behandelen. In dit dictaat worden de zeden en gewoonten der verschillende stammen in hun verband, in hun ethnologischen samenhang besproken. Bij voorbeeld waar de grondrechten van de Indonesiërs worden nagegaan, vindt men een schets van de grondrechten, zooals die bij de verschillende stammen van den geheelen Archipel bestaan, als 't ware een monographie van dit onderwerp.

Het behoeft verder wel geen betoog, dat eene dergelijke behandeling der verschillende punten in het tijdperk van vergelijkende studiën van groote waarde is.

Wat de volgorde aangaat, deze is aldus: steeds werd bij de laagst ontwikkelde volken aangevangen, om van hen geleidelijk tot de hoogst beschaafde over te gaan. Wijlen de schrijver toch was overtuigd, dat de ontwikkelingsgang van den mensch één is met voortstreven op den weg tot hoogere volmaking. Wil men dus de dikwijls als *survivals* nog bestaande, halfvergeten gebruiken der hoogst ontwikkelden leeren begrijpen, dan dient tot de minst beschaafden te worden afgedaald, bij wie deze zelfde instellingen nog veeltijds ongerept worden gehuldigd. Eerst schetst hij dus de gebruiken zooals zij zijn, daarna eerst, wat zij werden.

Handleiding noemde ik het dictaat, én omdat het de eerste

vergelijkende ethnographische beschrijving der volken van den Indischen Archipel is, én wijl het op de leest der nieuwste ontdekkingen op het gebied der vergelijkende wetenschap is geschoeid. Moge de belangstelling bewijzen, dat zij een leemte aanvult.

Amsterdam, Januari 1892.

C. M. PLEYTE WZN.

INLEIDING.

BEVOLKING.

De eilandenwereld tusschen Zuidoost-Azië en Amerika wordt bewoond door één ras, het Maleisch Polynesische. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat dit ras groote variëteiten, tal van verscheidenheden aanbiedt. Door ongelijkheid van bodem, door verschil van lucht, van levenswijze, van bedrijven, niet het minst door vreemde invloeden heeft dit ras zich langzamerhand in eenige hoofdtakken gesplitst, wier aantal heden ten dage vier bedraagt als:

I. het Maleische of Indonesische ras
II. het Melanesische of Papoesche ras
III. het Mikronesische ras
IV. het Polynesische ras.

Het eerste bewoont de eilanden van den Indischen Archipel met uitzondering van Nieuw Guinea, welke eilanden met den Nieuw Britannia-archipel, de Salomo-eilanden, de Nieuwe Hebriden, de Fidschi-eilanden, Nieuw Caledonië en eenige daartusschen gelegen kleinere groepen door de Melanesiërs worden bevolkt. Het derde ras, het Mikronesische, verspreidde zich over de Palau-eilanden, de Carolinen, de Marianen, de Marshall- en Kingsmill- of Gilbert-eilanden enz., terwijl het Polynesische ten slotte zich op de overige eilanden der Stille Zuidzee, met name de Tonga-, de Samoa-, en de Gezelschaps-eilanden

(Tahiti), de Marquesas en Sandwich-eilanden, de Paumotoe-eilanden, Rapanui of het Paascheiland en Nieuw Zeeland tot woonplaats uitkoos [1]).

Met de beide rassen, het Mikronesische en Polynesische, die zich buiten den Indischen Archipel vestigden, zullen wij ons verder niet bezig houden. Anders is dit met de beide overige, het Indonesische en Melanesische, die de eilanden, den Indischen archipel vormend, bewonen.

Het Maleische ras vindt men op Madagascar (Huwa's), op Malaka, de groote Soenda-eilanden, de Philippijnen, de kleine Soenda-eilanden tot en met West Flores en verder op Savoe. Het Melanesische ras liet zich neder op Nieuw Guinea en de eilanden tusschen Nieuw Guinea en Celebes, dat zijn de Molukken, de overige kleine Soenda-eilanden, Oost- en Midden Flores, Timor, Roti, de Zuidwester- en de Zuidooster-eilanden, en een aantal eilanden, buiten den Archipel gelegen, die wij boven reeds als door Melanesiërs bevolkt leerden kennen.

Wat nu is het verschil tusschen beide rassen?

Bekend is het, dat dit onderscheid zeer groot is. Wij zullen daarom kortelijk de punten van afwijking tusschen de beide rassen opsommen, zooals die door Waitz zijn opgegeven, om vervolgens met een enkel woord te gewagen van beider physische kenmerken. Ziehier dan hoe Waitz het verschil opgeeft: „de Maleier is kort van gestalte, bruin van kleur, sluik van haar, baardeloos van aangezicht, glad van huid; de Papoewa is grooter, donker-roetkleurig, kroesharig, gebaard, behaard. De Maleier heeft een breed gelaat, een kleinen neus en platte wenkbrauwen; de Papoewa heeft een lang gezicht, een grooten vooruitstekenden neus en uitpuilende wenkbrauwen. De Maleier is schroomvallig, koel, ingetogen, rustig; de Papoewa is boud,

1) Men houde hierbij in het oog dat slechts de voornaamste groepen, door de verschillende rassen bewoond, werden genoemd.

onstuimig, prikkelbaar en luidruchtig. De Maleier is stil en lacht zelden; de Papoewa is vroolijk en lacht veel. De een verbergt zijne aandoeningen, de ander spreidt ze ten toon.

Een oogenblik nog zij het ons vergund bij de hier genoemde physische kenmerken van ieder afzonderlijk stil te staan en daartoe met de Papoewa's aan te vangen.

Het meest typische van de Papoewa's, vergeleken met de Maleiers is, zooals wij zagen, in de eerste plaats het haar, dat kroezig is instede van sluik. Dit kroeshaar hebben ook de Negers, gelijk bekend is. Een voornaam onderscheid evenwel tusschen het haar der Negers en dat der Papoewa's bestaat in de groeiwijze. Bij de Negers en Kaffers groeit het haar gelijkmatig verspreid over het geheele hoofd, bedekt het hoofd als het ware met een dikke vacht. Bij de Papoewa's en Hottentotten daarentegen is het haar in bosjes vereenigd ingeplant, op dezelfde wijze als de haren van een borstel. Het hoofd van een Papoewa vertoont dan ook veel overeenkomst met een raagbol. De Papoewa's zijn dus bundelharig. Verder zijn zij gekenmerkt door een baard van denzelfden kroesigen aard als het hoofdhaar. De armen, beenen en borst zijn ook min of meer met soortgelijk haar bedekt. Niet het minst ook valt, vergeleken met het Maleische ras, hun kleur in het oog. De kleur van de huid is donker-roetachtig bruin, soms op het zwart af, maar nooit geheel gelijk aan het gitzwart van de negers. Men vindt echter bij de Papoewa's, zooals bij andere volken, ook veel verscheidenheid van tint; vele Papoewa's hebben dan ook een lichtere huidkleur. De huid van den Papoewa's is evenals die van den neger bijzonder zacht, ja zelfs fluweelachtig op het gevoel. Natuurlijk is dit alleen bij jongere individuen het geval, daar bij ouderen van dagen de huid door onzindelijkheid en door het naakt loopen in weer en wind buitengewoon hard en ruw wordt. Dr. Meyer verzekert echter, dat de kinderen bij de Papoewa's zulk een fluweelzachte huid hebben, als men zelden, zelfs in

Europa, bij kinderen vindt. Wat gestalte aangaat, overtreft de Papoewa volgens Wallace in grootte den Maleier en staat zijn lengte gelijk met de gemiddelde lengte van den Europeaan. Typisch ook is de neus, zoo geheel verschillend van die der Maleiers. In het gelaat van den Papoewa is, zooals Wallace dit uitdrukt, dit een in het oogloopend, aanmatigend deel, terwijl hij zich bij de Maleiers terug trekt. De neus van den Papoewa is groot met een benedenwaarts verlengde spits. Wat den gelaatsvorm betreft, behooren de Papoewa's tot de prognathen of de schuintandigen, echter is dit bij vele individuen niet in die mate zichtbaar, als dit bij de Negrito's en de Maleiers het geval is. Men vindt dan ook bij de Papoewa's velen, die door den grooten neus en gering prognathisme volkomen een Europeesch, meer bepaaldelijk een Joodsch type hebben.

Volgens hun schedelvorm zijn de Papoewa's ontegenzeggelijk langhoofdig, dolichocephalen, doch ook brachicephalen, kortschedeligen, komen voor.

Dit voor zooveel het uiterlijk betreft.

Ook de gemoedsaard der Papoewa's is kenmerkend, zooals wij reeds opmerkten. De Papoewa is levendig van aard en geeft aan zijn gemoedsaandoeningen lucht door luid geschreeuw en gelach en wild gespring. Tot dit uiterste slaat de Maleier nimmer over. Deze verbergt steeds zijn aandoeningen. Hoewel de Papoewa's geheel onbeschaafd zijn, schijnt het hun aan natuurlijken aanleg niet te ontbreken en bezitten zij eenigen kunstzin, die zich openbaart in het snijwerk, waarmede zij hunne sieraden, werktuigen en woningen versieren.

Wij hebben zooeven het gebied der Papoewa's aangegeven, doch de meest typische Papoewa's bewonen Nieuw Guinea, de Papoesche- en de Aroe-eilanden, welke beide groepen slechts door een ondiepe zee van Nieuw Guinea gescheiden zijn. De bewoners der Molukken, van Oost en Midden Flores, van Timor, Solor, Alor en Roti vertoonen niet meer de zuivere Pa-

poewatrekken, zijn geen zuivere Papoewa's, doch blijkbaar van gekruist ras en wel van Maleiers en Papoewa's. Misschien is die vermenging zoo te verklaren, dat laatstgenoemde eilanden oorspronkelijk een zuiver Papoesche bevolking hebben geherbergd, die zich langzamerhand met de naar het Oosten opdringende Maleiers heeft vermengd. Bij die vermenging echter praedomineert het Papoesche element boven het Maleische. Al de stammen toch, welke de oostelijke eilanden bewonen, vertoonen, de een in meerdere, de andere in mindere mate het Papoewatype; de trekken der Papoewa's. Zoo verraden de Timoreezen, deze meer dan de Alfoeren van Halmahera, deze die trekken weder meer dan de Alfoeren van Boeroe, enz. Niet alleen het type, doch zelfs de taal-eigenaardigheden, vooral de genitiefconstructie wijzen er op, dat deze stammen, die de oostelijke eilanden bewonen, gerekend moeten worden meer tot de Papoewa's dan tot de Maleiers te behooren.

Voordat wij thans tot het geven van een karakteristiek der Maleiers kunnen overgaan, dienen wij nog met een enkel woord de Negrito's, reeds enkele malen vroeger genoemd, te bespreken. De Negrito's, die vroeger algemeen werden beschouwd als tot het Melanesisch ras te behooren, vindt men in de eerste plaats op de Philippijnen. Zij bewonen voornamelijk de noordelijke bergstreken van het eiland Luzon, de binnenlanden van Panay, Çebu en hier en daar verspreid op Mindanao. De Spanjaarden noemden deze negerachtige bevolking Negritos = negertjes, de Maleiers Aita = hitam = zwart. Behalve op de Philippijnen vindt men een dergelijke negerachtige bevolking in de binnenlanden van Malaka in het gebied van Kedah, bekend onder den naam van Semang, terwijl ook de Andamansche eilanden een aanverwante bevolking herbergt, Mincopies geheeten. Alle deze drie, de Aita's, de Semang's en de Mincopies komen in vele opzichten met de Papoewa's overeen, vooral wat het haar en de kleur der huid betreft. Op een paar punten wijken zij evenwel

van de Papoewa's af; zij zijn namelijk kleiner dan dezen, zelfs kleiner dan de Maleiers, zoodat men hen dwergachtig noemen mag. Verder missen zij den kenmerkenden neus der Papoewa's. De hunne is in den regel klein, plat en opgewipt. Ook zijn zij brachycephaal. Om deze redenen hebben Wallace, Meyer, Maclay en anderen gemeend de Negrito's als een afzonderlijk ras te moeten beschouwen, welke opvatting evenwel nog nader bevestigt dient te worden.

Zooals wij reeds gezien hebben, kan men de Maleiers in Oostelijke (de Polynesiërs) en Westelijke (de Indonesiërs) verdeelen. De eersten zullen wij ook thans als buiten den Archipel wonende buiten beschouwing laten, doch ons meer in het bijzonder met de Westelijke bezighouden.

De eigenaardigheden der Westelijke Maleiers hebben wij reeds in hoofdtrekken geschetst. In alles vormen zij het tegendeel van de Papoewa's, zoowel wat physische eigenaardigheden als wat geaardheid betreft. Zij zijn licht roodachtig bruin, dikwijls overgaande tot een olijfkleur of geelbruin. Het hoofd is plat en breed (dikwijls tengevolge van kunstmatig afplatten overdreven ineengedrukt), terwijl het haar grof, zwart en sluik is, zoodat een spoor van golving of krullen als een bijna zeker bewijs van bijmenging van vreemd bloed mag beschouwd worden. De mannen zijn baardeloos en op borst en ledematen niet behaard. Met groote zorg worden de haartjes, die op verschillende plaatsen het lichaam bedekken uitgerukt, wat zich dikwijls ook tot de oogharen en wenkbrauwen uitstrekt. De grootte is gelijkmatig en altijd beneden het gemiddelde van den Europeaan. Wat den aangezichtsvorm betreft, behooren de Maleiers tot de prognathen, doch het prognathisme is tot matige grenzen bepaald. Zelfs is deze schuintandigheid bij den eenen stam sterker dan bij den anderen. Alleen de jukbogen steken algemeen eenigszins uit. De schedelvorm vertoont bij de verschillende stammen groote afwijkingen. De Javanen en Soendaneezen zijn

brachycephaal, evenals de Boegineezen en Makassaren. Daarentegen zijn de Dajaks, de meeste Sumatrasche stammen, de Balineezen en Amboneezen veelal mesocephaal.

Den gemoedstoestand der Maleiers leerden wij reeds als in zichzelf gekeerd en onvatbaar voor levendige indrukken kennen. Men bemerkt slechts zelden wat in den Maleier omgaat. Het gevoel van verrassing, verwondering of vrees is meestal moeilijk waarneembaar.

Wij zien dus, dat het verschil tusschen Papoewa's en Maleiers groot is. Lang heeft men beiden dan ook voor geheel afzonderlijke rassen beschouwd en verschillende ethnographen zijn nog steeds die meening toegedaan. De jongste onderzoekingen hebben echter uitgemaakt, dat zij voorheen één volk moeten zijn geweest. Deze conclusie is gegrond op de overeenkomst in taal. De talen, zelfs die der zuivere, typische Papoewa's vertoonen een groote familietrek met de talen, die door het Maleische ras gesproken worden. Niet zelden zijn tal van woorden, behoudens de klankwijzigingen dezelfde, doch ook grammaticaal stemmen beide groepen herhaaldelijk overeen. Het spreekt echter van zelf, dat om het groote verschil, dat tusschen de beide rassen bestaat, te verklaren, men moet aannemen, dat zij langen tijd van elkaar gescheiden hebben geleefd. Ook in de taal toch vertoont zich bij groote gelijkheid menig belangrijk verschilpunt. Het betreft de zoogenaamde genitiefconstructie waarop door Dr. Brandes het eerst de aandacht werd gevestigd. In de Maleische talen, de talen van het Maleische ras, zoowel als in de talen van het Papoesche ras vormt men samengestelde woorden door eenvoudige nevenstelling van twee woorden. Terwijl nu in de talen van het Maleische ras het bepalend woord, dat dus in den genitief staat, volgt, gaat het in de talen der Papoewa's vooraf. Zoo is om het verschil door een enkel voorbeeld toe te lichten, in het Mafoersch of Noefoersch (een taal op Nieuw Guinea gesproken) „traan, vischvet, *ijěn* — *mani*,

waarin *ijĕn* = Mal. *ikan* = visch en *mani* = Mal. *minjak* = olie, vet is. Met dezelfde woorden wordt dan in het Maleisch hetzelfde begrip uitgedrukt, alleen is de volgorde omgekeerd.

Hiermede meenen wij beide rassen voor het oogenblik voldoende te hebben gekarakteriseerd en wij zullen daarom tot de beschrijving hunner zeden en gewoonten overgaan, waaruit de punten van overeenkomst of verschil, die hier niet genoemd werden van zelf in het licht zullen treden. [1])

1) Eene speciale opsomming van de verschillende stammen, die in dit werk voorkomen, alsmede de opgave hunner woonplaatsen heb ik onnoodig geacht. Zij zijn met behulp van Stemfort en ten Siethoff's atlas onmiddellijk te vinden.

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

Voedsel en opwekkende middelen.

a. PLANTAARDIG EN DIERLIJK VOEDSEL, *b.* DRANKEN, *c.* SIRIH, TABAK, OPIUM, *d.* GEOPHAGIE EN *e* ANTHROPOPHAGIE.

---

a. Plantaardig en dierlijk voedsel.

Natuurlijk verschilt de voeding naar den graad van ontwikkeling. Bij de laagst ontwikkelde stammen, welke nog een zwervend leven leiden, de Loeboes, de Koeboes, de Orang Bĕnuwa, de Olo Ot, de Poenans [1]) en vele Papoewa-stammen, die den landbouw nog in het geheel niet kennen, bestaat de voeding uit alles wat slechts eetbaar is en in de bosschen gevonden wordt, wortels, boombladeren enz. [2]) en verder uit hetgeen de jacht en de vischvangst opleveren, waarbij men zelfs het vleesch van de meest walgelijke dieren, slangen, kikvorschen, hagedissen en dergelijke, niet versmaadt. Het spreekt van zelf, dat, waar de landbouw bestaat, ook de voedingsmiddelen beter worden. Welke deze zijn, wenschen wij in het kort na te gaan.

De rijst is heden ten dage het meest algemeene voedingsmiddel. Het gebruik van de rijst evenwel leerde de bevolking van de Hindoes kennen; nergens toch komt deze plant in den Indischen Archipel in het wild voor. Zij is geen inheemsch

---

1) Gerlach, Reis naar het meergebied van den Kapoeas in Borneo's Westerafdeeling, Bijdr. K. Inst. T. L. en Vk., dl. V, 4de volgr., blz. 304. Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 262. Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 228.

2) Bruyn, Bijdrage tot de L. en Vk. v. Nieuw-Guinea, Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Indië, dl. XXXVII, blz. 187—188.

gewas. Wel is dit de *gierst*, Panicum italicum. Deze dan ook werd vóór de komst van de Hindoes algemeen verbouwd. Het volgende levert hiervoor een duidelijk bewijs. *Gierst* is nu in het Sanskrit *yava*. De Hindoes in den Archipel komende, gaven dit gebied van giersteters den naam *Yava-dvîpa*, waarvan het Jabadiva, naar de Prakrit-uitspraak of de uitspraak van de volkstaal, van Ptolomaeus afkomstig is.

Hoe algemeen gierst ook vroeger moge geweest zijn, het gebruik daarvan is door de rijst, die de Hindoes invoerden, verdrongen. Slechts op sommige plaatsen is zij nog een voornaam voedingsmiddel en wordt zij dus nog verbouwd. Zoo o. a. bij de Dajaks in de binnenlanden van Borneo wordt veel gierst in plaats van rijst gegeten. Ook bij de Alfoeren van Boeroe is gierst nog een voornaam voedingsmiddel, en zoo ook wordt zij aangeplant bij de stammen rond de bocht van Tomini, op Timor en op Rotti. De benamingen voor gierst in de verschillende Archipeltalen zijn alle afkomstig van het Sanskrit *Yava*. In het Mal. is het *djawa*, Jav. *djawawut* (djawa-awut = fijnkorrelig). In het Bataksch [1]) *djaba ure* (ure = awut), Dajaksch *djawä*. Wij hebben hier een zonderling voorbeeld van het feit, dat een inlandsche benaming verloren gegaan is en plaats gemaakt heeft voor eene vreemde. Wij zien er uit, dat zoo er niet meerdere bewijzen zijn, het niet aangaat, uit eene vreemde benaming de conclusie te trekken, dat eene zaak ingevoerd is. Trouwens een voorbeeld daarvan hebben wij in *gĕni* (*ngehi* later Krâmâ) voor vuur, dat in het Sanskrit *agni*, vuur en naam van den vuurgod is.

De gierst wordt gewoon als rijst gekookt en gegeten [2]).

Men eet de rijst echter niet als bij ons, min of meer als een pap gekookt, doch droog, zoodanig, dat de korrels slechts een weinig samenhangen. Om gaar te worden, wordt de rijst boven kokend water gestoomd. Hiertoe bezigt men een trechtervormige mand, *kukusan*, van bamboe gevlochten, en zet deze in de opening van een pot, *priuk*, welke gedeeltelijk met water is gevuld.

1) v. d. Tuuk, Bataksch-hollandsch Woordenboek i. v. *djaba*. — v. d. Toorn, Menangkabauwsch-Maleisch Wrdb. i. v. *djao*.

2) Hardeland, Dajaksch-deutsches Wörterbuch, i. v. *djawä*.

Het water wordt nu aan de kook gebracht en de stoom, welke zich alsdan ontwikkelt, maakt de rijst gaar[1]). Evenwel bestaat er bij de Menangkabauwsche Maleiers nog een andere wijze om rijst te koken. Men zet het water in een pot, *păriuwq* of *bălangô* te vuur en laat dit koken, doet de rijst, *baré*, in een korf en wascht ze af in de rivier. De gezuiverde rijst wordt in het kokende water gedaan en de pot op 't vuur gelaten, tot het water opnieuw begint te koken; dan schept men het overtollige water en het schuim af, sluit den pot met een deksel of blad en tempert het vuur. Om te zien of de rijst gaar is, wordt ze met den bamboesteel van een lepel, *sanduwq* omgeroerd; is die droog, als men hem uit de rijst neemt, dan wordt zij als gereed, *nasi tjarai*, beschouwd [2]).

Naast de rijst echter bekleedt op de Westelijke eilanden de Turksche tarwe *djagong*, een voorname plaats. Ook dit gewas is niet oorspronkelijk, doch ingevoerd en wel door de Portugeezen. Zuid-Amerika schijnt het oorspronkelijk vaderland te zijn van de Turksche tarwe. Dat het gewas door de Portugeezen werd ingevoerd, bewijst de naam *milu* op Noord-Celebes, die van het Portugeesche *milho da India* afkomstig is. Op Noord-Celebes wordt evenveel djagong gegeten als rijst. Men stampt de djagong min of meer tot gruis en bereidt die dan als de rijst, niet gestoomd, doch gekookt, hetzij vermengd met deze of alleen. Ook op Java is de djagong een voornaam voedingsmiddel, althans in de bergstreken. De Madoereezen en Tenggereezen stellen haar zelfs boven de rijst [3]). Nog jong zijnde wordt de djagong geroosterd, niet zelden als versnapering, *bersiki*, genuttigd. Evenzoo is dit op Timor en omliggende eilanden. In de Oostelijke deelen van den Archipel, dat wil zeggen op de eilanden beoosten Celebes, de Molukken, Nieuw Guinea enz. wordt rijst zoo goed als niet aangeplant. Het hoofdvoedsel van de bevolking in die gewesten is de *sago* van den sagopalm, waarvan deze stammen het gebruik misschien reeds voor de komst der Hindoes kenden. Rijst althans eten zij slechts bij exceptie.

---

1) Mededeelingen Ned. Zend. Gen., dl. XVIII, blz. 138. Zie Aanteekening I.
2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving blz. 258.
3) Indische Gids, 1886, dl. I, blz. 589.

Men eet de sago op verschillende wijzen. De meest algemeene vorm waaronder de sago gegeten wordt, is de *papeda*, die als volgt wordt bereid. Men neemt een zekere hoeveelheid sagomeel en doet dit op een soort van zeef, mengt het met koud water aan en laat het mengsel doorzijgen. Vervolgens giet men er kokend water op en roert het mengsel met een potlepel, totdat het er als gekookte stijfsel gaat uitzien. Verder nuttigt men de sago als *sagu lempen* m. a. w. als sagobroodjes of koeken. Men bakt deze broodjes in vormen van pottenbakkers-aarde, die vooraf zijn verhit. In deze strooit men het sagomeel luchtig uit, waarna men ze toedekt met een pisangblad. Na 4 à 5 minuten zijn de broodjes gaar. Zij worden daarna uit den vorm genomen en in de zon te drogen gelegd [1]).

In dezen toestand gebruikt men de sago vooral op reis. Vóór het nuttigen wordt de *sagu lempen* eerst in water geweekt, totdat zij opzwelt en weder zacht wordt. Soms wordt de sago niet in steenen vormen gebakken, doch eenvoudig in boomblad, voornamelijk in sagoblad gewikkeld, toebereid. Dit heet *uha*. Een andere vorm is de *sinolah*, dat is sagomeel in een pan gedaan en met geraspte klapper- of kokosnoot tot een koek gebakken [2]). Nog bij andere volken vormt sagomeel een voornaam voedingsmiddel. Zoo is dat onder anderen bij de Mentawei-eilanders het geval.

Behalve rijst, Turksche tarwe en sago, dienen ook verschillende aardvruchten tot voeding, spijzen reeds bekend, vóór dat de stammen met de Hindoes in aanraking kwamen. Tot bewijs hiervoor diene, dat deze ook op de eilanden der Stille Zuidzee algemeen als voedingsmiddel gebezigd worden. De aardvruchten in het algemeen vat de inlander wel samen onder den naam *ubi*, doch deze wordt het meest toegepast op jamssoorten behoorende tot de dioscoraeën. De benaming komt in den zin van *ubi* voor jamssoorten in het Javaansch als *uwi* of *wi*, in het Bataksch als *ubi* [3]), in het Dajaksch als *owi* en op de Zuidzee-eilanden onder den vorm *uhi* [4]) voor. Een andere jamssoort is de

1) Meded. Ned. Zend. Gen., dl. XVIII, blz. 145.
2) v. Hoëvell, Ambon, blz. 56, zie ook blz. 54—57.
3) v. d. Tuuk, Bataksch Woordenboek i. v. *ubi*.
4) Ellis, Polynesian researches, dl. I, blz. 44.

gadung, op Java *gadung*, bij de Bataks *gadong*, bij welk laatste volk zij een zeer voornaam voedingsmiddel is. De benaming *pasigadong*[1]) middel om aan gadong, dat is, aan spijs te komen, past de Batak schertsende op zijn vrouw toe, want de veldarbeid wordt bij de galante Bataks vooral door vrouwen verricht. Dit wijst er op dat *gadong* eenmaal hoofdvoedsel was, want het woord kan zich niet gevormd hebben, toen men reeds djagong at.

Een andere aardvrucht behoorende tot de droidaeën wordt saamgevat onder den Maleischen naam *kĕladi*, Alfoersch *mundi beta*, Javaansch *linnjal*, Soendaneesch *talĕs*. Op Borneo wordt zij door de Dajaks ook gebruikt onder den naam van *kudjang*, terwijl zij in de Stille Zuidzee algemeen bekend is onder dien van *taro*. Een derde groep, behoorende tot de convolvulacaeën, vormen de zoete aardappelen of bataten in het Javaansch *katele*[2]), Maleisch *ubi djawa*, die ook in de Zuidzee algemeen gegeten worden. Dan komt nog op Java vooral de *danjdĕr* of *ubi dandur*, eene verscheidenheid van de in Indië zeer bekende kassave of maniok in aanmerking, die evenwel niet inheemsch is, doch uit China werd ingevoerd. De aardvruchten worden over het algemeen alleen veelvuldig gegeten in tijden van rijstschaarste. Men bereidt de aardvruchten toe door ze te koken, zooals wij de aardappels, of wel door ze eenvoudig in een gloeiend vuur te poffen. Eigenaardig is de wijze waarop bij de Alfoeren van Boeroe de aardvruchten worden klaar gemaakt. Dit geschiedt namelijk door ze, nadat ze geschild zijn, in pisangbladeren gewikkeld in een gat in den grond te doen en ze dan met een hoop steenen, welke van te voren heet gemaakt zijn, te bedekken. Na een zekeren tijd worden de steenen verwijderd en zijn de vruchten geschikt om te worden genuttigd. Dit is zeker de primitieve wijze van de aardvruchten te bereiden. Wij vinden deze onder anderen ook op de Zuidzee-eilanden terug[3]).

---

1) v. d. Tuuk, i. v. *gadong*, blz. 168.
2) Indische Gids, 1886, dl. I, blz. 589—590.
3) Ellis, Polynesian researches, IV, blz. 215. — Waitz, Anthropologie, dl. VI, blz. 53.

Op Savoe en Rotti is bovendien het sap van den lontarpalm, versch of tot stroop gekookt, een voornaam voedingsmiddel [1]).

In den regel gebruiken de meeste volken van den Indischen archipel twee maaltijden daags, dat is het middagmaal, bij de Javanen *mangan awan* geheeten, waarvan de tijd vrijwel aan den naam beantwoordt en het *mangan wĕngi*, na zonsondergang tusschen 7 en 8 uur [2]). In den regel gebruikt men ook des morgens in de vroegte het een en ander tot ontbijt. Alleen bij de Papoewas van Nieuw Guinea bestaat geen vaste etenstijd [3]). Hoofdschotel bij beide zooeven genoemde maaltijden is de rijst of in de Molukken sago. Naast de rijst heeft men allerlei toespijzen, in de eerste plaats *gulei*, allerhande groenten, *sajor*, gekookt in het melkwitte vocht, dat men uit geraspte klappernoot perst, somtijds ook eenvoudig in water, vermengd met een weinig visch of vleesch in kleine stukken gesneden, en eenige *sambal-sambal*, in den regel bestaande uit gestampte of fijn gewreven Spaansche peper met zout en dikwijls met de bekende *tĕrasi*, een konserf van visch of garnalen, gemaakt.

Wat echter de vleeschspijzen betreft, zij hier aanstonds opgemerkt, dat deze hoofdzakelijk slechts bij feestelijke gelegenheden genuttigd worden. Voornamelijk, althans bij de landbouwende stammen, wordt dit dan verschaft door huisdieren, daar zij weinig werk van de jacht maken, dus door koeien, karbouwen, varkens en pluimvee. Varkensvleesch wordt echter alleen door de niet Mohammedaansche stammen gegeten, bij de Mohammedaansche zijn de varkens door geiten vervangen. Het gevogelte wordt gewoonlijk „gepangand", het vleesch als *sĕsati*, aan bamboespeetjes voor het vuur gebakken, als *basi woko*, of in een bamboe toebereid, genuttigd. Sommige volken onthouden zich van het vleesch van bepaalde dieren. De Dajaks eten geen hertenvleesch, de Javanen eten geen koeien- noch kidangvleesch, het

1) Med. Ned. Zend. Gen., dl. XVI en dl. XIX, blz. 228. Zie ook Aanteekening II.

2) Veth, dl. I, blz. 614. — Junghuhn, die Battaländer auf Sumatra, dl. II, blz. 86. — v. Hasselt. Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 257. — Graafland, de Minahassa, II, blz. 63.

3) Sal. Müller, Reizen en onderzoekingen in den Oost-Ind. Archipel, dl. I, blz. 78.

eerste niet, als reminiscens uit den Hindoetijd, het laatste niet, wijl zij hiervan een natuurlijken afkeer hebben. Ten slotte zij nog het gebruik van hondenvleesch vermeld, dat door de Bataks, de Savoeneezen [1]) en enkele Polynesische stammen gaarne genuttigd wordt [2]).

Het gebruik van visch daarentegen is algemeen, hetzij toebereid met kruiderijen, hetzij eenvoudig gekookt. In de Molukken bijvoorbeeld wordt de visch veelal met citroensap en spaansche peper gekruid, *kuah ikan*, bij de papeda genoten, terwijl vooral groote visschen op Java, Midden-Sumatra, Zuid-Celebes enz. een lievelingsgerecht uitmaken [3]).

Alvorens van de spijzen af te stappen, nog eenige woorden aangaande het gebruik van zout. Het spreekt van zelf, dat bij de meest beschaafde volken het zout in het eten nooit gemist wordt. Doch hoe onontbeerlijk dit ingrediënt ons ook moge toeschijnen, bij vele volken is het gebruik daarvan ten eenenmale onbekend. Zoo o. a. bij de Papoewa-stammen der Z.W. kust van Nieuw Guinea en die der Humboldtsbaai [4]) bij de Poenans en de Olo Ot op Borneo [5]) en bij de Enganeezen [6]). Deze laatsten eten het niet alleen niet, doch lusten het niet, wijl zij gelooven, dat het gebruik daarvan doodelijke ziekten doet ontstaan. Hier en daar, bij sommige strandvolken, is het gebruik van zout wel niet bekend, doch gebruikt men, als surrogaat daarvoor, althans zeewater. Zoo bijv. bij de Mentawei-eilanders. Wanneer deze hunne spijzen kruiden willen, gebruiken zij zeewater. Dit geschiedt ook bij sommige Papoewa-stammen wier hoofdvoedsel sago is [7]), zooals de Karoners en andere stammen van het Arfakgebergte. Zij zullen nooit verzuimen, een weinig zeewater, als zij aan het strand geweest zijn, mede te nemen [8]).

1) Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XVI, blz. 307.

2) Waitz, Anthropologie, dl. VI, blz. 56.

3) Zie over spijzen nog Veth, Java, dl. I, blz. 616—617. — v. Hasselt, Midden-Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 258—259.

4) Sal. Müller, Reizen en onderzoekingen enz. dl. I. blz. 78. — Nieuw Guinea in 1858, blz. 47 en blz. 181.

5) Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 230. — Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 393.

6) v. Rosenberg, der Malayische Archipel, blz. 212.

7) Nieuw Guinea in 1858, blz. 149.

8) Bruyn, Nat. Tijdschr. v. Ned. Ind., dl. XXXVII, blz. 188.

In vele streken der binnenlanden is het zout zeer gezocht, doch schaars en duur, bijv. in de Bataklanden [1]) en op Soemba [2]). Waar het gouvernements-zoutmonopolie bestaat, zooals op Java, is dit echter anders. Aldaar, waar men een 60—100 tal zoutpakhuizen aantreft, is de inlander in staat gesteld, het zich in kleine hoeveelheden van 1—$^{1}/_{3}$ picol a *f* 6.72 per picol aan te schaffen [3]).

b. Dranken.

Als drank gebruikt de inlander, daar waar de koffiecultuur bestaat, koffie. Hij drinkt aftreksels van gebrande en gemalen koffieboonen en ook wel van de bladeren. De bereiding van dezen laatsten drank is deze: de jonge, nog groene takken en bladeren van de koffiestruik worden afgeplukt en eenigen tijd in de zon gelegd, tot zij geheel verwelkt zijn. Daarna worden zij tusschen geplette bamboelatten vastgeknepen en boven een houtvuur geroosterd tot zij een lichtbruine kleur verkregen hebben. De broze bladeren worden nu met de hand fijn gewreven, waarop men ze laat trekken op kokend water. Op Java noemt men de koffie van koffiebladeren *wédang kopie* en de koffie van gebrande en gestooten koffieboonen *wédang bubuk* (*wédang* = gekookt, heet water). Op Java wordt het aftreksel van koffieboonen meer algemeen, op Sumatra echter dat van koffiebladeren het meest gedronken. Op Sumatra heet het *kawah.* Het wordt op alle tijden van den dag gedronken en veelal 's morgens met een weinig rijst tot ontbijt.

Het water van de halfrijpe kokosnoten is een zeer gewilde drank bij de volken van den Indischen Archipel, doch men plukt niet gaarne de vruchten onrijp van den boom. Niet minder is dit de palmwijn. Deze wordt getapt uit de bloemkolven van verschillende palmsoorten, doch voornamelijk uit die van den arenpalm, *anau.* Bij de meeste volken is het gebruik van den palmwijn bekend, doch nergens zoo algemeen als op Noord-Celebes en vooral in de Molukken. Algemeen bekend is hij onder den naam van *saguweer*, *sagèro* in de Molukken, *tuwak*

1) Junghuhn, die Battaländer, dl. II, blz. 86.
2) Roos, Soemba, Verh. Bat. Gen., dl. XXXVIII, blz, 68.
3) Veth, Java, dl. I, blz. 623.

bij de Maleiers, Bataks en Dajaks, *lĕgèn* kr. en ng. bij de Javanen. Versch getapt is hij rinsachtig zoet, doch in den regel geeft men aan den saguweer een bitteren en prikkelenden smaak, door er een zekere bittere boomschors [1]) in te doen en hem dan te laten gisten.

De saguweer in gegisten toestand is niet direct een bedwelmende drank te noemen. De inlanders weten echter zeer goed bedwelmende dranken te fabriceeren. In de eerste plaats noemen wij het koliwater, dat in de Molukken, bepaaldelijk bij de Amboneezen, gebruikt wordt. Koliwater wordt verkregen door de saguweer op zeer primitieve wijze over te halen. Het wordt onderscheiden in *koolwater-kapala* en *koolwater-kaki*, in eerste en tweede kwaliteit of, zooals wij zouden zeggen, in enkel en dubbel gebeid [2]). Meer algemeen echter wordt een bedwelmende drank uit rijst gestookt. Voornamelijk bezigt men daarvoor de *kleefrijst*, Oryza glutinosa, de *pulut* Mal., *kĕtan* Jav. Bij de Javanen, de Maleiers, de Dajaks enz. komt deze bereiding voor. Bij de Dajaks, die het meeste werk hiervan maken, geschiedt deze aldus. De rijst wordt eerst gekookt, dan in een pot gedaan onder toevoeging van eenige gist, *ragi*. Dit mengsel laat men eenige dagen staan aan de zonhitte blootgesteld. Dan voegt men er water aan toe en laat het nogmaals een paar dagen gisten. Vervolgens zijgt men het verkregen vocht door een doek door. Dit vocht is de begeerde drank, *tuwak* geheeten. De Maleiers bereiden op ongeveer dezelfde wijze van de *pulut*, door toevoeging van *ragi*, een drank, *tapai* geheeten. Op Java bezigt men evenwel voor dezen drank, aldaar *badag* genoemd, gewone rijst en *brom* uit pulut.

Ook bij de Boegineezen en Makassaren bereidt men een soortgelijken drank *brom* genaamd [3]). Al deze dranken zijn zeer bedwelmend en veroorzaken dronkenschap, vooral als zij eenigen tijd gestaan hebben. De Mohammedaansche volken gaan zich echter over het algemeen weinig aan bedwelmende dranken te buiten, weerhouden door het voorschrift van den profeet, die het gebruik er van aan

---

1) *Kaju tuni.*
2) v. Hoëvell, Ambon, blz. 138 noot.
3) Matthes, Mak. en Boeg. Woordenb., i. v. *brom.*

zijn volgelingen heeft ontzegd. De Dajaks echter maken veelvuldig misbruik van *tuwak* en niet minder de Amboneezen [1]) van koolwater, terwijl de Alfoeren van Ceram [1]) en Boeroe [1]), de Aroeeezen [2]) en ook de Timoreezen [3]), aartsliefhebbers van een buitensporig drinkgelag zijn, in welk opzicht zij voor de Papoewa's van de Astrolabe-baai niet onderdoen [4]). Doch behalve deze excepties kan men onmatigheid in sterken drank den volken van den Indischen Archipel niet ten laste leggen. Er zijn zelfs stammen, die geheel vrij zijn van het gebruik van geestrijke dranken, als bijv. de Soembaneezen [5]) en verschillende Papoewa stammen o. a. die van de Humboldtsbaai [6]), bij wie water de eenige drank, ook bij feesten is. Zoo ook op Engano waar men zich vroeger alleen het genot van klapperwater, dat soms gegist had, veroorloofde [7]).

Het gebruik van Europeesche dranken, jenever, doch vooral arak, een soort van rum, bestaat ook bij die volken, welke van de bedwelmende dranken van eigen fabrikaat veel gebruik maken, als de Dajaks, de Amboneezen, enz. Aan het Europeesch gedisteleerd geeft de inlander de voorkeur boven zijn eigen brouwsel. Bij hoofden en aanzienlijken is het gebruik van wijn en bier niet zeldzaam.

c. Opwekkende middelen. [8])

Op een paar opwekkende middelen willen wij hier de aan-

1) v. Hoëvell, Ambon, blz. 138.

2) v. Rosenberg, de Zuid Ooster-eilanden, blz. 29.

3) Gramberg, Een maand in de binnenlanden van Timor, Verh. B. G. v. K. en W., dl. XXXVI, blz. 214.

4) M. v. Maclay, Natuurk Tijdschr. v. N. I., dl. XXXVI. blz. 329 s.s. Men vergelijke hierbij ook vooral Lewin, Ueber Piper methysticum (kawa), Berlin 1886, Ausg. Hirschwald. Hier volgen in margine van het dictaat in losse notities, tal van opgaven omtrent het misbruik, dat door de inlanders van sterken drank gemaakt wordt. Wijl zij echter niet uitgewerkt, noch geordend waren, vond ik geen vrijheid, op eigen gezag, dit overzicht hier in te lasschen.

5) Roos, Soemba, Verh. Bat. Gen. dl. XXXVIII, blz. 68—69.

6) Nieuw Guinea in 1858, blz. 125 en blz. 188.

7) v. Rosenberg, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. III, 378 blz.

8) Men raadplege hierbij Buckland, Ueber den Gebrauch von Erregungs-Mitteln bei wilden Völkern und bei den Alten, Kosmos, Jrg. III (1879—80), Heft II (Februar).

dacht vestigen. In de eerste plaats op de *sirih* en het sirihkauwen. De sirihpruim bestaat uit vijf bestanddeelen: 1e de bladeren van de sirih- of betelplant, een slingerplant behoorende tot de piperacaeën of peperplanten, die overal in de tuintjes van de inlanders gekweekt worden, 2de de noten van den pinang- of betelpalm of arecapalm, 3de gambirkoekjes, vervaardigd uit de bladeren en takken van de gambirplant, die veel looistof bevat en op Singapoera en Bintang op groote schaal en ook hier en daar op Sumatra, o. a. in de Padangsche bovenlanden gebruikt wordt, 4de tabak, 5de zuivere kalk. Daar de gambir duur is en op Java in de binnenlanden en op de Oostelijke eilanden niet altijd te krijgen is, wordt dit bestanddeel niet algemeen gebruikt. Op Sumatra bezigt men in plaats van gambirkoekjes, gambirbladeren, die voor eigen comsumptie worden toebereid. Na ze even gekookt te hebben, worden de bladeren geperst, totdat de hars er uitkomt en vervolgens eenvoudig gedroogd. [1]) Om nu een betelpruim te maken, neemt men een of twee betelbladeren en bestrijkt die met een weinig kalk, dan neemt men een stukje gambir en een stukje pinangnoot en wikkelt deze beide ingrediënten in het met kalk bestreken sirihblad. Zoo gereed gemaakt, heet de pruim *kinang*, waarvan *pakimangan*, en wordt deze gedurende ± een kwartier in den mond gehouden en gekauwd. Het gebruik van den betelpruim is aller wegen verspreid in den Indischen Archipel; ouden en jongen maken er veelvuldig gebruik van. Slechts enkele volken maken hierop een uitzondering met name de Kahajans [2]) en de Mentawei-eilanders. Anders, zelfs wanneer het gebit niet sterk genoeg meer is om de harde gambir en de pinangnoot te vermalen, ontzegt de inlander zich het genot van zijn pruimpje niet, maar stampt dit eerst fijn in een hoornen vijzel, dien hij altijd bij zich draagt [3]). Men pruimt op alle tijden en dikwijls des nachts als men wakker wordt. Na het eten is het gebruik van een sirihpruim regel. Wij moeten hier nog eene onbehagelijke zijde van het sirihkauwen vermelden. De verschillende ingrediënten waaruit

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 179.
2) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 380.
3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 179.

de sirihpruim bestaat, geven aan het speeksel eene vuile, bruinroode kleur, die zich mededeelt aan het tandvleesch en de lippen. Deze laatste zijn dan ook geteekend met een zwartachtig rood, tengevolge van het aanhoudend spuwen. De inlander vindt dit echter mooi. Den dus versierden mond zijner geliefde vergelijkt de Javaansche dichter bijv. bij de klove van een door rijpheid gebarsten granaatappel [1]). „Liefelijk" zegt de Makassaarsche zanger van zijne uitverkorene, „liefelijk is bij mijn daeng de opening haars monds" [2]). Wij willen nog opmerken, hoe de inlander aan het roode speeksel bij het pinangkauwen een bijgeloovige waarde hecht tegen ziekte. Het bespuwen van een zieke met pinangspeeksel wordt daarom veel gedaan. In het algemeen vervult de betel in het huishoudelijk leven van de volken van den Indische Archipel een groote rol. Het aanbieden en aannemen van de betel is ook een teeken van vriendschappelijke gezindheid. Elken gast, die komt, wordt dus de sirih aangeboden. Op Sumatra en in andere streken van den Archipel wordt den ambtenaar bij zijn bezoek in een dorp door vrouwen gewoonlijk de sirihzak of de pinangdoos aangereikt met eenige gereedgemaakte sirihpruimpjes er in, die hij gehouden is aan te nemen. Natuurlijk behoeft hij er geen gebruik van te maken; hij kan ze later ongemerkt ter zijde leggen.

Het aanbieden van de sirih is niet alleen een welkomstgroet aan de gasten, een teeken van vrede en vriendschap, doch gaat ook iedere beraadslaging vooraf. Zeer eigenaardig wordt dan ook de sirihpruim op midden Sumatra de *kapalô adat* en de *kapalô basô* genoemd, dat is „de betel het hoofd van de adat, het gewoonterecht, het hoofd van de beraadslaging [3])."

Ook bij de gebruiken bij verlovingen en huwelijken speelt de sirihpruim een voorname rol. De jongeling, die zijne uitverkorene om wederliefde wil smeeken, doet dit symbolisch, door haar om een sirihpruimpje te verzoeken. Krijgt hij dit, dan is dit een goed teeken, een bewijs dat het meisje hem

1) Veth, Java, dl. I, blz. 569.
2) Matthes, Mak. Chrestomatie blz. 652.
3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 178.

wederkeerig genegen is. „O Jonkvrouw," aldus zegt de Ambonees, „als uw hart mij genegen is, verberg den pinang en de sirih in uw haarwrong en geef mij dit onder het loopen als teeken uwer liefde." — En om zijn geliefde tot trouw aan te manen zegt hij: „O mijn schat, wikkel een stukje pinang in uw zakdoek en als uw oog een ander bekoort, maak dan dien doek niet open, opdat gij niet ontrouw wordt aan uwe belofte." Als bewijs van de grootste affectie plegen vriendinnen elkaar wel eens sirihpruimpjes te geven, die zij voor elkander gekauwd hebben.

Ook bij de ceremoniën vóór de huwelijksvoltrekking bekleedt de sirih een eerste plaats. Bruid en bruidegom bijv. moeten gemeenschappelijk een sirihpruim gebruiken, doch hierover later meer. Wij teekenen hierbij ten slotte nog aan, dat door velen het gebruik betelkauwen als van de Hindoes overgenomen wordt beschouwd. De Hoogleeraar Pijnappel staat o.a. deze meening voor.

Naast het betelkauwen is het tabakrooken zeer verbreid. Zoowel jongen als ouden rooken en zelfs vrouwen, zooals in de Bataklanden (Toba) en bij de Dajaks [1]). Toch zijn er volken bij wien het tabakrooken in geheel niet bekend is, als bijv. bij de Soembaneezen [2]) en anderen, zooals de Badoejs bij wien het *bujut*, verboden is. De tabak is niet oorspronkelijk in den Indischen Archipel, doch door de Portugeezen ingevoerd. Dit bewijst de benaming *tĕmbaku* van het Portugeesche *tabáco*, *tĕmbako* ng. Javaansch, Makassaarsch *tambako*, Dajaksch *tambako*, Bataksch *timbako* tot in het Mafoersch toe *sambako* [3]). Men rookt de tabak voornamelijk in den vorm van sigaretten d. i. een weinig fijn gesneden tabak gerold in het een of ander blad en noemt deze: Maleisch *rokoq*, Makassaarsch *roko*, Dajaksch, *roko*, Javaansch *rokok*, ng. *lenting* (letterlijk een rolletje). Het woord *rokok* komt van ons rooken. Sigaren met dekblad, zooals de Europeesche sigaren heeten *sĕrutu*, een aan het Tamil ontleend woord [4]). In den regel gebruikt men voor de sĕrutu de jonge nog

1) Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 223.
2) Roos, Soemba, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXIII, blz. 68.
3) Robidé v. d. Aa, Reizen naar Nieuw Guinea, blz. 341.
4) Veth, Java, dl. I, blz. 547.

niet geheel ontwikkelde bladeren van eene in het wild groeiende pisang- of banaansoort. De bladeren worden in 10 à 12 centimeter breede reepen gesneden en boven een houtvuur of onder heete steenen gedroogd. Verder bezigt men ook de bladeren van den anau- of aren- en den nipah-palm. Deze worden met een mes voor het vuur van het vleezige buitengedeelte ontdaan en daarna in de zon te drogen gehangen. Ook de schutbladen van de maïs of djagong-vrucht worden weleens gebruikt [1]). Behalve het rooken van sigaretten bestaat ook het rooken van pijpen, doch op verre na niet zoo algemeen. Slechts een paar volken maken hier de uitzondering, de Toba-Bataks en de Niassers [2]). Bij eerst genoemden stam bestaan de pijpen der geringen uit een bamboe roer met houten kop. De meeste edelen rooken echter uit koperen pijpen van $^1/_2$ voet lang. De hoofden, de radja's maken zelfs gebruik van zeer groote en eenige ponden zware pijpen, van drie tot vier voet lengte, meestal van koper en fraai versierd. Deze groote pijpen zijn in zekeren zin hun distinctief [3]).

Behalve het rooken bestaat ook algemeen het pruimen van tabak. In den regel pruimt men, zooals wij reeds zagen, na het sirihkauwen, door een weinig gekorven tabak tusschen lippen en tanden te houden. Als de pruimer spreken wil, brengt hij de pruim tusschen de lippen en het tandvleesch [4]). Behalve het pruimen bestaat, bij de Javanen althans, het gebruik om den neus met tabak op te stoppen. Een pruim tabak in den mond heet *susur* in den neus gestoken *sumpĕl*. Veelal gebruiken de Javanen dit middel om, wanneer zij gedurende de vasten niet rooken of pruimen mogen, zich door dien tabaksgeur wat op te frisschen. Rechtgeloovigen beweren echter, dat het vasten door zulk een gebruik van onwaarde is [5]).

Voor het gemis van den prikkel der bedwelmende dranken

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 177.

2) Nieuwenhuis en v. Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXV, blz. 58.

3) Junghuhn, die Battaländer, dl. II, blz. 221—222. Van Hoëvell, het oorlogvoeren der Battas, blz. 9.

4) Veth, Java, dl. I, blz. 547.

5) Meded. Ned. Zend. Gen., dl. XVI, blz. 232.

hebben vele Mohammedaansche volken vergoeding gezocht in het gebruik van andere narcotische zelfstandigheden, die, omdat zij vermoedelijk aan Mohammed niet bekend waren, niet rechtstreeks door hem konden verboden worden. In de eerste plaats noemen wij de *hasjisj* der Arabieren. De *hasjisj* of *bang* is eene harsachtige zelfstandigheid, die in het oosten van den hennep wordt verkregen, welke stof tot een drank bereid of met tabak vermengd, als bedwelmend middel gebruikt wordt. Ook het gebruik van de hasjisj is tot Java en andere eilanden van den Archipel doorgedrongen. De plant is in het Maleisch bekend onder den Hindoeschen naam *gamdja*. Het zaad wordt fijn gestampt, met tabak vermengd en zoo gerookt [1]).

Wij zagen, dat het gebruik van bedwelmende dranken bij de Mohammedaansche volken zeer beperkt is. Hiertegenover staat, dat bij de meeste dezer volken het gebruik van het opium zeer algemeen is.

Het woord opium is afgeleid van het grieksche *'opion*, diminitivum van *'opos* = sap. De Arabieren, het woord van de Grieken overnemende, spraken het *afiun* uit, de Portugeezen maakten er *anfiaõ* van, en hieruit ontstond *amfiun*, dat in Indië bestendig in de administratieve taal gebezigd wordt. De Javanen, zich weder houdende aan den Arabischen vorm, spreken *apjun* uit, maar gebruiken dit woord alleen voor het ruwe, nog onbereide opium, zooals het in den groothandel komt.

Om dit ruwe opium voor de consumptie geschikt te maken, wordt het in warm water geweekt en opgelost, door een doek of een soort van papier gefiltreerd, en vervolgens op een zacht vuur gekookt en uitgedampt. De dus verkregen, op siroop gelijkende stof wordt *tjandu* genoemd (en somtijds met koffie vermengd tot een drank bereid). Deze *tjandu* wordt met wat Javaansche suiker en de zeer fijn gekorven bladeren van de tabaksplant of van de *awar* of *awur* tot een bolletje ter grootte van een erwt gekneed. Het dus geprepareerde opium heet *madat* (van het Hindoesche stamwoord *madad* [2]) en wordt gerookt in een pijp, *beduddan*, van bijzonder maaksel met langen

1) Veth, Java, dl. I, blz. 618. — Van Hasselt Midden Sumatra, Volksbeschrijving blz. 179.

2) v. d. Tuuk, Tobasche spraakkunst, bl. 185.

hollen steel, en grooten zijdelings aangebrachten ronden kop in wiens bovenpool een klein gaatje is aangebracht. Op die opening wordt de opiumpil geplaatst en daarna bij een lampje aangestoken, waarna de rooker met 10 à 12 krachtige halen den rook inzuigt, om dien eerst langzaam door mond en neusgaten uit te blazen, wat eenige malen wordt herhaald. Dan eerst begint het opium zijne uitwerking te doen, en zoodra men de bedwelming gevoelt, legt men zich neder om zijn roes uit te slapen. Het bij de West-Aziaten en Turken heerschend gebruik om het opium te kauwen, schijnt op Java zelden of niet voor te komen. [1])

Het opium is, zooals bekend, een Gouvernements monopolie. De teelt van papaver, waarvan de opium bereid wordt, is in geheel Nederlandsch-Indië, op straffe van een zware geldboete, aan een ieder verboden. Invoer van opium geschiedt alleen van regeeringswege uit den Levant en uit Bengalen. Het recht tot verkoop aan den inlander wordt voor één of drie jaren door het Gouvernement verpacht. De pachters zijn gehouden het benoodigde opium van het Gouvernement in te koopen (à *f* 30 voor elke kati ruw opium). Behalve de opiumsprijs heeft de pachter natuurlijk nog een pachtschat te voldoen. Bovendien moeten de pachters het ingekochte opium in één gebouw bewaren en tot *tjandu* bereiden. Hier mag geen opium verkocht worden. Verkoop kan alleen geschieden in de kitten, die de pachters echter niet naar willekeur mogen oprichten, doch alleen op die plaatsen, welke hun door het bestuur worden aangewezen. Deze opiumkitten zijn in den regel ellendige bamboe-krotten. In een kleine, met tralies afgeschoten ruimte zit de bediende van den pachter, die voor gereed geld het opium, meestal in zeer kleine hoeveelheden, verkoopt. De overige ruimte van het gebouw is met een lange rustbank van bamboe *bale-bale* waarop eenige matten en kussens toegerust en bestemd voor de opiumrookers. De aanzienlijke koopt het opium hier ook in, doch rookt het thuis, alleen of in gezelschap, in een klein vertrek, dat hij daartoe in zijn woning afzondert, welk vertrek flauw door lampen en kaarsen verlicht en met matten en kussens belegd is, waarop hij zich, na het rooken, uitstrekt om zoete droomen en bekoorlijke visioenen te genieten.

1) Veth, Java, dl. I, blz. 622.

Het opiumrooken of opiumschuiven is bij de Javanen zeer algemeen. Enkele streken zijn echter voor den opiumverkoop gesloten, bijv. de geheele Preanger Regentschappen. Voorts strekt zich dit verbod van opiumverkoop ook uit tot eenige aangrenzende deelen van Bantam, Batavia, Tjeribon en Banjoemas en over een deel van Bagelèn, streken hoofdzakelijk door Soendaneezen bewoond. Dit neemt niet weg, dat in deze verboden kringen wel eens opium binnengesmokkeld wordt. Over het algemeen schijnen echter de verbodsbepalingen gunstig te werken en de Soendaneezen van het opiumgebruik vrij te zijn gebleven. Het smokkelen van het opium binnen de verboden kringen, moet dan ook grootendeels aan de daar gevestigde Javanen of vreemde Oosterlingen worden toegeschreven [1]).

Op Sumatra komt het opiumrooken bij de Maleiers van de Padangsche Bovenlanden en bij de Bataks, met uitzondering van die, welke aan de Noordzijde van het Toba-meer gevestigd zijn [2]), niet voor. Wel daarentegen, hoezeer ook niet zoo algemeen als op Java, bij de Maleiers in de Palembangsche Boven- en Benedenlanden in Djambi en vooral bij de Atjehneezen [3]). Ook de Boegineezen en Makassaren zijn zeer verslaafd aan het opiumschuiven, evenzoo de Gorontaleezen op Noord Celebes.

De Dajaks van Borneo, de Alfoersche stammen enz. zijn vrij van het gebruik van opium. Over het algemeen kan men zeggen, dat de heidensche volken het opiumschuiven niet kennen, doch in stede daarvan zich aan den drank overgeven. Voor de Mohammedanen geldt evenwel het omgekeerde. Zij hebben zich voor het gemis van den prikkel der bedwelmende dranken, die zij volgens voorschrift van den Profeet niet genieten mogen, door het gebruik van opium zoeken schadeloos te stellen.

Over den invloed van het opiumrooken op de constitutie behoeven wij niet te spreken, daar dit genoegzaam bekend is. Doch het is niet alleen op de gezondheid waarop het schuiven een verderfelijken invloed uitoefent, het knakt ook den welstand van duizenden en verwoest het geluk van ontelbare familiën.

1) Veth, Java I; blz. 921.
2) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVII, blz. 427 en dl. XXXI, blz. 361.
3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 176.

Armoede en ontzenuwde lichamen zijn er de gevolgen van. Niet ten onrechte zegt eene inlandsche spreekwijze met het oog op den verslaafden opiumschuiver „eerst eet hij opium, dan eet het opium hem.” Hij, die eenmaal zich aan het opium heeft overgegeven, kan er moeilijk meer afstand van doen, even moeilijk als het den dronkaard valt, zich van den drank te onthouden. Dat dikwijls door den inlander opium wordt gebruikt, wanneer het een of ander zal ondernomen worden, bijv. ten strijde trekken, is bekend. Bij onze oorlogen met de Indische volken is herhaaldelijk gebleken, hoe gevaarlijk een door opium opgewonden troep is. Vele inlanders zijn dikwijls op deze wijze tot het schuiven gekomen. De heer van Hasselt deelt mede, dat in de Palembangsche Bovenlanden vele Maleiers hem vertelden, dat zij het opiumschuiven als jongens geleerd hadden, wanneer zij moesten uittrekken bij de kleine oorlogen, die onophoudelijk tusschen de verschillende dorpen gevoerd worden [1]).

d. Geophagie.

De geophagie of het aarde eten komt in den Indischen Archipel algemeen voor. Doch niet alleen tot den Indischen Archipel is het eten van aarde, hetzij rauw of gebakken, als voedsel beperkt. Bij vele wilde en halfbeschaafde volken van Azië (Kamschatka, China, Siam en Bengalen) de negervolken van Afrika en de Indianen van Amerika, ja zelfs in Zuid Europa [2]) wordt aarde gegeten. Reeds klassieke schrijvers kennen eetbare aarde onder den naam *terra sigillata* (sigillatum = met kleine figuren versierd), *lemnia rubrica*, *lotus armeniacus*. Op Java, om ons thans tot den Indischen Archipel te bepalen, komt het aardeten algemeen voor. De aarde, die gegeten wordt, heet *ampo* en verschilt op het oog niet veel van pottebakkersaarde. De ampo wordt op Java in zeer verschillende streken en met allerlei verscheidenheden van kleur en smaak aangetroffen. De bereiding gaat met zeer veel zorg gepaard en geschiedt gewoonlijk door personen, welke er een beroep van maken (tukang ampo). Meestentijds is de tukang

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 176—177.

2) Veth, Java, I, blz. 122, Robidé v. d. Aa, Reizen naar Nieuw Guinea, blz. 269 noot.

ampo tevens pottebakker erbij. Door tal van wasschingen moet de aarde van alle zand en steenen gezuiverd worden. Vervolgens laat men haar een nacht rustig bezinken, waarna men ze tot pijpjes of platronde koekjes van ongeveer de grootte van een gulden of rijksdaalder, doch zeer dun kneedt. Deze pijpjes of koekjes besprenkelt men met een zoutoplossing of bestrijkt ze daarmede, doet ze vervolgens in een plat mandje en houdt ze dan boven het vuur om ze te roosteren. Na deze bereiding is de ampo gereed om te worden gebruikt en om op de markt te worden verkocht. [1]) Niet altijd wordt de ampo echter toebereid gegeten. Dikwijls geschiedt dit rauw. Zoo eten herdersjongens veel de kleine kleikluitjes, die de landkrab naar omhoog werkt. [2])

Zooals wij zeiden, verschilt de ampo op het oog niet veel van pottebakkersaarde. Het spreekt echter van zelf, dat men geneigd is, te veronderstellen, dat er de eene of andere organische stof mede gemengd is, die aan deze aarde eene geneeskrachtige, voedende en aromatische eigenschap schenkt. Men heeft echter alle soorten van ampo scheikundig onderzocht, waarbij is gebleken, dat de bestanddeelen der eetbare aarde van Java, gelijk trouwens die van andere landen, steeds dezelfde zijn en voornamelijk op kiezelzuur en aluinaarde neerkomen. Soms bevatten zij aanzienlijke hoeveelheden ijzeroxyde of ijzeroxydule en zijn dan donkerrood of bruin gekleurd. Een andermaal bevatten zij zwavelijzer of ook wel keukenzout, aluin, kalk en magnesia. Aan deze bestanddeelen ontleent de ampo haren smaak, hoewel sommige soorten smakeloos schijnen te zijn. Organische stoffen heeft men nooit in de ampo aangetroffen. De vraag, of zij werkelijk voedend is, wordt ontkennend beantwoord.

De ampo wordt op Java vooral door zwangere vrouwen gebruikt, als verstoppingsmiddel, of omdat het nog ongeboren wicht er op gesteld is [3]). Na de bevalling eten zij de ampo

---

1) Mededeelingen v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XXV, blz. 294.
2) Ibidem, blz. 296.
3) Robidé v. d. Aa, Reizen naar Nieuw Guinea, blz. 269 noot.

niet meer. Er zijn evenwel mannen en vrouwen, die voortdurend en zonder eenig voorwendsel aarde eten [1]).

Behalve op Java komt de geophagie ook voor op Sumatra bij de Maleiers.

Het aarde-eten geschiedt hier echter ook alleen door vrouwen in den zwangeren staat. Ook bij de Bataks zagen wij dit gebruik bij de vrouwen, die de aarde zelve *bangi* noemen [2]). (Persoonlijke waarneming van wijlen prof. W.). Op Borneo komt de geophagie voor bij de Dajaks. Een der stammen aan de Koetei-rivier is er aan verslaafd. Bij de arbeiders in de steenkolenmijnen Oranje Nassau (Z. O. afdeeling) vooral is het zeer in zwang [3]). Ook op de Ambonsche eilanden voornamelijk op de Oeliassers komt een soort klei voor *batu poan* of *poang* geheeten, ook wel ampo genoemd, die door de inlanders, vooral door de vrouwen gegeten wordt [4]). Niet minder algemeen is het gebruik op Soembawa [5]). Op Nieuw Guinea eindelijk werd het aarde-eten bij de Papoewa's van de Humboldtsbaai geconstateerd [6]).

Wat de oorsprong geweest is der geophagie valt moeilijk te zeggen. Sommigen beschouwen het eten van aarde als een ziekelijke gewoonte, waartoe het gebruik als geneesmiddel den eersten stoot zal hebben gegeven [7]). Anderen meenen, dat het zijn ontstaan te danken heeft aan de poging om bij gemis aan behoorlijk voedsel den honger te stillen, waardoor het langzamerhand een aanwensel werd. Dit zijn echter alle zeer

---

1) Natuurk. Tijdschrift v. Nederl. Ind. dl. XXXI blz. 380 XXXII blz. 427.

2) v. d. Tuuk, Bataksch Woordenboek, i. v. *bangi*.

3) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 273—274, Meded. Ned.-Zend. Gen. XXV, 295 aanteekening 1.

4) Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Ned.-Indië, IIIde vlgr. dl. VIII, blz. 206—287 en dl. XI.

5) Zollinger, Verslag omtrent het eiland Soembawa, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXIII, blz. 66.

6) R. v. d. Aa, o. c, blz. 269. Intern. Archiv. für Ethnographie, Bnd, III, blz. 68.

7) Veth, Java, dl. I, blz. 123, Mededeelingen v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl XXV, blz. 293—296. — Ook in de Nederlandsche apotheek komt aarde voor onder den naam van bolus arminiaca, een fijne kleiaarde door eenig ijzeroxyde geelrood gekleurd.

onwaarschijnlijke theoriën, daar de bosschen voldoende voedingsmiddelen, zoowel van plantaardigen als dierlijken aard, opleverden en men dus steeds zijn honger stillen kon. Ons komt het voor, dat men, volgens het voorbeeld der dieren op het aarde-eten gekomen is. Koeien en andere beesten lekken gaarne aan de ampo. De mensch zal wel begrepen hebben, dat dit geschiedt uit behoefte naar iets hartigs en zoo zal hij misschien, door dezelfde behoefte gedreven, er toe overgegaan zijn, dezelfde aarde te eten.

Wij zagen dat vooral zwangere zich aan de geophagie overgeven, bij sommige volken echter, dat mannen en vrouwen er aan verslaafd zijn. Dagelijks moeten dezen hunne vaste portie hebben, anders gevoelen zij zich niet opgewekt. De aarde is voor hen even goed een stimulans als het opium en de drank voor den schuiver en den drinker. Opmerking verdient het verder ook, dat bij de mijnwerkers van de mijn Oranje-Nassau juist zij aarde-eters zijn, die vroeger aan het gebruik van opium waren verslaafd. De aarde is hier dus bepaaldelijk een surrogaat voor opium.

De geophagie heeft zeer nadeelige gevolgen. Dr. Greiner zegt van de geophagen in genoemde kolenmijn, dat zij zich kenmerken door sterke uittering, melancholischen habitus en chronische oogontsteking, welke spoedig blindheid doet ontstaan. Op Java zien de aarde-eters er bleek en opgezet uit; de ooggranden hebben een ontstoken voorkomen. Voorts lijden zij aan slaapzucht, zijn veelal geconstipeerd en daardoor melancholisch gestemd.

e. Anthropophagie of Kannibalisme [1]).

De anthropophagie of het menscheneten komt ook in den Indischen Archipel voor. In de eerste plaats bij enkele Papoewastammen in de binnenlanden van Nieuw Guinea. Met zekerheid kan men dit zeggen van de Karons of Karoners en de Kebars, twee stammen, die het Arfakgebergte bewonen. Deze beide stammen beoorlogen elkander voortdurend; het vleesch

1) Vergelijk Zeitschrift für Ethnologie, 1871, blz. 313—315.

der gedoode vijanden wordt in bamboe-kokers gestoofd en dan verslonden. Gevangenen en slaven worden ook dikwijls geslacht en opgegeten. Als zij geen gevangenen of slaven hebben, worden de kinderen geslacht uit die huisgezinnen waar meer dan twee kinderen zijn [1]). Meestal bestaat dit gebruik ook bij andere stammen [2]) op dit eiland. Ook de Langa's, de Rokka's en de Wogo's, bewoners van de binnenlanden van Flores worden gezegd menscheneters te zijn. Zij zouden niet alleen hunne vijanden, doch ook hunne bloedverwanten, als deze oud en ziekelijk worden, dooden en verslinden. Dit wordt echter ook weder tegengesproken [3]). Op de naburige Solor-eilanden worden door de bergstammen de harten van den in den strijd gesneuvelden uit het lichaam gesneden, even boven het vuur geroosterd en daarna onder de overwinnaars verdeeld [4]). Of zij deze opeten of niet, wordt niet gemeld. Niet minder bestond het gebruik van menschenvleesch te eten eenmaal op de Tenimber- en Timolaut-eilanden [5]), op de Philippijnen [6]), in de Minahasa [7]) en bij de bevolking van Noesa-laut [8]). Een ander volk waarbij het menscheneten voorkomt zijn de Dajaks. Bij alle stammen is het gebruik om de hersenen van de in den krijg buitgemaakte hoofden met tuwak vermengd of op andere wijze te verslinden [9]). Bepaald kannibalisme vindt men bij eenige meer in de binnenlanden wonende stammen van Borneo. Von Dewall verzekert dat de Tĕring

1) R. v. d. Aa, o. c., blz. 42, 59, 219 noot. — v. Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 110. — Nieuw Guinea in 1858, blz. 77—78. Goudswaard, de Papoewa's van de Geelvinksbaai, blz. 78. — Sal. Muller, o. c., blz. 108, Natuurk. Tijdschrift v. Ned. Ind. XXXVII blz. 186—187, — A. B. Meyer, Ausland 1882, blz. 11, noot.

2) Zie Haddon, the Tuguri Head-Hunters, Int. Archiv für Ethnographie Bnd. IV, 240 blz.

3) De Hollander, Handleiding, dl. II, blz. 721. — Tijdschr. v. Ned. Ind. 9de Jrg. dl. IV, blz. 147.

4) Tijdschrift v. Ind. Taal. L. en Vk., dl. XX, blz. 391.

5) Riedel, de kroes en sluikharige rassen tusschen Selebes en Papua blz.

6) Blumentritt, die Ahnencultus der Igorroten, blz. 6.

7) Meyer, Ausland, 1882 blz. 326. — Riedel, de Minahasa in 1825, blz. 520. — Tijdschrift v. Nederl. Indie, 1840, dl. I, blz. 130.

8) Valentijn, Oud en Nieuw Oost-Indiën, dl. II, 1ste stuk, blz. 83—84.

9) Veth, Borneo's Wester-afdeeling II, blz. 293.

Dajaks (behoorende tot de Pari of Kajans), in de binnenlanden van Koetei menscheneters zijn. Zij eten hunne in den krijg gedoode vijanden en bij gebrek aan leeftocht ook hunne zieke of zwaar gewonde stamgenooten. De handpalmen en de voetzolen achten zij als de grootste lekkernij. (Hardeland vermeldt de Pai-kiring als cannibalen, misschien zijn dit dezelfde als de Tĕring). Kannibalisme bestaat ook verder bij de Dajaks Djongkang, die in het gebied van Sanggau en de Sekajamrivier (rechtertak Kapoeas) wonen. Zij eten ook niet alleen gesneuvelde vijanden, doch ook hunne verwanten en stamgenooten, als deze den dood nabij zijn.

Kuppel, die dit mededeelt, haalt ten bewijze daarvan het feit aan, dat eens te Sintang gebeurd moet zijn, terwijl zich aldaar eenige Djongkang-Dajaks bevonden. Een hunner viel uit een boom, en daar hij zwaar gekwetst was en bovendien een arm gebroken had, hieuwen zijn makkers hem eenvoudig het hoofd af en aten hem op.

Verreweg het merkwaardigste voorbeeld van kannibalisme in den Indischen Archipel vindt men echter bij de Bataks. Het kannibalisme bestaat hier onder geregelden vorm, alleen als straf voor bepaalde misdaden. Echtbrekers worden ter dood gebracht en daarna opgegeten. Ook op het plegen van bloedschande staat, naar het schijnt, de straf van gedood en opgegeten te worden. In een verhaal in de Bataksche Chrestomatie van Dr. v. d. Tuuk vinden wij althans vermeld, dat iemand, die zich met de weduwe van zijn jongeren broeder vermengd had (welk feit gelijk wordt geacht met bloedschande) gedood en opgegeten werd. Landverraders en spionnen worden met hetzelfde doel ter dood gebracht, zoo ook krijgsgevangenen, die met de wapenen in de hand gevat worden. De voltrekking der straf is aldus. Het slachtoffer wordt gewoonlijk buiten het dorp aan een paal gebonden, den *talutuk*, met den rug tegen den paal, aan nek en middenlijf daaraan bevestigd, terwijl aan weerskanten een andere paal geheid wordt, waaraan bovenaan de handen worden vastgebonden om de zijden bloot te hebben, daar men hem òf van voren in de borst òf van ter zijde doodspiest [1]). Daarna

1) v. d. Tuuk, Bataksch Wrdb., i. v. *talutuk*.

snijden de omstanders het lichaam aan stukken en roosteren de stukken vleesch op de reeds bij voorbaat gereed gemaakte vuren om ze vervolgens met een weinig spaansche peper te verslinden. Alleen krijgsgevangenen worden levend opgegeten, d. w. z. men snijdt hun levend de stukken vleesch van het lichaam, zoodat zij reeds gedeeltelijk opgegeten zijn, vóór zij den geest geven.

Dat de Bataks de anthropophagie alleen als straf voor bepaalde misdrijven kennen, bewijst volstrekt niet dat zij menschenvleesch niet lekker vinden. Het tegendeel is waar. Zij eten menschenvleesch ook uit lekkernij. Waar het recht, de adat, eenvoudige terdoodbrenging voorschrijft, gebeurt het niet zelden, dat men toch heimelijk stukken van het lijk ontvreemdt en thuis als ander vleesch toebereidt en opeet. Kort na onze vestiging in de Zuidelijke Bataklanden kwamen gevallen van dien aard voor. Zoo o. a. werd te Pertibi in 1840 het doodvonnis aan een moordenaar voltrokken, waarna het lijk als het ware van onder de handen der politie is weggeroofd, naar de wildernis gesleept en daar verslonden. In 1843 moest het weerspannige hoofd van Sangkawan (Angkola) door de wapenen tot gehoorzaamheid worden gebracht, waarbij eenige der zijnen het leven lieten. Deze lijken werden heimelijk gestolen en in het bosch opgegeten. Hieruit en uit meer dergelijke gevallen kan voldoende blijken, dat de Batak het kannibalisme niet alleen als straf, als den gewettigden vorm der justitie, doch ook uit lekkernij beoefent. Onwaar is hetgeen men den Bataks ten laste legt, dat zij ouden en gebrekkigen zouden slachten en opeten. Volgens Raffles, die dit verhaalt, zouden de oude lieden, als zij niet meer werken kunnen, naar een boom worden gevoerd, waarin zij klimmen moeten en vervolgens met de handen aan een tak gaan hangen. De kinderen en verwanten gaan dan rond den boom staan en dansen om hem heen onder het zingen der woorden: „als de vrucht rijp is, valt zij van den boom" zoolang totdat het slachtoffer zich van vermoeidheid niet langer houden kan, den tak loslaat en naar beneden valt. Men valt dan op hem aan en verslindt hem op de plaats zelve [1]). Dit bericht van Raffles

1) Memoirs blz. 427, geciteerd bij Favre, An account of the Wild tribes, pag. 10.

is bepaald onjuist, is een fabel. Reeds Junghuhn heeft gezegd, dat de Bataks volstrekt niet hunne oude lieden opeten. Tijdens mijn verblijf in de Bataklanden informeerde ik ook herhaaldelijk hier naar, doch kreeg steeds ten antwoord, dat dit nooit gebeurt.

Overigens bestaat het kannibalisme heden ten dage niet meer op ons gebied in de Bataklanden. In de onafhankelijke Bataklanden komt het echter nog voor, zelfs in de nabijheid van onze grenzen. Zoo heeft zich dit een paar malen voorgedaan toen ik te Sipirok was; zoo kostte het den Kontroleur, die in 1877 de militaire expeditie naar Toba begeleidde ontzettend veel moeite een gewonden vijand, die in handen van onze Batakseche hulptroepen viel, voor het lot van levend te worden opgegeten, te bewaren. De zaak is zelfs op Gouvernements gebied uit het bewustzijn van het volk op verre na nog niet verdwenen. De heer Schreiber, die langen tijd als zendeling onder de Bataks te Sipirok werkzaam is geweest, verklaart dan ook herhaaldelijk van het volk de verzekering te hebben gehoord, dat in geval de Hollanders het land verlieten de Bataks zeer zeker tot hunne oude zeden van het menscheneten zouden terugkeeren. Volgens Junghuhn moet de Anthropophagie niet altijd bij de Bataks bestaan hebben. Op eenige gewaagde praemissen meent hij het ontstaan daarvan op ongeveer 1630 te moeten stellen. Dit laatste is nu blijkbaar onjuist. Marco Polo de Venetiaansche reiziger, die in het einde der 13de eeuw Indië bereisde, maakt echter, hoewel hij den naam Batak niet noemt, al gewag van het menscheneten in de rijkjes van Sumatra, die hij beschrijft. Evenzoo maakt de Arabische reiziger Soleiman (van wien men overigens niets weet, doch wiens reis verhaald wordt in een geschrift dat in 851 is opgesteld) melding van het menscheneten door een volk op Al Ramni, welk eiland volgens de andere bijzonderheden daarvan verhaald, niet anders zijn kan dan Sumatra. Ook uit de lotgevallen van den Venetiaan Nicoli di Conti en de reisverslagen van Barbosa en de Barros, blijkt dat de Bataks ten tijde, dat deze reizigers hen bezochten [1])

1) Marsden, History of Sumatra, blz. 390 noot. — Peschel, Völkerkunde, blz. 167, nooten.

(tusschen 1400—1500) reeds menscheneters waren. Het kannibalisme, zoo niet altijd door de Bataks beoefend, schijnt dan toch al vroeg bij hen te zijn ingevoerd.

Merkwaardig is de anthropophagie der Bataks èn wijl het volk al reeds min of meer in den staat van halve beschaafdheid verkeert én wijl het gebruik hier onder zulke bijzondere vormen verschijnt. Geen wonder, dat men ook gemeend heeft, dat het kannibalisme hier ook op een bijzondere wijze ontstaan moet zijn. Er bestaat dan ook een verhaal omtrent den oorsprong daarvan, dat te curieus is, om hier niet te worden vermeld. „Een radja had zwaar misdreven en alle minderen waren overtuigd, dat hij, niettegenstaande zijn hoogen rang, moest worden gestraft, doch niemand wilde de verantwoordelijkheid daarvan op zich nemen. Eindelijk besloot men, dat hij ter dood zou worden gebracht, doch dat allen een stukje van zijn lichaam zouden opeten om op die wijze ook allen aan de strafoefening te doen deelnemen. Bij die gelegenheid vond iedereen het hun toegewezen gedeelte zoo lekker, dat men besloot, deze strafoefening meer in toepassing te brengen. Bickmore, de bekende Amerikaansche reiziger, is de eerste, die dit verhaal heeft opgedischt. Wij behoeven niet lang daarbij stil te staan. Op zich zelf klinkt het al onwaarschijnlijk, ja onnoozel genoeg, zoo onnoozel zelfs, dat ik geloof, dat het door den een of anderen snaak onder de Bataks verzonnen is, ten behoeve van den goedgeloovigen Amerikaan. Bovendien het verhaal is geheel on-Bataksch. De vorsten en radja's onder hen hebben waarlijk niet zulk eene heiligheid, dat men vreezen zou, zich aan hun persoon te vergrijpen, en dus voor hen zulk een bijzondere straf zou hebben uitgedacht. Onzes inziens is het menscheneten bij de Bataks niet wezenlijk verschillend van dat bij de Dajaks of Papoewa's, doch alleen meer geregeld en beperkt.

Het kannibalisme komt niet alleen bij de Westelijke Maleiers voor. Bij de Polynesiërs of Oostelijke Maleiers is het algemeen o. a. op de Marquesas-eilanden, op de Sandwich-eilanden, op Tahiti en op Nieuw-Zeeland. Op de eilanden beoosten Nieuw-Guinea, door Melanesiërs bewoond, worden eveneens menschen gegeten o. a. op de Salomo-eilanden, op de Nieuwe Hebriden, op Nieuw-Caledonië, op de Fidschi-eilanden, enz. Omtrent den

oorsprong van het kannibalisme is het moeilijk, in 't algemeen iets met zekerheid te zeggen. Zelfs bij dieren komt het slechts zelden voor, dat zij hun eigene soort verslinden [1]). Wat derhalve kan bij den mensch oorzaak hiervan geweest zijn? Uit gebrek aan dierlijk voedsel, zooals men wel eens gemeend heeft, kan dit wel niet zijn ontstaan. Bij de Bataks bijv. geldt dit niet en evenmin bij de Dajaks. Zelfs de Zuidzee-eilanders hebben overvloed van varkens en honden; zij kunnen dus ook niet om bovengenoemde reden tot het menscheneten vervallen zijn. De meest aannemelijke verklaring is wel deze, dat men, door verregaande wraakzucht gedreven, de in den oorlog krijgsgevangen gemaakten of de verslagenen opat, ten einde die geheel en al en op de meest smadelijke wijze te vernietigen. Waarschijnlijk dat men het menschenvleesch lekker heeft gevonden en dat op die wijze langzamerhand het kannibalisme uit zuivere lust naar menschenvleesch is ontstaan. [2])

1) Peschel, Völkerkunde, bz. 165.
2) Waitz, Anthropologie, dl. V, bz. 161 vv.

HOOFDSTUK II.

Sieraden en Kleeding.

a. OORSIERADEN, *b.* NEUSSIERADEN, *c.* ARMBANDEN, VOETBANDEN, *d.* HALSSIERADEN, *e.* VINGERRINGEN, *f.* LIJFBANDEN, *g.* HAARVERSIERING. Mannenkleeding *h.* PENISBEDEKKING, *i.* SCHAAMGORDEL, *j.* KAIN EN SARUNG, *k.* BADJU EN KLAMBI, *l.* BROEK, *m.* HOOFDBEDEKKING, *n.* SCHOEISEL. Vrouwenkleeding *o.* SCHAAMGORDEL, KAIN, SARUNG, *p.* BADJU, *q.* HOOFDDEKSELS, SCHOEISEL, *r.* KINDERKLEEDING.

---

a. Oorsieraden.

Wij gaan nu over tot de behandeling der kleederen en sieraden, twee punten welke zeer nauw te samen hangen. Evenwel dient opgemerkt te worden, dat, vóór men er nog aan dacht, zich te kleeden, men reeds het lichaam met allerlei versierselen begon te tooien, waarom wij dan ook eerst de sieraden zullen beschouwen en daarna overgaan tot de kleeding. Het spreekt echter vanzelf, dat wij noch de sieraden in al hunne verscheidenheid, noch al de verschillende kleedingstukken afzonderlijk zullen bespreken, doch alleen datgene vermelden wat met het oog op de sieraden en kleeding bij de verschillende stammen karakteristiek is.

Alle stammen zonder uitzondering dragen allerhande sieraden. In die der ooren heerscht echter de grootste verscheidenheid. Men kan deze in twee soorten onderscheiden, in die welke in de oorlellen gestoken worden en in die welke aan de oorlel hangende gedragen worden, oorschijven of oorcylinders en oorhangers. De eerste zijn zeker de meest oorspronkelijke. Zij bestaan uit cylinders of schijven van verschillende stoffen, die

ook in grootte en dikte onderling weder tal van verscheidenheden aanbieden, al naar gelang het materiaal waarvan zij gemaakt zijn. De Maleische benaming der schijven is *subang*, welke naam met eenige wijzigingen op de verschillende eilanden voor dit sieraad geldt: Javaansch *suwĕng*, Balineesch *subeng* [1]), Bataks *sibong* [2]), Dajaksch *sowang*, Makassaarsch *subang* [3]). Somtijds bestaan deze uit niets anders dan eenige opgerolde bladeren, voornamelijk die van den lontarpalm. Zoo dragen o. a. de Balineesche vrouwen dikwijls niets anders in de ooren, dan zulk een opgerold blad, ter dikte van de kurk van een bierflesch, wat ook bij de Niassers gewoonte is, terwijl de voorvechters der Bataks zich eveneens met zulk een ornament tooien [4]). In de meeste gevallen zijn de subang's van hout gemaakt, doch ook wel van been of hoorn en op het voorvlak van snijwerk voorzien of aldaar met dunne gouden, zilveren of koperen plaatjes belegd. Somtijds heeft dit plaatje juist den omtrek van den cylinder, soms ook is het grooter. Bij de Menangkabauwsche Maleiers bijv. is dit buitengewoon groot [5]), terwijl het bij de Dajaks dikwijls 3 duim in diameter meet. Bij andere stammen daarentegen zijn deze subang's weder zeer klein. De Makassaarsche subang bestaat slechts uit een pennetje of staafje van goud, dat men door de oorlellen steekt; evenzoo is die der Javanen niet meer dan een staafje van buffelhoorn of koper [6]). Tot de categorie der subangs behooren verder nog de *kĕrabus*, een staafje met gouden of zilveren knop, welke laatste met een moer op het staafje geschroefd wordt. Deze *kĕrabu*, wiens naam is afgeleid van ons *krab* in de beteekenis van *oorkrab*, wordt voornamelijk door hoofden en aanzienlijken gedragen.

Naast het gebruik van oorschijven of oorcylinders en oor-

---

1) v. Eck, Bal. Wrdb., blz. 141.

2) v. d. Tuuk, Bat. Wrdb., i. v. *sibong*.

3) Matthes, Makassaarsch Wrdb. i. v. *subang* (is hier bepaaldelijk een oorsieraad der vrouwen).

4) v. Hoëvell, Oorlogvoeren der Bataks, blz. 8.

5) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 17—18.

6) Veth, Java, dl. I, blz. 608. Zie ook: Jacobs, Int. Archiv f. Ethnographie, Bnd. IV, blz. 163, pl. 13, fig. 10, alwaar een *suwang* der Badoej's wordt afgebeeld.

staafjes heeft men het gebruik van oorringen of oorhangers, die, gelijk de naam het vanzelf aanduidt, in de gaten der oorlellen gehangen worden. De algemeene benaming in het Maleisch is *anting anting* (menganting = naar beneden hangen), welk woord in het Javaansch en Bataks, Makassaarsch, Tonsawangsch, Tonseasch, Tompakewasch hetzelfde luidt en bij de Gorontaleezen *nganti-nganti* bij de Toemboeloehers, *wěling* en bij de Dajaks *anti-anting* wordt. Bij de Makassaren noemt men ditzelfde sieraad ook *bangkará*.

Het gebruik van oorringen is bijna even algemeen, als dat van de subang's, soms zijn deze uitsluitend in gebruik. Zoo o. a. bij de Papoewa's. Bij hen komen niet zoozeer oorschijven dan wel oorringen voor, alleen enkele stammen van Lakahia nemen bij gebrek van ringen een stukje hard hout [1]). Bij de oorschijven is het de grootte der versiering die de aandacht trekt; bij de oorringen is het niet alleen de grootte der ringen, doch ook het aantal, dat gedragen wordt. De vrouwen der Papoewa's van de Humboldsbaai dragen groote schildpadringen van drie tot vier duim middellijn, wier aantal, naarmate van den ouderdom toeneemt, zoodat oude vrouwen er wel 20 in ieder oor hebben.

Het gebruik van oorhangers komt bij bijna alle volken van den Archipel voor. Meestal zijn deze ringen van metaal, hoorn of schildpad en hebben verschillende volken verschillende vormen. Zoo bij de Niassers, die van een 8. Bij de Bataks van Zuid Toba daarentegen zijn zij dikwijls slangvormig gebogen (ongeveer als de Javaansche letter ꦏ = *kă* [2]) welke vorm ook den Maleiers van Lesoeng Batoe aan den Rawas niet onbekend is. Hier heet dit sieraad *gembang bekipas* [3]) (bekipas = van waaiers voorzien, aldus genoemd, wijl er zilveren waaiers aan bevestigd zijn) terwijl de Bataks het *sisapilpil* noemen. Andere stammen weder zooals de Dajaks, Bataks, Papoewa's enz. plegen ook den bovenrand van de oorschelp te doorboren [4]) en deze met talrijke rin-

1) Nieuw Guinea in 1858, blz. 45.

2) Hagen, Tijdschrift v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. XXXI, pl. I, fig. 3.

3) de Haan, Verslag eener reis naar de Bataklanden, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII blz. 87. — v. Hasselt, Midden Sumatra, Plaatbeschrijving, blz. 8, pl. N°. 2.

4) Goudswaard, de Papoewa's van de Geelvinksbaai, blz. 19.

getjes te versieren. De Bataks, de Maleiers van de Philippijnen en de Papoewa's dragen hierin zelfs sieraden van zeer grooten omvang, bestaande uit een gladde, dikke, zilveren staaf, welke dubbel gevouwen wordt, zoodat de beide zijden evenwijdig loopen, zóólang, totdat zij een weinig boven het hoofd uitsteken en dan plat tegen het hoofd elk aan zijne zijde omgebogen worden en in vijf à zes bochten, concentrisch gewonden, naar binnen uitloopen. Dit sieraad heet *padong padong* en is een vereischte voor eene vrouw, die het nimmer mag afleggen [1]). Niet zelden bezigen sommige volken ook de gaten in de oorlel om hierin half opgerookte sigaren te bergen, wat vooral door de Batak's de Kajan's en de Papoewa's wordt gedaan. Overigens komt het dragen van oorringen nog voor bij volken, die het gebruik van de subang kennen, o. a. bij de Dajaks. Bij dezen zijn de ringen dikwijls zeer zwaar, zelfs worden er beschreven van een gewicht van 6 oude onsen, zoodat zij de oorlellen tot op de borst toe uitrekken. Het dragen van oorsieraden is niet alleen tot volwassenen beperkt. De heer Gerlach zag bij zijn bezoek aan de Kajans een jongetje van 6 à 7 jaren, dat reeds zeven fraaie looden ringen in de ooren droeg. Ook bij de overige reeds genoemde stammen komt dit voor.

b. Neussieraden.

Alleen bij de Orang Sakai, de Orang Semang en Papoewas bestaat het gebruik om het kraakbeenig middenschot van den neus (septum) te doorboren. Het is dan ook bij hen alleen, dat wij neussieraden aantreffen. In den regel steken de Sakai en de Semang hierin pennen van stekelvarkens de Papoewa, houten pennen, gewoonlijk ter dikte van een manspink, doch van verschillende lengten. Dikwijls zijn zij zoo kort (van 2--4 cM.), dat zij ter weerszijden van den neus slechts weinig uitsteken en andermaal weder zeer lang, dikwijls 6—10 cM. en bovendien nog tamelijk zwaar. Behalve ronde houten pennen, of dergelijke vormen van schelp en steen of been bezigt men ook ringvormige sieraden van schelp of glas, terwijl vooral voor de bewo-

5) Gerlach, o. c. blz. 283 Indisch Archief, dl. I, 1, blz. 98—99. Nieuw Guinea 1858, blz. 40, 160, 165.

ners van de Humboldtsbaai merkwaardig is, dat zij twee met een touwtje aan de worteleinden verbonden varkenstanden dragen, wier punten omhoog gericht zijn en tot onder de oogleden reiken, die aan het gelaat een zeer woeste uitdrukking bijzetten. [1])

Behalve het doorboren van het middenschot van den neus bestaat ook bij sommige Papoewa's de gewoonte om de neusvleugels te doorsteken. De reeds genoemde Karoners en de strandvolken aan de Oetanatarivier, steken daardoor dan houten pennetjes of vogelbeenderen en wel door ze van binnen naar buiten er door heen te wringen. [2])

c. Armbanden, voetringen.

Niet minder algemeen dan het gebruik van oorsieraden is dat van armbanden Javaansch *gĕlang*, Maleisch *gĕlang*, Bataksch *golang*, Dajaksch *gĕlang* Deze banden zijn bij sommige volken zooals bij de Papoewa's van gevlochten, gekleurden rotan of van ivoor, of schelpen; [3]) bij andere volken van tin, koper, zilver of goud vervaardigd. Bij de meer beschaafden, de Javanen, Maleiers, enz. worden zij gewoonlijk rond de polsen gedragen, bij de minder ontwikkelden ook om den bovenarm, alsdan, gelijk bij de Papoewa's, sluiten zij zeer nauw.

De Dajaksche vrouwen dragen veelal van 30—40 koperen banden rond den arm, alle ter dikte van 1 cM., die van den pols tot aan de schouders reiken. De mannen dragen deze eveneens, doch zelden meer dan vijftien. Ook bij de Maleische bevolking der Palembangsche bovenlanden, de Redjangers enz. bestaat de gewoonte om een aantal ringen als armbanden te dragen, evenals bij de Dajaks nauw sluitend, doch alleen den onderarm bedekkend. [4]) Andere volken dragen deze banden weder losser, nu eens alleen om den pols, dan weder om den ge-

---

1) v. Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 89. — Nieuw-Guinea in 1858, blz. 84 en 170. — Sal. Muller, Reizen en ontdekkingen, blz. 72. Goudswaard, o, c. blz. 19 v. v.

2) Natuurk. Tijdschrift v. Nederl.-Indië, dl. blz. 190.

3) Nieuw-Guinea, 1858 blz. 160. v. Rosenberg, Reistochten naar Nieuw-Guinea, blz. 89.

4) v. Hasselt, Midden Sumatra, blz. 15.

heelen onderarm. Dit geschiedt bijvoorbeeld bij de Bataks, waar de Kontroleur Larive een kind van naar gissing 6 jaar oud zag, dat aan beide armpjes 47 en om de beenen 72 ringen had [1]), bij de Niassers, bij de Mentawei-eilanders [2]), bij de Dajaks in Borneo's Westerafdeeling de Kajans [3]), bij de Soembaneezen en andere oostelijke stammen.

Naast het dragen van armbanden komt het zich tooien met been-, eigenlijk enkelbanden, voor, een gebruik, dat vroeger algemeen schijnt geweest te zijn, getuige de Alfoeren van de Minahasa, die tijdens het bestuur van den Gouverneur van Padtbrugge [4]), enkelbanden van wel 20 ponden zwaar droegen, doch thans tot de nog heidensche, en niet eens alle stammen, beperkt is. Beenringen worden in hoofdzaak nog gebruikt door de Papoewa's [5]), door enkele Dajakstammen [6]) uit de binnenlanden van Borneo, door jonge Bataksche meisjes en eenige andere volken.

d. Halssieraden.

Het dragen van halssieraden is eveneens gebruikelijk bij alle stammen van den Archipel. Men vindt ze in alle soorten en van verschillend materiaal vervaardigd. Bij sommige bestaan de halssieraden uit niets anders dan uit snoeren verschillend gekleurde vruchtenzaden zooals bij de Papoewa's der Zuidwestkust [7]) van Nieuw-Guinea en bij de Gorontaleezen [8]). Bij andere zijn de halssieraden samengesteld uit zware snoeren van dierentanden of ook soms van menschentanden o. a. bij de reeds genoemde Papoewa's [7]) en bij de Dajaks der Westkust van Borneo [9]). De

1) Tijdschr. v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. XVIII, blz. 260.
2) v. Rosenberg, der Malayische Archipel, blz. 191.
3) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 288.
4) Bijdragen tot de T.- L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 3 vlgr. dl. I, blz. 327.
5) Kolff, Reize enz. 1825—1826, blz. 257—258.
6) Bijdragen tot de T.- L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 3 vlgr., dl. 5, blz. 283.
7) S. Muller, Reizen en onderzoekingen, blz. 71. — Nieuw-Guinea in 1858, blz. 84 en 171.
8) Riedel, Tijdschrift v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. XIX, blz. 131.
9) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 258.

Batak noemen gouden sieraden *saitan*, waaruit blijkt, dat zij vroeger van slagtanden moeten zijn gemaakt. [1]) Waar reeds aanraking met vreemdelingen bestaat, zijn de halssieraden dikwijls uit verschillende strengen kralen of steenen van verschillende kleuren samengesteld. Veelvuldig wordt ook van dik koperdraad tot het vervaardigen van halssieraden gebruik gemaakt. Kenmerkend vooral is ook het groote aantal van dergelijke versieringen, die gedragen worden. Dit is bijv. het geval bij de Bataks, de Dajaks en de Mentawei-eilanders.

e. Vingerringen.

Niet minder algemeen is het gebruik van vingerringen. Maleisch *tjintjin*, Bataksch *sinsin*, Dairisch *tintin*, Dajaksch *tisin*, Makassaarsch *tjinjtjing* of *tjintjing* (met de palatale *n*), Boegineesch *tjitjing* Alfoersch van de Minahasa *sisim* (Tombulusch) Op Java treden echter geheel andere namen op als *ali-ali*, *supé*, *lepen*, *kalpiko*, *sĕsra* [2]). Het materiaal waaruit de ringen vervaardigd worden, is verschillend. Dikwijls zijn zij van klapperdop, uit schelp of ivoor gesneden, soms echter van het een of andere metaal, koper, zilver, goud of ijzer vervaardigd, al naar gelang van den welstand des bezitters. In den laatsten tijd worden veel koper vergulde ringen van Europeesch fabrikaat ingevoerd met steentjes van groen, geel of rood glas versierd.

f. Lijfbanden.

Versierde gordels of lijfbanden worden door verschillende stammen gebezigd. Nu eens bestaan zij uit dunne gekleurde rotan, eenige malen, dikwijls 25 en meer keeren rond het middel gewonden zooals bijv. bij de Dajaks van Borneo's Wester- en Zuider en Oosterafdeeling, alwaar dit versiersel *lintong* heet [3]), dan weder uit banden van riet of plantenvezels gevlochten,

---

1) v. d. Tuuk, Bataksch leesboek, dl. IV, blz. 150. Idem Bataksch Wdb. i. v. *sait*.

2) Med. Ned. Zend. Genootschap, dl. XX, blz. 416. Aanteekening.

3) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 259. — Schwaner Borneo, dl. I, blz. 223. — Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 102. Hardeland, Dajaksch deutsches Wörterbuch, i. v. *lintong*.

zooals bij de Mentawei-eilanders [1]), de Alfoeren van de Minahasa [2]) en de Papoewa's van Nieuw Guinea [3]). In vele gevallen zijn deze gordels met daaraan bevestigde sieraden van metaal, schelp, kokosnoot, zaden enz. versierd.

g. Haarversiering.

Hiermede zouden wij van de lijfsieraden kunnen afstappen, ware het niet, dat het haar een natuurlijk sieraad is, dat bijna altijd wordt versierd en derhalve eene afzonderlijke beschouwing verdient. In het haar dragen de meeste stammen slechts weinige sieraden, althans in het dagelijksch leven. Alleen de Papoewa's maken hierop eene uitzondering. Hun haar is hun trots, altijd wordt dit daarom met de meeste zorg behandeld en versierd, zij dit dan ook eenvoudig met een kam. Gewoonlijk is deze van bamboe vervaardigd of van een plankje ter lengte van een span en ter breedte van ongeveer twee vingers. Soms heeft hij, gelijk een vork, drie of vier tanden en loopt hij naar boven toe spits uit, welk boveneinde van eenig snijwerk is voorzien. Aan dit spitse boveneinde worden meestal vlaggetjes van katoen of bladreepjes bevestigd, waarna de kam loodrecht of schuins in het haar gestoken wordt [4]).

Algemeen echter bestaat bij de Maleische stammen, zoowel als bij de Papoesche volken, de gewoonte van bloemen in het haar te dragen. Op Java, Sumatra, Bali, Celebes, enz. wordt hiervoor, vooral door de vrouwen, de welbekende *melatie* en de *tjampaka* (witte geelachtige bloemen met een zeer aangenamen geur) gebezigd [5]). Doch ook de mannen dragen dikwijls bloemen. Daar waar zij de haren met een hoofddoek bedekken worden deze in den hoofddoek gestoken; daar waar de haren onbedekt blijven, bijv. bij Mentawei-eilanders en Papoewa's, in het haar

1) **Mess**, de Mentawei-eilanden, Tijdschr. v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. XXVI, blz. 83.

2) **Riedel**, Tijdschr. v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. XVIII, blz. 493.

3) **Sal. Muller** Reizen en Onderzoekingen, dl. I, blz. 69, 70, 71.

4) Nieuw Guinea in 1858, bl. XI, pl. VV. fig. 6.

5) **Veth**, Java, dl. I, blz. 607. — **v. Hasselt**, Midden Sumatra, blz. 14. — **Bloemen Waanders**, Tijdschr. v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. VIII blz. 252. — **v. d. Tuuk**, Bat. Wdb. i. v. *rw*.

zelf. Bij beide laatstgenoemde stammen worden echter, in plaats van de beide reeds genoemde bloemen, veelal de fraaie roode, maar reuklooze bloemen der Hibiscus rosa sinensis, de *kembang sĕpatoe* of *bunga radja* gebruikt [1]).

Hiermede hebben wij de voornaamste sieraden afgehandeld, nog eenige algemeene opmerkingen echter ten besluite. Zooals wij gezien hebben, worden de meeste sieraden zoowel door de mannen als door de vrouwen gedragen. Bij de meest onbeschaafde volken zijn het de mannen, welke meer opgetooid zijn dan de vrouwen, wat o. a. uitdrukkelijk verzekerd wordt van de Papoewa's, de Timoreezen, de Dajaks, enz. [2]). Aan den anderen kant zien wij hoe bij de hooger ontwikkelde volken de vrouwen sieraden behouden hebben, welke bij de mannen in onbruik zijn geraakt. Met de oorsieraden is dit, om hier het sterkste voorbeeld te nemen, in hooge mate het geval. Bij de hooger ontwikkelde Javanen en de Maleiers bijv. bestaat het dragen van oorversierselen bij de mannen niet meer, bij de minder beschaafden echter nog wel. Zoo dragen bij de Bataks van Mandaïling, die reeds den Islam hebben omhelsd, de mannen geen oorsieraden meer, die der Toba's daarentegen nog wel [3]).

Verder verdient opmerking, dat bij enkele volken, de vrouwen, als zij in het huwelijk treden, genoodzaakt zijn hare sieraden af te leggen, wat om slechts enkele stammen te noemen, o. a. bij de Bataks, de Maleische bevolking der Palembangsche Bovenlanden, meer bepaaldelijk bij de Redjangers en bij de Timoreezen het geval is [4]).

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat mannen, die zich in den krijg bijzonder onderscheiden hebben, bepaalde sieraden mogen dragen, die alsdan een bijzondere beteekenis hebben. Zoo is bij de Dajaks het recht om de staartvederen van den Rhinoceros-vogel te mogen dragen alleen aan hen, die één of

1) v. Rosenberg, der Malayische Archipel, blz. 191. — v. Rosenberg Reizen naar de Geelvinkbaai, blz. 123.

2) Sal. Muller o. c., blz. 70. — Natuurk. Tijdschr. v. Nederl. Indie, dl. XXXVI, blz. 296—297. — Gramberg, o. c., blz. 201.

3) v. d. Tuuk, Bat. Wdb. i. v. *toba*.

4) v. d. Tuuk, Bat. Wdb. blz. 343. — Van Hasselt, Midden Sumatra Volksbeschrijving, blz. 15. — Gramberg o. c., blz. 201.

meer koppen gesneld hebben toegestaan, en dit wel zoo, dat het aantal vederen aan het aantal koppen gelijk is. De Alfoeren der Minahasa, droegen in vroeger dagen heele of halve jaarvogel-koppen op het hoofd om dezelfde reden. [1]) Evenzoo gelden bij de Papoewa's in Nieuw Guinea witte kakatoea-vederen als distinctief voor koppensnellers. Bij andere stammen heeft men weder andere onderscheidingsteekenen. Op Nias mogen degenen, die zich dapper in den oorlog gedragen hebben, een halsring dragen welke zeer kunstig vervaardigd is uit kokosnootschaal, terwijl op Timor, Ceram, de Solor-eilanden, enz., een kuitband van geitenhaar, in het Timoreesch *ponor* geheeten, den dapperen wordt toegekend [2]).

KLEEDING.

Mannenkleeding.

h. Penisbedekking.

Bij enkele stammen komt het voor, dat de sieraden, die wij zooeven min of meer uitvoerig bespraken, de eenige bedekking van het lichaam uitmaken; natuurlijk is dit slechts bij de onbeschaafdsten het geval, en wel bepaaldelijk bij de Papoewa's van de Humboldtsbaai aan de Noord-West kust en de stammen nabij de Oeta-rivier aan de Zuid-Westkust van Nieuw Guinea. Dikwijls loopen hier de mannen geheel naakt, zelfs met de schaamdeelen onbedekt. Enkelen bedienen zich echter van kleine kokertjes van bamboe of van een kalabas-vrucht vervaardigd, waarin de penis gestoken wordt. Dikwijls zijn deze kokertjes zóó klein, dat zij niet eens den geheelen penis, doch uitsluitend den glans of slechts een gedeelte der voorhuid kunnen omvatten. Dat met deze kokertjes werkelijk een bedekking uit schaamte wordt beoogd, is nauwelijks aan te nemen. Bij de minste aanleiding om die voorwerpen te kunnen verkwanselen,

1) Pleyte, C. M. Revue d'Ethnographie, 1885 blz. 313 vlg; 1886 blz. 464.

2) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 258. — Meded. Ned. Zend. Gen., dl. VII, blz. 133. — Goudswaard, o. c., blz. 20. — Nieuw Guinea in 1858, blz. 160. — v. Rosenberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXX blz. 166. — Riedel, Revue d'Ethnographie, 1883, blz. 75. — Meijer, Ausland, 1872, blz. 327.

ontdoen zij er zich van en bieden ze zonder aarzeling ter ruiling aan. Zoo althans getuigt Salomon Müller [1]). Volgens dezen schrijver geschiedt het verbergen van den penis in een kokertje meer uit voorzorg tegen aanvallen van insekten en dergelijke gevaren, dan wel uit schaamtegevoel of welvoegelijkheid. Het doel is blijkbaar alleen den eikel te bedekken. Behalve van kokertjes bedient men zich ook van andere middelen. Bij Papoewa's der Prinses Mariannestraat dragen de mannen om het middel een gordel van omtrent drie vingers breedte. Onder dezen gordel verbergen zij zeer behendig het teellid, dat opwaarts tegen den buik gelegd wordt en welks voorhuid, die bij de meesten zeer lang is, onder den gordel geklemd wordt [2]). De eenige bedekking is dan hier ook weer die van den eikel. Anderen weder bedekken de geslachtsdeelen met een schelp, welke door middel van een dun touw is vastgemaakt, of nemen in plaats daarvan een klein schortje uit kanguru of casuarishuid vervaardigd [3]). Het opbergen van den penis in een koker blijft echter de meest karakteristieke wijze van het bedekken der geslachtsdeelen. Deze methode om den penis te beschermen, vinden wij ook op de door de Melanesiers bewoonde eilanden beoosten Nieuw Guinea. Het doel aldaar is ook slechts bedekking van den eikel. Van daar, dat om die reden de voorhuid, dikwijls eenvoudig toegebonden wordt, terwijl de geheele penis verder onbedekt blijft [4]).

Moeilijk is het te zeggen of de Maleische stammen vroeger deze wijze van de schaamdeelen te verhullen hebben gekend. Heden ten dage althans brengen zij die niet meer in praktijk. Alle Maleische stammen, zelfs de laagst ontwikkelde, zijn reeds zoover, dat zij de schaamdeelen meer volkomen bedekken [5]).

---

1) Sal. Muller, Reizen in den Ind. Archipel, dl. I. blz. 73. — Nieuw Guinea, 1858. pl. ZZ. fig. 13.

2) Sal. Muller, Ibidem, dl. I, blz. 59.

3) Sal. Muller, Ibidem, dl. I, blz. 60 en 73.

4) Waitz, Anthropologie, dl. VI, 560 vv. 575 vv. Zie aldaar ook diens theorie omtrent het bedekken van den glans-penis.

5) Aanteekening.

i. Schaamgordel.

Bij de hooger ontwikkelden wordt de bedekking der schaamdeelen meer volkomen. Zij onder dezen, die nog het laagst op den trap der ontwikkeling staan, bedekken zich de schaamdeelen door middel van een schaamgordel, een reep zacht geklopten boombast of een stuk doek, dat een paar malen om het midden gewonden en van achteren, van het lendenkruis af, tusschen de beenen doorgehaald, in een knoop voor den buik bevestigd wordt, in den regel zoo dat de overschietende einden een weinig afhangen. Dit is zeker het meest oorspronkelijke kleedingstuk van de volken van den Indischen Archipel en wordt nu nog gedragen door de wilde stammen als de Loeboes en Koeboes op Sumatra, de Niassers, de Mentawei-eilanders, de Dajaks, de Alfoeren van Celebes voor zooverre zij nog heidenen zijn en nagenoeg alle stammen in het oosten van Indonesië. Zelfs de meer beschaafde Soendaneezen hebben dit primitieve kleedingstuk nog niet prijs gegeven, en dragen het gewoonlijk nog bij de dagelijksche bezigheden. [1]) De Maleische benaming voor schaamgordel is *tjawat*, Soendaneesch *tjawĕt*, Dajaksch *ăwah*, op Noord-Celebes en in de Molukken *tjidako*. Bij vele meer beschaafde Papoewa-stammen, vooral bij die der Geelvinksbaai, wordt dit kleedingstuk eveneens gedragen en heet in hun dialect *maar* (măr), wat sterk doet denken aan den naam *maro*, dien de Polynesiërs aan dien godal geven [2]).

j. Kain en Sarung.

Een kleedingstuk, dat bij de hooger ontwikkelden de *tjawat* vervangt, is de *kain*, de Maleische benaming voor een stuk doek, dat om het lichaam geslagen wordt en in het Javaansch, *sindjang-wyar*, heet en de *sarung* een soort rok, die over den kain gedragen wordt. *Sarung* beteekent koker, scheede, hulsel. De *sindjang-wyar* wordt door mannen zoowel als vrouwen gedragen. Waar men dit onderscheid voor beide seksen

1) Veth, Java, dl. I, blz. 601—602.
2) Mededel. v. w. Ned. Zend. Gen. dl. XX, noot, blz. 257.

wil uitdrukken, noemt men die der mannen *bĕbĕd* en die der vrouwen *tapih*. Lengte en breedte, vorm, stof en bewerking, wijze van dragen zijn voor beiden dezelfden. Alléén in de patronen heeft men enkele verscheidenheden. Een *sindjang-wyar*, wij zeiden dit boven reeds met een enkel woord, is een stuk doek van vier of vijf meter lang; ter breedte (hoogte) van ruim 1 à 1½ meter voor volwassenen. Men draagt haar om het beneden lijf, waar zij, om de lendenen en beenen geslagen, en boven de heup, om het middenlijf, vastgemaakt wordt, hetzij door den *sabuq* (gordel), hetzij door het uiteinde in te steken en op te rollen in den bovenrand. Onder den arbeid wordt dit kleedingstuk opgeschort. Onderscheiden van den *sindjang-wyar* is de *sarung*, een dracht van jongeren datum, waarschijnlijk wel overgenomen uit den vreemde. Immers wordt de sarung maar zeer zelden, en werd zij vroeger nooit, in de desa gedragen, althans in de desa der binnenlanden, die nog het zuiverst de traditiën en oude gewoonten in eere houdt. Uitgezonderd als bruid, en ook dan nog niet eens altijd, zal men daar nooit eene vrouw met een *sarung* zien; en ook maar zeer zelden een man. In 't Soerabajasche schijnt het gebruik echter al vrij menigvuldig bij beide seksen voor te komen. Alleen santri's en dergelijken, in 't algemeen zij, die de vijfmaaldaagsche gebeden (*salat*) waarnemen, dragen dikwijls een *sarung*, omdat 't volgens velen betamelijk is, dat een man zonder broek zij, als hij in het gebed is [1]). Daar kain evenwel ook dikwijls voor sarung gebezigd wordt, zegt men op Java om het verschil tusschen beiden duidelijk uit te drukken kain lĕpas, korte kain, en kain pandjang, lange kain, welke benamingen ook op Sumatra gangbaar zijn. Evenals de *sindjang-wyar* wordt ook de *sarung* onder het werk opgeschort [2]).

k. Badju en klambi.

De *tjawat* en de *kain*, en later de *sarung* zijn de echt natio-

1) Mededel. v. w. Ned. Zend. Gen. dl. XX, blz. 395—397.

2) Veth, Java dl. I, blz. 603. v. Hasselt, Midden Sumatra Volksbeschrijving blz. 12—13. De talrijke aanteekeningen, die voldoende aantoonen, hoe wijlen de heer Wilken de lezing van dit gedeelte wenschte, hebben mij genoopt, dit hoofdstuk in den tegenwoordigen vorm om te werken P.

nale kleedingstukken. Het bovenlijf werd oorspronkelijk onbedekt gelaten. In het dagelijksch leven wordt dit nog algemeen gedaan in den Archipel, niet alleen bij de lager ontwikkelde volken, doch ook bij de meer beschaafden, de Javanen, de Maleiers, enz. Hoofden zelfs houden het bovenlijf naakt, zoo zij geen Europeanen verwachten. Even als de geringste hunner onderhoorigen zijn zij dan alleen bekleed met een kain of sarung, die boven de heupen bevestigd wordt. Wij zien zelfs, dat bij de Javanen, zeker het meest ontwikkelde volk van Indonesië bij plechtige gelegenheden, als bij bruiloften de man met ontbloot bovenlijf verschijnt, en dat dit ook in hofkostuum behoort te geschieden. Ook in de Palembangsche Bovenlanden verschijnt de bruidegom met ontbloot bovenlijf [1]). Wij zien ook hoe bijv. in de Lampongsche districten bij de bijeenkomsten van jongens en meisjes, waar men elkander *pantuns* toezingt, de adat den jongelingen voorschrijft, met ontbloot bovenlijf te verschijnen, op straffe van boete. De Makassaren en Boegineezen ontblooten het bovenlijf als eerbieds betuiging [2]), wat ook bij de Gorontaleezen het geval schijnt te zijn. Het bovenlijf onbedekt te laten is dus echt nationaal. Van de Arabieren, zoo niet van de Hindus reeds, hebben de volken van den Indischen Archipel het kleedingstuk overgenomen, dat het bovenlijf bedekt. Dit is een soort van buis van verschillenden snit. In den regel sluit het om den hals met een opstaande kraag en hangt overigens open en los tot op de heupen, terwijl de wijde mouwen slechts even over de ellebogen reiken. Dikwijls evenwel is het van voren gesloten en alleen aan den hals open, zoodat het over het hoofd moet worden aangetrokken. De Maleische benaming hiervan is *badju* waarvan ons baadje afkomstig is, (ten onrechte thans baaitje). Vermoedelijk is *badju* van het Persische *bāzu* [3]) afkomstig; de Javaansche ng. benaming voor dit kleedingstuk is *klambi* of *kulambi*; in het kr. heet het *rasukan*. Gewoonlijk wordt dit buis over het naakte lichaam gedragen al-

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 26.
2) Indische Gids, 1880, dl. I, blz. 970; dl. II, 327.
3) v. d. Tuuk, Tobasche spraakkunst, bl. 403, noot.

thans bij mindere Javanen [1]) en Maleiers [2]), Makassaren enz., terwijl de meer aanzienlijken daaronder nog een hemd- of borstrok aantrekken [3]). Bij enkele volken ook is het steeds gesloten, zooals bij de Makassaren [4]) en Maleiers [2]), bij anderen daarentegen zooals bij de Dajaks meestal open [5]), althans wanneer het een *klambi* is; de *badju* is ook bij hen immer gesloten. De nauwsluitende hemd- of borstrok waarover wij zooeven spraken, heeft verschillende namen. Javaansch *kutungan* [5]), Maleisch, *badju dalam* of *banijan* [6]) Menangkabauw- Maleisch, *badju bunien* [2]), Makassaarsch, *badju ilalang* [7]).

l. Broek.

Van de Arabieren hebben de volken van den Indischen Archipel de broek overgenomen. Men draagt deze echter in den regel onder de kain of de sarung. De algemeene benaming voor broek in het Maleisch is *sĕluwar* of meer algemeen *sĕrāwal* in het Javaansch *sĕruwal. Sĕrāwal* kan ontstaan zijn uit het Arabische *seruwal* of uit het Perzische *saluwar*. Doch *sĕrāwal* kan ook uit eene eenvoudige omzetting van *sĕluwar* zijn ontstaan.

De *sĕluwar* of *sĕrāwal* is de lange broek, die ook dikwijls *tjĕlana* genoemd wordt, het Javaansche *tjĕlånå*, het sanskritische *calana*, een zeer lange, om de enkels sluitende broek, die tot de oorlogs- en hofkleeding behoort. Zijn naam ontleent hij aan een rok der Britsch Indische vrouwen, die tot de lagere klasse behooren.

Door den geringen man ziet men veelal korte broeken dragen, welke tot aan de knieën reiken (Javaansch katok). Een eigenaardige broek, die op Sumatra vrij algemeen gebruikt wordt is de *sĕrāwal atjeh* (sĕrāwa atjeh) = de Atjehsche broek, die over de knieën reikt en een zeer laag kruis heeft, gelijk de pantalons der Fransche Zouaven. Bij de Makassaren wordt deze

---

1) Veth, Java, dl. I, blz. 604.
2) Van Hasselt, Midden Sumatra Volksbeschrijving, blz. 23.
3) Matthes, Ethnographische Atlas, Mak. Wdb. pl. 15 fig. 1.
4) Hardeland, Dajaksch-deutsches Wörterbuch, i. v. *klambi*.
5) Veth, Java, dl. I, blz. 604.
6) v. d. Tuuk & v. d. Wall, Maleisch Woordenboek, i. v. badju.
7) Matthes, Makassaarsch Wdb. i. v. *badju* en atlas pl. 15 fig. 1.

broek eveneens gedragen en door hen *saluwärá atje* genoemd [1]). Andere volken echter verfoeien het gebruik van broeken, vooral de minder beschaafden, zooals bijvoorbeeld de Niassers [2]).

m. Hoofddoek, kopiah.

Oorspronkelijk hebben alle volken van den Archipel het hoofd bloot, zooals wij reeds zagen bij de behandeling der haarversiering. De lange haren fladderen wild en woest om het hoofd, gelijk dit bijv. bij de Dajaks het geval is, terwijl dit vroeger althans volgens oude Portugeesche berichten ook bij de Javanen regel was. Bij de Mohammedaansche volken en ook bij enkele Hindoesche, die met de Mohammedanen in aanraking kwamen, bestaat echter algemeen het gebruik van den hoofddoek. Deze hoofddoek is slechts eene wijziging van den tulband der Arabieren [3]). Zijn naam is *dĕstar*, (in het Maleisch *detar* of *deta* van het Perzische *dastar*), of *serban*, zooals hij ook wel, vooral als hij door priesters en hadji's gedragen wordt, genoemd wordt. In het Javaansch heet de hoofddoek *ikĕt* of *udĕng*, in de Palembangsche bovenlanden (Rawas en Lebong) *ikat-ikat*.

In de wijze van den hoofddoek vast te maken, heerscht groot verschil. De Javanen wikkelen hem zoodanig om het hoofd, dat hij zonder knoop, alleen door het uitsteken der einden op zijn plaats wordt gehouden. De Soendaneezen maken hem vast met een knoop, waarvan de einden los van het hoofd slingeren. Buitengewoon fraai weten de Maleiers van Midden-Sumatra de hoofddoeken op te maken [4]). Bij de Javanen en andere volken wordt de hoofddoek dadelijk om het hoofd gewonden. Bij de Maleiers echter niet. Bij hen wordt hij, na met een dikke rijststijfsel gesteven en in de zon gedroogd te zijn over de knie gevouwen en bij wijze van een muts opgezet. Tot het vouwen wordt een groote mate van behendigheid vereischt en niet iedereen kent het.

In plaats van een hoofddoek, dragen de Mohammedaansche

1) Matthes, Makassaarsch Wdb., blz. 606 en 658.
2) v. Rosenberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXX, blz. 31.
3) Veth, Java, dl. I, blz. 606.
4) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, Plaat XVI, fig. 1—8.

volken van den Archipel verschillende soorten van mutsen en onder deze vooral de *kopiah*, Javaansch en Maleisch, Gorontaleesch *upia*, Bataksch *hupia* [1]), afgeleid van het Arabische *kufijah*, in den vorm van afgeknotten kegel. Hij rust eigenlijk op de kruin van het hoofd en is een uiterst onpraktisch hoofddeksel. Geestelijken en jongelieden, die de godsdienstscholen bezoeken, dragen deze kopiah's vooral, althans op Sumatra. Zij zijn van rotan gevlochten of van wit katoen en andere stoffen gemaakt. Deze laatste heeten in Arabië te zijn vervaardigd en zijn zeer gezocht [2]).

Om het gelaat tegen de zon te beschutten, dragen de volken van den Archipel allerlei hoofddeksels. De meest algemeene benaming is *tudung*, Maleisch en Javaansch, een hoed van pandanbladeren, van bamboebast of van de bladscheeden van de bamboe vervaardigd. Bij plechtige gelegenheden wordt deze hoed op Java door de staatsiemuts, die de aanzienlijken als zij zich ten hove begeven, *kanigårå* vervangen [3]).

n. Schoeisel.

De volken van den Indischen Archipel gaan natuurlijk blootvoets. Van de vreemdelingen hebben zij echter eenige soorten van schoeisels overgenomen. Zoo het gebruik van voetzolen met een klos er onder aan het voor- en achtereinde en met een breeden riem, die over de wreef gaat, of soms van een knop voorzien, die tusschen den grooten en tweeden teen geklemd wordt. Deze sandalen heeten *tĕrompah* [4]) Maleisch, Javaansch *gamparan*. Zijn deze voetzolen evenwel van leder, dan heeten zij in het Javaansch ook *tĕrumpe*. Een andere soort van schoeisel, meer in vorm op muilen gelijkend, die ook veelvuldig gebruikt wordt, heet *tjarpu* Maleisch, Javaansch *tjirpu*. Zeer gegoede inlanders dragen in navolging der Europeanen schoenen, Ma-

1) v. d. Tuuk, Bataksch Wrdb., i. v. *hupia*.

2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 22. — Veth, Java, dl. I, blz. 607.

3) Veth, Java, dl. I, blz. 606.

4) v. d. Tuuk en v. d. Wall, Maleisch Woordenboek, i. v. *tĕrompah*, *tĕlompah*. — v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 28. — Veth, Java, dl. I, blz. 605.

leisch *sĕpatu*, Javaansch *sapata*, ontleend aan het portugeesche *sapato* en in huis muilen *tjĕnéla* dat, volgens prof. Veth zonder twijfel het Portugeesche *chinela* is [1]).

Hiermede is de kleeding der mannen afgehandeld. Wij hebben alleen dat genoemd, wat voor den gewonen man bij de volken van den Indischen Archipel karakteristiek is, de christen inlanders hierbij buiten beschouwing latende, daar die zich eenigszins anders kleeden.

Vrouwenkleeding.

a. schaamgordel, kain, sarung.

Beginnen wij weder met de laagst ontwikkelde volken, dan vinden wij medegedeeld, dat ook bij hen de vrouwen naakt gaan, in dien zin echter op te vatten, dat de schaamdeelen bedekt zijn. Dit geldt zelfs voor die Papoewa's, bij welke de mannen de geslachtsdeelen dikwijls onbedekt laten, met name die der Humboldtsbaai en Zuidwestkust. Alleen de meisjes, zelfs die welke reeds lang den huwbaren leeftijd hebben bereikt, gaan bij de Papoewa's der Humboldtsbaai zelfs nog veelal naakt [2]). Alhoewel de vrouwen dezer Papoewa's zich dus de schaamdeelen bedekken, neemt dit niet weg, dat deze bedekking nauwelijks voldoende mag heeten. Ook zij bezigen dikwijls voor dit doel slechts een schelp, een reep boomschors, of een lapje, driekantig van vorm of een stukje platgeslagen bamboe. Deze voorwerpen binden zij dan met een touw om de lendenen en laten ze voor het pudendum hangen [3]). Het spreekt van zelf, dat de bedekking op deze wijze hoogst onvolkomen is. Bij eenige ontwikkeling wordt de bedekking der schaamdeelen bij de vrouwen echter volkomener [4]). Bij de laagst beschaafden onder hen is dit weder de schaamgordel, die wij onder de benaming *tjawat* hebben leeren kennen, d. w. z. een lap zacht geklopte boomschors of een stuk doek, een paar

1) Veth, Java, dl. I, blz. 606.

2) v. d. Aa, Reizen naar Nieuw Guinea, blz. 270.

3) S. Müller, Reizen en onderzoekingen in den O.-I. Archipel, dl. I, blz. 60, 70, 71. — Maclay, Natuurk. tijdschr. v. Ned. Indië, dl. XXXV, blz. 78 v. v.

4) Goudswaard, o c., blz. 17.

malen om de lendenen geslagen en tusschen de beenen doorgehaald. Dit is onder anderen de kleederdracht der vrouwen van de Koeboes [1]), en van die der Olo Ot [2]), bij de Papoewa's [3]) der Geelvinksbaai, de Aroeneezen [4]), op de Tenimber-eilanden [5]) en meer andere stammen. Het gebruik van den schaamgordel is bij de vrouwen echter niet zoo algemeen als bij de mannen. Waar deze laatste nog den *tjawat* dragen, bezigen de vrouwen reeds een sarung of rok. Ook door hen wordt de *sarung* om het middel bevestigd en omsluit zij bij sommige volken het lichaam boven van de borst tot de knieën, als bijvoorbeeld bij de Niassers [6]) en bij de meest beschaafden ook de kuiten. Evenals de mannen dragen de vrouwen ook de *kain*, het langwerpige stuk doek welks uiteinden niet aaneengehecht zijn. De kain wordt eveneens om het middel geslagen, op de heupen vastgemaakt en hangt dan tot over de knieën af. Bij de Javanen heet de *kain djarit* als vrouwenkleed gebezigd *tapih*. De *tapih* der Javaansche vrouwen is breed genoeg om de beenen volkomen te bedekken; bij de Maleiers en andere volken is een *kain* echter in den regel zoo smal, dat de beide uiteinden nauwlijks elkaar raken en het linkerbeen bij het loopen telkens, nagenoeg tot aan de dij ontbloot wordt. Ook bij de Bataks is de doek op zijde open, zoo ook bij de Niassers [7]) en de Kajans [8]). Doorgaans ligt deze spleet aan de rechterzijde, bij de Gorontaleezen echter aan den linkerkant.

p. Badju.

Oorspronkelijk werd het bovenlijf zoowel door getrouwde als ongetrouwde vrouwen onbedekt gelaten, en bij vele volken, onder anderen bij de Soendaneezen, de Balineezen, de Maleiers der Padangsche bovenlanden, de Niassers, de Dajaks der Zuid Oosteren Westerafdeeling van Borneo, de Timoreezen enz. is dit nog

---

1—5) v. Hasselt, Midden Sumatra, blz. 14. — Schwaner, Borneo, dl. I blz. 230. — Goudswaard, o. c. blz. 17. — Riedel, de Kroesen Sluikharige rassen enz. blz. 292.

6) v. Rosenberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXX, blz. 30.

7—8) v. Rosenberg, ibidem, blz. 30. — Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 375.

9) Riedel, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl .XIX, blz. 132.

het geval [1]). Zelfs is bij genoemde volken de borstbedekking dikwijls een gruwel, zooals bepaaldelijk van de Niassers wordt gemeld [2]). Bij andere volken daarentegen ontstond al spoedig de behoefte bij de vrouw, vooral bij de ongehuwde, om zich het bovenlijf, bepaaldelijk den boezem te gaan bedekken, waarvoor de nationale kain of sarong gebezigd wordt. Een bewijs hiervoor vinden wij in de omstandigheid, dat bij sommige volken, zooals bijv. bij de Bataks, en bij tal van andere, hoofdzakelijk de, de kleine Soenda-eilanden bewonende stammen, de bedekking der boezem plaats heeft, door eenvoudig de sarong onder de armen te bevestigen, of, zooals dit bij de Javanen en Bataks gebruikelijk is, hiervoor een doek Javaansch *kĕmbĕn*, Bataks *omon* te bezigen [3]). Later, en wel van vreemdelingen leerden de verschillende stammen de *badju* kennen, die ook de tot nog toe bloot gebleven schouders en armen bedekken moest. Dit kleedingstuk, dat ook door de mannen gedragen wordt, zooals wij vroeger zagen, onderscheidt zich van de mannenbadju voornamelijk door grootere lengte van taille en mouwen, terwijl het in den regel met knoopen om den hals en de polsgewrichten vastgemaakt wordt. Slechts bij enkele volken, zooals bij de Dajaks blijft ook de vrouwenbadju ongesloten [4]).

Het gebruik maken van de badju door de vrouw, zooals wij reeds opmerkten, is evenmin oorspronkelijk als bij de mannen en in zekeren zin slechts een sieraad. Daarom laat het zich dan ook verklaren, dat de vrouwen bij plechtige gelegenheden eveneens het baadje behooren uit te laten en bij de huwelijksvoltrekking de sieraden moeten afleggen. De Javaansche bruid heeft geen baadje aan, het bovenlijf is alleen door de kĕmbĕn bedekt. Zoo

1) Bloemen Waanders, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. VIII, blz. 139. — Gramberg, o. c., blz. 201. — v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 13. — Veth, Java, dl. I, blz. 604. — Perelaer, o. c., blz. 103—104. — Veth, Borneo's Westerafdeeling, II, 259. — v. Rosenberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXX, blz. 148.

2) v. Rosenberg, ibidem, blz. 31.

3) v. d. Tuuk, Bataksch Wrdb. i. v. *omon*, Bat. leesboek, dl. IV, blz. 22, Tobasche spraakkunst, blz. 30. — Veth, Java, dl. I, blz. 604.

4) Hardeland, Dajaksch deutsches Wörterbuch i. v. *badju*.

ook in de Palembangsche Bovenlanden, waar de kĕmbĕn door een sarung vervangen wordt [1]).

De volgende bijzonderheid verdient bovendien nog de aandacht. Het bedekken van den boezem door middel van de *kĕmbĕn* of de *sarong* bepaalt zich in vele gevallen alleen tot de ongetrouwde vrouwen. Bij vele volken zien wij, dat zij die gehuwd zijn, het bovenlijf bloot laten. Zoo is dit bij de Bataks het geval. Bij de geringen onder hen dragen de meisjes de *sarong*, bij de meer gegoeden de *badju*. Getrouwd zijnde, dragen zij alleen de *sarong*, die nog de borsten bedekken mag. Nadat zij echter haar eerste kind gehad heeft, moet de vrouw het bovenlijf ontbloot dragen en mag zij de *sarong* alleen op de heupen vastbinden. Sarong heet in het Bataksch *abit*, als moeder gekleed zijn *marabit ina*. Van gelijke beteekenis is de Maleische uitdrukking *buka-badju* = letterlijk *buisje openen*, overdrachtelijk *eerst geborene*, doelende op de gewoonte der Maleische vrouwen om bij de geboorte van haren eersteling de badju open te laten [2]).

q. Hoofddeksels, schoeisel, slendang.

Het hoofd dragen de vrouwen in den regel onbedekt. Bij hooge uitzondering, om het gelaat tegen de zon te beschermen, bedienen zij zich van een hoed, eveneens *tudung* geheeten.

Minder algemeen dan door de mannen, wordt door de vrouwen van schoeisel gebruik gemaakt. Wel bedienen deze laatsten zich op de groote plaatsen van muilen, meer bepaaldelijk van Chineesche; doch in de binnenlanden ziet men die zelden. Alleen in de Minahasa en in de Molukken wordt bij feestelijke gelegenheden schoeisel gedragen.

Gewichtiger kleedingstuk is evenwel de *slĕndang*, waarvan wij thans gewag moeten maken. De *slĕndang* is een langwerpig stuk doek ± ¾ Meter breed en een paar Meters lang. Voornamelijk is de *slĕndang* bij de Maleiers op Sumatra en bij de Javanen in zwang. Indien een Javaansche vrouw zonder *slĕndang* uitging zou men haar onder weg nakijken [3]). Het gebruik dat

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 19.
2) v. d. Tuuk, Tobasche spraakkunst, blz. 257.
3) Sollewijn Gelpke, Ind. Gids, 1880, dl. II, blz. 566.

van de slendang gemaakt wordt is moeilijk in korte woorden te zeggen. Nu eens wordt deze op verschillende wijzen om het hoofd gevouwen en als een hoofddoek gedragen, dan weder wordt zij om het middel geslagen of over de schouders geworpen, bij wijze van shawl. Een andermaal wordt zij gebezigd om in tegenwoordigheid van Europeanen het bovenlijf te bedekken voor zoover dit ontbloot is [1]. Gaan de vrouwen naar de markt, dan wordt wat zij gaan verkoopen in de slendang gedragen, en keeren zij naar huis, dan wordt het gekochte er in huiswaarts getorscht.

Wat de slendang voor de vrouwen is, is de zakdoek voor de mannen [2]. Verder dragen de vrouwen nog dikwijls een broek, wat vooral bij de Atjehers, de Makassaren, de Gorontaleezen en de Bimaneezen het gebruik is [3].

r. Kabaja.

Behalve de reeds genoemde hebben wij nog eenige kleedingstukken, die door vrouwen gedragen worden te vermelden. In de eerste plaats de *kabāja*, het Portugeesche *cabaya*. De kabaja is een lang afhangend, eenigszins ruim overkleed, van voren geheel open en met lange, doch nauwsluitende mouwen, die soms om de polsen vastgeknoopt worden. Aangetrokken, bezigt men spelden of knoopen om het kleedingstuk van voren dicht te maken. De kabaja vormt met de sarung de huiskleeding der Indo-Europeesche dames. De Inlanders hebben wel is waar deze dracht overgenomen, doch zij is nog verre van algemeen onder hen, en bepaalt zich voornamelijk tot hen die de hoofdplaatsen bewonen. Alleen in de Molukken en in de Minahasa bij de Christenbevolking is het gebruik van sarung en kabaja algemeen. Meestal dragen zij onder de kabaja dan nog een onderlijfje, *tole*. Wij teekenen hierbij aan, dat een kabaja, doch korter dan die, welke wij zooeven beschreven, ook door de Christenbevolking der Molukken en in de Minahasa door de

1) van Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 13.

2) Veth, Java, dl. I, blz. 610. — v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 25.

3) Zollinger, Verhandelingen Bat. Gen.. v K. en W., dl. XXIII, blz. 125.

mannen gedragen wordt. Bij de mannen hangt zij steeds open. In den regel trekt men onder de kabaja een nauwsluitenden, wit katoenen hemdrok, *baman* aan. Hetgeen verder den Christen-inlander dikwijls kenmerkt, is dat hij geen sarung, doch een pantalon en geen hoofddoek, doch een hoed van inlandsch of Europeesch maaksel draagt [1]).

Kinderkleeding.

Meisjes. In den regel loopen meisjes en ook jongens naakt, meestal tot het 6de à 7de jaar, soms tot hun 9de à 10de en dikwijls langer; de meisjes der Papoewa's van de Humboldtsbaai, zooals wij reeds vernamen, zelfs nog als zij den huwbaren leeftijd reeds lang bereikt hebben. Bij enkele volken van den Archipel ziet men de meisjes evenwel een plaatje dragen, dat min of meer tot bedekking van het pudendum dienen moet, doch tevens sieraad is. Wij zagen reeds hoe de vrouwen der Papoewa's het pudendum eenvoudig bedekt hebben met een daarvoor gehangen schelp of een driekant stuk mat of plat geslagen bamboe. Iets dergelijks ontmoeten wij bij de Maleische stammen, doch alleen bij de kinderen. Het voorwerp, dat voor het pudendum gehangen wordt, is hier ook in den regel een plaatje van het een of andere metaal vervaardigd, van goud of zilver, soms van blik. Dit plaatje, flauw gebogen, is driehoekig van vorm met afgeronde hoeken. Vaak is het zeer fraai gegraveerd. Het wordt met een touw, om het middel bevestigd, voor het pudendum gehangen en dient dan tot bedekking en sieraad beide. Op Java heet dit voorwerp *kaṭoq* [2]) of *badong* [3]), in de Soendalanden *tjaping* (*ampok*) [4]).

Het gebruik daarvan vindt men nu nog alleen in de binnenlanden [5]). Vroeger moet het echter algemeen zijn geweest. In

1) Tijdschrift K. Ned. Aard. Gen., dl. I, blz. 243. — v. Hoëvell, Ambon, blz. 78 v. v.

2) Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Gen., dl. XX, blz. 287.

3) Ibidem. — Roorda, Javaansch Wrdb., i. v. *badong* = pudendum en Ibid. i. v. ganduwara.

4) Rigg, Sundanese dictionary, i. v. *ampok* en *tjaping*.

5) Veth, Java, dl. I, blz. 607, noot. — Indische Gids 1880, dl. II, blz. 566. — Meded. Ned. Zend. Gen., dl. XX, blz. 287. — Roorda, o. c., i. v. *badong*.

het journaal van Frank van der Does gehouden van 1595—97, aan boord van het schip Hollandia, welk journaal door de Jonge opgenomen werd in deel II van zijn bekend werk „de opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië", vindt men reeds over het gebruik van dit voorwerp gesproken, waaruit blijkt, dat het destijds ook langs de stranden van Java bekend was [1]). Ook de Maleiers op Sumatra kennen dit voorwerp, vooral bij die der Palembangsche Bovenlanden is het zeer in zwang [2]). Verder zijn het de Makassaarsche kinderen en de Dajaksche meisjes, die er mede bekleed worden. Bij de Maleiers heet het wederom gelijk in de Soendalanden *tjaping* [3]), bij de Makassaren *djimpang* [4]), bij de Dajaks *saping* [5]).

Jongenskleeding. Jongens dragen deze plaatjes niet. Somtijds echter wordt den knapen een voorwerp voorgehangen, dat min of meer tot bedekking van de schaamdeelen, doch vooral tot sieraad dient. Dit sieraad bestaat uit een van metaal vervaardigden penis, *kontollan*, die den knapen voor de pudenda gehangen wordt. Bij de Makassaren is dit o. a. gebruikelijk, doch alleen bij de aanzienlijken. Het voorwerp is dan meestal van goud en heet *laso-laso.* Bij de Javanen is het eveneens bekend. Bij hen schijnt echter den knaap ook het gewone vrouwelijke schaamdeelplaatje te worden voorgehangen, welk plaatje dan echter voorzien is van een *klontongngan* bestaande in een staafje. Dit staafje moet, gelijk het woord *klontongngan* aanduidt, den penis voorstellen. Ook de Maleiers in het algemeen kennen het [6]).

De vraag, wat is de oorsprong van dit sieraad geweest, is niet moeilijk te beantwoorden. Van de Bataks vinden wij medegedeeld, dat dit voorwerp nog heden ten dage bepaaldelijk als amulet, dat den kinderen voor de schaamdeelen gehangen wordt, in gebruik is [7]), waaruit wij meenen te mogen afleiden, dat

1) De Jonge, o. c., blz. 334.

2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 27.

3—5) v. d. Tuuk en v. d. Wall, o. c., i. v., *tjaping*. — Matthes, Atlas Mak. en Boegin. Wrdb., plaat XV, fig. 28. — Hardeland, o. c., i. v. *saping*. — v. d. Tuuk, Bat. leesboek, IV, blz. 212.

6) v. d. Tuuk en v. d. Wall, o. c., i. v., *tjaping*.

7) Neumann, Tijdschr. Ned. Aard. Gen., 1886, meer uitgebreide artikelen 2, blz. 30.

ook vroeger, bij de andere stammen, bij wien wij het aantroffen, deze beteekenis aan dit voorwerp werd gehecht. In mijne studie over de Ityphalische beelden bij de volken van den Indischen Archipel heb ik reeds op het feit gewezen, dat bij de meest beschaafden de penis, en bij de meer ontwikkelden de afbeelding van den penis gebezigd wordt om booze geesten, bepaaldelijk de pontianaqs te verdrijven, terwijl de nabootsing van den penis hoofdzakelijk dient ter keering van den invloed van het booze oog [1]).

Het eerste kleedingstuk, dat de kinderen bij de hooger ontwikkelde volken, de Javanen, de Maleiers, de Makassaren en Boegineezen aankrijgen is een borstlap, die met banden om hals en buik wordt vastgemaakt. De naam van dit kleedingstuk is *oto* of *otoh*, in het Javaansch *oto*, in het Makassaarsch en Boegineesch *otó* [2]). Bij de minder beschaafden, zoowel als bij de nog geheel onbeschaafden worden de kinderen, als zij den huwbaren leeftijd hebben bereikt, dadelijk als de volwassenen gekleed.

Ten slotte nog een enkel woord over het materiaal waarvan de kleedingstukken gemaakt worden. Van de bamboekokers en de kalabasvruchten, van de schelpen en de stukken mat of plat geslagen bamboe, waarvan wij de Papoewa's zich zagen bedienen, behoeven wij natuurlijk niet te spreken. Deze voorwerpen kunnen toch niet als kleedingstukken aangemerkt worden.

Boomschors is het materiaal, waarvan bij de minst ontwikkelden de kleedingstukken gemaakt worden. Men vindt in den Indischen Archipel tal van houtsoorten wier bast geschikt is tot het vervaardigen van kleedingstukken. Op Sumatra is het de *tĕrap*, op Borneo zijn het de *langkoang*-boomen, waaronder de *ingamo* vooral zeer gezocht is, die overal op dit eiland wordt aangetroffen; op Noord-Celebes noemt men hen *laindong* [4]). De

1) Wilken, Bijdragen t. d. T. L. en Vlk. v. Ned. Indië, dl. XXXV, blz. 393 v.v.

2) Veth, Java, dl. I, blz. 603. — v. d. Tuuk en v. d. Wall, Maleisch woordenboek i. v., *oto*. — Matthes, Makassaarsch en Boegineesch Wrdb., i. v., *otó*.

3) van Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 14. — Favre, o. c., blz. 53, 54. — Neumann, Tijdschr. Ned. Aard. Gen., meer uitgebreide artikelen 1886, 2, blz. 267.

4) Mededeelingen v. w. Ned. Zend. Gen., dl. XXII, blz. 246 en vooral blz. 286 en 287 en dl. XXIII, blz. 323.

bereiding van den bast dezer boomen geschiedt aldus. Men neemt van den bast dat gedeelte, hetwelk zich tusschen de buitenschors en het hout bevindt, dus het spint. Deze wordt acht dagen lang in water geweekt, vervolgens gedroogd en daarna weder gedurende eenige dagen met een plat stuk hout geklopt, totdat de vezelachtige zelfstandigheid tot een soort van vilt verwerkt is. De kwaliteit, dat wil zeggen, de lenigheid en zachtheid hangt natuurlijk van de mindere of meerdere zorg, die aan de bereiding besteed wordt af. Door langdurig kloppen kan de boomschors de dikte en de zachtheid van flanel verkrijgen. In den regel besteedt men er zooveel zorg niet aan [1]).

Van den aldus toebereiden boombast worden bij vele volken van den Indischen Archipel de kleedingstukken vervaardigd, niet alleen de *tjawat's*, doch ook de *badju's*. Zelfs zij, die het gebruik van den weefstoel al kennen, bedienen zich nog van kleederen uit boomschors gemaakt, althans bij den veldarbeid. Bij de lager ontwikkelde volken, zooals de Dajaks, de Alfoeren van de oostelijke deelen van den Archipel en de nog nagenoeg wilde stammen zijn deze kleedingstukken de meest algemeene.

Behalve boomschors worden in den Archipel tot het maken van kleedingstukken allerlei weefsels gebruikt. Van de Hindoes hebben de inlanders waarschijnlijk het weven geleerd. Tot het weven bezigen de laagst ontwikkelde stammen de vezels van verschillende planten en ook wel jonge bamboe, de hoogst ontwikkelden echter uitsluitend de vezels van de katoenplant.

In den laatsten tijd is echter Europeesch lijnwaad meer en meer in gebruik gekomen. Toch zal de inlander in alle gevallen zijn eigen weefsels de voorkeur schenken. Kains, sarongs, slendangs en hoofddoeken zijn in den regel eigen fabrikaat, althans zoo men die slechts eenigermate bekostigen kan, hoezeer de Europeesche fabrikanten de inlandsche patronen zeer goed hebben weten na te maken. Behalve Europeesche katoenen-, zijn ook laken- en zijden stoffen, althans bij de aanzienlijken en gegoeden, in gebruik.gekomen.

Vóórdat wij voor goed van de kleeding afstappen, zij nog met

1) Bijdragen t. d. T. L. en Vk. v. Ned. Indië, 4de volgr., 5de deel, blz. 306.

een enkel woord op het gebruik van de *pajung* of *songsong*, in vele gevallen een onmisbaar onderdeel van het dagelijksch kostuum, alhoewel geen kleedingstuk, gewezen. De *pajung* of *songsong* is een zonnescherm van inlandsch maaksel. Het recht om deze te mogen voeren, komt meestal uitsluitend den adel of personen van rang of aanzien als vorsten, prinsen, ambtenaren toe. Het zonnescherm wordt dan den tot voeren gerechtigden door een bediende, met een langen steel boven het hoofd gehouden. De kleur of kleuren der pajungs goud, rood, groen, blauw en geel, de verdeeling dezer kleuren in strepen en randen, gedeeltelijk ook de knop, wijzen den rang van den persoon aan, dien zij overschaduwen. Ongetwijfeld hebben de volken van den Indischen Archipel het gebruik van de *pajung* en de aanwijzing daardoor der rangen van de Hindoes overgenomen. Bij de onbeschaafde stammen vindt men de pajung natuurlijk niet. Dit is alleen bij de Javanen, Maleiers, Makassaren, Boegineezen, enz. het geval. Het Gouvernement heeft het gebruik van de pajung als onderscheidingsteeken overgenomen. Zoo is door het Gouvernement het recht tot het voeren van de pajung toegekend aan de inlandsche hoofden en ambtenaren op Java, verder aan de hoofden in de residentie Ambon, aan de inlandsche hoofden in de Minahasa, enz.

Het hoogste in rang is de gouden of de gele pajung, die op Java door de Sultans van Solo en Djokdja gevoerd wordt [1]).

---

1) Veth, Java, dl. I, blz. 613—614.

HOOFDSTUK III.

Woningen en Huisraad.

a. NOMADEN, WONEN IN BOOMEN, *b.* AANLEGGEN VAN DORPEN, SAMENSTELLING VAN DORPEN, *c.* HUIZEN OP PALEN, HUNNE INRICHTING, *d.* HUIZEN OP DEN GROND, HUNNE INRICHTING, *e.* EIGENAARDIGE VORMEN VAN HUIZEN, *f.* KRATONS, REGENTSWONINGEN, *g.* VERSIERING DER HUIZEN, *h.* HUISRAAD.

---

a. Nomaden, wonen in boomen.

Voordat wij ons met de woning in engeren zin, het huis, bezig zullen houden, wenschen wij eerst na te gaan, of er nog stammen in den Indischen archipel worden aangetroffen, die nog niet in het bezit van woonsteden zijn, en die wij dus met den naam nomaden mogen bestempelen. Al dadelijk moet deze vraag bevestigend beantwoord worden. Natuurlijk zijn het alleen nog de laagst ontwikkelde stammen, die aldus hun leven trekkend, nu hier dan derwaarts zwervend, doorbrengen. Van de meeste dezer stammen vinden wij vermeld, dat zij slechts hier en daar ellendige hutten bouwen, slechts uit een afdak, van takken en bladeren samengesteld. In de meeste gevallen zijn deze hutjes op hooge boomen tusschen de zware takken gebouwd.

Zoo vindt men dergelijke boomwoningen hier en daar op Soemba[1]), op de Philippijnen, voornamelijk bij de Mandayas[2]),

---

1) Roos, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII, blz. 20.
2) Indische Gids (referaat uit „das Ausland") 1890, dl. II, blz. 1801.

terwijl de Maleiers hunne tuinhuisjes veelal in een boom opslaan [1]). Sommige Papoewa-stammen, meer bepaaldelijk enkele langs de Noordkust van Nieuw Guinea [1]) en de bewoners van het eiland Jappen [2]) in de Geelvinksbaai, trekken hun hutjes veelal op zware boomen 40′ a 60′ boven den grond op. De bewoners van het eiland Peling [3]), die nog grootendeels in den natuurstaat leven, kennen evenmin vaste verblijfplaatsen, doch bouwen hunne armzalige hutten veelal op boomen. Op Borneo treffen wij de Olo Ot [4]) en de Poenans aan, welke nog op denzelfden lagen trap van ontwikkeling staan. Ook zij bouwen zich nog geene huizen. Tot nachtverblijf strekt hun het geboomte, waaronder zij slapen of aan welks takken zij schermen van matwerk ophangen, terwijl zij ook dikwijls tusschen de takken der groote boomen, zich als het ware een nest maken. Gaan wij naar Sumatra, dan vinden wij omtrent de Loeboes [5]) en Koeboes [6]) iets dergelijks bericht. Tot voor korten tijd nog maakten de Loeboes hunne hutten in het geboomte, terwijl de Koeboes hunne schamele slaapplaats, nu hier, dan daar op slaan, terwijl zij ook somtijds den nacht in holle boomstammen doorbrengen. De oerstammen van den Riouw Lingga Archipel [7]), de zoogenaamde Orang bĕnuwa (autochthonen) en hunne naamgenooten op Malaka, bewonen ook veeltijds nog een boom [8]).

b. Aanleggen van dorpen, samenstelling van dorpen.

Alle zooeven genoemde stammen kennen natuurlijk ook geen

1) R. v. d. A a, Reizen naar Nieuw Guinea, blz. 223.

2) v. Rosenberg, Reistochten n. d. Geelvinksbaai, blz. 54. — Chalmers en Wijatt Gill, Works and adventures in New Guinea, blz. 26, noot 12.

3) v. d. Hart, Reize rondom het eiland Celebes, blz. 101.

4) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 341. — Perelaer o. c., blz. 1—2. — Bijdragen, 4de rks., 5de dl., blz. 304.

5) Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXIX, blz. 97.

6) Tijdschr. v. Ned. Ind. 1864, dl. I, blz. 263. — v. Hasselt, Midden Sumatra, blz. 161.

7) Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. X, blz. 420.

8) Journ. of the Indian Archipelago, dl. IV, blz. 425.

dorpen, alleen bij die volken, die eene sedentair leven leiden komen dergelijke vereenigingen van woningen voor.

In de eerste plaats komt voor eene vereeniging van huizen de plek in aanmerking, waar deze opgeslagen zullen worden. Oorspronkelijk was dit een plaats, welke voor een vijand moeilijk te naderen was, eene berghelling, een heuveltop, enz. Zij die aan de kusten woonden, bouwden om die reden hunne woningen boven het water, wat, zoover men weet, in voorhistorischen tijd in Europa ook algemeen gedaan werd. Wij vinden dit o. a. tegenwoordig nog bij de Papoewa's van de Geelvinks- en de Humboldtsbaai. De dorpen dezer laatsten liggen op een afstand van 100—200 el uit den wal, en vormen even zoovele eilanden. Een paar alleen zijn zóó dicht bij de kust gebouwd, dat zij daarmede gemeenschap hebben door middel van smalle bruggen. De verder op liggende nederzettingen onderhouden dien alleen door middel van prauwen. De huizen zelf staan op bevloeringen of platformen, welke zich ± 3 voet boven den waterspiegel verheffen. Deze platformen worden gedragen door zware paalfundeeringen, van boven door dwarsbalken te samengekoppeld, over welke verbinding nibonglatten stevig bevestigd zijn. Op die wijze ontstaan stevige vloeren, waarop de huizen zijn gebouwd, zoodanig echter, dat rondom het huis een gedeelte van den vloer vrij blijft en als het ware een pleintje vormt. De vloeren zijn onderling verbonden door bruggetjes of sluiten dikwijls eenvoudig aan elkaar. De huizen zelf kenmerken zich hier ter plaatse door hooge pyramidevormige daken, welke bij de grootste niet zelden een hoogte van 7 a 8 voet bereiken [1]). Ook aan de Dorehbaai staan de huizen in het water. Het onderscheidt tusschen deze woningen en die, welke zooeven beschreven werden, bestaat alleen in de hoogte en den vorm van het dak. Hier toch zijn deze minder hoog en hebben instede van den pyramidenvorm meer de gedaante van den rug van een schildpad. Bij de grootste woningen is dit dak somwijlen 60—100 voet lang. Onderling hebben de huizen gemeenschap door

---

1) v. Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 467—468. — Nieuw Guinea in 1858, blz. 174—175.

bruggen. Met den vasten wal onderhoudt men die òf met bruggen òf met prauwen.

Dat vroeger meer algemeen de dorpen boven het water werden aangelegd is wel aan te nemen. Zoo was vroeger de nĕgĕri Tondano op het meer van dien naam gebouwd, terwijl het verkeer tusschen de woningen onderling en den wal met vaartuigen plaats had. In 1810 echter ontbrandde een oorlog tusschen de Hollanders en de bewoners van het paaldorp. Na een hardnekkig gevecht werd het ingenomen en verwoest, terwijl de bevolking genoodzaakt werd hare huizen op den vasten wal te herbouwen [1]. Zelfs op Java vindt men nog een voorbeeld van dergelijk wonen op het water. In de residentie Banjoemas tegenover het eiland Noesa Kembangan ligt een baai, de Segara Anakan geheeten. Geheel gedekt door het eiland, heeft de Segara Anakan volkomen het karakter van een binnenzee. Bij ebbe loopt zij voor een gedeelte droog. Vier dorpen verheffen zich op palen in die gedeelten, welke bij eb droog vallen. De bewoners dezer dorpen voeden zich nagenoeg geheel met de *semping*, een weekdier behoorende tot de pareloesters. Hetzelfde treffen wij aan op Sumatra's oostkust en wel in Lebong. De dorpen aldaar, *dusun* geheeten, staan tijdens den vloed boven het water, tijdens de eb boven het land [2]. Zoo ook is het langs de Noordkust van Borneo [3].

Zeer zeker hebben alle stammen welke aan zee wonen, hunne dorpen alle op deze wijze boven het water aangelegd om tegen overvallen beveiligd te zijn.

Een andere wijze om zich tegen vijanden te beschermen werd door de in de binnenlanden wonende stammen gevonden in het aanleggen van hunne dorpen op hoogten. In de streken waar ons gezag nog niet of nog onvoldoende gevestigd is, vindt men de dorpen, met het oog op de voortdurende onderlinge oorlogen, steeds op hoogten of moeilijk te genaken bergtoppen aangelegd. Zoo is het o. a., om slechts een enkel voorbeeld aan te halen,

---

1) Mangindaän, Oud Tondano, Tijdschr. v. Ind. T. en Vk., dl. XX, blz. 364, v. v. — Lubbock, Prehistoric times, blz. 176.

2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 139—140.

3) Wood, Natural History of Man, dl. II, blz. 498 v. v.

nog het gebruik op Noord Nias [1]). Deze stammen bouwen hunne nederzettingen op den top van een heuvel en, waar de hellingen niet steil genoeg zijn, is de steilte kunstmatig aangebracht, door de overtollige aarde loodrecht weg te steken, zoodat men het dorp slechts langs trappen bereiken kan. Niet anders is dit nog bij de onafhankelijke Batakstammen [2]) het geval en verder in het oosten van den Archipel, bij de Dou Donggo op Soembawa [3]), bij de Timoreezen [4]) en bij de Aroe-eilanders. Primitief zocht men voor den aanleg van een dorp de meest veilige plaatsen. Er was echter nog een andere factor, welke de plaats voor de vestiging van een dorp bepaalde, namelijk de gelegenheid van het aangrenzende terrein van den landbouw. Natuurlijk kwam deze evenwel eerst bij hoogere ontwikkeling in het spel. Terreinen, die zich voor den sawahbouw leenden, verdienden de voorkeur, dus rivieroevers en andere plaatsen, waar men gemakkelijk aan water komen kon. Eigenaardig komt dit uit in de volksverhalen der Maleiers van Midden Sumatra. In alle verhalen omtrent het ontstaan van vestigingen, vindt men vermeld, dat het water der verschillende rivieren waar men aankwam, werd gewogen en men zich daar nederzette, waar dit het zwaarste was. Deze waterweging is niets anders dan eene zinnebeeldige voorstelling van het zoeken naar vruchtbare gronden. De inlander begreep terecht, dat, waar het water der rivieren het zwaarste was, m. a. w. waar het water de meeste slijkdeelen bevatte, het ook door de vruchtbaarste streken stroomde [5]). Doch behalve de sawahbouw waren er nog andere redenen, die de groote rivieren tot vestiging deed kiezen, bijv. de gemakkelijkheid van het transport. Langs alle groote stroomen op Sumatra, Borneo enz. vindt men daarom tal van nederzettingen.

---

1) Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXV blz. 3—4; blz. 96—97.
2) Junghuhn, die Battaländer, dl. II, blz. 74—75.
3) Zollinger, Verslag omtrent het eiland Soembawa, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXIII, blz. 127—128.
4) Gramberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVI, blz. 204.
5) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 84. — de Sturler, Palembang, blz. 30.

Gaan wij thans de inrichting van een dorp na. In die streken waar het Gouvernement nog slechts weinig invloed uitoefent, zijn de dorpen, met het oog op de voortdurende onderlinge oorlogen versterkt. Bij de Dajaks is elk dorp door een of twee rijen palisaden van ijzerhout omgeven. Evenzoo zijn ook bij de Bataks, wegens den oorlogstoestand waarin het land steeds verkeert, alle dorpen voorzien van hooge borstweringen en diepe grachten en daarenboven omgeven met een haag van doornbamboe. De toegang wordt verleend door eene nauwe poort of soms moet men een nauwen tunnel doorkruipen, vóór dat men in het dorp komt. Dit, gevoegd bij de omstandigheid, dat de dorpen alle op zulke ontoegankelijke plaatsen gebouwd zijn, zouden ze onneembaar maken, zelfs voor een Europeeschen vijand, zoo de Bataks maar een weinig meer moed hadden [1]). Hetzelfde geldt voor de Pasemah's. Ook hier zijn de dorpen omgeven door wallen, beplant met ondoordringbare doornbamboe, waartusschen men openingen tot toegangen uitspaart. Vóór de vestiging van ons gezag op Sumatra, waren de dorpen der Menangkabauwsche Maleiers op dezelfde wijze versterkt en nog heden ten dage zijn zij dit in de Padangsche bovenlanden (XII Kota's) [2]).

In de eerste plaats heeft het Gouvernement zich als regel gesteld, deze versterkingen op te ruimen, en zoo ziet men dan ook, dat waar ons geregeld bestuur bestaat, de dorpen van hunne versterkingsmiddelen ontdaan zijn. Hier en daar bespeurt men nog slechts, bijv. in de zuidelijke Bataklanden, de overblijfselen dezer bolwerken.

Gewoonlijk tellen de dorpen slechts een gering aantal huizen. Doch dit laat zich verklaren, als men in aanmerking neemt, dat de huizen tot verblijfplaatsen strekken van een groot aantal gezinnen. Zoo is het, dat men bij de Dajaks, bij wie het samenwonen van vele gezinnen in één huis het meest ontwikkeld is, dorpen vindt, die slechts uit twee of drie en niet zelden slechts uit één huis bestaan. Meestal is evenwel het aantal huizen in een dorp grooter.

---

1) v. Hoëvell, het oorlogvoeren der Bataks, blz. 7—8.
2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 144.

In den aanleg der dorpen bestaat groot verschil, doch wij kunnen ze tot twee onderscheiden typen terugbrengen. Bij het eene zijn de huizen gebouwd op erven, die in den regel met allerlei vruchtboomen zijn beplant, en welke door een levende haag van elkaar en van den weg gescheiden zijn. Daarom ziet men dan ook, wanneer men zulk een dorp nadert, meestal weinig van de huizen, die geheel in het loof verscholen liggen. Deze inrichting vindt men op Java, bij de Maleiers van Midden Sumatra, bij de Alfoeren en de Christenbevolking van de Minahasa, enz. De erven, zooals wij reeds zeiden, met boomen beplant, dienen ook tot moestuin. Hier mag nog bijgevoegd worden, dat waar de koffiekultuur bestaat, vooral op Java, in de Minahasa en elders, de inlander zijn erf met koffie beplant, terwijl ook de zooeven genoemde hagen alsdan veelal uit koffieboomen bestaan. De koffie van dezen hagen (*pagăr*) geplukt, heet in de officieele taal pagar- of kampong-koffie in tegenoverstelling van tuin-koffie, die in geregelde tuinen verbouwd wordt. De koffie uit deze aanplantingen komende is natuurlijk ook onderworpen aan de verplichte levering. Het heet, dat deze aanplant vrijwillig geschiedt, alleen op aanraden van het bestuur. Ieder weet evenwel, dat de inlander een raad van het bestuur als een bevel opvat.

Naast de dorpen, waarin de huizen op afzonderlijk afgesloten, met allerlei geboomte beplante erven staan, vinden wij bij andere volken de huizen dicht bij elkaar geplaatst op eene geheel open ruimte, hetzij in twee of meer rijen. In deze dorpen vindt men dan geen hout dan eenige klapperboomen. Met een enkelen oogopslag kan men het geheele dorp overzien. Deze inrichting der dorpen treft men bijv. bij de Bataks, bij de Redjangers, bij de bewoners der Palembangsche bovenlanders, bij de Dajaks en bij de Dou Donggo aan[1]). Algemeen gesproken vindt men deze inrichting, daar waar de dorpen nog versterkt zijn of kortelings nog versterkt waren en dus de ruimte binnen de omwalling, de huizen zonder erven voorschrijft. Het behoeft niet gezegd te worden, dat zulk een dorp zonder eenig geboomte een doodsch aanzien heeft.

---

1) Zollinger, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXIII, blz. 128.

Kenmerkend voor de dorpen in de meeste streken van den Indischen Archipel is het aanwezen van een pleintje in het midden daarvan. Op Java is zulk een pleintje typisch. Dit pleintje is gewoonlijk een kleine, vierkante met gras begroeide plek in het midden waarvan een *waringin* (een tot de ficussoorten behoorende boom) zich verheft. Men weet, dat deze boom, die van oudsher door de Hindoes en heden nog door de Javanen als heilig vereerd wordt, in hooge mate de eigenschap bezit evenals alle ficussoorten, door het uitschieten van luchtwortels, bijstammen te vormen, zoodat een enkele boom uit een groep van verschillende boomen schijnt te bestaan. Dit pleintje heet *alun-alun*. Hierop is in Mohammedaansche dorpen in den regel de moskee gebouwd. Ook op de hoofdplaatsen der distrikten en der regentschappen op Java vindt men een dergelijke *alun-alun*, waarbij zich aan de zuidzijde de woning van het hoofd, districtshoofd of den regent, bevindt, en aan de westzijde, met het front naar het Oosten, de moskee.

Hiermede is het voornaamste gezegd van de inrichting der dorpen. Ten slotte nog enkele opmerkingen over de benamingen van dorpen in de verschillende talen van den Archipel. Op Java is deze *desâ* ng., *ḍusun* kr. (wij zeggen gewoonlijk *dessa*) van het Sanskrit *deça* = oord, streek. De grootere plaatsen, hoofdplaatsen van regentschappen en dergelijke heet *nĕgârâ* ng., *nĕgari* kr., van het Sanskrit *nagara* of *nagarī* = town, city. Op Sumatra is de naam voor dorp *kota*, welk woord het begrip „versterkt zijn" in zich sluit. In het Bataksch heet dorp, *huta* afgeleid van het Sanskrit *kuṭa* = versterking, fort. *Nĕgari* heet hier de kota met bijbehoorend land. In de Palembangsche bovenlanden noemt men dorp *dusun*. Het woord *nĕgari* wordt veelvuldig in den Archipel gebruikt. Een ander woord is *kampung*. Op Sumatra's Westkust is *kampung* echter een gedeelte, een wijk, van een dorp, door dezelfde familieleden (onderdeelen derzelfde *suku*) bewoond.

Wij merkten reeds op, dat de dorpen meestal slechts weinig huizen tellen. Dit is wel daaraan toe te schrijven, dat de huizen, althans bij vele volken tot verblijfplaats strekken van een groot aantal gezinnen. Doch afgescheiden daarvan zijn de dorpen in den Archipel in den regel schaars bevolkt. Zeer groote

dorpen behooren ook tot de uitzonderingen. Dit vindt zijn oorzaak in de neiging der dorpelingen om bij toeneming der bevolking zich af te scheiden. Wanneer gebrek aan bouwland ontstaat en nieuwe ontginningen noodzakelijk worden, gebeurt het niet zelden, dat geschikte grond slechts ver van de kom der gemeente te vinden is. Alsdan zendt het dorp een gedeelte zijner inwoners ter vestiging daarheen, die een gehucht stichten, dat evenwel bij het moederdorp blijft behooren. Gewoonlijk ziet men dan ook, dat het hoofd- of moederdorp met de omliggende nederzettingen een staatkundig geheel uitmaakt. Niet alleen het gebrek aan bouwland, doch ook twisten en veeten zijn dikwijls oorzaak, dat een deel der inwoners zich elders gaat vestigen. Afgescheiden van deze oorzaken moet het herhaaldelijk zich splitsen der dorpsbevolking toegeschreven worden aan de neiging der inlanders tot verhuizen [1]).

Heeft zulk eene nederzetting zich langzamerhand meer en meer uitgebreid, dan scheidt hare bevolking zich wel eens van het moederdorp af en vormt eene zelfstandige vestiging. Regel is dit echter niet. Wat rechten en verplichtingen betreft, blijft de nieuwe nederzetting met het moederdorp verbonden; zij vormt er één politiek geheel mede. Bijna altijd vormt ook de bevolking van het nieuwe dorp met die van het oorspronkelijke ééne familie. Bij de behandeling van het bestuur komen wij hierop terug [2]).

Op Java heet zulk eene nederzetting uit het moederdorp *dukuh*, in de Padangsche Bovenlanden *tarataq*, in de Palembangsche Bovenlanden *talang*, in de Bataklanden *pagaran*.

Zooeven merkten wij op, dat de dorpen slechts schaars bevolkt zijn en dat groote dorpen eene zeldzaamheid zijn. Dit willen wij voor Java nog in bijzonderheden nagaan. Het aantal dorpen bedroeg volgens de Regeeringsverslagen van 1872, 31 517, bewoond door bijna 3 millioen huisgezinnen of ± 14 000 000 zielen. Dit geeft voor elk dorp ruim 90 huizen of ± 450 zielen. Doch het getal 31 517 is dat der desa's met de

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 140.
2) v. Hasselt, Ibidem, blz. 184.

ḍukuh's, terwijl in dit cijfer zeker ook de nĕgârâ's begrepen zijn. En daar de talrijke bevolking van sommige dorpen natuurlijk het cijfer der overige verkleint, is het nauwelijks overdreven, te stellen, dat de hoeveelheid te zamen wonende huisgezinnen niet meer, althans gewoonlijk, dan 20—40 zal bedragen.

De Minahasa, om dit nog aan te stippen, telt ruim 128 000 zielen of ruim 300 dorpen, dus gemiddeld 420 zielen per dorp.

Buiten het dorp heeft men in den regel de begraafplaats, dikwijls ééne, soms meer en de badplaatsen.

Wij hebben nu de dorpen en de dorpsinrichting leeren kennen, thans nog een enkel woord over de woning, haar uiterlijk en hare inwendige inrichting.

c. Huizen op palen, hunne inrichting.

Wij kunnen hier natuurlijk geene beschrijving geven van de verschillende afwijkingen in vorm van de woningen, daarom wenschen wij met het meest typische te volstaan.

Het eigenaardige van de huizen in den Indischen Archipel, (Mal. *rumah*, Jav. ng. *omah*, kr. *grijâ*, Daj. *huma*, Mak. *ballé*, Soend. *imah*, Bat. *bagas*) is, dat zij nagenoeg alle paalwoningen zijn, d. w. z. dat zij op verschillende hoogte boven den grond op palen staan. Slechts sommige volken worden aangetroffen, die eene andere bouwwijze volgen en die de huizen onmiddellijk op den beganen grond oprichten. Een der voornaamste volken, die dezen bouwtrant volgen, zijn de Javanen en ten deze staan zij lijnrecht tegenover de Soendaneezen, die paalwoningen hebben. Hoogstwaarschijnlijk is het bouwen op den grond, wat ook in Hindostan algemeen plaats heeft, van Hindoeschen oorsprong [1]).

De oorsprong van het bouwen op palen heeft men gemeend aldus te moeten verklaren. De bewoners van den Indischen Archipel waren van oudsher zeevaarders en vestigden bij voorkeur hunne nederzettingen aan de lage stranden en bij de mondingen

1) Veth, Java, dl. I, blz. 593.

der rivieren, waar de vloed den geheelen omtrek onder water zette. De huizen op palen te bouwen, was dus het middel om ze droog te houden [1]). Deze verklaring is zeer onwaarschijnlijk en inderdaad hebben wij de oplossing, van wat tot het bouwen op palen geleid heeft, niet zoover te zoeken. Men bouwde de huizen op palen, ten einde ze voor den vijand en ook voor de wilde dieren ongenaakbaar te maken. Dezelfde reden doet de stammen, welke nog geen woning bouwen, grootendeels in boomen huizen, of hunne hutjes op boomen bouwen. Toen men nu geregelde huizen ging optrekken, spreekt het van zelf, dat men deze bouwwijze ging navolgen.

De hoogten waarop de huizen van den grond staan verschillen. Bij de meeste onbeschaafde volksstammen staan de huizen nog op verbazend hooge palen. Bij de Dajaks zag Hardeland huizen welke wel op ± 30′ hooge palen staan [2]). Veelal zijn de huizen hier tot 18 voet boven den grond. Bij de Bataks zijn ze gewoonlijk 8 à 12 voet, dikwijls echter nog hooger, bij de Niassers bedraagt de hoogte 12 à 14 voet. Bij de meer beschaafde volken zijn echter de palen, waarop de huizen staan, niet veel hooger dan eenige voeten hoogstens 6 voet [3]) boven den grond. De palen staan in rijen, somtijds een eind in den grond gelaten, soms eenvoudig losweg op den bodem op daaronder geplaatste riviersteenen. De ruimte onder het huis wordt in de meeste gevallen gebezigd tot stalling van groot en klein vee (varkens, koeien, kippen enz.), zoodat onder de woning dikwijls een ware modderpoel is. Gewoonlijk is deze dan met een omwanding omgeven of is de huiswand tot beneden op den grond doorgetrokken.

Om huizen op palen gebouwd te kunnen bereiken, heeft men natuurlijk een trap noodig. Die trap is meestentijds niets meer dan een gewone ladder. Bij de meest onbeschaafden, zooals bijvoorbeeld de Dajaks en anderen, is het slechts een boomstam, waarin van afstand tot afstand inkepingen zijn gemaakt, eenige duimen diep, die dan met eenige helling tegen den ingang van

1) Veth, Java, dl. I, blz. 593.
2) Niemann, Meded. Ned. Zend. Gen. dl. XIII, blz. 58.
3) Verkerk Pistorius, Studiën over inlandsche huishouding enz., blz. 28.

het huis wordt geplaatst; 's avonds wordt hij in den regel binnen gehaald. Wat de inwendige inrichting betreft, hebben wij op te merken, dat bij de meeste volken de huizen tot verblijfplaatsen dienen voor verschillende gezinnen. Bij de Dajaks treft men huizen aan, die wel 150 gezinnen, d. i. elk gezin gemiddeld op man, vrouw en twee kinderen gerekend, van 600 personen, allen tot een familie behoorenden herbergen [1]). Niet alleen bij de Dajaks, doch ook bij de andere onbeschaafde stammen vindt men dit samenleven van meerdere gezinnen in één groot huis, bijv. bij de Bataks, bij de Alfoeren van Noord Celebes [2]) in de Molukken bij de Papoewa's, ja zelfs bij de zooveel hooger ontwikkelde Maleiers op Midden Sumatra [3]). Men kan zeggen, dat deze wijze van wonen, vroeger algemeen was. Bij sommige volken heeft deze toestand reeds plaats gemaakt voor een anderen, waarbij elke woning slechts tot verblijfplaats strekt voor één gezin en de huizen dus vanzelf kleiner zijn, zooals bij de Javanen, de Makassaren, de Boegineezen en anderen. Dat echter op Java ook het samenwonen van meerdere gezinnen in ééne woning moet hebben bestaan, valt niet te betwijfelen. Ten bewijze daarvan strekke, dat dit nog bij de heidenen van het Tenggergebergte gebruikelijk is.

De huizen zijn, zooals wij opmerkten, zeer groot. Twee typen kan men onderscheiden. In de eerste plaats huisjes, die in de lengte; in de tweede plaats huizen, die in de breedte zijn gebouwd. Gewoonlijk hebben zij echter eerstgenoemden vorm en bij een groote lengte, zijn zij betrekkelijk smal. Bij de Dajaks zijn de lange zijden soms 250 el, de korte daarentegen slechts 20 à 30 el. Boyle zag zelfs een huis dat 1000' (380' el) lang was. Nog bij andere volken vindt men dit. Zoo o. a. bij de Mentawei-eilanders, waar de huizen 180 a 200 voet lang zijn en bij de Tenggereezen. Zelfs bij de Maleiers op Midden Sumatra heeft de woning nog deze gedaante. En profiel gezien heeft zulk een woning de gedaante van een huis waartegen aan weerszijden

1) Bijdragen T. L. en Vk. v, Ned. Indië, 4de vlgr., 5de deel, blz. 305. Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 128.
2) Riedel, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. XVIII, blz. 486 en 493.
3) Verkerk Pistorius, o. c. 40.

kleinere woningen met iets hooger vloer en iets lager dak zijn aangebracht. Bij vergrooting der familie worden aan de oorspronkelijke belending een *rawong* of *andjung* toegevoegd, wier aantal echter, volgens de adat, nimmer meer dan zes mag bedragen. Bij de Bataks heeft in zekeren zin hetzelfde plaats [1]).

Het karakteristieke van deze groote huizen is, dat het binnenste daarvan, door eene afscheiding verdeeld is in twee deelen. De voorste afdeeling dient tot algemeen vertrek of gezelschapslokaal (těngah rumah), waar men overdag zit en waar men de gasten ontvangt. Hier zijn in den regel matten gespreid of britsen geplaatst. Dikwijls is de eene zijde, meestal de linker, van dit vertrek hooger opgebouwd en vormt dan een verheven gedeelte, tot zitplaats voor aanzienlijke gasten bestemd. Deze heet bij de Maleiers ook *andjung*.

Het achterste gedeelte is in even zoovele afdeelingen verdeeld, als er gezinnen in het huis wonen. Elk kamertje komt uit in de gemeenschappelijke zaal. Deze kamertjes, *biliq* dienen tot slaapvertrek voor de hoofden van ieder gezin en voor de huwbare meisjes [2]) terwijl de oude, ongehuwde huisgenooten gewoonlijk in de *těngah rumah* den nacht doorbrengen. In de woonhuizen wordt ook gekookt. Soms heeft het woonvertrek een paar gemeenschappelijke kookplaatsen, zooals bij de Tenggereezen en de Alfoeren van de Minahasa, doch in den regel heeft elk gezin zijn vuurhaard. Deze bestaat uit een raam van vier opstaande planken, waartusschen aangestampte aarde, waarop eenige steenen, die de treeft, waarop de pot komt te staan, dragen [4]).

Reeds vroeger vernamen wij, dat de huizen op palen staan. Deze palen zijn in hun midden door dwarsleggers onderling verbonden, waarop de vloer rust. Op deze staat een afscheiding veelal in de lengte, doch ook wel dwars, zooals bij de Bataks en in Midden Sumatra [1]). Zij is ook in den regel zeer hoog. Vensters zijn er in die scheidsmuur meestal niet. De deur is

---

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 150—181.
2) Ausland, 1882, No. 9.
3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 154.
4) Riedel, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVIII, blz. 154.

de eenige opening, die, naar gelang het scherm in de lengte of in de breedte is geplaatst, in die richting is aangebracht.

De opening, die tot deur van het huis dient, is bij sommige volken in den vloer en kan door een valluik gesloten worden. Dit is bijv. bij de Bataks van Toba het geval en op Nias[2]).

Het spreekt van zelf, dat bij hooger ontwikkelde volken, ook het aanbrengen van vensters in de woning, ofschoon niet overvloedig, voorkomt. Zijn er vensters in het huis, dan zijn dit gewoonlijk twee kleine openingen aan iedere zijde aangebracht.

In enkele gevallen hebben de huizen ook een zoldering, doch deze loopt dan gewoonlijk niet door, doch òf langs de zijden òf tot een gedeelte van het midden[3]) Over de daken valt weinig te zeggen. Dikwijls zijn zij in verhouding tot het huis zeer hoog. Eigenaardig is de vorm van het dak der Maleische huizen. De vorst is in het midden hol en loopt dan naar de uiteinden toe, puntig omhoog.

Hiermede meenen wij van de huizen op palen genoeg gezegd te hebben en zullen daarom nog een enkel woord aan de huizen op den grond wijden.

d. Huizen op den grond, hunne inrichting.

Vóór dat wij hiertoe overgaan echter een kort woord over de huizen der Balineezen. De huizen *umah* en erven, aldus deelt Dr. Jacobs mede, zijn verzamelplaatsen van vuil, ongezonde en onherbergzame hokken. Gelukkig leven de Balineezen veel buitenshuis of zitten en slapen in de, op de erven geplaatste pendopó; (Bal: *balé*) waarin velen zelfs den nacht doorbrengen. Een Balineesch erf *natah* is een groot vierkant, dat door een uit klei opgetrokken $1^1/_2$ à 2 meter hoogen muur *tĕmbok* is omgeven. Door een nauwe opening krijgt men toegang

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 154.

2) Ausland, 1882, blz. 162. — v. Rosenberg, Verh. B. Gen. v. K. en W., dl. XXX, blz. 150—157. — v. Ophuyzen, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXVIII, blz. 214.

3) v. Hasselt, Ibidem blz. 154.

tot het plein, dat geheel gevuld is met uit hout of klei of kadjang matten gemaakte en met atap gedekte kleine hokjes, die woonhuizen moeten voorstellen, alle woningen van even vele, meestal tot eene familie behoorende huisgezinnen. De plaats, die door deze hokjes wordt vrijgelaten, wordt ingenomen door afval van vruchten, vuilnis van menschen en dieren, bijeen verzamelde bladeren, enz. en hetgeen hiervan niet door de overal zich bewegende varkens, kippen en honden wordt opgepeuzeld, blijft liggen waar het eenmaal ligt, en vormt langzamerhand eene drassige mestvaalt. De hokjes zelve zijn klein, dompig en laag. Het licht komt door de deur binnen, terwijl de reten in dak en wanden als ventilateurs dienst doen. In het midden van het plein is ruimte gegeven aan eene soort pendopó, die dient om gasten te ontvangen, dan wel om dezen tot slaapvertrek te dienen, het is de *balé mambĕng*, die in zindelijkheid en décoratief gunstig bij het overige afsteekt. Verder vindt men nabij den ingang nog de *tugu* een steenen offernis, waarin des morgens en des avonds offers worden nedergelegd [1]).

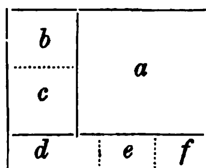
Bij de Balineezen zien wij dus, dat, hoewel de familie nog communistisch te samen woont, elk gezin reeds een eigen verblijf betrekt. Bij de Javanen, bij de Boegineezen en Makassaren treffen wij slechts huizen aan, die door één gezin bewoond worden, terwijl het bijeenwonen derzelfde familie, daar niet meer voorkomt. Ook staan hunne huizen niet meer op palen, doch eenvoudig op den grond. De huizen op den grond gebouwd, kunnen wij wederom in twee typen onderscheiden, te weten, vensterlooze hutten en huizen met vensters. Tot het eerste behooren in den regel die der Javanen. In vorm en inrichting dezer laatste bestaat groot verschil, zooals uit de verdeeling van den heer Poensen, die vijf vormen aanneemt, kan blijken. Karakteristiek, en zeer geliefd is de *omah grija limas* met een zeer hoog, in een nok uitloopend, dak [2]).

---

1) Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs, blz. 87.

2) Poensen, Iets over de woning der Javanen, Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XIX, blz. 120 v.v.

In den regel is het huis inwendig verdeeld in zes vertrekken. Het middelste der drie, die aan den rechterwand grenzen, heet *bomâ* (*a*) en is het vertrek waarin een rustbank staat. Dit vertrek wordt wel eens tot slaapkamer gebruikt, doch gewoonlijk dient het tot staatsiekamer, die bij bruiloften gebruikt wordt. Gedurende de feesten, die daarbij plaats hebben, zitten de jonggehuwden daarin bijeen, omgeven door vrouwelijke gasten en familieleden. De twee andere vertrekken *b* en *c* aan de rechterwand (*sĕnṭong* en *sarong*) dienen tot bergplaats voor borden en andere breekbare waar, voor spijzen, gereedschappen, spinnewiel, weefgetouw, enz. Beide staan dus ten dienste der vrouw en van de huishouding. Langs den rechter buitenwand maakt men nog gaarne twee vertrekken, slaapplaatsen voor de kinderen (*e. f*), links die voor de ouders (*d*). Hier brengt men ook gaarne de avonden door, vóór men zich ter ruste begeeft.

Het dak van den voorwand steekt dikwijls 5 à 6 voeten voor den voorwand uit en rust met zijn uiteinden op palen. Op die wijze vormt het een verandah of galerij, waaronder de huiselijke bezigheden worden verricht. In plaats van deze galerij heeft men echter dikwijls vóór de woning een ander gebouwtje staan, dat slechts halve wanden heeft en uit een enkel groot vertrek bestaat, dat dient om gasten te ontvangen, doch ook om de dagelijksche bezigheden te verrichten. Het eigenlijke woonhuis heet *grija wingking*, het voorste *salu*. Bij hoofden heet de *salu*, *pandåpå* en is dan geheel open en bestaat dus eigenlijk alleen uit een op palen rustend dak. In plaats van wanden heeft het bamboe jaloeziën, die tot op den grond afhangen. De pandåpå bij de hoofden dient tot gehoorzaal.

Waar men twee huizen bijeen aantreft, is het voorste soms met het achterste verbonden door een derde huis, meestal niet veel meer dan een doorgang met afzonderlijk dak, *kampung*, *djågå satru* of *pringettan* geheeten. Bovendien is onder een afzonderlijk dak een keuken of stookplaats *paroon*. Dikwijls bestaat een Javaansche woning ook uit een samenstel van drie

huizen, die dan echter nimmer gelijkvormig, noch even groot zijn.
Hierboven zagen wij reeds, dat bij de bewoners der Minahasa vroeger verschillende gezinnen gemeenschappelijk ééne woning bewoonden. Heden is dit niet meer het geval. De hoogere beschaving, die zij deelachtig werden onder den invloed van het Christendom, heeft aan dit samenhuizen een einde gemaakt. Thans bewoont ieder gezin zijn eigen huis, dat ook niet meer op palen rust, doch dadelijk op den grond staat. Gewoonlijk is het huis in twee deelen verdeeld, waarvan de eene helft tot woonvertrek, *porus*, dient, de andere in slaapkamers verdeeld wordt, die in de *porus* uitkomen. Achter het huis heeft men een klein nevengebouwtje, dat tot keuken dient. De woningen alhier zijn behoorlijk van vensters voorzien en vormen het tweede type. Overigens heerscht ook in deze huizen groote verscheidenheid, veel meer dan bij die, welke nog talrijke gezinnen een onderkomen verschaffen [1]).

e. Eigenaardige vormen van huizen.

In de voorgaande regelen hebben wij het algemeen typische van de huizen van den Indischen Archipel leeren kennen. Afwijkingen komen daarin natuurlijk voor. Op een bijzonderen vorm van huizen bij eenige stammen van den Archipel hebben wij nog te wijzen. Wij zagen, dat de omwandingen in den regel niet zeer hoog zijn. Bij enkele volken ontbreekt die geheel en bestaat de geheele woning slechts uit een dak, dat op den vloer rust. Dit is natuurlijk de meest primitieve vorm. Wij vinden dit o. a. bij de Mentawei-eilanders. Hunne huizen staan wel op palen, 8 à 10 voet boven den grond, die door dwarsbalken, waarop de vloer rust, verbonden zijn, doch op dezen verheft zich onmiddellijk, zonder wand een zeer hoog gewelfd dak. Men treedt het huis binnen door een opening in het dak. Vensters ontbreken geheel [2]). Ook in de XII Kota's zijn de huizen zonder omwanding, doch in het dak zijn luiken [3]). Dezelfde eigenaardige bouwwijze vinden wij op Engano

1) A. Graafland, de Minahassa, dl. I, blz. 152.
2) v. Rosenberg, der Malayische Archipel, blz. 194.
3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 154.

en op Timor. Hier echter met een voorname afwijking. De vloer heeft hier niet den langwerpig vierkanten vorm, zooals op de Mentawei-eilanden en op Sumatra, doch dien van een cirkel, zoodat het dak, dat het beloop van den vloer volgt, kegelvormig wordt, ongeveer in den vorm van een bijenkorf. Op Engano staan de huizen 10 à 15 voet boven den grond en hebben gewoonlijk bij den vloer een middellijn van 8 à 10 bij een hoogte van 12 voet. De deur is ook hier eene opening in het dak, ovaal van vorm, en slechts zóó groot, dat men er zich met moeite doorheen wringen moet. Op Timor staan deze soort huizen op den grond, soms in de binnenlanden op 3 à 4 voet hooge palen. Op Soemba vinden wij dezelfde eigenaardigheid terug, alleen heeft het huis hier niet den korfvorm, doch loopt torenvormig toe [1]). Hetzelfde wordt meegedeeld van de woningen der Dou Donggo op Soembawa [2]).

f. Kratons, regentswoningen. [4])

Tot dusverre was er alleen sprake van de huizen der gewone inlanders. Wij zullen derhalve thans nog een oogenblik bij de woningen der hoofden en sultans stilstaan. Allereerst dan een enkel woord over de verblijven dezer laatsten, wel bekend onder den naam van *kraton.* Alle kratons hier in het bijzonder te beschrijven, zou ons te ver voeren, derhalve bespreken wij slechts die, welke den tegenwoordigen sultan van Djokdjokarta tot residentie dient.

De kraton vormt een rechthoek, die alleen aan de oostzijde van den *alun-alun* met een kleineren rechthoek uitspringt en wier zijden 3600 en 2400 voeten lang zijn. Hij heeft meer dan een

---

1) Sal. Muller, Verh. over de Nat. Gesch. v. Ned.-Indië, Land- en Volkenkunde, pl. 33.

2) Roos, Soemba, o. c., blz. 19—20.

3) Zollinger, Verslag, o. c., blz. 128.

4) Uit een aanteekening in het dictaat bleek mij, dat Prof. W. ook deze woningen had willen behandelen, zonder evenwel zoover gekomen te zijn. Ik heb mij derhalve de vrijheid veroorloofd, deze onderafdeeling aan zijn werk toe te voegen. *P.*

uur in omtrek, bevat binnen zijne muren een aantal gebouwen en pleinen, straten en wegen, kanalen en vijvers, kampongs en lusthoven en wordt door omstreeks 15000 menschen bewoond. Hij is dus veel meer dan een vorstelijk paleis en het eigenlijke sultansverblijf neemt daarin slechts een betrekkelijk kleine ruimte in. Het geheel is omgeven door een muur, waarvan de hoogte 14 voet bedraagt en die op sommige plaatsen 15 voet dik is. Aan de vier hoeken ziet men bastions met wachttorens en het geheel is door een gracht omringd, terwijl binnen, tegen den muur, aarden wallen zijn opgeworpen, waarop hier en daar stukken geschut zijn geplant, die echter vernageld zijn en dus alleen tot staatsie dienen. De noordelijke of hoofdingang tot den kraton wordt slechts bereikt over de reeds herhaaldelijk vermelde alun-alun, een groot vierkant plein, door een muur ingesloten en door eene poort, de *kori pamurakan* genoemd, gescheiden van de *geladag*, een kleiner plein, dat voor haar ligt en dat men betreedt door de *Kori geladag*, die de eigenlijke hoofdpoort is voor alle tot den kraton behoorende gebouwen. Langs de voorzijde is de alun-alun met breedgetakte waringins beplant, die, volgens de eischen der adat, in den vorm van pajongs geschoren worden. Overigens is dit plein een kale zandvlakte; want dezelfde adat verbiedt, er ook maar een enkelen grashalm te laten opschieten en alleen twee op het midden staande reusachtige waringins, ieder afzonderlijk door een sierlijk hek omsloten en vroeger de toevlucht der verongelijkten, die, in het witte gewaad der smeekelingen, de bescherming van den Sultan kwamen inroepen, maken daarop een uitzondering. In den zuid-oostelijken hoek van den alun-alun is het hok, waarin de tijgers bewaard worden, die bij het eerefeest, door den vorst gegeven, aan het volk het vermaak moeten verschaffen van een wanhopigen strijd met een karbouw te voeren of door de lansen van Javaansche krijgslieden te worden gerampokt. [1]) Aan de westzijde van den alun-alun bevindt zich in het midden de poort, die den toegang verleend tot de groote moskee, welk gebouw echter ook één of meer ingangen buiten den kraton heeft. Rondom deze moskee is een

1) Zie hoofdstuk spelen.

vijver gemetseld, die ongeveer acht voet breed en anderhalf voet diep en met helder water gevuld is. Er is geen middel om in het godshuis te komen zonder dien vijver te doorwaden, en niemand kan zich dus aan de verplichting onttrekken om het heiligdom slechts met gereinigde voeten te betreden of hij moet zich, gelijk Europeesche bezoekers soms doen, op de schouders van een stevigen inlander, door het water laten dragen. Aan beide zijden is de moskee geflankeerd door open gebouwen bestemd voor den *gamĕlan sekatèn.* 1)

Tegenover den noordelijken toegang tot den alun-alun is aan de zuidzijde een doorgang tusschen twee groote gebouwen, voor de zittingen van de crimineele rechtbank en den Residentieraad bestemd en vervolgens tusschen twee wachthuisjes door, waardoor men komt op een kleiner plein, op welks midden een vierkante, van boven vlakke en van aarde gevormde hoogte is gemaakt, tot welke men langs een steenen trap van 12 treden opklimt. Dit is de zoogenaamde *siti-inggil*, meestal bij samentrekking *sitinggil* genoemd, de hooge grond, waarop zich de Sultan bij feestelijke gelegenheden den volke vertoond. Midden op deze kunstmatige heuvel staat een *pandåpå.* Rechts en links van deze staan de gebouwtjes waarin de *gamelan monggan* en de *gamelan sekatèn* bewaard worden. Ter rechterzijde van dit plein bevinden zich de stallen en koetshuizen.

Wanneer wij van den *sitinggil* aan de zuidzijde weder afdalen, staan wij voor de poort Brådjånålå, die den ingang tot den eigenlijken Kraton vormt, waarnaast de klokketoren. Achter deze poort bevindt zich, hiervan gescheiden door een pleintje de binnenpoort Mandoengan en hierachter weder de eigenlijke Kratonpoort Sri Menganti, die toegang geeft tot Pelataran, de ommuurde ruimte waarop of waaromheen de verschillende gebouwen staan waarin de Sultan voornamelijk zijn leven slijt. Het voornaamste gebouw op dit plein is de *Bangsal kentjånå* of gouden pandåpå hierachter bevindt zich een open galerij, die bij feestelijke gelegenheden voor groote maaltijden dient en links daarvan tegen den muur het theehuis

1) Zie hoofdstuk spelen.

patéan. De gansche linkerzijde der ommuurde ruimte is belend door de groote stallingen voor 's vorsten rijpaarden.

Rechts van de pandåpå liggen naast elkander de *gedong kuning* of het gele huis en de *dalem* of *pråbåjåså*. De eerste is de eigenlijke woning van den sultan, de tweede die zijner sultane favorite. Onder de kleinere gebouwen wekken de verblijven der honden bevreemding, daar de Moslem die dieren als ten hoogste onrein beschouwt.

In dit onschendbaar verblijf is de sultan alleen door vrouwen omringd, en mannen mogen het slechts bij uitzondering en nooit onaangemeld betreden. Achter de woonhuizen van den sultan, en dan verder westwaarts, spreiden eenige hooge s a w o boomen (Mimusops kauki) hunne schaduw om den rand van een park met velerlei planten en bloemen, vijvers en tempeltjes, waartusschen hier en ginds de witte woningen uitkomen, in welke de vrouwen en *gundiks* (bijwijven) en het gansche vrouwelijke hofpersoneel zijn gehuisvest. Dit is dus de harem. [1]) Hiermede meenen wij van den kraton te mogen afstappen om tot de regentswoningen over te gaan.

De regentswoningen zijn dikwijls van steen, en bestaan veelal uit onderscheidene gebouwen. Een deel der vertrekken is gewoonlijk op Europeesche wijze gemeubileerd, maar doorgaans is daarbij meer overlading dan goede smaak op te merken. Dit deel der woning is voor Europeesche bezoekers bestemd, maar ook in de eigenlijke woonvertrekken, die meer op Javaansche wijze zijn ingericht, zijn de kussens, matten, gordijnen, sirihoozen en verder huisraad natuurlijk veel kostbaarder en overvloediger dan in de woning van den armen landman. De woning van den regent ligt, zooals wij reeds zagen aan den alun-alun, met de pandåpå er voor. [2])

Materialen.

Voor de palen der woningen neemt men zooveel mogelijk de duurzaamste houtsoorten. Soms hebben die palen ook een

---

1) Veth, Java, dl. III, blz. 620 v. v.
2) Veth, Java, dl. I, blz. 600.

aanzienlijke dikte. Voor de balken en stijlen evenzoo wordt deugdzaam hout gebruikt. [1])

De omwanding is soms van planken, doch meestentijds van gespleten en daarna geplette en gevlochten bamboe, als 't ware horden, *sasak* geheeten. Ook wordt hiertoe van boomschors gebruik gemaakt. In de Molukken gebruikt men veelvuldig de bladstelen van den sagopalm, *gaba-gaba* of ook wel nipahbladeren. Als beschotten voor de inwendige verdeeling der woning, bezigt men zelden planken, meestal bamboe, boomschors of matten; dikwijls worden de kamertjes van elkander slechts door een gordijn van wit of gekleurd katoen gescheiden. Ook de vloeren worden zelden van planken gemaakt. Gewoonlijk dienen voor dit doel latten van bamboe, nibong-, pisang palmhouten strooken. Een goed gemaakte bamboevloer heeft dit voordeel, dat hij buigzaam en lenig is, dus gemakkelijk om met bloote voeten te beloopen en tevens aangenaam om er op te slapen.

De dakbedekking of alles wat tot dak dient, heet *atap*, Jav. *atĕp*, Mak. *atá*, Bat. *tarup*. Van verschillende grondstoffen wordt atap gemaakt; het meest wel van palmbladeren. Vooral twee palmsoorten komen hiervoor in aanmerking de sagopalm (*rumbia* of Soend. *kirai*) en de nipahpalm. De samenstelling van atap geschiedt aldus. De bladeren van den nipah- of den sagopalm bestaan uit een bladsteel en zwaardvormige bladen, dikwijls ter breedte van een hand bij eene lengte van ongeveer één el. Deze zwaardvormige bladen worden in groenen staat zoodanig naast elkaar gelegd, dat de helft van het eene blad de helft van het vorige blad bedekt. Vervolgens worden de aldus geplaatste bladeren om een bamboelat van 1½ a 2 M. in tweeën gevouwen en met gespleten rotan bevestigd. Een zoodanige atap is dan 1½ a 2 Meter lang en 34 cM. breed. Behalve van palmblad maakt men ook atap van *alang-alang* of zooals het ook wel heet *ilalang* een 3 à 4 voet hooge, stijve grassoort. Een zeer goede dakbedekking voornamelijk op Sumatra in gebruik is de *idjuk*, Jav. *ĕduk*, Molukken *gemutu*, de zwarte, op paardenhaar gelijkende vezels van den stam van den arenpalm. Deze vezels vormen geheele lappen en deze worden eenvoudig

1) Vergelijk voor Java, Meded. Ned. Zend. Gen., dl. XIX, blz. 123 v. v.

op het dak gelegd tot eene dikte van 10 à 15 cM. Een idjuk-dakbedekking is niet alleen buitengewoon duurzaam doch ook zeer fraai. Zij biedt wel 40 jaren aan vocht en zonnewarmte weerstand, terwijl een *alang-alang*-dak hoogstens 15 a 20 jaren mee kan.

Een andere dakbedekking wordt vervaardigd met de zoogenaamde *sirappen*. Sirappen zijn pannen uit langwerpige vierkante plankjes bestaande meestal met een punt aan het ondereinde. Dikwijls neemt men ook eenvoudig boomschors, vooral bij de Dajaks. [1]) Het Gouvernement bezigt deze dakbedekking veelvuldig en laat de sirappen uit djati of kaju bĕsi, ijzerhout, vervaardigen. Zij worden ongeveer als leien gelegd.

Nog ten slotte een dakbedekking van bamboe. Zooals bekend is heeft de bamboe den vorm van een koker; deze nu splijt men overlangs midden door en legt van deze halve cylinders een laag op het dak, met de holle zijden naar boven gekeerd. Daarover heen komt dan een tweede laag met de bolle zijden naar boven, zoodanig dat de spleten tusschen de bamboe der onderste laag worden bedekt. Deze soort dakbedekking houdt 2 a 3 jaren stand. De helling van het dak, in den regel zeer sterk, behoeft bij zulk een dak slechts gering te zijn. Zulk een dakbedekking heet *talahab*, en wordt vooral in de bergstreken van Java, waar zware regens vallen gebruikt. Verder wordt zij in de Soendalanden en in de Redjangsche districten op Sumatra alwaar zij *atok păkul* heet, wel eens gebezigd.

g. Versiering der huizen.

Bij verreweg de meeste volken van den Ind. Archipel zijn de huizen zonder eenige versiering gebouwd. Over het algemeen zien de groote vensterlooze woningen er dan ook hoogst onbehagelijk uit. Bij gebrek aan onderhoud krijgen zij reeds spoedig een vervallen aanzien, vooral wanneer minder deugdzaam materiaal tot den bouw is gebruikt, als bamboe en boomschors. Slechts in enkele streken maakt men van het uitwendige der huizen meer werk door het aanbrengen van eenige versieringen. Zoo o. a. is dit het geval op Midden-Sumatra. De huizen zijn hier dikwijls met kunstig snijwerk

versierd, dat vooral op de palen, de stijlen en balken wordt aangebracht, alsmede aan de deuren en de kleine venstertjes, die zelden ontbreken. Dikwijls zijn deze uitgesneden figuren met allerlei kleuren, rood, wit, zwart en blauw beschilderd, terwijl hier en daar aan de buitenwanden blinkende spiegeltjes worden aangebracht. Ook de randen van het dak zijn veelal versierd met reepen uitgeslagen blik, terwijl de *tanduks* (dakspitsen) ook met blik bekleed zijn. Een Maleisch huis, dus versierd, heeft dikwijls een vroolijk aanzien [1]).

Ook op Java treft men wel eens versierde huizen aan. Voornamelijk zijn het dan die der aanzienlijken. Te Koedoe, hoofdplaats van het regentschap van dien naam in de residentie Japara, munten de huizen algemeen uit door sierlijk snijwerk. Overigens zijn de stijlen der pandåpå's van de woningen van hoofden meestal van snijwerk voorzien, dat nooit geverfd en slechts zelden verguld wordt. Ook moet nog vermeld worden, dat de huizen der aanzienlijken onder de Makassaren, dikwijls gebouwd zijn uit houtsoorten van verschillende kleuren, welke zoo kunstig zijn samengesteld, dat de wanden ingelegd schijnen.

In de Minahasa, althans bij de Christenbevolking, bestaat de gewoonte om de huizen te witten met een soort van pijpaarde, terwijl door bijmenging met andere stoffen men een blauwe kleur maakt, waarmede kozijnen, posten en luiken bestreken worden.

Dit alles is evenwel uitzondering.

Ook het inwendige der woning munt niet uit door verfraaiing. Meestal is zij inwendig zwart berookt, daar gewoonlijk ook in huis gekookt wordt. Daar er geen schoorsteenen zijn, blijft de rook hangen, voor zoover hij zich geen uitweg zoekt door deuren en spleten, en bedekt alles met een zwarte laag. Dat in die woningen aan ongedierte geen gebrek is, behoeft wel nauwelijks gezegd te worden.

Wij hebben nu de woningen nagegaan; de vermelding mag echter niet achterwege blijven van een klein gebouwtje, dat

---

1) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving en Taal I 1, blz. 153.

dikwijls bij de woning wordt aangetroffen, de rijstschuur. In den regel heeft dit den vorm van een op zijn top staande afgeknotte vierzijdige pyramide. Op Java heet deze *lumbung*, op Sumatra *rangkiang*. Waar men geen rijstschuur bouwt, bergt men de rijst in het woonhuis. De Alfoeren van de Minahasa bijv. bezigen hiervoor groote vaten, van boomschors gemaakt, *sangkor* geheeten, die tot 100 gantangs kunnen bevatten.

g. Huisraad.

Het huisraad, dat men in eene inlandsche woning aantreft, heeft in den regel niet veel te beteekenen. Over het algemeen is het echter moeilijk eenige typische stukken op te noemen, daar het bij de verschillende volken nog al afwijkt.

De slaapplaats, om hiermede te beginnen, is gewoonlijk een een weinig boven den vloer verheven bank van bamboe vervaardigd. Hierover legt men dan een of meer matten, *tikar*, waarbij een paar met kapok of ook dikwijls met rijststroo [1]) of drooge boombladeren gevulde kussens behooren. Dit laatste alleen in die streken, waar geen kapok voorkomt. De kussens heeten *bantal*. Sommige volken bezigen echter geen kussens, doch bedienen zich eenvoudig van een houten blok of een halssteunsel, waarvan de randen dan een weinig afgerond zijn bij wijze van kussen. Zoo o. a. de Alfoeren van Boeroe, bij de Soembaneezen, de Dou Donggo, de Timor-laut eilanders, de Papoewa's, de Dajaks en de Niassers. Dikwijls heeft men ook een soort van ledikant, doordat men boven de rustbank een hemel spant en er een stuk bont katoen als gordijn voorhangt.

Stoelen en tafels zoekt men in een inlandsche woning meestal te vergeefs. Alleen bij de hooger ontwikkelde volken, en dan ook alleen bij de aanzienlijken treft men deze meubelstukken aan. Zoo bijv. bij de Inlandsche Christenen in de Minahasa. Hier treft men in elk huis althans een paar stoelen en tafels aan. De plaats van stoelen wordt door matten ingenomen, waarop men zich met onder het lijf gekruiste beenen zet.

1) Wilken, de Papoewas van de Geelvinksbaai, Bijdragen T., L. en Vk. van Ned. Ind., 5de volgr., dl. I, blz. 606 v.v.

Deze matten zijn van verschillende grootte en op allerlei wijzen gevlochten en versierd. De meest algemeene wijze om de matten te versieren is, door ze open of à jour te vlechten. Dikwijls worden die opene vakjes belegd met scharlaken doek of met plaatjes koperblik. Deze versierde matten worden meestal bij de ontvangst van gasten gebruikt. Iemand geen mat aan te bieden, is een onwelvoegelijkheid, die gelijk staat met het verzuimen van het aanbieden van een stoel aan een bezoeker. Bij de ontvangst van gasten of bij feesten worden de wanden der woning ook geheel of gedeeltelijk behangen met bonte doeken met franje omboord, *tabir*. Deze worden ook bij wijze van hemel boven de zitplaatsen gespannen, *langit-langit*, waarvan de franjes dan afhangen.

Een voornaam deel van het huisraad vormt het kook- en eetgereedschap. Alvorens de rijst kan worden gekookt, moet zij eerst ontbolsterd worden. Dit geschiedt door haar in een groot blok, waarin één of meer gaten gemaakt zijn, met houten stampers te stampen. Dikwijls gebruikt men hiertoe ook steenen vijzels. Zulk een stampblok heet Mal. *lĕsung*, Jav. *lĕsung*, Daj. *lisong*, Bat. *losung*, Mak. *assung*, Boeg. *palungång*. De stamper, die uit een lange staak, meestal aan beiden einden eenigszins kegelvormig verdikt, bestaat, heet Mal. *alu*, Jav. *alu*, Bat. *andalu*, Mak. *alu*, Boeg. *alu*. Meestentijds staat de lĕsung buitenshuis onder het uitstekende gedeelte van het dak, doch ook dikwijls onder een afzonderlijke kap. De stookplaats, zooals wij vroeger reeds zagen [1]), die elk gezin heeft, bestaat uit een vierkant raam van planken van ± 3 palmen breedte, welk raam dan met aarde is aangevuld. Hierop zijn dan driehoeksgewijze eenige steenen gerangschikt, welke de treeft vormen, *tongku*, waarop de *pĕriuk*, een pot met wijden buik, of de *balanga*, een ondiepe pot met wijden hals, wordt geplaatst. Verder heeft de inlander gewoonlijk nog eenige potten van ijzer, van uitheemsch fabrikaat, althans de meer beschaafden; bij de minder ontwikkelden ontbreken deze natuurlijk, vooral bij hen, die weinig in aanraking met vreemdelingen zijn.

1) Zie bladz. 69.

De kunst van aarden potten te maken, is vrij algemeen verspreid. Allerwege in den Archipel vindt men dan ook bekwame pottebakkers. De potten zijn echter onverglaasd en meestal zeer broos.

Dikwijls bedient men zich ook van een bamboe tot het bewaren van spijzen, zelfs worden er stammen gevonden, die deze in een bamboe toebereiden en koken. Zoo o. a. de Papoewas, de Mentawei-eilanders enz. [1]).

De voornaamste eetgereedschappen bestaan uit borden en schotels. Op het bezit van deze zaken stellen de volken van den Ind. Archipel hoogen prijs. Het geldt zelfs als een bewijs van rijkdom, als men veel borden en schotels bezit. Zij worden natuurlijk ingevoerd. Borden en schotels van eigen fabrikaat, zijn meestal uit hout gedraaid of zeer fraai uit geel koper vervaardigd en dan met drijfwerk versierd of geciseleerd. Deze laatste noemt men *dulang* en *talam* [2]). Deze dulangs en talams zijn echter meer presenteerbladen, waarop de borden en schotels worden geplaatst.

Veel wordt ook van kommen gebruik gemaakt, bij gebreke waarvan een halve klapperdop, *temporong*, denzelfden dienst doet.

Het vaatwerk, waarin het water voor huiselijk gebruik uit de rivier of uit de bron wordt gehaald, bestaat meestentijds uit bamboekokers van een of meer geledingen, waarvan de tusschenschotten zijn doorgestoken. Dikwijls echter maakt men, vooral op Sumatra, ook voor dit doel gebruik van uitgeholde kalebasvruchten, *labu*. Uit de kokers wordt gedronken, door ze aan den mond te zetten. Waar pottebakkerijen bestaan, treft men ook dikwijls watervaten van gebakken aarde aan, *kĕndi*, van een tuit voorzien, die men echter bij het drinken niet aan den mond houdt.

Terloops moet nog vermeld worden, dat de inlander vorken en lepels niet kent. Althans niet bij het eten. Hij eet met de handen, d. w. z. hij neemt de rijst tusschen vinger en

1) Hoofdstuk I, blz. 1. — Mess, de Mentawei-eilanden, o. c., blz. 81.

2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 167 en 171. — Veth, Java, dl. I, blz. 596.

duim en brengt die dan in den mond op eene wijze, die men eerder inwerpen dan insteken noemen kan. De Maleiers kneden de rijst in den regel eerst tot een balletje.

Bij de bereiding der spijzen heeft men echter lepels van klapperdoppen vervaardigd, met een steel van hout of bamboe. Verder treft men in de woning eenige groote en kleine manden aan van bamboe, rotan of pandangbladen gevlochten, tot berging van rijst, groenten enz. De voornaamste plaats bekleeden daaronder de rijstwannen, Mal. *tampigan*, of *njira*, *niru*, Menangk. Mal. *anduri*, Bat. *nigo*, Bissayasch *njiro*. Het wannen geschiedt door de rijst omhoog te werpen en weder op te vangen [1]).

Hiermede is het voornaamste huisraad afgehandeld.

De verlichtingsmiddelen zijn bij de inlanders doorgaans niet schitterend. Lampen vindt men alleen bij de meer beschaafde stammen. Vroeger waren deze lampen, *palita* (lamp met vijf bekken), van koper, thans zijn zij van blik. Als brandstof dienen klapper-olie, djarak-olie, katjang-olie en widjen-olie (*sesamum*). In den laatsten tijd is ook het gebruik van petroleum in zwang gekomen.

Het oorspronkelijke inlandsche verlichtingsmiddel is echter de hars, *damar* [2]). Deze wordt tot gruis gestooten en in een pisangblad gewikkeld in den vorm van een peperhuis of in een droog palmblad. Bij gebrek aan damar bedient men zich van harsachtig hout, dat eenvoudig aangestoken wordt en vrij helder brandt. Ook maakt men kaarsen van kemiripitten. Deze pitten worden fijngestampt en te zamen gekneusd met kapok. Vervolgens wordt dit dikke deeg in een palmblad gewikkeld, waardoor een kaars van 1 cM. middellijn ontstaat.

Deze kaarsen worden vooral gebruikt in de Padangsche bovenlanden en op Zuid Celebes.

In de slaapvertrekken vindt men ook kisten tot berging van kleedingstukken en van geld, kostbaarheden enz. Dikwijls

---

1) Van Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 166 vv.

2) *damar* = licht, op de Aroe-eilanden *madamar* = aansteken, Brandes, o. c. blz. 62. — Riedel, de Kroes- en sluikharige rassen enz., blz. 254. — Kern, de Fidji-taal, i. v. *damar*. — Aanteekening.

evenwel heeft men geen kisten, doch maakt men hiertoe gebruik van doozen van palmblad, vooral in het oosten van den Archipel, waar zij *kabila* heeten.

In de inlandsche huishouding onmisbaar is verder de sirihdoos. Bij de Javanen heet deze *pakimangan*, afgeleid van *kimang*, met welk woord de Javaan de gezamenlijke bestanddeelen der sirihpruim aanduidt. Men vindt in zulk een doos eene plaats voor de betelbladeren, een paar doosjes met deksels voor tabak en gambir, een derde zonder deksel voor de pinang, een potje voor de kalk en de notenschaar. Deze sirihdoozen zijn bij aanzienlijken dikwijls zeer fraai bewerkt, uit welke prachtstukken dan den gasten sirih aangeboden wordt. Bij de Maleiers maakt men tot het aanbieden van sirih gebruik van een koperen of houten schaal, waarop de verschillende ingrediënten in open koperen bakjes worden gelegd. Vele andere volken maken slechts gebruik van mandjes of zakken van bamboe of pandanbladeren gevlochten.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat de wapens, die wij thans zullen beschouwen, tegen den wand in rekken worden opgehangen.

HOOFDSTUK IV.

Wapenen.

Praehistorische wapenen, Aanvalswapenen:

a. BLAASROER, *b.* PIJL EN BOOG, *c.* SLINGER, *d.* WERPSPIETSEN EN LANSEN, *e.* KRIS, *f.* KNOTSEN, *g.* ZWAARDEN, *h.* VUURWAPENEN.

Verdedigingswapenen.

PRAEHISTORISCHE WAPENEN.

Zoolang de menschen het ijzer, althans zijne bewerking en gebruik nog niet kenden, bezigden zij, zooals de archeologie ons leert, been of vischgraat voor wapenen, werktuigen en gereedschappen. Een steen werd gescherpt tot mes of bijl. Van een steen wist men ook punten voor lansen, werpschichten en pijlen te maken, zoo ook van been en vischgraat. Deze periode, waarin het gebruik van metalen, bepaaldelijk ook het ijzer nog niet bekend was, hebben de archeologen het steentijdperk genoemd.

Dat de volken van den Indischen Archipel niet meer in het steentijdperk verkeeren, laat zich à priori aannemen. De langdurige aanraking met vreemdelingen, met Hindoes, Arabieren, Chineezen en Europeanen moet hen van zelf bekend hebben gemaakt met het gebruik van metalen.

Het is zeker, dat bepaaldelijk van de Hindoes de volken van den Ind. Archipel de bewerking van het ijzer geleerd hebben. Inderdaad zijn er op Java, vooral op West Java (Soenda-

landen) en in andere deelen van den Archipel, op Timor, in de Minahasa, op Sumatra (Palembang en Bengkoelen) voorwerpen gevonden, welke uit den steentijd afkomstig zijn. Die voorwerpen zijn veelal steenen wiggen, die wel gediend moeten hebben tot kloving van hout of tot snij- en hakwerktuigen, en tot bijlen en dergelijke werktuigen. De grondstoffen, waarvan deze bijlen en beitels vervaardigd zijn, zijn basalt en trachiet voor de ruwste werktuigen, terwijl voor de fijnere, de hardste, dikwijls zeer dun geslepene, silicaten als: jaspis, vuursteen, agaat enz. zijn gebruikt.

Het is bekend, dat ook in Europa, op verschillende plaatsen tal van gelijksoortige steenen voorwerpen gevonden zijn, afkomstig uit den tijd, toen ook in ons werelddeel, de bewerking der metalen nog niet bekend was.

Toen evenwel de herkomst der steenen werktuigen nog minder goed bekend was dan thans, beschouwde men hen als voortbrengselen van het athmospherisch vuur, en bestempelde ze met den naam van dondersteenen en donderkeilen [1]), welke benaming bij de volken van den Indischen Archipel, die deze steenen nog heden ten dage als voortbrengselen van het onweder beschouwen, nog algemeen wordt aangetroffen. Eenige voorbeelden mogen hier wel niet ontbreken. De voorwerpen beitels, bijlen, wiggen enz. heeten dan ook *donder-* of *bliksemsteenen*, *watu-ing-kilat* bij de Alfoeren van de Minahasa, *gigi-guntur* in het Maleisch, *huntu-gĕlap* in het Javaansch, *sait-ni-porhas* in het Bataksch, *isi-gutu* in het Boegineesch, *gigi-gunturu* in het Makassaarsch en *batu-lentar* bij de Maleiers van Malaka.

Deze steenen, dus door den inlander van bovennatuurlijken oorsprong beschouwd, behandelt hij met bijgeloovigen eerbied. Op Noord Celebes bijv. worden deze steenen gebezigd om den regen te bezweren. Daarom omwikkelt men den steen in tijden van groote droogte met zekere bladeren en legt hem in een pot met water, dien men des nachts op het erf plaatst, in de hoop dat hierdoor regen zal ontstaan. Conform deze voorstelling omtrent den oorsprong der steenen werktuigen uit den voortijd, beweert de inlander, dat bedoelde voorwerpen

1) Lubbock, Pre-historic times, blz. 427.

steeds gevonden worden in, of in de nabijheid van door den bliksem getroffen boomen, een bewering, waaraan natuurlijk niet het minste geloof gehecht kan worden [1]).

Het gebruik van het ijzer, hoe algemeen ook, heeft het gebruik van grondstoffen, die in den steentijd tot vervaardiging van wapenen en werktuigen dienden, nog niet geheel kunnen verdringen. Vooral in het Oosten van den Archipel is het gebruik van hout, steen, been en vischgraat nog algemeen. Sommige Papoewa-stammen verkeeren zelfs nog geheel in het steentijdperk. Bepaaldelijk wordt dit bericht van de Papoewa's der Humboldtsbaai. Het gebruiken van ijzeren wapens is dezen Papoewa's nog geheel onbekend. Hier zijn zij, zoowel als de meeste hak- en strijdgereedschappen van steen vervaardigd. De bijlen bijv. hebben een steenen scherp en een houten steel, de pijlen en lansen beenen of bamboe punten. De dolken zijn uit een casuarie- of menschenbeen gesneden, met een zeer scherp geslepen punt, terwijl ook de messen van been vervaardigd worden [2]). Bij andere Papoewa-stammen in het Westen van het eiland is wel is waar het gebruik van ijzer bekend, zonder daarom evenwel dat van been geheel te vervangen. Enkele malen treft men bij deze Westelijke stammen lansen met ijzeren punten aan, doch in den regel hebben zij houten of bamboe punten, die vooraf in het vuur zijn gehard. De pijlspitsen zijn bij deze stammen niet zelden nog van vischgraten gemaakt [3]).

Niet alleen in de Oostelijke deelen van den Archipel evenwel, ook in het Westen is de steenperiode nog niet geheel afgesloten. Steen als materiaal tot het vervaardigen van wapens en werktuigen wordt hier wel niet meer aangewend, doch het gebruik van hout, bamboe, vischgraten enz. is er daarentegen nog in zwang. De Dajaks gebruiken bij hunne blaasroeren

---

1) Wilken, het Animisme bij de volken v. d. Ind. Archipel, dl. I, blz. 134—137, — C. M. Pleyte, de praehistorische steenen wapenen en werktuigen uit den Oost-Indischen Archipel, beschouwd uit een archeologisch en ethnographisch oogpunt, Bijdr. t. d. T.- L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 5de volgr., dl. II, blz. 586 v.v.

2) Nieuw-Guinea in 1858, blz. 172—173. — Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind., dl. XXXV, blz. 74 v.v. — Goudswaard, o.c., blz. 37.

3) Nieuw Guinea in 1858, blz. 109, 120—121, 159.

soms pijltjes met metalen punten, doch in den regel scherp gespitste bamboesjes of graten voor dit doel[1]). Bij andere, minder beschaafde stammen is dit evenzoo, bijv. bij de Loeboes op Sumatra en de Toradja's op Celebes.

AANVALSWAPENEN.

a. Blaasroer.

Twee bijzondere wapentuigen, scherp van elkaar gescheiden, hebben wij hier in de eerste plaats te vermelden, het blaasroer en den pijl en boog.

Het meest oorspronkelijke wapen van de volken van den Indischen Archipel moet zeker het blaasroer zijn geweest, dat is een lange buis waardoor pijltjes geblazen worden. Wij vinden dit wapen nog heden bij de Maleische stammen in de binnenlanden van het schiereiland Malaka, bij de Orang bĕnuwa van den Riouw-Lingga archipel en het eiland Bangka, bij de Atjehneezen, de Bataks, de Loeboes, de Lampongers en in de omstreken van Palembang op Sumatra, bij de Soendaneezen, op Bali, bij alle Dajakstammen op Borneo, bij de nog half wilde volken van Celebes, op de Philippijnen en op Soembawa, terwijl het in vroeger dagen door de Makassaren, Boegineezen en Javanen algemeen gebruikt werd[1]). Verder oostwaarts dan de Philippijnen in het Noorden en Midden-Flores in het Zuiden van den Archipel komt het blaasroer niet voor, dan geïmporteerd.

De Maleische benaming voor dit wapen is *sumpitan* of *sĕmpitan* (volgens Pijnappel van het grondwoord *sĕmpit* = nauw, enz.), Dajaksch *sipet*, Makassaarsch *sappu*, Alfoersch van Noord-Celebes *sĕput*, Balineesch *tulup*, Javaansch *tulupan* (*tulup* = *wulu* = naam van een dunne bamboe-soort, Bambusa longinodis, waarvan men blaasroeren maakt), Bataksch *ultup*.

Bij sommige stammen maakt men deze blaasroeren van een bamboesoort, de *bambu tĕmiang* = Bambusa longinodis

Bij de Dajaks en andere stammen wordt het van hout, bepaaldelijk van ijzerhout gemaakt, dat met bijzondere zorg

1) C. M. Pleyte, Sumpitan and bow in Indonesia, Intern. Archiv. für Ethnogr., Bnd. IV, blz. 265—278.

wordt uitgeboord. De lengte der blaasroeren is gewoonlijk ± 2½ M., de doorsnede inwendig 1 mM. Bij de Dajaks zijn zij, gelijk een lans, tevens van een ijzeren of houten punt voorzien en kunnen dus evenals dit wapen gebezigd worden. De pijltjes der blaasroeren worden van hard hout of bamboe gemaakt. Zij zijn zeer dun, ongeveer 1 dM. lang en 3 mM. dik. De punten, meestal driehoekig, zijn van hetzelfde materiaal en soms van ijzer, koper of been. Aan het tegenovergestelde uiteinde van het pijltje is een kegelvormig stukje houtmerg gestoken, dat dient om de pijl in de ziel te doen sluiten, waardoor bij het blazen krachtverlies vermeden wordt. Soms, zooals bij de Dajaks, is dit kegelvormige stukje merg aan de basis uitgehold, waardoor zich dit bij het blazen uitzet en nog volkomener afsluiting doet ontstaan. Hierdoor wordt de kracht van de pijl grooter, de richting juister.

De pijltjes zijn steeds vergiftigd door middel van het sap van den Antiaris toxicaria, den Ipuhboom [1]). Het vergif zelf heet ook *ipuh* of *upas*, zooals de boom ook wel genoemd wordt. Men verkrijgt het door insnijdingen in den bast van den boom te maken, waaruit dan een sap van melkwitte kleur vloeit. Dit melksap wordt door koking ingedikt tot een deegachtige zelfstandigheid, ongeveer gelijk aan getah pertja, met eenige plantaardige afkooksels, als dat van tabak vermengd en ten slotte op de pijlspitsen gestreken. Dit gif is buitengewoon werkzaam; de kracht er van varieert evenwel bij de verschillende stammen. Bijzonder krachtig zal dat zijn, hetwelk de Olo Ot bereiden. Schwaner bijv. vermeldt, dat een zijner inlandsche reismakkers, door zulk een pijltje aan den schouder verwondt, binnen tien minuten onder hevige stuiptrekkingen den geest gaf. Dalton zag iemand, die aan de huid getroffen werd, reeds binnen vier minuten bezwijken. De heer Perelaer vermeldt echter, dat ammonia liquida, in- en uitwendig gebruikt, de werking van het vergift opheft. Soldaten tijdens den oorlog op Borneo in 1859 door zulke pijltjes gewond, genazen allen na het aanwenden van ammonia liquida. Misschien was toen het vergift niet goed bereid of had het door ouderdom zijn kracht verloren.

1) Pleyte, Sumpitan and bow, o. c., blz 270 v.v.

Met het blaasroer weten de stammen bij wie het in gebruik is, zeer behendig om te gaan. Met gemak kunnen pijltjes tot op 150 passen afstands geblazen worden. Zelden gebruikt men ze echter op grooter afstand dan 50 of 60 pas.

b. Pijl en boog.

Behalve het gebruik van het blaasroer komt dat van pijl en boog in den Archipel voor. Meer bepaaldelijk is dit wapen echter in de oostelijke deelen in gebruik. In de eerste plaats zijn het de Papoewa's, die zich van den boog bedienen; hij is hun nationaal wapen. Verder treffen wij den boog algemeen aan bij de Negritos der Philippijnen, bij de bewoners der Molukken, op de Zuidooster- en de Zuidwester-eilanden, op Timor en op Oost-Flores en sporadisch op Celebes aan de bocht van Tomori, bij enkele Maleische stammen der Philippijnen, en op Java en Bali [1]). Bij de Westersche volken, die, zooals wij zooeven zagen, het blaasroer gebruiken, schijnt dus de boog geen nationaal wapen te zijn. Bij de voornaamste stammen onder hen is zijn gebruik ten eenenmale onbekend. Slechts bij een volk in het Westen, met name de Mentawei- en Poggieilanders komt het gebruik van den boog algemeen voor. De Dajaks echter kennen hem niet, evenmin de wilde stammen op Sumatra of de Orang bĕnuwa op Malaka en van den Riouw Lingga Archipel. De Javanen kennen pijl en boog, doch zij worden hier meer tot vermaak en tot staatsie, dan als wapenen gebruikt. Op Bali, waar de boog eveneens voorkomt, en zelfs in den oorlog werd gebruikt, werd hij eerst in historischen tijd (1849) ingevoerd. Wij mogen dus zeggen, dat bij de Maleiers de boog als nationaal wapen niet voorkomt, met uitzondering van de Mentawei-eilanders, doch dat hij in het oosten, hoofdzakelijk bij de Papoewa's, die het blaasroer niet kennen, als zoodanig mag worden beschouwd. Gaan wij buiten den Oost-Indischen Archipel, dan zien wij dat in Polynesië het gebruik van pijl en boog evenmin bekend is. Alleen wordt ons bericht dat zij op Tonga als oorlogswapen worden gebezigd, doch aldaar is het wapen waarschijnlijk overgenomen van de Fidschi-eilanden.

1) Pleyte, Sumpitan and bow, o. c., blz. 274—275.

Op dit eiland, evenals op de meeste eilanden hiervoor gelegen tot Nieuw Guinea toe, welke eilanden door het Melanesische ras bewoond worden, komen pijl en boog allerwegen voor. Inderdaad mogen wij aannemen, dat de boog het nationale wapen der Melanesiërs of Papoewa's is [1]). Bij de Maleische stammen en Polynesische volken schijnen pijl en boog nimmer een oorlogswapen geweest te zijn. Waar pijl en boog bij hen voorkomen is het een luxe-wapen, een wapen tot vermaak en staatsie. Zoo ook in de Stille Zuidzee o. a. op Tahiti. Moeilijk is de reden op te geven waarom de Melanesiërs den boog hebben en de Maleiers dien niet, doch integendeel het blaasroer [2]).

Voor zooverre de Westersche volken, Maleiers, Javanen, Balineezen enz. den boog kennen, hebben zij dien waarschijnlijk van de Hindoes overgenomen.

De bogen bij de Papoewa's zijn van palm- of ander buigzaam hout en ook wel van bamboe vervaardigd met een pees van rotan. De lengte der bogen varieert van 4 tot 8 voet. De pijlen zijn 3 à 5 voet lang, hebben een rieten schacht met houten of bamboespits, waarop somtijds nog een beenen punt is gestoken. De houten spits is soms van weerhaken voorzien, soms niet [3]). Bij sommige stammen van de Geelvinksbaai zijn de pijlen vergiftigd met een plantaardig vergif. Dit wordt bepaaldelijk van de Arfakkers medegedeeld [4]). Over den oorsprong en de bereiding van dit vergif heeft men geene inlichtingen kunnen inwinnen. Op de Westkust komen echter geen vergiftigde pijlen voor. Hunne bogen weten de Papoewa's met veel juistheid te hanteeren [5]). Bij genomen proeven, troffen de pijlen op 100 passen een dunnen boom van zeer hard hout, en drongen er meer dan twee duim diep in door.

1) Waitz, Anthropologie, dl. VI, blz. 157 en 198. — Ellis, o. c., dl. I, blz. 220.

2) In dezelfde verhouding, wat de wapens betreft, staan de Hottentotten tot de Kaffers. De Hottentotten kennen allen den boog, de Kaffers echter niet. Müller, allgemeine Ethnographie, blz. 849.

3) Nieuw Guinea in 1858, blz. 109, 120—121, 159, 172.

4) v. Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 88—89 (het vergift heet *umla*).

5) Nieuw-Guinea in 1858, blz. 73. — S. Muller, Reizen en onderzoekingen, blz. 84.

In het Westen bij de Mentawei-eilanders is het gebruik van den boog vooral merkwaardig, omdat hij noch op Sumatra noch op de nabij gelegen eilanden voorkomt. Gewoonlijk is hij van een zeer buigzame houtsoort gemaakt. De pees bestaat uit ineengedraaide boomschors met hars bestreken; de pijlen uit de bladribben van den nipahpalm hebben nibong houten punten. Deze laatste zijn met het reeds genoemde *ipu*-sap vergiftigd. Vrouwen zoowel als mannen zijn uitstekende schutters en hebben op 70 à 80 pas nog een zeker schot [1]).

c. Slinger.

Een ander wapen, dat hier vermelding verdient, is de slinger. Het gebruik ervan bestaat bij de Javanen en de Maleiers. Bij de laatsten heet hij *umban tali* op Java *bandil* of *bandring.* Meestentijds is hij uit touw gevlochten, en in het midden ruitvormig verbreed om er een steen in te kunnen leggen. Wegens den hevigen knal, dien hij op het oogenblik, dat de steen er uitvliegt, veroorzaakt, wordt hij veel gebruikt om wild uit bebouwde velden te verjagen. Als wapen werd de slinger op Java nog in het begin van deze eeuw gebruikt. Raffles verhaalt o. a. dat in 1812 bij verschillende opstootjes nog door de Javanen van slingers werd gebruik gemaakt [2]). Verder zij hier aangeteekend dat in Polynesië en Mikronesië slingers niet onbekend zijn.

d. Werpspietsen en lansen.

Werpspietsen, die niet tegelijkertijd als lans kunnen gebezigd worden wegens hun gering weerstandsvermogen, treffen wij in den Indischen archipel nog slechts bij weinige volken aan. Laten wij alvorens met de lansen te beginnen in korte trekken nagaan waar de werpspiets nog voorkomt.

In de eerste plaats is dit bij volken, die nog op boomen huizen. In den regel vindt men in die woningen, naast den ingang, eenige bossen, dunne eenvoudig toegespitste einden

1) v. Rosenberg, der Malayische Archipel, blz. 192. — Tijdschrift v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. XXV, blz. 486 en dl. XXVI, blz. 85.

2) Feestnummer, Bijdragen t. d. T.- L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 1883 blz. 47.

bamboe staan, die naar een vijand, zoo hij het waagt den boom te beklimmen geworpen worden. Verder zijn het de paardrijdende volken, die nog steeds werpspietsen bezigen, terwijl zij vroeger door de zeeroovers veelvuldig werden gebruikt [1]). Bij de Soembaneezen zelfs is de *sowar*, zooals aldaar dit werptuig heet, een nationaal wapen, waarvan zij zich met groote behendigheid weten te bedienen [2]). Niet minder gold dit tot voor korten tijd voor de Boegineezen en Makassaren. Een ooggetuige, die de Bonische expeditie medegemaakt had, verhaalde mij eens op welke wijze deze volken dat wapen behandelen. Bij een ruiteraanval op een in carree geschaarde compagnie, zag hij, dat de aanrennende Makassaren allen op de teenen van den rechtervoet, een korte lans droegen, die zij met de rechterhand omvat hielden en welke met een zeer los opgerold rotankoord aan den zadelknop bevestigd was. Op een gegeven teeken ging de rechtervoet pijlsnel omhoog, zoodat de daarop rustende lans met kracht in de hoogte werd geslingerd, en, na een tamelijk sterken boog beschreven te hebben, met de punt naar beneden in het carree nederkwam. De ruiters, die getroffen hadden, wendden hunne paarden om en galoppeerden ventre à terre weg, de gespietste vijand, die door het koord werd vastgehouden, voortsleurend. Zij wier worp minder juist was geweest, palmden de touwen en daarmede de lansen weder in om den aanval op nieuw te kunnen beginnen.

Oorspronkelijk waren de punten der werplansen en stootlansen van hout, been of steen. Toen echter de Hindoes kwamen en met hen de bekendheid met het bewerken van het ijzer werden alzoo de houten punten door ijzeren vervangen, zoodat men heden ten dage, althans bij de eenigszins meer ontwikkelde volken alom ijzeren punten op die wapenen aantreft. Lansen

1) Tijdschrift v. Ned. Indië, Jrg. 7, dl 1, blz. 412.

2) Roos, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVI, blz. 17 en 18. Alhoewel Prof. W. in een noot heeft opgemerkt, dat de werpspiets hier ter plaatse zou besproken worden, ontbrak een beschrijving er van. Om dus een hiaat te vermijden, heb ik gemeend deze notitie hier te moeten inlasschen. Zooals bekend is, komen werpspietsen, die met een werphout geworpen worden voornamelijk in Australië en op Duitsch Nieuw Guinea voor en verder op Nieuw Caledonië, waar men zich in plaats van van een werpstok van een lus bedient.

komen in alle mogelijke vormen en grootten voor, zelfs, dit dient hier in herinnering gebracht te worden, zijn de blaasroeren, der Dajaks en der Orang bĕnuwa, althans de houten met ijzeren lanspunten voorzien. Naarmate de lansen verschillende schachten of punten hebben, dragen zij verschillende namen. De meest algemeene benaming is echter *tumbak*, onder welke de lans op Java, Bali, Borneo enz. bekend is. De lichte korte lans, die meer tot werpen dient, heet *lambing*, Javaansch *lĕmbing*. De schachten zijn van dikke rotan of van hout, veelal versierd met banden van het een of ander metaal, goud of zilver, of met rotanringen en menschen- en bokkenhaar. Gewoonlijk zijn deze 8 à 9 voet lang. Die der Balineezen staan echter in lengte bovenaan; dikwijls bedraagt deze 4 en meer Meters. Bij hen is de lans met recht het nationale wapen [1]).

e. Dolken en Krissen.

Uit de lans zijn krissen en dolken ontstaan [2]). Wij mogen zeggen, dat de dolk primitief slechts uit een speerpunt zonder schacht bestond. Bij enkele volken bekleedt de ponjaard de plaats van nationaal wapen, vooral bij de Javanen, de Maleiers, de Boegineezen, Makassaren, enz. De Maleische en Javaansche benaming voor dolk of ponjaard is *kris*. Talloos zijn zijn vormen en evenveelvoudig zijn namen, daar deze zich wijzigen naar den vorm van het lemmer, van het gevest en van de scheede. Alleen op Java telt men er meer dan honderd.

Gewoonlijk is het lemmer van de kris 3 à 4 dM. lang en steeds plat, terwijl het niet zelden ook een slangvormige gedaante heeft. Bij de meeste krissen is het lemmer gedamasceerd met *pamor* een soort van magneetijzer, dat vooral uit Loewoe op Z. Celebes wordt aangevoerd. Dit damasceeren geschiedt, door dat ijzer met het pamor saam te smeden. Nadat het wapen klaar is, wordt het met zwavelarsenik [3]) en limoensap bestre-

1) Bloemen Waanders, o. c., blz. 149.

2) Tylor, Anthropology, blz. 192.

3) Deze bewerking heeft wel aanleiding gegeven tot het sprookje van het vergiftigen van krissen, dat vooral gaarne wordt verhaald, door hen, die krissen aan Musea aanbieden.

ken, waardoor het ijzer zwart wordt en het pamor zilverwit. De greep is bijna altijd van hout, hoorn, ivoor of metaal vervaardigd, in de meest fantastische vormen bewerkt en bij aanzienlijken dikwijls met edelgesteenten bezet. De scheede is altijd van hout en bij fraaie krissen bovendien nog overtrokken met een tweede scheede van spinsbek, zilver of goud.

De kris is niet alleen een wapen, dat tot de krijgsuitrusting behoort, doch wordt ook uit staatsie gedragen, dus als lijfssieraad. Omtrent dit dragen bestaan verschillende voorschriften. In de eerste plaats wordt de kris veelal op den rug gedragen. Kenmerkend voor de Boegineezen en Makassaren is evenwel, dat zij de kris, in den buikgordel gestoken van voren tegen het lijf dragen [1]). Bij de Javaan geschiedt dit echter nimmer op deze wijze, tenzij hij kwaad in den zin heeft [2]). Regel is, dat hij ze achter het lijf, in den gordel draagt. Het is echter vooral in de Lampongsche districten dat omtrent dit punt minutieuse voorschriften bestaan [3]). Soms draagt men de kris rechts, soms links [4]). Bij het hofkostuum draagt men ze echter steeds rechts, omdat dan aan de linkerzijde nog een groot hakmes en nog een klein mes moet worden gedragen, symbolen van bereidwilligheid om op het minste bevel van den vorst een boom voor hem te zullen kappen of gras te zullen snijden. Draagt men de kris tegen den rug dan eischt, als men bij iemand komt, de wellevendheid, dat men ze naar de linkerzijde schuive en wel zoo, dat de punt der scheede naar voren zichtbaar is en het gevest achter den linkerschouder verborgen blijft.

De kris staat bij de volken bij wie zij in gebruik is, in hooge vereering, vooral is dit het geval bij de Javanen. Zulk een gewichtig voorwerp is de kris in de oogen van den Javaan, dat er verschillende legenden omtrent haar ontstaan in omloop zijn. Gewoonlijk wordt de invoering van dit wapen aan den beroemden mythologischen held Raden Pandji toegeschreven. Raffles echter maakt gewag van eene overlevering volgens welke

1) Matthes, Boegin. Wdb., blz. 738 en 289.

2) Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz. 302.

3) Harrebomée, Bijdragen t. d. T. L. en Vk. v. Ned. Ind, dl. X, blz. 375. — Pleyte, Critiek op Schmeltz', Indonesische Prunkwaffen, Ind. Gids, 1890, dl. II, blz. 1808 v.v.

een oude vorst uit het Hindoetijdperk, Sakoetram of Sapoetram geheeten ter wereld zou gekomen zijn met een kris aan zijne zijde. De Javaansche geschiedverhalen zijn vol van legenden van heilige en wonderendoende krissen. Overigens nemen krissen niet alleen bij de Javanen, doch ook bij de Maleiers, de Boegineezen en de Makassaren een voorname plaats in, zoowel onder de rijkssieraden der vorsten als onder de *pusaka*'s of erfstukken die van geslacht op geslacht overgaan [1]).

f. Knotsen.

Knotsen behooren zeker tot de meest primitieve wapenen. Vóór dat het ijzer bekend werd, was hun gebruik algemeen, doch met de komst van dit metaal moesten zij van zelf langzamerhand verdwijnen. Weinige volken zijn er daarom nog over, die van de knots nog heden ten dage gebruik maken. Slechts bij de Papoewa's vindt men nog bepaaldelijk knotsen en wel vervaardigd van het harde hout van de *tjĕmara*, casuarine of kaju aru, een harde palmhoutsoort. De knotsen verschillen onderling aanmerkelijk in lengte, dikte en gedaante. De lengte varieert van 1—1½ meter. De handvatsels of stelen zijn doorgaans min of meer rond, terwijl het boveneinde, waarmede geslagen wordt bij sommigen plat, bij anderen driehoekig, vierhoekig, vijfhoekig, bolrond of ovaal en niet zelden op allerlei wijzen gekorven of ook wel gebeeldhouwd is. Eenige knotsen gaan reeds meer tot den bijlvorm over, daar zij voorzien zijn van houten of steenen uitsteeksels. Andere volken, hoewel zij de knots niet meer gebruiken, bezigen zware stokken van ijzerhout als wapen, waarmede zij uiterst handig weten om te gaan. Vooral zijn de Alfoeren van Boeroe hiervoor bekend [2]). In de Stille Zuidzee komt de knots echter nog algemeen als wapen voor.

---

1) Veth, Java, dl. I, blz. 612—613. — Schmeltz, Indonesische Prunkwaffen, Intern. Archiv f. Ethnogr. dl. III, blz. 107 vv.

2) Wilken, Bijdragen tot de kennis der zeden en gewoonten der Alfoeren van het eiland Boeroe, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXVIII blz. 34.

g. Zwaarden.

Gelijk uit de lans de dolk ontstond, ontwikkelde zich uit de knots het zwaard. Zwaarden treft men eveneens in groote verscheidenheid aan. In de eerste plaats vermelden wij de *kĕlewang*, een soort van sabel die naar boven breeder uitloopt. Boeg. en Mak. *kalewang*, Jav. *klewang* [1]). Verder de *pĕdang* = zwaard, sabel. De pĕdang is eigenlijk de Europeesche sabel of liever eene navolging daarvan. Dr. v. d. Tuuk gist, dat het wapen overgenomen is van de Portugeezen en tracht ook de benaming tot het Portugeesch terug te brengen. Pĕdang is volgens hem het Port. *espadaõ*. De Maleiers zouden er eerst *espadang* van gemaakt hebben, toen *sapĕdang* en later, toen zij *sa* voor een voorvoegsel hielden, het wapen eenvoudig pedang hebben genoemd [2]).

Bijzondere vermeldlng verdient de *mandau*, het zwaard der Dajaks, dat ongeveer 1½ voet lang en niet gekromd is. Het lemmer alleen is een weinig gebogen, zoodat, als men dezen houwer horizontaal met het scherp naar zich toe, ter hoogte van de oogen houdt, men duidelijk ziet, dat de punt hooger komt dan het gevest. Verder heeft men nog de *parang* = kort zwaard, het midden houdende tusschen den sabel en het mes. Deze wordt dan ook niet alleen in den oorlog, doch ook bij huiselijken en veldarbeid gebezigd, hij is dan een soort van hak- of kapmes. Ten slotte moet nog het mes vermeld worden *pisau*, dat in tallooze vormen voorkomt en als *pisau raut*, een halfcirkelvormig gebogen mes met een hecht in welks boveneinde een oog is aangebracht om den pink door te kunnen steken, bepaaldelijk wapen is, *Pisau* is afgeleid van het Chineesche *pi-sjou* = dolk.

De bovengenoemde werktuigen worden alle zonder uitzondering als wapenen gebezigd en zijn dan in den regel uitstekend bewerkt. Voor de lemmers gebruikt men òf inlandsch ijzer òf geïmporteerd. De Dajaks geven echter de voorkeur aan inlandsch ijzer, dat veelal van voortreffelijke kwaliteit is.

Hetgeen de oorspronkelijke inlandsche zwaarden, met name

1) Matthes, Mak. Wrdb., blz. 64. — Roorda, Javaansch Wrdb., blz. 276.
2) v. d. Tuuk, Bat. Wrdb., pl. XVIII, N°. 1.

de klewang en de mandau kenmerkt, is de dikte van den rug der klingen. Niet zelden is deze 5—8 cM. waardoor het wapen een behoorlijke zwaarte krijgt, en een slag, met zulk een wapen aangebracht, veel meer te duchten is, dan die met een der andere inlandsche zwaarden. Hierbij komt nog, dat zij bijna altijd met veel zorg bewerkt, van deugdzaam staal vervaardigd en zeer scherp geslepen worden. Ten bewijze van de deugdzaamheid der Dajaksche mandau's bijv. deelt de heer Perelaer mede, dat een spijker van ongeveer een vinger dikte (7 op het ℔) met zulk een wapen werd doorgehouwen, zonder dat dit laatste ook maar in het allerminst geleden had.[1]) Ook de zwaarden worden, evenals de krissen, gedamasceerd.

De gevesten van de verschillende soorten van zwaarden zijn van hout, hoorn, been of ivoor, dikwijls van allerlei snijwerk voorzien. Onder de houtsoorten, die bijzonder gezocht zijn voor heften is de *kaju kemuning*, een zeer fijne doch harde houtsoort, of de *kaju pĕlet* gewild.[2])

Om het lemmer in de greep te bevestigen, maakt men gebruik van een plantaardige hars, die bij ons onder den naam van *schellak* bekend staat.

De scheeden der zwaarden bestaan uit twee helften, die volmaakt op elkaar passen en met de een of andere plantengom worden te samen gelijmd, terwijl er niet zelden, tot meerdere stevigheid, nog banden van goud, zilver of eenig ander metaal of rotan om heen worden gelegd.

Veelal, althans bij de nog koppensnellende stammen, versiert men zwaarden en scheeden met menschenhaar ten teeken, dat met het wapen een kop gesneld is. Nu het koppensnellen

1) Perelaer, o. c., bl. 63.

2) *Kaju pĕlet* = Kleinhovia hospita. *Pĕlet* = gevlekt of gevlamd met donkerbruine of zwarte streepen. Het *kaju pĕlet* wordt geleverd door den *kaju timångå*. Het hart van zeer oude exemplaren dezer soort bevat een witachtig, met zwarte vlammen geteekend hout, dat kaju pĕlet heet en waarvan de gevesten worden gemaakt. Dit hout kent de inlander geneeskrachtige eigenschappen toe, die echter afhankelijk zijn van zekere eigenaardigheden in den timångå. Voor heften, die de vereischte teekening bezitten, wordt dikwijls *f* 200 en meer betaald.

snellen tegenwoordig echter langzamerhand wordt onderdrukt, treedt hiervoor bokkenhaar in de plaats. [1])

h. Vuurwapenen.

Bij de meeste volken van den Archipel bestaat reeds het gebruik van vuurwapenen, welke zij natuurlijk van Europeanen gekocht of ingeruild hebben. Toch zijn er nog enkele volken welke, alhoewel zij ze hebben leeren kennen, nog geen gebruik van vuurwapenen maken, met name de Dajaks uit de binnenlanden van Borneo, de Loeboes en de Koeboes, de Orang bĕnuwa van den Riouw Lingga Archipel en andere wilde stammen in het Westen van Indonesië. In het Oosten kenden, tot voor korten tijd, de Papoewa's de uitwerking van de vuurwapenen zelfs niet eens, althans de commissie die in 1858 Nieuw Guinea bezocht, constateerde, dat den Papoewa's van de Humboldtsbaai schietgeweer ten eenenmale onbekend was en dat zij voor de losbranding van een vuurwapen groote vrees aan den dag legden, terwijl zij van de werking van een scherp schot niets begrepen. [2]) Een algemeene benaming voor vuurwapenen is wel *bĕdil*; Mal. en Jav. *bĕdil*, Bat. *bodil*, Mak. *bádili*, Daj. *badil*. Men heeft ook onder de vuurwapenen verschillende soorten; in de eerste plaats onderscheidt men de *istinggar* of *sĕtinggar*, van het Portugeesche *espingarda* afgeleid. Deze zijn de oude lontgeweren. Toen de Europeanen in den Archipel kwamen, waren lontgeweren nog uitsluitend bij hen in gebruik; dit vuurwapen was dus het eerste, waarmede de Maleische volken kennis maakten en dat zij gingen nabootsen. Het eigenaardige dezer geweren bestaat vooral in de sterk gebogen, kleine kolf, die niet geschikt is om tegen den schouder te worden geplaatst, zoodat men, bij het vuren, een stut moet nemen of wel uit de losse hand het schot afgeven. [3]) Naarmate de geweren in Europa beter werden, schaften ook de inlanders zich betere vuurwapenen aan, zoodat steenslot, percussie en zelfs achterlaadge-

1) Perelaer, o. c., blz. 64.
2) Nieuw Guinea in 1858, blz. 173.
3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 29.

weren bij hen thans geenszins tot de zeldzaamheden behooren.[1]) Percussiegeweren noemt men met den algemeenen naam *sĕnapang*, een verbastering van het Holl. *snaphaan*.

Ook geschut is den inlanders niet onbekend; kleine kanonnen noemen zij *marijam* en *lila*. Meestentijds worden deze uit Singapore ingevoerd, doch ook op sommige plaatsen door de inlanders zelf gefabriceerd o. a. door de Dajaks van Negara. Ook kruit wordt door de inlanders dikwijls zelf bereid. Zelfs de Bataks weten dit te doen. In den regel is hun product echter van inferieure kwaliteit en zeer grof van korrel.

VERDEDIGINGSWAPENEN.

Na de behandeling der offensieve wapenen in het algemeen, moeten wij nog eenige der voornaamste defensieve wapenen bespreken. Onder deze bekleedt het schild een eerste plaats, dat door vele volken van den Archipel wordt gebruikt (Mal. *taming*, Jav. *tameng*, Mak. en Boeg. *lengóa*, Daj. *talawang*). Men heeft, wat den vorm betreft, *ronde* en *langwerpig vierkante* schilden. De Javanen hebben een klein rond schild en evenzoo de Boegineezen en Makassaren, hoewel deze volken alle drie ook het langwerpige schild kennen. De meer onbeschaafden echter, de Dajaks, de Alfoeren van Noord Celebes en der Molukken, enz. hebben langwerpige schilden, die dikwijls zeer groot zijn. Gewoonlijk zijn zij van hard hout gemaakt en uit één stuk gesneden. Ten einde een denkbeeld van zulk een schild te geven, beschrijven wij hier het Dajaksche. Het bestaat uit twee gelijkvormige trapezia, welke zich langs de grootste zijde onder een hoek van 60° vereenigen. Op het eerste gezicht zou men zeggen, dat het schild uit twee aan elkander gevoegde stukken bestaat. Het is echter uit één stuk gesneden. De hoogte is ruim 1 Meter, de breedte $^1/_2$ Meter, de dikte 0.01 Meter. Aan de binnenzijde bevindt zich, in het midden, een stevig handvat; aan de buitenzijde is het dikwijls beschilderd, soms ook met haar versierd.[2])

1) Tijdschr. v. h. Ned. Aard. Gen., dl. II, blz. 296 en vooral blz. 371.
2) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 286—287.

Naast het schild gebruiken vele stammen van den Archipel als verdedigingsmiddel een soort van pantserhemden. In hunnen meest eenvoudigen vorm bestaan zij slechts uit een stuk dierenhuid, zoo o. a. bij sommige Dajak-stammen en op Nias. Bij andere volken weder zijn zij belegd met koperen plaatjes o. a. bij de Boegineezen en Makassaren. Zulk een pantserhemd heet *lamena.* [1])

De Dajaks ter Westkust van Borneo maken hunne pantserhemden uit boomschors of gewatteerde stof die, aan de buitenzijde, met witte knoopvormige schelpplaatjes is benaaid. Somtijds bezigen zij ook vischhuid of het vel van een Manis of van een miereneter (*tanggiling*). De Makassaren en Boegineezen hebben bovendien eene soort van pantserhemden, uit ijzerdraad gevlochten *badju rantè* Mak., Boeg. *wadju rante* geheeten.

Ten slotte dienen nog de helmen vermelding, die meestentijds van uitheemsch fabrikaat zijn. Karakteristiek zijn die der Niassers welke *tagula tafau* heeten. [2])

---

1) Matthes, Atlas Mak. Wrdb., 2de uitgave, Plaat 7, fig. 23.

2) v. Rosenberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXX. blz. 96. — Aanteekening.

HOOFDSTUK V.

Tooneel, Muziek, Dans, Spelen en Vermaken.

a. WAJANG, *b.* TOPENG, *c.* GAMELAN, *d.* ZANG EN DANS, *e.* MUZIEK EN DANS OP DE BUITENBEZITTINGEN, *f.* KRIJGSDANSEN, *g.* TOERNOOI, *h.* TIJGERGEVECHTEN, *i.* HANENGEVECHTEN, *j.* KWARTELGEVECHTEN, *k.* KREKELGEVECHTEN, *l.* KINDERSPELEN.

---

a. Wajang.

Wij zullen aanvangen met de spelen en vermaken der Javanen, omdat deze het belangrijkste zijn en wel in de eerste plaats met de tooneelvertooningen.

Men heeft twee soorten van tooneelvoorstellingen. Bij de eene worden de handelende personen door poppen, bij de andere door menschen voorgesteld, die, behalve wanneer zij voor den vorst spelen, altijd gemaskerd zijn.

De oudste tooneelvertooning is die, waarbij de handelende personen door poppen worden vertegenwoordigd, men noemt haar *wajang*, zoowel op Java als op Bali. De wajang klimt op tot zeer hoogen ouderdom, zonder daarom in de oogen van het volk echter iets van hare populariteit te hebben verloren. Het woord zelf, *wajang* beteekent *schaduw* of *schim*, want eigenlijk mogen de toeschouwers de poppen zelven niet zien, doch alleen de schaduwen, die deze op een scherm werpen.

De wajang is dus een vertooning met schaduwbeelden. In het krâmâ wordt het woord wajang vervangen door *ringgit*, dat poppen of figuren beteekent. Hiervan vormde men het woord *pringgittan*, de plaats waar de wajang vertoond wordt. Gewoonlijk is de pringgittan een eenvoudige loods, waarin het tooneelscherm *kĕlir*, een stuk wit doek, gespannen wordt. Bij aanzienlijke Javanen dient daartoe de kleine overdekte galerij, die de pandâpâ met het woonhuis verbindt, en waarin dan de kĕlir gespannen wordt. Vóór de kĕlir nu komen de toeschouwers te zitten. Achter deze zet zich de vertooner, *dalang*, die de poppen laat manœuvreeren en die de rollen der verschillende personen, die zij voorstellen, reciteert. De schaduwen der poppen worden te voorschijn geroepen, door het licht van een groote geelkoperen lamp *blèntjong*, die boven het hoofd van den dalang hangt, echter zóó dicht binnen zijn bereik, dat hij haar van tijd tot tijd een slingerende beweging kan geven om de schaduwen beter te doen uitkomen. Naast den dalang staat een kist, die de poppen bevat en vlak daarbij hangt een soort ratel *kĕtjrèk*, die de dalang met zijn voet in beweging brengt, als in den loop van het stuk krijgsrumoer moet worden nagebootst. Vóórdat de voorstelling begint, wordt door den dalang nimmer verzuimd een offer aan de geesten te brengen. Tot dit doel staat een aarden kom bij hem, waarin eenig reukwerk gebrand wordt en een geelkoperen bekken met offerspijzen. Deze offerspijzen neemt de dalang, na afloop der voorstelling gewoonlijk mede naar huis, doch dan hebben de geesten toch de fijne onstoffelijke kracht daarvan reeds genoten. De smaak is er af. Dit neemt evenwel niet weg, dat de dalang gewoon is op de hoeveelheid en de hoedanigheid der spijzen scherp toe te zien.

De dalang wordt bijgestaan door een aantal helpers, onder wien de muzikanten. Zij zitten achter hem met hun orkest voor zich, waarover zoo aanstonds meer. [1]) Somtijds heeft hij niet genoeg aan het orkest alleen, doch wordt hem ook een *talèdèk* of zangeres toegevoegd. Hare taak is, gedurende de korte pauzen, het publiek door haar gezang, of liever gezegd door het op schelle toon uitschreeuwen van hare liederen, bezig te houden.

---

1) Zie bladzijde 110 v.v.

De voorstellingen beginnen des avonds en duren het grootste gedeelte van den nacht voort.

Zooeven zeiden wij, dat de toeschouwers slechts de schaduwen zien, dit is, of liever gezegd dit moet, regel zijn. Veelal zijn echter alleen de vrouwen voor het scherm gezeten, terwijl de mannen aan de rechter- en de jongelieden aan de linkerzijde van den dalang plaats nemen, zoodat zij niet alleen de schaduwen, doch ook de poppen zelf kunnen zien.

Bij het laten bewegen der poppen, reciteert de dalang het verhaal, in het ng. *lakon* in het kr. *lampahan* geheeten, uit het hoofd. De lengte ervan is onbepaald. Sommige, bijv. die, welke de geschiedenis van Râmâ behandelen, kunnen alleen in 7, 8 à 9 nachten worden afgehandeld. Er zijn er echter ook vele, die slechts één nacht duren.

De Javanen onderscheiden drie soorten van wajangs: 1 de *wajang-purwâ*, 2 de *wajang-gĕdog*, 3 de *wajang-karutjil*. De eerste, de wajang-purwâ is de oudste en meest oorspronkelijke. De lampahan's van deze wajang zijn ontleend aan de Hindoesche overleveringen als de Râmâyana en Mahâbhârata. Zij behandelen dus onderwerpen uit de oude mythische geschiedenis, toen de goden met de menschen nog min of meer gemeenzaam verkeerden en de menschen nog hemelsche wezens werden.

De goden, halfgoden en andere wezens worden in deze wajang voorgesteld door poppen van eene gedrochtelijke menschengestalte, uit zwaar buffelleder gesneden, omstreeks 2 voet hoog, met beweegbare gewrichten en met allerlei kleuren beschilderd; somtijds zijn zij zelfs geheel verguld of verzilverd. De armen vooral zijn doorgaans buitensporig lang en dun; de aangezichten nu eens zóó spits als de bek van een vogel, dan weder afgerond, en ook wel met wanstaltige neuzen en afzichtelijke slagtanden voorzien. De eene figuur heeft een bijzonder langgerekten hals, de ander een monsterachtigen buik, de derde een misvormde ruggegraat, in één woord het geheele beeld, kan niet op kunstzin bogen.

Nogtans vertegenwoordigt een stel poppen, voor de wajang-purwâ benoodigd, een aanzienlijk kapitaal. Dat, welk de Soesoehoenan van Soerakarta bezit, (waarvan de pennen, die de gele-

dingen der poppen bewegen, van goud zijn), bijv. wordt op *f* 3000 geschat. Zulke kostbare stellen zijn zeldzaam. Voor een volledig stel van ± 200 poppen wordt echter, altijd naarmate dat deze meer of minder fraai versierd zijn, van *f* 180—*f* 700 betaald. Enkele voorname inlanders bezitten een stel, doch gewoonlijk behoort het aan den dalang.

Het orkest, dat bij de wajang-purwå gebruikt wordt is wederom de gamelan en wel bepaaldelijk de *gamelan-salèndro*. De lampahan's der tweede soort wajang, der *wajang-gĕdog* zijn ontleend aan den cyclus der echt Javaansche heldensagen. Haar geliefkoosde held is Raden Pandji of juister Raden Pandji Koedå Wanengpati, vorst van het oude Hindoerijk Djanggålå. De poppen, die voor deze wajang gebezigd worden, zijn minder kostbaar, meestal van dun hout vervaardigd, doch altijd even plat als die der wajang-purwå. De handen alleen zijn van buffelleder. Het orkest, dat hierbij dienst doet, heet *gamelan-pélog*.

De derde soort, de *wajang-karutjil* of *wajang-kalitiq* verschilt zeer veel van de beide voorgaande. Terwijl voor gene de poppen plat zijn, worden voor deze ronde houten poppen gebruikt, welke echter ook beschilderd zijn. Eene andere bijzonderheid is, dat bij een vertooning met deze poppen geen kĕlir wordt gebezigd, zoodat men hierbij geen schaduwen, doch de poppen zelf te aanschouwen krijgt. Deze soort wajang kan dan ook overdag worden vertoond.

Zoolang de dalang nog niet gereed is tot het begin, geeft een schermpje in den vorm van den schoppen aas vóór het tooneel geplaatst, het teeken, dat men zich moet verbeelden, nog niets te zien.

De lampahan's dezer wajang behandelen de betrekkelijk nieuwere geschiedenissen van Mådjåpahit en Padjadjaran. Damar Woelan vooral is de held der verhalen. De gamelan, die hierbij gespeeld wordt heet *gamelan-laras miring* of *gamelan-miring*.

Eindelijk hebben wij nog een vierde soort wajang te vermelden, die uitsluitend op West Java vertoond wordt, namelijk de *wajang-bèbèr*, waarbij in het geheel geen poppen ten tooneele worden gevoerd, noch gamelan wordt bespeeld. De geheele ge-

schiedenis is op rollen papier afgeteekend, die de dalang, naar mate zijn verhaal voortschrijdt, ontrolt. De begeleiding bestaat alleen in de *rĕbab* of inlandsche viool. De onderwerpen ervan zijn dezelfde, als die der wajang gĕdog.

Wij komen nu aan de tooneelvertooningen waarbij de handelende personen geen poppen, doch menschen zijn en die soms ook wajang heeten.

In de eerste plaats heeft men de *wajang-wong* (wong = mensch) ng. of *ringgit-tijang*, kr. Deze heeft zich uit de gewone wajang ontwikkeld. Wij zagen reeds hoe het mannelijk auditorium in den regel weinig met de schaduwbeelden op heeft en zich liever verlustigt in het gezicht der poppen zelf. Waarschijnlijk was deze lust de eerste aanleiding om de poppen, die oorspronkelijk zeer eenvoudig waren, te gaan beschilderen en vergulden. Later is men nog verder gegaan en is men er toe gekomen, het scherm geheel weg te laten en de platte poppen door ronde te vervangen, gelijk bij de wajang karutjil. Een schrede verder was weder ook deze te doen vervallen en hiervoor menschen in de plaats te stellen. De wajang in de drie vormen, waarin wij haar zooeven leerden kennen, zijn dus te beschouwen als de voorloopers van het Javaansche tooneelspel.

De wajang-wong dagteekent uit het midden der 18de eeuw. De uitvinder ervan moet Pangéran Adipati Mangkoe Negårå zijn geweest, de voorzaat van den tegenwoordigen onafhankelijken prins Mangkoe Negårå van Solo. Dat de wajang-wong zich bij de wajang-karutjil aansluit, blijkt nog daaruit, dat daarbij dezelfde onderwerpen behandeld worden, als bij deze laatste, dus de overleveringen van Mådjåpahit en Padjadjaran.

De wajang-wong heeft zich echter alleen tot de vorstenlanden beperkt en hier wordt zij, en dan nog alleen bij uitzondering vertoond. Gehechtheid aan het oude schijnt eene voorname hinderpaal te zijn geweest voor hare verbreiding.

Alvorens van de wajang af te stappen nog het een en ander over den dalang.

Zooals uit het medegedeelde blijkt, is hij de hoofdpersoon, terwijl de overige lieden of de poppen slechts acteurs zijn. Zeer gewichtig is zijn ambt en altijd wordt hij met eerbied en

achting bejegend. Zijne opleiding laat echter dikwijls te wenschen. Velen toch zijn er, die noch lezen, noch schrijven kunnen.

Het best leert men het dalangschap door als *tjantrik*, leerling, hem trouw te volgen. De dalang maakt dan zijn volgeling met de verhalen, de gezangen en al de vereischten voor eene voorstelling bekend en laat hem de stukken, die hij bezit, lezen en van buiten leeren. Bij eenige volharding ontvangt de leerling soms eenig aandeel in de voorstelling zelf. De dalangs van het minste gehalte vindt men natuurlijk in de desa's. In de hoofdplaatsen treft men er aan, die als een soort van geleerden kunnen beschouwd worden, die niet alleen lezen en schrijven kunnen, doch niet zelden veel kennis van de inlandsche literatuur bezitten. Een goede dalang, wat zeer moeilijk te worden is, moet welbespraakt zijn, een grooten rijkdom van woorden te zijner beschikking hebben, de Javaansche étiquette tot in de kleinste bijzonderheden kennen, een goed geheugen en veel vernuft bezitten om, daar waar zijn geheugen hem in den steek laat, schielijk de gaping met een zedeles, een kwinkslag of een vleiende toespraak tot zijn hoorders te kunnen aanvullen.

De dalang vindt in de wajangvertooningen zijn middel van bestaan en wordt daarvoor in de bedrijfsbelasting aangeslagen. De gastheer, bij wien hij speelt, voldoet hem eene som, waarvan hij aan de muzikanten en de danseressen het ieder verschuldigde uitkeert. Wanneer de dalang echter in zijn eigene desa speelt, wordt hij daarvoor niet betaald, doch daarvoor is hij dan ook van alle heeren- en kultuurdiensten vrijgesteld en ook van de betaling der landrente voor zijn sawah's in dier voege, dat zijn dorpsgenooten zijn aandeel daarin voor hem dragen. Behalve voor zijn desagenooten is hij ook verplicht voor de hoofden kosteloos te spelen; alleen bij groote feesten wordt hij met een kleedingstuk beloond. In ieder geval heeft hij met zijn helpers vrij eten en drinken en vrij opium. Waar de dalang voor geld speelt, geschiedt de betaling niet volgens een vast tarief; deze wordt naar de omstandigheden geregeld. Terwijl bijv. sommigen op een avond *f* 25 verdienen, moeten anderen zich slechts met *f* 2 of iets meer vergenoegen.

Ten slotte nog een enkele opmerking omtrent de strekking van de wajang.

De wajang staat bij de Javanen in hoog aanzien en heeft voor hen inderdaad eenigszins eene religieuse strekking. Een huwelijk bijv. wordt niet behoorlijk voltrokken geacht, en de zegen der goden kan daarop niet rusten, als de wajang daarbij ontbreekt. Bij een besnijdenis-feest is de wajang een dankoffer voor het geluk, dat den gastheer te beurt valt. Bij eene ziekte of eene onderneming doet met de gelofte van een wajangpartij te zullen geven in geval van voorspoedig herstel of van den gelukkigen uitslag. Het onheil, dat door het een of ander voorteeken stellig verwacht wordt, kan door eene tijdige wajangvertooning worden afgewend enz. Hieruit blijkt dus, dat de wajang werkelijk min of meer eene religieuze beteekenis heeft. Overigens kan geen feest van eenig aanbelang worden gegeven, of de pret moet volmaakt gemaakt worden door het wajangspel. De voorstelling wordt door de Javanen met de grootste belangstelling den geheelen nacht gevolgd. Vraagt men hun naar het doel der wajangvertooningen, dan zullen zij aanstonds antwoorden, dat zij moeten strekken om hen beter in de oude geschiedenis van hun vaderland in te wijden. Een middel tot zedelijke verheffing, van veredeling van het volk, moet men echter in het Javaansch tooneel niet zoeken. De lampahans of lakons, de tekstboeken voor deze vertooningen, staan als letterkundige voortbrengselen niet hoog. De met onkwetsbaarheid begaafde, met onwederstaanbare wapenen toegeruste, door hemelsche machten gesteunde helden kunnen weinig belangstelling inboezemen, want dapperheid en beleid zijn voor hunne zegepralen overbodige factoren. Dat de liefde in deze wajangverhalen een groote rol speelt behoeft nauwelijks gezegd te worden. Maar de poëzie ontbreekt daaraan geheel; er wordt slechts liefde bewezen naar de zinnelijke lust, en de geheimen van het slaapsalet worden zonder schaamte onthuld. In den regel daalt, waar de liefde ter sprake komt, de voorstelling beneden het peil der kieschheid en betamelijkheid en wordt zij in één woord plat en gemeen. Doch de dalang weet, dat hij dan juist het meest zijn hoorders bekoort. De tijd is dan ook nog ver verwijderd, waarop het Javaansche tooneel krachtig tot de ver-

standelijke, zedelijke en aesthetische vorming van het volk zal bijdragen.

b. Topeng.

Een andere tooneelvertooning, waarbij de handelende personen menschen zijn, is de *topeng*, die zich echter in het wezen der zaak niet van de wajang-wong onderscheidt. Doch de wajang wong is uit de gewone wajang ontstaan en dit is met de topeng niet het geval. De wajang en de daaruit voortgekomen wajang-wong behooren meer op het eigenlijk Java tehuis, terwijl de topeng oorspronkelijk uit de Soendalanden komt. Dit neemt evenwel niet weg, dat de wajang heden ten dage ook in de Soendalanden bekend is en de topeng ook op Oost Java gevonden wordt.

Het woord topeng beteekent eigenlijk masker en vervolgens maskerade, gemaskerde voorstelling. De naam wijst op het kenmerkende dezer voorstellingen, namelijk dat de vertooners gemaskerd zijn. Alleen als zij voor een vorst optreden zijn zij ongemaskerd.

Hunne maskers zijn van licht, fijn hout vervaardigd en met zorg beschilderd. Zij vertoonen veelal sterk sprekende trekken. Vooral de neuzen hebben karakteristieke vormen. De maskers, die goden voorstellen, zijn geheel verguld en die van helden of aanzienlijken hier en daar verguld, goudgeel gekleurd enz. Overigens zijn de vertooners, mannen en vrouwen, naar de rollen, die zij vervullen, gekleed.

Men heeft twee soorten van topeng.

1ste *de topeng-dalang*, deze is een geregelde tooneelvertooning. In een afzonderlijk vertrek bevinden zich 10, 15, 20 of zooveel personen als men ter beschikking heeft, die allen gecostumeerd en gemaskerd zijn. De dalang draagt nu zijn verhaal voor, zooals dit bij de wajang geschiedt, en dan treden eenige personen op, die zich juist zoo behooren te gedragen, als de dalang zijn poppen zou bewegen, als hij de wajang vertoont. De optredende personen spreken dus niet, doch stellen pantomimisch voor, hetgeen de dalang verhaalt. Men ziet dus, dat het eenige onderscheid tusschen de wajang en de topeng hierin

bestaat, dat bij de eerste poppen, bij de laatste personen optreden. Verder ook blijkt, dat topeng en wajang-wong volkomen identiek zijn. Men houde echter in het oog, wat zooeven reeds gezegd werd, dat de wajang-wong rechtstreeks uit de gewone wajang is voortgekomen, de topeng daarentegen zich geheel onafhankelijk van deze ontwikkeld heeft en dat de eerste oorspronkelijk in Oost- de laatste in West Java tehuis behoort. Door de topeng worden gewoonlijk dezelfde geschiedenissen vertoond, als door de wajang-gĕdog. Raden Pandji is ook hierin weder hoofdpersoon, terwijl de muziek er evenmin bij ontbreekt.

Bij de voorstellingen van de topeng spelen verder *bodor's* of clown's een voorname rol. Deze zijn ook gemaskerd en breken van tijd tot tijd de voordrachten van den dalang door potsen en kwinkslagen af.

De tweede soort is de *topeng-babakan*, een gebrekkige navolging op kleinere schaal van de topeng-dalang. Deze topeng is een straatvertooning, die door reizende kunstenaars wordt uitgevoerd. Ook treedt hierbij geen dalang op, doch ieder op zijn beurt fungeert als zoodanig. Doorgaans spelen zij zoolang, als de persoon, voor wien zij spelen, dit verlangt en berekenen dan hunne kosten per *balaq*, d. w. z. per afdeeling van een lampahan of verhaal. In de Ommelanden van Batavia en te Batavia zelve, komen deze topeng-babakan voorstellingen veelvuldig voor. Daar zelfs hebben zij een bijzonder karakter aangenomen. Meestal bevatten hunne vertooningen nabootsingen uit het dagelijksche leven, en Chineezen, Arabieren, zelfs Europeanen worden hierbij dikwijls op een belachelijke wijze voorgesteld. Niet zelden bestaat deze topeng ter genoemde plaatsen alleen uit twee personen, een man en eene vrouw, die dan beurtelings liedjes zingen, die zeer onbeduidend en dikwijls hoogst onzedelijk zijn. Deze vertooning heeft plaats onder begeleiding van een trom en een paar bekkens.

Op dezelfde lijn met de kluchtvertooningen der topeng-babakan te Batavia staan de voorstellingen der potsenmakers op Oost Java. Zij hebben wel is waar met de topeng niets te maken, doch dienen volledigheidshalve vermeld te worden.

Genoemde potsenmakers heeten *badut* en *ludrug*. Ook zij stellen dikwijls, gelijk de bodor's, Chineezen, Arabieren, Euro-

peesche ambtenaren en industrieelen op een bespottelijke wijze voor. Dikwijs zijn zij tevens goochelaars en verrichten dan de wonderlijkste toeren. Nu eens plaatst de ludrug zich met een aantal ledige borden onder een mand en laat ze eenige oogenblikken later met spijzen gevuld ronddeelen. Dan weer laat hij uit een kippenei in een kom geplaatst een plant opschieten, onverschillig welke door de toeschouwers verlangd wordt. Deze toeren zijn daarom zoo wonderlijk, omdat de ludrug op een kort broekje na, zich, bij het vertoonen zijner kunsten geheel ontkleedt en al den toestel versmaadt, waarvan Europeesche goochelaars zich bedienen.

Hiermede stappen wij van de tooneelvoorstellingen af en zullen thans der muziek eenige aandacht schenken.

c. Gamelan.

Geen wajang of topengvertooning, wij zagen dit boven reeds, kan plaats hebben zonder begeleidende muziek. Maar ook bij menige andere feestelijke gelegenheid vervult de muziek een rol. De Javaansche muziek is die der *gamelan* in het kr. *gangsâ.* [1])

Men onderscheidt twee soorten, die naar den toonaard waarin de instrumenten gestemd zijn, *gamelan salèndro* en *gamelan pélog* genoemd worden. Zij bestaat tevens uit verschillende soorten van instrumenten, die wij naar de wijze waarop zij bespeeld worden in vier categoriën kunnen verdeelen, te weten in strijk-, slag-, blaas- en tokkelinstrumenten en naar de plaats, die zij in het orkest innemen in melodie-, begeleidings- en basinstrumenten. De slaginstrumenten moeten vervolgens nog onder-

---

1) Zie Tijdschrift Ned. Aard. Gen. dl. IV, blz. 160. — Nieuws v. d. Dag, 21 Juli, 1883, 3de blad. — Groneman, de Sekatèn te Soerakarta, Eigen Haard 1883 blz. 466, doch vooral De Gamelan te Jagjåkartå door Dr. J. Groneman, uitgegeven met eene voorrede over onze kennis der Javaansche Muziek door Dr. J. P. N. Land, uitgeg. door d. K. Acad. v. Wetenschappen te Amsterdam, 1890. Het geheele hoofdstuk in het manuscript was doorgehaald, blijkbaar heeft wijlen de schrijver de bedoeling gehad, dit gedeelte om te werken naar het laatste door mij geciteerde boek. Zooals het in manuscript luidde, wenschte wijlen prof. W. de behandeling van deze afdeeling niet, dus schoot mij niets anders over dan zelf dit werk te ondernemen. P.

verdeeld worden in diegene, die met de hand en in diegene die met een hamertje, *tabuh*, bespeeld worden.

Tot de eerste categorie behoort de inlandsche viool, *rĕbab*, een tweesnarig strijkinstrument, dat steeds de melodie leidt. Tot de tweede de fluit, *suling*, die slechts bij uitzondering voor hetzelfde doel wordt gebezigd, tot de derde de ketelinstrumenten en de trommel, *bĕdug*, en tot de laatste de cither.

De slaginstrumenten zijn bij een gamelan verreweg het grootst in aantal. Twee hiervan, trommen, *kĕndang* en de *kĕtipung* worden met de hand bespeeld en vereischen geen bepaalde toonhoogte, de overige echter, die alle met een tabuh worden bewerkt, moeten zuiver gestemd zijn. De voornaamste hierbij zijn de *bonangs*, metalen ketels, die op koorden in een houten raam, *ratjakan*, liggen. Hun aantal verschilt naarmate het orkest in salèndro of pélog gestemd is. Zoo heeft de bonang bij de gamelan salendro gebruikelijk twee rijen van vijf ketels en die van den gamelan pélog twee rijen van zeven ketels. De eerste zijn gestemd:

2 1 5 4 3
3 4 5 1 2

de laatste

7 1 5 4 3 6 2
6 2 3 4 5 1 7

waarvan 1 de noot *nĕm*, 2 *barang*, 3 *gulu*, 4 *dădă* en 5 *limă* heeten, terwijl 6 en 7 in het pélogoctaaf respectievelijk *bĕm* en *pélog* genoemd worden. De salendronoten in ons notenschrift overgebracht, klinken ten naastenbij als onze *a*, *c*, *d*, *f*, *g*; de bonang van den gamelan salèndro is dus gestemd:

c a g f d
d f g a c

en die van den pélog
a, c, b, g, f, e, d,
e, d, f, g, b, c, a,
doch deze klinken ongeveer een toon lager dan deze noten.

Op de bonangs volgen de *saron's* die, vier in getal, bij een komplete gamelan salèndro niet mogen ontbreken. Zij hebben eenige overeenkomst met onze glaspiano's met dit onderscheid, dat hunne toetsen van metaal zijn. Zij worden naar hunnen

grondtoon verdeeld in *dĕmung*, de eigenlijke saron, *sĕlĕnto* en de *pĕking*, terwijl bij den gamelan pélog nog de *tjĕluring* behoort. Voorts behooren tot de gamelan nog twee *gambangs*, houten troggen met metalen of houten toetsen en hiernaar *gambang gangså* en *gambang kaju* genoemd, en de *gĕndèr*, klankstaven die boven bamboezen van verschillende lengte, welke als klankbodem dienen, hangen; men treft er drie bij de gamelan salendro en zes bij de gamelan pélog aan.

Alle bovengenoemde instrumenten zijn de melodie instrumenten, waarbij dikwijls nog de *tjĕlĕmpung* wordt gevoegd, een soort van cither met een dubbele rij boven elkaar gespannen snaren.

Naast deze behooren tot een volledig orkest nog een aantal begeleidings- en basinstrumenten. In de eerste plaats zijn dit de *gong's*, die aan eene schraag worden opgehangen, de *kĕnong* en de *kĕtuk*, beide ketels, ieder op een afzonderlijk raam rustende, van welke laatste er steeds twee bij de gamelan behooren. Vervolgens de *rodjèh*, de *kĕtjèr* en de *tjĕluring*, licht gewelfde, dunne klankschijven, die in vorm onderling slechts weinig verschillen.

Voorts nog een trommel, *bĕdug*, die met een tabuh bespeeld wordt, en de *kĕmpjang*, de *bĕndé's* en de *bèri*, wederom ketels, die op een raam zijn geplaatst.

Eindelijk moet nog de slechts zelden gebruikte *kĕmanak* vermeld worden, bekkens die de gedaante hebben van een langrond, in de lengte zacht gewelfd blad, en eveneens met een tabuh worden bewerkt; en ten slotte de *kĕprak* en *kĕtjrek*, de eerste een houten doos met kepen en de tweede een paar klappers, die hoewel niet rechtstreeks tot de gamelan behoorende, steeds tot het aangeven der dansmaat voor de *sĕrimpi's* en *bĕdåjå's* [1]) en bij de *bĕksan's* en den wajang wong worden gebruikt.

De oudste gamelan van Java is de salèndro Kangdjĕng kjahi Munggang, wiens geschiedenis tot in de Hindoe periode opklimt, en die als pusaka hoog in eere wordt gehouden. Op deze volgt in waarde en aanzien de pélog Kangdjeng kjahi Guntur madu, die gezegd wordt uit het rijk van Demak afkomstig te zijn,

---

1) Zie bladzijde 116.

en vervolgens de kjaji Nåĝå en een aantal anderen, die verschillende rollen vervullen en verschillende toonstelsels hebben.

Jammer genoeg bestaan omtrent den oorsprong der gamelan slechts legendarische berichten, waaruit niets met zekerheid valt op te maken, dan dat de gamelan salèndro tijdens de Hindoe-overheersching is ontstaan en haren naam ontleent aan den vorstennaam Soerindrå, van den Indischen hemelgod Indrå. Omtrent de geschiedenis van de pélog gelukte het Dr. Groneman, zeker de beste kenner der gamelan's, niet een enkel gegeven te verzamelen.

Wij hebben nu de verschillende instrumenten, waaruit de gamelan bestaat, kortelijk nagegaan [1]), thans nog eenige opmerkingen over het orkest zelf. [2]) Een volledige gamelan salèndro of pélog vordert omstreeks 24 spelers, die altijd bij of met hunne instrumenten op den grond zitten. Zij spelen zonder notenschrift, alles uit het geheugen. De rĕbab, zooals wij reeds weten, heeft de leiding en met de grootste nauwgezetheid wordt die door de overige spelers gevolgd; de rĕbabspeler is dus de orkestmeester. Men heeft tal van muziekstukken of melodiën, hun aantal wordt zelfs op 300 geschat. Voor de meeste Europeanen is het verschil tusschen al die stukken niet merkbaar en lijkt het, alsof zij altijddoor dezelfde melodie hooren. Toch zijn de meesten het er over eens, dat de klank zeer liefelijk is, vooral op een afstand.

Ook de plechtigheden waarbij de verschillende soorten van gamelan's gebruikt worden, willen wij thans, nog eenige oogenblikken beschouwen. De reeds genoemde Salèndro kangdjeng kjahi Munggang, speelt iederen Zaterdagavond in een afzonderlijken steenen panggung aan de oostzijde van den grooten, noordelijken alun-alun en verder bij de Garĕbĕg feesten en bij het vechten van tijgers tegen karbauwen (*ngadu matjan karo*

1) Ik heb de *gamelan laras miring* buiten beschouwing gelaten, wijl, volgens opgave van Prof. Land, in het voren aangehaalde werk, het begrip *miring* niet op een eigenaardig toonstelsel, zooals het pélog en salèndro octaaf toe te passen is, doch slechts als „tegen den regel" of „onzuiver" moet beschouwd worden.

2) Hier volgt het dictaat weder.

kĕrbo) en het tijgersteeken (*rampok matjan*) en alle andere plechtige gelegenheden. Zij is dus de staatsiegamelan.

De gamelan hoort eigenlijk op Java thuis. De Soendaneezen hebben een geheel ander orkest, dat alleen bij hen gevonden wordt, de *angklung*. Deze zullen wij thans trachten te beschrijven.

De *angklung* is geheel van bamboe gemaakt en behoort tot de schudinstrumenten. De zangbodem bestaat uit een gladde, juist bij de geledingen afgesneden, dus aan beide zijden gesloten bamboe koker. In dien koker zijn, op onderling gelijke afstanden, vijf of zes langwerpige openingen gemaakt, terwijl aan de uiteinden van dien zangbodem twee rechtopstaande stijlen bevestigd zijn, die van boven door een dwarslat evenwijdig aan den zangbodem vereenigd worden. Aan die dwarslat hangen wederom kokers, vijf of zes in getal, dunner dan de zangbodem en van trapsgewijze verminderende dikte en lengte. Aan hun ondereinde zijn die bamboekokers van verlengsels voorzien en met deze verlengsels hangen zij in de gleuven van den zangbodem. Door schudding van het toestel wordt daarmede een harmonisch geluid voortgebracht. De angklungs zijn van verschillende grootten en varieeren in hoogte van 1½ dM. tot 20 dM. De grootste geven de schoonste en volste toonen, de klank der kleinere ontaard vaak in een weinig harmonisch gekletter.

Waar op Java de gamelan optreedt, bezigt men in de Soendalanden de angklung. Bij zulke gelegenheden loopen de angklungers ten getale van 15 of 20 man in rijen van drie of vier personen naast elkander, met angklungs van verschillende afmetingen voorzien, die zij nu eens trager, dan weder sneller heen en weder schudden.

De angklungmuziek is dus vrij kunsteloos. De muzikant toch heeft geen macht over den toon zelf, maar alleen over het piano of forte. Men heeft echter eene wijziging in de angklungmuziek uitgedacht, waardoor zij eenigszins meer voor de uitvoering van melodiën geschikt wordt. Deze wijziging bestaat in een vereeniging van twintig of meer groote en kleinere anklungs, allen aan een stok gehangen in dier voege, dat de op den grond zittende speler al de angklungs naar willekeur kan bereiken en in beweging brengen. Als accompagnement

gebruikt men hierbij een *suling*, een *kĕndang* en een *rĕbab*. Men verkrijgt dan een orkest, dat, naar beweerd wordt, weinig voor een volledige gamelan onderdoet. [1]) Hiermede hebben wij de instrumentale muziek afgehandeld, ten slotte nog eenige opmerkingen over de vokale.

d. Zang en dans.

Op Java is de zang steeds verbonden met den dans; de zangeressen van beroep zijn tevens danseressen. Zij heeten *talèdèk*, doch zijn bij de Europeanen meer bekend onder haren Soendaneeschen naam van *ronggèng*. Hare liederen improviseeren zij. De zang, om ons voorloopig tot dezen te bepalen, wordt gekenmerkt door menigvuldige keeltrillingen, eigenaardige overgangen en moeilijke intervallen, die door Europeesche zangsters bezwaarlijk na te volgen zijn. Bij ons is het gewoonte, bij het zingen den mond open te houden, op Java is dit echter anders. De zangeres houdt niet alleen bij het zingen hem zooveel mogelijk gesloten, doch de welvoegelijkheid vordert, dat zij de slendang, die zij over den schouder draagt, steeds voor den mond houde. Overigens heeft het zingen voor ons niets behagelijks, daar de talèdèk of ronggéng, niet zelden haar orgaan zoo forceert, dat haar zingen in krijschen ontaart of door heeschheid alle welluidendheid verliest.

Het zingen gaat gepaard met dansen, *tandak*. Dit bestaat bij de Javanen, en zoo is dit ook vrij wel regel bij al de volken van den Ind. Archipel, hoofdzakelijk in kunstmatige, in hun oog bevallige bewegingen en verdraaiingen van de lenden, armen en handen, terwijl de voeten nauwelijks gebruikt worden. De slendang wordt daarbij bij afwisseling om het lichaam geslingerd of uitgespreid. Nu eens staan de danseressen stil, dan weder loopen zij voor- of achteruit, doch nimmer is de beweging haastig noch springend. De talèdèk maakt van dansen en zingen haar bedrijf. Vroeger reeds zagen wij haar bij de wajangvertooningen optreden om de pauzen tijdens de voorstelling aan te vullen. Verder ziet men haar ook dikwijls ver-

1) Veth, Java, dl. I, blz. 476—478. — Tijdschrift v. Nederl. Indië, 1874, dl. I, blz. 105.

gezeld door een paar muziekanten op markten en straten optreden, om hare kunsten voor de voorbijgangers te vertoonen, die steeds in groote menigte komen toeschouwen. Soms gebeurt het, dat de talèdèk, een der mannelijke kijkers een slip van haar slendang toereikt, wanneer de aldus bevoorrechte gehouden is, eenige oogenblikken met haar te dansen. Het zedelijk peil dezer straatkunstenaressen staat zelden hoog. Meestal zijn zij tevens publieke vrouwen, die hare kunsten in een bordeel van den waard hebben geleerd.

Behalve vrouwen treden ook nu en dan mannen als publieke danseressen op, even fraai opgeschikt als de laatsten. Zij worden eveneens talèdèk of ronggèng, doch ook *bĕksâ* geheeten.

Voor dat wij van dit onderwerp afstappen, wenschen wij nog kortelijk over de dansen in de vorstenlanden, bepaaldelijk over die welke in Djokdjo gebruikelijk zijn, het een en ander mede te deelen.

Allereerst zij opgemerkt, dat de zooeven genoemde talèdèk's ook hier gevonden worden. Zij zijn echter bepaaldelijk aan den kraton, dus aan het hof vorbonden, en treden bij voorkomende gelegenheden als zangeressen en dansmeisjes op. Hare woonplaatsen vormen een afzonderlijke kampong onder een eigen hoofd, *lurah* en zij genieten een afzonderlijke bezoldiging. Die kampongs doen hier dienst als de theehuizen der Japanners, de bloemenbooten der Chineezen, de bordeelen in Europa. Dat hunne bewoonsters nog eenig aanzien genieten en niet zoo geminacht worden als andere publieke vrouwen, moet voor een deel worden toegeschreven aan hare betrekkelijk hoogere ontwikkeling in zeer beperkten zin.

Voor een ander deel kan dit aanzien verklaard worden uit de verwantschap, die nog in zekeren zin tusschen deze talèdèk's en de Hindoesche tempeldienaressen van voorheen bestaat, voor wie toch de kunst hoofdzaak en de prostitutie bijzaak, ja zelfs privilege was.

Naast de talèdèk's vindt men in de vorstenlanden nog de eigenlijke hofdanseressen, *bĕdâjâ* en *sĕrimpi* genoemd. Deze treden nooit anders dan in het bijzijn van den vorst op, en zelden elders dan binnen den kraton of het paleis. Alleen bij de feestelijke viering van het nieuwe jaar of bij de verjaring

van het hoofd van ons vorstelijk stamhuis, komen zij in het gevolg van den Sultan mede naar het Residentiehuis, om die feesten met een officieelen dans te openen. De sĕrimpi's en de bĕdåjå's zijn altijd jonge meisjes van adelijken of zelfs vorstelijken bloede, die dagelijks in haar kunst worden geoefend. Ook dochters en kleindochters van den vorst nemen dikwijls aan die dansoefeningen deel, wanneer zij ten minste blijk geven, aanleg te bezitten, anders worden zij bijtijds uit de dansschool verwijderd. Zoolang die danseressen nog leeren of zich in gewone kleeding oefenen, worden zij bĕdåjå's genoemd. Sĕrimpi's heeten zij als zij volleerd zijn en in kostuum voor den Sultan optreden om hare dansen uit te voeren. Bij die uitvoeringen treden zij altijd òf ten getale van 4 òf ten getale van 9 op. De dansen stellen altijd de eene of ande periode uit de geschiedenis of uit de sagen voor, niet zelden van oorlogszuchtigen aard, doch altijd pantomimisch. Voor den aanvang van den dans, wordt de tekst door een dalang, na een behoorlijke inleiding voorgelezen of voorgezongen, onder begeleiding van een volle gamelan en de unisono-stemmen van eenige zijner koorzangers en koorzangeressen. Na de voordracht, treden dan de sĕrimpi's voor en brengen de hoofdmomenten der gebeurtenis in actie onder zeer moeilijke, echt klassieke en soms hoogst bevallige dansbewegingen, waarbij ieder lichaamsdeel zich naar de regels te gedragen heeft. Op den Europeeschen toeschouwer, die er niets van begrijpt, maken deze dansen een hoogst eentoonigen indruk, doch voor hem, die den zin er van van vat, is het geheel vol leven en actie. Dr. Groneman, de gewezen lijfarts van den Sultan van Djokdjokarta, maakt o. a. gewag van een sĕrimpi-dans, die den strijd tusschen twee Javaansche en twee Chineesche prinsessen voorstelde, en die, volgens hem, door welsprekendheid van voordracht uitmuntte. Beide partijen waren beurtelings overwinnaars en overwonnenen, maar het verschil in karakter tusschen de kalme zelfbeheersching van het Javaansche en de veel driftiger natuur van het Chineesche ras, werd daarbij treffend en duidelijk, doch zonder eenige overdrijving weergegeven. [1])

---

1) Groneman, Tijdschr. v. h. Ind. Aard. Gen., 1882.

Bij hare dansen zijn de sĕrimpi's schitterend gecostumeerd naar het karakter der personen, die zij voorstellen. Soms worden de bĕdåjå's en sĕrimpi's door jongens vervangen, die dan geheel als danseressen gekleed zijn en eveneens tot den adel behooren. Van dezen beweert men wel eens, dat zij bij sommige grooten als bijzitten dienst doen, van daar dat andere jongens van dit slag, die niet tevens als danseressen dienst doen, ook wel bĕdåjå's worden genoemd. Zoo weinig kwaad ziet men in de paederastie, dat hiervan zelfs geen geheim wordt gemaakt.

e. Muziek en dans op de Buitenbezittingen.

Laat ons thans de muziek op de Buitenbezittingen nagaan, en hiertoe weder met de instrumentale aanvangen. Het meest verbreid is de *gong*, een metalen bekken in het midden van een ronden knop voorzien, op hetwelk geslagen wordt. Onder deze benaming komt dit instrument bij bijna alle volken voor. Verder is ook den Maleiers van Sumatra den *bonang*, die zij *tălèmpuăng* of *tălèmpòng* noemen en den Alfoeren van Noord Celebes die hem *kolintang* heeten, niet onbekend, terwijl hij in de Molukken den naam van *tatabuwan* draagt.

Ook de *kĕndang*, die wij reeds leerden kennen, vindt men overal en op gelijke wijze bespeeld, namelijk door het instrument op den schoot te nemen en met de vingers te bewerken. De benaming is *gĕndang* of *gandang*, welk woord in de verschillende Archipeltalen voorkomt. (Mak. *ganrang*, Boeg. *genrang*, Daj. *ganang* Bat. *gondang*). Behalve deze soort van trommen bezigt men nog andere, waarvan slechts ééne zijde met huid bespannen is, de tamboerijn, op de meeste eilanden bekend onder den naam van *rabana* (Jav. tĕrbang). Ook deze wordt met de hand bespeeld. Een ander instrument tot de categorie der *gambang* behoorende met houten of metalen toetsten treffen wij verder nog bij de Makassaren en bij de Maleiers van Sumatra's Westkust aan. Bij de laatste heet zij *kelèntang*.

Naast de slaginstrumenten, die met de trom *tifa* der oostelijke deelen van den Archipel als afgehandeld mogen worden beschouwd, vinden wij een blaasinstrument de fluit, die als klarinet wordt bespeeld onder den naam *suling* overal bekend.

Zij is van bamboe vervaardigd en heeft 3, 4 of 6 gaatjes. Bijzondere vermelding verdient de neusfluit, die niet met den mond, doch met den neus geblazen wordt en die door de Niassers, de Poenans, de stammen van Centraal Celebes, de Balineezen en vooral op de Philippijnen veel gebruikt wordt. [1])

Ook snaarinstrumenten treffen wij op de eilanden buiten Java aan en wel bij alle volken die met den Javaan op denzelfden trap van ontwikkeling staan en Mohammedanen zijn, de *rĕbab* of *arbab*, de viool van Perzischen of Arabischen oorsprong.

Ten slotte moge hier nog de beschrijving van een Bataksch orkest een plaats vinden om te doen zien, hoezeer dit van een Javaansch verschilt. Wij kiezen speciaal het Bataksch orkest, dewijl dit volgens vaste regels is samengesteld. Een volledig orkest bestaat: 1ste uit vier gong's *ogung* van verschillende grootte door twee personen bespeeld; 2de uit 9 *gordang's* die eveneens, door twee personen, met stokken worden geslagen; 3de uit 2 *odup's*, (tamboerijnen, die ieder door een persoon met de hand worden bewerkt); 4de uit de *sarune*, de fluit en ten 5de uit een *hawar-hawar*, bekken, dat door één persoon wordt bediend. In het geheel bestaat het orkestpersoneel dus uit 8 personen en ontleent daaraan zijn naam *Si-radja na-uwalu.* Niet bij alle volken vindt men echter zulke vaste regels; bij de meeste brengt men slechts de instrumenten bij elkaar, die men heeft. Waar een bonang aanwezig is, vormt deze het middelpunt, bijv. op Noord Celebes en in de Molukken. Regelmaat in die muziek zoekt men echter steeds te vergeefs; zij is slechts een vervelend geting-tang of oorverdoovend getrommel.

Zang en dans.

Ook op de Buitenbezittingen gaan zang en dans met muziek samen. In den regel maken de danseressen er daar geen beroep van, waarop echter uitzonderingen bestaan, zooals bij de Makassaren en Boegineezen, in Palembang en op Bali. In Palembang heeten zij *pelandok* = dwerghertje, en dragen zij een

---

1) Pleyte, Recensie van Dr. A. B. Meyer's „Publicationen enz." Band VIII, „Nord Luzon", Ind. Gids, 1891, dl. II, blz. 1465.

eigenaardig kostuum, terwijl zij bij de Boegineezen en Makassaren *padjoge* genoemd worden. Ieder inlander heeft het recht tegen betaling van 10, 30 of 60 duiten met de padjoge's te dansen en heet dan *pangibing*. De adat verbiedt, dat men door zulk een dansend troepje heenloopt. Maakt een inlander zich aan dit vergrijp schuldig, dan wordt hij door den pangibing met een kris doorstoken, doet een Hollander dit, dan haalt men de schouders over den onwetende op. [1])

Op alle feesten en samenkomsten wordt gedanst en gezongen, doch dit geschiedt dan door de feestgenooten zelven.

Niet altijd evenwel gaat de dans met zang gepaard en dientengevolge moeten wij in de verschillende dansen hoofdsoorten onderscheiden, d. w. z. dansen met en dansen zonder zang. De eerste worden vertegenwoordigd in het zoogenaamde *mĕnari*, dat voornamelijk op Sumatra gevonden wordt. De dansers scharen zich hiertoe tot een soort van rij- of rondedans. De eerste heeft zonder, de laatste met gezang plaats. Het mĕnari komt in hoofdzaak overeen met de dansen der ronggèngs op Java en bestaat dan ook uit kunstmatige verdraaiingen en bewegingen van handen, vingers en lendenen. [2]) De vrouwen blijven hierbij veelal op hare plaats staan en bewegen het lichaam onmerkbaar op en neer. De mannen buigen zich nu en dan achterover dan weder over de vrouwen heen. Verder wordt het mĕnari bij de Bataks en ook in de Molukken in praktijk gebracht.

Zooals wij reeds zeiden, komt de dans ook dikwijls zonder zang voor. De gewoonte toch bestaat, dat jongelieden van beiderlei kunne zich des avonds vereenigen om samen liederen te zingen of te dansen. Zoo is dit o. a. gebruikelijk bij de Maleiers, de Lampongers, de Redjangers, de Alfoeren van de Minahasa, de Alfoeren van Boeroe, enz. De liedjes, die de jongelieden elkander bij zulke gelegenheden toezingen, heeten *pantun*, vierregelige versjes waarvan de beide eerste regels ge-

---

1) Matthes, Bijdrage tot de Ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 127.

2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 120. — Engelhard, het eiland Saleyer, Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. Ned. Ind., dl. VIII, blz. 263. vv. De kennismaking met dit stuk zij, wegens den frisschen stijl van den schrijver, den lezer bijzonder aanbevolen.

woonlijk geen beteekenis hebben, en slechts voor het aangeven der eindrijmen dienen. Er zijn er echter, die beweren, dat in de beide eerste regels een zinnebeeldige beteekenis opgesloten wordt, als toespeling op wat in de twee laatste besloten ligt. Dikwijls worden de pantun's geïmproviseerd en gewoonlijk hebben zij de liefde tot onderwerp, doch ook dikwijls hekelt men elkaar er in. De zangers houden hun liedjes zoolang vol, totdat de een den ander tot zwijgen heeft gebracht, waarna de overwinnaar luide wordt toegejuicht.

Thans nog een enkel woord over de rijdansen. De rij- of rondedans, die wij zooeven reeds op Sumatra leerden kennen, doch zonder gezang, komt met gezang veelvuldig bij de volken in het Oosten van den Archipel voor. Een paar voorbeelden ter toelichting. In de eerste plaats wijzen wij op de Alfoeren van de Minahasa, wier voornaamste dans, een rijdans is welke *maramba* heet en waaraan twintig en meer personen deelnemen, die in lange rijen achter elkander plaats nemen met de rechterhand op den rechterschouder van hun voorman geleund om zoo zingend op een zekere maat in een kring rond te loopen, steeds met den rechtervoet stampende. De zang hierbij is beurtzang. Een zingt voor, terwijl de anderen het gezang in koor herhalen, of daarop in koor antwoorden. De woorden zijn dikwijls van algemeene bekendheid, doch worden ook wel geïmproviseerd. In den regel is hun strekking als die der pantun's. Naast de maramba heeft men tal van andere dansen, die wij echter stilzwijgend voorbijgaan. [1])

Bij de Alfoeren van Boeroe heet een soortgelijke dans *lego*, doch deze wordt uitsluitend door mannen gedanst. Zij staan daartoe in een kring en bewegen zich op de maat der muziek, langzaam en met kleine pasjes, steeds met den rechtervoet vooruit en hiermede zachtjes stampend, naar het middelpunt van den kring. Daarna gaan zij op dezelfde wijze weder achteruit. Naarmate de dans vordert, worden de bewegingen sneller. De liederen hierbij gezongen hebben meestal betrekking op de geschiedenissen des lands. [2]) Ten slotte nog iets over den dans

1) Graafland, de Minahassa, dl. I, blz. 167. vv.

2) Wilken, Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, o. c., blz. 41.

der Timoreezen [1]). Bij hen dansen mannen en vrouwen te samen. Zij houden elkaar bij de kleederen vast, en bewegen zich onder het zingen van liedjes langzaam in een kring rond. Bij de Beloneezen dansen uitsluitend de vrouwen begeleid door de tamboerijn.

f. Krijgsdansen.

Eindelijk willen wij nog van deze dansen gewag maken, die bij alle volken, door de met schild en zwaard gewapende mannen worden uitgevoerd. In de Molukken vooral wordt er veel werk van gemaakt. Zij heet aldaar *tjakelele.*

Een bijzonder soort krijgsdans die in de Molukken en op Noord Celebes, vooral bij de plechtige ontvangst van Europeanen wordt uitgevoerd is de *kabesaran*, eigenlijk de gewone tjakelele, doch uitgevoerd door meerdere personen, die dan buitengewoon fraai zijn uitgedost. Zij scharen zich in twee gelederen, ieder aangevoerd door een voorvechter en voeren een soort van spiegelgevecht uit. Deze zelfde soort dans vindt men bij tal van andere volken onder verschillende benamingen.

g. Toernooi.

Het toernooi, *watangan* of *sodoran* en *sĕnènan* behoort uitsluitend tot de vermaken der vorsten en grooten en wordt gehouden op den alun-alun. Bij de vorsten heeft dit feest op Zaterdag plaats, bij de regenten mag het alleen op Maandag geschieden. Van daar de benaming *sĕnènan* = iets wat op Maandag, *itsnain* of *sĕnèn* plaats heeft. Bij het toernooi zijn alle deelnemers in staatsiekleederen uitgedoscht, terwijl ook de paarden fraai zijn opgetuigd met de *prabot watangan* [2]), een staatsietuig, dat ook bij bruiloften gebezigd wordt. De strijders zijn gewapend met lange, stompe lansen *sodor* of *watang* en rijden, vóór dat het steekspel begint op de muziek van de gamelan eenige malen, paarsgewijze den alun-alun rond. Daarna scheiden de twee voorste ruiters zich van den stoet, maken

---

1) Sal. Müller. Verhandelingen enz. blz. 272, pl. 38.
2) Aanteekening.

rechtsomkeert en rijden tegen elkaar in, met het doel elkaars lansen te breken of elkander uit den zadel te lichten. Vervolgens sluiten zij zich weder achter den optocht aan. [1]) Nu volgt het tweede paar en zoo vervolgens. Bij de toernooien treden ook clowns op, die op magere paarden gezeten en met vervaarlijk groote lansen gewapend den alun-alun in alle richtingen doorkruisen en eigenlijk niets anders doen, dan de geheele sĕnĕnan parodieeren. Een zeer gewilde aardigheid aan het slot is nog het vastbinden van gecostumeerde levensgroote poppen op losse paarden. Men bindt den laatsten vuurwerk onder den staart en steekt dit aan, waardoor zij verschrikt door elkander rennen en de poppen de dwaaste houdingen doen aannemen. In werkelijkheid is dit een barbaarsche flauwiteit. Een geliefkoosde uitspanning der grooten is verder de hertenjacht, waartoe een aantal herten in een omrasterde ruimte worden saamgedreven, die vervolgens door de aanzienlijken met sabel, lansen of strikken worden gejaagd. Deze laatste sport wordt ook door de Dajaks, de Makassaren en de Boegineezen zeer in eere gehouden. [2])

h. Tijgergevechten.

Op Java heet elk schouwspel waarbij dieren samen vechten adu-adu ng, abĕn-abĕn kr. Tot de belangrijkste hieronder behooren de tijgergevechten, die alweder op den alun-alun der vorstelijke verblijven plaats hebben, en waarbij een buffel den strijd tegen een tijger aanvaardt. Vóór dat het gevecht aanvangt, staat de buffel in een omrasterde ruimte, terwijl de tijger in een hok terzijde van het veld, wordt vastgehouden. Op een teeken van den vorst, haalt men de valdeur van het hok omhoog en wordt de tijger naar de kampplaats gedreven, waar de buffel, die inmiddels ook is losgelaten, hem afwacht. In den regel vangt de strijd onmiddellijk aan en eindigt hij gewoonlijk met de nederlaag van den tijger. Hebben de dieren geen

1) Veth, Java, dl. I, blz. 585 vv.

2) Tijdschrift v. h. Binnenl. Bestuur, 1887, blz. 150 v.v. — Sal. Muller, Verhandelingen enz., blz. 432, pl. 55. — Matthes, Ethnologie v. Z. Celebes, blz. 110.

lust in den strijd, dan worden zij daartoe aangehitst, door op den tijger brandend stroo te werpen en den buffel met een aftreksel van spaansche peper te begieten.

Een andere soort van tijgergevecht is het *rampog-* of *rampokmatjan*. Rondom het hok, waarin zich de tijger bevindt, staat op eenigen afstand een kring mannen, drie geledereu diep, met gevelde lansen. De tijger wordt uit zijn hok gedreven, door dit in brand te steken en vervolgens, als hij tracht door een sprong over de lansen heen zijn vrijheid te herwinnen, in deze opgevangen en dus gedood.

In vroeger dagen liet men ook misdadigers met een stompe kris gewapend, met tijgers vechten. Hadden zij het geluk hem te verslaan, dan werden zij als onschuldig beschouwd en in vrijheid gesteld.

Behalve met tijgergevechten, verlustigt men zich ook in den strijd van een bok met een wild zwijn, voornamelijk in de dwaze sprongen, die de een, en de lompe bewegingen, die het andere maakt. [1])

Op de Buitenbezittingen vindt men deze soort gevechten tusschen groote dieren niet. Alleen in enkele streken van Sumatra's Westkust laat men wel eens karbauwen [2]) en in Toba, paarden met elkaar kampen. [3])

i. Hanengevechten.

Anders is dit echter met de hanengevechten, die wij thans zullen behandelen. Dit vermaak vindt men niet alleen op Java, doch op de meeste eilanden. Zelfs mag men zeggen, dat de Maleier er meer op verzot is, dan de Javaan. Het vechten van hanen heet *mĕnjabung* en geschiedt volgens twee regels, ten 1ste in expresselijk daartoe aangelegde strijdperken *galanggang*, waaromheen zich de liefhebbers uit den omtrek verzamelen; 2de overal waar de gelegenheid daartoe gunstig is. De aantrekkelijkheid van het hanenkloppen licht niet zoozeer in het vechten zelf, dan wel in de emotie opgewekt door de aan-

1) Veth, Java, dl. I, 249 blz.
2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 131.
3) Indische Gids 1890, dl. II, blz. 2473.

zienlijke weddenschappen, die hierbij plaats hebben. Gewoonlijk voorziet men den haan van stalen kunstsporen *tadji*, aan de natuurlijke sporen bevestigd. Bij alle feesten spelen hanengevechten een voorname rol, vooral bij huwelijken in het bijzonder bij het *kawin djo galanggang.* [1]) Van de Maleiers hebben de Bataks dit vermaak overgenomen, getuige den naam *sabung;* daarom vindt men het uitsluitend bij die van Mandaïling. Behalve de Maleiers zijn ook de Makassaren en Boegineezen aartsliefhebbers van dit spel. Bij hen hebben hanengevechten niet alleen bij feestelijke gelegenheden en op marktdagen, doch bijna dagelijks plaats. De kemphaan wordt door hen met groote zorg onderhouden en opgekweekt, zelfs zoover gaat hunne ingenomenheid met de kemphanen, dat zij voor deze dieren een eigen adel hebben ingevoerd. Die adel wordt gewoonlijk door overwinningen door de hanen zelf of hunne voorouders behaald, verworven. Wanneer een haan zich bij een gevecht bijzonder onderscheiden heeft, worden zijne afstammelingen naar hem genoemd, en zijn stamboom wordt getrouw bijgehouden. Alvorens den haan te laten vechten, moet men onderzoek doen, of hij al dan niet van adel is. Is hij dit, dan is de vraag of zijn adelbrief van jongeren of ouderen datum is; daar vooral de oud adelijke hanen zeer zijn gezien en op hen hooge sommen worden gewed. In de Makassaarsche en Boegineesche geschriften komen hanen gedurig als beelden van dapperheid voor en worden helden herhaaldelijk bij kemphanen vergeleken. De hanen zijn ook hier met kunstsporen gewapend. Hoe scherp die zijn, kan men eenigszins begrijpen, als men weet, dat deze voornamelijk van oude Engelsche scheermessen worden vervaardigd. De weddenschappen, bij het vechten, loopen dikwijls zeer hoog. Het is wel gebeurd, dat op een haan van ouden adel ± *f* 8000 werd gezet [2]).

Behalve op Zuid Celebes hebben ook op Bali hanenklopperijen plaats. Bij de Balineezen echter is dit vermaak ingevoerd. Zij

---

1) Zie hoofdstuk huwelijk.

2) Matthes, Bijdrage t. d. Ethnologie v. Z. Celebes, blz. 116 vlg. — de Serrière, Tijdschr. v. Ned. Ind., 1873, dl. I, blz. 92. — v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving blz. 131.

leerden het van de Maleiers, zooals dit ook met de Javanen, Makassaren en Boegineezen het geval was. Nog zij opgemerkt, dat bij N° 10 van het Algem. Politiestrafregelement van N. I. het houden van hanengevechten verboden is, op straffe van *f* 16—*f* 25 boete, subidiair ter arbeidstelling van 7—12 dagen. Dit neemt evenwel niet weg, dat hanengevechten klandestien overal veelvuldig plaats hebben. Natuurlijk geldt het verbod niet voor die streken, waar de vorsten het zelfbestuur behouden hebben, zooals in de rijken op Zuid Celebes.

j. Kwartelgevechten.

De kwartel heet *gĕmak* of *puju*, kwartelgevechten *ngadu gĕmak*. Voor de kwartelgevechten gebruikt men alleen de wijfjes, dewijl zij mooier, sterker en moediger zijn dan de mannetjes. Het gevecht heeft plaats in een kooi *pĕngadon*, letterlijk vechtplaats, ter hoogte van 5 dM. en 7.5 dM. lang, met zeer dunne tralies. Beide kwartels zet men tegelijkertijd in de pĕngadon en onmiddellijk daarop vangt een verwoed gevecht aan, waarbij beide vogels elkaar vooral op oogen en ooren trachten te slaan en te pikken. De strijd duurt zoolang, totdat een van beide wijkt. Wedden is ook hierbij hoofdzaak [1]).

k. Krekelgevechten.

Bij de krekelgevechten, *ngadu-djangkrik*, zijn het juist de mannetjes, die men laat vechten. Eerst worden zij getemd, door ze 24 uren lang aan een om het lichaam geknoopten draad, horizontaal op te hangen en ze daarna, door ze onder water te houden, bewusteloos te maken. In dien toestand worden zij in een bamboekokertje gedaan, waarin zij weldra tot zich zelf komen. De gevechten hebben plaats in een korfje, eveneens *pĕngadon* geheeten, door een schuifje in twee deelen gescheiden. Vóór den strijd worden zij met een kwastje zoolang gekitteld, tot ze in woede ontsteken. Daarop haalt men het schuifje op, waarna het gevecht begint. De groote attractie is weder het wedden.

---

1) Tijdschr. v. Ned. Ind. 1873, dl. I, blz. 92, v.v.

Op de Buitenbezittingen zijn krekelgevechten maar weinig in trek, men vindt ze wel is waar op Sumatra's Westkust, doch hier alleen als een spel voor jongens.

Zooals wij reeds zagen, spelen bij al deze vermaken weddenschappen de hoofdrol. Er zijn echter nog minder wreede uitspanningen, waarbij men ook zijn lust tot wedden kan botvieren. Allereerst noemen wij hier het *lajangan*, het oplaten van vliegers, dat geheel en al een hazardspel geworden is en waaraan voornamelijk volwassenen, onverschillig tot welken stand zij behooren, hartstochtelijk deel nemen. Gewoonlijk heeft het oplaten van vliegers in den Oostmoesson plaats. De hierbij gebezigde vliegers zijn ongeveer gelijk aan de onze, doch missen den staart, instede waarvan aan de achterzijde van den vlieger, ter hoogte van het kruispunt van het geraamte, een bundel papierstrooken is bevestigd, welke bij het opgaan als een pauwenstaart zich uitspreiden. De voorzijde van den vlieger is beschilderd met de een of andere wajangfiguur, waarnaar de vlieger dan ook heet. De pret bestaat daarin, dat men twee vliegers tegelijkertijd oplaat, om, wanneer ze „staan" ze naar elkaar toe te brengen, zoodanig, dat de touwen elkander kruisen; door deze nu langs elkaar te schuren, tracht de eene oplater het touw van den anderen door te snijden en omgekeerd. Om dit mogelijk te maken is het vliegerkoord, gewoonlijk van ramehvezels geslagen, nabij het boveneinde, ter lengte van ± 25 vademen met een pap van kĕtan of kleefrijst, vermengd met gestooten glas, scherfjes van aardewerk of een dergelijke scherpe stof bestreken, waardoor het zoo stijf als ijzerdraad wordt. De toeschouwers scheiden zich nu in twee partijen, die ieder op een vlieger inzetten. De vlieger, die het eerst valt, soms reeds na een paar minuten, soms ook na langeren tijd, doet de op hem gewed hebbenden verliezen.

Dit spel vindt men behalve op Java, in Palembang [1]), bij de Boegineezen en Makassaren en bij de Dajaks [2]).

Een ander soort hazardspel is het dobbelen met dobbel-

1) De Sturler, Proeve eener beschrijving v. h. gebied van Palembang blz. 181.

2) Hardeland, o. c., i. v. *galas*.

steenen (Jav. *dadu*), een soort van kruis of munt (Jav. *kĕplèk*) en verder het wedden met kokosnoten, kĕmiri-pitten enz. door deze tegen elkaar te werpen om te zien, welke het eerst breekt, wiens eigenaar dan natuurlijk verliest. (Deze spelen komen geheel overeenmet het bij ons wel bekende „eitje tikken") [1]).

Kaartspelen zijn ook algemeen verbreid. Men gebruikt hierbij Chineesche kaarten, wat wel aantoont, dat deze spelen hier niet oorspronkelijk zijn. Vele der meer beschaafde volken spelen kaart, echter zijn er onder deze geene, die er zoo aan verslaafd zijn als de Boegineezen en Makassaren. Zij kennen een soort van quadrilleeren of omberen *omi*, en verder eenige andere waaronder het *kensi*, veel overeenkomst hebbende met ons „vingt et un", het belangrijkste is. Waarschijnlijk is het van Portugeeschen oorsprong [2]).

Naast de hazardspelen heeft men tal van vermaken, die meer van het vernuft vorderen. Hiertoe behoort bijv. het schaakspel, dat door aanzienlijken gaarne gespeeld wordt, (Jav. *tjatu*) en een soort van damspel *tjuki* waarbij men zich van witte en zwarte boonen bedient en het *matjanan* of *rimau-rimau*, nagenoeg gelijk ons wolf en schapen. Veelvuldig wordt, vooral op Java, dit spel op straat gespeeld en bedient men zich tot schijven eenvoudig van steentjes.

Ten slotte zij nog vermeld, dat ook een soort van kaatsspel, bestaande in het opvangen en afweren van een uit bamboe gevlochten bal Jav. *undi buling* en het „football" *raga*, dit laatste vooral bij de Maleiers, voorkomen.

l. Kinderspelen.

Over deze zullen wij hier niet uitvoerig spreken, zij zijn toch in hoofdzaak gelijk als de in Europa bekende. De inlandsche kinderen spelen evengoed krijgertje, blindemannetje, verstoppertje, stuivertje wisselen, enz. enz., ballen en loopen op stelten op dezelfde wijze als bij ons. Wij stappen dus van het

---

1) Een ander spel is noegenoeg gelijk ons „tolletje trek" zie „aanteekening".

2) Matthes, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XI, blz. 525 vv. en vooral Bijdrage tot de Ethnologie v. Zuid Celebes, blz. 125.

onderwerp „Spelen en Vermaken" af, ook zonder de groote Mohammedaansche feesten als het Garĕbĕg mulud, het Garĕbĕg puwasa en andere te bespreken, daar deze meer op het gebied der Moslemsche gebruiken tehuis behooren en derhalve met het oog op de strekking van dit werk, hier ter plaatse mogen worden voorbijgegaan.

HOOFDSTUK VI.

Taal en Letterschrift. [1]

a. ALGEMEEN OVERZICHT, *b.* MALEISCHE TAALTAK, *c.* PRAEFIXEN SUFFIXEN EN AFFIXEN.

---

a. Algemeen overzicht.

Bij de behandeling van het hierboven genoemde onderwerp spreekt het van zelf, dat wij ons tot eenige algemeene trekken moeten bepalen; het is slechts ons doel, het karakter der talen, die in den Indischen Archipel gebezigd worden, eenigszins te doen kennen. Beginnen wij hiertoe met die van het Mal. Polyn. ras, die den Maleisch Polynesischen taalstam vormen.

Al dadelijk valt op te merken, dat deze in twee hoofdtakken is geplitst, in een Westelijken, die de talen van de volken van den Indischen Archipel en Madagascar omvat, en in een Oostelijken, waartoe de talen van de volken der Stille Zuidzee eilanden behooren.

Den Westelijken tak kunnen wij gemakshalve den Maleischen noemen, naar de voornaamste taal, het Maleisch, waardoor die tak vertegenwoordigd wordt. De Oostelijke heet de Polynesische of, zooals Dr. v. d. Tuuk het voorstelt, de Maorische, naar de taal van den voornaamsten volksstam in de Stille Zuidzee, de Maori's van Nieuw Zeeland. Wij behouden echter de meest gebruikelijke benaming, en spreken dus in het vervolg van den Polynesischen taalstam.

De talen dier beide takken zijn met elkander nauw verwant, en het is uit deze nauwe verwantschap, dat men, gelijk wij

---

1) Men houde hierbij in het oog, dat onze *oe* klank steeds door *u* is weergegeven.

reeds opmerkten [1]), tot de conclusie gekomen is, dat al de volken, door welke die talen gesproken worden, hoe verspreid zij ook zijn, eenmaal één land moeten hebben bewoond, ééne taal moeten hebben gesproken. Bij het vertrek uit het stamland, bij de verspreiding over den Archipel en later over de stille Zuidzee, nam elk der toen ontstane stammen, de oertaal mede naar zijne woonplaats.

Primitief gelijk, begonnen de talen van de verschillende volken allengs meer en meer van elkaar af te wijken, en zoo kwam het, dat er tusschen de Maleische talen te eener en de Polynesische talen te anderer zijde, om ons slechts tot deze twee te bepalen, zulk een belangrijk verschil ontstond. Desniettegenstaande is de verwantschap onmiskenbaar; niet alleen komen in de Maleische talen vele wortels en stamwoorden overeen met die der Polynesische talen, doch zij vertoonen een merkwaardige gelijkheid met deze laatste, wat haar gansche karakter en haren grammaticalen bouw betreft. In 't kort, beide talen vormen één grammaticaal systeem. Door eenige voorbeelden wenschen wij dit toe te lichten.

Wij zeiden zooeven, dat de wortels en stamwoorden der Maleische talen dikwijls met die der Polynesische overeenkomen, om dit aan te toonen, kiezen wij de telwoorden, allereerst het getal 5. Vijf is in het Mal. *lima*; evenzoo is het *lima*, of in de uitspraak *limå* in het Jav. ng. (krâmå, *gangsal*). Verder is het *lima* in het Bat., Daj. *limă* en weder *lima* in het Mak., Boeg., Alfoersch van Menado, en in de *băhasa tanah* van Ambon, zoo ook in het Bal., Malagasisch, enz. Doch *lima* is het ook op bijna alle eilanden van de Stille Zuidzee, op de Samoa- en de Tonga-eilanden, bij de Maoris, op Tahiti, op de Marquesas-eilanden, op Hawai, enz. Het eenige verschil is de substitutie van de *l* door de *r* dus *rima* bij de bewoners van sommige dezer groepen.

Het woord voor *twee* is in het Mal. *duwa*. Ook dit woord vindt men in de voornaamste talen terug, somtijds met de *d* door *r* vervangen, bijv. Boeg. *dûwa*, Mak. *rûwa*, Alfoersch van Menado *rua*, Bissayasch *duha*, Tagaalsch *da-lua*, Daj.

1) Inleiding, blz. XI.

duä, Bat. *duwa*, Malagasisch *roa* enz. In de Polynesische talen vinden wij, dat hetzelfde plaats heeft, terwijl hier ook de *l* wel als vervangingsletter dient, dus *rua* of *lua*.

Zeven is in het Mal. *tudju*, Mak. *tudju*, Daj. *udju*. In het Jav. wordt het echter *pitu* en zoo ook in de meeste talen: Bat. *pitu*, Boeg. *pîtu*, Alf. v. Menado *pitu*; Tag. en Biss. *pito*, Malagasisch *fito*. In al de Polynesche talen heeft men voor zeven hetzelfde woord *pitu*, doch onder de vormen *fitu*, *witu* of *hito*.

Voor drie zegt de Maleier *tiga;* Jav. kr. *tigå*, in het ngoko is het echter *telu* en zoo ook in de meeste andere talen. Mak. *tållu*, Boeg. *taellu* Alf. v. Menado *tĕlu;* Daj. *telo*, Tag. en Bis. *tatlo*, Bat. *tolu*, Malagasisch *telo*. In de Polynesische talen klinkt het gewoonlijk *tolu* of *toru*. Met deze vergelijking der telwoorden kunnen wij hier volstaan, daar wij duidelijk zien, dat de namen van den Westelijken tak bijna onveranderd met die van den Oostelijken overeenkomen. Niet altijd is dit echter het geval. In de Maleische talen komen de identieke woorden in den regel in meer volmaakten vorm voor; in de Polynesische talen zijn zij meer afgesleten. Ten einde dit te kunnen verklaren, moeten wij op eene eigenaardigheid der Polynesische talen letten, waarin zij van de Maleische zeer afwijken. De Polynesische talen kenmerken zich door een minder krachtig klankstelsel dan de Maleische; bij haar bekleeden de vocalen een eerste plaats. Een vaste regel toch is, dat alle woorden en lettergrepen op een vocaal uitgaan, en, daar sommige lettergrepen ook met een vocaal beginnen, bestaan de woorden dikwijls uit een opeenhooping van vocalen. Deze combinaties van vocalen vormen echter *geen* tweeklanken, zooals bij ons, doch iedere vocaal moet op zich zelf worden uitgesproken. Wanneer men dus de talen met elkaar vergelijkt, dan ziet men, hoe dat overheerschend vocalisme bij vele woorden zijn ontstaan dankt aan het eenvoudig niet uitspreken der consonanten.

De Zuidzee-volken hebben de uit het stamland medegenomen woorden echter niet onveranderd behouden, doch deze, uit zucht om vocalisch te spreken, langzamerhand gewijzigd. Allen deden dit door weglating van den slotmedeklinker, waar die aanwezig was, velen ook door den aanvangsconsonant van

woorden en lettergrepen prijs te geven. Een paar voorbeelden aan de taal der Tonga-eilanden ontleend, wijl de Tonga-eilanden in het centrum gelegen zijn, mogen hier, tegenover het Maleisch gesteld een plaats vinden.

Maleisch		Tongasch		Hollandsch
langit	=	*langi*	=	hemel.
akar	=	*aka*	=	wortel.
ikur	=	*iku*	=	staart.
hudjan	=	*usa*	=	regen.
ikan	=	*ika*	=	visch.
njiur	=	*niu*	=	klappernoot.
manuk	=	*manu*	=	vogel.
djalan	=	*sala*	=	gaan.

Ook in het Tahitisch vindt men dergelijke weglatingen van aanvangsconsonanten bijv. de *k*, wijl deze op Tahiti onbekend is. Zoo bijv. Mal. *akar*, Tongasch *aka*, Tahitisch *a'a*. De *k* wordt hier vervangen door de Grieksche spiritus lenis; zoo ook Mal. *ikan*, Tong. *ika*, Tahit. *i'a*. Merkwaardig is ook de verandering van het Maleische *ratus* = honderd. *Ratus* klinkt op de Samoa-eilanden *lau*, bij de Maoris *rau*, op Tonga *au*. Deze vervorming geschiedde aldus: *ratus* werd eerst *ratu*, daarop met weglating der *t* *rau* of *lau* eindelijk, nadat ook de *r* verloren ging, *au*.

Analoog aan dit voorbeeld laat men op Tonga van *rua* = twee de *r* vervallen, waardoor het dan *ua* wordt. Deze laatste vorm is ook op de Marquesas-eilanden in gebruik. De conclusie is derhalve: de Maleische en Polynesische volken hebben in hunne talen vele stamwoorden gemeen, die zij hebben overgenomen uit de oertaal, die zij, toen zij nog het gemeenschappelijk stamland bewoonden, spraken. Terwijl nu de Maleiers deze woorden ongeschonden bewaarden, hebben de Polynesiërs, uit zucht om vocalisch te spreken, vele dier woorden van hunne consonanten beroofd.

Hiermede hebben wij de gelijkheid der beide taaltakken aangetoond, voorzooveel het stamwoorden betreft. Zooals wij reeds zeiden, blijkt deze verwantschap echter ook uit hun karakter en grammaticalen bouw. Beide behooren tot hetzelfde systeem,

en verschillen in dit opzicht wezenlijk van de andere talen der oude zoowel als der nieuwere wereld. Zij dragen een geheel anderen stempel dan de talen van het aangrenzend gedeelte van het vaste land van Azië, hetzij men de talen van Achter-Indië, hetzij men de van het Sanskrit afkomstige, de Dravidische, de Transgangetische of de Chineesche talen neemt. Dit eigenaardig kenmerk wenschen wij thans kortelijk na te gaan.

Morphologisch kenmerken deze talen zich daardoor, dat die elementen, welke met de wortels van andere talen overeenkomen, hier echter beter stamwoorden geheeten, in den regel tweelettergrepig zijn, en waar zij eenlettergrepig verschijnen, dit door afslijting geworden zijn [1]). Ook is een stamwoord volkomen onbepaald. Een en hetzelfde woord kan de plaats van zelfstandig naamwoord, bijvoegelijk naamwoord en werkwoord bekleeden, kan dus in één zin in verschillende logische beteekenissen voorkomen, zonder door verbuiging of vervoeging eenige verandering in den vorm te ondergaan. Het logisch onderscheid wordt dan ook volstrekt niet altijd door verschil van grammaticalen vorm der woorden aangeduid. Bijv. het Maleische *sakit* beteekent niet alleen ziek, doch ook ziek zijn, ziek worden, ziekte. Zoo zegt men dus *orang sakit* = zieke menschen, *orang itu sakit* = die menschen zijn ziek, *banjak orang sakit* = vele zieke menschen en vele menschen zijn ziek, *djika orang itu sakit* = indien die menschen ziek worden, *sakitnja* = zijne of hare ziekte. Deze eigenaardigheid dus, dat een grondwoord in één zin zonder verschil in den grammaticalen vorm in verschillende logische beteekenissen kan voorkomen, hebben alle Maleisch Polynesische talen gemeen. Het streven der taal is echter, die onbepaalde beteekenis te beperken, de stamwoorden tot bepaalde woordvormen, tot rededeelen te stempelen. De middelen, die de taal daartoe gebruikt, zijn geheel uitwendig, en bestaan uit eene verdubbeling van het grondwoord of verdubbeling (reduplicatie) van de eerste lettergreep, het meeste echter door het gebruik van prae- en suffixen. Nemen wij bijv. het grondwoord *adjar*, hetwelk volkomen onbepaald is. Met *mĕng* daarvoor, *mĕngadjar*

---

1) Men leze hierbij het uitstekend résumé in Prof. Veth's Java dl. I, blz. 439.

wordt het leeren, met *bĕ bĕladjar* = studeeren, met *pĕng* = *pĕngadjar* onderwijzer, met *pĕ*, *pĕladjar* = *leerling* enz. Het tweede kenmerkende is dus, gelijk wij zooeven zeiden, het stempelen van stamwoorden tot bepaalde rededeelen door herhaling en reduplicatie, door het gebruik van bepaalde klankmiddelen, praefixen en suffixen, die dikwijls zeer fijn de beteekenis van het grondwoord nuanceeren. Tot zoover de overeenkomst tusschen beide takken, thans het verschil. Dit bestaat in hoofdzaak in het aantal der vervormingen en in de klankmiddelen waardoor deze worden gekenmerkt, waaruit wederom volgt, dat de scheiding moet hebben plaats gehad vóór men aan de vorming der rededeelen, de nuanceering der stamwoorden door affixen gekomen was of, toen men, met betrekking tot de grammaticale vorming nog niet „über die Wurzelvariëtäten hinausgekommen" [1]) was.

De Polynesische talen zijn in dit opzicht minder ontwikkeld dan de Maleische; de prae- en affixen nuanceeren daarin nog niet zoo fijn de beteekenis der stamwoorden, deze is nog onbepaalder; zij naderen dus meer de Chineesche talen.

Hoofdzakelijk valt dus op te merken, dat de klankmiddelen, waardoor de grammaticale vormen van de woorden bepaald worden, nog partikelen zijn, welke losweg aan het woord, dat bepaald moet worden, toegevoegd worden. Bij de Maleische talen bestaat echter reeds een innige verbinding tusschen het affix en het woord. In vele gevallen zijn die twee zoowel in het determineerend element als in het te determineeren grondwoord, door phonetische verandering samengevloeid. In sommige gevallen hebben de affixen zelfs phonetische veranderingen in het grondwoord te voorschijn geroepen en vormen praefix en suffix met het grondwoord ééne woordeenheid. Zoo bijv. *mĕn*. Dit praefix kan niet altijd losweg aan het grondwoord worden toegevoegd, zooals bij *dapat*, *mĕndapat* = verkrijgen. In de meeste gevallen assimileert zich de *n* met de aanvangsletter van het grondwoord, terwijl deze aanvangsletter ook wel vervalt, bijv. *sapu* = bezem; *menjapu* = bezemen, vegen. Hier wordt dus de *n* van *mĕn* voor de *s* in *nj* veranderd, terwijl

1) Müller, Algemeine Ethnographie, blz. 324—325 en blz. 374.

de *s* zelf vervalt. Zooals wij zeiden, worden de determineerende elementen losweg aan het gedetermineerde woord toegevoegd; er bestaat geen streven naar een meer innige verbinding tusschen de twee bestanddeelen, in tegenstelling met de Maleische talen waar dat wel bestaat. Daardoor missen de Polynesische talen ook de infixen, die in de Maleische talen voorkomen. Deze infixen zijn ontstaan uit praefixen, welke zich achter de aanvangsletter van het stamwoord hebben vastgezet, zoo is bijv. het infix *um* in het Bataksch uit het praefix *ma* ontstaan [1]).

Deze infixen worden achter de aanvangsletter van het stamwoord ingeschoven, zooals *gilang* = schitteren; *gumilang getar* = sidderen; *gumetar* waaruit hun innige verbinding blijkt.

Wij hebben hiermede de Maleische talen in betrekking tot de Polynesische beschouwd, op de overeenkomst hiertusschen alsmede op hare verschillen gewezen. In ontwikkeling staat, wat de woordvorming aangaat, de Maleische taaltak bovenaan, tot wier meer opzettelijke beschouwing wij thans zullen overgaan.

b. De Maleische taaltak.

Wij hebben gezien, hoe in de talen van de Zuidzee een zekere afslijting van de woorden plaats heeft, die zich voornamelijk openbaart in het niet uitspreken van slotmedeklinkers, waar deze oorspronkelijk aanwezig waren, zoodat in de Pol. talen al de woorden op klinkers uitgaan. Een dergelijk verschijnsel, hoewel niet in die mate, nemen wij ook in den Maleischen taaltak waar. Voornamelijk is dit het geval bij het Menangkabausch, het Makassaarsch en het Boegineesch.

Het Menangkabausch, de taal, die door de Maleiers der Padangsche Bovenlanden of Menangkabausche Maleiers gesproken wordt, is slechts het gewone Maleisch, doch met een zeer gewijzigde uitspraak, in de eerste plaats bestaande in het niet uitspreken van de meeste slotmedeklinkers welke òf geheel wegvallen òf door andere, minder harde worden vervangen. Voornamelijk zijn dit de *k*, *t* en *p*. Doch ook de vooraf-

1) v. d. Tuuk, Tobasche spraakkunst, blz. 124 en 98, 54, 11. — Matthes, Boegineesche spraakkunst blz. 116.

gaande klinker blijft niet altijd onveranderd, de *a* bijv. als zij de *t* voorafgaat, wordt *è* evenzoo als zij de *p* voorafgaat o dus *amat* = veel wordt *amè*, *sarap* = fijn vuil, stofjes wordt *saro*, enz. Wij behoeven de vormveranderingen welke andere klinkers op dezelfde wijze als de *a* ondergaan, niet verder op te sommen. Het was ons hier alleen te doen om den slotmedeklinker. Door vervalling van de slotmedeklinkers k, t, p, wordt dus de laatste lettergreep een opene. Geheel open wordt zij echter niet, daar zij een soort van sluiting ondergaat, door den klinker, welke den slotmedeklinker voorafgaat, of den klinker welke dezen vervangt of verlengt, zeer kort uit te spreken, als het ware in de keel terug te dringen [1]).

Dr. v. d. Tuuk beschouwt het dan ook zoo, dat de slotmedeklinker vervangen wordt door een half uitgesproken, een opgeslokte *k*, die hij door *q* wil voorstellen, dus *amèq*, *anaq*, *saroq*.

De *s* wordt eveneens in het Menangkabauwsch niet uitgesproken, doch vervangen door eene zacht geadspireerde *h*, waarbij de voorafgaande klinker, in bepaalde gevallen verandering ondergaat, de *a* bijv. *è* wordt, dus *amas* = goud, *amèh*, *bĕtis* = scheenbeen, *batèh*. De *r* en *l* worden in het geheel niet gehoord of, volgens dezen zegsman, hoogstens beide veranderd in een zacht gebrouwde *r*, dus *bĕsar* = groot, *basa*, *akal* = list, *aka*. Alleen blijven de nasalen als sluitletters over bijv. *kĕring* = droog, *kariĕng*. Als sluitletters, behalve bij woorden, die op vocalen uitgaan, blijven dus slechts de *h*, de zachtgebrouwde *r*, de half ingeslikte *k* en de nasaal over.

Bij het Makassaarsch en Boegineesch treffen wij iets dergelijks, doch in nog meerdere mate aan. Wanneer wij het Makassaarsch en Boegineesch vergelijken met de verwante talen in den Archipel, dan zien wij, dat de identieke woorden, welke in deze laatste talen op een medeklinker uitgaan in de eerste zonder dien medeklinker voorkomen. De Makassaren en Boegineezen hebben in de eerste plaats, evenals de Menangkabauwsche Maleiers de uitspraak van de *k*, *t* en *p* en vervolgens die van de *g*, *d* en *b*, aan het slot van een woord doen vervallen.

---

1) Ind. Gids 1881, dl. I, blz. 764.

Deze worden eenvoudig weggelaten: dus *langit* = hemel, *langi* *âtap* = dakbedekking, *âta*, *anak* = kind, *ana*. De laatste lettergreep wordt dus ook hier open, doch ook hier heeft weder een soort van sluiting plaats en wel door de eigenaardige uitspraak van den klinker, die weg viel. Dr. Matthes noemt deze voor den Europeaan uiterst moeilijk, daar zij plaats heeft, door den adem maar half uit te blazen en dan weder eenigszins op te halen. De heer Matthes stelt voor om die eigenaardige uitspraak aan te duiden, door een vertikaal streepje op den eindklinker dus langí, âtá, âná. De heer v. d. Tuuk echter beschouwt die uitspraak, zooals wij reeds vroeger zagen, als een opgeslokte *k* en wil dus langiq, âtaq en ânaq schrijven. Verder onderscheidt Dr. Matthes, scherpe en zachte slotmedeklinkers.

Ook de l, r en s vermijden de Makassaren en Boegineezen in de uitspraak bijv. *tutur* = praten, *tutu*, *guntur* = donder, *guntu*, *lĕpas* = los, *lapa*. Zij voegen echter dikwijls achter deze r, l en s als uitgang, een klinker om daardoor hunne uitspraak aan het slot te ontgaan bijv. *ipar* = *îpará* (of *îparăq*), *bĕras* = rijst, *bêrasá*, *bijar* = laten, *bijará*, *lĕpas* = los, *lêpasá*, *guntur* = donder, *gunturu*, *bĕdil* = geweer, *badilí*. Het zijn weder alleen de nasalen, die overblijven, doch ook hierin is beperking. Woorden, die in aanverwante talen op *m* of *n* uitgaan, veranderen die letters in het Mak. en Boeg. in *ng* dus *djam* = st! = *djang*, *ringan* = licht = *rîngang*. Wanneer wij dus resumeeren, blijkt het volgende: 1ste bij het vergelijken van de Mak. en Boeg. talen met de aanverwante talen van den Archipel zien wij hoe de woorden, welke identiek zijn en in de andere talen op een *k*, *t* of *p* uitgaan, in deze zonder die *k*, *t* of *p* voorkomen doch dat: 1ste de voorafgaande klinker, welke dan open komt, min of meer gesloten wordt uitgesproken; 2de dat woorden in andere talen op r, l en s uitgaande in het Mak. en Boeg. soms zonder die *r*, *l* of *s* voorkomen, in de meeste gevallen echter wel die *r*, *l* en *s* behouden hebben, doch gevolgd door een klinker, welke eveneens min of meer gesloten wordt uitgesproken en ten slotte, dat de woorden welke in aanverwante talen op een neusklank eindigen in het Mak. steeds den keelneusklank *ng* hebben. Deze beperking in het gebruik van den slotmedeklinker geldt voor alle woorden, ook

voor die, welke uitsluitend Makassaarsch en Boegineesch zijn.

Het Menangkabauwsch, en nog meer het Makassaarsch en Boegineesch kennen dus slechts enkele medeklinkers als sluitletters. Het Menangkabauwsche de *h* als zacht gebrauwde *r*, het Boegineesch en Makassaarsch den keelneusklank *ng*; beide een eigenaardige min of meer uitgesproken klinker, de half opgeslokte *k* van Dr. v. d. Tuuk. Deze talen kunnen wij half vocalische talen noemen. Bepaalde vocalische talen, talen die alleen woorden kennen, welke op klinkers uitgaan, komen in den Maleischen taaltak maar tweemaal voor; zij zijn het Malagasisch en het Niasch. Vermoedelijk zijn er nog meer, doch deze twee alleen zijn op het oogenblik bekend. Het Niasch is nog te weinig bekend om te kunnen zien, hoe het vocalisme daarin ontstaan is. In het Malagasisch echter zien wij, door vergelijking met de aanverwante talen, hoe de identieke woorden, welke in de voornaamste talen op een medeklinker uitgaan, in het Malagasisch zonder dien medeklinker voorkomen of dat op hen een medeklinker volgt, als *tandjung* = hoek *tangu*, *minjak* = olie, *mina*, *mipis* = dun, *mifi*, *anak* = kind, *ganaka*, *masak* = rijp, *masaka*, *tahun* = jaar, *tauna* enz. Wij hebben dus hier een analoog verschijnsel als in het Makassaarsch en Boegineesch, wat namelijk het toevoegen van een klinker achter den slotmedeklinker betreft, als middel om een woord vocalisch te maken.

De overige talen van den Archipel, het Maleisch, Javaansch, Bataksch, Dajaksch, Tagalasch, Bissayasch en andere Philippijnsche talen, het Alfoersch van de Minahasa, enz. hebben even dikwijls consonanten als vocalen tot sluitletter van woorden. In het Javaansch bijv. kunnen alle consonanten sluitletters zijn, uitgezonderd de halfklinkers *w* en *j*, de verhemelteletters ꦕ *tj* en ꦗ *dj* en de tongletters ꦝ *ḍ* en ꦛ *ṭ*; in het Maleisch eveneens alle uitgezonderd de ج *dj* en چ *tj* en ڽ *nj* benevens ڠ *ng*, doch in het Bataksch zijn het weder alleen de scherpe medeklinkers *k*, *t* en *p*, de nasale *ng*, *n* en *m* en de trillers *r* en *l* en in het Daïrisch bepaaldelijk nog de *h*. [1])

---

1) v. d. Tuuk, Tob. Spraakkunst blz. 10 vv

Deze talen kunnen wij consonantische, talen noemen. En hiermede zijn wij van zelf tot de onderscheiding halfvocalische en consonantische talen gekomen.

c. Praefixen, suffixen en affixen.

Het eigenaardige van de Maleische talen, wat de grammaticale constructie betreft, hebben wij reeds leeren kennen bij de behandeling van den Maleisch-Polynesischen taalstam in het algemeen. Voor de Maleische talen geldt dan ook de regel, dat stamwoorden of wortels gewoonlijk tweelettergrepig zijn en dat de stamwoorden in den zin, zonder eenig verschil in grammatischen vorm, in verschillende logische beteekenissen kunnen voorkomen. De middelen, waardoor die grondwoorden dan gedetermineerd worden tot bepaalde grammatische deelen, hebben wij ook reeds nagegaan; het geschiedt voornamelijk door het gebruik van praefixen en suffixen. Een afzonderlijk middel tot woordvorming, dat de Maleische talen eigen is, en dat de Polynesische talen missen, zijn de infixen, dat reeds wijst op eene innige verbinding tusschen het grondwoord, dat bepaald moet worden en het bepalend element.

Echter zijn deze infixen slechts zeer gering in aantal en zij komen niet in alle talen voor. De voornaamste infixen zijn *um* en *in*, welke beide achter den eersten medeklinker van het stamwoord ingeschoven worden. Het infix *um* vormt toestandswoorden en komt voor in het Tagaalsch, Alfoersch van de Minahasa, Javaansch en Bataksch, terwijl het, hoewel ook gebruikelijk in het Maleisch, het Dajaksch en Malagasisch, daarin slechts uiterst zelden gebezigd wordt. Het infix *in*, dat een passief vormt, vindt men in het Tagaalsch, Alfoersch van de Minahasa, Bataksch, Javaansch (hoewel verouderd) [1]) en Malagassisch.

Het aantal praefixen en suffixen is daarentegen talrijker en tusschen die, welke in de verschillende talen gebezigd worden, bestaat dikwijls een groote overeenkomst. Zoo komt bijv. *ma* of *me* door een neusklank gesloten, tot vorming van actieve

1) Kern, Oorkonde van Çaka, Bijdragen, 4de vlgr. dl. X, blz. 83.

werkwoorden in bijna alle talen voor. Algemeen is ook het veranderen van de *m* van dit voorvoegsel *ma* of *me* in *p* tot vorming van substantieven met actieve beteekenis (nomina agentis), evenzoo *pa* tot vorming van causatieven in het Makassaarsch, Boegineesch, Bataksch, Dajaksch, Tagaalsch, Alfoersch van de Minahasa, enz.

De praefixen en suffixen, zooals wij vroeger reeds zeiden, nuanceeren de beteekenis van de stamwoorden dikwijls op de fijnste wijze. Vooral in het Tagaalsch heeft zich een dergelijk kunstrijk systeem ontwikkeld, waardoor deze taal, wat rijkdom aan grammiticale vormen betreft, onder de Maleische talen bovenaan staat. Op haar volgen wel het Bataksch en het Alfoersch in de Minahasa, die in dit opzicht veel overeenkomst met het Tagaalsch hebben. Na het Bataksch en het Alfoersch in de Minahasa kunnen zoowel het Javaansch als het Malagassisch als zoodanig genoemd worden. [1])

Hiermede mogen wij het kenmerkende, althans wat het grammaticale gedeelte betreft, der talen van den Ind. Archipel voor afgehandeld beschouwen. Natuurlijk moesten wij ons tot enkele algemeenheden bepalen, daar het ons doel niet was een vergelijkend overzicht te geven van de grammaticale vormen in de verschillende talen, doch slechts het eigenaardige van den geheelen taalstam in enkele trekken te schetsen. Daarom ten slotte nog eenige opmerkingen aangaande den aard en het karakter der Maleische talen in het algemeen.

Deze talen, algemeen gesproken, kenmerken zich door eene bijzondere armoede aan woorden, welke het algemeene moeten uitdrukken, daarentegen zijn zij rijk aan woorden, welke het bijzondere te kennen geven. Dit is slechts een gevolg van den graad van ontwikkeling van den Malayo-Polynesiër, die hem voor het algemeene geen zin doet hebben, die hem het algemeene in het bijzondere niet doet opmerken en dat algemeene onder een algemeenen term doet samenvatten. Hij bestempelt daarom alleen het verschillende bijzondere met verschillende benamingen. Zoo bijv. om slechts een enkel voorbeeld te noemen, bezit geen Malayo-Polenesiër

---

1) v. d. Tuuk, Outlines of a Grammar of the Malagasy language, blz. 6—7.

een algemeen woord voor „dragen", doch wel bijzondere bewoordingen voor „over den schouder dragen", „op den rug dragen", „op het hoofd, aan de hand, op den arm, in de handen, aan de hand dragen"; het Alfoersch van de Minahasa kent daarvan o. a. 19 verschillende uitdrukkingen. Zoo ook kent het Bataksch en andere talen geen algemeen woord voor „aap", terwijl het iedere aapsoort met haar bijzonderen naam aanduidt. Dit neemt echter niet weg, dat deze bijzondere woorden oorspronkelijk dikwijls van algemeene werden afgeleid [1]). In het Makassaarsch bijv. is kip = *djangang* afgeleid van de algemeene benaming *djangang-djangang* = vogel en *panne-panne* aardewerk, porcelein van *panne* = bord [2]). Hetzelfde vinden wij in het Boegineesch alwaar kip = *manu* heet, afgeleid van *manumanu* vogel, in het Sasaksch (Lombok) waarin dit dier *manok*, afgeleid van *manokan* vogel, en in het Bataksch waarin het *manuk* heet [3]). Het spreekt echter wel van zelf, dat in dit opzicht, de eene taal meer ontwikkeld is dan de andere, wat daarom niet wegneemt, dat het veelal regel is, dat voor het algemeene een naam ontbreekt, terwijl die voor het bijzondere bestaat. De Maleische talen zijn dus, wat dit laatste aangaat, rijk, wat het eerste betreft, arm te noemen. Vooral geldt dit voor het Javaansch.

Wanneer men den woordenschat der Maleische talen nagaat, ziet men, dat hij een menigte woorden aan andere talen ontleend heeft, vooral aan drie hier in het bijzonder te noemen, het Oud-Indisch, het Sanskrit en het Arabisch.

Den grootsten invloed op de talen van den Archipel heeft het Sanskrit gehad [4]), wat niet te verwonderen is, daar de Maleische volken de eerste beschaving van de Indiërs ontvingen. Immers hun schrift, hun literatuur, zelfs hun godsdienst ontvingen zij van de Hindoes. Rechtstreeks ontleenden echter alleen het Javaansch en het Maleisch woorden aan de

1) v. d. Tuuk, Tijdschrift v. Ind. T. L. en v. K., dl. XVIII, blz. 149—150.

2) v. d. Tuuk, Bataksch Woordenb., i. v., *pinggan*.

3) v. d. Tuuk, idem, i. v. *manuk*.

4) Crawfurd, Indian Archipelago, vol. II., blz. 106 v.v. — Crawfurd, Malay Grammar, dissertation, XLVII. — Maxwell, Malay language, blz. 8, noot.

Hindoes, waarom in die talen hun aantal het grootst is. De andere talen in den Archipel, zooals het Bataksch, het Dajaksch, het Makassaarsch, het Boegineesch, deden dit zijdelings en wel door tusschenkomst van Javanen en Maleiers. Voor het Bataksch werd door Dr. v. d. Tuuk aangetoond, dat de Sanskritwoorden, in die taal aanwezig, door Maleische volken er in werden gebracht, daar zij, blijkens hunnen vorm, eerst veranderd werden naar de klankwetten van het Maleisch [1]). Wat het Makassaarsch en Boegineesch aangaat, zegt Dr. Matthes, dat de Sanskritwoorden, die daarin voorkomen, zij het dan ook slechts in geringen getale, door middel van Javanen of Maleiers daarin kwamen [2]). Dit zelfde valt ook omtrent het Lampongsch op te merken [3]).

De oostelijke talen bevatten zoo goed als geen Sanskritwoorden; evenmin bevat het Dajaksch ze. Die welke in de eerste voorkomen, werden door de Maleiers ingevoerd. In de tweede plaats hebben de Maleische talen een menigte woorden van het Arabisch geborgd; in welk opzicht het Javaansch en Maleisch weder bovenaan staan. De meeste dezer woorden hebben betrekking op den godsdienst en het recht, de overige werden overgenomen uit ingenomenheid met de in de oogen der inlanders heilige taal. Ook in de andere talen komen Arabische woorden voor, en wel voornamelijk in die van de volken welke den Islâm omhelsden, dus in het Makassaarsch en Boegineesch.

Behalve aan het Sanskrit en het Arabisch [4]) hebben de talen van den Archipel ook woorden aan het Chineesch, hoewel slechts zeer weinige, aan het Portugeesch [5]) en aan het Hollandsch ontleend. De laatste zijn natuurlijk in de eerste plaats die, welke op bestuurszaken betrekking hebben. Over het algemeen zijn echter de woorden uit het Hollandsch overgenomen betrekkelijk gering in aantal, wat wel te bevreemden

1) v. d. Tuuk, Tobasche Spraakkunst, Inleiding VI.

2) Matthes, Makassaarsche Spraakkunst, Inleiding IX, — Matthes, Boegineesche Spraakkunst, Inleiding VII.

3) v. d. Tuuk, Tijdschr. v. Ind. T. L. en VK, al. XVIII, blz. 150.

4) De Clercq, Het Maleisch der Molukken, blz. 1—60.

5) Het Malagasisch ontleende vooral veel woorden aan het Perzisch, v. d. Tuuk, Vier Maleische Vertellingen, Aanteekening XII.

is, daar men juist zou moeten verwachten, dat de taal der overheerschers meer ingang moest hebben gevonden. Dr. Matthes, die het feit van het gering aantal Hollandsche of in het algemeen Europeesche woorden in het Makassaarsch en Boegineesch constateerde, zegt, dat dit misschien daaraan moet toegeschreven worden, dat de Makassaren en Boegineezen zeer weinig sympathie voor de Europeesche talen koesteren.

Behalve van de vreemde talen tot een geheel anderen taalstam behoorende, het Sanskrit, Arabisch en Chineesch en de Europeesche talen, het Hollandsch, Portugeesch en Engelsch, hebben de Maleische talen onderling veel woorden van elkander overgenomen, waarbij men echter de taalverwantschap in het oog moet houden. In de eerste plaats heeft het Maleisch tot vermeerdering van den woordenrijkdom van de meeste talen van den Archipel bijgedragen. En dit is niet te verwonderen. De Maleiers hebben zich over den geheelen Archipel verspreid en vreemdelingen, als Arabieren, Chineezen en Europeanen, leerden hun taal voor het dagelijksch verkeer, waarin de andere volken de vreemdelingen tot het onderhouden hunner betrekking met de strandplaatsen [1]) navolgden. Het Maleisch is dus de „lingua franca" van den Archipel.

De inlander, Alfoer, Batak, Dajak, enz., beschouwt het Maleisch als de fatsoenlijke taal, als het kenmerk van meerdere beschaving [2]), kent die taal den voorrang toe boven zijn moedertaal, en bezigt haar dus gaarne of, zoo hij het in het spreken van het Maleisch nog niet ver genoeg heeft kunnen brengen, zal hij althans woorden en uitdrukkingen, die hij machtig is geworden, met voorliefde te pas brengen. Bij de volken, die den Islâm omhelsden, speelt de godsdienst daarbij nog een zekere rol, daar het Maleisch de taal is van het Mohammedaansche volk van den Archipel bij uitnemendheid. De nieuwe bekeerlingen zoeken dus ook zooveel mogelijk, meer dan anderen, Maleisch te spreken, waarom er dan ook geen taal in den Archipel kan genoemd worden, waarop het Maleisch niet zijnen invloed heeft doen gelden; op deze is het echter meer

1) Graafland, de Minahassa, al. II, blz. 35.
2) Meded., v. w. het Ned. Zend. Gen., dl. XV, blz. 16.

op gene minder, doch nergens duidelijker waarneembaar dan in het Bataksch. Deze taal heeft reeds van oudsher Maleische woorden opgenomen en vooral in het Mandaïlingsch komen veel Menangkabausche woorden voor. In den laatsten tijd, met de toenemende uitbreiding van den Islâm, is het gebruik van het Maleisch en daarmede het overnemen van Maleische woorden in deze taal zelfs zóó sterk toegenomen, dat de Mandaïlingsch sprekende Bataks, volgens Dr. v. d. Tuuk, goed op weg zijn om hunne taal slecht te leeren spreken en schrijven [1]). Een andere taal, die eveneens sterk den invloed van het Maleisch heeft ondervonden, is het Dajaksch, althans het Dajaksch der stammen, die de kuststreken bewonen. Verwondering kan dit wel niet baren, daar deze Dajaks vroeger aan het gezag van de Maleische vorsten der kuststreken onderworpen waren. In het Maleisch, dat daar gesproken wordt, vindt men drie stadiën: 1ste ziet men, dat het Maleisch zoozeer het burgerrecht verkregen heeft, dat het acquivalente Dajaksche woord geheel buiten gebruik is geraakt; 2de dat voor Maleische woorden nog zuiver Dajaksche uitdrukkingen bestaan, die nòg gebruikt worden, doch uitsluitend door slaven en vrouwen; 3de dat Maleische en Dajaksche woorden ad libitum worden gebezigd [2]). Iets dergelijks valt omtrent de Bĕhasa tanah (lage taal) op Ambon op te merken.

De hier aanschouwde voorbeelden achten wij voldoende om den invloed van het Maleisch op de andere talen van den Archipel te doen kennen.

Van al de talen van den Archipel is dus het Maleisch het meest verbreid. De overige talen zijn, ieder voor zich, beperkt tot het volk, door hetwelk zij gesproken worden. Bovendien, zooals wij reeds zeiden, is het Maleisch tevens de omgangstaal geworden, waarvan de vreemdelingen zich allerwege bij voorkeur bedienen en tevens werd het in zekeren zin de officieele taal. Dit blijkt o. a. uit het feit, dat op Java, de hooge inlandsche ambtenaren niet gaarne in het Javaansch worden aangesproken [3]). Het Maleisch, dat in het dagelijksch leven ge-

1) v. d. Tuuk, Tobasche Spraakkunst, Inleiding VIII.
2) Hardeland, Dajaksche Grammatik, blz. 3.
3) v. Gorkum, Gids voor de kontroleurs, blz. 18—21.

bezigd wordt, noemt men wel eens laag Maleisch in tegenstelling van de literarische taal, die hoog Maleisch geheeten wordt. De heer v. d. Tuuk stelt daarom voor, het eerste conventie-Maleisch, het tweede centralisatie-Maleisch te noemen. Het laag- of conventie-Maleisch is slechts een brabbeltaal, die, zooals Dr. v. d. Tuuk, verder zegt, geen regelen kent, daar het door vreemdelingen gesproken wordende, die regels aanneemt, welke iedere spreker er volgens zijn begrip aan geven wil. Daarom verschilt het Maleisch, dat in de verschillende deelen van den Archipel gesproken wordt dan ook, daar het, op de verschillende plaatsen waar het de omgangstaal werd, vele woorden uit de aldaar gesproken landstaal overnam. Zoo bevat het Borneo-Maleisch vele Dajaksche, en dat van Menado vele Alfoersche woorden.

Eene bijzonderheid, die de talen van den Archipel kenmerkt, is de onderscheiding in taalsoort. Wij hebben hierbij in de eerste plaats op het oog de onderscheiding in taalsoorten naar gelang van den stand, waartoe de spreker behoort. Voornamelijk treedt deze op Java sterk op den voorgrond. De mindere Javaan toch bedient zich, als hij tot een meerdere spreekt, van geheel andere woorden, bezigt dus een geheel andere taal, dan de meerdere, die tot zijn mindere spreekt. In dit opzicht kent men op Java voornamelijk drie talen en wel: 1ste het *ngoko* (tutoyer) d. i. de platte taal zonder plichtplegingen, die door het gemeene volk, de kinderen onder elkander en door de meerderen tegen de minderen gesproken wordt, 2de het *kråmå* d. i. de beleefde taal, die gebruikt wordt, door minderen tot meerderen en ook gewoonlijk door de aanzienlijken en allen, die maar eenigen rang hebben, onder elkander, wel te verstaan als zij gelijk in rang zijn; 3de het *màdjå* d. i. de middentaal, de taal der vriendelijke gemeenzaamheid, die gesproken wordt door ambtelooze personen van gelijken rang onder elkaar, wanneer het ngoko niet vriendelijk genoeg en het kråmå te beleefd of te onderdanig wordt geacht [1]). Er zijn nog andere taalsoorten, doch deze kunnen hier buiten vermelding blijven.

1) Over het verschil tusschen kråmå en ngoko vergelijke men Veth, Java. dl. blz. 439—440, en over het ontstaan dezer beide talen blz. 441.

Bij andere volken in den Archipel treft men deze taalsoorten niet aan.

Hoogstens openbaart zich dit verschil in het gebruik der voornaamwoorden, zooals bijv. in het Maleisch. Naar gelang der verhouding bezigt men voor ik *aku*, *kita*, *hamba*, *sĕhaja*, *ulun*, *dĕngan*, *patik*, *hamba tuwan*, *jang dipĕrhamba*, *beta*, *guwa* en wel als volgt: tot zijns gelijken of minderen, van een klein kind tot zijn ouders en van den mensch tot God, *aku*; ook in het algemeen in geschriften als er van verschil in rang of leeftijd geen sprake is. Als pluralis majestatis bezigt men *kita* of *kami* en beleefdheidshalve, zelfs tegen minderen *sĕhaja* of *hamba*. Het laatste is minder nederig dan het eerste. Tot bedienden en gering volk zegt men te Batavia *guwa* (Chineesch) of *aku*, tot den regeerenden vorst *patik*. De vorst tegen zijn onderdanen gebruikt weder *kita*, tegenover zijn Rijksbestierder, als met hem gelijk in rang en tot zijne moeder sprekende *beta* enz. [1]).

Alleen in het Balineesch treft men weder de onderscheiding in hooge, midden en lage taal aan, doch dit is aan Javaanschen invloed toe te schrijven. Echter bestaan hier geen bepaalde woorden voor de drie taalsoorten.

Een andere onderscheiding is die in oude en nieuwe taal. Zoo spreekt men van Oud Javaansch of Kawi en Nieuw Javaansch [2]), Oud en Nieuw Boegineesch [3]) enz.

Een derde onderscheid valt waar te nemen tusschen de dagelijksche taal en die, welke bij godsdienstige plechtigheden wordt gebruikt. Zelfs is dit veelal regel en natuurlijk, wijl de godsdienstige formules onveranderd blijven, doch de taal zich wijzigt. Zoo bedienen de heidensche priesters, *bissu's* der Boegineezen en Makassaren zich van eene bijzondere taal [4]), evenzoo de *balians* der Dajaks, welke *basa sangiang*, geestentaal, genoemd wordt. Deze talen onderscheiden zich hoofdzakelijk, door

1) Klinkert, Nieuw Nederl. Mal. Wwb., i. v. *ik*.
2) Veth, Java, dl. I blz. 407 vv.
3) Matthes, Boegineesche Spraakkunst, Inleiding. — Matthes, Makassaarsche Spraakkunst, Inleiding VIII.
4) Matthes, Iets over de Bissoe's enz. blz. 2. — Hardeland, Dajaksche Grammatik, blz. 7—9.

de daarin gebruikt wordende woorden, die het volk niet verstaat, woorden òf verouderd, òf uit vreemde talen overgenomen, die de priesters zelf dikwijls niet meer begrijpen. Een dergelijke taalsoort vindt men ook bij de Bataks alwaar zij *hata pangaraksaon* heet en die door de wichelaars gebruikt wordt om geesten op te roepen. Deze heeft echter geen verouderde woorden, doch is een meer versierde omschrijvende taal, waarmede ook levenlooze voorwerpen worden aangesproken als waren zij personen. Zij krijgen een naam aan deze of gene eigenschap van het voorwerp ontleend. Voor vuur *api* zal men bijvoorbeeld zeggen *si-adji ma-hirlo-hirlo* (vorst Flikkeraar). Behalve de wicheltaal hebben de Bataks nog andere taalsoorten, die bijna alle voor godsdienstige doeleinden gebruikt worden. Dr. v. d. Tuuk noemt zelfs een vijftal op. [1]) Hiervan vermelden wij slechts de *andung*-taal, die door de vrouwen gebruikt wordt als zij over een lijk weeklagen en de kamfertaal *hata ni partodung*, die door de kamferzoekers gesproken wordt.

Deze laatste is ook elders op Sumatra in gebruik. De eerste bestaat in versierde uitdrukkingen, die nu eens verouderde woorden zijn, dan weder omschrijvende, die men door 't voorhechtsel *si* den vorm geeft van eigennaam; zoo bijv. *si-mandjodjak* = stapper in plaats van *pat* = been [2]). Wij vermelden juist deze taal, dewijl die ook in zooverre in het dagelijksche leven voorkomt, dat verhalen er mede doorspekt worden, gelijk in Dajaksche verhalen woorden uit de basa sangiang worden gebruikt.

Volledigheidshalve zij hier nog aan toegevoegd, dat de verschillende talen niet zelden nog een aparte dieventaal bezitten, in den regel gevormd door omzetting van eenige lettergrepen, dikwijls ook door omzetting der letters van het geheele woord. Sommigen zijn in het gebruik daarvan zulke meesters, dat men van hun gesprek geen woord verstaat. Deze dieventaal is ook weder bij de Bataks [3]) bekend en verder bij de Maleiers te Padang. Evenzoo bezigen de Tagalen het zoogenaamde Kawi, wanneer

1) v. d. Tuuk, Tobasche Spraakkunst, Inleiding V.
2) v. d. Tuuk, Tobasche Spraakkunst, Inleiding V.
3) Niemann, Bijdragen tot de T. L. en Vlk. v. Ned. Indië. 3de volgr., dl. I, blz. 2. noot 3.

twee personen met elkaar spreken en niet door een derden wenschen te worden verstaan. In plaats van *tubig* = water zeggen zij dan *bigtu*. De naam *kawi* zelf is een omzetting van *wika* = spreken. Hetzelfde geldt voor de Alfoeren van de Minahasa en voor de Badjo's, die langs de kusten zwerven.

Ten slotte hebben wij nog een kenmerk der Archipeltalen te behandelen, de splitsing in dialecten, die natuurlijk bij de eene taal meer ontwikkeld zijn dan bij de andere. Bij verschillende talen echter valt van dialectverschil niet te spreken, als bijv. het Menangkabauwsch en het Riouw Maleisch, het Soendaneesch, het Madoereesch, het Bataksch, het Makassaarsch en Boegineesch. Anders is dit echter bij andere talen, zooals het Dajaksch, dat uit tal van dialecten bestaat, het Alfoersch van de Minahasa, dat, hoewel slechts gesproken door 150,000 zielen, die een zeer kleine uitgestrektheid land bewonen, acht dialecten telt. Nog sterker is dit bij de bĕhasa tanah, die op de Moluksche eilanden gesproken wordt. Zij bestaat uit een groot aantal dialecten, aan een of meer dicht bij elkaar gelegen dorpen eigen, die voor de bewoners van andere plaatsen geheel onverstaanbaar zijn. Alleen op het kleine eiland Ambon zijn een tiental dialecten in gebruik [1]). Evenzoo is het op Ceram. Alleen op de Noordkust in de afdeeling Wahaai telt men er vijftien.

De splitsing der oorspronkelijke taal in zooveel dialecten was een noodzakelijk gevolg van de afzondering en het gebrek aan gemeenschap der verschillende stammen met elkander, tengevolge van onderlinge oorlogen en veten.

De taal ontwikkelde en wijzigde zich dientengevolge in kleine kringen en zoo ontstonden er bijna evenzoovele dialecten als dorpen, wat bevorderd werd door gemis aan letterschrift.

Letterschrift.

Reeds eenige volken zijn in het bezit van een eigen letterschrift, de meeste echter bleven nog der schrijfkunst onkundig,

1) Van Hoëvell, Ambon, blz. 93 vv. — Vergelijk ook de taallijst in Ludeking, Schets van de Residentie Amboina, blz. 197 v.v.

waaronder de minst ontwikkelden, wat echter niet wegneemt, dat deze, met name de Dajaks, de bewoners van Siak, en andere stammen, zich wel van zinnebeeldige teekenen of merken bedienen, hetzij om zich met afwezenden in betrekking te stellen, hetzij om zich zelf de een of andere zaak te herinneren. Nu eens zijn dit touwen met knoopen, dan weder staafjes of pijlen met kerven voorzien, ook wel op eene bijzondere wijze gevouwen palmbladeren of wel reeksen van afbeeldingen in plankjes gesneden. Deze teekenen, die wij kortheidshalve mnemonische teekenen zullen noemen, worden ook nog dikwijls, door hen, die de schrijfkunst reeds kennen bijv. de Bataks, aangewend, en mogen als voorloopers van het schrift worden beschouwd [1]).

Als schrijvend volk komen allereerst de Javanen in aanmerking, wier karakters ook door de Soendaneezen, Madoereezen en Balineezen gebezigd worden. Tusschen het letterschrift der laatsten en der Javanen bestaat evenwel een klein verschil.

Het oorspronkelijke schrijfmateriaal leverde de lontarpalm, dat heden op Bali nog vrij algemeen gebezigd wordt. Op diens bladeren, die daartoe in smalle langwerpig vierkante reepen gesneden werden, griffelde men de karakters met een puntig mesje. Thans wordt, vooral op Java, reeds veelvuldig van papier gebruik gemaakt, dat òf van inlandsch fabrikaat is òf uit Europa ingevoerd wordt. Het inlandsche papier heet *dĕluwang* of *daluwang* [1]) kr., ng. *dĕlantjang* en wordt vervaardigd uit den bast van den *galugu*, een boom zeer nauw verwant met het geslacht van den papiermoerbezieboom, Broussonetia papyrifera [2]). Diens schors wordt eerst ± 24 uren geweekt en daarna, onder voortdurende indompeling in water, langdurig geklopt. De verschillende stukken worden op die wijze ook aaneen geklopt. Daarna wordt zij in rijstwater gedompeld, waardoor de oppervlakte glad wordt en geschikt om op te schrijven [3]). Deze laatste bewerking staat gelijk met het lijmen van het papier bij ons, waartoe een oplossing van lijm en aluin gebruikt wordt.

In den laatsten tijd wordt echter de dĕluwang door Euro-

---

1) Pleyte, Iets over mnemonische en andere teekenen enz. Bijdr. v. h. Kon. Inst. v. d. T. L. en Vk. v. Ned. Indië, 5de volgr. dl. I, blz. 127—139.

2) Roorda, Jav. Wrdb., i. v. *dĕluwang*.

3) v. Musschenbroek, Bernstein's laatste reis, blz. 35 noot.

peesch Chineesch papier verdrongen en raakt die meer en meer in onbruik. Het geïmporteerde papier noemt de inlander eveneens dĕluwang, doch meer algemeen *kartas* of *kertas* een woord van Arabischen oorsprong [1]). Als pen bezigt hij de hoornachtige vezelrib van den arenpalm, en noemt deze, met den Arabischen naam, *kalām*. Niet zelden schrijven de Javanen, vooral godsdienstige geschriften, met Arabische karakters. Zulk een handschrift heet *pegon*.

Op Sumatra zijn drie soorten van alphabets in gebruik, het Lampongsch, het *Satra rentjong* of Rentjongschrift en het Bataksch. Het meest oorspronkelijke dezer drie is het *Satra rentjong*, dat door de Redjangers gebruikt wordt. De Redjangers, die zooals bekend is, het noordelijk gedeelte van Palembang bewonen, bedienen zich van bamboelatten als schrijfmateriaal, waarop zij de letters met een *rentjong*, een soort van dolk, griffelen. Hieraan ontleent dit schrift dan ook zijn naam satra rentjong. *Satra* toch, een woord dat ook in het Kawi voorkomt en in het Balineesch onder den vorm *sastra* gebruikelijk is, is het sanskritische *çâstra* = geschrift, boek. In den Archipel werd dit *satra* of *sastra* geheel synoniem met *tulisan* = iets wat geschreven is, dus niet alleen geschrift, doch ook schrift. Satra rentjong is dus te vertalen door dolkschrift, te verstaan als ons woord potloodschrift.

Behalve door de eigenlijke Redjangers wordt dit schrift ook gebruikt in de benedenstreken van Palembang, in de afdeeling Rawas, in Pasemah en in de Djambische Bovenlanden bepaaldelijk in Korintji hoewel aldaar eenigszins gewijzigd. Verder noemden wij het Lampongsch letterschrift, gelijk de naam reeds aanduidt, in de Lampongsche districten in gebruik. Het vertoont zeer groote overeenkomst met het rentjongschrift en wordt op bamboe gekrast of wel op papier geschreven. In vele opzichten afwijkende van de Zuid-Sumatrasche alphabets is dat der Bataks; het eerste is zeer hoekig, het laatste meer rond. Het schrijfmateriaal der Bataks zijn weder, bamboekokers en boomschors met rijstwater gedrenkt [2]). De wicheltabellen worden voornamelijk geschreven op boomschors, dat saamgevouwen

1) Roorda, Jav. Wrdb., blz. 240.
2) v. d. Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *alim*.

wordt tot een boek, en alsdan den naam van *pustaka* of *lopyan* draagt.

De Dajaks, zooals wij reeds zagen, kennen geen letterschrift; anders is dit echter op Zuid-Celebes. De aldaar wonende Boegineezen en Makassaren schrijven met een eigen letterschrift, dat in hoofdzaak aan elkaar gelijk is. Het eerste heeft behoudens eenige kleine wijzigingen vier letters meer dan het laatste, namelijk de samengestelde *nka*, *mpa*, *nra* en *nc*. Tot schrijfmateriaal diende alhier voorheen algemeen lontarpalmblad; geschrift heet daarom *lontară*. Gewijzigd komt het Boegineesche letterschrift nog voor op Bima, Oost Soembawa en op West en Zuid Flores, waarheen het door Boegineesche kolonisten werd gebracht.

Eindelijk nog zijn sommige stammen van de Philippijnen in het bezit van een letterschrift, de Bisaya's, de Tagala's enz., welke schriften echter nu reeds bijna geheel door latijnsche karakters vervangen zijn [1]).

Dit zijn de tegenwoordig bestaande alphabetten. Niet altijd echter is het letterschrift onder den tegenwoordigen vorm in gebruik geweest. Het schrift, waarvan men zich vroeger bediende, wijkt, vooral op Java, zeer van het tegenwoordig gebruikelijke af. Dit oude schrift heeft men leeren kennen uit de talrijke inscripties op steen en metaal, die men allerwege op Java, Sumatra en ook op Borneo gevonden heeft. De text dier inscripties is Oud Javaansch of Kawi, dan wel min of meer Sanskrit. Reeds Raffles heeft zijne aandacht aan die inscripties geschonken en enkele daarvan in zijn groote werk over Java afgebeeld. Zij laten echter in nauwkeurigheid nog al veel te wenschen over en de verklaringen daarvan, door geleerden gegeven, die, bij gebrek aan genoegzame taalkennis, zich op inlichtingen van zoogenaamde kundige Javanen moesten verlaten, hebben slechts geringe waarde. In 1843 vatte het Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te Batavia het plan op om eene getrouwe afteekening van alle inscripties op Java, die men kon meester worden, in een „Corpus inscriptionum Javanorum" te vereenigen, doch dit plan viel in duigen.

---

1) Holle, Tabel van Oud en Nieuw Indische Alphabetten, blz. 39 v.v.

Gelukkig was er een jonge Duitscher Friedrich, die zich harer aantrok. Na zich te Bonn en te Berlijn op de studie der Sanskritische talen te hebben toegelegd, nam hij, ten einde aan zijn zucht naar wetenschappelijk onderzoek te kunnen voldoen, als soldaat dienst in het Indische leger, als het eenige middel dat zich hem aanbood om naar Java te komen. Zijn kundigheden werden in Indië spoedig bekend en gewaardeerd, waarom hij tot adjunct Bibliothecaris van genoemd Genootschap werd aangesteld, in welke kwaliteit hij met roem verschillende wetenschappelijke zendingen naar Bali, Sumatra en verschillende deelen van Java vervulde. Door hem zijn een aantal opschriften min of meer juist verklaard, en hierop hebben latere andere geleerden voortgebouwd. Zoo o. a. Dr. Cohen Stuart en Dr. v. Limburg Brouwer en de heer Holle. Deze laatste publiceerde in 1882 een tabel van oude en nieuwe Indische alphabetten. De meeste verplichtingen echter heeft de Indische palaeographie aan den Hoogleeraar Kern te Leiden. Deze heeft niet alleen het werk van zijn voorgangers, met name dat van Friedrich aan een grondige kritiek onderworpen en daarin vele verbeteringen gebracht, doch zelf tal van inscripties, waaronder hoogst belangrijke, ontcijferd. Op die van Pelarang, Koetei (Z.O. Borneo) wenschen wij hier in het bijzonder de aandacht te vestigen. Deze inscriptie op een steen voorkomende, hoewel zij geen jaartal draagt, kan, volgens Prof. Kern, niet jonger zijn dan de vijfde eeuw, eene meening hoofdzakelijk gegrond op den vorm der letterteekens. Dit stuk is niet alleen belangrijk voor de palaeographie, doch ook voor de geschiedenis, wijl er uit blijkt, hoe vroeg reeds de Hindoe-beschaving in Koetei bloeide. De oudste inscriptie, die een jaartal draagt, 654 Çaka = 732 A. D. werd op Java gevonden. Zij is in Sanskrit en werd door Prof. Kern ontcijferd.

Het schrift, althans der oude inscripties, vertoont op het oog weinig overeenkomst met eenig hedendaagsch schrift. Toch bestaat er verband tusschen het oude en het nieuwe schrift, doch hierover aanstonds meer.

Al de nu bestaande letterschriften vertoonen onderling eenige sterk sprekende trekken. Zoo hebben — om dit door enkele voorbeelden aan te toonen — alle dit voorname punt gemeen,

dat aan elken medeklinker de klinker *a* inherent is, terwijl de overige klinkers door bijgevoegde teekens worden aangeduid.

De medeklinkers worden zeer eigenaardig genoemd „moeder van het schrift", de klinkers, „kinderen van het schrift". In het Bataksch luiden deze namen *ina ni surat*, *anak ni surat* in het Makassaarsch *anrong lontârâ* en *ana lontârâ*, in het Boegineesch *indo surȧ* en *ana surȧ*.

Wordt nu een woord door een medeklinker gesloten, dan wordt aan dien medeklinker de klank *a* ontnomen door een bijzonder teeken, den „klinkerdooder". In het Javaansch bijv. is dit de ꧀, de *patèn* ng. of *pangkon* kr. In het Makassaarsch en Boegineesch ontbreekt echter zulk een teeken, daar beide talen, zooals wij gezien hebben, half vocalisch zijn, dat is, zij kennen alleen één medeklinker als sluitletter van een woord en wel die *ng*. Gaan de woorden niet op een *ng* uit, doch op een klinker, dan wordt deze in sommige gevallen half gesloten uitgesproken. Hoe dit echter zij, daar de medeklinkers als sluitletters in genoemde talen ontbreken, heeft men geen teeken gelijk aan de patèn noodig. Zoo kan men aan *kapasă* = treffen, raken niet zien of het ook met den nasaal op het einde als *kapasang*, wat zeer goed zou kunnen, moet worden uitgesproken; het heeft dan echter geen zin. De Makassaarsche en Boegineesche talen zijn dus in dit opzicht eenigszins onvolledig. Nog meer zijn dit de talen der Philippijnen, die geheel consonantisch zijn gelijk het Javaansch, het Bataksch, enz., d.w.z. dat de meeste medeklinkers sluitletters kunnen zijn. Toch ontbreekt in deze een patèn; men schrijft eenvoudig den sluitmedeklinker niet, men moet dus naar dezen raden, bijv. katoen is in het Bissayasch *gapas* men schrijft echter, wel te verstaan met de inheemsche karakters, *gapa* zonder *sa* = *s*. Is dus het Bisayasch, het Tagaalsch schrift, enz. om deze reden reeds zeer onvolkomen, ook is het dit, wat de klinkerteekens betreft. Deze schriften kennen namelijk slechts twee teekens: een punt boven en een punt onder de letter, de eerste voor de *i* en *e*, de laatste voor de *o* en *u* gebezigd. Behoudens deze twee uitzonderingen kan men echter zeggen, dat de letterschriften van den Archipel, volkomen kunnen uitdrukken, wat zij uitdrukken moeten. Men

behoeft dus nooit, gelijk bij het niet gevocaliseerd Arabisch schrift in twijfel te staan, hoe men de woorden, wat de klinkers betreft, moet uitspreken.

Eene schaduwzijde is evenwel de gewoonte om de woorden niet afzonderlijk doch aaneengeschakeld te schrijven, waardoor het lezen dikwijls zeer bemoeilijkt wordt. Dit doen niet alleen de Bataks, de Redjangers en de Lampongers doch ook de Javanen.

Behalve deze punten van overeenkomst ontmoeten wij nog andere en wel die, welke zich uit den vorm der letters laten opmaken. Hieruit blijkt toch dat hoewel op het eerste gezicht moeilijk eenige overeenkomst valt waar te nemen, bij eenigszins nauwkeurige vergelijking, deze niet te miskennen is. Dit vindt zijn oorzaak in de omstandigheid dat alle in den indischen Archipel voorkomende letterschriften van Hindoesche alphabetten zijn afgeleid en wel hoofdzakelijk van twee oud-Indische, waarvan het eerste en oudste Wengi type wordt genoemd, het tweede en nieuwere Kawi alphabet heet. Dit laatste, door nieuwere stroomen kolonisten in Indonesië gebracht, schonk het aanzijn aan het hedendaagsche Javaansche schrift, dat zich hieruit rechtstreeks ontwikkelde, terwijl het eerste, vóór dien tijd voor inscripties gebezigd, zooals oude documenten op steen en metaal hebben aangetoond, in onbruik geraakte en geen invloed op de nieuwere schriftsoorten heeft gehad.

Ten besluite nog een enkel woord over het Maleisch-Arabisch schrift, zooals wij de door de Maleiers gebezigde karakters gewoonlijk noemen. Deze naam is evenwel niet geheel juist, want de Maleiers hebben hun alphabet niet onmiddellijk van de Arabieren overgenomen, doch dit door tusschenkomst van de Perzen leeren kennen. Tot bewijs hiervan diene o. a., dat de Maleiers bij voorkeur de gestaarte *sin* ﺳ in plaats van de getande *sin* س aan het begin van een woord en de omgetrokken *h* ﻪ in stede van de ه *h* op het einde van een woord gebruiken. Verder ook, uit de benamingen der drie grondklinkers *baris diatas* = bovenstreep, *baris dibawah* = onderstreep en *baris dihadapan* = voorstreep, die in de spraakkunst zoo vermeld worden, alsof zij hun naam ontleend hadden aan de plaats waar zij geschreven worden, zonder zich te storen aan de onmogelijkheid uit de plaats van het klinkerteeken

u den naam vóórstreep te verklaren. Die klinkers heeten in het Perzisch زبر = boven زير = beneden en پيش = vóór, niet naar de plaats, die zij in het schrift innemen, maar naar die, waar zij in den mond voortgebracht worden, zoodat de klinker *u* voorteeken heet, omdat hij vóóraan, door aansluiting der lippen, in wording komt. De Maleische naam is dus uit het Perzisch vertaald. Talrijke dergelijke voorbeelden zouden wij hier nog kunnen aanhalen, doch kortheidshalve zij met deze volstaan. [1])

---

1) v. d. Tuuk, Vier Maleische vertellingen, Aanteekeningen, blz. XII.

HOOFDSTUK VII.

Letterkunde.

a. MALEISCHE LETTERKUNDE, *b.* JAVAANSCHE LETTERKUNDE.
c. SOENDASCHE EN BALINEESCHE LETTERKUNDE,
d. ALGEMEENE OPMERKINGEN.

---

a. Maleische letterkunde.

De meeste Maleische geschriften zijn in proza, hoewel poëtische niet ontbreken; uithoofde van het gering aantal dezer laatste zullen wij met hen aanvangen. Rijmlooze verzen, dit diene vooraf opgemerkt, zijn in het Maleisch niet bekend, steeds rijmen de verzen òf op het gezicht òf voor het gehoor. Zoo kan نكري *nĕgĕri* = stad, rijmen op سمفي *sampai* = komen, omdat beide op een ي = *i* uitgaan [1]). Dit is dus een rijm voor het gezicht. ايت *Itu* = *die* rijmt echter op هنتو *hantu* = geest; dit is dus een rijm voor het gehoor wijl beide op *u* uitgaan, doch het eene woord op een ت = *t* (doch *tu* uitgesproken) het ander op تو = *tu* uitgaat. Eindigt nu een woord op een gesloten lettergreep, dan kan het voldoende zijn, dat de daarin voorkomende klinker dezelfde is als die van het rijmwoord; هيتم *hitam* = zwart, rijmt dus op انتن *intan* = diamant. Echter blijft het verkieselijk, dat ook de medeklinkers rijmen, bijv. ماكن *makan* = eten, op انتن *intan* = diamant. Uit de gegeven voorbeelden blijkt dus, dat het rijm zich alleen bepaalt tot de laatste lettergreep, terwijl de voorlaatste geheel willekeurig is en zoo ook de beginletter van de laatste.

Het aantal lettergrepen van elken regel is onbepaald. De meest gewone en welluidendste zijn verzen van 8 à 10 lettergrepen.

De Maleische poezie wordt onderscheiden in *pantun's*, veelal

gelegenheidsgedichten, die vroeger bij feestelijke gelegenheden bij wijze van beurtzang voor de vuist werden gereciteerd of gezongen; dit is evenwel thans, door den invloed der priesters meer en meer in onbruik geraakt. Zij bestaan uit coupletten van vier regels, waarvan de 3de op den 1sten en de 4de op den 2den regel rijmt. Daarenboven behooren de coupletten over elkander gekoppeld te zijn, doordat men den regel van elk voorgaand couplet weder als eersten van dat volgende neemt. De beide eerste regels bevatten een, soms ook wel twee beelden of duistere gezegden, die door de twee andere regels worden verklaard of waarvan de twee andere regels de toepassing bevatten. Dit verband tusschen de twee eerste regels en de twee laatste is niet altijd even duidelijk. Voor ons zijn daarom de pantun's dikwijls ten eenenmale onverstaanbaar. Laat ons dit door een paar voorbeelden toelichten en daartoe allereerst een zeer eenvoudige pantun nemen:

Apa guna pasang palita, kalau tida dĕngan sumbuhnja?
Apa guna bĕrmain mata, djikalau tida dĕngan sungguhnja?

Waartoe dient het de lamp op te steken als er geen pit in is?
Waartoe dient het lonkjes te geven, als ge er toch niets van meent?

Palita rijmt dus, gelijk wij zien, op mata, sumbuhnja op sungguhnja. De zin van deze pantun is duidelijk genoeg; de twee eerste regels geven werkelijk een beeld, de twee laatste de toepassing. Even onnut als het willen aansteken van een lamp is, zonder pit, even onnut is het geven van lonkjes waarvan men niets meent. Een andere zeer bekende pantun is deze:
Dari mana adinda datangnja linta, dari sawah turun kakali.
Dari mana adinda datangnja tjinta, dari mata turun kahati.

Vanwaar geliefde (jongere zuster) komen de bloedzuigers, van de sawah dalen zij neder in de rivier.

Vanwaar geliefde komt de liefde, uit de oogen daalt zij neder in het hart.

Dit is dus een rijm voor het gezicht. Ook hierbij is de zin duidelijk; evenals de bloedzuigers van de sawahs zich naar de rivier begeven, evenzoo volgt de liefde den weg van het oog naar het hart.

Thans echter een minder duidelijke:

Dĕhulu tima, sakarang bĕsi, lajang-lajang putus talinja.
Dĕhulu tjinta, sakarang bintji, tjari lain pada gantinja.

Vroeger tin, nu ijzer, een vlieger waarvan het koord gebroken is; vroeger beminnen, nu haten, een ander zoeken als vervanger.

Dit beteekent, terwijl gij mij vroeger liefhadt, haat gij mij thans, zoekt een andere minnaar in de plaats van mij; het is dus een pantun van een versmaden minnaar. De twee eerste regels bevatten twee beelden, terwijl de eerste regel op den derden slaat. In den eersten wordt het harde ijzer tegenover het weeke tin gesteld, gelijk in den derden de meedoogenlooze haat van thans tegenover de teedere liefde van weleer. Dit is dus duidelijk genoeg, minder klaar is evenwel het verband tusschen den tweeden en den vierden regel: een vlieger waarvan het touw gebroken is, nu zoekt gij een anderen minnaar in mijn plaats. Het kan zijn, dat de tweede regel een beeld bevat van iets, dat geheel weg is, voor u geheel uit uwe herinnering verdwenen, gelijk een vlieger, waarvan het touw breekt, weggaat.

Doch genoeg. De genoemde pantuns hebben alle betrekking op de liefde; dit is echter niet altijd het geval. Somtijds slaan zij op de een of andere gebeurtenis bijv.

Tĕlor itik dari Sanggora	=	Eendeneieren komen van Sanggora.
Pandan tĕrlĕtak dilangkahi	=	Een pandanus, die op den grond ligt, daar stapt men over.
Darahnja titik di Singapura	=	Zijn bloed vloeide te Singapoera.
Badanja tĕrhantar di Langkawi	=	Zijn lichaam ligt te Langkawi.

Zoo opgevat heeft deze pantun veel van onzin; toch is zij dit niet. Sanggora is de verst afgelegen plaats op de Oostkust van het Maleische schiereiland, of nu eendeneieren, een bekende inlandsche lekkernij, daar vandaan komen, doet er in hoofdzaak minder toe. De bedoeling is slechts met „tĕlor itik dari Sanggora" iets zeer vers te schetsen. Evenzoo geeft het volgende deel: „pandan tĕrlĕtak dilangkahi", een pandanus, die voor ons op den weg ligt, zoodat men er over heen stappen moet, een

beeld van onmiddellijke nabijheid. Met dit dubbele beeld nu, wil men het gezegde in de twee laatste regels ophelderen. Zij willen eenvoudig zeggen, dat de moord gepleegd werd op verren afstand van de plaats waar het lijk thans begraven ligt. Hierin hebben wij dus een voorbeeld van een moeilijk te begrijpen pantun. Andere zijn nog moeilijker te begrijpen, zelfs voor den Maleier. Dit is echter juist wat hij zoekt, want pantun's, waarvan de zin duidelijk op den voorgrond ligt, noemt hij *kasar* = grof, lomp.

Naast de pantun's heeft men een andere soort van gedichten, de *sjair's*. Dit woord is het Arabische *sji'r*. Deze zijn verreweg de belangrijkste producten der Maleische poezie. Zij zijn gewoonlijk vrij uitvoerig en behandelen historische of romantische onderwerpen. Nimmer zijn zij in coupletten afgedeeld; de regels rijmen eenvoudig vier aan vier op elkaar, doch hiervan wordt ook wel afgeweken. In dichterlijke waarde staan de sjair's verre boven de overige Maleische poezie. Men vindt er dikwijls sierlijke schilderingen, juist gekozene vergelijkingen, heldere en natuurlijke voorstellingen van toestanden en gebeurtenissen in.

Het aantal sjair's is zeer groot; hun aantal wordt wel eens op 115 geschat, waarvan sommige van vreemden oorsprong zijn. Op enkele zullen wij thans de aandacht vestigen en wel in de eerste plaats op de Sjair Ken Tamboehan = Gedicht van Ken Tamboehan. Van dit gedicht bestaan tal van redacties. Wie de schrijver is, bleef onbekend. De geschiedenis, die er in verhaald wordt, speelt op Java; doch het gedicht is daarom niet op Java gemaakt, noch eene bewerking van een Javaansch origineel. Integendeel het is, volgens den heer Klinkert, door en door Maleisch en vrij van Javanismen van het begin tot het einde. Zijn ouderdom is moeilijk te bepalen; het moet echter vervaardigd zijn vóór de invoering van den Islâm, daar er niets in voorkomt wat hiernaar zweemt. Daarentegen worden de oude goden er in verheerlijkt. Verder blijkt de oudheid ervan ook uit het feit, dat niets er in den omgang van den Maleier met den Europeaan verraadt.

De Sjair Ken Tamboehan is bij het Nederlandsch publiek geen onbekende. Een uitgave er van met aanteekeningen verscheen, door Dr. de Hollander bewerkt, in 1856 te Leiden

bij de Firma Brill, terwijl ook een vertaling in dichtmaat door den heer Roorda van Eysinga in 1868 te Breda werd uitgegeven en verder heeft de heer Klinkert een zeer verdienstelijke en uitvoerige inhoudsopgave in 1881 voor de Indische Gids bewerkt [1]). Ontegenzeggelijk is de Sjair Ken Tamboehan een der schoonste gedichten der Maleiers. De heer Klinkert heeft aan zijn overzicht eenige vertaalde brokstukken toegevoegd, die den levendigen en fraaien stijl duidelijk doen uitkomen. Ziehier een voorbeeld. „De pijl, die hem (de griffioen) leed zou berokkenen, kwam bliksemsnel aangevlogen, trof zijn vleugels en drong van de rechterzijde naar de linker door. De griffioen schrikte en stortte neder. Zijn lijk viel uit het luchtruim op het heirleger van geesten en reuzen. Duizenden en tienduizenden satans en spoken werden verpletterd. Luide juichkreten stegen op uit de beide steden. Het overblijfsel van het leger des griffioens sloeg op de vlucht en ieder keerde terug naar de plaats, vanwaar hij gekomen was. Daarop daalde langzaam een motregen neder. De donder rommelde nog van verre in het luchtruim. De pauw op de radjaksaboomen liet zijne kreten hooren. Ieder, die het schouwspel zag, werd met weemoed vervuld. De maan, door wolken bedekt, stond droef aan den hemel. Nog één oogenblik en — haar licht schitterde; liefelijke geuren verspreidden zich overal en verkwikten hen, die ze inademden. Allerlei soorten van bloemen openden zich; de hommels vlogen er langs en zogen er hun honig uit. De liefelijkste geuren vervulden de lucht ten teeken, dat de goden naar den hemel wederkeerden."

In de tweede plaats noemen wij de Sjair Bidasari. Behalve om bovengenoemde redenen, is dit gedicht bovendien van groot belang voor de kennis der beschouwingen van den Maleier omtrent de ziel [2]). Een derde gedicht, in dichterlijke waarde niet achterstaande bij de beide genoemde, is de Sjair Abdoel Moeloek, het verhaal van Abdoel Moeloek, Sultan

1) Indische Gids, 1881, dl. II, blz. 1165 vlg.

2) Om deze reden nam prof. Wilken in der tijd een korte inhoudsopgave van dit stuk op in zijn verhandeling „Iets over de betrekking tusschen menschen-, dieren- en plantenleven", Ind. Gids, 1884, dl. II, blz. 595. v.v.

van Barbarye. Het is evenwel recent, daar het vervaardigd werd in het Hedjrahjaar 1262 = A. D. 1846, door Radja Ali Hadji van Riouw, neef van den tegenwoordigen onderkoning van Riouw [1]).

Een menigte van de jongere sjair's behandelen historische onderwerpen van de laatste tijden, zoo de *Sjair pĕrang Batawih* = geschiedenis der verovering van Batavia in 1811 door de Engelschen, *Sjair pĕrang Bali* of *Sjair Djendral Michlis* (Michiels) gedicht op de 3de Balische expeditie en het sneuvelen van den Generaal Michiels, *Sjair Kompĕni wolanda bĕrpĕrang dengan Tjina*, gedicht op den strijd van de Compagnie met de Chineezen en den moord der Chineezen onder den G. G. Valckenier.

Wij komen nu tot het proza, waarbij in de eerste plaats de godgeleerde en Mohammedaansche rechtsgeleerde werken in aanmerking komen. Al deze zijn aan het Arabisch ontleend en òf door Moh. priesters òf onder hun invloed geschreven. Zij bestaan grootendeels in verklaringen van den Korān, onderwijzingen in de leerstellingen en plechtigheden van den Islām en verder uit redekunstige voorschriften en omwerkingen van geschriften van Arabische rechtsgeleerden. Verscheidene zijn in Atjeh opgesteld. Tot de voornaamste behooren de *Saribu masail* of *masaila*, de duizend vragen. Dit werk is algemeen in de Moh. wereld bekend. Het bevat duizend vragen, door een geleerden Jood, Abd'oellah bin Salām, aan Mohammed gedaan, en die door dezen, met behulp van den engel Gabriel beantwoord werden, waarna Abd'oellah met de zijnen den Islām aannamen. Die vragen betreffen allerlei onderwerpen, als den godsdienst, de aardrijks- en sterrenkunde, enz. eigenlijk een samenraapsel van allerlei onzin. In Indië is het werk algemeen verbreid en het komt ook in het Boegineesch vertaald voor. Oorspronkelijk schijnt het uit het Perzisch vertaald te zijn. Een ander werk, dat ook nog al naam heeft, is de Spiegel der Leergierigen, *miratu'l-tollab*. Het draagt ook een Maleischen titel *Tjermin sĕgala marika jang mĕnuntut elmu faqih pada mĕmudahkan sĕgala hukum sjai ‘Allah* waarvan de vertaling luidt: Spiegel voor hen, die zich op de rechtskennis

---

1) Tijdschrift voor Nederl. Indië, Jrg. 1847, al. IV, blz. 284 vv.

toeleggen, om het rechtspreken naar de wet Gods gemakkelijk te maken. De inhoud is hiermede voldoende toegelicht. Ook dit werd door een priester op Atjeh geschreven en werd door hem naar de kortere werken der Sjafiïtische secte samengesteld.

Vervolgens moeten wij melding maken van de Mohammedaansche legenden d. w. z. legenden omtrent de profeten van de oudste tijden af, Mozes, Jozef, David, Salomo, Jezus enz. en die der Mohammedaansche heiligen, de eerste khalifen, enz. Ten derde zij gewezen op de korte legenden omtrent personen wier namen in den Korān voorkomen of in de overleveringen als uitbreiders en verkondigers van het ware geloof bekend zijn. Nagenoeg alle zijn uit het Arabisch vertaald of daaraan ontleend. Een der voornaamste onder deze is de geschiedenis van Amir Hamza, den oom van Mohammed. Het geschrift bevat een relaas van hetgeen hij voor de verbreiding en de handhaving van den Islām gedaan heeft. Zijn buitengewone krachten en dapperheid stelden hem in staat, ongeloofelijke bedrijven te verrichten. De Maleiers plegen daarom dit werk te lezen vóór zij ten strijde zullen trekken om door het voorbeeld van Hamza aangevuurd, te dapperder te vechten.

Wij komen thans aan de mythen en verdichte verhalen. Hiertoe behooren in de eerste plaats de twee groote Indische heldendichten, de Râmâyana en de Mahâbhârata. De bewerkingen er van geschiedden niet rechtstreeks in het Maleisch, uit het Sanskrit, doch door middel van het Javaansch. Zoo heeft men de *Hikajat Sĕri Rama* = de geschiedenis van Rama, de *Hikajat Pandâwa* = de geschiedenis der Pandâwa's, waarvan wij bij de behandeling der Kawi-literatuur meer zullen vernemen, enz. Verder heeft men Maleische bewerkingen van verhalen uit de echt Javaansche heldensagen, zooals uit de Pandjiverhalen en een aantal echt Maleische. Hiertoe behoort o. a. de *Hikajat Hang Toewah* = de Geschiedenis van Hang Toewah, een voor de zeden en gebruiken der Maleiers belangrijk geschrift. Het bevat verscheidene uittreksels uit andere Maleische werken, die hierin met de geschiedenis van Hang Toewah ineengeweven zijn. Hang Toewah wordt als een voorbeeld van dapperheid en getrouwheid aan zijn meerderen, inzonderheid aan zijn vorst, den Sultan van Malaka, voorge-

steld. Van deze laatste soort bestaan er verscheidene; hun aantal wordt wel eens 97 opgegeven.

Thans een enkel woord over de historische werken en reisbeschrijvingen, waartoe de geschiedenissen der verschillende vorsten en rijken van den Archipel en ook de geslachtregisters der vorstelijke familiën behooren. Men stelle zich deze echter niet als onze geschiedboeken voor, maar meer als romans; want een Maleisch geschiedverhaal is geene geregelde voorstelling van gebeurtenissen, naar tijdsorde en een bepaald systeem gerangschikt, met aanwijzing van oorzaken, gevolgen en onderling verband. De voornaamste hieronder zijn de *Sĕdjara Mĕlaju*-stamboek of genealogie der Maleiers bevattende de geschiedenis der Maleiers van de vroegste tijden af tot op de verovering van Malaka door de Portugeezen. Het vangt aan bij den Zondvloed en de ontscheping van eenige personen uit Noach's ark op een plaats tusschen Djambi en Palembang, uit welke personen alle Maleiers worden gezegd, te zijn voortgesproten. De Maleische vorsten doet het van Alexander de Groote (Dzoel' karnain) afstammen, die op zijn reis door Indië een Perzische prinses huwde; bij zijn terugkeer evenwel nam hij haar niet mede, maar liet haar zwanger achter. Zij baarde een zoon, wiens na komelingen het rijk Menangkabauw op Sumatra stichtten. Uit dat rijk zouden de Maleiers zich verder over den Archipel verspreid hebben. Dit werk, waarvan talrijke redacties bestaan, werd opgesteld in 1021 = 1612 A. D. Tot deze zelfde categorie behoort de *Hikajat radja-radja Pasei*, de geschiedenis der vorsten van Pasei (Oostkust v. Sumatra), een werk dat veel voorkomt. Behalve de geschiedenis van Pasei behandelt dit geschrift ook die der andere staten op Sumatra's Westkust en van eenige binnenlandsche staten. De belangrijkste onder deze is echter wel de *Hikajat Abdoellah*, geschreven door Abdoellah in 1843. Abdoellah geeft daarin niet alleen zijn autobiographie, doch doet daarin vele belangrijke mededeelingen omtrent de geschiedenis van zijn tijd, den toestand op Malaka en Singapoera, enz. Uitvoerig is hij bijv. over Raffles, bij wien hij als schrijver in dienst was. Zijne schetsen van personen en karakters zijn doorgaans zeer aanschouwelijk en zijn verhaaltrant is levendig en boeiend. Uit een literarisch oogpunt beschouwd,

behoort dit werk wel tot een der beste der Maleische literatuur.

Onder de reisbeschrijvingen noemen wij de *Pĕlajâran Abdoellah* (1838), reis van Abdoellah naar Singapore en Kalantan, dezelfde Abdoellah van boven. Hij bezocht bij die gelegenheid alle langs de Oostkust van Malaka gelegen rijkjes, en geeft over den staatkundigen, maatschappelijken en zedelijken toestand dier rijkjes zeer merkwaardige berichten.

Aan de wijsgeerige en zedekundige werken zullen wij nu een oogenblik de aandacht schenken.

Het hoofdwerk van deze is de *Makota sĕgala radja-radja* = de Kroon der Koningen, zoo genoemd volgens den schrijver „van wege de uitnemendheid zijner waarde". Het is geschreven door zekeren Maleier van Djohor Bokhari (misschien van origine een Arabier) in 1012 = 1603. Het beoogt menschen van alle standen hunne plichten te doen kennen in alle omstandigheden, waarin zij geplaatst kunnen worden [1]). Doch ook de *Bostanu'ssalâtîn* verdient genoemd te worden. Deze „Lusthof der Vorsten" werd op last van sultan Iskandar II (1607—1636) geschreven te Atjeh. Mede behoort hiertoe de *Hikajat Kalilah dan Daminah* of de *Pandja Tandăran*. Het is een bewerking van een beroemd, oorspronkelijk Sanskrit fabelboek de Pañcatantra, waarvan de zoogenaamde Hitopadeça een jongere bewerking is. Er bestaat daarvan ook een Perzische bewerking, waarvan waarschijnlijk de Maleiers het fabelboek overnamen. Een der Maleische bewerkingen is van Abdoellah.

Eindelijk bezitten de Maleiers nog wetboeken *Undang-undang*, als de *Undang-undang nĕgĕri Malaka*, vastgesteld door Iskandar Sjah, stichter van Malaka (1249—74), een samenstel van burgerlijke wetten en strafwetten; de *Undang-undang laut nĕgĕri Malaka*, scheepvaartwetten van Malaka, de wetten van Djohor, enz.

Ten laatste vermelden wij nog de geschriften van gemengden aard, die over droomuitleggingen, voorteekenen, kutika's [3]), geneeskunde, toovermiddelen enz.

---

1) De Hollander, o. e., blz. 365—368.
2) De Hollander, o. e., blz. 367.
3) Zie hoofdstuk Godsdienst.

b. Javaansche letterkunde.

Reeds bij de behandeling van het letterschrift spraken wij over inscripties, die op Java gevonden zijn. Het is hier de plaats om over den inhoud daarvan iets naders mede te deelen, alvorens tot de behandeling der Kawi-literatuur over te gaan. Deze inscripties zijn op metaal of op steen. De taal is oud-Javaansch of dikwijls zeer zuiver Sanskrit; bij andere weder is deze in hooge mate verbasterd. Dit is bijv. het geval met eenige opschriften, die gevonden zijn in de Padangsche Bovenlanden, bepaaldelijk met de inscriptie van Batoe Bĕragong, gelegen aan den Noordelijken oever van het meer van Singkarah. Dr. Friedrich, die het stuk ontcijferde en uitgaf met een proeve van vertaling, noemde de taal, waarin het geschreven is, Sanskrit. Inderdaad, zooals Prof. Kern opmerkte, zal niemand betwisten, dat de vervaardiger zich verbeeld heeft, een stuk Sanskrit te leveren, in werkelijkheid is het echter niets anders dan een soort van brabbeltaal. Wel zijn de woorden niet zelden Sanskrit, doch veelal in de hoogste mate verknoeid. Hetzelfde geldt ook voor de inscriptie van Pagĕr Roejoeng in Tanah Datar. Tegenover deze minder gelukkige proeven staan echter inscripties onberispelijk van taal en stijl, die in hoofdzaak lofdichten op den een of anderen vorst inhouden. Tot deze behooren bijv. de inscripties gevonden bij Pelarang in Koetei, die alle drie betrekking hebben op een zekeren koning Mûlawarman, den zoon van Açwawarman, den zoon van Kundangga en zijn lof verkondigen. De steenen, waarop zij gegrift werden, werden ontdekt te Moewara Kaman, drie dagreizen boven Pelarang en zijn rond met een gewelfd bovenstuk. Zij bevatten, zooals wij reeds weten, geen datum, doch deze werd door Prof. Kern bij benadering bepaald.

Wij gaan nu over tot de inscripties op Java, op welk eiland er talrijke gevonden zijn. Slechts zelden zijn deze ouder dan de 8ste eeuw van Çaka. Te beginnen met 700 Çaka vindt men echter geheele series die tot 1400 Çaka doorloopen. De oudste, die vóór 700 Çaka, zijn slechts vier in getal. Drie daarvan zijn gevonden te Djamboe, Tjampea en Bekasih en een te

Buitenzorg. Alle hebben betrekking op zekeren koning Pûrnawarnam, welke in drie opschriften verheerlijkt wordt. Zij zijn opgesteld in Sanskrit. Op de inscriptie van Djamboe zijn naast de versregels de indruksels van twee voeten afgebeeld, volgens het opschrift daarboven, de voeten van Poernawarnam, die steeds gereed was ter verdelging van vijandelijke steden. Geen dezer opschriften draagt evenwel een dagteekening; daar de letters echter behooren tot hetzelfde type als die der steenen te Koetei, wordt vermoed, dat zij omstreeks denzelfden tijd vervaardigd werden. Belangrijk zijn deze opschriften vooral, wijl zij duidelijk het karakter dragen van onder Brahmaanschen invloed gemaakt te zijn.

Het vierde opschrift, dat ouder is dan 700 Çaka, kwam in het Zuiden van Kediri voor den dag. Het draagt een jaartal en wel 654 Çaka. Ook hiervan is de taal Sanskrit, het type der letters als dat van de steenen te Koetei en Djamboe, Tjampea en Bekasih. Deze inscriptie is mede door Prof. Kern verklaard en vertaald. Zij bevat een lofdicht op den vorst Sannâha, alias Sanna en diens zoon Sañjaya, naar aanleiding van een linggam, die de laatste zou hebben opgericht ter vereeuwiging van een Çiwaïtisch heiligdom.

De oudste vermelding van Buddhisten op Java, vindt men in een oorkonde van Çaka 782 en hiermede komen wij vanzelf tot de inscripties van 700—1400 Çaka, die zeer talrijk zijn, zoodat daaruit met eenige waarschijnlijkheid mag geconcludeerd worden, dat de eigenlijke invloed der Hindoe's op Java dagteekent uit de 7de à 8ste eeuw. Het verschil tusschen den ouderdom van deze openbaren zich in de eerste plaats in het schrift. De oudste hebben het Wenggi-type, een schrift dat ook voorkomt in Zuidelijk Indië en op de oudste inscripties van Kambodja. Die van na 700 Çaka hebben echter andere karakters, namelijk de Kawi-karakters, die men oud-Javaansche pleegt te noemen en waaruit zich het hedendaagsch Javaansch rechtstreeks ontwikkeld heeft. Wij hebben dus twee familiën van schriften in den Ind. Archipel te onderscheiden: 1e het Wengi-schrift, 2e het Kawi of oud-Javaansch. Dit latere schrift, hoewel het eenige overeenkomst vertoont met het oudere, is daaruit volstrekt niet voortgekomen. Zij staan tot elkaar,

zooals Prof. Kern dit uitdrukt, niet in broederlijke betrekking doch veelmeer als oom en neef.

De inscripties in oud-Javaansch letterschrift zijn uitsluitend gevonden in Midden- en Oost-Java. Die van Midden-Java loopen van 719— ± 850 Çaka, de overige op Oost-Java ± 850—1400 (val van Mådjåpahit). Wij kunnen ze daarom in twee hoofdgroepen scheiden, Middel-Javasche en Oost-Javasche, die hoofdzakelijk met dezelfde karakters en in dergelijke geschreven zijn, oud-Javaansch vermengd met Sanskrit.

De inhoud dezer inscripties betreft meestal schenkingen, zij zijn dus schenkingsoorkonden *praçasti* of, zooals ze later genoemd werden, *piagĕm*, en steeds van een datum voorzien.

Het hier medegedeelde mag voldoende heeten om den aard der oud-Javaansche inscripties te leeren kennen, waarom wij ons nu eenige oogenblikken met de latere oud-Javaansche literatuur zullen bezighouden, doch vóór wij hiermede aanvangen enkele opmerkingen vooraf.

De Javaansche letterkunde onderscheidt zich daarin van de Maleische en ook van die der overige stammen van Ned.-Indië, dat hare meeste voortbrengselen in dichtmaat geschreven zijn, evenals dit met de Sanskritsche letterkunde het geval is. Bij de behandeling der Javaansche literatuur, die betrekkelijk rijk, doch nog veel te weinig bekend is, moet men onderscheid maken tusschen de nieuwere en oudere. De oudere is het zoogenaamde geschreven *Kawi*, het oud Javaansch, dat in ongeveer dezelfde verhouding tot het tegenwoordige Javaansch staat, als bijv. het Middelnederlandsch tot het tegenwoordige. Het Kawi was dan ook eenmaal een spreektaal en wel, volgens Prof. Kern omstreeks 800—1300, derhalve in den bloeitijd van de Hindoeheerschappij op Java. Daarom laat het zich dan ook hooren, dat het Kawi zeer veel Sanskrit-woorden in zich opgenomen heeft en meer dan eenige andere Indische taal met zulke woorden is doorspekt.

De beoefening van het Kawi dateert uit deze eeuw. Raffles o. a. in zijn „History of Java" heeft reeds den zakelijken inhoud medegedeeld van een Kawi-gedicht, de Bhârata-Yuddha, waaraan hij bij wijze van toelichting een klein gedeelte tekst met transcriptie heeft toegevoegd; hiernevens een vertaling in

gespierd Engelsch, die bewerkt is volgens de inlichtingen van een geleerden inlander. Onder degenen, die Raffles „History of Java" met groote belangstelling lazen, behoort ook Wilhelm von Humboldt, de wijsgeerige taalcriticus, die het wezen der taal trachtte te doorgronden. In het bijzonder voelde hij zich aangetrokken tot dat Kawi, hetwelk zeer duidelijk twee ongelijksoortige bestanddeelen, het eene Arisch, het andere Polynesisch bevat. Hij achtte dit, op zich zelf niet bijzonder zeldzame verschijnsel, merkwaardig genoeg om zich daarover in bespiegelingen te verdiepen en als gevolg van deze een werk in drie deelen samen te stellen „Ueber die Kawisprache" waarvan het eerste deel in 1835 verscheen. In dit werk treedt hij in uitvoerige beschouwingen over het verband tusschen Java en Noord-Indië, over de gewrochten van oude bouwkunst, over het karakter van het Kawi, over de classificatie der Polynesische talen en over andere punten, die met het hoofdonderwerp min of meer samenhangen. Welk nut dit ietwat chaotische werk ook moge gehad hebben, op de studie der oude taal van Java heeft het niet den minsten invloed uitgeoefend. Niet aan van Humboldt dan ook, doch aan den reeds genoemden Duitscher Friedrich, den man, die zich vooral voor de epigraphie verdienstelijk heeft gemaakt, komt de verdienste toe, van het eerst het Kawi wetenschappelijk te hebben beoefend. Zijne epigrafische onderzoekingen brachten hem van zelf tot het Kawi en door hem zijn wij aldus tot betere kennis van die taal gekomen. Op de door Friedrich gelegde grondslagen hebben anderen voortgebouwd: Dr. Cohen Stuart, Dr. v. d. Tuuk en vooral Dr. Kern. Door de grondige studiën van dezen laatsten geleerde is onze kennis van het Kawi in de laatste jaren met reuzenschreden vooruitgegaan. Talrijke verhandelingen heeft Dr. Kern over dit onderwerp geschreven waarvan wij slechts zijne „Kawistudie" (1871), zijn uitgave met vertaling en kantteekeningen van het Kawi-gedicht „Wrtta sancaya" (over versbouw) 1875, zijn „Oud-Javaansche vertaling van de Mahâbâhrata" (1877), zijn „Proeve uit het oud-Javaansch Râmâyana" enz. enz. noemen. Evenals Dr. Kern heeft ook Dr. v. d. Tuuk zich op de studie van het Kawi toegelegd, en zeer verdienstelijk gemaakt. Op het oogenblik bevindt hij zich op Bali voor de studie dezer

taal, omdat, na den val van het Hindoe-rijk Mådjåpahit op Java, tal van Kawi-geschriften naar Bali overgebracht werden en daar bewaard bleven, zoodat die taal daar thans het beste kan beoefend worden. Misschien kan ook van zijn hand reeds binnen kort een Kawi-woordenboek worden tegemoet gezien.

Het Kawi, wij zeiden dit boven reeds, is meer dan eenige andere taal van den Archipel met Sanskrit-woorden vermengd. Men moet zich misschien voorstellen, dat het Kawi zich langzamerhand gevormd heeft uit de pogingen van de Sanskrit sprekende Hindoesche kolonisten om een taal te gebruiken en te schrijven, die voor den Javaan niet geheel onverstaanbaar was, ofschoon zij daarbij aan tal van vreemde d. i. Sanskritsche woorden en uitgezochte fijnere vormen vasthielden om het onderscheid tusschen hen en de overwonnelingen scherper te doen uitkomen. Zoo ontstond een taal, het Kawi, die van lieverlede bij de Hindoe-kolonisten de plaats van het Sanskrit ging innemen. Daarnevens bleef echter het volk zijn eigen taal spreken, ofschoon het ook enkele vreemde woorden in zijn taal opnam. Uit deze eerste ontwikkelde zich het latere Kråmå en uit de volkstaal het Ngoko. Het Kawi zou men dus het Hoog-Javaansch der Hindoe-periode kunnen noemen. Men moet hierbij echter deze bijzonderheid in het oog houden: de overgang van het Kawi, tot het tegenwoordige Hoog-Javaansch, moet natuurlijk geleidelijk hebben plaats gehad, en daarom zal ook zeker de Hoog-Javaansche spreektaal, bij den val van Mådjåpahit, groote overeenkomst hebben gehad met het tegenwoordige Kråmå. Daarom ging echter het oorspronkelijk Kawi niet te niet, doch bleef als schrijftaal, vooral als taal der poëzie in gebruik. Zeer waarschijnlijk is het daarom dat reeds het Kawi bij den val van Mådjåpahit een doode taal geworden was. In dit Kawi nu zijn de oudste producten van de Javaansche literatuur opgesteld, voornamelijk gedichten en daaraan is de naam Kawi ontleend. Kawi of liever *båså Kawi* of *tĕmbung Kawi* beteekent taal der gedichten, waarom men beter doet, niet van Kawi te spreken, doch met Prof. Kern, van oud-Javaansch. Intusschen kan men het woord Kawi behouden, als men dit er slechts bij in aanmerking neemt. Gemakshalve zullen wij het woord Kawi hier in den zin van oud-Javaansch blijven gebruiken.

Van vele der oorspronkelijke Kawi-gedichten bestaan latere Javaansche omwerkingen, die òf in het zoogenaamde *Kawi miring* = overhellend Kawi, m. a. w. het Kawi, dat in woorden en uitdrukkingen reeds meer tot de nieuwere dichtertaal nadert, òf in de zoogenaamde *bâsâ djarwâ*, d. i. letterlijk de taal der uitlegging, doch waaronder men de hedendaagsche dichtertaal verstaat, die echter nog zeer van de gewone taal verschilt door de vele Kawi-woorden en Kawi-vormen.

De bloeitijd van het Kawi is tevens de bloeitijd van de poëtische literatuur van Java; de stof der oudste Kawi-gedichten ontleend aan de Hindoesche literatuur. Voor het oudste Kawigedicht wordt gewoonlijk de *Kanda* (Kåndå) = „verhaal" of „overlevering" gehouden. De inhoud is mythologisch en vertoont een zonderlinge syncretisme van Polynesische, Brahmaansche en Buddhistische voorstellingen. De Kawi-tekst is tot dusverre nog niet gevonden, en men kent het gedicht alleen uit eenige uittreksels eener moderne Javaansche bewerking.

Van mythologisch-kosmogenischen aard is nog een ander werk bekend, de *Manik-Måjå*, waarvan een vertaling werd uitgegeven door Prof. de Hollander en den heer Winter. In dit werk worden de schepping der wereld en allerlei wonderbare daden verhaald. De Indische stof is geheel gejavaniseerd en zelfs Mohammedaansche bestanddeelen zijn in het gedicht te bespeuren.

Naast deze gedichten van mythologische en cosmogonische strekking, heeft men de epische gedichten, getrokken uit de twee groote Indische heldendichten, de Mahâbhârata en de Râmâyana. Aan het eerste ontleende men de Ardjoenå Wiwåhå en de Bråtå Joedå. Ardjoenå Wiwåhå beteekent eigenlijk: huwelijksfeest van Ardjoenå, een der helden van de Mahâbhârata. Volgens Prof. Kern is de Javaansche dichter stellig niet bekend geweest met die deelen van het Indische heldendicht, waarin dezelfde stof wordt behandeld, daar zijne afwijkingen niet enkel den vorm, maar zelfs de belangrijkste punten van den inhoud betreffen. Het Javaansche gedicht is dus stellig geen vertaling, doch meer een omwerking van dezelfde grondstof. Het dagteekent uit de eerste helft van de 11de eeuw A. D. De Kawi-tekst van dit gedicht werd door Friedrich op Bali ontdekt, en met eene interlineaire Balineesche vertaling door hem

uitgegeven. Hierop gaf Prof. Kern, in zijn Kawi-studie, van de twee eerste zangen een verbeterde uitgave met vertaling. Verder bestaat er een vertaling van dit epos in de båså djarwå door Palmer v. d. Broek in 1868 te Batavia gepubliceerd.

De Bråtå Joedå is jonger dan de Ardjoenå Wiwåhå en werd vervaardigd door Empoe Sĕdah, omstreeks het midden der 12de eeuw (1157 A. D.). Het is het beroemdste en meest geliefde der oude Javaansche gedichten. De naam is een verbastering van het Sanskritische *Bhârata-Yuddha*, de strijd der Bhârata's. Het onderwerp is ontleend aan de Indische Mahâbhârata en wel van de 5[e]—10[e] parva, het 5[e]—10[e] boek. Deze vertaling is evenwel niet volledig, want het Javaansche gedicht heeft maar het $^1/_{12}$ van den omvang van het origineel. De algemeene loop der gebeurtenissen en de handelingen tusschen de verschillende personen zijn ongeveer hetzelfde, maar personen en zaken, die in het eene gedicht op den voorgrond treden, vervullen in het andere eene ondergeschikte rol, en, terwijl in de Mahâbhârata veel wordt aangetroffen, waarvan in de Bråtå Joedå geen spoor te vinden is, worden omgekeerd in deze laatste bestanddeelen gevonden, die in het eerste ontbreken. Op grond van een en ander zou men zeggen, dat de Bråtå Joedå geen vertaling maar een zelfstandige bewerking is van dezelfde episode. Van de Bråtå Joedå is de Kawi-tekst gelithographeerd uitgegeven en een moderne Javaansche omwerking door Dr. Cohen Stuart gepubliceerd.

Het onderwerp, zooals wij gezien hebben, is de strijd der Bhârata's; dezelfde als de Pândawa's en de Kaurawa's. Zij bevechten elkander om het bezit van den troon van Ngastina (Hastinâ-pura). De overwinning blijft aan de Pândawa's, waarvan de oudste Joedistira (Judhiṣṭhira) den troon beklimt en het rijk tot hoogen bloei brengt. Het gedicht is niet zonder poëtische waarde en bevat vele aanschouwelijke beschrijvingen van gevechten en levendige natuurbeschrijvingen. Het gedicht is overigens geheel gejavaniseerd, het tooneel uit Indië op Java overgebracht. Daardoor werd het epos niet alleen zeer populair, doch wordt het als geheel inheemsch beschouwd, zoodat de helden, die er in voorkomen, ook prijken op de stamlijst van den tegenwoordigen Javaanschen vorstenadel. Evenzoo worden de namen der

plaatsen, die er in vermeld zijn in de inlandsche aardrijkskunde van Java opgegeven en weet de inlander de plekken aan te wijzen, waar de verschillende rijken en steden gelegen hebben. Kortom de Bråtå Joedå werd een echt Javaansche schepping; de daden der helden, die er in verheerlijkt worden, maken deel uit der geschiedenis van het land.

Het tweede groote Indische heldendicht is de Râmâyana of de lotgevallen van Râma. Râma is een der awatâra's (nederdalingen [1]) van den God Wishṇu en wel de zevende, waarmede hij ten doel had de bestrijding van den machtigen Daemon Râwaṇa die op Langka (Ceylon) heerschte. Het gedicht handelt over dezen strijd. Er bestaat ook een Kawi-bewerking van. Het is verreweg het uitgebreidste der Kawigedichten en, volgens den hoogleeraar Kern, is de stijl en de wijze van behandeling veel eenvoudiger dan die van de Ardjoenå Wiwåhå en Bråtå Joedå. Als dichter wordt een zekere Empoe Poejwa genoemd, die onder de regeering van Djåjåbåjå, vorst van Kediri, moet geleefd hebben, ongeveer in de 9de eeuw onzer jaartelling. Ook bestaat er van dit gedicht een nieuw Javaansche vertaling, vervaardigd door Jåså di Poerå, onder de regeering van Pakoe Boewånå III, die in 1749 den troon besteeg.

Verder zijn er nog een groot aantal Kawigedichten, die kleinere episoden uit de heldensagen der Hindoes behandelen, doch die wij met stilzwijgen voorbijgaan.

Op een paar andere Kawigedichten moeten wij evenwel de aandacht vestigen. In de eerste plaats op de Niti Såstrå (Nîti Çâstra) een gedicht van zedekundige strekking. Het bestaat uit een reeks van op zichzelf staande zedespreuken, die den geest van zachtheid, zelfverloochening en versmading van wereldsche grootheid en zingenot ademen, zoo eigen aan het Buddhisme. Deze spreuken schijnen zeer oud te zijn en er bestaan daarvan verschillende Javaansche vertalingen.

Het tweede gedicht, dat wij wenschen te noemen, is de

---

1) Onder awatâra verstaat men nederdaling, speciaal van een god. Zoo daalde Wishṇu herhaaldelijk onder de een of andere gestalte op aarde neder, nu eens onder deze dan weder onder gene gestalte, om haar van booze daemonen, die haar met ondergang bedreigden, te verlossen.

Wrĕtta Santjaja d. i. de verzameling der dichtmaten en de versbouw in het algemeen.

In de Kawigedichten heeft men namelijk verschillende dichtmaten, die in het Javaansch *tĕmbang* heeten en zich onderscheiden door een grooter of kleiner getal lettergrepen en de daarvan afhankelijke lengte der dichtregels, deels door verschillende afwisselingen van lange en korte syllaben. Steeds vormen vier regels een *pâda* of strophe, die zich onveranderd herhaalt, tot het den dichter behaagt, tot een andere versmaat over te gaan. Van al die maten nu geeft de Wrĕtta Santjaja een overzicht, benevens een reeks van modelstrofen voor deze dichtmaten. De vervaardiger zal Empoe Tanakoeng zijn, die aan het hof van Kediri moet hebben geleefd.

Tot de Kawi-literatuur behooren verder ook wetboeken, die, op Java zelf in onbruik geraakt en grootendeels verloren gegaan, op Bali bewaard zijn gebleven. Die wetboeken heeten *âgama* letterlijk „overgeleverde leer". Grootendeels zijn zij samengesteld uit vertaalde voorschriften van Hindoesche wetboeken, *dharmaçâstra*, vooral van het groote wetboek van Manoe, de *Mânawadharmaçâstra*. Dit neemt niet weg, dat er veel in voorkomt, wat op eigen bodem ontstaan is, wat Polynesisch is. Er worden nog heden op Bali een tiental van deze wetboeken als in gebruik genoemd. Van deze wetboeken zijn er tot dusverre slechts enkele uitgegeven.

Wij stappen hiermede van de Kawi- of oud-Javaansche literatuur af, en gaan thans over tot de nieuwere sedert de invoering van den Islâm. Vooraf echter een enkel woord over de geschiedenis der beoefening van het Javaansch.

In de tijden van de Compagnie was het Maleisch de eenige taal, die eenigermate bestudeerd werd; het Javaansch bleef onbekend. Zelfs Valentijn kon in zijn beschrijving van Groot-Java hiervan niet veel zeggen — het blijkt dus duidelijk daaruit hoe weinig men toen van die taal wist. Deze auteur toch publiceerde als proefje in het letterschrift, de facsimile van een Javaansch gedicht en hoe goed dit ook slaagde, toch maakt het op den eersten blik den indruk van volkomen onleesbaarheid. De zaak is namelijk, dat de letters op den kop staan, wel een bewijs dus, dat de kennis van het Javaansch in die dagen niet

gering, doch absoluut nul was. Raffles, het kan niet ontkend worden, heeft den eersten stoot tot de beoefening van het Javaansch gegeven. Zijn werk heeft de oogen van het publiek geopend voor het gewin, dat Java ons tevens van wetenschappelijk onderzoek beloofde. Allen hier te noemen, die zich voor de studie van het Javaansch verdienstelijk hebben gemaakt, zou ons te ver voeren, enkele personen mogen echter niet ongenoemd blijven en wel de Gouvernements-tolk Winter en de zendeling Gericke, want zij waren het, die de bouwstoffen leverden, welke Taco Roorda met oorspronkelijk vernuft verwerkte. Van het optreden van laatstgenoemden dagteekent de behandeling van het Javaansch als studie (1840) ook, en dit zegt meer, een nieuw tijdperk van de studie der Polynesische talen. De heilzame gevolgen van Roorda's strenge leerwijze bleven niet uit. De invloed van zijn stelsel is merkbaar in alle latere werken hetzij over Javaansche, hetzij over aanverwante talen zelfs bij schrijvers, die des geleerden beschouwingen op menig punt bestreden hebben.

Een groot deel der Javaansche letterkunde wordt ingenomen door de historische stukken. Hiertoe behoort in de eerste plaats de geschiedenis van Adji Såkå, een mythisch persoon, die van Mekka naar Ceylon ging en van daar naar Java kwam. Een zijner eerste daden was, aldaar aangekomen, den regeerenden vorst *Dewåtå Tjĕngkar*, een kannibaal, van kant te maken. Ook worden de tijdrekenkunde en het letterschrift gezegd door hem op Java ingevoerd te zijn. Het gedicht behandelt de geschiedenis van de komst van Adji Såkå tot aan de stichting van Mådjåpahit. Een ander gedicht van dezen aard is de Djåjå Lĕngkårå, dat de lotgevallen van Dewå Koesoemå, bijgenaamd Djåjå Lĕngkårå, en vorst van Mĕndang Kamoelan beschrijft. Verder moeten nog genoemd worden de Pandji-verhalen, waarin de liefdesgeschiedenissen van Raden Pandji Koedå Waning-pati, een prins van Djĕnggålå worden bezongen en eindelijk de Damar Woelan, waarin de wonderbare lotgevallen van den held van dien naam, zijn huwelijk met een vorstendochter van Mådjåpahit, zijn verheffing op den troon van dat rijk en zijn zegepraal over zijn vijanden verheerlijkt worden. Het zonderlingste product van de historisch-poëtische literatuur van Java

is echter de geschiedenis van baron Sakender, die door Dr. Cohen Stuart vertaald is uitgegeven. Omtrent den tijd, waarin het geschreven werd, verkeert men in het onzekere, daar evenwel de stichting van Batavia er in verhaald wordt, is het duidelijk, dat het na dien datum is ontstaan. Het doel van den schrijver schijnt geweest te zijn, de geschiedenis van de komst en de vestiging der Europeanen op Java te verhalen. Hoe hij zich van deze taak kwijt, zullen wij hier maar niet in bijzonderheden nagaan, belangstellenden raadplegen daarover het bekende Java van Prof. Veth [1]).

Naast de historische-poëtische stukken heeft de nieuw-Javaansche literatuur, de kronieken of jaarboeken doorgaans *babad* geheeten, die tot de oudste tijden opklimmen. Sommige behandelen de geschiedenis van het geheele eiland, andere die van bijzondere gedeelten, zooals die van Mådjåpahit, Padjadjaran, Demak, Mataram, enz.

Geschiedenis en legende zijn hier steeds zonderling dooreengemengd; onder de nieuwere babad's zijn er echter enkele, die hierop een gunstige uitzondering maken als: de *babad Troenå Djåjå*, die een vrijwel aaneengeschakeld verhaal bevat van het tijdperk der Javaansche geschiedenis dat aanvangt met den opstand van Troenå Djåjå in 1674 en eindigt met de verdeeling van het Mataramsche rijk. Van nog jongeren datum is de *Babad bĕdah Ngajogja*, de geschiedenis van de verovering van Djokdjokarta door de Engelschen en het verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dipå Negårå. Karakteristiek is van het eerste verhaal, dat de Engelschen er steeds onder den naam Hollanders in voorkomen en dat de verbanning van Sultan Mangkoe Boewånå I (1812), waarmede het aanvangt, wordt voorgesteld als een wegvoering in een geweldigen storm, vergezeld van hevigen regen, waardoor hij nederviel aan den overwal.

Tot de historische geschriften moeten verder nog gerekend worden de *Sengkålå*: jaartelling, tijdrekening. Het woord beteekent echter ook de uitdrukking van een zeker jaartal door bepaalde woorden, die ieder een cijfer moeten beteekenen

1) Veth, Java, I, blz. 428 vv.

een chronogram dus. Deze cijferwoorden worden zoo gekozen, dat zij niet slechts een zin uitmaken, doch tevens veelal kunnen geacht worden, betrekking te hebben op de gebeurtenissen, waarvan het jaartal moet worden opgegeven. Men leest die woorden van de rechter- naar de linkerhand. Zoo wordt het jaartal van den val van Mådjåpahit voorgesteld door de uitdrukking:

Sirnå	*hilang*	*kĕrtaning*	*bumi*
verdwenen	verloren (is)	vrede der	aarde
0	0	4	1

Dikwijls is het echter hoogst moeilijk, ja onmogelijk den zin der woorden of hunne betrekking tot de door het jaartal aangeduide zaak te ontdekken, zooals in de Sĕngkålå, die het Javaansche jaar 1721 aangeeft, als dat waarin het gedicht Manik-Måjå vervaardigd werd.

Rupå	karnå	giri	tunggal
vorm	oor	berg	eenig
1	2	7	1

Desniettegenstaande was deze wijze van chronologische aanduiding van gebeurtenissen op Java zeer gebruikelijk.

De talrijkste klasse van letterkundige producten op Java wordt gevormd door de *lampahan*'s (Kr.) *lakon*'s (Ng.), de Javaansche tooneelstukken, die wij steeds wajangverhalen noemen, omdat de woorden aan de door de poppen voorgestelde personen in den mond worden gelegd, afgewisseld door de *djanturan*, de beschrijving of opheldering van den dalang [1]).

Wij komen nu tot een geheel andere rubriek van letterkundige voortbrengselen, n.l. de zedekundige en godsdienstige geschriften.

Onder deze eerste noemen wij de Lajang Sewåkå, lessen voor dienaren. De daarin vervatte voorschriften hebben echter niet alle betrekking op de plichten van den dienaar jegens den meester en zijne mededienaren, doch ook op die van den meester jegens zijne dienstbaren. Waarschijnlijk is de Lajang Sewåkå eene moderne bewerking van een Kawigedicht, mis-

---

1) Zie bladzijde 105.

schien van de Niti Sastrå. Niet minder is de Woelang rèh „Zedekundig onderricht." Dit werk, oorspronkelijk Javaansch, heeft echter een zeer Mohammedaansch karakter. Als schrijver van dit werk, dat oorspronkelijk in vers werd geschreven, doch later in proza werd overgebracht, noemt men Pakoe Boewânâ IV van Solo (1787—1820). Het is een vorst, die sprekende wordt ingevoerd, vaderlijke vermaningen gevende aan zijn kinderen bij het intreden in de wereld. Voornamelijk wordt er in geleerd, hoe de mensch naar Gods geopenbaarden wil in de wereld moet leven en gewezen op den Korân en de Sonnat als de bronnen dier kennis.

Van de godsdienstige geschriften noemen wij allereerst de paraphrasen van den Korân, die echter nooit afzonderlijk, maar alleen tusschen de regels van den Arabischen tekst voorkomen. Verder paraphrasen van Arabische preken en gebeden, ook veelal tusschen den Arabischen tekst opgeschreven; handboekjes voor godsdienstonderricht en vertaalde uittreksels uit Arabische geschriften over godsdienstleer en recht. Deze geschriften zijn veelal in *pegon*, d. i. Javaansch met Arabisch letterschrift geschreven. Bovendien behooren tot deze categorie de geschriften, waarin de legenden der profeten van den oudsten tijd af worden behandeld, bekend onder den naam *ambijå* (de Jav. transcriptie van anbijâo, pl. fr. van nabi, profeet). Men vindt onder dezen naam nu eens langere dan weder kortere, soms in poëzie en soms in proza geschreven, beschrijvingen der bovengenoemde legenden, met min of meer fantastische toevoegselen opgesierd. Sommige hiervan behandelen ook de geschiedenis van een enkelen profeet, zooals de geschiedenis van koning Pharao en den profeet Mozes, *Rådjå Pirangon Nabi Moeså*, de lotgevallen van Ibrahim en Joesoef, Abraham en Jozef enz. Ook het leven van Mohammed zelf en dat van de heiligen van den Islâm hebben aanleiding tot allerlei fantastische verhalen gegeven, die meestal ook in het Maleisch voorkomen en doorgaans op Arabische orgineelen berusten. Zoo behoort hiertoe de ook bij de Maleiers bekende geschiedenis van Emir Hamzah, den oom van den profeet.

Wij mogen van de godsdienstige geschriften niet afstappen zonder nog melding gemaakt te hebben van die, waarin de

Islâm bespottelijk wordt gemaakt. Een dezer is een zonderling, in versmaat geschreven boek, naar den hoofdpersoon Gato Lådjå geheeten. De schrijver is rationalist en pantheist. Zijn redeneeringen zijn vaak zeer sophistisch en hij ontziet zich niet, de meest platte en onkiesche uitdrukkingen te bezigen, waar hij met de priesters en hunne ijverige opvolging der ritueele voorschriften van den Islâm den draak steekt. Hij is een vijand van de Hollanders en van het Christendom zoowel als van den Islâm; daarentegen beschouwt hij de Agåmå Budå, het Buddhisme, als het ware geloof.

Thans een enkel woord over de geschriften van gemengden aard. In de eerste plaats noemen wij de Poerwå Lĕlånå, een betrekkelijk nieuw geschrift, waaruit men een aantal bijzonderheden over land- en volkenkunde kan leeren. Niet minder verdienen de fabelen vermelding, vooral de dierfabelen. In deze speelt het dwerghert, *kantjil*, tragulus Javanicus, ongeveer dezelfde rol als de vos in de Indogermaansche verhalen.

Hoe geestig deze verhalen ook mogen zijn, ook zij gaan mank aan het gebrek, dat bijna alle inlandsche geschriften kenmerkt, namelijk te groote uitvoerigheid, te veel herhalingen, waardoor de schoonste beschrijving veelal een zekere matheid krijgt. Die breedsprakigheid om het voor het oogenblik zoo te noemen, kenmerkt nagenoeg alle talen van den Archipel. Zeer eigenaardig zegt de ons reeds bekende Abdoellah dit o. a. in zijn biographie. Over Crawfurd sprekende, zegt hij dat deze een groot gebrek had, namelijk dat hij niet in staat was langgerekte klaagliederen aan te hooren en van een beknopte wijze van zich uit te drukken hield, zoodat hij de menschen nooit liet uitspreken. „Maar wij, Maleiers" aldus laat Abdoellah hierop volgen „en inlandsche naties van Oost-Indië houden allen van langgerekte verhalen en alles dikwijls te herhalen." [1])

Eindelijk moeten wij nog de wetboeken noemen, waartoe allereerst de Mohammedaansche in het Javaansch omgewerkt behooren o. a. de *Kitab Tupah*. Daarnevens heeft men de wet-

---

1) Maka adapon kasukäan orang Mĕlaju dan bangsa jang dibawah angin ini, samuwanja suka perkatäan jang landjut-landjut dan bĕrulang-ulang perkatäan.

boeken, die de codificatie bevatten van de adat: Zij heeten *Anggĕr-angĕrran*. Bij de behandeling van het rechtswezen zullen wij deze meer in bijzonderheden leeren kennen, daarom hier ter plaatse uitsluitend eenige titels. Een der voornaamste is de Nawålå, of Anggĕr Pradåtå, waarvan de laatste redactie onder Pakoe Boewånå IV plaats had; eenige andere zijn de Anggĕr Agĕng, de Anggĕr Gunung, de Anggĕr Sĕdåså.

c. Soendasche en Balineesche literatuur.

Men heeft langen tijd gemeend, dat de Soendasche literatuur van modernen oorsprong was. Intusschen is gebleken, voornamelijk uit de onderzoekingen van Dr. Engelmann, dat er handschriften op lontar- en nipahblad bestaan in min of meer zuiver Soendaneesch geschreven, die zeker tot het begin der 16de eeuw opklimmen. Een dezer handschriften draagt het jaartal 1440 = 1518 A. D. en is met oud-Javaansche karakters geschreven, terwijl de inhoud er van vrij wel overeenkomt met de mythologische en zedekundige geschriften der Javanen.

De nieuwere Soendasche literatuur is bijna geheel poëtisch, in den vorm der Javaansche dichtmaten of tĕmbang's gegoten. In de eerste plaats noemen wij de *tjarita pantun*, legende uit den heldentijd van West Java, den tijd van Padjadjaran. Die tjarita pantun worden door den *tukang pantun*, den Soendaschen bard, onder het bespelen van een angklung opgezongen. Oorspronkelijk waren zij als overlevering bewaard, en eerst sedert kort is men er toe gekomen ze te boek te stellen.

Behalve die *tjarita pantun*, die dus tot de echte volksliteratuur behooren, heeft men nog de zoogenaamde *Dongèng*, vertellingen en fabelen, meestal ook in poëzie, zelden in proza geschreven. Verder kent men religieuse geschriften en zedekundige werken. Hiertoe zou men o. a. de *Punatir istri*, de lessen voor vrouwen kunnen brengen. In dit geschrift wordt de profeet sprekende ingevoerd en geeft hij daarin onderricht aan zijn dochter Fatimah omtrent de plichten, die zij jegens God en jegens haren echtgenoot te vervullen heeft. Ook dit geschrift is in dichtmaat.

De overige godsdienstige literatuur is in proza vervat. Tot

deze behooren drie geschriften over het godsdienstige recht van den Islâm en over de leer aangaande God. Natuurlijk zijn zij van Arabischen oorsprong, hetzij uit het Maleisch, hetzij uit het Javaansch vertaald.

In den laatsten tijd zijn vooral goede prozawerken op aanmoediging van het Gouvernement vervaardigd door den hoofdpanghulu van Limbangan in de Preanger-Regentschappen, Raden Hadji Moehammad Moesa.

Omtrent het schrift, dat de Soendaneezen bezigen, zij nog opgemerkt, dat voor godsdienstige werken het Maleisch-Arabisch en voor profane werken het Javaansch gebruikelijk is.

De literatuur der Balineezen is vrij rijk en omvat 4 soorten.

1ste *Kakawin* of in de Kawitaal geschreven gedichten, grootendeels bestaande uit bewerkingen der Mahâbhârata en Râmâyana, terwijl de Ardjoenå Wiwåhå, de Brata Joeda enz. hier ook voorkomen.

2de *Mantra*, tooverformulieren, gedeeltelijk in proza, gedeeltelijk in versmaat geschreven, waarvan de taal nu eens zuiver Kawi, dan weder Kawi vermengd met Balineesch is.

3de *Patjå pabiring* of *patjå pariring* (in het Kawi *Pala wakja*) prozawerken die in het Javaansch of Kawi zijn geschreven. Hiertoe behooren:

a. *Tutur* of *satwa*, leerschriften van zedekundige of mystieke strekking.

b. *Agama* of wetboeken, waarvan men er alleen in Boeleleng zeven aantreft als: *Adigama*, *Dewagama*, *Purwa digama*, *Dewadanda* enz.

c. *Husada* of *Huwisada* en *Wisada*, geneeskundige werken, bevattende behalve de opgave van werkelijk deugdelijke geneesmiddelen, ook recepten voor toovermiddelen.

d. Historische werken, door Friedrich *Babad* genoemd, zooals de *Usana bali*, de *Usana Djawa* enz. en geslachtsregisters.

4de *Kidung*, gedichten in nieuwere versmaat, die onderscheiden worden in:

a. *Kidung* in gewonen zin, oorspronkelijk Javaansche gedichten in Kawi miring, die naar Bali overgebracht, aldaar onveranderd of met Balineesche namen, woorden en woordvormen, bewaard bleven.

b. gaguritan. Deze zijn weder òf Balineesche vertalingen of omwerkingen van oorspronkelijke Javaansche of Maleische verhalen, òf oorspronkelijke Balineesche gedichten. Men ziet dus dat tot de zuiver nationale literatuur, alleen de *gaguritan* behoort, alhoewel de taal van deze niet altijd zuiver en veeltijds met Javaansche dichtwoorden bezwangerd is. [1])

d. Algemeene opmerkingen over de Bataksche, Lampongsche, Redjangsche, Makassaarsche en Boegineesche literatuur.

Ten slotte eenige algemeene opmerkingen over de literatuur der overige volken van den Archipel. Vooraf evenwel eene korte beschouwing van het tegenwoordig standpunt onzer kennis van hunne talen en de wijze waarop ons die gewerd. Het behoeft zeker niet uitvoerig aangetoond te worden, dat deze juist in de laatste jaren groote vorderingen heeft gemaakt. Men sla slechts de Indische literatuur van voor 30 jaren op om te zien, dat destijds hiervan nog zoo goed als niets bekend was. Trouwens met het Javaansch, gelijk wij boven zagen, was dit niet veel beter gesteld.

Deze kennis nu hebben wij in de eerste plaats aan de bemoeiingen van het Nederlansche Bijbelgenootschap te Amsterdam en aan de verschillende Zendelinggenootschappen in Indië werkzaam te danken. Het eerst gemelde genootschap vooral heeft menigen geleerde naar Indië gezonden om de nog ontoegankelijke talen te bestudeeren. Zoo heeft Dr. v. d. Tuuk het Bataksch ontgonnen, en daarover een spraakkunst, vier deelen Chrestomatie en een woordenboek in het licht gegeven. Op dezelfde wijze heeft Dr. B. F. Matthes zich voor de talen van Zuid-Celebes verdienstelijk gemaakt en Makassaarsche en Boegineesche woordenboeken, spraakkunsten en bloemlezingen vervaardigd. Evenzoo werd het Dajaksch, bepaaldelijk de taal der Olo Ngadjoes door Dr. Hardeland bestudeerd, wat ons in het bezit stelde van een „Grammatik" en „Wörterbuch." De studie van het Soenda-

1) Friedrich, Voorloopig verslag omtrent het eiland Bali, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXII, blz. 21 v.v. — Friedrich, Tijdschrift v. Nederl. Indië, dl. 9, 3, blz. 245 v.v.

neesch werd mede door het Bijbelgenootschap ter hand genomen, doch slaagde minder goed, wijl de afgevaardigde Dr. Engelmann stierf, vóór dat hij zijn taak heeft kunnen volbrengen.

Niet minder loffelijk kweet zich in dit opzicht het Nederlandsche Zendeling-genootschap te Rotterdam. Zijne zendelingen werkzaam op Noordoost-Celebes, in de Minahasa hebben de talen der Alfoeren toegankelijk gemaakt. (Onder deze zendelingen mag vooral de naam van wijlen Prof. Wilken's vader, de heer N. Ph. Wilken niet onvermeld blijven.) Niet minder verdienstelijk maakten zij zich ook ten opzichte der talen van de Ambonsche eilanden, vooral voor de studie der verschillende dialecten, de zoogenaamde *bĕhasa tanah*. Aan de zendelingen van de Utrechtsche Zendingsvereeniging danken wij onze bekendheid met het Noefoorsch, het Papoesch van de Dorehbaai, en van het Beloneesch (Timor), terwijl den zendelingen der Nederlandsche Zendingsvereeniging, de eer toekomt van het Soendaneesch beter bekend te hebben gemaakt.

Intusschen heeft de Regeering ook niet stil gezeten. Verscheidene personen zijn door haar belast met de studie van de een of andere taal. Zoo heeft zij, na den dood van Dr. Engelmann, de taak om het Soendaneesch te bestudeeren overgenomen van het Bijbelgenootschap en deze Dr. Koorders opgedragen. Ook deze mocht zijn werk niet voleindigd zien. Na diens overlijden werd de heer Oosting aangesteld, welke laatste, de vrucht van zijn arbeid, een Soendaneesch Woordenboek benevens grammatica heeft uitgegeven.

De studie van het Balineesch, na door de zendelingen van de Utrechtsche Zendingvereeniging te zijn begonnen, wordt thans door Dr. v. d. Tuuk, op 't oogenblik in dienst van het Gouvernement, voortgezet. Doch het zou ons te ver voeren, wilden wij al de namen noemen van hen, die zich in zake harer studie verdienstelijk hebben gemaakt.

Ten laatste zij daarom medegedeeld, dat ook de ambtenaren bij het Binnenlandsch bestunr zich heden ten dage eveneens aan taalstudie veel laten gelegen liggen en reeds menige belangrijke bijdrage verschaften.

Bij hetgeen er voor de Maleisch-Polynesische talen in het algemeen hier te lande verricht werd en nog wordt, behoeven

wij niet stil te staan. Slechts een enkel woord over deze wetenschap, die in den laatsten tijd, juist door uitbreiding onzer kennis, een groote vlucht genomen heeft. Wij bedoelen de vergelijkende Maleisch-Polynesische taalkunde. Het is, om niet meer namen te noemen, bepaaldelijk door Prof. Kern, dat de studie hiervan, tot wetenschap werd verheven. Zwijgende over tal van kleinere geschriften, wijzen wij alleen op zijne verhandelingen: „Over de verhouding van het Mafoorsch of Noefoorsch tot de Maleisch Polynesische talen (1884) en vooral op het in 1886 verschenen werk „De Fidji taal vergeleken met hare verwanten in Indonesië." Vooral dit laatste werk is een geniaal product en maakt, op wat de Duitschers onder „grundlegend" verstaan, aanspraak. Laten wij eenige der meest verrassende uitkomsten van prof. Kern's onderzoek hier kortelijk nagaan. Wie zou bijv. oppervlakkig vermoeden dat *kior* het Noefoorsche woord voor *drie*, hetzelfde is als *tĕlu*, en het woord *snun* = mensch, verwant is aan het woord *tau* dat in het Makassaarsch Boegineesch en andere talen ook mensch beteekent? En toch is dit naar bepaalde klankwetten het geval. Deze vergelijkende taalstudie, beoefend aan de hand der verhandelingen van prof. Kern, kan niet anders dan vruchtbaar zijn; zij verruimt den blik en geeft ons een juister inzicht in den bouw en in de wording en ontwikkeling der taal. Doch ook voor de ethnologie is die studie van gewicht, daar de ware beteekenis van vele zaken daardoor beter verklaard wordt.

Hiermede moeten wij ons overzicht van den vooruitgang der studie van de Maleisch-Polynesische talen besluiten om nu de literatuur der voornaamste volken in den Archipel nog even te doorloopen.

Een voornaam deel dezer literatuur wordt ingenomen door poëtische voortbrengselen. Bijna alle volken hebben de soort van liederen, die wij bij de Maleiers als *pantun's* leerden kennen, vierregelige versjes, meestal van erotischen aard.

Bij de Lampongers, om met de volken van Sumatra te beginnen, heeten zij *sagata*, bij de Redjangers *serambah* en bij de Bataks *èndé*. Niet altijd echter zijn deze liedjes zoo duister als die der Maleiers. Soms bevatten de eerste regels onbeteekenende gezegden en dienen zij blijkbaar alleen om de vereischte lengte

aan het vers te geven en om de laatste regels van het rijm te bepalen.

Echter zijn zij bij al deze volken zeer in trek, en het zijn deze versjes welke bij gelegenheid der samenkomsten van jongelieden worden gegeven [1]). Hebben deze overdag plaats, en zijn de zingenden daarbij in rijen gezeten, dan heeten zij *berduwi*, worden de liederen staande gezongen *berlandai*. Zingt men ze 's avonds, ook in rijen gezeten, dan noemt men ze *njambai*. Behalve erotische versjes worden op die wijze ook hekeldichten gezongen als voorbeeld hiervan de volgende Redjangsche *serambah*:

Dolo rabab bertongkei = Vroeger was het vioolspelen (pret maken),
Kini kopi berbua = Nu is het koffie maken (zorgen dat er koffie komt).
Dolo hadat dipakei = Vroeger werd de adat gevolgd,
Kini rodi berguna = Nu zijn de heerendiensten in de mode.

commentaar is zeker overbodig.

Ook bij de Makassaren en Boegineezen vindt men deze soort van versjes. Zij heeten aldaar *kelong* Mak. en *elong* Boeg. [2]) Eene bijzonderheid, die hierbij in het oog te houden is, is dat noch de Makassaarsche, noch de Boegineesche poëzie rijm kent. Hunne poezie onderscheidt zich van het proza slechts door een soort van rythmus en verder door een zeker parallelisme in het uitdrukken van verschillende denkbeelden, onder verschillende vormen, die naast elkaar geplaatst worden, ook eigen bijv. aan de Arabische en Hebreeuwsche poëzie. Een parallelisme ter verduidelijking ontleend aan de psalmen: „Uw woord is een lamp voor mijn voet en een licht op mijn weg" [3]) of „voor uw dreigen vloden zij en spoedden bevend zich weg voor uw donderstem," [4]) of „barmhartig en genadig is de Heer, lankmoedig en groot van goedertierenheid, Hij doet ons niet naar onze zonden en Hij vergeldt ons niet naar onze ongerechtigheden; want Hij weet, welk maaksel wij zijn, en is gedachtig dat wij stof zijn". [5]) Men ziet daaruit, dat parallelisme een opeenhooping van attributen en het

1) Zie Hoofdstuk II, blz. 41.
2) Matthes, Boegineesche en Makassaarsche Chrestomatie *aanteekeningen*.
3) Psalm 119 : 105. 4) Psalm 104 : 7. 5) Psalm 103 : 8, 10 en 14.

uitdrukken van hetzelfde denkbeeld is. Zoo is dit ook met de kelongs en elongs, die echter, wat inhoud betreft, in vele opzichten met de Maleische pantun's overeenkomen, doch meestal fraaier en ook duidelijker zijn. Men oordeele: „Zoo er stofregen valt, o reine maagd! verzamel dien dan om dien van voren in de plooien van uw gewaad te steken; want weet, dat ik mij in een wolk veranderd heb en in deze gedaante voorttrek." [1]) Dit is duidelijk genoeg, doch als het meisje den jongeling niet genegen is, dan antwoordt zij niet minder duidelijk met de volgende kelong: „Zoo gij als stofregen nederdaalt, pas dan op dat gij mij niet raakt. Ik heb het niet aangenaam gevonden, zoo dikwijls als mij een stofregen besproeide." De Boegineesche elongs zijn meestal even duidelijk als de kelongs. Meestal zeggen wij, omdat men in vele elong's een bijzondere taal vindt, bekend onder den naam van *basa to-Bakkå*, d. i. de taal van den man van Bakkå. Bakkå is een plaats in Soppeng en de man van Bakkå een zekere Datu Bakkå, Prins van Boni, die zich in overoude tijden vooral door scherpzinnigheid grooten roem verwierf. De basa to-Bakkå is dus niets anders, dan een zekere soort van beeldspraak, die dikwijls bestaat in vergezochte woordspelingen. Laat ons een enkel voorbeeld aanvoeren. Denk U, lezer, een oogenblik in de Boegineesche landen en dat gij moede bij een Boeginees aankomt, die u verwelkomt met *manri mana-no* = eet kippenvoer. Dit klinkt zeker zonderling. Verstaat gij echter de basa to-Bakkå, dan is het duidelijk genoeg. Het voornaamste kippenvoer toch is *bånni* = gebroken rijst en doet denken aan *mabanni* = overnachten. De Boeginees wil dan eenvoudig zeggen blijf overnachten. Men ziet de woordspeling is vergezocht. De elongs in de basa Bakkå zijn dan ook zonder commentaar niet te verstaan. Ziehier een ander voorbeeld. „Tracht toch niet uw hartstocht te bevredigen, want dan zoudt gij immers slechts *bale ta-kesåssi* = ongeschubde visschen in huis krijgen. Bij dit bale ta-kesåssi denkt men zich in de basa to-Bakkå bepaaldelijk een visch *awu-awu*. Doch dit woord beteekent ook och! helaas! Met de woorden „dan zoudt gij slechts „ongeschubde visschen in huis krijgen" wil men dus

1) Matthes, Makassaarsche Chrestomatie, blz. 421, 2 kolom N°. 8.

zeggen, dan zoudt gij slechts ach, helaas, d. i. jammer en ellende in uw huis ontvangen. Alvorens van de elongs af te stappen, moeten wij nog op een bijzondere soort, de zoogenaamde *elong osong*, krijgszangen, wijzen.

Behalve deze kleinere, vierregelige versjes heeft de letterkunde van genoemde volken nog grootere gedichten. Bij de Lampongers, Redjangers en Bataks zijn dit romantische of historische gedichten, die echter nog weinig bekend zijn. Beter zijn wij echter ingelicht omtrent die der Boegineezen en Makassaren, die respectievelijk *tolo* en *sinrili* heeten, en die het best met de Maleische sjairs vergeleken kunnen worden. In deze komt vooral het parallelisme, waarover wij zooeven spraken duidelijk uit. Men treft onder deze gedichten, vooral onder de Makassaarsche dikwijls zeer schoone aan, die uitmunten door stoute beelden en treffende tegenstellingen. Als proeve leze men de sinrili N°. 53 van Dr. Matthes Makassaarsche Chrestomatie, een lijkzang van een vrouw op haar man.

Sommige sinrili's of tolo's zijn heldendichten, waarvan er enkele onderwerpen uit den tegenwoordigen tijd behandelen. Zoo behandelt bijvoorbeeld een Boegineesch heldendicht den Bonischen oorlog. Er zijn echter ook oudere bekend onder anderen de *La Galigo*, dat in oud, in onbruik geraakt Boegineesch geschreven is en slechts door weinigen wordt verstaan. De inhoud is van mythologischen aard en behandelt de lotgevallen van Batara Goeroe (den oppergod) en zijn nakomelingen op aarde, onder wien ook La Galigo behoort. [1]) Als poëtisch product is de waarde van den La Galigo zeer gering, doch èn wegens zijn oudheid èn wegens zijn inhoud wordt het door de Boegineezen hoog gewaardeerd. Zelfs kennen zij er bovennatuurlijke kracht aan toe, waarom stukken er van zieken als geneesmiddel worden voorgelezen.

Hiermede stappen wij van de poëzie af, en zullen wij ten slotte het proza nog eenige aandacht schenken, waarbij wij ons uitsluitend tot de Bataks, de Boegineezen en Makassaren zullen bepalen.

Bijna al de ons bekende proza-stukken der Bataks bestaan

---

1) Wilken, Animisme, 2de deel, blz. 232—233.

uit verhalen, die dikwijls zeer onkiesch zijn, doch voor de kennis van het volk vaak belangrijke gegevens bevatten. Deze verhalen dragen twee verschillende namen *turi-turijan* en *habar-habaran*. De eerste worden op zingenden toon voorgedragen, de laatste sprekende. Eerstgenoemde zijn ook veelal met andung-woorden doorwerkt. [1])

Rijker in soorten is het Makassaarsch en Boegineesch proza. In de eerste plaats bezit dit verscheidene historische geschriften, die de geschiedenissen der verschillende rijken als Gowa, Tanette, enz., en ook kronieken en dagregisters van vorsten, *surā bilang* (die altijd zeer uitvoerig en daarom ongenietbaar zijn) bevatten. Dan heeft men, vooral in het Boegineesch verhalen, *pau-pau* [2]) geheeten en de zoogenaamde *rapang* Makassaarsch of *latowa*, Boegineesch [3]). De rapang en latowa bevatten uitspraken en mededeelingen van oude vorsten en geleerden over allerlei onderwerpen der regeeringskunst, het recht, de zedeleer enz. betreffende. Het woord rapang beteekent beeld, gelijkenis. Misschien heeft volgens Dr. Matthes die verzameling zijn naam te danken aan het beeldsprakige, dat er dikwijls in wordt aangetroffen. Wellicht heeft men het ook daarom zoo betiteld, wijl het voorbeeld van het voorgeslacht ter navolging wordt aangeprezen. Het woord latowa is afgeleid van *towa* = oud en *la* het definieerend voorvoegsel dus latowa = *de oude*, omdat het van de ouden afkomstig is.

De tot dusver genoemde geschriften zijn alle oorspronkelijke. Daarnevens vindt men tal van stukken ontleend aan het Maleisch, vooral onder de romantische geschriften. Zoo bezit het Makassaarsch en Boegineesch o. a. een prozabewerking der *Sjair Bidasari*. Ook de godsdienstige geschriften zijn meestal vertalingen, in den regel van Arabische werken. Over het algemeen evenwel is de Boegineesche literatuur oorspronkelijker dan de Makassaarsche.

Anders is dit met de Bataksche letterkunde. Kenmerkend

---

1) Niemann, Letterkunde der Bataks, Bijdrage T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 1866 blz. 245 v.v.

2) Matthes, Boegineesche en Makassaarsche legenden, Bijdrage T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 4de volgr., dl. X blz. 431 v.v.

3) Niemann, de Latowa, Bijdragen 4de volgr. dl. VIII, blz. 198 v.v.

voor deze is, dat eigenlijke vertalingen van vreemde werken daaronder niet voorkomen. De enkele, die aangewezen kunnen worden, zijn zeer Bataksch gekleurd, zoodat alleen hun naam een vreemden oorsprong verraadt.

Over de volken, die geen letterschrift bezitten ten laatste nog een enkel woord. Ook deze volken hebben enkele literarische produkten, die van mond tot mond worden overgeleverd en zoo bewaard blijven. Prozawerken, om dit woord kortheidshalve zoo te bezigen, bestaan er echter niet, daarentegen wel poëtische. En dit ligt in den aard der zaak. Het lied en de zang moeten bij alle volken de eerste vormen zijn geweest, waaronder de mensch zijn gevoel uitstortte of zijn gedachten inkleedde, die hij voor het nageslacht bewaard wilde hebben. De eenige bewijzen van literarische leer bij volken, die geen schrift hebben, zijn dan ook de gedichten, die van ouder op kind overgaan en die bij verschillende gelegenheden, bij feesten en bij spelen worden gezongen. Laat ons dit met enkele voorbeelden toelichten, aan de landstaal der Amboneezen ontleend. In de bĕhasa tanah of landstaal heeft men twee soorten van zangen de *kapata* en de *legu*. De kapata's zijn gelijk de Maleische pantuns, doch soms ook vierregelig. Een enkele maal zijn zij ook hekeldichten, ziehier een zeer karakteristieke.

Lepa lawai ruwa ya mae tuan eh
Lepa lawai toru ya mae tuan oh
Latua latu patih nea-oh
Ninu areko puna susah manusiao.

Dit lied slaat op de hongi-tochten, om het bekende specerijmonopolie te handhaven en de nagelboomen uit te roeien. Bij die tochten, aldus vermeldt Valentijn, was het gebruikelijk den Regenten arak te schenken, om zoodoende achter de waarheid te komen, daar zij dronken zijnde, zich zaken lieten ontvallen, die anders verzwegen zouden zijn. Zoowel de Regenten als de Compagnie hekelt men in dit versje.

Onder de zangen in de bĕhasa tanah bewaard, noemde ik in de tweede plaats de *legu*. Deze zijn een soort van epos, waarin eenig fragment der oude geschiedenis verhaald wordt. Zij worden voornamelijk bij plechtige feesten met begeleiding van gong's

en tifa's (trommen) gezongen. De tegenwoordige Resident van Ambon, baron van Hoëvell heeft er eenige van gepubliceerd met vertaling en aanteekeningen [1]).

Tot zoover de Amboneezen. Bij de overige volken van den Ind. Archipel behoeven wij niet lang stil te staan. Ook zij hebben, om met deze opmerking te volstaan, 4 of 6 regelige versjes en overgeleverde verhalen van godsdienstigen of historischen aard, die in den regel vrij duister en onvolledig zijn [2]).

1) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Volkenkunde, dl. XXVII, blz. 69 v.v.

2) Men zie bijvoorbeeld Hardeland, Dajaksche Grammatik, Augh olo balian hapa tiwah.

HOOFDSTUK VIII.

Tijdrekenkunde.

De oude Javaansche tijdrekening, gevolgd bij de dateering van oude gedenkstukken, wij zagen dit in het vorige hoofdstuk reeds, heet de jaartelling van Adji Såkå, den Hindoevorst, wien, volgens de overlevering, de invoering der godsdienstige en wettelijke orde op Java wordt toegeschreven. De zaak is dat Såkå beantwoordt aan het Sanskritsche Çaka, welk woord de algemeene benaming voor een tijdrekening is, die gewoonlijk begint met de regeering van een beroemd vorst. In den regel wordt deze naam echter alleen toegepast op de tijdrekening, die aanvangt met de geboorte van den vorst Çâli-vâhama, 78 jaar na Christus.

Vermoedelijk brachten de Hindoes deze tijdrekening uit hun vaderland naar Java mede, waarvoor pleit, dat, naar berekeningen van Dr. Cohen Stuart, de Javaansche jaartelling eveneens met 78 na Christus aanvangt, zoodat de oud-Javaansche tijdrekening van Adji Såkå dezelfde is als de Hindoesche. De jaren van Adji Såkå's tijdrekening zijn evenals die der Hindoes en onze jaren gebaseerd op de omwenteling der aarde rond de zon, dus zonnejaren.

Met de invoering van den Islâm onderging deze tijdrekening evenwel groote wijziging; want, zooals bekend is, rekenen de Mohammedanen niet naar zonne- doch naar maanjaren, d. w. z.

---

1) Een uitvoerige uiteenzetting der Hindoesche tijdrekenkunde zou ons hier te ver voeren, belangstellenden raadplegen daarom *Zimmer*, Jahrform und Zeitrechnung verschiedener Völker. Mitt. Knönigl. Geogr. Gesellschaft in Wien. dl. XXVII, blz. 481 v.v.

naar jaren die 12 maansomloopen bevatten, dus slechts 354 in plaats van 365 dagen. Ook weet men, dat de Mohammedaansche jaartelling niet bij 78 na Chr. aanvangt, doch eerst begint met het jaar van de vlucht van Mohammed van Mekka naar Medina (hedjrah) op 16 Juli 622.

Met den Islâm nu namen de Javanen deze tijdrekening over, echter niet geheel, doch alleen voor zooverre zij betreft het rekenen bij maanjaren. Zij beschouwden deze maanjaren als een eenvoudige voortzetting hunner oude zonnejaren en bleven dus doortellen, als hadde er geen verandering plaats gehad.

Van deze maanjaren was 1043 het eerste, dat de Javanen overnamen, het jaar waarin zij 1555 Çaka en de Christenen 1633 schreven. Het blijkt hieruit dus, dat het Javaansche jaar met het Mohammedaansche 512 jaren verschilt. Thans 1892 is dus het Javaansche jaar 1821 het Mohammedaansche 1209.

Wij hebben bij de Javaansche jaartelling daarom in het oog te houden, dat, hoewel zij dezelfde is als de Mohammedaansche, haar uitganspunt verschilt.

Het Mohammedaansche jaar, zooals wij boven zagen, bevat twaalf maansomloopen. Elke omlooptijd bedraagt 29 dagen 12 uren, 44′, 3″, twaalf omloopen derhalve 354 dagen, 8 uren, 48′ en 36″. Laat men deze 36″ buiten rekening, dan krijgt men dus 354 $^{11}/_{30}$ dag. Door nu het jaar op 354 dagen te stellen, gelijk de Mohammedanen doen, verliest ieder jaar $^{11}/_{30}$ dag, dus in 30 jaren 11 dagen. Deze moeten derhalve worden ingehaald, wat door schrikkeljaren van 355 dagen plaats heeft en wel met dien verstande, dat in iederen cyclus van 30 jaren 11 schrikkeljaren vallen, namelijk het 2de, 5de, 10de, 13de, 16de, 18de, 21ste, 24ste, 26ste, 29ste, jaar van iederen cyclus. De ieder jaar overblijvende 36″, die wij zooeven hebben verzuimd, mogen echter niet weggecijferd worden. 36″ = $\frac{1}{2400}$ dag. Na 2400 jaren zal dan ook dit behooren vereffend te worden, doch dit heeft nog den tijd. [1])

1) Vergelijk hierbij Cohen Stuart, Nieuwe Bijdragen tot de kennis van de Moh. tijdrekening, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Volk., dl. XX; blz. 195 v.v. — De koperen zonnewijzer te Gressik, Ibidem, dl. XXVII, blz. 47 v.v. en vooral blz. 67 v.v.

De namen der Mohammedaansche maanden, die zuiver Arabisch zijn, luiden *Muharram*, *Safar*, *Rabiu'lawal*, *Rabiu' lachir*, *Djumádi'lawal*, *Djumádi'lachir*, *Rĕdjab*, *Sjābán*, *Ramadlán*, *Sjawál Dzulkāïdah*, *Dzu'lhidjah;* die der week welke zeven dagen telt zijn: *hari-ahad* Zondag (bij de Christenen *hari dominggo*), *hari sĕnen* = Maandag, *hari tsalatsa* = Dinsdag, *hari rĕbo* = Woensdag, *hari kamis*, = Donderdag, *hari djumáāt* = Vrijdag, *hari saptu* = Zaterdag. Den dag rekent men te beginnen des avonds te 6 uur met zonsondergang; hij wordt onderverdeeld in vijf deelen, die den naam van *waktu* dragen.

De vereffening der overschietende dagen in een tijdperk van 30 jaren heet de groote cyclus. De Javanen volgen dien echter niet, doch gebruiken den zoogenaamden kleinen cyclus, bestaande uit 8 jaren, waarvan het 2de, 5de en 8ste jaar schrikkeljaren zijn, dus 355 dagen tellen. Elk jaar heeft in dezen cyclus gemiddeld 354 dagen en 9 uren, terwijl dit aantal in den grooten 354 dagen 8 uren en 48 minuten is. Bij het gebruiken van dezen cyclus ontstaat dus langzamerhand een verschil in de data met dien van den grooten cyclus. Dit verschil $\frac{1}{120}$ per jaar moet derhalve in 120 jaren aangezuiverd worden, hetwelk kan geschieden door op de 120 jaren één schrikkeljaar te laten vervallen. Wordt dit gedaan, dan doet de kleine cyclus in nauwkeurigheid voor den grooten niet onder. Echter heeft deze vereffening nooit behoorlijk plaats gehad. Nu en dan, wanneer gebleken was of als men vermeende behoefte er aan te hebben, werd op een willekeurig tijdstip hiertoe overgegaan.

De kleine cyclus, zooals wij reeds zeiden, bij de Javanen algemeen in gebruik, noemt men *windu*. Men heeft lang gedacht, dat deze windu een Javaansche uitvinding was; evenwel is sedert gebleken, dat het stelsel van Turkschen oorsprong en ook in Egypte bekend en gebruikelijk is. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de Javanen dit stelsel uit Egypte ontvingen.

De windu heeft een bepaalde eigenschap. Het getal dagen is 2835 of 405 × 7, waaruit volgt, dat de windu juist 406 weken telt. Het gevolg daarvan is, dat zoolang de 120jarige vereffening niet plaats vindt, elke windu begint met denzelfden dag der week en ook het tweede, derde en vierde jaar met denzelfden dag beginnen. Wanneer echter de vereffening heeft

plaats gehad, verspringt de aanvangsdag een plaats en wel terug, zoodat vangt de windu bijv. met Woensdag aan, de volgende dan met Dinsdag begint. Om nu te weten met welken dag der week de overige jaren der windu aanvangen, bedient men zich van de *naptu*, dat is, het cijfer dat aanwijst met welken dag der week elk windu-jaar aanvangt, wanneer voor den aanvangsdag van de windu 1 = alif gesteld wordt.

Het eerste jaar heeft, zooals wij weten, 354 dagen $= 50 \times 7 + 4$. Het tweede jaar zal dus op den $1 + 4 = 5^{den}$ dag van de week aanvangen dus is 5 de *naptu*. Het tweede jaar is een schrikkeljaar, en heeft derhalve 355 dagen $= 50 \times 7 + 5$, waarom het derde jaar op den $5 + 5 = 10^{den}$ dag gerekend van den eersten, dus op den derden dag der week moet beginnen. De *naptu* hiervan is dus 3. Op deze wijze kan men verder de naptu's van de overige jaren berekenen, in aanmerking nemende, dat het 6de en 8ste jaar schrikkeljaren zijn. Wij krijgen dus de naptu's:

1ste jaar	= 1	5de jaar	= 4
2de jaar	= 5	6de jaar	= 2
3de jaar	= 3	7de jaar	= 6
4de jaar	= 7	8ste jaar	= 3

Weet men nu dat, zooals thans het geval is, het eerste jaar met Woensdag aanvangt, dan volgt daaruit, dat het tweede met Zondag het derde met Vrijdag, het vierde met Dinsdag, het vijfde met Zaterdag het zesde met Donderdag, het zevende met Maandag en het achtste met Vrijdag begint. Verder ook dat de naptu van het negende jaar, het eerste der nieuwe windu, die, daar het achtste een schrikkeljaar is, $5 + 3 = 8$ zou zijn, of met andere woorden, weder begint met 1 = gelijk den voorgaanden cyclus.

Deze windu-jaren nu dragen naar de cijfers, die hen aanduiden verschillende namen, waarvan wij trachten zullen een verklaring te geven. Zooals men weet, hebben de Arabische letters een vaste getalwaarde. Zoo is alif = 1, ba = 2, djim = 3, dal = 4, ha = 5, wau = 6, za = 7 enz. De eerste dag der windu heeft van zelf 1 = alif, de tweede 2 = ba enz. Nu hebben wij zooeven reeds gezien, dat, zoolang de 120jarige vereffening niet heeft plaats gehad, de windu

steeds met denzelfden dag moet beginnen, zoodat ook de begindagen der overige jaren constant zijn. Thans begint de windu met Woensdag, dus is Woensdag = 1 = alif, het tweede jaar met Zondag = 5 = ha, enz. De jaren heeten dus volgens het nu geldend systeem alif, ha, djim, za, dal, ba, wau, djim, door de Javanen uitgesproken als *alip éhé*, *djim*, *djé*, *dal*, *ba*, *wawu*, *djim*. Aangezien echter de naam *djim* twee malen voorkomt, noemen zij de eerste *djim awal* = 3, de tweede *djim akir* = 8.

Resumeeren wij dus:

1ste jaar Woensdag	= alif	ا	alip	= 1	Woensdag	ا	= alif
2de jaar Zondag	= éhé	ه	be	= 2	Donderdag	ب	= ba
3de jaar Vrijdag	= djim	ج	djim	= 3	Vrijdag	ج	= djim
4de jaar Dinsdag	= djé	ز	dal	= 4	Zaterdag	د	= dal
5de jaar Zaterdag	= dal	د	éhé	= 5	Zondag	ه	= ha
6de jaar Donderdag	= be	ب	wawu	= 6	Maandag	و	= wa
7de jaar Maandag	= wawu	و	djé	= 7	Dinsdag	ز	= za
8ste jaar Vrijdag	= djim	ج					

Het Javaansch Mohammedaansche jaar heeft, evenals het zuiver Mohammedaansche, 12 maanden, beurtelings van 29 en 30 dagen. De oneven maanden, de 1ste, 3de, 5de, 7de, 9de, en 11de hebben 30 dagen, de overige 29, behalve in de drie schrikkeljaren van den kleinen cyclus, wanneer de laatste maand ook 30 heeft. Gelijk nu ieder jaar in de windu een bepaald cijfer heeft, zoo heeft ook iedere maand er een, dat eveneens naptu heet. Echter bestaat er tusschen beide soorten van naptu eenig verschil.

De naptu van de eerste maand van elk jaar is 7, wat slechts iets conventioneels is, daar men het evengoed nul had kunnen noemen. De eerste maand heeft 30 dagen of $4 \times 7 + 2$. De tweede maand zal dus twee dagen verder in de week aanvangen dan de eerste. Gesteld bijv. dat het jaar met Dinsdag begint, dan zal de tweede maand dus met Vrijdag aanvangen.

Het cijfer 2 is dan de naptu voor de tweede maand. Deze heeft 29 dagen of $4 \times 7 + 1$, dus vangt de derde maand drie dagen verder in de week aan dan de eerste, dus op Zaterdag.

Voor de derde maand is derhalve de naptu 3. Zoo krijgen wij voor de 4de en 5de maand 5 en 6 als naptu, doch voor de zesde 8. De zesde maand zou dus 8 dagen later in de week aanvangen dan de eerste maand. Doch de week heeft maar zeven dagen, zoodat die dag weder met 1 beginnen moet en daarom 1 tot naptu heeft. Op deze wijze voortgaande vinden wij voor de naptu's van alle maanden (12): 7, 2, 3, 5, 6, 1, 2, 4, 5, 7, 1, 2. Deze naptu's benevens de naptu's van de jaren stellen de Javanen in staat om een dag van een bepaalden datum te bepalen. Stel bijv. dat de Javaan wil weten op welken dag de derde van de maand *Sjābán* of *Ruwah*, dat is de 8ste maand, van het jaar *djé* valt, dan redeneert hij aldus: *Djé* begint met Dinsdag, Sjābán heeft tot naptu 4, de eerste Sjābàn begint dus 4 dagen na den Dinsdag, dus op Zaterdag, derhalve valt de 3de Sjābán op Maandag.

De namen der maanden van het Jav. Arab. jaar zijn dezelfde als die van het Arabische jaar, alleen zijn zij naar de Javaansche uitspraak gewijzigd, terwijl enkele bovendien een nieuwen naam gekregen hebben. Zoo heet Sjābán ook *Ruwah* een verbastering van het Arabische *ārwâh* plur. van *ruh* geest, omdat men gewoon is in die maand de graven van de afgestorvenen te bezoeken en ter eere van hunne zielen offermalen te houden. De 9de maand werd *Ramĕlan*, ook naar de vasten puwåså of påså, de 12de *dzu'lḥidjah* naar de uitspraak of *Bĕsar* genoemd naar het groote feest *Idu'l-Korbân* of *Garĕbĕg bĕsar*, dat dan gevierd wordt ter gedachtenis aan de offerande van Ismaël, den stamvader der Arabieren (dien de Mohammedanen bij deze gelegenheid in de plaats stellen van Izaäk.)

Ook de namen der week zijn dezelfde als de Arabische, doch naar de Javaansche uitspraak verminkt tot *ahad*, *sĕnén*, *salåså*, *rĕbo*, *kĕmis*, *djumungah* en *saptu*. De dag begint ook voor hen des avonds te 6 uren, zoodat bijv. *malam ahad* = Zondagavond = onze Zaterdagavond is. [1])

Hierboven spraken wij reeds over de zoogenoemde jaartelling van Çaka, die met het jaar 78 na Christus aanving. Deze is

---

1) Vergelijk hierbij: Kern, Revue Coloniale Internationale 1886, blz. 211 v.v. — Blumentritt, Monatschrift für den Orient, 1886, 15 Aug.

thans niet meer in gebruik. Daarnaast had men echter een andere jaarrekening het zoogenaamde *mongsâ*-jaar, dat men den landbouwkalender zou kunen noemen. De mongsâ rekening is een zonnejaar-rekening, die dus jaren van 365 dagen heeft, waarbij telkens, om de vier jaren, een schrikkeljaar voorkomt. De namen der tien eerste maanden of mongsâ's zijn zuiver de namen der Javaansche ranggetallen, de twee laatste alleen dragen verbasterde Sanskritnamen. De namen en de duur der maanden zijn: *Kâsâ* 41 dagen, *Karo* 23, *Katigâ* of *Hatĕlu* 24, *Kapat* 25, *Kalimâ* 27, *Kanien* 43, *Kapitu* 43, *Kawolu* 26 (doch in elk 4de jaar met 27) *Kasângâ* 25, *Kasapuluh* 24, *Dastâ* 23 en *Kasâdâ* 41. Zes van deze maanden, oorspronkelijk de drie eerste, vormen de *Mongsâ kĕtigâ* of drogen tijd, de zes overige, oorspronkelijk de 7de 8ste en 9de, de *Mongsâ rĕndĕng* of regentijd. Deze tijdrekening is heden ten dage nog in gebruik op Oost-Java en bij de heidenen van het Tĕnggergebergte [1]). In 1855 werd zij door Pakoe Boewânâ VII geregeld.

Naast deze oude jaarrekeningen, hetzij van Hindoeschen of Arabischen oorsprong treft men op Java nog een vierde aan, bekend als Wuku-cyclus. De grondslag hiervan is een rekening met 30 wuku's of weken van 7 dagen, die ieder hun eigen naam dragen. Deze namen zijn volgens de legende ontleend aan den mythischen vorst Watoe Goenoeng, zijn twaalf zonen en zijne twee dochters. De dagen dezer wuku's hadden oorspronkelijk waarschijnlijk echt Javaansche namen, waarvoor later verbasterde Indische namen als: *Dité* of *Redité*, *Somâ*, *Hanggârâ*, *Budâ*, *Rĕspati*, *Sukrâ* en *Sanihârâ* in de plaats kwamen. Deze geraakten echter ook weder in onbruik en thans bezigt de Javaan voor de dagen der wuku, de verbasterde Arabische namen als *ahad*, *sĕnén*, *salâsâ* enz.

De wuku-cyclus is dus een tijdkring van 210 dagen. Deze is bovendien nog verdeeld in zes maanden ieder van 35 dagen, *mongsâ wuku* of, zooals ook dikwijls geschiedt, in tijdperken van 12 maanden of 420 dagen, die dan de namen van de oude

---

1) De sterrekunde der Javanen, de Natuur 1886, blz. 108 v.v. — Meinsma, Over de tijdrekening der Tĕnggereezen, Bijdragen 4de volgr. dl. III, blz. 139—150.

mongsâ's, dus Kâsâ, Karo enz. dragen. In zulk een jaar volgen dan de wuku's tweemalen op elkaar. Tegenwoordig kent de Javaan nog deze wuku-indeeling, doch hij houdt die alleen voor astrologische doeleinden en voor de berekening van gunstige tijdstippen. Elke wuku staat toch volgens den Javaan onder den invloed van eene bijzondere godheid of geest, van wier of wiens eigenschappen afhangt, of de dagen, waarover zij heerschen, voor de een of andere onderneming gunstig of ongunstig zijn. Bovendien heeft elke wuku haar astrologische beteekenis [1]).

De wuku van 7 dagen is dus echt Polynesisch, oorspronkelijk Javaansch. Even oorspronkelijk is de zoogenaamde Pasarweek of Marktweek, die uit 5 dagen bestaat en waarnaar de marktdagen in zekere kringen van naburige plaatsen berekend worden. Waarschijnlijk bestonden eertijds deze buurten uit vijf plaatsen, waarvan er een in het midden lag en vier er om heen, in de richting der vier hemelstreken. Op elk der vijf plaatsen werd dan beurtelings pasar = markt gehouden.

De namen der pasarweek zijn *pahing*, *pon*, *wagé*, *kliwon* en *lĕgi*, waarmede de wuku gecombineerd wordt. Iedere maand van 35 dagen heeft dus 7 pasarweken en 5 wuku's, dus in die 35 dagen komen alle mogelijke combinaties van een wukudag met een pasardag voor. Het is echter duidelijk, dat de orde, waarin die combinaties op elkaar volgen, in iedere maand dezelfde moet zijn. Alle maanden beginnen met Buda = kliwon, Rĕspati = lĕgi, Sukrâ = pahing, Sanihârâ = pon, Dite = wagé, Somâ = Hanggârâ = lĕgi of Zondag = pahing, Maandag = pon, Dinsdag = wagé, Woensdag = kliwon, Donderdag = lĕgi, Vrijdag = pahing, Zaterdag = pon enz. Later zullen wij zien, hoe uit deze combinaties goede en kwade dagen berekend worden.

Behalve met de dagen der wuku worden ook de pasarweken met de dagen der Jav. Moh. jaartelling verbonden als Zondag = lĕgi, Maandag = pahing enz.

Hiermede hebben wij de tijdrekenkunde der Javanen nagegaan. Nog een kort woord over die der overige volken tot besluit.

---

1) Netscher, De voorspellingskunst uit de wuku's, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. VI, blz. 511.

De Balineezen hebben de wuku-tijdrekening van de Javanen behouden. Het jaar bevat dus bij hen ook 30 wuku's van 7 dagen, waarvan de namen dezelfde zijn als op Java. Die 210 dagen, waaruit hun jaar bestaat, zijn nog verdeeld in 6 maanden en 35 dagen. Buitendien hebben zij nog de Çaka tijdrekening, die hoofdzakelijk gebruikt wordt tot regeling van sommige feesten. Eigenaardig echter is, en dat mag niet onvermeld blijven, dat zij ook een vierdaagsche week *Tjaturwara* gebruiken.

De Mohammedaansche volken volgen officieel de zuiver Arabische tijdrekening en daar waar het Christendom werd ingevoerd, wordt onze tijdrekening gebezigd, die verder overal door hoofden en aanzienlijken bij hun correspondentie wordt gebruikt. De Boegineezen en Makassaren volgen evenwel, indien zij zich van de Mohammedaansche tijdrekening bedienen niet den grooten cyclus, doch meer algemeen den kleinen van 8 jaren, waarvan drie, hier het 2de 5de en 7de jaar, schrikkeljaren zijn. In vroeger dagen rekenden zij bij zonnejaren van 12 maanden van 8 à 30 en 4 à 31 dagen. In een schrikkeljaar had dan de 12de maand 32 dagen. Nog dient opgemerkt te worden, dat evenals op Java, voorheen ook hier de 5 daagsche, de pasarweek bestond, als uitvloeisel waarvan nog heden ten dage om de vijf dagen pasar gehouden wordt [2]).

De volken, die noch den Islâm noch het Christendom hebben aangenomen, de Bataks, de Dajaks, enkele stammen van Noord-Celebes, de bewoners van Boeroe, Ceram, de overige Molukken enz. kennen geen geregelde tijdrekening, geene regelmatige verdeeling van het jaar in maanden en weken. De jaargetijden worden naar den stand van het padi- of djagunggewas bepaald; men spreekt bij hen dus, bij het vermelden van de eene of andere gebeurtenis, die heeft plaats gehad, tijdens het bloeien van de padi, tijdens het oogsten van de djagung en dergelijke. Deze tijdrekening is dus in zekeren zin geregeld, daar deze werkzaamheden op de velden op geregelde tijden

1) De Vroom, De telwoorden in het Balineesch, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXI, blz. 169.

2) Matthes, Boegineesch Woordenb., i. v. *abuweng*.

plaats hebben en tusschen de eene zaaitijd en den volgenden gewoonlijk een jaar verloopt. Die zaaitijd wordt gewoonlijk naar de phasen van de maan bepaald. Wordt echter van de verdeeling in maanden en weken gebruik gemaakt, dan zijn deze laatste altijd pasarweken.

Den tijd van den dag bepaalt men naar den stand van de zon, dien van den nacht naar de phasen der maan en het hanengekraai. Voor korte tijdsverloopen dient als maatstaf de tijd, die noodig is voor het gaarstoomen van rijst, als 1 kooksel, 2 kooksels en 3 kooksels (± 1 uur), enz. Om zeer korte tijdsverloopen aan te geven zegt men, de duur van een sirihpruim, d. i. ± een kwartier. Zelfs op Java en bij de Maleiers zijn deze uitdrukkingen nog niet in onbruik geraakt. De laatsten zeggen *sakapur sirih lamanja* = de duur van een sirihpruim de eersten *sapanginang* wat ongeveer hetzelfde beteekent.

HOOFDSTUK IX.

Familie-leven.

a. GEBOORTE, *b.* TWEELINGEN, *c.* ABORTUS, *d.* NAAMGEVING, *e.* BADEN.

---

a. Geboorte.

In de eerste plaats wenschen wij de voornaamste gebruiken bij de geboorte na te gaan.

Over het algemeen stelt de inlander op het bezit van kinderen grooten prijs, in die mate zelfs, dat bij vele volken, indien de echt kinderloos blijft, hierin aanleiding tot echtscheiding gevonden wordt. Niets verschrikkelijkers is er dan ook voor een gehuwde vrouw dan geen kinderen te krijgen. Zij is er dan zeker van door haren man te zullen worden veracht, haren zusteren ten spot te zijn. *Eh! indona* = „o! moeder van hetzelve" zegt de Boeginees [1]) en niet minder kiesch in dit opzicht zijn de Bataks [2]) en Balineezen [3]). Bovendien heeft de kinderlooze vrouw in het hiernamaals tal van verschrikkingen te vreezen, ja bij sommige volken van den Archipel heerscht zelfs het geloof, dat zij, in de hel, tot straf een slang aan de borst krijgt.

Over het algemeen wordt als eersteling meer naar de geboorte van een zoon dan naar die eener dochter verlangd, doch verder aan het bezit van dochters vooral waarde gehecht met

---

1) Matthes, Boegineesch wrdb., i. v. *indó*.
2) v. d. Tuuk, Bataksch wrdb., i. v. *ambala*.
3) Tijdschrift v. Ind. T. L. Vk. dl. XVIII, blz. 387.

het oog op den bruidschat. Zeer kenschetsend drukt de Alfoer van Noord-Celebes dit uit: alleen meisjes geven geld [1]).

Onvruchtbaarheid wordt dus met leede oogen gezien en in den regel toegeschreven aan booze geesten, wier invloed men door allerlei bezweringsmiddelen en offers tracht onschadelijk te maken. Doch ook gedurende haar zwangerschap heeft de vrouw de lagen der booze daemonen te vreezen. Zij offeren daarom vlijtig aan deze, die nu eens zooals bij de Dajaks *Djata* [2]), dan weer zooals bij de Bataks *Langolan* of andere namen dragen. Onder deze allen staan echter de *pontianak's* bovenaan, de geesten der vrouwen, die in het kraambed gestorven zijn. Alle vrouwen, die dit noodlot treft, worden zonder uitzondering pontianak. Men denkt zich dezen meestal naakt, in de gestalte van vogels, als vliegende spoken dus. Steeds en te allen tijde zijn zij er op uit, door afgunst gedreven, hare zusteren, die vreugde te ontnemen, welke zij zelve hebben moeten derven. Ten einde haren invloed te keeren, bedient men zich van verschillende middelen, hoofdzakelijk van offers. Behalve op zwangere vrouwen hebben deze spoken het ook op mannen voorzien, als de wezens, die aan de vrouwen moedervreugde schenken kunnen, en wel op hunne genitaliën [3]).

Het geloof in de pontianak is algemeen verspreid in den Archipel, zoowel onder de Heidenen als onder de Mohammedanen en Christenen. Als bewijs hiervan dient de naam der hoofdplaats van Borneo's Westerafdeeling Pontianak, gebouwd zooals bekend is, op een eiland. Vóór de stichting, werd dit eiland, volgens de inlanders door pontianak's bewoond, die wel is waar door geschutvuur verdreven werden, doch haar naam aan de stad gaven [4]).

Zooeven zeiden wij, dat alle vrouwen, welke vóór hare bevalling sterven in pontianak's veranderen. Bij enkele volken tracht men dit te voorkomen, zoo bijv. bij de Amboneezen. Daartoe behandelt men de lijken op bijzondere wijze. Men be-

1) Graafland, De Minahassa, dl. I, blz. 301.
2) Hardeland, Dajaksch-Deutsches Wörterbuch i. v. *bararamis*.
3) Wilken, Het Animisme bij de volken v. d. Ind. Archipel, dl. II, blz. 196.
4) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. I, blz. 13.

prikt de armen en beenen bij het kisten met spelden en plaatst onder de kin en de beide armen, drie eieren. Het haar wordt om een in de kist geslagen spijker gewonden en het geheele lijk met stukken vischgraat bedekt [1]). Ook bij de Makassaren heeft iets dergelijks plaats [1]).

Om zich tegen den invloed van pontianak's te beveiligen, dragen zwangeren nu eens een mes gelijk op Timor [2]), dan weder andere zaken [3]).

Behalve de pontianaks zijn er nog tal van andere geesten, wier lagen zwangeren te vreezen hebben. Doch de goede afloop der zwangerschap hangt ook af van het in acht nemen van tal van andere gebruiken, want het is zeer natuurlijk, dat men verschillende dingen voor zwangere vrouwen nadeelig vindt. Zoo zijn tal van zaken, die vrouwen in zwangere omstandigheden verboden zijn, *pĕmali* d. w. z. ongeoorloofd. Hoofdzakelijk geldt dit voor het gebruiken van zekere spijzen en dranken en het verrichten van bepaalde werkzaamheden, uit vrees dat anders de verwachtwordende wereldburger er de treurige gevolgen van zal ondervinden. Zoo mag de vrouw bijv. niet in de deur gaan zitten, geen hout kloven, geen touwen vastknoopen enz. enz., omdat het kind dan moeilijk ter wereld zou komen, een hazenlip hebben, en dergelijke meer [4]). Niet zoo algemeen is het zonderlinge gebruik, dat ook de man enkele dingen moet nalaten. Bij de Dajaks o. a. bestaat de instelling, dat én de toekomstige moeder én de toekomstige vader, ongevéér één maand vóór de geboorte van een kind zich van verschilllende zaken te onthouden hebben om bovengenoemde reden. Beide ouders bijv. mogen geen vuur aansteken of naderen, het kind zou dan gevlekt geboren worden. Zij mogen geenerlei vruchten eten, het kind zou aan buikziekte lijden. Zij mogen geen gaten boren, het kind zou blind geboren worden. Zij

1) Ludeking, Schets v. d. res. Amboina, blz. 166. — Matthes, Bijdrage t. d. Ethnologie v. Z. Celebes, blz. 97.

2) Veth, Timor, blz, 42.

3) Riedel, de Kroes- en sluikharige rassen tusschen Selebes en Papua, Register i. v. zwangerschap.

4) Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XX, blz. 274—275, — Ind. Gids, 1882, dl. II, blz. 582. — Tijdschrift v. N. I. 1843, II, blz. 527—528 enz. enz.

mogen niet onder water duiken of andere lichamen onder water houden, het kind zou anders in het lijf der moeder stikken. Dergelijke bepalingen bestaan bij de Amboneezen, de Niassers, op de Philippijnen enz.

Niet alleen vóór de bevalling [1]), doch ook tijdens deze moeten tal van zaken in acht genomen worden om een goeden afloop te verzekeren [2]). Deze alle hier na te gaan, zou ons te ver voeren. Zij loopen natuurlijk bij de verschillende volken uiteen. De meest karakteristieke vinden daarom hier slechts een plaats. In de eerste plaats worden vroedvrouwen geroepen, niet zoozeer wegens hare bekwaamheid als wel om door tal van toovermiddelen de zaak te helpen bespoedigen. Vervolgens moeten alle kasten, kisten, deuren en luiken der woning worden opengezet, wijl de voorstelling bestaat, dat een gesloten voorwerp de verlossing bemoeilijkt. Deze gewoonte vooral heerscht bij nagenoeg alle stammen [3]). Ziehier enkele voorbeelden:

Bij de bevalling is het bij alle volken niet onverschillig of de man al dan niet daarbij tegenwoordig is. Wij vinden hieromtrent de meeste uiteenloopende voorstellingen. Bij de Javanen moet hij er noodwendig bijzijn, daar men meent, dat zijne tegenwoordigheid alleen voldoende is om de verlossing te bespoedigen, eenvoudig omdat het kind naar zijn vader verlangt. Daarom, wanneer de vader afwezig is, laat men hem bij het kraambed vertegenwoordigen door een rijststamper, welks ééne einde men met een hoofddoek omwindt [4]). De Maleiers der Padangsche Bovenlanden achten juist het tegenovergestelde noodzakelijk. Deze verwijderen zich uit eigen beweging, zoo zij voorgeven, om niet beschaamd te worden [5]).

---

1) Hoofdstuk I, geophagie.

2) Wilken, de Couvade bij de volken v. de Ind. Archipel, Bijdrage T. L. en Vk., 5de vlgr., dl. IV, blz. 250 v.v.

3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 266. — Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXVI, blz. 310. — Matthes, Mak. Wwb., blz. 382. — Blumentritt, Versuch einer Ethnographie der Phillippinen, blz. 14 enz. enz.

4) Veth, Java, dl. I, blz. 639.

5) Pistorius, o. c. blz. 56.

Hetzelfde geldt voor de Alfoeren van de Minahasa [1]) en voor de Papoewa's van Nieuw-Guinea. Bij deze laatsten is het echter niet de man, die zich verwijdert, doch de vrouw. Zoodra het tijdstip der bevalling genaderd is, begeeft zij zich naar een afzonderlijke hut, waarin zij door eenige vrouwen wordt bijgestaan. Na de geboorte van het kind blijft de kraamvrouw naar gelang harer gezondheid van 10—20 dagen in de afgezonderde hut, en betrekt eerst na dien tijd weder het echtelijk verblijf. Bij sommige Papoewa-stammen duurt deze afzondering zelfs tot 6 maanden. Overigens zijn deze baarhutjes ook op Ceram niet onbekend [2]).

In onmiddellijk verband met de verlossing staat de nageboorte. Bij alle stammen is zij het voorwerp van bijgeloovige zorgen, wijl zij als *sudara* bloedverwant van den jonggeborene beschouwd wordt. Is het kind een jongen, dan is de placenta mannelijk, is het een meisje vrouwelijk. In den regel wordt de nageboorte begraven, soms verbrand. In het eerste geval wordt haar graf gedurende eenige nachten meestal van drie tot zeven nachten verlicht, terwijl in het laatste geen verdere ceremoniën plaats hebben [3]). Op eenige eilanden der Molukken, bepaaldelijk op de Ambonsche eilanden, wordt zij in een pot gedaan, waarvan de opening met een stuk wit doek gesloten wordt, dien men daarna met hoog water in zee werpt [4]). Eenigszins gewijzigd, bestaat een soortgelijke gewoonte op sommige deelen van Java. Men laat aldaar de placenta, met bloemen en lichtjes getooid, des avonds de rivier afdrijven, als voedsel voor de krokodillen [5]).

Een gebruik dat verder algemeen voorkomt is het verwarmen der kraamvrouwen, dat echter juister roosteren zou kunnen genoemd worden. Zoodra toch de verlossing heeft plaats gehad, worden én kraamvrouw én kind, met den rug naar een

---

1) Graafland, de Minahassa, dl. II, blz. 302—303.

2) Nieuw Guinea in 1858, blz. 125 en 166. — R. v. d. A., Reizen, o. c. blz. 273. — v. Rosenberg, Reistochten o. c. blz. 523. — Ludeking, o. c. blz. 64.

3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschr. blz. 267.

4) Ludeking, o. c. blz. 164.

5) Veth, Java, dl I, blz. 231.

vlammend vuur op een rustbank gelegd en aan een hevige roostering onderworpen.

Hoe meer hitte zij daarbij verduren, hoe beter. Men vindt dit gebruik bij de Bataks [1]), bij de Maleiers op Malaka [2]), bij de Loeboes [3]), bij de Timoreezen [4]) bij de Soembaneezen [5]) terwijl het ook voorheen in de Minahasa in zwang was [6]). Bij de Soembaneezen duurt dit gedurende 15 dagen, waarna de patiënten letterlijk geblakerd zijn en volgens Sal. Muller bij de Timoreezen vier maanden. Waarschijnlijker klinkt echter de mededeeling van Heymering dienaangaande, die 4 dagen opgeeft. Dit verwarmen der vrouw schijnt een oude Polynesische gewoonte te zijn, die vroeger algemeen verbreid was en plaats had om booze geesten te verdrijven. Zelfs bij de Hoewa's op Madagascar komt zij voor.

Overigens worden kraamvrouwen met slechts weinig zorg behandeld. Het mag echter niet ontkend worden, dat zij deze ook schijnen te kunnen ontberen, daar een bevalling haar nagenoeg niet verzwakt. Het is dan ook verwonderlijk om te zien, hoe spoedig een vrouw na hare bevalling uitgaat en hare gewone bezigheden weder verricht. Zonderling steekt hierbij af, het gebruik, dat bij sommige volken voorkomt, dat de man zich op eene in het oog loopende wijze in acht neemt als ware hij de kraamvrouw. Zoo is dit o. a. bij de Dajaks van Serawak gewoonte, dat de vader gedurende acht dagen dieet houdt en alleen rijst en zout gebruikt. Nog sterker is dit bij de Alfoeren van Boeroe. 'Dadelijk na de verlossing gaat de moeder met het kind naar de rivier, beiden worden gereinigd en daarmede is de zaak afgeloopen en gaat de vrouw weder aan hare bezigheden. De man daarentegen stelt zich zoo ziekelijk aan alsof hij pas bevallen ware. Hij gaat te bed liggen en gebruikt tal van lekkernijen, die hem door zijn vrouw bereid worden. Deze

---

1 en 2) Niemann, Letterkunde der Bataks, o. c. blz. 15 en Noot. — v. d. Tuuk, Bat. Wrdb. blz. 103 327. i. v., *huwa*.

3) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. IV, blz. 69.

4) Veth, Timor, blz. 42. — Gramberg, Timor, o. c. blz. 212.

5) Roos, Soemba, o. c. blz. 54.

6) Graafland, de Minahasa, dl. I, blz. 303, noot

gewoonte noemt men in de ethnologie het mannenkraambed, *couvade*, naar den in Zuid-Frankrijk hier voor bestaanden naam.

Men heeft verschillende gissingen omtrent den oorsprong dezer instelling [1]). De waarschijnlijkste oplossing is wel deze. Oorspronkelijk leefde de mensch in echtelooze gemeenschap, zelfs was het bezit van een bepaalde vrouw, wegens bijzondere sociale toestanden onmogelijk. Bij een dergelijken stand van zaken, was bekendheid van het vaderschap een onbekend iets. Deze vestigde zich eerst met de instelling van het huwelijk. Nu dienen wij er op te letten, dat de betrekking tusschen moeder en kind een physiek feit is, iets dat gezien en getast kan worden, iets zeer concreets, dat van zelf tot stand komt, door de daad van het ter wereld brengen. Het vaderschap is daarentegen een volkomen abstract begrip. Was dus het vaderschap niet een van den aanvang af bestaande instelling, niet iets dat van zelf sprak, dan is het natuurlijk, dat de mensch bij de ontwikkeling van het begrip daarvan, naar een middel moet hebben omgezien om een zoo abstract denkbeeld onder concreten vorm ad oculos te brengen. Om die reden werd het vaderschap naar het bestaande moederschap gevormd. Dit laatste kwam in het kraambed tot stand, dus moest ook het vaderschap onder dit symbool tot stand komen. Om derhalve het vaderschap van een kind te proclameeren, bootste de vader het kraambed na en gedroeg zich als een kraamvrouw. In dit feit hebben wij tevens de verklaring te zoeken van het gebruik door ons reeds zooeven nagegaan, dat ook tijdens de zwangerschap de man zich evenals zijn vrouw van vele zaken te onthouden heeft. De gebruiken na de bevalling worden eenvoudig uitgestrekt tot vóór dien tijd. Langzamerhand, toen de oorsprong van het gebruik in vergetelheid geraakt was, vatte het begrip meer en meer post, dat, evenals bij de moeder, de onthouding bij den vader werkelijk noodig was voor het welzijn van het kind.

b. Tweelingen.

Omtrent de geboorte van tweelingen bestaan zeer zonderlinge voorstellingen bij enkele volken. Beginnen wij met de Balineezen.

1) Wilken, De couvade bij de volken van den Ind. Archipel, o. c., blz. 258 v.v.

Allereerst moeten wij opmerken, dat op Bali tot den huidigen dag het Hindoeïsme is blijven voortbestaan. Dit Hindoeïsme brengt ook de verdeeling van het volk in kasten of standen met zich. Op Bali bestaan dus evenals in Indië de volgende vier kasten, die der *Brahmana's* of der priesters, die der *Kshatrya's* of krijgslieden, die der *Vaiçya's* of kooplieden en landbouwers en die der *Çûdra's* of der gemeene lieden. In het Balineesch heeten deze *Brahmana's*, *Satrya's*, *Wesja's* en *Sudra's*. De kaste der Wesja's is op Bali het hoogst in aanzien en tegenwoordig behooren daartoe de meeste inlandsche vorsten. Doch ter zake. De geboorte van tweelingen van hetzelfde geslacht geldt onder al de kasten als een bijzondere zegen, als een bewijs van goddelijke gunst. Worden echter gelijktijdig een jongen en een meisje geboren, dan is dit een ramp, niet alleen voor de ouders doch ook voor het dorp, een vloek voor de Sudra's en Wesja's doch een zegen voor de Brahmana's en Satrya's, ja voor het geheele land. De omstandigheid, dat den regeerenden vorst een Wesja, een tweeling geboren wordt stelt hem op één lijn met de Brahmana's en Satrya's.

Een tweelinggeboorte van beiderlei geslacht bij de Sudra's en Wesja's heet *manak salah* = zondige geboorte en de kinderen *kĕmbar salah* = zondige tweelingen. Onmiddellijk na de geboorte van een tweeling wordt de moeder met hare pasgeboren kinderen uit het dorp verjaagd en worden zij veroordeeld om drie maanden buiten de kom der gemeente, bij voorkeur in de nabijheid van het kerkhof in een hulpwoning door te brengen. Eerst na verloop van dezen tijd en nadat men behoorlijk voor hen geofferd heeft, mogen zij terugkeeren.

Tweelingen van beiderlei kunne, bij de Brahmana's en Satrya's voorkomende, worden *kĕmbar buntjing* = verloofde tweelingen geheeten. In vroegere tijden bestond namelijk het gebruik om zoodanige tweelingen, als de huwbare leeftijd gekomen was, met elkaar in den echt te laten treden [1]). Bij de Niassers worden tweelingen altijd als een onheil beschouwd en dadelijk gedood, terwijl de ouders een geheel jaar als onrein

---

1) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVIII, blz. 164—166.

worden aangemerkt [1]). Bij de Dajaks ter Wester-afdeeling, meer bepaaldelijk bij die van Matan, Simpang en Soekadana, zijn tweelingen van hetzelfde geslacht een gunstig, van verschillend een onheilspellend teeken. De knaap moet dan als slaaf aan den vorst afgestaan worden [2]). Minder welkom is ook den Makassaren en Boegineezen zulk eene verrassing. De eersten noemen haar *kamborá emba*, de Boegineezen *dinru ulawang*, beide beteekenende tweelingen en overspel [3]). Nog erger is het bij de Igorroten. Het laatst geboren kind wordt gegeven aan hem, die er zich over ontfermen wil. Zijn er geen liefhebbers dan wordt het geworgd of levend begraven. Ook op sommige der Zuid-ooster en Zuid-wester-eilanden bestaan dergelijke bepalingen [4]), doch in den regel worden tweelinggeboorten aldaar als een gelukkig teeken beschouwd [5]).

c. Abortus [6]).

[Wij hebben in de vorige afdeeling gezien, dat kinderzegen door de volken van den Indischen Archipel bijna zonder uitzondering op prijs gesteld wordt. Men moet dit echter niet al te letterlijk opvatten, want een groot aantal kinderen, hoewel door sommige volken gewenscht, rekent men zich in den regel tot last, en daarom tracht men intijds een al te groote nakomelingschap te beperken. Het middel dat hiervoor aangewend wordt, is het opwekken van abortus = kunstmatige vroeg-

1) Durdik, Geneesk. tijdschrift v. Ned. Ind. 1881, blz. 262.
2) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vlk. dl. XI, blz. 24.
3) Ind. Gids, 1882, dl. I, blz. 62.
4) Blumentritt, o. c. blz. 27.
5) Riedel, de Kroes- en sluikharige rassen, o. c. blz. 126, 238, 264, 327, 392, 454, 468. — Zie voor andere volken nog: Ind. Gids, 1882, dl. II, blz. 593. — v. Hasselt, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk, dl. XXVI, blz. 591, Ploss, Das Kind, dl. II, blz. 265 s.s. — Post, Bausteine, dl. II, blz. 119—120.
6) Voor dit hoofdstuk geldt het in noot 2, blz. 92, aangeteekende. Ik heb mij tot het vermelden der hoofdzaak bepaald, mijns inziens voor het doel, dat dit werk beoogt, voldoende. Voor meerdere gegevens omtrent dit punt vergelijke men de literatuuropgaven mijner verhandeling getiteld: Plechtigheden en gebruiken uit den cyclus van het familieleven der volken van den Ind. Archipel, Bijdragen t. d. T. L. en Vk. v. Ned.-Ind. 1892 (nog ter perse).

geboorte. Dit punt wenschen wij, alvorens tot de naamgeving over te gaan, in korte trekken na te gaan.

Gehuwde vrouwen, en ook meisjes, die buiten den echt zwanger worden, nemen hiertoe herhaaldelijk haar toevlucht. De laatsten om de schande eener bevalling te ontgaan, de eersten om de reden, die wij reeds leerden kennen. Behalve echter om een groot aantal kinderen te voorkomen, waarop een vrouw, wanneer zij er mede gezegend wordt, toch uitermate trotsch is, moet het veelvuldig trachten om abortus op te wekken, vooral bij de meergegoeden, voornamelijk toegeschreven worden aan den lagen trap waarop de inlandsche genees- en verloskunde nog heden ten dage staat. Men behoeft het eerste het beste werk, waarin over dit punt gehandeld wordt, slechts op te slaan om tot de overtuiging te komen, dat de behandeling, waaraan de barende blootstaat, slechts voortspruit uit de grofste onkunde en het domste bijgeloof. De helpsters *dukun*, *bidan* of hoe zij ook heeten mogen, hebben van de zaak zelf niet het minste begrip, waarvan het gevolg is, dat, indien de natuur niet medehelpt, de patiënte tallooze, onnoodige martelingen moet verduren, tengevolge waarvan zij niet zelden bezwijkt. Dat de arme, indien zij alles gelukkig heeft doorstaan, tegen een herhaling van dit experiment opziet, laat zich gereedelijk verklaren. Liever dan zich nogmaals aan de manipulatiën der inlandsche vroedvrouwen bloot te stellen, neemt zij intijds hare maatregelen om hare hulp te kunnen ontberen. Veel, het valt niet te ontkennen, is in dit opzicht, dank zij de kweekscholen voor doktors djawa = inlandsche doktoren, reeds verbeterd, doch het aantal van hen, die zich hier bekwaamden, is, in verhouding tot het uitgestrekte gebied, dat voorzien moet worden, nog zoo gering, dat — en dit geldt vooral voor de binnenlanden en ver afgelegene gedeelten — onkunde en bijgeloof aldaar nog onbeperkt den scepter zwaaien.

Een gevolg van de verkeerde behandeling der inlandsche helpsters, zoo de bevalling al gelukkig afloopt, is niet zelden een ontzetting der genitaliën. Als regel toch geldt, dat zwangeren in de ure der verlossing gekneed, gewreven en geperst, ja zelfs getrapt worden, om de zaak maar tot een spoedig einde te brengen. Door dit ruw geweld komt het niet zelden voor, dat de uterus of de vagina of beide prolabeeren en, aangezien de

helpster de noodige bekwaamheid mist om deze weder op hare plaats te brengen, is de vrouw voor haar leven mismaakt. Lijdt zij aan decensus of prolabsus uteri et vaginae of ook wel aan een ruptuur van het perineum, dan is het met haar aànzien bij haren echtgenoot gedaan. Daarom dan ook belijdt zij niet gaarne met een dezer kwalen behept te zijn en verdraagt zij gelaten de meest duldelooze pijnen, opdat slechts haar echtgenoot der zake onkundig blijve, want voor de inlandsche vrouw geldt bovenal „mulier propter solum uterum id est, quod est."

De middelen, die te baat genomen worden zijn hoofdzakelijk uit- en inwendige. De eerste bestaan in kneden, stompen en slaan van den buik der patiënte. Leidt dit niet tot het beoogde doel, dan neemt men zijn toevlucht tot overmatig verhitten van dit lichaamsdeel, wat dikwijls het gewenschte gevolg heeft. Het meest wordt echter van plantaardige abortiva gebruik gemaakt, voornamelijk geheime middelen, die in hunne werking zoo voortreffelijk zijn, dat, volgens verschillende berichtgevers, een daarmede opgewekte abortus zonder bloeding verloopt.]

d. Naamgeving.

Bij de volken van den Indischen Archipel is, wat wij onder familienaam verstaan, onbekend; de voornaam is derhalve de eenige eigenlijke naam. Trouwens dit is niet alleen bij de Indonesiërs het geval. Immers bij ons is er ook een tijd geweest, dat de familienaam niet bestond [1]).

Een uitzondering op dezen regel maken de inlandsche Christenen in de Minahasa, op de Molukken en enkele volken der eilandengroepen, die in het Zuidoosten van den Archipel gelegen zijn, waar voorheen Portugeezen zich vestigden. Het aannemen van een familienaam was alleen het gevolg van Europeeschen invloed, getuige ook de vannen der familienamen dragende inboorlingen, die alle aan Europeesche talen ontleend zijn. Deze namen gaan dan, evenals bij ons, van vader op zoon over.

---

1) Men leze hierbij Andree, Zeitschrift für Ethnologie, 1876, blz. 253 v.v. — Ploss, das Kind, dl. I, blz. 160 v.v. — Momsen, Römische Forschungen. — Levi, Vorname und Familienname im Recht.

De voornaam is en blijft echter bij de overige stammen de eigenlijke naam, een naam die gewoonlijk reeds spoedig na de geboorte aan het kind gegeven wordt. Alleen bij de Noeforeezen bestaat hierop eene uitzondering. Bij hen ontvangt niet het kind, doch de jonge moeder na hare herstelling van het kraambed, in plaats van haren meisjesnaam, dien van *insos* = moeder. Is haar kind kort na de geboorte gestorven, dan wordt haar ook wel een anderen naam gegeven [1]).

Doch voor wij ons verder in de eigenlijke naamgeving verdiepen, wenschen wij allereerst het een en ander te zeggen over de keuze of liever de bepaling van den naam, en, wat daarmede direct verband houdt, over den aard der namen. Heel veel omslag wordt bij de keuze van een naam niet gemaakt. De bij ons bestaande gewoonte om een kind naar een geliefd familie-lid te noemen, bestaat bij de volken van den Indischen Archipel slechts bij uitzondering. Zoo is het bijv. bij de Javanen gebruikelijk, dat, zoo de grootvader nog leeft, de kleinzoon meestal diens naam ontvangt. Is het kind een meisje, dan krijgt het den naam van de grootmoeder. Zijn deze beiden echter reeds overleden, of is het een tweede of later kind, dat geboren wordt, dan heeft de keuze van den naam naar goedvinden der ouders plaats [2]).

Wat nu de namen zelf aangaat, wij kunnen hieromtrent uit den aard der zaak niet al te uitvoerig zijn; zij worden veelal bepaald naar de eene of andere natuurlijke hoedanigheid [3]). Heeft het kind een gebrek, dan heet men het daarnaar bijv. „de scheele", „de manke" enz. Is het buitengewoon groot of klein, dan noemt men het „de lange" of „de korte." Hebben ouders zeer naar het bezit van een spruit verlangd, dan doopt men hem „de verlangde", de begeerde" en wordt de wensch naar een zoon of dochter vervuld, dan is „de verwachte" de aangewezen naam.

Dikwijls bepaalt ook de eene of andere gebeurtenis, die vóór

1) v. Hasselt, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI, blz. 586—588.
2) Meded., v. w. het Ned. Zend. Gen., dl. XX, blz. 305.
3) Spencer, Principles of Sociology, blz. 79 v.v. en blz. 359 v.v,

de bevalling plaats had, den naam. De man is bijv. tijdens de zwangerschap zijner vrouw in het bezit gekomen van een kostbaar voorwerp, een geweer, een buitengewoon fraai sieraad of iets dergelijks dan heet het kind daarnaar bijv. „geweer" of wat het dan ook wezen moge. Tijdens de bevalling onweerde het; het kind heet dan „bliksem" of „donder". Niet zelden ook bezigt men titels van Europeanen, bepaaldelijk van ambtenaren en officieren als namen. Zoo ontmoette ik personen onder de Alfoeren van de Minahasa, welke de namen droegen van pritor = resident en dit, wijl bij hunne geboorte de resident zich bij toeval in hun dorp bevond. Op dezelfde wijze heeten vele personen „kontroleur", „kommandan", enz. Hetzelfde vindt, volgens Perelaer, veelvuldig bij de Dajaks plaats [1]).

Uit het aangevoerde blijkt dus, dat vele personen dikwijls zeer zonderlinge namen dragen. Trivialiteiten en erger komen ook veelvuldig als eigennamen voor. Volgens den heer Poensen is het onder de Javanen niet zeldzaam, woorden gelijk *kontol* = scrotum als kindernaam te hooren bezigen. Op Nias geeft men zelfs aan dergelijke namen de voorkeur boven fatsoenlijke, wijl fraaiklinkende volgens het volksgeloof kwaad berokkenen [2]). Aan den anderen kant beijvert men zich dikwijls om een meer welluidenden naam uit te denken. Vooral voor meisjes spitst men zich hierop, en voor haar treft men dan ook dikwijls namen van bloemen of eenvoudig het woord „bloem" als naam aan, vooral *bintang* = ster is bijzonder als naam geliefd. Voorbeelden van zulke welluidende namen, bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden in gebruik, zijn *Si Sari-ati* = de hartebloem, *Si Reno ati* = het schoone hart, *Si Intan urai* = het zuivere juweel, *Si Intan umah* = het juweel der huizen, enz.

Het behoeft wel nauwelijks te worden gezegd, dat waar de Islâm de heerschende godsdienst is, Arabische namen veelvuldig in ge-

1) Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks, blz. 41. — Mitt. der Geogr. Gesellschaft in Jena, 1888, blz. 103. — Hardeland, Berichten Bijbelverspreiding, N°. 94—95.

2) v. Rosenberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXV, blz. 425. — Sundermann, Die Insel. Nias, Algem. Missions zeitschrift, dl. I, blz. 425. [Op Soemba bijv. is de gewone term waarmede slaven aangeroepen worden: Jij daar mannelijk of vrouwelijk schaamdeel ga dit of dat eens halen. De Roo v. Alderwaerelt, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXX blz. 577].

bruik zijn, voor mannen zoowel als voor vrouwen bijv. Mohammad, Ali, Abdoellah enz. of Fatima, Aisiha enz. voor vrouwen [1]).

Omtrent het gebruiken der eigennamen moet nog opgemerkt worden, dat men die zelden alleen bezigt. Heeft de persoon, die men aanspreekt, een titel, dan noemt men dien vóór den naam. Indien die persoon geen titel heeft, of als hij er wel een bezit, dien men niet noemen wil, zooals een meerdere van zijn mindere of ook indien iemand zijn titel uit bescheidenheid verzwijgt, dan bezigt men in het Maleisch *si*. Dit *si* komt ook voor in het Bataksch en op dezelfde wijze gebruikt in het Javaansch (ngoko) terwijl het in het krâmâ *pun* luidt. Dit laatste is identiek met *empu* grootvader [2]). In het kawi en het krâmâ inggil is het *sang* [3]). Dit *sang* leeft heden ten dage in de Bataklanden nog als titel voort in den vorm *Sangadji* [4]).

Si luidt in het Makassaarsch *i* en vervult, volgens Dr. Matthes, de plaats van een vereerenden titel, hetzij omdat men zulk een titel niet bezit, hetzij dewijl men van zich zelf sprekende, zijn titel uit bescheidenheid niet noemen wil. Op dezelfde wijze gebruikt men *pu*, dat misschien van de Javanen is overgenomen. Dit *pu* wordt *pung* voor een gutterrale, *pum* voor een labiale en *pun* voor een dentale, dus Pung kareke, Pum panai, Pun dowang enz. In het Boegineesch bezigt men soms het Mak. *i* vóór mannelijke doch meestal voor vrouwelijke namen. Meer algemeen echter gebruikt men *la* voor mannen en *we* voor vrouwen, zoo *La Moehamma*, *La Padoma*, *We-Potinia* [5]). Het Balineesch kent hiervoor *Li* met de uitspraak *i*.

Een dergelijk voorvoegsel is *ra* [6]), dat nog voorkomt in het Javaansch *danhjang* of *ranhjang* [7]).

1) Journal of the Royal Ascatic Society, dl. XIII. blz. 237 vlg.

2) Niemann, Meded. over de letterk. der Boegineezen en Makassaren, Bijdragen t. d. T., L. en Vk. v. Ned. Ind. Nieuwe volgr., dl. VI, blz. 67.

3) Kern, Wṛtta Sancaya, blz. 106.

4) v. d. Tuuk, Tobasche Spraakkunst, blz. 255.

5) Matthes, Makassaarsche Spraakkunst, blz. 24. — Matthes, Boegineesche Spraakkunst, blz. 98 en 100.

6) v. d. Tuuk, o. c. blz. 253. — v. d. Tuuk, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVIII, blz. 134. noot 2. — Kern, Kawi-studiën, blz. 127. — Kern, Wṛtta Sancaya, blz. 126. — Müller, Sprachwissenschaft, blz. 114—115.

7) Veth, Java, dl. I blz. 315.

De keuze van den naam of de bepaling daarvan heeft in den regel plaats door den vader of geschiedt geheel willekeurig zonder eenigen regel. Bij eenige volken toch laat men altijd het lot beslissen, bijv. bij de Dajaks, waar men een kom met ongekookte rijst neemt, waarin de oudste, gehuwde mannelijke bloedverwanten, vooraf ter lengte van een palm gesneden stukjes rotan, recht overeind plaatsen, welken willekeurige namen gegeven zijn. Vervolgens brengt men de kom bij de moeder van het kind, dat een naam moet ontvangen, die er op goed geluk een stukje rotan uitgrijpt, welks naam dan aan het kind gegeven wordt. Bij de Bataks neemt men voor deze plechtigheid het orakel te baat en wel een wichelarij met rijstkorrels. Men geeft eerst het kind een naam, en neemt daarna een greep rijstkorrels en telt deze twee aan twee. Blijkt het aantal even, dan is dit een goed voorteeken en behoudt het kind den naam, is het getal oneven, dan kiest men een anderen enzoovoorts, totdat het orakel instemming betoont. Dit wichelen met rijst heet *manikko-nikkowi*, de rijstkorrels waarmede het plaats heeft *sikko-sikko* [1]). Weder een andere wijze, om door het lot den naam te laten beslissen, bestaat bij de Amboneezen. Bij hen geeft de vader het kind een naam, legt het daarna aan de borst der moeder en zegt: „N. N. zuigt." Zuigt het kind dan, dan behoudt het dien naam, in het tegenovergestelde geval probeert men het met een anderen, zoolang totdat het kind gaat zuigen. Dit gebruik bestaat ook op de Aroe-eilanden, op Babar, Kisser enz. [2])

Bij enkele heidensche volken gaat de naamgeving met eenige godsdienstige plechtigheden gepaard. O. a. was het voorheen bij de Alfoeren van de Minahasa gebruikelijk, dat de priester een stukje varkensvleesch en wat rijst tusschen duim en wijsvinger nam en dit in den mond van het kind bracht, terwijl hij het benoemde. In andere streken weder doopt de priester, zijn wijsvinger in varkensbloed en raakt hiermede, terwijl hij den door de ouders gekozen naam van het kind noemt, diens

---

1) v. d. Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *sikko*. — Rademacher, Verh. Bat. Gen., dl. III, blz. 20.

2) Riedel, de Kroes- en Sluikharige rassen enz., register i. v., Naamgeving.

voorhoofd daarmede aan, waarna een offermaal volgt. Bij de Dajaks, om er hier nog even op terug te komen, wordt, nadat de moeder op de boven beschreven wijze, den naam van het kind heeft vastgesteld, de pasgeborene bij zijn tweeden vader d. w. z., bij den persoon, die het stokje den naam gaf, gebracht, die hem den buik, het voorhoofd, den rug en de genitaliën met het bloed van een kip of bij welgestelde lieden met het bloed van een varken bestrijkt. Daarna neemt de vroedvrouw het kind op beide armen, neigt het driemalen ter aarde, waarna zij het ook driemalen boven haar hoofd, in de hoogte heft. Vervolgens doet de tweede vader ditzelfde, waarmede de plechtigheid besloten wordt [1]).

Ook bij andere volken komt de naamgeving met eenige plechtigheden tot stand, doch het medegedeelde kan volstaan, om het karakter van deze eenigszins te doen kennen.

Zooals wij reeds opmerkten, is de naam, dien het kind bij de geboorte krijgt, de eenige eigenlijke naam. Hij staat gelijk met wat wij voornaam noemen; de familie- of geslachtsnaam is niet bekend. Het kind krijgt dus niet den naam van den vader, integendeel juist het omgekeerde gebeurt. Bij de meeste volken is het toch gebruikelijk, dat de ouders hun naam prijs geven en daarvoor dien van het kind in de plaats nemen, met voorvoeging van de woorden „de vader van" en „de moeder van". Vàn of tòt ouders sprekende, zal men geen andere namen dan deze gebruiken. De namen der ouders leven dus niet voort, doch verliezen zich in dien van hunne kinderen, voornámelijk in dien van het eerste.

Allereerst zijn het de Javanen, die dit gebruik huldigen; zij noemen zich naar hun eerste kind met voorvoeging van *pak* = *bapak*, vader en *bok* = *embok* of *byang*, moeder, dus bijv. Pak Dojok, Bok Dojok of Byang Dojok. Reeds tijdens de Hindoes, blijkens de inscriptiën, bestond dit, althans van de zijde des vaders. Toen bezigde men echter de woorden *rama* = vader of *ramani* = vader van [2]).

1) Spencer St. John, Life in the Forests of the far East, dl. I, blz. 112.
2) Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVIII, blz. 100. — Veth, Java, Verbeteringen op dl. I, blz. XIII.

Dit gebruik heet op Java *karan anak* = geheeten naar zijn kind, doch komt alleen bij geringe lieden voor [1]). Zoo ook is het op Bali onder de Soedra's in zwang [2]). Op Sumatra wordt het aangetroffen bij de Maleiers zoowel in de Padangsche Bovenlanden als bij die der Padangsche Benedenlanden, de Bataks en de Redjangers.

Bij eerstgenoemden heeft dit plaats door voorvoeging van *pa* = *bapa*, vader of *ma* bijv. Pa Ladin, Ma Ladin enz. [3]). De Bataks noemen zich bij voorkeur naar hun eerste kind en voegen dan *ina ni*, *opa ni* of *nan* en *pan* voor hun naam en wel zoo, dat als het woord, dat den naam uitmaakt, met een triller (r, l) een verhemelteletter (tj of dj) of tandletter (t, d) begint, de praepositie *ni* verkort wordt tot *n* en de woorden *ina* en *opa* tot *na* en *pa* worden gereduceerd. Naar Djonaha heet dus diens vader Pan Djonaha, naar Sotson, Pan-Sotson, dat echter Pat Sotson wordt. Vóór klinkers, lip- (p, b) en keelletters (k, g) bezigt men voor den vader *ama ni*, voor de moeder den verkorten vorm *na* en *i* = een bijvorm van *ni*, dus Na-i-Bunga Hur, Ama-ni-Parumbol enz. [4]) Op Nias nemen de ouders eveneens den naam hunner kinderen aan, aldaar echter nooit dien van het oudste, doch steeds dien van het jongste kind [5]). Bij de Dajaks benoemen de ouders zich weder naar hunnen eerstgeborene, door voor diens naam *bopa* of *indu* te voegen, wat, naar Marsden mededeelt, ook bij de Redjangers plaats vindt [6]). Onder de stammen van Noord-Borneo, waar ditzelfde plaats heeft, geschiedt dit volgens Low bepaaldelijk uit beleefdheid [7]).

Hetzelfde is bij de Boegineezen en Makassaren gebruikelijk.

---

1) Coolsma, Soendaneesch Wrdb., blz. 129.

2) v. Eck, Balineesch Wrdb., blz. 167 en 225. — Tijdsch. v. Ned. Ind. 1880, dl. I, blz. 365—366. — Royal Asiatic Soc. 87, N°. 14, blz. 7. — Boyle, Adventures among the Dyaks, blz. 92. — Journal Straits Branch, blz. 249—50.

3) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving blz.

4) v. d. Tuuk, Bataksch Wrdb., i. v. *ama*.

5) v. Rosenberg, Het eiland Nias, o. c., blz. 28.

6) Marsden, History of Sumatra, blz. 285—287.

7) Low, Serawak, blz. 197. — Spencer St. John, o. c., dl. I, blz. 197—198. — Hupe, Tijdschr. v. Ned. Ind. 1846, blz. 249—50.

De eersten gebruiken voor de moeder *da*, bijv. I-da-Batangång = moeder van Batangång of *indo*, dus Indona I Batje = de moeder van I Batje [1]). Voor den vader bezigen zij *to* eene samentrekking van *tau* = mensch: bijv. To Pananrång = vader van Pananrång. In het Makassaarsch bezigt men hiervoor *mangga* = vader. Behalve op al de reeds genoemde eilanden komt dit gebruik nog voor op de Soela-eilanden [2]), de Philippijnen, in de Molukken [3]), op Timor [4]), op Savoe [5]), op Soembawa [6]), op de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden [7]) en in het Westen van den Archipel op Engano [8]); alsmede op Malaka [9]). Er zijn echter uitzonderingen, zoo o. a. bij de Arfakkers waar het kind den eenmaal gekozen naam behoudt [10]) wat volgens v. Rosenberg ook op de Kei-eilanden voorkomt [11]).

Het gebruik, dat de ouders den naam van hun kind aannemen is, zooals uit het aangevoerde blijkt, in Indonesië algemeen; het schijnt een specifieke gewoonte te zijn, eigen aan den Westelijken tak van het Maleisch Polynesische ras, wijl het zich zelfs tot over de Hoewas van Madagascar uitstrekt. Aldaar vormt men den naam door voorvoeging van *raini* = vader van en *reni* = moeder van, dus raini Soa en reni Soa.

Het is echter niet uitsluitend tot de volken van het Maleisch Polynesische ras beperkt, doch wordt ook in Afrika en Amerika bij enkele volken aangetroffen. Hier willen wij echter alleen nog wijzen op de Arabieren, bij wien men namen vormt door voorvoeging van *Aboe*, bijv. Aboe Mohammed. Zulk een

---

1) Matthes, Boegineesch Wrdb., blz. 524. — Matthes, Boegineesche Spraakkunst § 99—102. — Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXII, blz. 520.

2) Riedel, Bijdragen T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 1885, blz. 403.

3) en 7) Riedel, Kroes- en Sluikharige rassen enz., blz. 5, 137, 154, 238, 260, 353, 392, 418 en 450.

4) Veth, Timor, blz. 52.

5) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXIII, blz. 560.

6) Meded. v. wege het Ned. Zend., Gen. dl. XXXIII, blz. 129 en dl. XXXIV, blz. 387.

8) Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XIV, blz.

9) Journ. of the Ind. Archipelago, dl. I, blz. 323.

10) v. Rosenberg, Reistochten n. d. Geelvinksbaai, blz. 91.

11) v. Rosenberg, Reis naar de Z. O. eilanden, blz. 77.

naam heet *konja*, waarbij zelfs tal van historische personen als Aboe Bakr, de schoonvader van Mohammed enz. uitsluitend bekend zijn. Geldt dit voor de mannen, het geldt ook voor de vrouwen; zij worden ook dikwijls onderscheiden met voorvoeging van *omen* bijv. Omen Mantzoer enz. Hoedanig, aldus rijst de vraag, hebben wij dit gebruik te verklaren, dat schijnbaar zoo onlogisch en zoozeer in strijd met de natuur der dingen is? Immers het is natuurlijk, dat het kind aan den vader, den oorsprong van zijn leven, zijn naam ontleent, niet dat het omgekeerde plaats heeft.

Verplaatsen wij ons weder in den tijd toen het vaderschap zich begon te ontwikkelen, dan zal ons het bestaan dezer instelling volkomen duidelijk worden. De man zocht, vóór alles, naar een middel om zijne betrekking tot het kind aan den dag te brengen; hij wilde iedereen laten weten, dat hij de vader van zijn pasgeboren kind was, hij wilde zijn vaderschap proclameeren. En kon dit wel vollediger en duidelijker geschieden, dan door van zijn eigen naam afstand te doen en zich zelf, naar zijn kind „vader van dat kind" te heeten?

Kon de Javaan bijv. zich korter en juister uitdrukken, wanneer hij zijn vaderschap van zijn kind wenschte te erkennen, dan door dat kind bijv. *Poerwå* te noemen en zich zelf Pak Poerwå d. i. vader van Poerwå te heeten?

Bij analogie werd dan later, toen de oorspronkelijke beteekenis geheel verloren was gegaan, het gebruik van den vader om zich naar zijn kind te noemen, ook over de moeder uitgestrekt.

Uit het hierboven aangevoerde blijkt, dat men den naam, dien men als kind krijgt, niet zijn geheelen leven lang behoudt, doch dezen prijsgeeft als men vader of moeder wordt. Dit is echter niet de eenige omstandigheid, waaronder men zijn naam verliest. Het gebruik bestaat toch bij enkele volken, dat zij in tijden van tegenspoed, om booze geesten te misleiden, of als zij tot hooger aanzien geraken, zooals b.v. de Dajaks [1]) en de

---

1) Spencer St. John, o. c., dl. I, blz. 197. — Hardeland, Berichten Bijbelverspreiding N°. 94—95.

Niassers [1]), hun naam tegen een anderen verwisselen. Zoo komt het dan, dat ouderen van dagen nimmer met hun kindernaam toegesproken worden, ook daar waar de gewoonte niet bestaat, om zich naar zijn kinderen te noemen.

Zoo is dit o. a. bij de Javanen het geval. Wij zagen toch, dat het *karan anak* (het zich noemen naar zijn kind) alleen bij de lagere standen bestaat. Personen uit den hoogeren stand verwisselen gewoonlijk hun naam bij het in den echt treden of bij het aanvaarden eener betrekking, welke naam dan gewoonlijk uit twee Kawi-woorden bestaat, wier verbinding dikwijls geheel willekeurig en soms absoluut zinloos is. Worden zij later tot hoogeren rang bevorderd, dan verwisselen zij dien naam vaak weder met een anderen, die nog voornamer aanzien heeft, een nog mooieren klank bezit, terwijl zij daarentegen, wanneer zij hunnen rang verliezen, wel eens hun kindernaam weer aannemen. Voorbeelden van zulke hoogdravende namen zijn Tjåkrå Negårå = radpijl des rijks, Soemå Wirjå = bloem der macht, Djåjå di Poerå = puik der stad, Pakoe Boewånå = spijker der wereld. De laatste naam wordt steeds gevoerd, met tal van andere, door de vorsten van Soerakarta. Deze namen worden evenwel nooit zoo maar, doch steeds in verbinding met den ambtstitel gebezigd.

Een meer algemeene wijze, waarop personen van hoogen stand op Java hun kindernaam vervangen, is, door zich naar hun geboortedorp of desa te noemen het zoogenaamde *karan deså*. Dit geschiedt door den naam van de *desa* te verbinden met het woord *kjahi*, een titel, die alleen door ouderdom en stand aan eerbiedwaardige personen toekomt. Zoo spreekt men van Kjahi Pånårågå, Kjahi Mådjå enz. [2]).

Bij de Soembaneezen bestaat de gewoonte, dat men aanzienlijke personen, vooral vorsten niet bij hun eigen naam noemt, doch naar een hunner slaven met voorvoeging van het woord *ombu* = heer, meester bijv. Ombu Lai Takoe = heer van Takoe, Ombu Lai Saroe = heer van Saroe (Wat *lai* hier beteekent is niet recht duidelijk).

---

1) Sundermann, Die Insel Nias, Algem. Missions-Zeitschrift, dl. I, blz. 425. — v. Rosenberg, o. c., blz. 87.

2) Veth, Java, dl. I, blz. 642.

Den slaaf, waarnaar een vorst zich noemt, beschouwt hij als zijn tweede ik. Hij ontdoet zich nimmer van hem en zeer veel kan deze gunsteling doen, zonder straf te beloopen [1]). Alvorens van de naamgeving af te stappen, zij er nog op gewezen, hoe het bij alle volken van den Archipel als regel voorkomt, dat niemand zijn eigen naam noemen zal. „Hoe is je naam?" „Hoe heet je?" is een vrij onkiesche vraag in de inlandsche maatschappij. Het spreekt echter van zelf, dat het in de administratie en vooral in de rechtspleging dikwijls te pas komt, dat men iemand naar zijn naam moet vragen. In de meeste gevallen echter zal de inlander het antwoord op de vraag schuldig blijven en in stede van antwoord te geven een vragenden blik op een zijner kameraden werpen, om hem zijn naam te doen mededeelen, of hij zal ronduit, terwijl hij op zijn kameraad wijst, zeggen „vraag het hem!" Dit vooroordeel vinden wij, zooals gezegd, in geheel Indonesië, zonder uitzondering; wij zullen later zien wat hiervan de reden is [2]).

e. Baden [3]).

Eene plechtigheid, die gewoonlijk op de naamgeving volgt, is het baden van het kind, dat met eenig ceremonieel gepaard gaat. De bedoeling daarmede is, alle ziekten en onheilen, die het kind in zijn later leven zouden kunnen treffen, in tijds af te weren. Allereerst vestigen wij voor dit gebruik, de aandacht op de Alfoeren van de Minahasa. Twee of drie dagen na de geboorte, heeft bij hen een offerfeest plaats, *irojor si-okki* = het kind nederlaten namelijk uit de woning, die, zooals men weet, op palen staat. Bij dit feest wordt het kind onder eenig ceremonieel naar een rivier of bron gebracht en daar, met inachtneming van verschillende plechtigheden, door een priesteres gebaad. Dat werkelijk het verdrijven van ziekten en onheil aan dit gebruik ten grondslag ligt, bewijst de formule die zij prevelt, die luidt *irojong in dano un sakit* = mogen ziekten op het

1) Roos, Soemba, o. a., blz. 70.

2) Zie hoofdstuk *pěmali*.

3) Wilken, Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiëns, Revue Col. Intern. dl. III blz. 251—253.

water afdrijven. Hetzelfde heeft in Bolaäng Mongondou plaats wanneer het kind 3—5 of 7 dagen oud is; het is mede bij de Olo Ngadjoe Dajaks gebruikelijk. Aldaar heet deze plechtigheid *mampandoi anak* en wordt tusschen het $1^1/_2$—6 jaar van het kind gevierd. Niet minder is het bij de Bataks op Sumatra in zwang. Onder begeleiding der bloedverwanten wordt het kind naar den dichtst bijzijnden stroom gedragen en in het koude water gedompeld, terwijl de vader den naam van het kind uitspreekt. De Bataks noemen dit *patutuaekkon* = naar het water brengen of *matuaek*. Ook bij de Maleiërs van Midden Sumatra wordt deze instelling gevonden en heet *turun mandi* = nederdalen om te baden, waarbij de dukun en de bloedverwanten aanwezig zijn.

In het Oosten van den Archipel, zien wij, hoe ook bij de Noeforeezen op Nieuw-Guinea, bij het feest, dat aangericht wordt om het kind een naam te geven, een soort van doop wordt gehuldigd. De bloedverwanten komen bijeen. Nadat zij goed gegeten en gedronken hebben, wordt het kind gebaad en daarna eenige malen in plechtigen optocht rondom de bron gedragen; eerst dan krijgt het een naam.

Bij naamsverandering, welke veelal plaats heeft bij knapen, die hun twaalfde jaar bereikt hebben, heeft weder een dergelijk feest plaats. De held van het feest wordt eerst gebaad en krijgt daarna den schaamgordel *măr*, terwijl de vrouwen hem rondleiden. Daarna krijgt hij een nieuwen naam.

Ten slotte wijzen wij er nog op, dat het ook op verschillende eilanden der Stille Zuidzee gebruikelijk is, kinderen op een zekeren leeftijd plechtig een bad te doen nemen, zoo bijv. op Nieuw-Zeeland, alwaar in het Zuiden tegelijk met de naamgeving het kind door de priesteres met water besprenkeld wordt, terwijl het in het Noorden, een bad wordt gegeven.

HOOFDSTUK X.

Familie-leven.

(*Vervolg*).

a. HAARSNIJDEN. *b.* BESNIJDENIS. *c.* BESNIJDING DER MEISJES. *d.* DOORBORING VAN HET MEMBRUM VIRILE. *e.* HET MUTILEEREN DER TANDEN. *f.* HET DOORBOREN DER OOREN. *g.* HET DOORBOREN VAN HET SEPTUM. *h.* HET AFPLATTEN VAN HET HOOFD. *i.* PLATDRUKKEN VAN DEN NEUS. *j.* TATOEEEREN. *k.* KUNSTMATIGE BRANDMERKEN. *l.* HET BESCHILDEREN DER HUID. *m.* KLEUREN DER NAGELS. *n.* HAARVERSIERING. *o.* ZALVEN EN KLEUREN VAN HET HAAR. *p.* REINHEID.

---

a. Haarsnijden.[1])

Een plechtigheid van niet minder belang, die eenmaal zelfs een godsdienstige beteekenis had, is het eerste haarsnijden van den jonggeborene, dat bij bijna alle volken, zoowel de Heidensche als de Mohammedaansche met meerdere of mindere plechtigheid plaats heeft. In de eerste plaats wijzen wij op de Menangkabauwsche Maleiers bij wien deze handeling *mĕmangkegombaq*, het afsnijden der *gombaq* i. e. der haarlokken is. Deze Maleiers hebben namelijk de gewoonte het hoofd hunner kinderen geheel kaal te scheren op twee vlokjes na, die blijven staan, soms uitgekamd, soms in een gevlochten en met kwartjes

---

1) Voor uitvoeriger mededeelingen zie men G. A. Wilken, Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräche bei den Völkern Indonesiëns, Revue Col. Internationale, dl. IV blz. 391 v.

of amuletten versierd. Bij het *mĕmangke-gombaq* worden nu deze lokken afgesneden, waaraan feestviering van meerdere dagen verbonden is en daarna, in geel katoen gewikkeld, naar de woning van den vader gebracht. Een dergelijke plechtigheid heeft ook in Lebong en in de Palembangsche Bovenlanden plaats.

Ook bij de Boegineezen en Makassaren wordt het haar van het kind, als dit den leeftijd van een, twee of meer jaren bereikt heeft, plechtig gesneden en wel, als het kind een prinsje is met driemaal zeven scharen. Is het lager in rang, doch ook nog van vórstelijken bloede, dan zijn er slechts tweemaal zeven scharen noodig, terwijl bij kinderen van minderen rang het aantal scharen steeds vermindert, en bij de laagste klasse slechts uit een schaar bestaat, waarmede de handeling ineens wordt volbracht.

Bij de nog heidensche stammen van het centrale gedeelte van Celebes bestaat dit gebruik eveneens en evenzoo bij de bewoners van Bolaäng Mongondou. De laatsten bewaren het afgesneden haar in een klapperdop, wat ook door de Gorontaleezen wordt gedaan. Deze hangen die noot op, vóór het huis, boven de trap, waar zij zoolang hangen blijft, tot zij van zelf naar beneden valt.

Zeer algemeen is het plechtige haarsnijden ook in de Molukken in zwang. Bij de Alfoeren van Halmahera heeft het plaats als het kind begint te loopen. Verder komt het volgens den heer Riedel ook op de eilanden der Soelagroep, op Ambon, Ceram, Ceram laut, de Aroe- de Loeang Sermata- de Babar-, Letti-eilanden, Kisser en Wetter voor; op al deze eilanden bestaat zeer veel verschil in den ouderdom, waarop die plechtigheid wordt verricht. Op Wetter is dit bijv. vijf of zes dagen na de geboorte, op Loeang Sermata heeft het tegelijkertijd met de naamgeving plaats na twee of vijf dagen, op Kisser en op Letti wanneer het kind een maand oud is, op de Soela-eilanden als het zijn zevende jaar bereikt heeft, op Babar echter eerst als het alleen zitten kan. Op Ambon snijdt de vader het kind een haarlok af als het voor de eerste maal sagopap eet, terwijl op Ceram laut, het zich laten snijden van het haar een plicht is, die ieder voor zijn dood moet vervullen hetzij als kind,

hetzij op rijperen leeftijd. Op alle eilanden gaat dit steeds met eenige feesten gepaard.

Hetzelfde valt omtrent de kleine Soenda-eilanden op te merken. Bij de Savoeneezen geschiedt het als het kind kan kruipen, gelijktijdig met de naamgeving. Meer werk maakt men van deze plechtigheid echter bij de Timoreezen en Rottineezen. Op Rotti heeft de ceremonie gewoonlijk plaats als het kind een maand oud is, en wordt zij met het slachten van een zwijn of bok, waarmede een gastmaal wordt aangericht, gevierd. De afgesneden haren worden daarna in een palmboom opgehangen. De Timoreezen snijden gewoonlijk het haar hunner kinderen eerst in de derde maand. Een oom verricht dit werk, doorgaans met een bamboemes, waarna hij de haartjes van zijn hand wegblaast. Dezen zelfden tijd kiezen ook de Balineezen hiertoe uit, bij wien de plechtigheid *nigang sasihin* heet. Bij deze gelegenheid wordt het kind tevens met heilig water besprenkeld en een naam gegeven.

Ook bij de Javanen bestaat deze gewoonte. De knapen behouden meestal één lok boven op het hoofd *kuntjir*, de meisjes een lok op het voorhoofd *kuntjung*, die later afgesneden wordt.

b. Besnijdenis [1]).

Eene operatie, die bij alle volken van den Oost-Indischen Archipel wordt uitgevoerd, zoowel aan knapen als aan meisjes, is de besnijdenis. Onder die der eersten verstaat men het blootleggen van den eikel of de glans penis door het wegnemen van het praeputium (de voorhuid). De operatie bestaat daarin, dat men de voorhuid, na die zooveel mogelijk naar voren getrokken te hebben, in een nijptangetje klemt en dan afsnijdt. Er is echter nog eene andere wijze van besnijden, waarbij het blootleggen van den eikel geschiedt, niet door het praeputium weg te nemen, doch door aan den bovenkant daarvan eene insnijding te maken. Bij deze wijze van besnijden wordt in den regel een stukje hout of bamboe van passenden vorm, boven

1) Wilken, De besnijdenis bij de volken van den Ind. Archipel, Bijdragen t. d. T. L. en Vk. v. Ned. Indie, 4de volgr. dl. X, blz. 165—206. Voor literatuur over dit onderwerp verwijs ik naar die verhandeling.

den eikel, onder de voorhuid gestoken, en deze dan in de lengte, tot aan de corona glandis middendoorgedeeld. In het eerste geval, waarbij dus het praeputium in het rond wordt weggesneden, kan men van eene circumcisie spreken; in het andere, waarbij men zich bepaalt tot het maken van eene insnijding, is het beter den term incisie te gebruiken.

In den Indischen Archipel wordt de besnijdenis in de eerste plaats gevonden bij de Mohammedaansche volken. Bekend is het, dat deze instelling in den korān in het geheel niet genoemd wordt. Zij is gegrond op de gewoonte der Arabieren en hare bekrachtiging door het voorbeeld van den profeet, die, zelf besneden, ook de zijnen besnijden liet. De besnijdenis berust dus slechts op de *sonnat*, de overlevering, en wordt in den Archipel, als ware zij de sonnat bij uitnemendheid, gewoonlijk bij dien naam genoemd. Hoewel, gelijk later zal blijken, de besnijdenis in Indië al bestaan moet hebben vóór de invoering van den Islām, wordt zij daar toch als een bij uitstek Mohammedaansche instelling beschouwd, geldt zij voor de Moslem als eene ceremonie van opname in het geloof, die dus nooit achterwege mag blijven. Toch zullen wij zien, dat bij enkele Mohammedaansche volken in den Archipel nog gebruiken bij en beschouwingen omtrent de besnijdenis bestaan, die, als uit den heidenschen tijd afkomstig, moeten worden opgevat.

Vestigen wij allereerst de aandacht op de Menangkabausche Maleiers. Ook hier heeft men als benaming voor de besnijdenis het bovengenoemde Arabische *sonnat*, gewoonlijk echter *sunat* uitgesproken. Daarnaast heeft men dan nog de uitdrukking *mălăpékan dari malu*, d. i. „van de schande bevrijden". Veelal heeft de operatie plaats als de knaap tien of twaalf jaren oud is; in het landschap Lebong, zelfs nog een jaar of zes later. Bij deze gelegenheid slachten gegoeden een geit, koe of buffel om de hoofden en familieleden te onthalen. Op sommige plaatsen geschiedt de besnijdenis tweemaal: den eersten keer bepaalt ze zich tot een kleine insnijding, waarbij echter reeds het genoemde feest plaats heeft, terwijl eenige weken later de werkelijke operatie zonder eenige feestelijkheid volgt.

Bij genoemde Maleiers bestaat alleen de circumcisie; anders is dit bij de Javanen, die zoowel de incisie als de circumcisie in

praktijk brengen. Voor deze twee wijzen van besnijden, heeft men ook verschillende benamingen. Het woordenboek van Gericke geeft voor circumcisie in het kr. en ng. de benaming *sunat* op; voor incisie in beide *tĕtak*. In Soerakarta heet eerstgenoemde methode *tĕtak-pagas* en laatstgenoemde *tĕtak-bango*. Op Java's Oosthoek, meer bepaaldelijk in Kediri, schijnt men de besnijdenis als circumcisie en die als incisie door geen bijzondere termen van elkander te onderscheiden. Voor beide heeft men hier in het kr. *tĕtak* en in het ng. *sunat*. Nog moet een woord voor besnijdenis hier vermeld worden, namelijk *supit*, dat in het kr.-inggil gebruikelijk is. Het schijnt dat men in sommige gedeelten van Java meer de incisie, in andere meer de circumcisie in praktijk brengt. Naar de mededeelingen van den heer Poensen is deze laatste wijze in Kediri meer algemeen; toch blijft dit in den regel aan het beter oordeel van den persoon, die de operatie verricht, overgelaten, die daarvoor met verschillende omstandigheden te rade gaat.

De persoon, die de besnijdenis doet, kan een geestelijke zijn, maar is gewoonlijk een leek en heet *bong*. Gegoede lieden geven des middernachts vóór de plechtigheid een maaltijd, waarbij de gamĕlan bespeeld wordt. Den anderen morgen te zes uren wordt de jongeling, die de operatie ondergaan moet, fraai uitgedost, met *boreh* = gele zalf besmeerd en met kransen van de aan draden geregen, kleine, witte en geurige bloemen der Mimusops elengi omhangen, onder een soort van tent gebracht, waar de bong de besnijdenis op eene der twee wijzen aan hem verricht. Gewoonlijk heeft de knaap dan den 12, 14 of 15jarigen leeftijd bereikt.

Ook bij de Makassaren en Boegineezen treft men het Arabische sonnat, *sunná* uitgesproken, als benaming voor besnijdenis aan. Zij is hier eene circumcisie en heeft op ongeveer twaalfjarigen leeftijd plaats, door een priester onder het uitspreken der Arabische formule „O God! zegen onzen heer Mohammed en de familie van onzen heer Mohammed. O God! zegen onzen heer Mohammad en zijne familie en zijne gezellen."

Het is onnoodig om van de overige Mohammedaansche volken van den Archipel de besnijdenis na te gaan. Alleenlijk verdienen nog de Gorontaleezen afzonderlijk genoemd te worden. Bij hen heet deze operatie óf met den Arabischen term sonnat

of *moluna* welk laatste een inheemsch woord is. Bij de aanzienlijken is de besnijdenis eene circumcisie, bij minderen eene incisie.

Behalve bij de Mohammedaansche volken, komt de besnijdenis in den Archipel ook bij verschillende heidensche stammen voor.

Beginnen wij met de Papoewa's van Nieuw-Guinea. Uitsluitend wordt zij gevonden bij die der Oostkust en bestaat aldaar waarschijnlijk uit eene incisie.

Van de Moluksche eilanden vestigen wij het eerst de aandacht op Ambon en de Oeliassers (Saparoea, Haroekoe en Noesalaoet), alwaar zij, volgens Valentijn, vroeger algemeen in praktijk werd gebracht. Nog heden ten dage wordt zij aangetroffen bij de Alfoeren van Boeroe, in sommige gedeelten van West-Ceram, op de Watoebela-eilanden en is hier overal eene incisie. Anders is dit echter op de Aroe-eilanden, alwaar deze operatie uit eene circumcisie bestaat. In de residentie Timor komt de besnijdenis voor bij de Savoeneezen, Rotineezen, Soembaneezen en Timoreezen en wel in den vorm van incisie, die op 12 of 15 jarigen ouderdom wordt verricht. Ook bij de heidensche stammen van Midden-Flores schijnt een soort van besnijdenis te bestaan, waaromtrent ons echter geen nadere bijzonderheden worden medegedeeld [1]).

Verplaatsen wij ons naar de heidensche stammen van Celebes, die het centrale gedeelte bewonen, dan vinden wij ook daar de besnijdenis onder den vorm van een kloving der voorhuid. Voorheen kwam zij ook voor bij de Alfoeren van de Minahasa en heette in het dialect van Tondano en op enkele plaatsen onder de Tomboeloe *tumĕwal*, in het dialect der Tompakĕwa, *tumétek*. Bij alle drie genoemde stammen bestond zij uit eene incisie, die door middel van de *tĕtĕwa*, een dun bamboemesje werd uitgevoerd.

Op de Philippijnen zijn het thans nog de Tagalen, die zich laten besnijden *tuli* en waren het in vroeger dagen de Bissaya's, die zich aan deze operatie onderwierpen.

Terruggaande naar Borneo vindt men de besnijdenis bij de Dajaks der Zuid-Ooster-afdeeling, en wel hoofdzakelijk bij de stammen in het binnenland, alwaar zij door afklemming der

1) Latere berichten melden, dat dit eene incisie is. Riedel, Revue Col. Intern. dl. II, blz. 71 P.

voorhuid, evenals op de Aroe-eilanden, op 12 a 14 jaren leeftijd door den knaap zelf wordt volbracht.

Vestigen wij nu de aandacht op Sumatra en het Westelijk daarvan gelegen Nias. Op het laatstgenoemde eiland is de besnijdenis, *lafoto* geheeten, volgens Dr. Durdik eene incisie, terwijl de heer v. Rosenburg die voorstelt als eene circumcisie. Bovendien geeft de eerste als leeftijd, waarop zij plaats heeft, 15 jaar, de laatste van vijf tot acht jaar op. Hoewel dus beide opgaven verschillen, kunnen zij toch beide juist zijn, want er bestaat een groot onderscheid tusschen de bewoners van het Noordelijk en het Zuidelijk gedeelte van dit eiland. Het eene bericht kan dus meer op de Noord- het andere meer op de Zuid-Niassers slaan.

Behalve bij de volken van den Indischen Archipel komt de besnijdenis ook bij de elders gevestigde Malayo-polynesiërs voor. Zoo o. a. bij de Hoewa's op Madagascar, bij de Orang Bĕnuwa van Malaka, bij de Tonga-eilanders, op de Fidschi-eilanden, de Nieuwe Hebriden, Nieuw-Caledonië op de Samoa-eilanden, op Tahiti, de Sandwich- en de Marquesas-eilanden en op Rapanui of het Paasch-eiland.

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, wenschen wij nog een oogenblik bij den vermoedelijken oorsprong van dit gebruik stil te staan. Allereerst zij opgemerkt, dat men hiervan verschillende verklaringen tracht te geven. De meest algemeene is wel dat zijn oorsprong niets anders is, dan een gezondheidsmaatregel, daar de reinheid van de genitaliën er door bevorderd wordt. Deze verklaring, hoewel door velen voorgestaan, is zeer onwaarschijnlijk. De besnijdenis toch komt het meest voor bij onbeschaafde of halfbeschaafde volken en hygiëne is iets waarom deze zich wel het allerminst bekommeren. Praeventieve maatregelen ter verzekering van gezondheid in het algemeen zijn bij deze volken onbekend. Waarom zoude zij dan ten opzichte van de genitaliën eene uitzondering maken?

Er is nog een ander bezwaar. A priori kan men zeggen — wij spreken natuurlijk van onbeschaafde volken bij wie physiologische beschouwingen niet te onderstellen zijn — dat het wegnemen van de voorhuid goed zou zijn voor de gezondheid der genitaliën. Door waarneming, door ondervinding alleen kan men tot het

inzicht daarvan zijn gekomen en zoo de maatregel hebben toegepast. Doch die waarneming ontbrak. Andere volken toch, die de besnijdenis niet in praktijk brengen, staan, wat de gezondheid der genitaliën betreft, niet beneden die, welke de besnijdenis wel doen uitvoeren. Men versta ons wel. Onder gelijke omstandigheden is de besnijdenis eerder voor- dan nadeelig voor de genitaliën. Dit althans is het oordeel van bevoegde medici. Doch de voordeelen van de besnijdenis zijn niet zoo in het oogvallend, dat de aandacht van onbeschaafde volken daarop van zelf zou zijn gevallen. Het is dus niet aan te nemen, dat overwegingen van dezen aard hen tot de besnijdenis hebben gebracht.

Anderen hebben in de besnijdenis eene godsdienstige handeling willen zien. De besnijdenis bij de Hebraeën toch heeft men als een bloedig offer aan Jahveh, als een overblijfsel van een vroeger bij hen bestaan hebbend menschenoffer willen verklaren.

Er is een plaats in de gewijde geschiedenis, welke deze meening ten zeerste bevestigt. In Exodus IV, 24—26 leest men o. a. dat als Jahveh op Mozes aandringt en hem zoekt te dooden, Mozes' vrouw, Zippora, haren zoon besnijdt en Jahveh diens voorhuid toewerpt, waarop Jahveh van Mozes aflaat. Eene zonderlinge voorstelling zeker, waaraan wijlen de Hoogleeraar Keunen echter de gedachte ontleent, dat de besnijdenis oorspronkelijk een bloedig offer was ter verzoening van Jahveh. Deze verklaring vat de besnijdenis bij de Hebraeën als eene religieuze instelling op. Ook bij andere volken heeft men haar als een godsdienstig gebruik willen uitleggen. Zoo doet o. a. Gerland een der grootste ethnographen van Europa. Zijne verklaring willen wij met een enkel woord hier vermelden, vooral wijl hij die gegeven heeft, bepaaldelijk met het oog op de Malayo-Polynesische volken. Volgens Gerland was de penis, als het levenwekkend beginsel van den mensch, den goden gewijd. Hij was *tabu*. Men spleet dus de voorhuid, welke den penis bedekt, open, legde dezen bloot om hem niet langer aan de blikken van de goden te onttrekken. Aan den anderen kant mocht de penis, als aan de goden gewijd, niet door de menschen gezien worden, vandaar dat zij hem, nadat zij hem eerst opengelegd hadden, zorgvuldig gingen verbergen. Op deze wijze verklaart Gerland ook de besnijdenis bij de Hebraeën. Vernuftig is

deze verklaring zeker, hoewel iets gezochts daarin niet te miskennen valt. Bovendien is er ook een bezwaar tegen, daar Gerland bij zijne verklaring van de onderstelling uitgaat, dat de besnijdenis eene godsdienstige handeling is. Voor de Zuidzeevolken meent hij dit, wijl zij door priesters onder gebeden, met een zekere ceremonie verricht wordt. Doch niet uit het feit op zich zelf, dat de besnijdenis door een priester verricht wordt, mag besloten worden, dat de handeling eene religieuze is. Bij de meeste onbeschaafde volken toch zijn de priesters tevens geneesheeren, en bij de volken van den Indischen Archipel hebben wij gezien, dat de besnijdenis met godsdienst niets te maken heeft. Dit neemt echter niet weg, dat zij bij vele volken een godsdienstig karakter draagt.

Wij moeten echter aannemen, dat dit primitief niet het geval was, doch in den loop der tijden aldus werd. Bij de oude Arabieren bijv. was de besnijdenis oorspronkelijk geen godsdienstige handeling, zij werd het doordat Mohammed zich heeft laten besnijden en men later alles, wat de godsgezant deed, als goddelijke ingeving moest navolgen.

De besnijdenis was oorspronkelijk geen godsdienstige instelling, gelijk zij dit ook niet is bij vele volken. Doch hoe moet zij dan verklaard worden? Er is eene oplossing van de zaak te geven, die zeer voor de hand ligt. Men is de natuur te hulp willen komen, men heeft haar willen verbeteren. Daartoe hebben wij slechts te letten op de verandering, die de penis langzamerhand ondergaat bij toenemenden groei van het individu. De voorhuid welke den penis, of beter gezegd den eikel bedekt, is bij kinderen zoo gevormd, dat zij slechts met moeite en alleen met kracht over den eikel achterwaarts kan gestulpt worden. Eerst op ouderen leeftijd wordt de voorhuid aan hare opening rekbaarder, zoodat zij zich van zelf terugtrekt, als de penis in erectie is. Het kind heeft dus een natuurlijke phimosis d. w. z. een zoodanig lange en nauwe voorhuid, dat de eikel er steeds door bedekt blijft. Tot jongeling opgegroeid, begint echter de voorhuid zich van zelf te verwijden, naar achteren terug te trekken, terwijl zij op nog lateren leeftijd geheel liggen blijft achter de corona van den glans, zoodat de eikel op dezen leeftijd geheel open licht. Het spreekt van zelf, dat

in de oogen van den natuurmensch deze laatste toestand de normale is; het bedekt zijn van den eikel regel op jeugdigen leeftijd is voor den volwassene min of meer abnormaal. Houden wij het voorgaande in het oog, dan laat zich de besnijdenis gemakkelijk genoeg verklaren. Tot den jongelingsleeftijd gekomen, manbaar geworden, is de phimosis nog niet geheel verdwenen, integendeel is de eikel nog in de meeste gevallen eenigszins door de voorhuid bedekt. Van daar dat men deze, in het oog van den onbeschaafde voor den coïtus hinderlijke omstandigheid, heeft trachten weg te nemen door de voorhuid af te snijden of open te splijten en op die wijze de natuur te helpen.

Van daar de besnijdenis. Het laat zich dan ook verklaren, dat bij de meeste volken, gelijk wij dit o. a. bij die van den Indischen Archipel zagen, de besnijdenis plaats heeft, als de geslachtsdrift begint te ontwaken, dus tegen het intreden der puberteit. Door de besnijdenis wilde men den knaap in eens rijp en volkomen normaal maken in sexueel opzicht. Met de besnijdenis deed men dus het kindzijn ophouden en trad men in de rij der jongelieden. De besnijdenis staat dus gelijk met eene manbaarverklaring. Wij zagen hoe dit bij de volken in den Archipel het geval is.

Bij sommige volken heeft de besnijdenis reeds op jeugdigen leeftijd plaats, zooals o. a. bij de Israëlieten. Hier dacht men de natuur reeds dadelijk te moeten helpen. Het bedekt zijn van den eikel door de voorhuid moest, als abnormaal, reeds dadelijk weggenomen worden. Oorspronkelijk had dus de handeling geen godsdienstige beteekenis. Eerst langzamerhand verkreeg zij deze. Gebruiken aan de oudheid ontleend, krijgen zeer spoedig dit karakter. Onbeschaafde volken beschouwen gaarne als door de goden gewild, wat oorspronkelijk eenvoudig maatregelen ten nutte van den mensch waren.

c. Besnijding der meisjes[1])

Behalve jongens worden ook meisjes besneden, doch dit gebruik is niet zoo algemeen. Het bestaat in een wegnemen van

1) Wilken, De besnijdenis enz. o. c. blz. o. c. 195 v.v.

het praeputium clitoridis, soms van de clitoris zelf, of van de labia minora. In den Indischen Archipel komt zij uitsluitend bij de Mohammedaansche volken voor, waarom het voor de hand ligt, dat zij dit gebruik van de Arabieren, bij wien dit oorspronkelijk is, hebben overgenomen.

Over het algemeen worden de meisjes op jeugdiger leeftijd dan de jongens besneden. Dit is o. a. bij de Menangkabauwsche Maleiers het geval, terwijl bij de Javanen de meisjes reeds op haar zesde jaar aan deze operatie onderworpen worden. Bij de Makassaren pleegt zij tusschen het derde en zevende jaar plaats te hebben. Ook de Gorontaleezen brengen haar in praktijk. Bij alle genoemde volken heeft zij echter met veel minder plechtigheid plaats, dan die der jongens. De besnijdenis der meisjes heeft, evenals die der knapen bij de Mohammedaansche volken, min of meer het karakter van een opnemen in het geloof. Om zekere abnormiteiten in de geslachtsdeelen weg te nemen, waarvoor zij in Arabië en bij sommige Afrikaansche stammen wordt aangewend, is zij in Indonesië niet bekend.

d. Doorboring van het membrum virile[1]).

Volledigheidshalve zij ten slotte nog de aandacht gevestigd op eene bijzondere operatie, die bij sommige volken aan het membrum virile verricht wordt. Wij bedoelen namelijk de perforatio glandis penis, in de eerste plaats bij de Dajaks van Borneo in gebruik. Bij de verschillende stammen namelijk die in Koetei, Bĕrau en Boeloengan gevestigd zijn en die welke gewoonlijk met den algemeenen naam Kajans worden aangeduid, bestaat de gewoonte om den eikel in horizontale richting boven de urethra te doorboren en in de gemaakte opening een houten, beenen of metalen staafje te steken. Dit staafje heeft een lengte van 4 mM. en een dikte van 2 mM. en is aan weerszijden voorzien van een agaten, metalen of hoornen knop of kogel. Een daarvan is aan het staafje bevestigd, terwijl de andere er van kan worden afgeschroefd, waardoor men in staat is het voorwerp naar willekeur uit de opening van den glans penis te verwijderen, hetgeen vooral gedaan wordt als men aan den arbeid of op reis is.

1) Wilken, De besnijdenis etc., o. c. blz. 201 v.v.

Het pennetje, dat aldus in den penis gedragen wordt, heet *utang* algemeener echter *palang* of *hampalang*. Het dient bepaaldelijk om het wellustgevoel der vrouwen tijdens den coïtus te verhoogen. Zij zijn dientengevolge op het gebruik van de palang zoozeer gesteld, dat zij hen, die haar niet bezitten, de keuze geven van echtscheiding of wel zich daarvan te voorzien. Niet bij alle stammen is dit echter het geval. Bij sommige wordt hij alleen bij bedaagde vrouwen gebezigd. Het schijnt dat de perforatio penis, hoewel zeer pijnlijk, niet bepaald gevaarlijk is.

Bij de overige Dajakstammen schijnt zij niet bekend te zijn, alleen bij de Dajaks in Katingan wordt een dergelijk instrument in den vorm van een koperen ring gebezigd. Buiten Borneo worden de perforatio penis en eene daarmede gelijkstaande operatie aangetroffen bij de Alfoeren van Noord-Celebes en bij de Bataks. De eersten gebruikten voorheen, behalve het reeds genoemde pennetje *kambiong* of *kambi* geheeten, nog de oogleden van een bok, waarvan de stijl afstaande haren tot hetzelfden doel moesten medewerken. Bij andere weder bestond de gewoonte om in de huid van den glans penis insnijdingen te maken en daarin kleine steentjes te leggen, waardoor dit lichaamsdeel een bultige oppervlakte verkrijgt. Dit laatste wordt ook bij den Daïrischen stam der Bataks gevonden, waar deze steentjes, driehoekig van vorm en uit *kima* = Tridacna gigas, gesneden of van edel metaal vervaardigd, den naam van *bungkal* of *persimbĕraen* dragen.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat bij de Bissaya's der Philippijnen dit gebruik voorheen algemeen was.

e. Het mutileeren der tanden [1]).

Nagenoeg even algemeen als de besnijdenis is het kunstmatig vervormen der tanden, dat in verschillende vormen plaats heeft, in zwang. Wat den onderkant der tanden betreft, voornamelijk die der snijtanden, deze vijlt men in den regel gelijk van lengte, soms ook wel half af. Bij uitzondering slijpt men de tanden geheel met het tandvleesch gelijk. Bij de meeste

1) Wilken, De Mutilatie der tanden, Bijdr. T. L. en Vk. v. Ned.-Ind., 5de Volgr., dl. III, blz. 472 vv.

volken worden bovendien de tanden van de onderkaak gelijk gevijld. Wanneer de tanden niet geheel tot op het tandvleesch afgeslepen worden, zijn zij soms op de voorvlakken bovendien bewerkt, terwijl het bepaaldelijk bij de Maleiers van Midden-Sumatra wel eens gebruikelijk is, een gleuf, dwars door het voorvlak der tanden te maken.

In de meeste gevallen, voor zoover het de voorvlakken der tanden aangaat, bepaalt men zich er alleen toe, deze vlak te slijpen, zoodanig dat het email verwijderd wordt, soms met geen ander doel, dan om het zwart worden der tanden te bevorderen.

Behalve de bovengenoemde wijzen heeft men nog andere, waarbij de tanden spits of driehoekig geslepen worden, zoodat het gebit op een zaag begint te gelijken.

De werktuigen bij het tandslijpen gebruikelijk zijn, althans bij de Maleiers en Javanen, een zaagje, een beiteltje, een vijl, een hamertje en een stuk steen, soms alleen dit laatste. Met de eerste fatsoeneert men de tanden in den gewenschten vorm, met het steentje slijpt men de ruwe kanten vlak. Bezigt men dit laatste alleen, dan wordt de geheele kunstbewerking hiermede volbracht.

Wij wenschen thans dit gebruik in enkele bijzonderheden na te gaan.

Bij de bewoners der kleine Soenda-eilanden komt het tandenvijlen vrij algemeen voor. Zoo o. a. op Bali, op Rotti, op Soemba, op Savoe, op de Solor-eilanden, in het Zuidelijk gedeelte van Midden-Flores en op Timor. Nu eens is dit een gelijkvijling dan weder, zooals op Savoe en Soemba, een afvijlen tot op het tandvleesch.

De spitsvijling met of zonder bewerking van het voorvlak vinden wij hoofdzakelijk in enkele residentiën van Java en hier en daar bij verschillende stammen, hoewel niet zoo algemeen als de gelijkvijling. Op Java bestaat het spitsvijlen daarin, dat de tanden aan den onderkant puntig gemaakt worden, terwijl zij aan het voorvlak zoodanig bewerkt worden, dat, door het email gedeeltelijk te verwijderen, een relief ontstaat dat *widji-timun* = komkommerpit heet.

De eenvoudige spitsvijling, d. i. het naar onderen toe in den vorm van een driehoek spits afvijlen der tanden, is meer algemeen. Zij komt voor bij de Oetanata's aan de Zuid-westkust

van Nieuw-Guinea, bij eenige Negrito-stammen, enkele Maleische volken der Philippijnen, vrij algemeen bij de Dajakstammen in Serawak, bij de Maleiers van het landschap XII Kota en de Redjangers van Lebong op Sumatra en bij de Mentawei-eilanders.

Omtrent het tijdstip, waarop de tanden gevijld worden, verdient het opmerking, dat dit gewoonlijk samenvalt met het intreden der puberteit of het voltrekken van het huwelijk. Opmerkelijk is ook, dat somtijds de tanden eerst gevijld mogen worden, als de naaste bloedverwanten overleden zijn. Dit is o. a. het geval bij de Alfoeren van de Minahasa, in de residentie Kedoe, in de Ommelanden van Bengkoelen, op de Soela-eilanden en op Saleier, waarin eene aanwijzing ligt, dat het tandvijlen eenmaal ook een rouwgebruik geweest is, overeenkomende met de in Polynesië bestaande gewoonte om bij een sterfgeval, als rouwbedrijf een paar tanden uit te breken.

In den Indischen Archipel komt dit uitbreken der tanden als zoodanig niet voor, wel echter als noodwendige ceremonie bij het voltrekken van een huwelijk. Dit heeft o. a. bij de stammen van Centraal-Celebes en bij de Enganeezen plaats. Het blijkt dus, dat tandenvijlen en tandenuitbreken parallel gaan m. a. w. dat zij identiek zijn.

Dit is voor de beantwoording der vraag naar de oorspronkelijke beteekenis van het mutileeren der tanden van groot gewicht; want hoewel tegenwoordig bij de meeste volken van den Archipel het vijlen der tanden uitsluitend geschiedt ter verfraaiing van het gebit, komt het mij voor, dat daaraan een diepere beteekenis ten grondslag ligt.

Ik wees er zooeven reeds op, dat het uitbreken van tanden als rouwgebruik in Polynesie voorkomt en wel analoog aan het tandenvijlen om die reden bij sommige stammen van den Indischen Archipel. Dit gebruik staat echter niet op zich zelf, doch gaat dikwijls gepaard met andere zelfverminkingen, waarbij bloed gestort wordt, welk bloed als offerande aan den doode moet beschouwd worden, waarmede men, door een gedeelte van het lichaam te geven, in casu het bloed, slechts een toepassing van het beginsel pars pro toto in practijk bracht. De onderstelling, dat de mutilatie der tanden oorspronkelijk een derge-

lijke offerhandeling is geweest, is dus verre van onwaarschijnlijk.

Evenzoo moet het uitbreken of het vijlen der tanden bij het aangaan van een huwelijk oorspronkelijk een offerhandeling geweest zijn, waarvan de oorspronkelijke godsdienstige beteekenis later verloren ging en alleen als een sociale instelling in gebruik bleef analoog aan het plechtige haarsnijden, dat somtijds als symbool van onderwerping optreedt. Hierom dan ook werden der getrouwde vrouw een paar tanden uitgeslagen ten teeken, dat zij het bezit van haren man geworden is.

Op het vijlen volgt gewoonlijk, als noodzakelijk aanhangsel, het zwartmaken der tanden. Men bezigt hiervoor eene soort van vernis, bij de Maleiers en Bataks *badja* geheeten, die op verschillende wijze verkregen wordt. Bij de Maleiers van Midden-Sumatra en van den Riouw Lingga-Archipel vervaardigt men de badja door een stuk *karamunting*-hout of ook een stuk van de harde schaal der kokosnoot te verbranden, waarbij er een vocht uitdruipt, dat in een ijzeren lepel wordt opgevangen en waaraan verschillende bestanddeelen toegevoegd worden. In enkele streken der Padangsche Bovenlanden wordt de badja gemaakt, door het genoemde hout te verbranden onder een klapperdop, waarin een gat is gemaakt en waarboven een ijzeren lepel gehouden wordt. De walm, die tegen den lepel aanslaat, geeft roet, dat met olie en andere ingrediënten wordt vermengd. Ook de Bataks en de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling van Borneo en van Serawak verkrijgen deze kleurstof op ongeveer dezelfde wijze. Anders gaan de Javanen te werk bij het kleuren hunner tanden. Daartoe bezigen zij de zoogenaamde *bangon*, eene mondspoeling bestaande uit klapperwater, waarin men een stukje gloeiend ijzer gedompeld en daarin eenige dagen heeft laten staan. Sommigen kauwen nog op de schil van een granaatappel alvorens de *bangon* te appliceeren. Van een dergelijk middel bedienen zich ook de Makassaren en Boegineezen.

Het zwartmaken der tanden komt bij enkele volken niet voor. Zoo onder anderen niet bij de Mentawei-eilanders, bij de Timoreezen en bij de Amboneezen. Al deze volken stellen op blinkend witte tanden hoogen prijs.

Met een enkel woord, dient verder nog het zwartmaken van de

scherphoekig en relief gevijlde tanden der Javanen besproken te worden. Het schijnt, dat de bangon alleen de tanden kleurt, ter plaatse waar het glazuursel verwijderd is. Bij de reliefvijling, waarmee men het voorvlak der tanden zoodanig bewerkt, dat het glazuursel niet overal weggenomen wordt, doch een gedeelte daarvan overblijft, zal men dus het resultaat bereiken, dat dit gedeelte zich wit verheft op een zwarten grond. Degenen, die hunne tanden aldus laten behandelen, zijn in den regel jongelingen, die op rijperen leeftijd het geheele glazuursel laten wegnemen, waardoor de tanden tot effenzwart overgaan.

Het zwartmaken der tanden bij de volken van den Indischen Archipel geschiedt tegenwoordig alleen, dewijl men zwarte tanden mooi vindt. „De dandy", zegt de heer van Hasselt, „die met een bestudeerden glimlach de lippen optrekt om zijne hagelwitte tanden te laten zien, zou bij de Maleische schoonen zijn doel ten eenenmale missen en haar waarschijnlijk den uitroep ontlokken: *Săroman andjiïng*, precies een hond!" Hetzelfde geldt voor de Javanen en andere volken van den Archipel.

De aanleiding tot het zwartmaken is volgens mijne opvatting evenzoo te verklaren als het uitbreken en uitslaan der tanden. Het spreekt immers van zelf, dat waar dit laatste nog als een sociale of religieuze verplichting bestond, men bij het niet-nakomen daarvan, getracht heeft de tanden, die uitgebroken hadden behooren te worden, zooveel mogelijk aan het oog te onttrekken, onkenbaar te maken. En zeker kon dit niet beter geschieden, dan door ze met eene donkere kleur te bedekken en zoo hunne schittering te doen ophouden, en daardoor min of meer den indruk te geven, dat daar ter plaatse zich geen tanden meer bevonden.

Ten slotte wenschen wij nog te spreken over het versieren der tanden met goud. In oudere verhalen vinden wij reeds van dit gebruik gewag gemaakt. Zoo lezen wij, in het „Journaal" gehouden op het schip Hollandia door den adelborst Frans v. d. Does (2 April 1595—15 Juni 1597), dat de bewoners van Sumatra en ook de Javanen hunne tanden met goud versierden, hetwelk door Valentijn omtrent de Makassaren en door (Thévenot) omtrent de Tagalen en Bissaya's medegedeeld wordt. Heden ten dage wordt het gebruik om de tanden met goud te

versieren, onder al de genoemde volken, nog alleen bij de Sumatranen aangetroffen. Allereerst komen de Bataks in aanmerking.

Volgens Dr. v. d. Tuuk heet *odang-odang* bij hen een strook messing of goud, die men op de boventanden zoo hecht, dat het onderste en bovenste gedeelte der tanden zichtbaar is. Hetzelfde gebruik wordt uitvoerig door Dr. Hagen beschreven.

Verder moeten de Maleiers van Midden-Sumatra genoemd worden. Ongeveer een jaar na de vijling, worden de tanden met goud versierd. Daartoe boort de goudsmid er gaatjes in en maakt het belegsel gereed, dat dan aan de tanden wordt bevestigd. Behalve bij de genoemde volken treft men deze wijze van de tanden te versieren nog aan bij de Dajaks van Serawak, bij de Igorroten, bij de bewoners van Leti-Moa-Lakor, en bij de Timoreezen.

Eene eenigszins andere versiering van het gebit ontmoet men bij de Olo-Ngadjoe-Dajaks. Deze dragen namelijk gouden stiftjes tusschen de tanden, *lātek* geheeten, die er uitzien als spijkertjes met twee koppen. Eindelijk zij nog vermeld, dat de Bataks hunne tanden laten uithollen, in welke holte door een priester een krachtig toovermiddel wordt gedaan, waarna hij de opening met een plaatje paarlmoer sluit. Deze bewerking dient om tegen vergiftiging beveiligd te zijn.

f. Het doorboren der ooren[1]).

Een lichaamsdeel, dat in de tweede plaats, wanneer wij ons tot het hoofd blijven bepalen, aan velerlei vervormingen blootstaat zijn de ooren. Bij de meeste volken in den Archipel bestaat de gewoonte om in de oorlellen gaten te boren en die gaten bovenmatig te verwijden, waarmede een vergrooting van de oorlel van zelf gepaard gaat. Men kan zich het best van den aard dezer vervorming een denkbeeld maken door haar bij een der volken in het bijzonder na te gaan. Wij kiezen daarvoor de Dajaks. Het gebruik om de oorlellen te vergrooten, bestaat hier bij beide seksen, meer nog zelfs bij de mannelijke dan bij de vrouwelijke. Den knaap worden op 10 à 12 jarigen

1) Vergelijk hierbij: Hoofdstuk II, blz. 28—31.

leeftijd gaatjes in de oorlellen geboord, waarin dan dunne houten pennetjes worden gestoken. Na eenigen tijd worden die pennetjes door andere, welke iets dikker zijn, vervangen, die na eenige dagen weder voor andere dikkere plaats maken en zoo verder. Men gaat hiermede voort, totdat de gaatjes gaten geworden zijn van den omvang van een dubbeltje. Nu worden in deze gaten cylindertjes van opgerolde, stevige boombladeren gestoken. Bij de Maleiers op Sumatra bezigt men zelfs spiraalsgewijze opgerolde rotan, die zich dan, even als een spiraalveer, tracht te ontrollen en op die wijze een voortdurende drukking naar buiten toe uitoefent en aldus het gat langzaam maar zeker vergroot. Om het uitrekken te bevorderen worden nog zware looden ringen in de ooren gehangen, waardoor de gaten dikwijls een omvang ter grootte van een rijksdaalder krijgen, terwijl de oorlellen tot op de schouders, ja zelfs, zooals bij de Kajans, tot op de borst afhangen. Het spreekt van zelf, dat de vleezige rand van de oorlellen door het groote gat, dikwijls slechts een breedte houdt van slechts eenige strepen, zoodat zij op lateren leeftijd niet zelden doorscheuren, wat den betrokken personen bepaald een afzichtelijk voorkomen geeft. Dit uitrekken van de oorlellen komt ook voor bij de Maleiers van Midden-Sumatra. Aldaar echter uitsluitend bij de vrouwen. De gaten zijn hier in den regel minder groot; toch vindt men soms ook oorsieraden van ongeveer 16 centimeters middellijn [2]). Hetzelfde is het geval bij de Bataks, bij wie zonder dat bij hen de gaten evenmin zoo buitensporig groot zijn, er toch zijn, die nog den omvang hebben van een kwartje.

Bij de Zuidelijke Bataks geldt dit alleen voor de vrouwen; bij de Noordelijke ook voor de mannen [3]).

---

1) Vergelijk: Veth, Borneo's Wester afd. II, 374. — Wood, Onbeschaafde volken, II, blz. 483. — Gerlach, Bijdragen. K. Int. v. T. L. en Vk. v. Ned. Ind. IV volgr. dl. V. blz. 302. — Bock, Reis door Zuid-Oost Borneo, atlas, plaat, 14. — Perelaer, Ethnogr. beschrijving der Dajaks, blz. — Ind. Archief, I. 1 blz. 98—99. — Tromp, Intern. Archiv. f. Ethnographie, dl. III, blz. 3. etc.

2) v. Hasselt, Midden-Sumatra, Volksbeschrijving blz. 8—9 en blz. 17.

3) Hagen, Zeitschrift f. Ethnol., dl. XVI, blz. 221 vlg. — v. d. Tuuk Bat. Wwb., i.v. *toba*.

Bij de bewoners van het eiland Nias hangen de oorlellen dikwijls tot op de schouders[1]) wat ook bij de Enganeezen voorkomt. Hetzelfde geldt, doch in veel mindere mate voor de Balineezen [2]) en voor de Alfoeren in de Minahasa, althans voor zooverre zij nog niet tot het Christendom zijn overgegaan en enkele ouden van dagen. Pigafetta constateerde deze zelfde gewoonte vroeger (A. D. 1522) op de Philippijnen en spreekt er uitvoerig over in zijn beschrijving van Magelhaês reis [3]).

Ook bij de Papoewa's zijn de gaten in de ooren dikwijls zoo groot, dat men er een of twee vingers doorsteken kan [4]). Overigens bestaat bij alle volken in den Archipel de gewoonte om zich de oorlellen te doorboren.

Sommige volken doorboren niet alleen de oorlel doch ook den rand van de oorschelp. Dit doen o. a. de Karo-Bataks [5]), de Kajans [6]), de heidenen van Flores [7]) de Papoewa's van de Geelvinksbaai [8]) en anderen.

De gaten in de oorlellen dienen natuurlijk tot het dragen van sieraden. Welke deze zijn, hebben wij vroeger reeds gezien. Somtijds gebruikt de inlander de gaten tot een meer praktisch doel bijv. om er, zooals wij reeds zagen, sigaren in te bewaren [9]).

In Polynesië komt het gebruik niet meer voor. Naar de oude reisbeschrijvingen moet het echter voorheen aldaar bestaan hebben [10]). Zoo vond Behrens in 1722 nog dat op het Paascheiland de oorlellen met groote gaten voorzien waren en dat zij tot op de schouders neerhingen. Toen Chamiso zijn reis deed

---

1) Van Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias, Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXX, blz. 30.

2) Bloemen Waanders, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. VIII, blz. 243. — Catalogus Tent. blz. 50.

3) Waitz, Anthropologie, dl. VI, blz. 27.

4) V. Rosenberg, der Malayische Archipel, blz. 475. — Nieuw Guinea in 1858, blz. 172.

5) De Haan, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXXVIII, blz. 8.

6) Gerlach, o. c., blz. 302.

7) Weber, Ethnologische Notizen über Flores und Celebes, blz. 18, Taf. IV, 3.

8) Goudswaard, o. c., blz. 18 en 19.

9) Hoofdstuk II, blz. 28—31.

10) Wyatt Gill, Myths and songs from the S. Pacific, blz. 126—127.

bestond het gebruik reeds niet meer en hadden alleen nog de grijsaards doorboorde ooren. Op Nieuw-Zeeland vond Cook eveneens de ooren der Maoris doorboord, ter wijdte van een vinger dik. [1]). In Melanesië en Mikronesië is het gebruik echter algemeen [2]).

f. Het doorboren van het septum.

Naast het doorboren van de ooren vindt men bij de Papoewa's het doorsteken van het kraakbeenig middelschot van den neus en de neusvleugels, waardoor dan een pen van het een of andere harde materiaal wordt gestoken, die, althans bij sommige stammen, voortdurend door een dikkere vervangen wordt, zoodat de neus, door toemende vergrooting, een monsterachtig aanzien krijgt [3]).

Evenals de Papoewa's, onder welke vooral de stammen der Zuid-Westkust, die der Humboldstbaai en de Karon's (bij deze laatste alleen de vrouwen) deze versiering toepassen, brengen ook de Semang van Malakka haar in praktijk en is zij ook in gebruik bij de vrouwen der Sakai's [4]).

g. Het afplatten van het hoofd.

Bij sommige volken in den Ind. Archipel bestaat de gewoonte om den schedel te vervormen. Dit gebruik werd o. a. geconstateerd bij de Dajaks, meer bepaaldelijk bij de Malanau's of Millanau's, die in Serawak aan de Millanau, een zijtak van de Baram wonen. Het werktuig dat zij hiertoe bezigen, bestaat uit een plankje in den vorm van een gelijkbeenig trapezium op welks midden, evenwijdig aan de basis, een dwarsstaafje bevestigd is, dat aan ieder einde twee gaatjes heeft, waardoor een snoer gehaald is. Op dit trapeziumvormige plankje

---

1) Waitz, Anthropologie, dl. VI, blz. 27.

2) Waitz, o. c., dl. V, 2 afd. blz. 59. — Schmeltz und Krause, Catalog. der Anthropologisch Ethnologischen Abtheilung des Mus. Goddefroy.

3) Muller, Reizen en onderzoekingen, dl. I, blz. 72. — Bruyn, Natuurk. Tijdschrift v. Ned. Ind., dl. XXXVII, blz. 191.

4) Maclay, Natuurk. tijdschr. v. Ned. Ind. dl. XXXVI, blz. 296.

wordt het hoofdje van het kind, dat van achteren afgeplat wordt, met kussens omhuld, geplaatst. Over het voorhoofd en den pijlnaad wordt een band gelegd, die door middel van de snoeren vast aangetrokken kan worden, welke wederom door een chineesche munt, die zooals bekend is een vierkant gat in het midden heeft, worden gehaald en door middel van een paar kralen, als knoopen dienst doende, worden bevestigd [1]). Kunstmatige afplatting van het voorhoofd door middel van een dergelijk werktuig vindt men op Noord-Celebes, in de eerste plaats bij de Alfoeren van de Minahasa en wel bij den stam der Bentenans, die de zuidelijke districten Passar Ratahan bewonen. Ik constateerde dit gebruik een aantal jaren geleden, toen ik als controleur in die streken werkzaam was. Gewoonlijk geschiedt de handeling ongeveer een week na de geboorte. Een plankje met linnen lappen omwonden, wordt door middel van banden stijf tegen het voorhoofd van het kind bevestigd. Telken morgen wanneer het kind gebaad wordt, maakt men het plankje los, doch plaatst het onmiddellijk daarna weêr in denzelfden stand en maakt het vast. Dit proces duurt ongeveer 50 à 60 dagen. Het heet *taleran*. Vroeger was het een prerogatief van den adel, doch langzamerhand is ook de gewoonte op den kleinen man overgegaan, bij wien zij heden nog vrij algemeen voorkomt [2]).

Volgens den heer Riedel moet dit gebruik ook vroeger bij andere Alfoersche stammen van dit gewest hebben bestaan, die het echter van de Bentenans zouden hebben overgenomen. Het werktuig waarmede het geschiedde zou in het district Toumboeloe *pepeseh* geheeten hebben. Heden echter vindt men het alleen nog bij de Bentenans. Eenigszins anders heeft de vervorming plaats bij de bewoners van het verder Westelijk langs de Noordkust van Celebes gelegene landschap Boeool. Naar den heer Riedel wordt het kind 15 a 20 dagen oud zijnde met het voor- en achterhoofd tusschen twee plankjes geklemd,

1) Meyer, A. B., Ueber künstlich deformirte Schädel von Borneo und Mindanao, blz. 27.

2) Wilken, Het afplatten van het voorhoofd bij de Alfoeren van de Minahassa, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXI, blz. 374.

3) Riedel, Verh. Berl. Anthropol. Ges. Zeitschr. f. Ethnol., dl. VII, verh. 11.

waardoor het hoofd eene buitengewone breedte verkrijgt, dat als bijzonder fraai geacht wordt. Het tijdsverloop noodig om het hoofd den gewenschten vorm te geven, is 4 a 5 maanden. Ook bij de bewoners van de oostelijk van Boeool gelegen landschappen Kaidipan en Bolaang-hitam bestaat, aldus deelt de heer Riedel mede, ditzelfde gebruik [1]). Dezelfde auteur constateerde deze gewoonte bij de bewoners van Centraal-Celebes, namelijk bij de Toran, Tondai, Tomori en Toragi. Aldaar geschiedt die vervorming, althans bij de jongens, 40 dagen na de geboorte door middel van drie plankjes. Twee daarvan schijnen aan weerskanten van het hoofd te worden bevestigd, zoodat dit in de lengte wordt samengedrukt; of het derde plankje aan het voor- of aan het achterhoofd bevestigd wordt, meldt de heer Riedel niet, wel echter dat het overlangsch afplatten bij de knapen bepaaldelijk geschiedt om hen later in den oorlog onverschrokken te maken. Meisjes worden daarom dan ook niet op dezelfde wijze behandeld. Om de schedels der meisjes te deformeeren, bezigt men een stukje in de zon gedroogde klei, omwikkelt dit met geklopte boomschors en bindt het tegen het voorhoofd vast om daardoor hare schoonheid te verhoogen. De kunstbewerking duurt ook hier 4 à 5 maanden onafgebroken voort [2]).

Het gebruik om den schedel te vervormen bestaat ook op de Philippijnen. Een bericht daaromtrent vindt men reeds in het in de tweede helft der 17de eeuw verschenen werk van Thévenot. Volgens dezen zouden de bewoners der Philippijnen hunne kinderen kort na de geboorte het hoofd tusschen twee plankjes klemmen, zoodanig dat dit in de lengte wordt samengedrukt. Ook het voorhoofd werd daarbij eenigszins afgeplat. Onderzoekingen aan schedels van de Philippijnen afkomstig, hebben doen zien, dat dit bericht waarheid bevat [3]). Die schedels toch zijn van zulk een bijzonderen vorm, dat men kunstmatige vervorming moet aannemen, en wel eene zoodanige, dat deze bij som-

---

1) Riedel, Zeitschr. für Ethnol., dl. III, blz. 110, plaat V.

2) Riedel, Zeitschrift für Ethnol., dl. VI, Verh. Berl. Anthrop. Gessels bl. 215.

3) Meyer, o. c. blz. 30 vv.

migen in de lengte, bij andere stammen weder in de breedte heeft plaats gehad. Dit voor zooveel de Maleische stammen betreft.

Ook de Negritos schijnen schedelvervorming in praktijk te brengen.

Men heeft toch Negrito-schedels gevonden waarvan het achterhoofd nagenoeg rechtstandig verloopt, hetgeen slechts een gevolg van kunstmatige verandering kan zijn.

Dit zijn de voornaamste volken van den Archipel bij wie schedelvervormingen plaats hebben, d. w. z. bij wie het transformeeren van den schedel door krachtige middelen met bepaalde werktuigen gedurende geruimen tijd bewerkstelligd wordt. De gewoonte om het hoofd der pasgeborenen min of meer te fatsoeneeren komt echter meer voor in den Archipel, doch niet in die mate, dat zij op dezelfde lijn gesteld mag worden met de schedelvervorming der Dajaks, enz. Zoo zegt o. a. Dr. Swawing van de Javanen, dat de inlandsche vroedvrouwen het hoofd na de geboorte trachten te fatsoeneeren, doch voegt er bij, dat hij zeer betwijfelt of zij door die kunstmatige behandeling met lichte handgrepen, het hoofd van vorm doen veranderen. Hetzelfde nam ook Marsden bij de Redjangs waar. Op een volk moet echter nog gewezen worden, bij hetwelk kunstmatige schedeldeformatie schijnt voor te komen, en wel de Boegineezen. De heer Riedel vermeldt, dat dit volk, dit gebruik huldigt, zonder echter iets meer daaraan toe te voegen [1]).

Men zou dit bericht dus slechts onder voorbehoud mogen overnemen. Echter is er eene omstandigheid, die zijne mededeeling bevestigt. De in de Europeesche musea aanwezige Boegineesche schedels maken den indruk, dat zij kunstmatig en met groote kracht van voren en van achteren samengedrukt zijn. Overigens zij opgemerkt, dat men nog bij andere volken van den Archipel schedels gevonden heeft, die in hooge mate assymetrisch zijn. Natuurlijk mag men, uit die enkele schedels niet dadelijk de conclusie trekken, dat kunstmatige schedelvorming bij die volken in gebruik is, zoolang dit niet door ooggetuigen is waargenomen. Zoo zegt Dr. Meyer, dat de assymetrie van de door hem medegebrachte Pa-

---

1) **Riedel**, Zeitschrift f. Ethnol. dl. VII vol. V.

poewa schedels en die der eilanden van de Geelvinksbaai zeer opvallend is, doch waagt hij het niet, de conclussie te trekken, dat dit langs kunstmatigen weg heeft plaats gehad [1]).

h. Platdrukken van den neus.

Evenals den schedel, drukken sommige stammen ook hun kinderen den neus plat. Marsden verhaalt dit o. a. uitdrukkelijk van de Redjangs. Forster deelt dit omtrent Celebes mede, terwijl ook Crawfurd vermeldt, dat het bij sommige stammen in den Archipel gebruikelijk is [3]). Verder komt het op de Philippijnen bij de Negrito's voor en bij de Orang Bĕnoewa van Malaka [4]). In Polynesië zijn het de bewoners van Tahiti en de Maori's bij wie dit gebruik voorkomt; in Mikronesië vindt men het op Yap [5]). De neus wordt plat gedrukt door de moeder, die eerst hare hand verwarmt. Dit geschiedt met zooveel kracht, dat het kind het in den regel uitschreeuwt [6]).

i. Tatoeeeren.

In het Maleisch gebruikt men voor tatoeeeren de uitdrukkingen *mĕntjoreng* en *mĕntjatjak* van de grondwoorden *tjoreng* en *tjatjak.* Het eerste tjoreng is letterlijk: vol onregelmatige en door elkaar loopende strepen zijn, terwijl mĕntjatjak ook beteekent: zachtjes aanraken met de punt van iets; zachtjes prikken, zachtjes tikken. Deze woorden schijnen in geen der andere Mal. Polynesische talen als technische term voor tatoeeeren te worden aangetroffen, zoodat wij zouden mogen besluiten, dat de Maleiers eerst in lateren tijd begonnen zijn, deze als zoodanig aan te wenden.

---

1) Meyer, o. c. bl. 23.
2) Marsden, History of Sumatra, blz. 44.
3) Crawfurd, The Indian Archipelago, blz. 218.
4) Waitz, Anthropologie, dl. VI, blz. 27.
5) Ellis, Polynesian researches, dl. I, blz. 81.
6) Ploss, Das Kind, blz. 304.
7) Veth, Java, dl. 1, blz. 605.
8) v. Hasselt, Midden-Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 10 en blz. 26.

In de Mal. Polynesische talen heeft men voor tatoeeeren twee andere woorden, die meer verspreid zijn. Het eerste is afgeleid van den wortel *tik*. Daarvan heeft men in het Tagaalsch *batik* = tatoeeeren. In het Bisayasch en Ibanag luidt dit *batok* (*batik* zal eerst *batĕk* geworden zijn en de *ĕ*, zooals dit meer gebeurt, later in een *o* zijn overgegaan). Bij den Dajakschen stam der Olo Ngadjoe's komt dezelfde wortel *tik* voor in het woord *pantok* = de stift waarmede bij het tatoeeeren geprikt wordt. Verder heeft men in het oud-Dajaks, in de zoogenaamde *basa sangiang* of geestentaal het woord *bapatik* = getatoeeerd zijn. In het Boegineesch gebruikt men het stamwoord *pati* waarvan *inapati* = tatoeeeren waarin weder de wortel *tik* voorkomt. (De *k* is weggevallen, wijl het Boegineesch geen sluitende medeklinkers, behalve de vroeger genoemde [4]) kent). Op de Poggi-eilanden is tatoeeeren *titi* [5]), op de Mentawei-eilanden *tietie* [6]). Eindelijk nog ontmoeten wij in het Fidjisch het woord *bati* = werktuig om te tatoeeeren.

Deze wortel *tik* nu komt in tal van woorden voor, die teekenen, schilderen, schrijven beteekenen. Zoo bijv. heeft men in het Alfoersch van de Minahasa: Toumboeloesch dialect *papantik* = schrijfstift, *matapantik* = schrijven, en *matik* of *mapatik* = schrijven in dat van Tondano; in het Tagaalsch *tiktik* = letter, geschrift; in het Javaansch *titik* = teeken, enz. Het bekende woord *baṭik* in het Javaansch komt natuurlijk van denzelfden wortel, de *ṭ* van *ṭik* is hier echter een linguale *t*.

Het andere woord voor tatoeeeren is meer verspreid in Polynesië. Aldaar heet het *tatau* volgens Fr. Müller „mit Lęinen bezeichnen." [7]). Dit is echter niet de oorspronkelijke beteekenis. *Tatau* is de geredupliceerde vorm van *tau* (deze laatste is in gebruik op de Samoa- en Tonga-eilanden) welke overeen-

1) Harrebomée, Bijdragen t. d. T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 4de volgr., dl. X, bl, 373.

2) S. Muller, Reizen en onderzoekingen, dl. II, blz. 324.

3) v. Hasselt; Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 4.

4) Hoofdstuk VI, blz. 137.

5) Miscellaneous papers relating to Indo China, dl. I, blz. 73.

6) v. Rosenberg, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. I. blz. 429.

7) Novara-reise, blz. 36 noot.

komt met het Javaansche *tatu* = wond, kwetsuur, gewond, gekwetst. (De t kan hier op dezelfde wijze, zooals wij reeds vroeger zagen, dat dit met de l en r gebeurt, uitgevallen zijn).

In Indonesië vond ik maar een paar voorbeelden van termen waarin de wortel tatu of tau te herkennen is. Zoo heet bij de Olo Ngadjoe Dajaks het werktuig om te tatoeeeren *tantu* (tatu met een ingeschoven *n*) en verder het Letische woord *iatau* = tatoeeeren. Dit woord *iatau* bezit blijkbaar de wortel *tau*. Wat de grammaticale beteekenis is van *ia* kan ik moeielijk zeggen, 't waarschijnlijkst komt mij voor, dat dit voorvoegsel dient om het passief te vormen [1]).

Tot zoover wat de benaming voor tatoeeeren betreft, thans de verbreiding van dit gebruik in den Indischen Archipel. Wij vinden het op Zuid Nias, op de Mentawei-eilanden, bij de Dajaks, op de Philippijnen, op Ceram, op de Tenimber- en Timorlaut eilanden op Babar, bij de Papoewa's enz. enz. algemeen in zwang. Het bestaat daarin, dat men zich wondjes in de huid prikt, waartoe men zich van een bijzonder instrumentje, meestal een knievormig staafje met een punt of puntjes aan het korte einde voorzien, bedient. Bij de Olo Ngadjoe's, wij zagen dit boven reeds, heet dit werktuigje *pantok*, volgens den hoogleeraar Veth bij de Kajans *tantu*. Bij de Papoewa's van de Geelvinksbaai worden de gaatjes evenwel eenvoudig met een scherpen doorn of vischgraat geprikt [2]). Nadat het patroon geprikt is worden de wondjes met de een of andere zwarte kleurstof, gewoonlijk roet van damar = hars met water aangemengd, ingewreven. Bij de Olo Ngadjoe's gebruikt men tot dit laatste doel gewoonlijk eene indigo-oplossing.

De figuren, die men maakt, zijn natuurlijk verschillend naar

---

1) Deze inleiding werd ontleend aan den brief, dien Dr. Wilken destijds aan den heer Joest schreef op diens vraag omtrent Prof. W's zienswijze aangaande naam, oorsprong en verbreiding van dit gebruik, speciaal in Indonesië. Zij is een treffend bewijs voor de buitengewone vrijgevigheid van Dr. W. met de resultaten van zijne studiën waarvan zelfs personen, die hem geheel vreemd waren, mochten profiteeren.

2) Goudswaard, o. c., blz. 22.

de plaats waar men ze aanbrengt, ook zijn bij sommige stammen alleen de mannen bij andere weder alleen de vrouwen getatoeeerd. Bij de Olo Ngadjoe's is het lichaam der mannen niet zelden geheel getatoeeerd, waarbij veel goede smaak wordt aan den dag gelegd. Hun bovenlijf is wel eens zoodanig met krullen en ineengeslingerde lijnen versierd, dat het den schijn heeft alsof zij met een bont wambuis bedekt zijn [1]).

Bij de Kajans zijn alleen de vrouwen en de hoofden getatoeeerd, die als teeken van hun rang sterren of dieren op de armen geprikt hebben. Als onderscheidingsteeken voor bijzonder dappere daden wordt ook wel eens de buitenzijde der handen getatoeeerd. De tatoeeering der vrouwen bestaat uit figuren op den arm van den elleboog tot de toppen der vingers, en op de beenen van de dijen tot een weinig beneden de knieën en ook gewoonlijk op het opperdeel der voeten aangebracht [2]). Vrouwen van hoogen rang hebben een of meer plekken op de borst [3]).

Ook de Philippijnsche stammen met namen de Igorroten en de Negrito's [3]), alsmede de Orang Semang van Malaka [4]) tatoeeeren zich, terwijl, om weder tot den Archipel terug te keeren, het eveneens bij de Mentawei-eilanders en Niassers in zwang is. Bij eerstgenoemden tatoeeeren zich zoowel de mannen als de vrouwen, en zijn de aangebrachte figuren afhankelijk van het geslacht, de familie, den ouderdom en de opgedane ondervindingen als: gevechten, moedige daden, enz. enz. De mannen zijn gewoonlijk over het geheele lichaam getatoeeerd; de vrouwen echter in mindere mate [5]). Bij de Niassers bestaat dit gebruik alleen onder hen, die het Zuiden van het eiland bewonen en wel bepaaldelijk bij hen, die de Batoe-eilanden bezocht hebben. Zij prikken zich alsdan op de borst een lijn van blauwe vlekjes van 3 mM. middellijn, van den eenen schouder tot den an-

1) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 373.
2) Den Hamer, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXX. blz. 451. — Grabowsky, Ausland 1885, No 8.
3) Blumentritt, Versuch einer Ethnographie der Philippinen, blz. 25. — Blumentritt, die Staaten der philippin. Eingebornen, blz. 16.
4) M. v. Maclay. Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind. dl. XXXVI, blz. 296.
5) Mess, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXV, blz. 83.

deren of ook wel een driehoek of andere rechtlijnige figuren op de armen.

In het Oosten van den Archipel treffen wij het tatoeeeren weder aan op Ceram [1]) en de eilanden der Tenimber- en Babbar-groep [2]) Kisser, Wetter [3]) en verder bij de Papoewa's van Nieuw-Guinea.

Omtrent deze laatsten valt op te merken, dat onder de, de Zuid-Westkust bewonende stammen alleen de mannen en dan nog uitsluitend op het voorhoofd getatoeeerd zijn [4]), doch bij die rond de Geelvinksbaai wonen, mannen en vrouwen beiden. In de figuren, die onder deze bevolking gebruikelijk zijn, heerscht de grootste verscheidenheid, alhoewel men tracht altijd hetzelfde figuur rechts en links op het lichaam te prikken, zoodat hier, wat bij de meeste stammen niet het geval is, eenige zucht naar regelmatigheid is te bespeuren. De heer Goudswaard vermeldt verder, dat het tatoeeeren hier somtijds ten teeken van rouw geschiedt en ter gedachtenis aan afgestorvene betrekkingen; in welk opzicht het eenige overeenkomst vertoont met het gebruik, dat in Polynesië aangetroffen wordt, namelijk het tatoeeeren der tong door vrouwen, die in den rouw zijn [5]). In den regel is tatoeeering echter slechts een versieringsmiddel zoowel bij evengenoemde Papoewa's als bij die rond de Doreh- en Humboldtsbaaien. Bij deze laatsten onderwerpen er zich alleen de vrouwen aan, bij wie het alsdan op rug, borst en armen geschiedt [6]).

In den regel wordt het lichaam niet in eens getatoeeerd, doch bij tusschenpoozen, wijl de operatie uiterst pijnlijk is en veelal gevolgd wordt door hevige huidontsteking. Daarom wordt meestentijds reeds in de jeugd aangevangen en de bewerking successievelijk voortgezet, totdat zij afgeloopen is.

---

1) Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen., dl. IX, blz. 216.

2) Tijdschr. Kon. Nederl. Aardr. Gen. 1884, blz. 721.

3) Riedel, de kroes- en sluikharige rassen enz. blz. 418, 413 en verder index tatuage.

4) Nieuw-Guinea 1858, blz. 17, 29. 118.

5) Ellis, Polynesian resaerches, dl. IV, blz. 180.

6) Nieuw Guinea in 1858, blz. 147. — Finsch, Revue d'Ethnographie, 1886, blz. 98—116.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat het gebruik vroeger meer algemeen in den Archipel bestond, doch door de toenemende beschaving verdween, zoodat men het thans nog alleen bij de minst beschaafde stammen aantreft als bijv. de Dajaks in de binnenlanden van Borneo. Door nagenoeg geheel Polynesië is het echter nog algemeen, en de uitvoering der patronen is aldaar meer volmaakt. De bewerking geschiedt op die eilanden met een fijngetande kam van vischgraten in zwarte kleurstof gedoopt en door middel van een hamertje, waarmede men haar in de huid drijft. De kleur wordt hier dan tegelijk met het prikken in de huid gebracht en niet, zooals dit in den Indischen Archipel het geval is, er eerst later ingewreven [1]).

Omtrent den oorsprong van het tatoeeeren is moeilijk iets met zekerheid te zeggen. De meest algemeene voorstelling is wel, dat het geschiedt met het doel zich in den oorlog een verschrikkelijker voorkomen te geven. Doch deze verklaring voldoet niet. In dit geval zou men toch het aangezicht het eerst tatoeeeren en dit gedeelte blijft juist bij de meeste volken vrij. En bovendien: hoe komen dan de vrouwen getatoeeerd en bij vele stammen zelfs met uitsluiting van de mannen? Anderen beweren, dat dit gebruik uitsluitend aan een hoog ontwikkeld schaamtegevoel zijn ontstaan dankt, daar de tatoeeering den indruk van naaktheid wegneemt. En werkelijk is dit zoo. Ziet men een geheel getatoeeerde, dan is het alsof men geen naakt persoon meer ziet, doch iemand in tricot gekleed. Dit gezichtsbedrog is zelfs zoo sterk, dat sommige vroegere reizigers de bewoners der Zuidzee-eilanden beschreven als met een fijn geweven, kunstig zijden kleed bedekt [2]). Dat getatoeeerd zijn de naaktheid wegneemt, is dus zeker. Iets anders is het evenwel, dit als den oorsprong van het gebruik aan te nemen. Men zou toch zeggen, dat deze behoefte om de naaktheid te bedekken er eerder toe zou geleid hebben om een kleed om te slaan.

1) Ellis, o. c., blz. 263—263. — Waitz, Anthropologie, dl. VI, blz. 29 vv.

2) Peschel, Völkerkunde, blz. 180. — Waitz, o. c., dl. VI, blz. 34. — Wood, Natural history of man, dl. II, blz. 366. — Von Hellwald, Naturgesch. des Menschen, blz. 166.

j. Kunstmatige brandmerken.

Behalve het tatoeeeren komt in den Archipel nog eene andere wijze van het versieren der huid voor, bestaande in het inbranden van figuren. Men vindt dit vooral bij de Papoewa's, zoowel bij de mannen als bij de vrouwen en wel meer algemeen in zwang dan het tatoeeeren. Het inbranden der litteekens geschiedt door middel van een stukje zwam of tonder [1]) dikwijls ook eenvoudig met een stukje boomschors, dat aangestoken wordt en doorbrandt zonder vlam te vatten. Zoodra het stukje zwam of boomschors gloeit, wordt het op de huid gelegd en daarop gelaten, totdat het geheel verteerd is [2]). Op die manier ontstaan brandlitteekenen, die zich dikwijls ter dikte van 1/2 mM boven de huid verheffen [3]). Salomon Müller vermeldt, dat de Oetanata's op de Zuid-Westkust deze litteekens doen ontstaan door de huid met een scherpe schelp te kerven en daarna verder open te scheuren om vervolgens de wond met een stuk glimmend houtskool in te branden [4]). De figuren zijn dikwijls eenvoudige ronde plekken, soms evenwijdige lijnen. Aan de Humboldtsbaai brandt men zich over de beide zijden van de borst, de schouders en den rug twee regelmatig geteekende en evenwijdig loopende figuren [5]). De Papoewa's van de Astrolabe-baai branden zich litteekens, die bij de mannen op den rug en de dijbeenen, bij de vrouwen op de borst en op de armen geregelde lijnen vormen [6]). Bij de Arfakkers worden eenvoudig ronde litteekens op den rug gebrand. Deze brandmerken zijn teekens van gedane reizen. Na iederen terugkeer brandt men zich een teeken op den arm en hij, die er veel vertoonen kan, is er niet weinig trotsch op [7]). Ten slotte zij nog vermeld, dat de Noord-Niassers zich tien tot

---

1) Goudswaard, o. c., blz. 23.
2) Meyer, die Papua's, blz. 18. — Nieuw-Guinea in 1858, blz. 172.
3) M. v. Maclay, Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind., dl. XXXVI, blz. 296.
4) Muller, Reizen en onderzoekingen o. c., dl. I, blz. 58 en 69.
5) Nieuw-Guinea in 1858, blz. 172
6) M. v. Maclay, o. c., blz. 296.
7) Goudswaard o. c., blz. 23—24. — Nieuw-Guinea in 1858, blz. 147.

twaalf strepen van $1^1/_2$ mM. in lijnen onder elkander op den arm of voorarm branden [1]).

Het branden van figuren heeft in hoofdzaak geen ander doel dan het tatoeeeren.

AANHANGSEL.

DE ZORG VOOR HUID EN HAREN.

k. Het beschilderen der huid.

Vele volken in Indonesië en ook daarbuiten hebben de gewoonte zich de huid te beschilderen. Zoo a. o. de Mentawei-eilanders. Bij hen beschilderen zich voornamelijk de vrouwen, somtijds ook de mannen en bedekken zich het voorhoofd en de wangen, dikwijls ook alle zichtbare lichaämsdeelen, met een geel roodachtig kleursel [2]). Ook bij de Bataks, althans bij de Karo's ter Oostkust, bestaat dit gebruik. Gewoonlijk bepalen zij zich tot het aanbrengen van eenige ruwe strepen sirihspeeksel op het aangezicht, den hals, de armen en de borst. Somtijds echter versieren zij zich ook wel met gele streepen en vlekken op het aangezicht of verven dit geheel geel met *kunjit* = curcuma [3]).

In het Oosten van den Archipel vinden wij deze gewoonte bij de Papoewa's der Oostkust, bepaaldelijk bij die der Astrolabe-baai. In den regel bezigen zij hiervoor roode of zwarte kleurstof, waarvan de eerste door jonge lieden, de laatste door volwassenen gebezigd wordt. In het dagelijksch leven bestaat deze versiering, wat de jongelieden betreft, slechts in enkele strepen, bijv. een kring om de oogen of een streep om den neus, die zich dan met een andere streep, welke over het voorhoofd getrokken wordt, vereenigt. Bij feestelijke gelegenheden wordt echter het geheele gezicht rood gemaakt en daarover eenige

---

1) v. Rosenberg, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXX, blz. 28.

2) Mess, de Mentawei-eilanden, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXV. blz. 83.

3) De Haan, Verslag omtrent een reis in de onafhankelijke Bataklanden, Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXXVII, blz. 7.

witte of zwarte strepen getrokken. Soms wordt de eene helft rood, de andere zwart geschilderd. Ook de rug wordt met evenwijdige lijnen, welke van den nek benedenwaarts loopen tot het midden aldus verfraaid [1]). Zoo is het ook in andere deelen van N.-Guinea, bijv. langs de Noordkust en op de Zuid-Westkust. Alleen bij de Papoewa's der Geelvinksbaai schijnt het onbekend te zijn. De kleurstoffen bestaan aan de Zuid-Westkust uit eene roode, zwarte of geelachtige kleiaarde [2]) en aan de Noord-Westkust uit het fraai rood gekleurde mergvet van de beenderen der kroonduif, Goma coronata [3]).

Niet alleen bij de laagst ontwikkelde volken, ook bij de meer beschaafde stammen treffen wij de huidbeschildering aan. Een gewoonte der Balineezen bijv. is het, zich de huid pleksgewijze met *boreh*, eene soort van gele zalf, in te smeren, omdat een gevlekte huid bijzonder geliefd is [4]). Bij de Javanen is dit zich besmeren met *boreh* eveneens in zwang, bij feestelijke en plechtige gelegenheden, waarbij zoo als wij reeds weten, het bovenlijf bloot blijft. Deze gele zalf wordt bereid van de wortels van de *kunir* = curcuma, die met klapperolie worden fijn gewreven onder bijvoeging van verschillende welriekende bestanddeelen.

Bovendien wordt het aangezicht dikwijls gepoederd met blanketsel, bestaande uit rijstbalsem met rozenwater of een ander welriekend vocht aangemaakt. In het Javaansch heet dit poeder *wĕdak*, Maleisch *bĕdak* [5]). Een dergelijke smeersel is bekend onder den naam van *pupur*. Vooral de Maleiers maken veel gebruik van bĕdak en bepoederen daarmede nu eens alleen het gezicht, dan weder haar, borst en armen, terwijl zij dan bovendien nog eenige mouches ter verfraaiing aanbrengen. Bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden wordt de bĕdak dikwijls met curcuma geel gekleurd.

---

1) Maclay, Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind., dl. XXXVI, blz. 294—295.
2) S. Muller Reizen en Onderzoekingen, dl. I, blz. 58 en 69.
3) A. B. Meyer, o. c., blz. 18.
4) Catalogus der Int. Kol. en Uitv. h. Tentoonstelling Amsterdam 1883, Groep II, 9de klasse, N°. 146.
5) Veth, Java, dl. I, blz. 605, 632, 633.

In dit besmeren der huid met kleurstoffen hebben wij een soort versiering te zien. Primitief was het doel zeer zeker niets anders dan een oorspronkelijk kenmerk te overdrijven. Dit althans is zeker voor zoover het het gebruiken van gele zalf betreft. De kleur der Westelijke Maleiers toch is licht geelbruin met een min of meer olijfkleurige tint. Het vaalgeel is daarom de geliefde kleur door de Maleiers *bingai* geheeten.

De Westerling vergelijkt de blankheid van den boezem zijner geliefde bij witheid der sneeuw, de Maleier die bij de geelheid van het goud; hij kan zich niets schooners denken. Geen wonder dus, dat hij de natuurlijke vaalgele kleur door kunstmiddelen tracht te verhoogen. Is dit zoo, dan is het ook van de Papoewa's aan te nemen, dat zij hunne natuurlijke zwartachtige kleur mooi vindende, deze door zwartsel trachten te overdrijven. Om een natuurlijk kenmerk te overdrijven, is men dus op het denkbeeld gekomen om het lichaam met kleurstoffen te besmeren. Toen eenmaal dit gebruik ontstaan was, is men als van zelf hierin allerlei variatiën gaan brengen en zoo komt het dat de Papoewa zich ook wel rood, de Javaan zich geel verft.

l. Kleuren der nagels en oogleden.

Wij hebben nog eenige verfraaiingsgebruiken te vermelden, die vooral de Javanen en de Maleiers in praktijk brengen.

In de eerste plaats noemen wij het gebruik om de nagels rood te kleuren, dat in het Oosten, bij Arabieren, Egyptenaren, Perzen enz. algemeen voorkomt. De kleurstof, die daarvoor gebruikt wordt, verkrijgt men van de *henna*, Lawsonia alba. Deze plant komt op Java onder den naam *patjar kuku* en op Sumatra onder dien van *hinai*, de Maleische uitspraak van *henna* voor.

De Hollanders noemen deze plant „boomreseda", daar hare bloemen zeer op die onzer reseda gelijken en beide in geur volkomen overeenstemmen. Van de bladeren dezer plant nu maakt men, vermengt met houtskool, een papje en besmeert

daar des avonds de nagels van handen en voeten mede [1]).

In de tweede plaats moet hier het verven der oogleden vermeld worden, dat hoofdzakelijk bij de Mohammedaansche volken, hoewel niet algemeen, voorkomt. Wij noemen hier de Maleiers, de Boegineezen en Makassaren en van de niet Mohammedaansche de Bataks.

Men gebruikt hiervoor *tjĕllak*, antimonium in poedervorm, dat door hadji's van Mekka wordt medegebracht. De bewerking zelf is hoogst eenvoudig. Met een aangepunt bamboestaafje wordt het droge poeder in een smalle streep op het ooglid gestreken [2]).

Deze gewoonte is vermoedelijk van de Arabieren overgenomen, bij wie zij, evenals bij de Egyptenaren, reeds in overoude tijden gevolgd werd, waarvoor het bijbelsch bericht pleit.

m. Haarversiering.

Ten slotte nog de behandeling der haren. Volken die van nature zwaar behaard zijn, stellen buitengewoon veel prijs op het bezit van een baard. Daarentegen vinden die volken, welke van nature weinig behaard zijn, haren op het aangezicht leelijk en verwijderen ze daarom. met de meeste zorg. Dit zien wij ook bij de Maleische volken van den Ind. Archipel. Op Sumatra, Java, Borneo, Celebes enz. trekt de bevolking zich algemeen de baardharen uit, waartoe zij zich van een ijzeren tangetje bedient [3]). In de oude Nederlandsche reisverhalen vindt men van dit gebruik reeds gewag gemaakt [4]). Doch niet alleen de baardharen, doch ook de haren op verschillende deelen van het lichaam worden bij sommige volken verwijderd. De Maleiers

---

1) Vergelijk hierbij Veth, Java, dl. I, blz. 568. — v. Hasselt, Midden Sumatra blz. 9. — Matthes, Makassaarsche Chresthomatie blz. 652. — Valentijn, Oud- en Nieuw Oost-Indiën, dl. II, 1ste stuk, folio 165.

2) Vergelijk v. Hasselt, o. c., blz. 5. — Meded. Zend. Gen. dl. XXI, blz. 19. — Matthes, Makassaarsch woordenb. i. v. *tjallá*. — v. d. Wall, Maleisch woordenb. i. v. *tjĕllak*. — 2 Kon. IX, 30. — Jeremia, IV, 30.

3) v. Hasselt, Midden-Sumatra, Pl. XXVI, fig. 8, Matthes, Ethnographische Atlas, Pl. XV, fig. 16. — Mak. woordenb. i. v. *sengkang*.

4) De Jonge, De opkomst enz., dl II, blz. 324 en 334.

van Midden-Sumatra van beide seksen zijn bijv. gewoon de haren onder de oksels en boven de pudenda uit te trekken [1]) Bij sommige stammen, zooals de Kajans bestaat ook het gebruik de wimpers en de oogharen te verwijderen, [2]) terwijl de Mentawei-eilanders zich geheel, uitgezonderd de wenkbrauwen, expileeren [3]).

Zonderling is het, dat bij de zorgvuldigheid waarmede alle mogelijke haren verwijderd worden, de Maleiers van Sumatra en andere stammen, de haren op wratten, aan hals en op het gelaat laten groeien, ja zelfs zorgvuldig aankweeken. Men moet ook in het oog houden, dat tegenwoordig zoowel op Sumatra als op Java en ook elders in den Archipel, het dragen van een baard, doch vooral van een knevel, in navolging zeker van de Europeanen, meer en meer, bij de jongelingen althans, in gebruik begint te komen. Baard zoowel als knevel zijn echter in de meeste gevallen zeer dun en schraal.

De Papoewa's zijn over het algemeen zwaarder gebaard en meer behaard dan de Maleische volken. Toch bestaat ook bij sommige stammen onder hen de gewoonte om de haren uit te trekken. De heer Goudswaard zegt van de Papoewa's van de Geelvinksbaai, dat sommigen den baard zeer kort dragen, anderen zeer lang, doch dat de meesten zich de baardharen uitrukken, waartoe zij van een nijptangetje gebruik maken of ook van een paar vischgraten of schelpen, die zij als zoodanig weten te gebruiken [4]). Bij andere Papoewa's bestaat algemeen de gewoonte den baard te laten groeien, en dezen zelfs zonderling te versieren zoo o. a. aan de Humboldsbaai [5]). Sal.

---

1) v. Hasselt, o, c. blz. 9—10.

2) Ind. Archief, dl. I, blz. 143. — Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 375 en zie verder voor dit gebruik Tromp, Intern. Arch. f. Ethnogr. dl. III, blz. 3. — Zeitschrift für Ethnol. 1884, bl. 217 vv. — Brooke, Ten years in Serawak, II, 171, 225, 301. — Verh. Berliner Gesellsch. für Anthopologie etc., 1887, blz. 148. — Riedel, de kroes- en sluikharige rassen enz., index *haarafsnijden*.

3) v. Rosenberg, Mal. Archipel, blz. 189.

4) Goudswaard, o. c., blz. 22.

5) Sal. Muller, Reizen en Onderzoekingen, dl. I, blz. 79. Zie ook blz. 59 en Nieuw-Guinea in 1858, blz. 170, 160 en 46.

Muller vermeldt bovendien van sommige stammen in het Z. Westelijk gedeelte, dat zij soms aan de baardharen onder de kin lange snoeren van vruchtenpitten vastbinden met kleine bundels kenguru-haren of papagaai-vederen, bij wijze van kwastjes [1]) er aan bevestigd.

Het hoofdhaar wordt oorspronkelijk bij alle Maleische volken niet alleen door de vrouwen, doch ook door de mannen lang gedragen, wat thans alleen nog bij de heidensche en enkele Mohammedaansche stammen het geval is. Zoo laten de Javanen het haar lang groeien, zoo is het op Zuid-Celebes bij de Makassaren; de Boegineezen en vooral de Boniërs dragen het echter kort.

Bij de overige Moh. volken wordt het afgeknipt of afgeschoren.

Zij, die het haar lang dragen, hebben de gewoonte om de haren in een knoop of wrong samen te binden, die bij de mannen door een hoofddoek wordt vastgehouden. Dit is echter niet de oorspronkelijke wijze van dragen. Eertijds liet men de haren los hangen, zooals dit nog bij enkele heidensche stammen als bijv. de Dajaks het geval is. In oude berichten uit den Portugeeschen tijd vinden wij dan ook de Javanen nog voorgesteld als het hoofd bloot dragende, zonder hoofddoek, met loshangende haren [2]) En nog heden is het zelfs bij voorname Javanen een teeken van eerbied, het haar in tegenwoordigheid van meerderen in lange lokken of krullen over nek en schouders te doen afhangen. Deze haardracht is zelfs een bepaald vereischte, wanneer men voor den vorst verschijnt [3]).

De vrouwen binden in den regel het lange haar op het achterhoofd of op de kruin in een wrong of knoop te samen, welke in het Jav. *gĕlung* (zoo ook heet deze bij de mannen) in het Mal. *kundei* (Tamil kondai) heet, terwijl de Maleiers der Padangsche Bovenlanden deze *kondĕh* noemen. De wijzen om dezen knoop of kondeh te leggen verschillen natuurlijk. Het haar, dat het voorhoofd omgeeft, en dat te kort is om in den knoop

1) Sal. Muller, o. c., blz. 72.
2) Groeneveld, Malay Archepelago *passim*.
3) Veth, Java, dl. 1. blz. 606.

te worden opgenomen, wordt meestal afgeknipt of afgeschoren, zooals bij de Javanen [1]). Bij de Maleiers van Sumatra geschiedt dit volgens van Hasselt echter om een breed en hoog voorhoofd te maken, daar de vrouwen hier een laag voorhoofd hebben [2]). Ook wordt het bij vele stammen gewoonlijk midden op het hoofd gescheiden, zooals bij de Dajaks [3]), Bataks en andere.

De haardracht der Papoewa's verdient eene afzonderlijke beschouwing. Wij zagen vroeger reeds dat dit overvloedig en sterk gekroesd is. Op hun haardosch nu zijn zij buitengewoon trotsch en besteden er veel zorg aan. Vooral de mannen maken veel werk van hun haar, meer dan de vrouwen; deze laatsten laten het dikwijls maar ordeloos groeien. Bij de stammen aan de Geelvinksbaai en van het Arfakgebergte vindt men de grootste verscheidenheid in haartooi. Sommigen transformeeren het haar, door het gedurig van beneden af uit te kammen, tot een kolossale pruik. Anderen binden het haar rondom het hoofd in bossen bolvormig bijeen, soms ten getale van 16 of 17 en bovendien somtijds nog een op de kruin. Volgens Dr. A. B. Meyer maakt men deze ballen dikwijls door het haar door een holle bamboe van 1—2 duimen lang en $1/_2$ duim dik als door een ring heen te trekken en het boven uitkomende gedeelte tot een bal uit te kammen. Anderen verdeelen het haar in drie bossen waarvan er twee ter weêrszijden van de slapen en een aan het achterhoofd als even zoovele hoornen horizontaal uitsteken. Somtijds zijn deze hoornen zelfs vier in getal, namelijk ook nog een op het voorhoofd. Om deze te kunnen maken, zet men stokjes onder het haar op, om welke men dan het haar heenwoelt [4]). De Papoewa's van de Humboldtsbaai hebben een zeer eigenaardige wijze van het haar te dragen. Bij jongelieden wordt het aan weerskanten afgeschoren of kort afgesneden met uitzondering van een één of twee vingers breede streep over het midden van het hoofd, van voren tot achter loopende, waarop het haar op de gewone lengte groeiende, aan het hoofd het aan-

1) Veth, Java, dl. I, blz. 607.
2) v. Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 6.
3) Perelaer, o. c., blz. 105. — Schwaner, Borneo, dl. I., blz. 221.
4) Nieuw-Guinea in 1858, blz. 164. — Goudswaard, o. c., blz. 21.

zien geeft, nagenoeg als lag daarover de harige kam, welke vroeger de helmen der Nederl. kurassiers bedekte [1]). Een andere wijze om het haar te dragen, is het in lange dunne strengen te vlechten, die dan van de kruin af langs de slapen en het achterhoofd loopende, dicht tegen het hoofd aanliggen. Men vindt deze haardracht voornamelijk in Z. W. Nieuw-Guinea bij mannen zoowel als vrouwen.

Gelijk wij reeds zeiden, is de Papoewa op zijn haar buitengewoon trotsch. Is eenmaal het haar in orde en naar zijn smaak op de een of andere wijze opgemaakt, dan draagt hij ook de grootste zorg, dat het niet in de war gerake. Als hij slaapt, dan legt hij het hoofd niet op een kussen, doch schuift een houten rustblok van bijzonderen vorm onder den nek, ten einde het kapsel niet te pletten. Zoo blijft het dikwijls jaren lang in denzelfden toestand zonder dat het opnieuw opgemaakt wordt. Dit is natuurlijk, vooral bij de vast ineengedraaide kapsels, voor het haar uiterst nadeelig, vandaar dat het dan ook vroegtijdig uitvalt. Men vindt om die reden daar, waar deze kapsels in de mode zijn veel kaalhoofdigen, wat bij de Maleische volken zelden voorkomt.

n. Zalven en kleuren van het haar.

Het inwrijven met olie van het hoofdhaar is bij de volken van den Ind. Archipel zeer in zwang. Bij de Mohammedaansche volken bezigen zoowel de mannen als de vrouwen allerlei geurige oliën, doch hoofdzakelijk klapperolie [2]), terwijl ook de Papoewa's dit gebruik huldigen en voornamelijk een zeer onwelriekende olie *sri* geheeten bezigen. Deze olie wordt niet alleen tot verfraaiing van het haar gebruikt, doch ook met het doel om de menigte gedierten te dooden, die, zooals licht te begrijpen is, in zulk een weelderigen haardos welig tieren. Men verkrijgt deze olie van een tot de kanariesoorten behoorenden boom. Zoo sterk is de geur er van dat men den Papoewa reeds ruikt, voor men hem ziet [3]).

1) v. d. Aa, Reizen etc., blz. 115 en 270. — Nieuw-Guinea in 1858, blz. 170.
2) Veth, Java, blz. 607. — v. Hasselt, o. c. blz. 11.
3) v. d. Aa, Reizen etc. blz. 99. — Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind. dl., XXXVII, blz. 191.

Het verven of liever beitsen van het haar, treft men alleen bij de Papoewa's en op enkele eilanden in het Oosten van den Archipel aan. De gewenschte kleur is hoofdzakelijk rood of geel. Men bestrooit daartoe het haar met gestampte gele of roode kleiaarde, die daartoe vooraf gebakken wordt [1]). Soms bijt men het ook met asch en klappermelk licht uit.

o. Reinheid.

Over de zorg voor het lichaam met betrekking tot het reinhouden ervan nog een enkel woord. Over het algemeen zijn de volken van den Indischen Archipel betrekkelijk rein, daar zij zich minstens een of meerdere malen daags baden ter verfrissching. Verder gaat de zorg niet. De Papoewa's echter baden zich nooit.

1) Nieuw-Guinea in 1858, blz. 141 en 194. Omtrent dit laatste gebruik zij opgemerkt dat ook bij de Koeboes de gewoonte bestaat om het haar met slijk in te smeren.

HOOFDSTUK XI.

Huwelijk.

a. HUWELIJK. *b.* BRUIDSCHAT. *c.* SCHAKING. *d.* CEREMONIËN BIJ DE HUWELIJKSVOLTREKKING. *e.* POLYGAMIE. *f.* POLYANDRIE. *g.* ECHTSCHEIDING. *h.* VERKEER DER SEXEN.

---

a. Huwelijk.

Eene opmerking wensch ik vooraf te doen gaan, ten einde het standpunt te doen kennen, waarop ik mij bij de behandeling van dit onderwerp wil plaatsen. Het huwelijk is in onze oogen eene zóó normale instelling, wij beschouwen het zoozeer als den grondslag van het huisgezin en de maatschappij, dat wij ons niet anders voorstellen kunnen, dan dat het eene, van den aanvang af bestaande instelling moet zijn geweest. Het gezin gebaseerd op het huwelijk en het vaderlijk gezag, stelde men dan ook als het uitgangspunt van de maatschappelijke ontwikkeling. De nieuwere sociologie, gesteund door de ontwikkelingsleer, heeft met deze voorstelling gebroken. Volgens haar is het huwelijk eene betrekkelijk nieuwe instelling. De nieuwe theorie neemt aan, dat de mensch aanvankelijk zonder huiselijken of familieband leefde, doch wel gezellig bijeen, als horde. Deze stelt zij aan het begin van de maatschappelijke ontwikkeling. In deze horde leefden mannen en vrouwen met elkaar zonder eenigen vorm van huwelijk. Alle mannen hadden alle vrouwen gemeen en omgekeerd; er heerschte dus een zekere promiscuiteit, een zeker communaal huwelijk. Uit dit communale huwelijk nu heeft zich het individueele ontwikkeld. Het is hier

evenwel de plaats niet om de gronden na te gaan, waarop deze theorie gegrondvest is. Zij die deze nader wenschen te leeren kennen, verwijs ik naar mijne verhandeling „Over de Primitieve vormen van het huwelijk en den oorsprong van het gezin" geplaatst in de Ind. Gids [1]).

Een der hoofdpunten, waaraan deze theorie haren steun ontleent, is, dat er werkelijk tal van volken bestaan, bij wie het huwelijk onbekend is. Ook in den Ind. Archipel is dit het geval. In de eerste plaats vinden wij vermeld van de bewoners der Poggi-eilanden, dat het sluiten van een huwelijk hun onbekend is; zij leven in dit opzicht geheel naar welgevallen onder elkaar. De gezamenlijke vrouwen zijn als het ware het eigendom der gezamenlijke mannen, en de mannen wederkeerig dat der vrouwen. Een ander volk, waarbij het huwelijk geheel onbekend is, zijn de Loeboes. Deze passen de liefde geheel vrij toe en vermengen zich onverschillig met wien en zoo maar naar de ingeving van het oogenblik. Bij de Orang Sakai van Malaka bestaat eveneens het communale huwelijk. Een meisje blijft bij iederen man van den stam beurtelings eenigen tijd, totdat zij de ronde bij alle mannen gedaan heeft en weder bij den eersten man terugkeert. Het proces begint daarna weder van voren af aan. Ook op Borneo zijn eenige stammen o. a. de Olo Ot (die van Koetei) die geen huwelijk sluiten. Eindelijk vinden wij nog hetzelfde vermeld omtrent de Alfoeren van Peling of Poeloe Tinggi, een der eilanden van den Banggaai archipel.

Uit dit communale huwelijk, dat primitief allerwegen moet bestaan hebben, heeft zich het individueele huwelijk ontwikkeld. De vorm, waaronder zich dit oorspronkelijk bij de meeste volken openbaarde, was *het huwelijk buiten den stam*, het verbod eene vrouw uit den eigen stam te trouwen, dus steeds eene vrouw uit een vreemden te nemen. Men heeft dit trouwen buiten den stam exogamie genoemd (van exo = uit en gamos = huwelijk) en treft het bij verscheidene volken in verschillende werelddeelen en ook in den Ind. Archipel aan. Zoo o. a. bij de Maleiers van Midden-Sumatra. Het volk is hier verdeeld in stammen *suku* geheeten, elk met een bepaal-

1) Ind. Gids, 1880, dl. II, blz. 599 vv.

den naam. Niemand mag in zijn suku trouwen. Bij de Bataks is dit evenzoo. De Bataks zijn verdeeld in stammen *marga*, en niemand mag in zijn marga huwen. Zoo ook bestaat bij de bewoners van Nias dezelfde bepaling, evenzoo is het bij de Alfoeren van Boeroe en Ceram, die verdeeld zijn in stammen respectievelijk *fenna*, *efan* en *tofa* geheeten en meer andere volken.

A priori is reeds te zeggen, dat de exogamie van invloed moet zijn op de inrichting van den stam en daarmede van zelf op de familie en het gezin. Twee vormen hebben wij te onderscheiden, onder welke zich de exogamie, uit dit oogpunt beschouwd, openbaart. In het eene geval treedt de vrouw uit haren stam en gaat zij over tot dien van den man, waarbij dan de kinderen behooren aan den stam van den man en niet tot dien der moeder. Als leden van de familie, en bij uitbreiding van den stam, die niets anders is dan ééne groote familie, krijgen wij dus hier personen, die elkander uitsluitend in de mannelijke lijn bestaan. Hunne afstamming geschiedt uitsluitend in mannelijke lijn, van denzelfden stamvader; zij zijn dus zwaardmagen, agnaten. In het andere geval echter is het de vrouw, die bij het huwelijk in haren stam blijft, terwijl de man tot den haren gaat behooren. De kinderen behooren in dit geval tot den stam der moeder. Leden van den stam zijn dus hier alleen de afstammelingen in de vrouwelijke lijn, spilmagen. De stam, de familie omvat dus alleen personen, welke elkander in de vrouwelijke lijn bestaan, hunne afkomst uitsluitend in de vrouwelijke lijn van denzelfden stam afleiden. Noemt men nu de eerste inrichting van het gezin met de uitsluitende afstamming in mannelijke lijn het *patriarchaat*, dan kan de laatste met de uitsluitende afstamming in de moederlijke lijn, het *matriarchaat* worden genoemd.

Van deze twee vormen, waaronder de inrichting der familie zich openbaart, is het matriarchaat de oudste. Het feit, dat de afkomst uitsluitend in de vrouwelijke lijn berekend werd, moge oppervlakkig vreemd schijnen, het is dit toch in geenen deele, zoo men uitgaat van de onderstelling, dat het huwelijk aanvankelijk niet bestaan heeft. Het spreekt toch van zelf, dat waar geen huwelijk bestaat, de vrouw niet voor goed en uitsluitend aan een bepaalden man verbonden is, doch nu eens dezen

dan weder genen toebehoort, het vaderschap van een kind ook eene onbekende zaak moet zijn. Neemt men den echteloozen voortijd aan, dan volgt daaruit, dat in den beginne het vaderschap onbekend zijnde, de kinderen ook aan de moeder moeten hebben toebehoord. De matriarchale inrichting van het gezin was dus onder het communale huwelijk de eenige mogelijke. Bij de vestiging van het individueele huwelijk, of liever bij de vestiging der exogamie, toen dus het vaderschap niet langer meer een onbekende zaak was, bleef door kracht der gewoonte in vele gevallen de matriarchale inrichting der familie bestaan. In de meeste gevallen echter ging het matriarchaat over in het patriarchaat, waarop wij later terugkomen.

De matriarchale inrichting van het gezin is de meest oorspronkelijke en moet dus ook vroeger wel algemeen bestaan hebben, bij de volken van het Maleisch-Polynesische ras. Verreweg de meeste volken van den Oostelijken tak, de Zuidzee-volken, volgden deze inrichting nog tot voor korten tijd. Voor zooveel den Westelijken tak betreft, de volken van den Ind. Archipel, komt de matriarchale inrichting van het gezin volledig nog slechts voor bij enkele Maleische stammen van Sumatra, o. a. die der Padangsche Bovenlanden [1]). Wij zagen reeds, dat deze Maleiers de exogamie volgen, dat niemand in zijn suku huwen mag. De vrouw blijft hier bij haar trouwen in haar eigen suku, terwijl de man in de hare komt. De kinderen volgen eveneens hare suku. De Maleiers der Palembangsche Bovenlanden zijn reeds, even als de Bataks en de Niassers tot de patriarchale inrichting overgegaan. Wel doet het matriarchale huwelijk bij hen zich een enkele maal voor, doch slechts bij wijze van uitzondering. Het beperkt zich alleen tot de gevallen, dat hoofden, die geen zoons hebben, hunne dochters op deze wijze een man tot zich doen nemen, opdat hunne waardigheid, door de zonen uit die verbintenis gesproten, geërfd worde. Ook als er eene eenige dochter is, wordt deze in den regel niet uitgehuwelijkt, doch blijft zij bij hare ouders of bloedverwanten tot zich een man komt aanbieden, die bij haar wenscht te komen inwonen.

---

1) Wilken, Het matriarchaat op Sumatra, Bijdr. T.- L. en Vk. v. Ned.-Ind., Volgr. 5, dl. 3, blz. 163 vv.

Het matriarchale huwelijk, daar waar het patriarchaat bestaat, heet *ambil anak* = kindaanneming. Het matriarchale huwelijk, daar waar het patriarchale reeds bestaat, is weinig in aanzien. Men lette er echter op, dat de naam ambil anak alleen op het matriarchale huwelijk wordt toegepast waar dit naast het patriarchale voorkomt. Het matriarchale huwelijk bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden heet nooit zoo.

Ook bij de Bataks komen beide huwelijksvormen voor, doch bij de Niassers, de Alfoeren van Boeroe, Ceram, Halmaheira en bij de meeste volken, die de exogamie volgen, bestaat het patriarchaat reeds en het daarmede samenhangende huwelijk.

Naast de volken welke de exogamie volgen, vindt men andere die het huwelijksverbod in den stam niet kennende, bij voorkeur, juist in den stam trouwen.

De reden hiervan is de vijandige verhouding, de animositeit tusschen de stammen onderling.

Hier moet de inrichting van den stam en van zelf ook die van de families als de natuurlijke onderdeelen van den stam, een geheel andere zijn. Het matriachaat moet hier vroeger natuurlijk ook bestaan hebben, doch bij vestiging van het individueele huwelijk kreeg men hier niet, dewijl het kind van denzelfden stam is als vader en moeder, een uitsluitend patriarchale inrichting van het gezin, zooals dit het geval is waar de exogamie bestaat.

Vader en moeder zijn hier van denzelfden stam, waartoe het kind natuurlijk van zelf ook behoort. Als leden van den stam krijgen wij hier niet alleen de uitsluitende afstamming in de mannelijke of vrouwelijke lijn, doch in deze lijnen beide, de cognatische dus. De inrichting van het gezin komt dus hier geheel overeen met die in onze Westersche maatschappijen.

Twee volken zijn het die bepaaldelijk de endogamie (endon = in en gàmos = huwelijk) en de daarmede samenhangende inrichting van het gezin beoefenen: de Alfoeren van Noord-Celebes en de Dajaks. Het is daarom niet gezegd, dat deze in vroegere tijden de exogamie niethebben gekend. Integendeel, men zou mogen beweren, dat dit wel het geval is geweest, doch dat zij weer spoedig tot de endogamie zijn overgegaan.

Wij hebben hier in enkele hoofdtrekken de inrichting van

den stam en de familie leeren kennen, voor zooveel noodig om het huwelijk te begrijpen. Wij komen later uitvoeriger hierop terug. Gaan wij nu de verschillende bepalingen op het stuk van het huwelijk na.

De eerste vraag betreft het huwelijksverbod. Wij hebben natuurlijk hier te onderscheiden de volken, welke de exogamie en die welke de endogamie volgen.

Zij, die dit eerste doen, kennen van zelf een groot huwelijksverbod, dat van in den stam te mogen huwen. Het trouwen met een stamgenoot, geldt bij de exogamisten als bloedschande. Naarmate de patriarchale of matriarchale inrichting van het gezin bestaat, zijn dus alle verwanten óf in de mannelijke óf in de vrouwelijke lijn, hoe ver ook verwijderd, van een huwelijksverbintenis met elkaar uitgesloten. Daarentegen zijn verbintenissen tusschen personen, die elkaar niet in die lijn bestaan, al zijn zij ook naar onze begrippen nauw verwant, geoorloofd. Zoo zouden bijv. waar het matriarchaat bestaat zusterskinderen en waar het patriarchaat voorkomt broerskinderen niet met elkaar mogen trouwen, doch omgekeerd broers- en zusterskinderen wel. Niet zelden ziet men, dat dergelijke huwelijken juist bij voorkeur gesloten worden. Zoo trouwt bijv. de Batak bij voorkeur met de dochter van een oom van moederszijde, *tulang*. Dit gebruik is zoo algemeen, dat de Batak zijne verloofde steeds *boru ni datulang* = dochter van moedersbroeder noemt, onverschillig of zij al dan niet in die betrekking tot hem staat, terwijl eene vrouw haar minnaar of echtgenoot steeds met *ibebere ni damang* = zusterskind, zoon van vaders zuster bestempelt. Bij de volken, welke de exogamie volgen, vindt men het huwelijksverbod in den regel beperkt tot de naaste bloedverwanten, natuurlijk hier zoowel van vaders- als van moederszijde. In enkele gevallen bestaan zelfs hier geenerlei huwelijksvoorschriften, ontbreekt geheel het begrip bloedschande. Bij de Dajaks vindt men alleen het huwelijksverbod tusschen ouders en kinderen, broers en zusters, ooms en tantes, neven en nichten. Dit echter naar het schijnt meer langs de stranden en bij de Olo Ngadjoe's [1]).

---

1) Hardeland. Daj. deutschen Wörterb., i. v. *tulah*.

Meer in de binnenlanden, bij de Ot Danom, mogen, volgens Schwaner, naaste bloedverwanten, broeders en zusters, zelfs ouders en kinderen met elkaar in het huwelijk treden. Hier schijnt dus alle begrip van bloedschande te ontbreken. Bij de Alfoeren van de Minahasa strekt zich het huwelijksverbod uit in de opgaande en in de zijlinie tot den 4den graad. Gemis van het begrip bloedschande schijnt echter voorheen ook hier bestaan te hebben. Dit blijkt reeds uit de legende, die de Alfoeren doet afstammen uit de vereeniging van de godin Loemimoeoet met haar zoon Tooer. Nog betrekkelijk korten tijd, ongeveer een halve eeuw, geleden, moeten huwelijken tusschen vader en dochter, moeder en zoon, zusters en broeders zich althans bij de Alfoeren van het district Tonsawang hebben voorgedaan.

Waaruit het huwelijksverbod in het algemeen, en vooral het verbod van huwen in den stam ontstaan is, kunnen wij hier niet nagaan. Het is zeker, dat bij de vestiging van het individueele huwelijk, het bij sommigen dadelijk in gebruik kwam buiten den stam te trouwen, waardoor dus een uitgestrekt huwelijksverbod ontstond.

b. Bruidschat.

Kenmerkend voor het huwelijk bij de meeste volken van den Ind. Archipel is de instelling van den bruidschat. Hetgeen daaronder verstaan moet worden, kan bekend zijn: het gebruik namelijk dat de bruidegom bij het huwelijk aan de verwanten zijner bruid, een zekere som gelds, bruidschat of huwelijksgift, opbrengen moet. Algemeen vindt men deze instelling verspreid bij onderscheidene volken in verschillende werelddeelen. Men vindt haar bij alle huwelijksvormen, bij de exogamie zoowel als bij de endogamie en bij deze laatste zoowel bij het patriarchale als bij het matriarchale huwelijk. Op Sumatra treft men deze instelling aan bij de Maleiers der Palembangsche Boven- en Benedenlanden, in Bengkoelen en bij de Lampongers onder de benaming *djudjur* of *kulo*. Ook de Bataks kennen het woord *djudjur*, doch daarnaast *tuhor* en *boli*. Bij de Dajaks heet zij *palaku*, bij de Makassa-

ren *sunrang*, bij de Boegineezen *sompa*, bij de Alfoeren der Minahasa, *roko* of *aroro*, ook *harta*; op Soemba, Timor, Savoe en Rotti, *belis*, op Ceram *harta* en op Boeroe *kaleli*. Deze bruidschat is een echt Mal. Polyn. instelling en moet wel onderscheiden worden van de huwelijksgift de *mahr* of de *mas kawin* naar het Mohammedaansch recht. Het verschil is dat de mahr aan de bruid zelf, wordt gegeven, terwijl de Mal. Polyn. bruidschat haren ouders toekomt. Op Java wordt de mas kawin, ook *sri kawin* genoemd.

Omtrent den oorsprong van den bruidschat valt moeilijk iets met zekerheid te zeggen. Velen stellen zich voor, dat hij van den aanvang af een koopprijs moet zijn geweest, waarvoor het meisje van hare ouders werd gekocht. Mijns inziens kan dit niet zoo zijn geweest. Hier is het echter de plaats niet, dat na te gaan [1]). Waarop wij slechts te letten hebben is, dat bij de meeste volken van den Archipel de bruidschat, ofschoon primitief misschien geen koopsom van het meisje geweest zijnde, hij dit in den loop van den tijd geworden is. Voornamelijk is dit het geval bij die volken, welke de exogamie volgen met de patriarchale inrichting van het gezin. Hierbij treedt, zooals wij gezien hebben, de vrouw uit haren stam, uit hare familie en gaat over tot dien van den man. Het huwelijk is dus een transactie, waarmede aan den eenen kant een aanwinst wordt gedaan, terwijl aan den anderen verlies wordt geleden. Waar de bruidschat dus reeds bestond, daar moet van zelf het denkbeeld post hebben gevat, dat hij, de bruidschat, een vergoeding is van den kant der familie van den bruidegom, die de aanwinst doet, aan de familie van de bruid, die het verlies lijdt. Aan den bruidschat hechtte zich dus van zelf, bij de volken die de exogamie met de patriarchale inrichting van het gezin volgen, het begrip van een koopprijs. En werkelijk is het bij deze volken dan ook door eene som, dat de vrouw van hare familie wordt losgemaakt en overgaat tot de familie van den man. De djudjur heeft bijv. geheel dit karakter gekregen.

De hoegrootheid van den bruidschat variëert bij verschil-

---

1) Wilken, Ind. Gids, 1883, dl. I, bl. 693 vv.

lende volken van den Archipel. Van den rang en den stand van het meisje hangt natuurlijk in de eerste plaats het bedrag af. Dit kan aanzienlijk zijn. Zoo bedraagt bij de Timoreezen de bruidschat voor vorstendochters verschillende goederen ter waarde van *f* 890 à *f* 940, terwijl voor een dochter van een gewoon man ± *f* 113 bedongen wordt. Bij de Alfoeren van de Minahasa is hij, bij hoofden en aanzienlijken, van *f* 300 — *f* 500, somwijlen *f* 1000. Bij geringen echter slechts van *f* 80 — *f* 100. Op Sumatra bij de Maleiers van Palembang, Bengkoelen en bij de Lampongers [1]) varieert hij van *f* 100 — *f* 2000, bij de Bataks van *f* 50 — *f* 500, op de Kei-eilanden [2]) van *f* 50 — *f* 100 realen, bij de Niassers van *f* 100 — *f* 2000 [3]). Behalve van den stand der bruid hangt de grootte van den bruidschat ook af van de omstandigheid of zij nog maagd is dan wel reeds gehuwd. Op Nias gelden weduwen bijv. slechts de helft [4]). Jeugd en schoonheid komen natuurlijk ook in sommige gevallen in aanmerking. Over het algemeen wordt bij het bepalen van den bruidschat, evenals bij elken handel, veel geloofd en geboden. Alles hangt af of men geschikte personen voor het onderhandelen over den bruidschat heeft, daar op hunne handigheid en welbespraaktheid veel aankomt. Men mag evenwel niet vergeten, dat het bedrag van den bruidschat dikwijls hooger wordt opgegeven dan feitelijk betaald wordt. De ouders van het meisje doen dit en de bruidegom stelt het aan haar zoo voor, om hun aanzien te verheffen. Ook wordt hij zelden in geld betaald, doch meestal in goederen. Bijv. waar de veeteelt bestaat in karbouwen en runderen, overigens in lijnwaden, schotels, borden, enz. *Roko matoro* (de naam van den bruidschat bij de Toumboeloes beteekent dan ook lijnwaad).

De bruidschat wordt in den regel betaald bij de voltrekking van het huwelijk en dit wordt inderdaad niet als wettig voltrokken geacht, zoolang hij niet geheel is aangezuiverd. Toch trouwt men vaak op crediet, en bij vele volken komt dan de

---

1) Ind. Gids 1880, blz. 978.
2) v. Rosenberg, Reis naar de Zuid-Ooster-eilanden, blz. 78.
3) v. Rosenberg, Malayische Archipel, blz. 155.
4) v. Rosenberg, o. c. blz. 156.

man zoolang bij de ouders zijner vrouw inwonen, totdat alles betaald is: o. a. is dit het geval bij de Timoreezen, bij het ambil anak, bij de Balineezen enz. Niet zelden blijft de man in gebreke het verschuldigde af te doen, zoodat processen hierover herhaaldelijk voorkomen. Bij de volken, die niet onder ons direct gezag staan, zijn oorlogen tusschen verschillende dorpen zelfs dikwijls het gevolg daarvan, bijv. bij de Bataks. Eigenaardig is het echter, dat een gedeelte van den bruidschat opzettelijk onvoldaan blijft.

Vooral is dit het geval bij de Maleische bevolking van Palembang, bij de Bataks, enz. De bruidschat heeft hier meer dan elders het karakter van eene losmaking der vrouw van hare verwanten. Is de bruidschat eenmaal geheel betaald, dan is de vrouw ook voor goed van hare familie los. Nu behoort het tot den goeden toon van den bruidschat steeds een gedeelte onbetaald te laten als een zekere band tusschen de twee familiën. Dit heet *tali-kulo*. Kulo is wel bruidschat, doch hier is het zeer zeker de Menangkabauwsche uitspraak van het Sanskritsche *kula* = familie ook voorkomende in *kulawarga*, bloedverwant. Tali-kulo is dus gelijk familieband en zoolang de tali-kulo bestaat, is de vrouw van hare verwanten niet geheel los gemaakt; zij behouden het recht zich in de aangelegenheden van haar en hare kinderen te mengen. Ook behalve bij de Menangkabauwsche Maleiers voor wien het bovenstaande geldt, is dit bij de Bataks en vele anderen volken zoo.

Gelijk wij zeiden vervalt de bruidschat aan de ouders der vrouw, niet aan de bruid zelf. Hierdoor onderscheidt hij zich van de *mahr* of *mas* of *sri kawin*. In den regel ontvangen echter ook de andere verwanten der bruid iets van den bruidschat. Aan den anderen kant wordt de bruidegom niet alleen door zijne ouders, doch ook door zijn verdere familie in het opbrengen van den bruidschat geholpen.

Over het algemeen wordt gezegd, dat de bruidschat het sluiten van een huwelijk vrij wel in den weg staat en daarmede ook van zelf het toenemen der bevolking. Ik geloof niet, dat men dit als algemeenen regel kan stellen. Ontegenzeggelijk zijn er volken waar, door bovenmatige opdrijving van den bruidschat, de huwelijkssluitingen belemmerd worden, bijv. bij de Lam-

pongers [1]), de Redjangers [2]), de Aboengers [3]), de Niassers [4]) en de Belalau's [5]). Het Gouvernement heeft dan ook herhaaldelijk den wensch uitgesproken, dat hij moge afgeschaft of althans verminderd worden. IJverige hoofden van gewestelijke besturen hebben dan ook getracht dit tot stand te brengen. In 1841 werd reeds door Resident de Kock de djudjur in Palembang afgeschaft. Van bestuurswege werd namelijk na eenige conferentiën met de hoofden het verbod uitgevaardigd om ingevolge deze instelling een huwelijk aan te gaan. Dit voorbeeld werd later in Bengkoelen nagevolgd. Echter bleef het verbod uitsluitend op papier bestaan. Uit gehechtheid aan de oude instelling bleef de bevolking de djudjur bij elk huwelijk eischen en betalen, al was het dan ook onder een anderen naam. Hetgeen men bij den maatregel won, was dat bij het ontstaan van geschillen over djudjur, men deze niet meer kon brengen voor de rechtbank of bij de gezagvoerende ambtenaren en men dan genoodzaakt was, ze onderling te beslechten, wat de zaak niet veel beter maakte [6]). Ook in de Bataklanden, in Mangdailing en Angkola werd in 1856, in overleg met de hoofden het maximum bedrag der djudjur op ƒ30 gesteld. Doch ook dit bleef een papieren-maatregel, daar de djudjur naar de oorspronkelijke instellingen, nu nog steeds betaald wordt. Er is inderdaad geene instelling waaraan men zoozeer gehecht is, als aan die van den bruidschat. Wij zagen dat ook bij de Alfoeren van de Minahasa. Ook bij het Christelijke gedeelte der Alfoersche bevolking bestaat, althans in het geheim, de instelling nog, hoezeer de zendelingen daartegen ook geijverd hebben. Evenzoo bij de Christenen op Ambon, enz. Hoe de Javanen de Mohammedaansche huwelijksgift aannemende ook den vollen bruidschat daarnaast behouden hebben, werd reeds vroeger uiteengezet.

---

1) Ind. Gids, 1880, dl. I, blz. 978—979.
2) v. Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 250 vv.
3) Tijdschrift Kon. Ned. Aard. Gen., dl. II, blz. 47.
4) v. Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias, o. c., blz. 39.
5) Gramberg, Tijdschrift van Ind. T. L. en Vk., dl. XV, blz. 471.
6) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVI, blz. 288.

c. Schaking.

Eene andere eigenaardigheid van het huwelijk bij de volken van den Ind. Archipel is, dit bij schaking te doen plaats hebben. De schaking is òf slechts voorgewend, en dan maakt zij eenvoudig een onderdeel uit van de plechtigheid der huwelijksvoltrekking òf feitelijk, de facto, en is alsdan een wettig middel waarop het huwelijk, zelfs tegen den zin van het meisje of van hare ouders of van beiden tot stand kan worden gebracht. De instelling der schaking onder beide vormen is algemeen verspreid bij verschillende volken in alle werelddeelen. Ook in den Indischen Archipel. Gaan wij dit na.

Wij beginnen met de feitelijke schaking. Het eigenaardige hiervan is, dat het feit der schaking zelf het huwelijk daarstelt, zonder dat de ouders van het meisje het recht hebben een veto daarover uit te spreken. In hare meest zuivere gedaante komt de feitelijke schaking nog voor op het eiland Bali. Naast het *mapadik*, de gewone wijze van trouwen met voorweten en toestemming der ouders van beide partijen, kent de Balinees nog het *merangkat* d. i. het schaken eener jonge maagd of weduwe met hare toestemming en het *melagandong ngadjuk* = het schaken of rooven eener maagd of weduwe met geweld en tegen haren zin. In beide gevallen heeft de schaker slechts te zorgen, dat hij de woning van een vriend of van dezen of genen dorpsgenoot bereikt, die verplicht is hem op te nemen, of hij hem kent of niet, vóór zijne vervolgers hem hebben ingehaald. Eenmaal zoover gekomen, behoeft hij voor geene verdere vervolgingen beducht te zijn. Hij heeft slechts de boete te betalen om in het ongestoorde bezit van de geschaakte vrouw te blijven. Zoolang die boete echter niet voldaan is, heeft hij zorvuldig op te passen, zijn schuilhoek binnen een maand niet te verlaten, daar de bloedverwanten der geroofde alsdan het recht zouden hebben, hem te dooden.

Het schaken van een meisje tegen haren zin vindt men alleen op dit eiland, overal elders geldt het merangkat als type. Zoo komt ook de feitelijke schaking bij de Makassaren voor. De schaker heeft slechts met spoed tot den vorst te gaan om de bekrachtiging te erlangen, of het huwelijk tegen betaling van 4 realen = *f* 8 door een priester te doen inzegenen en verder den bruidschat aan hare

ouders op te brengen. Doch ook hij moet zorgen, dit bijtijds te doen, daar de familie van het meisje het recht heeft, zoolang deze nog niet betaald is, hem neder te leggen, althans onder gelijken van rang en vooral ten opzichte van minderen.

Bij de Dajaks in de Zuidooster-afdeeling komt de schaking ook voor. Indien een jonge man de toestemming zijner ouders tot het aangaan van een huwelijk verkregen heeft, maar bevreesd is, van de nabestaanden zijner beminde een weigerend antwoord te zullen ontvangen, dan schaakt hij haar en treedt daarna met de ouders van het meisje in onderhandeling over den bruidschat.

Bij de bewoners der Ambonsche eilanden wordt nog ieder huwelijk door eene schaking voorafgegaan. Dit heet *lari-bini* = wegloopen met een vrouw en bestaat daarin, dat de jonge dochter den man vrijwillig volgt of naloopt en zich met hem schuil houdt. De schaker moet daarbij evenwel den bruidschat in de slaapstede zijner beminde achterlaten, ten einde den toorn harer verwanten te stillen. Een paar dagen later begeeft hij zich naar het huis harer ouders om vergiffenis te vragen en daarmede zijn alle formaliteiten afgeloopen. Tegenover dit laribini staat het *minta-bini* = vragen eener vrouw, dat echter alleen plaats heeft bij dochters van regenten en andere aanzienlijke personen. Ook bij de Alfoeren van Boeroe is schaking geen ongewone huwelijksvorm. Heeft iemand zich van de toegenegenheid van een meisje overtuigd, dan is het wel gebruikelijk dat hij haar schaakt en zich met haar in het bosch verbergt, gedurende welken tijd dan over den bruidschat onderhandeld wordt. Als deze geregeld is, kunnen de jongelieden terugkeeren en wordt het huwelijk op de gewone wijze voltrokken. Verder komt de schaking bij sommige Papoewastammen voor. Zoo o. a. bij die der Zuid-Westkust. Als de jongeling het met een meisje eens geworden is, vluchten zij gezamenlijk het bosch in. De wederzijdsche ouders komen dan over het huwelijk praten, waarbij de grootte van den bruidschat bepaald wordt. Daarna worden de vluchtelingen opgespoord om het huwelijk te voltrekken [1]). Op Sumatra komt

1) Sal. Muller, Reizen en onderzoekingen, dl. I, blz. 104—105.

feitelijke schaking als huwelijksvorm niet zoo algemeen voor. Bij de Bataks is zij in gebruik, doch bij uitzondering, en heeft evenals bij de Dajaks voornamelijk plaats, als de jongeling niet zeker is de toestemming der ouders van het meisje te zullen verwerven.

Uit het voorgaande blijkt de algemeene verspreiding van de schaking. In de *adat*, het gewoonterecht, is schaking een gewettigd middel om huwelijken tot stand te brengen. Bij enkele volken is zij regel, daaronder in de eerste plaats de Amboneezen; bij anderen wordt zij slechts aangewend waar men, hoewel van de toegenegenheid van het meisje overtuigd, van de toestemming der ouders niet zeker is, zooals wij bijv. bij de Dajaks en Bataks gezien hebben. Doch er is nog eene andere reden, waarom men dikwijls aan een huwelijk bij schaking de voorkeur schenkt boven dat met behoorlijk aanzoek, zelfs daar waar men de zekerheid heeft, dat bij de ouders van het meisje geen bezwaren tegen dat aanzoek bestaan. Aan het huwelijk met aanzoek zijn namelijk in den regel vele formaliteiten verbonden, welke niet alleen veel tijd kosten, doch ook groote kosten na zich sleepen. Bijv. is dit bij de Balineezen met het mapadik het geval en hierom wordt dan ook meer gebruik gemaakt van het melagandong en merangkat. Ook van de Makassaren vinden wij uitdrukkelijk vermeld, dat wegens de omslachtige ceremoniën bij een huwelijk, bij de gewone huwelijksvoltrekking met aanzoek, veelvuldig tot schaking wordt overgegaan.

Zooals ik zeide, is schaking door de adat geoorloofd, waarom het wetboek van strafrecht voor den inlander met dit feit rekening gehouden heeft. Art. 272, 2de alinea bedreigt met straf het ontvoeren van minderjarige meisjes, doch stelt bij alinea 3 tevens vast, dat het feit alleen vervolgbaar is op aanklacht van ouders of voogden. Door deze laatste bepaling heeft de wetgever afdoende voorzien in die gevallen, waarin door de adat de schaking geduld wordt. Immers waar de schaking bestaat als een wettig middel van huwelijksvoltrekking, daar zal het bij niemand opkomen eene klacht in te dienen, en was er een die dit deed, dan zou in een oogenblik van opgewondenheid of verontwaardiging, de algemeene opinie zijne handelwijze zoo-

zeer veroordeelen, dat hij onmiddellijk zijne klacht weer zou intrekken. Zelf heb ik dit in de Bataklanden bijgewoond. Herhaalde malen werden bij mij als magistraat klachten ingebracht wegens ontvoering, even dikwijls echter, vóór het gerechtelijk onderzoek begonnen was, gevolgd door het verzoek om aan de zaak geen voortgang te geven.

Even algemeen als de feitelijke schaking is de voorgewende, hierin bestaande, dat, hoewel men zich reeds van de toestemming van het meisje en hare ouders heeft verzekerd om de echtvereeniging tot stand te brengen, het meisje toch in schijn ontvoerd moet worden. Een paar voorbeelden. Bij de Soembaneezen wordt het huwelijk door de wederzijdsche ouders gesloten. Indien men vooraf over den koopprijs tot overeenstemming geraakt is, wordt den bruidegom gezegd, op een bepaalde plaats in het bosch met eenigen zijner vrienden de wacht te houden. Derwaarts wordt dan ook de bruid door hare ouders gezonden, quasi om eenige kruiden te zoeken of om water te halen. Van deze gelegenheid moet de bruidegom gebruik maken om met behulp van zijn gezellen, zijne bruid te vatten, haar achter zich op het paard te nemen en naar huis te voeren. Dadelijk, op het eerste gerucht van dit wegvoeren, wapenen zich de verwanten van het meisje, doch leggen het zoo aan, dat zij haar nooit anders dan te zijnen huize ontmoeten. Daar wordt de in schijn geroofde maagd teruggevorderd, geweigerd, doch in plaats daarvan, de vooraf bepaalde bruidschat betaald. Ook bij de bewoners der Lampongsche districten komt een huwelijk dikwijls met eene dergelijke vertooning tot stand. De jongeling schaakt, als de wederzijdsche ouders het eens geworden zijn, het meisje en verbergt het in zijne woning. Na verloop van eenigen tijd komt haar vader aan het hoofd van een gewapende bende zijne dochter zoeken en wordt aan den ingang van het dorp, waar zij zich bevindt, door de insgelijks gewapende ingezetenen afgewacht. Op het plein vóór het raadhuis gekomen, wordt tusschen partijen een soort van toernooi geleverd en een hanengevecht gehouden, waarbij zorggedragen wordt, dat de partij van den vader der bruid overwonnen wordt. Vervolgens bepaalt men het bedrag van den bruidschat en wordt de dag met maaltijden en feestvieren doorgebracht.

Bij de Redjangers heeft iets dergelijks plaats. Nadat de bruidschat bepaald is, wordt het meisje in schijn geschaakt en daarna ook in schijn door haar bloedverwanten opgeëischt. Nu wordt een gedeelte der djudjur betaald en daarvan een feest gegeven, waardoor het huwelijk als voltrokken beschouwd wordt.

Een vorm, waaronder de schaking zich ook veelvuldig voordoet, is dat de bruidegom schijnbaar vechtende, haar op hare verwanten verovert. Aldus is het gebruikelijk in het landschap Gorontalo.

Men ziet, dat de feitelijke en voorgewende schaking algemeen verspreid zijn in den Archipel; zoo is het ook daarbuiten; zelfs in Europa is zij niet onbekend.

Blijkbaar is er tusschen de feitelijke en voorgewende schaking een nauw verband. Wij zullen hier echter de verschillende verklaringen niet nagaan, welke men omtrent den oorsprong van dit gebruik gegeven heeft. Ik kan ten dezen weder verwijzen naar mijne reeds genoemde verhandeling.

Gelijk ik vroeger al deed uitkomen, kunnen huwelijken door de schaking zelfs tegen den zin der ouders tot stand komen. Zelfs wanneer de ouders huwelijksplannen omtrent hunne kinderen hebben, kunnen die door de schaking den bodem ingeslagen worden. Het spreekt van zelf, dat de ouders naar een middel moeten hebben omgezien om zich voor dergelijke teleurstellingen te vrijwaren. Hieraan nu hebben de kinderhuwelijken hun ontstaan te danken en allerwegen vindt men dan ook in den Archipel het gebruik van kinderen met elkander te doen trouwen. Bij de Dajaks wordt het meisje dikwijls reeds bij hare geboorte verloofd en huwt zij wel eens op haar zesde jaar, hoewel zij, totdat zij volwassen is, bij hare ouders blijft inwonen. Evenzoo is dit bij de Bataks, waar kinderen niet zelden door de vaders met elkander in den echt verbonden worden en zij zelfs bij elkander wonen in afwachting van de jaren der huwbaarheid. Voornamelijk echter hebben eigenlijke kinderhuwelijken plaats tusschen personen, die bij de adat al aangewezen zijn om elkanders echtgenooten worden, vooral wanneer het meisje al volwassen en de jongen nog zeer klein is. Men herinnert zich toch de gewoonte van de Bataks om bij voorkeur de dochter van zijn *tulang*, moedersbroeder te huwen. De vrouw

komt dan bij hare schoonouders inwonen, totdat haar gemaal den kinderschoenen ontwassen is. Zulk eene schoondochter heet *parumaen di-losung*, schoondochter bij het rijstblok, misschien, wijl zij, zoolang zij nog wachtende is op het tijdstip waarop haar kind-gemaal jongeling zal zijn geworden, met geen ander dan huiselijk werk mag worden belast, waaronder in de eerste plaats rijststampen.

Ook bij de Lampongers worden huwelijken dikwijls op jeugdigen leeftijd voltrokken en evenzoo bij de Atjehers, op de Kei-eilanden [1]), bij de Noeforeezen [2]) en bij de Alfoeren van Boeroe [3]). Ook bij de Alfoeren van de Minahasa moeten vroeger dergelijke kinderhuwelijken bestaan hebben. Nog heden ten dage treft men bij het heidensche gedeelte der bevolking de gewoonte aan van hetgeen de heer Graafland in zijn beschrijving van dit gewest een weinig zonderling „spiegeltrouwfeest" noemt, daarin bestaande, dat men kinderen al de plechtigheden van de huwelijksvoltrekking laat uitvoeren. De Alfoersche naam is *parendeën* of *pahasendeën*. In vroeger dagen moeten alle op die wijze voltrokken huwelijken bindend zijn geweest. Bekend is het, dat ook op Java huwelijken tusschen kinderen niet tot de zeldzaamheden behooren. Bij zulke huwelijken wordt het contract met de gewone formaliteiten gesloten, doch de samenkomst der echtelingen blijft uitgesteld tot zij den huwbaren leeftijd hebben bereikt. Men noemt dit *gantong kawin* = de opschorting van het huwelijk. Het hangt echter van de jongelui af, of zij na bereikte huwbaarheid getrouwd wenschen te blijven of het huwelijk verbreken willen. Men beschouwt dit niet als eene verloving; het wordt als een gewoon huwelijk aangemerkt, welks verbreking dan ook in de gewone vormen der echtscheiding plaats heeft [4]). Zooeven heb ik reeds gezegd, dat kinderhuwelijken moeten ontstaan zijn onder invloed der schaking. Hetgeen deze verklaring bevestigt is, dat waar de schaking de facto voorkomt, de kinderhuwelijken dikwijls plaats hebben met het doel

1) v. Rosenberg, Reis naar de Zuid-Ooster-eilanden, blz. 76.
2) v. Hasselt, Zeitschrift für Ethnol. XIII, blz. 180, vv.
3) Wilken, Bijdrage enz., Verh. Bat. Gen. dl. XXVIII, blz. 20.
4) Veth, Java, dl. I, blz. 363, 629.

de geweldadige ontvoering te voorkomen. Zoo bijv. bij de Balineezen, de Lampongers, de Dajaks enz. [1]). Dat het gebruik ook voorkomt, waar geen schaking meer bestaat, zooals bij de Javanen, de Alfoeren van de Minahasa enz. pleit niet tegen deze stelling. De schaking kan te niet gegaan zijn, doch het kinderhuwelijk zelf zijn blijven bestaan. Trouwens in de Minahasa is het kinderhuwelijk ook niet meer bindend, dus op weg om te verdwijnen.

Gelijk uit de schaking blijkt, kunnen huwelijken tot stand komen, zelfs tegen den zin der ouders; de wil der kinderen, niet alleen der jongens doch ook der meisjes, speelt dus bij het huwelijk eene voorname rol. Inderdaad, zoo de ouders hunne dochter bijv. tot een huwelijk zouden willen dwingen, kan deze, door zich door haren geliefde te laten schaken, het lot van de niet gewenschte verbintenis vanzelf ontgaan. Wij kunnen dus ook zeggen, dat bij de verschillende volken waar de schaking als gewettigden huwelijksvorm bestaat, de meisjes meer macht hebben over hare hand, dan men, den graad van ontwikkeling in aanmerking genomen, oppervlakkig zou vermoeden. Regel is dan ook, dat, alvorens aanzoek te doen, de jongeling zich van de genegenheid van het meisje overtuigt, door haar pinang toe te zenden of deze van haar te vragen. Liefdepanden zijn dan ook gewoonlijk tusschen de jongelieden gewisseld, vóór dat zij de ouders in de zaak betrekken. De huwelijken in den Archipel worden dan ook meestentijds uit genegenheid gesloten, zelfs waar de vrouw verkocht wordt. Natuurlijk doen zich uitzonderingen op dezen regel voor, vooral waar de schaking niet bestaat. Bij de Maleiers in de Padangsche Bovenlanden bijv. worden de meeste huwelijken door de wederzijdsche ouders beklonken, zonder dat partijen daarin gekend worden. Deze huwelijken, waarbij geen genegenheid bestaat, duren echter niet lang, soms slechts eenige maanden en worden dan weder ontbonden. Voor een tweede huwelijk mag dan de man zijn eigen keuze volgen en zoo ook de vrouw. Op Java wordt de goedkeuring van het meisje niet gevraagd. Trouwens deze wordt door het recht van den Islām slechts in

---

1) Wilken, o. c, blz. 627.

enkele gevallen gevorderd [1]). Ook bij de Alfoeren van de Minahasa komt het voor, wel niet als regel, doch somtijds, dat de ouders voor hunnen zoon of hunne dochter een keuze doen. Ook is het regel natuurlijk, dat het aanzoek komt van den kant van den jongeling. Doch het omgekeerde doet zich eveneens voor, althans bij sommige volken o. a. bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden. Het aanzoek kan hier plaats hebben óf door de familie van den jongeling óf door die van het meisje. De adat laat zelfs toe, dat een vrouw zelf een man ten huwelijk vraagt. Dit heet *kawin berdjaput* of *berdjapui* (djaput = afhalen, uitnoodigen). Bij sommige Dajakstammen geeft de adat aan de vrouwen een middel aan de hand om zich den man te verschaffen, dien zij beminnen. Bij dit middel gaat het aanzoek werkelijk van de vrouw uit. Men tracht namelijk den man in het huis van het meisje te lokken. Zoodra hij dit is binnengetreden, sluit men de deur toe, behangt de wanden met verschillende stoffen en andere versieringen, draagt het eten op en maakt hem bekend, dat de dochter hem wenscht te trouwen. Weigert de man daarin toe te stemmen, dan moet hij de waarde der opgehangen stoffen in goederen betalen. In het tegenovergestelde geval gaat men dadelijk aan het onderhandelen over de *palaku* = bruidschat. Het aanzoek gaat hier dus feitelijk uit van het meisje.

d. Ceremoniën bij de huwelijksvoltrekking.

Er zijn eenige volken, die de huwelijksvoltrekking, zonder eenige plechtigheid laten plaats vinden. Zoo o. a. wordt dit van de Orang Bĕnoewa van den Riouw Lingga Archipel van hunne stamgenooten op Malaka van de Loeboe's en van de Papoewa's der Astrolabe-baai gemeld. Bij de eersten bestaat de geheele plechtigheid daarin, dat de jonkman van zijn vader een blaasroer en het meisje van hare moeder een aarden pot krijgt. Doch dit zijn uitzonderingen. Over het algemeen toch zijn in den Archipel, bij het huwelijk met aanzoek althans, zoowel bij het doen van het aanzoek, als bij het onderhandelen over

1) Veth, Java, dl. I, blz. 362, 629.

den bruidschat, tal van ceremoniën in acht te nemen, die èn tijd vorderen, èn kosten na zich sleepen.

Het voornaamste en het meest typische van zulk een aanzoek zij hier gegeven. Regel is, dat men zich hierbij van een tusschenpersoon bedient, als gemachtigde, die een bespraakt woordvoerder moet zijn en dikwijls ook het karakter heeft van een koppelaar. Op Java dragen deze personen den naam van *patjuk* = bemiddelaar in huwelijkszaken. Hun voornaamste werk is, op eene bedekte wijze uit te vorschen, of de ouders van een meisje, waarop de keus van een zoon gevallen is, genegen zouden zijn het ten huwelijk te geven [1]). Doch zij zijn ook de personen door wier bemiddeling, tusschen twee gelieven, een minnehandel wordt aangeknoopt, terwijl het tevens hunne taak is, dat zij later de wederzijdsche ouders bewerken om toestemming te geven [2]). Ook de Alfoeren der Minahasa bedienen zich bij hunne vrijerijen altijd van zulk een koppelaar of juister misschien hier „postillon d'amour" geheeten. Deze persoon is het, die als bode van den jongeling naar het meisje gaat om haar te polsen en die later ook de tusschenpersoon is, die bij de onderhandeling over den bruidschat eene voorname rol speelt.

Hij heet *waluk* in het Toumboeloesch en *ghagharen* in het Toumpakewasch [3]). Bij de Amboneezen is zijn naam *mantjekari* Met deze voorbeelden kunnen wij volstaan.

Een gewichtige rol bij de liefdesdeclaraties speelt ook de sirihpruim. Als de Alfoer van de Minahasa zijn postillon d'amour naar het meisje, waarop zijne keuze gevallen is, zendt om haar te polsen, dan laat hij haar slechts een klaargemaakte sirihpruim aanbieden. Wordt deze aangenomen, dan is dit reeds een bemoedigend teeken, zoo niet, dan is hij afgewezen. In het eerste geval zendt hij dan den gezant voor de tweede maal, nu om de aangebedene om een sirihpruim te verzoeken. Weigert het meisje die, of zendt zij slechts de pinang- of betelnoot, zonder verdere benoodigheden terug, dan is dit even-

1) Roorda, Jav. Wrdb. i. v. patjuk.
2) v. Eck, Ind. Gids, 1879, dl. I, blz. 695.
3) Tijdschrift v. Ned. Ind., 1871, Afl. 7, blz. 33.

éens een teeken, dat hij afgewezen is. Is het meisje hem echter genegen en wenscht zij zijne vrouw te worden, dan zendt zij hem de pinang toebereid terug, en zegt daarmede dat zij toestemt. Men ziet dus dat de pinang de plaats van minnebriefjes vervult.

In het Maleisch is *mĕminang* (van den stam *pinang*) = vrijen door het zenden van betelnoot o, a. uit de Hikajat Sĕri Rama blijkt dit: *maka banjak radja radja datang mĕminang akan putĕri*, en vele vorsten kwamen de prinses pinang aanbieden d. w. z. dongen naar hare hand [1]).

Dit toezenden van pinang heet *maha-si-liligan* = vragen, elkander beproeven of onderzoeken [2]). Hiermede wil ik echter niet zeggen, dat de inlander het altijd bij die stomme liefdesbetuigingen door middel van een sirihpruim laat. Integendeel, hij weet even goed als de Westersche volken zijne uitverkorene in liederen te bezingen, waarin de Amboneezen uitmunten [3]).

De kennismaking der jongelieden heeft op velerlei wijzen plaats. Aanleiding tot kennismaking bieden veeltijds de werkzaamheden op de rijstvelden, vooral waar die bij onderling hulpbetoon geschieden, zooals op Java bij den rijstoogst. De rijstoogst waaraan mannen en vrouwen, ouden en jongen in feestgewaad deelnemen, geeft aan jongens en meisjes de schoonste gelegenheid voor het aanknoopen van teedere verbintenissen en bruiloften zijn nooit menigvuldiger dan in de eerste weken van den oogsttijd [4]). Bij de Alfoeren van de Minahasa heeft dit onderling hulpbetoon ook plaats en heet *mapulus*. Hierbij hebben de meeste kennismakingen plaats en op een mapulus volgen hier de meeste engagementen. Zoo is dit bij meer volken het geval o. a. bij de Amboneezen [5]), de Makassaren [6]) enz.

Bij eenige andere volken vindt men bijeenkomsten, waarop jongens en meisjes te zamen komen en waarbij zij de gelegen-

1) Hikajat, Sĕri Rama, blz. 18. — v. d. Wall, Mal. Woordenb. i. v. *pinang*.
2) Leendertz, de sirih, blz. 3, overdruk.
3) Hoofdstuk VII, blz. 189 vv.
4) Veth, Java, dl. I., blz. 525.
5) Tijdschrift Ned. Aardr. Gen. dl. I, blz. 243 noot.
6) Ind. Gids, 1881, dl. II, blz. 829.

heid hebben met elkaar kennis te maken. Bepaaldelijk wil ik hier van de Lampongers gewag maken. Jongens en meisjes komen hier dikwijls des avonds bijeen om te keuvelen of op eene andere wijze den tijd door te brengen. Gewoonlijk noemt men dit in het algemeen *manjara*, hetgeen waarschijnlijk hetzelfde beteekent als het Maleische *mĕnjahut* = antwoorden. De meest geliefde tijdkorting bij die gelegenheid bestaat daarin, dat men op zingenden toon, met de noodige uithalen, in bedekte termen complimentjes maakt of *pantuns*, *serambah's* in het Lampongsch, voordraagt. Deze moeten dan door het meisje beantwoord worden. Dat bij deze gelegenheden de meeste liefdesbetrekkingen worden aangeknoopt, behoef ik wel niet te zeggen. (Ik herinner hier aan het voorschrift, dat bij deze gelegenheden, de jongelieden met ontbloot bovenlijf verschijnen moeten, waarover ik vroeger bij de kleeding reeds sprak. De adat verbiedt het gebruiken van een badju) [1]). Ook bij de Bataks brengen de jongelingen aan de meisjes veelal des avonds een bezoek en korten dan den tijd met keuvelen. Doch genoeg. Wij zullen later zien, dat de omgang der jongelieden bij de meeste volken vrijer is, dan dit met de zedelijkheid is overeen te brengen.

Op de verloving, d. w. z. op de openlijke verloving, nadat men over den bruidschat tot overeenstemming geraakt is, volgt in den regel zeer spoedig het huwelijk, dat bij de meeste volken een godsdienstig karakter heeft. Wij kunnen die verschillende ceremoniën niet nagaan, doch er zijn er enkele, die wij als meer algemeen, hier nader beschouwen willen. Het spreekt van zelf, dat men in de eerste plaats behoefte moet hebben gevoeld, door een symbolische handeling te doen uitkomen, dat man en vrouw voortaan elkanders echtgenooten zullen zijn. Niet beter zeker kon dit geschieden, dan door het jonge paar samen te doen eten. Vóór alles worden zij toch in het huwelijk elkanders dischgenooten. Echtgenoot en dischgenoot komt dan ook voor als eene uitdrukking om gehuwde lieden aan te wijzen. Zoo o. a. in het Alfoersche *kasenae*. Bij de huwelijksvoltrekking komt het dan ook vrij algemeen voor,

1) Hoofdstuk II, blz. 41.

dat bruidegom en bruid samen een bete deelen moeten, waarbij zij in vele gevallen elkander wederkeerig het eten in den mond brengen.

Alvorens tot de voltrekking over te gaan, moet men nog een gunstigen dag bepalen voor het huwelijk. Het geloof aan goede en kwade dagen, aan gelukkige en ongelukkige tijden is algemeen in den Archipel verbreid. Geen inlander zal een handeling van eenig aanbelang ondernemen, en vooral geen huwelijk sluiten zonder eerst een gelukkigen datum af te wachten. Hoe men dit doet, zullen wij later bij het behandelen van den godsdienst zien. Genoeg zij het hier terloops op te merken, dat tal van dagen bij sommige volken bij overlevering als goed of kwaad bekend zijn en niet alleen deze doch ook de week, het jaar, zelfs de uren. In de Padangsche Bovenlanden zijn bijv. Zondag, Maandag, Donderdag en Vrijdag goede dagen, terwijl de Javaan bij voorkeur op Maandag- of Vrijdagavond trouwt.

Bij de Balineezen neemt, na de huwelijksinzegening door den priester, de bruid een greep rijst, welke haar tot dit einde op een pinangblad wordt aangeboden, en stopt die in den mond van den bruidegom, waarna hij hetzelfde ten opzichte van haar doet. Bij de Alfoeren van de Minahasa bestaat de trouwplechtigheid voornamelijk daarin, dat bruidegom en bruid gemeenschappelijk een weinig rijst en een stukje spek eten en wat palmwijn drinken, hetwelk hun door den priester wordt overhandigd. Ook bij de Papoewa's van de Geelvinksbaai bestaat de trouwplechtigheid in het samen eten van bruidegom en bruid. Men plaatst voor het paar een pot met sagopap. De bruidegom neemt er met zijn stokje (men eet de sago met stokjes bij wijze van lepels) een weinig uit en brengt dat in den mond zijner bruid, wat door deze op dezelfde wijze wordt beantwoord. Na dit driemalen te hebben herhaald, geeft de vrouw den man een pruimpje tabak, waarna deze de vrouw wat sirih toereikt. En hiermede is het huwelijk gesloten [1]). Bij de bewoners van het Arfak-gebergte geschiedt de trouwplechtigheid door dat de vader der bruid een gebraden pisang neemt, die midden door-

1) Goudswaard, o. c., blz. 676. — Zeitschrift für Ethnol. VIII, blz. 181.

breekt en aan de bruid en den bruidegom ieder een stuk toereikt, dat zij opeten, waarmede het huwelijk gesloten is [1]). Ook op Sumatra vindt men het gemeenschappelijk eten van bruidegom en bruid. Zoo o. a. bij de Bataks. Naast elkander gezeten nemen zij samen uit een schotel, een mondvol rijst, die, als zinnebeeld der vruchtbaarheid, met sesamumzaad bestrooid is [2]).

Het gemeenschappelijk eten als symbool bij de huwelijksvoltrekking vindt men ook hier en daar in de Padangsche Bovenlanden o. a. in de Ranau-districten [3]). Eindelijk willen wij nog op Nias wijzen. De *ereh* of priester noodigt den bruidegom uit, zich naast de bruid neder te zetten, en biedt, onder het uitspreken van eenige zegenwenschen beiden spijs van hetzelfde bord aan, daarna legt hij hunne handen ineen en drukt hunne hoofden tegen elkaar. Hiermede is dan de trouwplechtigheid voltrokken. Ten slotte nog een enkel woord over de Javanen. De huwelijksvoltrekking geschiedde vroeger bij hen ook door gemeenschappelijk eten van bruidegom en bruid. Nu is dit gebruik onder de veelvuldige ceremoniën, waarmede de huwelijksvoltrekking gepaard gaat, zoo goed als verdwenen. Toch komt het voor, dat bij den feestmaaltijd de bruidegom drie balletjes rijst kneedt en deze aan zijne bruid geeft [4]). Dit is zeker een overblijfsel van het aloude gebruik van samen te eten. Eindelijk wil ik hier nog vermelden, dat bij sommige volken van den Archipel, in plaats van het gemeenschappelijk eten, het gemeenschappelijk gebruik van een sirihpruim of het gemeenschappelijk rooken van een cigarette voorkomt. Zoo o. a. bij de Alfoeren van Boeroe komt de trouwplechtigheid hierop neer, dat de bruid tegenover den bruidegom gezeten, een roko klaarmaakt, die aansteekt en in den mond van den bruidegom brengt. Deze doet dan een paar trekken, neemt vervolgens de roko weder uit zijn mond en steekt die daarop in dien zijner vrouw. De bruid maakt nu een sirihpruim voor den bruidegom gereed en nadat hij die gebruikt heeft, is het huwelijk voltrokken. Ook

1) Nieuw Guinea in 1858, blz. 161.
2) Vergelijk ook Ind. Gids 1879, blz. 832.
3) Tijdschrift. v. Ned. Ind. 1873, II, blz. 295.
4) Veth, Java, dl. I, blz. 634.

bij de Zee-dajaks komt dit gebruik voor. Men geeft hier aan bruid en bruidegom een cigarette en een sirihpruim in handen. Een wichelaar of priester zwaait nu twee kippen om de hoofden van het paar, roept de goden aan, dat zij den echt zegenen en stoot vervolgens de hoofden van bruid en bruidegom vier malen tegen elkaar. De bruidegom steekt nu de bruid de betel en cigarette in den mond en zij doet hetzelfde ten opzichte van hem. Deze ceremonie wijst op een primitieve gelijkheid tusschen man en vrouw, heeft betrekking op hetgeen zij voortaan zullen zijn, dischgenooten. Aan den anderen kant moet, zoo niet even algemeen, de behoefte hebben bestaan, de ondergeschikte positie der vrouw tegenover den man in het huwelijk uit te drukken, en daarvoor bestaan dan ook verschillende ceremoniën. Zoo o. a. is het bij de Javanen gebruikelijk, dat de bruid ten teeken van eerbied voor haar bruidegom, hem de voeten wascht [1]). Bij de Lampongers komt dit tot stand, door dat bruid en bruidegom zich naast elkander nederzetten en dat in het bijzijn hunner bloedverwanten, de bruidegom zijn linkerknie op de beide knieën der bruid legt *tindi sila*. Ook bij de Redjangers heeft de huwelijksvoltrekking op eene dergelijke wijze plaats [2]). Deze ceremonie geeft blijkbaar eene machtsvertooning of een in bezitnemen te kennen en wijst dan ook op de onderworpen positie der vrouw tegenover den man. Ik wijs er op, dat de huwelijksvoltrekking bij de Duitschers in afgelegen streken met een gelijke ceremonie geschiedde en nu nog hier en daar zoo plaats heeft.

Hetgeen wij van de huwelijksceremoniën nog vermelden, zijn de feestelijke optochten, waarmede zij bij sommige volken gepaard gaan. Vooral bij de Javanen komen deze voor. Zij hebben plaats na de voltrekking van het huwelijk, dat hier door een Mohammedaansch priester geschiedt. Eerst wordt de bruid naar de woning der ouders van den bruidegom gevoerd. De bruidegom is daarbij te paard, terwijl de bruid in een draagstoel *tandu* zit. Een groote stoet van mannen en vrouwen, vrienden en vriendinnen vergezelt hen, de eersten meest altijd te paard, de laatsten in draagstoelen. Voorop gaat de muziek en allen zijn

1) Veth, Java, dl. I, blz. 625.

2) v. Hasselt, Midden Sumatra, Volksbeschrijving, blz. 295.

op hun best gekleed. Den volgenden dag wordt de jonge man op gelijke wijze naar de woning zijner ouders teruggevoerd. Den derden dag eindelijk betrekken de jonggehuwden hun woning [1]. Deze optochten heeten bij vorstelijke personen *arak*. Zij zijn ook bij geringeren in zwang, doch dan minder prachtig.

Bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden komt ook het houden van feestelijke optochten bij het huwelijk voor. Deze geschieden dan echter een paar dagen vóór de huwelijksvoltrekking. Alle deelnemers zijn hierbij ook op het fraaist uitgedoscht. Voorop gaat de rijkgekleede bruid en ter zijde, iets achter haar de bruidegom. Daarop volgen dan een stoet vrouwen en eindelijk de mannen. Daar allen achter elkaar gaan, vormen zij een lange rij. Die optochten hebben een vroolijk en feestelijk aanzien, door de schitterende kleuren, waarmede ieder getooid is. Sommige vrouwen dragen groote koperen schalen of presenteerbladen, gevuld met de geliefkoosde gele rijst en andere lekkernijen en deze worden gedurende den optocht aan de hoofden en aanzienlijken van het dorp of aan de vrienden te huis gebracht. Op hun beurt bieden zij, die hiermede begunstigd worden, koffie en rijst aan en noodigen den stoet uit, een oogenblik in hunne woning te vertoeven.

Het houden van zulke optochten heet ook hier *berarak* (eigenlijk met staatsie zich van de eene plaats naar de andere begeven, bepaaldelijk met het doel gezien te worden). Hierom heet het huwelijk *kawin djo ara*, huwen met ara, in tegenstelling van dat, waarbij geen optocht plaats heeft, dat *kawin kete* genaamd wordt.

Het aantal dagen, gedurende welke een optocht gehouden wordt, regelt zich naar stand en gegoedheid en is twee, drie tot zeven dagen. Bij groote plechtigheden, wanneer de gasten van heinde en ver gekomen zijn, worden zij wel een maand lang gehouden, en dan spreekt men van *menggalang kawin* [2]. Ook bij de Alfoeren van de Minahasa hebben optochten plaats op den dag van het huwelijk, wanneer de bruidegom met zijne

1) Veth, Java, dl. I, blz. 625.
2) Verkerk Pistorius, o. c., blz. 6.

verwanten zich naar de woning der bruid begeven, bij welke gelegenheid ook de bruidschat wordt gebracht [1]).

Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat de feestmaaltijden aan de bruiloften bij de volken van den Archipel nooit ontbreken. Bij velen, bij wie het gebruik van geestrijke dranken bekend is, ontaarden zij dikwijls in bachanaliën. Dat er ook braaf gedanst, namelijk op inlandsche wijze het mĕnari uitgevoerd wordt, spreekt van zelf. Ook allerhande spelen worden bij die gelegenheden gehouden, vooral dobbelspelen en hanengevechten. Bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden heeft men zelfs naast het kawin djo ara het *kawin djo galanggang* het huwen met een hanengevecht. De galanggang is een hanenvechtbaan, een stellage, waar de bezoekers zich om hen scharen en waarbinnen door de hanen gevochten wordt.

Het is eene eigenaardigheid bij vele volken van den Archipel, dat de samenkomst der echtelieden niet in den nacht van de huwelijksvoltrekking mag plaats hebben, doch eerst één of meer nachten later. Zoo bijv. mag bij de Madoereezen en hier en daar op Oost-Java de huwelijksgemeenschap eerst den derden nacht na het aangaan van het huwelijkscontract plaats hebben [2]). Bij de Dajaks mogen de jonggehuwden gedurende den eersten nacht niet te zamen komen. De jonge vrouw verwijlt dezen nacht bij haar moeder, terwijl de jonge man den tijd met feestvieren kort. Geen van beiden mag echter gedurende dien nacht slapen uit vrees, dat de een of andere booze geest van den slaap gebruik zou willen maken om hun ziekte te berokkenen of ook uit angst voor kwade droomen, wat dan een slecht voorteeken zou zijn [3]). Ook bij de Papoewa's vinden wij iets dergelijks. Volgens de adat moeten de gehuwden den eersten nacht in gezelschap van anderen stil naast elkander zitten, zonder te mogen slapen. Beginnen zij een weinig in te sluimeren, dan zijn er eenige gedienstigen bij de hand om hen wakker te maken [4]). Hier is het misschien ook uit vrees voor booze geesten

1) Graafland, de Minahassa, blz. 318.
2) Veth, Java, dl. I, blz. 635—636.
3) Perelear, o.c., blz. 50.
4) Goudswaard, o.c., blz, 50.

of kwade droomen. Bij de Makassaren volgt eveneens op de huwelijksvoltrekking niet onmiddellijk de gemeenschap. Voorname eilanders stellen die dikwijls een maand uit. Deze tijd wordt dan besteed aan allerlei vertooningen, waarvan de voornaamste en herhaaldelijk terugkomende „de schuifpartij", zooals de heer Matthes dit uitdrukt, is. Hierbij vervolgt de bruidegom de bruid al schuivende over den grond, waarbij zij hem telkens, als hij haar het hof maken wil met den waaier van zich afstoot. In alles moet dan de vrouw aan den dag leggen, dat de man een gehate persoon is, door in zijne tegenwoordigheid bijv. geen eetlust te hebben, hem geen blik waardig te keuren en door strak voor zich uit te kijken, totdat zij zich eindelijk gewonnen geeft en hem de sirihpruim aanbiedt, hetgeen zoo goed is alsof zij met hem gesproken heeft.

Bij de Atjehers mogen de jonggehuwden de eerste zeven nachten na de huwelijksvoltrekking geene gemeenschap hebben. Wel slapen beiden in één vertrek, dat echter helder verlicht is, en verre van elkaar verwijderd, terwijl zij bovendien nog bewaakt worden door eene menigte oude vrouwen [1]). Nog strenger zijn in dit opzicht de Mentawei-eilanders. Nadat het huwelijk voltrokken is, moet de jonge echtgenoot 180 dagen van zijne vrouw en ver van de plaats zijner inwoning verblijven. Na zijne terugkomst wordt er een feest van drie dagen gevierd, en daarna eerst wordt hij tot zijne vrouw toegelaten [2]). Over de beteekenis van dit zonderlinge gebruik zal ik verder niet spreken. In mijne verhandeling „over de primitieve vormen van het huwelijk" heb ik het beschouwd in verband met andere huwelijksgebruiken, bepaaldelijk met de schaking.

Tot dusverre hebben wij de huwelijksvoltrekking nagegaan, zooals die bij de heidensche volken plaats heeft. Bij de voornaamste Mohammedaansche volken, de Javanen, de Maleiers enz. heeft zij echter voor den priester plaats met meerdere of mindere inachtneming der voorschriften van den Islām.

Ook de wijze waarop bij de Christenen het huwelijk voltrokken wordt, verdient hier nog vermeld. Bij de Christenen op

1) Kruyt, Atjeh en de Atjehers, blz. 193.
2) Tijdschrift v. Ind. I. L. en VK., dl. XXVI, blz. 92 en 93.

Java en op Sumatra, op Zuid-Oost-Borneo, op Nias, enz. is het huwelijk geheel kerkelijk en staat nog buiten de bemoeienissen van het Civiel bestuur. Anders is dit in de Molukken, in de Minahasa en op Timor. De wijze, waarop een huwelijk in deze streken moet voltrokken worden, is door het Gouvernement geregeld. De betrekkelijke ordonantie is opgenomen in het Staatsblad van 1861, N° 38. Zij regelt niet alleen de wijze van huwelijksvoltrekking, doch stelt ook de voorwaarden vast, die voor het aangaan van een huwelijk vereischt worden.

e. Polygamie.

De polygamie bestaat bij de volken van den Ind. Archipel; bij de meeste stammen is het den man geoorloofd meer dan eene vrouw te nemen. Over het algemeen wordt dit echter weinig gedaan, daar het benoodigde geld voor den bruidschat gewoonlijk ontbreekt. Zij die dezen betalen kunnen, hoofden en aanzienlijken, hebben altijd twee of meer vrouwen als teeken van rijkdom en aanzien. Er is maar één volk bij hetwelk de monogamie bepaald verplichtend is, namelijk bij de Badoej's in het Zuidelijk deel der afdeeling Lebak, residentie Bantam.

f. Polyandrie.

Eene geregelde polyandrie komt niet voor. Slechts één geval heb ik vermeld gevonden, n.l. bij de Dajaks van Sidin, in de Oostelijke streken van Sambas. Vrouwen mogen bij hen meer dan een man hebben en maken van die bevoegdheid gebruik, zonder dat zij daarom minder geacht worden of zonder dat dit in het geheim geschiedt. De kinderen behooren echter allen aan den eersten man.

g. Echtscheiding.

Ook hierbij moeten wij onderscheid maken tusschen de huwelijksvormen, die wij zooeven in het bijzonder leerden kennen, te weten tusschen de endogamie en de exogamie en wat deze laatste betreft, ook tusschen de exogamie met het patriarchaat en de exogamie met het matriarchaat.

Uit de exogamie met de patriarchale inrichting van het gezin is a priori reeds af te leiden, dat echtscheiding eene onmogelijkheid is. Bij het huwelijk treedt toch de vrouw uit hare familie en gaat voorgoed over tot de familie van haar man. In deze familie blijft zij tot haren dood. Geen terugkeer is mogelijk. Echtscheiding, dat wil zeggen eene ontbinding van het huwelijk, zoodanig dat de vrouw weder teruggaat tot hare ouders, kan niet plaats hebben. Van enkele volken, die de exogamie en het patriarchaat in acht nemen, vinden wij dan ook uitdrukkelijk vermeld, dat echtscheiding niet geoorloofd is. De oorspronkelijke Lampongsche instellingen, evenals die der Niassers, schijnen bijv. de echtscheiding niet te dulden; evenmin die der Bataks. Krijgt bij deze laatsten de vrouw geen kinderen, dan wordt zij wel aan hare ouders teruggegeven, doch die zijn dan gehouden hare zuster in de plaats te stellen [1].. Sterft een vrouw zonder gebaard te hebben, dan mag men van zijn schoonvader tegen betaling der *pangaratarata* een ander meisje vorderen [2]). Hoe ver het verbod van echtscheiding zich uitstrekte, blijkt het best uit de omstandigheid, dat zich gevallen hebben voorgedaan, waarbij iemand tot eenige jaren dwangarbeid in de ketting veroordeeld was en dat toch het verzoek van zijne vrouw tot echtscheiding van de hand gewezen werd. De invloed van het Mohammedanisme en de omgang met vreemden, vooral met Javanen en Palembangers, hebben echter op dit punt de adat eenigszins gewijzigd, doch alleen voor zoover de man goed vindt. Wil hij zich van zijne vrouw ontdoen, dan kan echtscheiding plaats hebben. Gaat het verzoek echter van haar uit, dan beroept de man zich op de adat, en al hare pogingen zijn te vergeefsch [3]).

Bij de Alfoeren van Boeroe kon echtscheiding alleen plaats hebben in geval van overspel. Hij, die zich hieraan schuldig gemaakt had, was verplicht de vrouw, met wie hij overspel bedreef, te trouwen onder terugbetaling van den bruidschat, waarvoor de vrouw oorspronkelijk gekocht werd. Zoo ook is bij

1) Tijdschrift v. Ned. Ind., 2de Jaarg. dl. I, blz. 208.
2) v. d. Tuuk, Bat. Wrdb., i. v. etek, ambit, rata, sajat, sundut.
3) Ind. Gids, 1880, dl. I, blz. 980.

de Aroe-eilanders echtscheiding in dit geval mogelijk. Echter is de omschrijving echtscheiding in deze gevallen minder juist; het is eerder een overdracht der vrouw ter zake van overspel.

Bij de exogamie en het matriarchaat (gelijk bij de Maleiers) en evenzoo bij de endogamie (Dajaks en Alfoeren) bestaan geene beletselen tegen de echtscheiding, omdat hier geen uittreding uit de familie plaats heeft. Bij de volken, die deze huwelijksbepalingen volgen, komen echtscheidingen dan ook veelvuldig voor, zij zijn zelfs een soort van volksgewoonte geworden. De aanleiding kan dikwijls onbeduidend zijn. Heeft de man zijn hoofd en hart op eene andere vrouw gezet, dan zijn er gemakkelijk redenen te vinden om ongenoegen te bewerken. Dan volgt twist en het einde is de scheiding met de woorden „ga naar beneden", d. i. ga de trap af, ga weg. Als voorbeeld mogen hier de Dajaks van Serawak dienen. Het huwelijk kan volgens Spencer St. John bij het minste voorwendsel ontbonden worden en vele personen zijn er, die zeven à acht malen gehuwd waren, vóórdat zij de partij vonden, met wie zij hunne verdere levensdagen wilden doorbrengen.

Vooral is onvruchtbaarheid echter een reden tot echtscheiding.

Bij de Maleiers zijn echtscheidingen ook zeer goed mogelijk, doch komen niet zoo veelvuldig voor. Alleen die huwelijken, welke, zooals we vroeger reeds zagen, door de wederzijdsche ouders, zonder dat de kinderen daarin gekend worden, waarbij dus volstrekt geen genegenheid in het spel komt, beklonken zijn, worden spoedig ontbonden, dikwijls reeds eenige maanden na de voltrekking. De huwelijken welke een gevolg zijn van genegenheid tusschen man en vrouw zijn in den regel duurzamer. Overigens gelden bij de Maleiers evenals bij de andere Mohammedaansche volken in den Archipel bij de echtscheiding de regelen van het Mohammedaansche recht. Zoo wordt dan ook bij echtscheiding de *iddat* in acht genomen. Iddat wil zeggen, dat de gescheiden vrouw niet dadelijk opnieuw mag trouwen, doch daarmede wachten moet, totdat, indien zij zwanger is, de bevalling heeft plaats gehad en indien zij niet zwanger is, drie maandelijksche reinigingen *qoroâ* zijn voorbijgegaan. Evengoed wordt het voorschrift gevolgd, dat de vrouw die driemalen

verstooten is, niet hertrouwen mag, ten ware zij, sedert de laatste verstooting met een ander, al was het maar voor enkele dagen, gehuwd is geweest. Zulk een tusschenman noemt men in het Maleisch *tjina buta* = blinde Chinees, hetgeen volgens sommigen op de plicht van dien echtgenoot slaat om zijne oogen te sluiten voor den wezenlijken minnaar. Deze verklaring is echter niet juist. Onwaarschijnlijk is reeds, dat men een afgodendienaar als een Chinees neemt om een legale fictie in het Mohammedaansche recht uit te drukken. Bovendien wordt zij in oudere werken uit Atjeh, waar geen Chineezen waren, veelvuldig gebezigd. Het is het Sanskritsche *tjihnī-bhûta* of *tjihna-bhûta* [1]).

De verdere regelen omtrent echtscheiding volgens het Mohammedaansche recht zal ik niet verder nagaan. Alleen wil ik nog opmerken, dat door den Islām de echtscheiding zeer gemakkelijk wordt gemaakt. Dit zien wij ook in den Ind. Archipel, waar echtscheidingen onder de Mohammedaansche volken geen zeldzaamheid zijn. Op Java bevoorbeeld durft een man dikwijls ten dertiende male in het huwelijk treden [2]).

AANHANGSEL.

h. Verkeer der Seksen.

Wij hebben nu het voornaamste omtrent het huwelijk en de inrichting van het gezin gezegd. Alvorens hiervan voor goed af te stappen nog een paar woorden over de zedelijkheid in verband met het huwelijk. Reeds bij de bespreking van de gelegenheid, die jongelieden hebben om met elkander kennis te maken, merkten wij op, dat de omgang tusschen beide seksen over het algemeen vrijer is, dan dit met de zedelijkheid overeen te brengen is. Bij alle volken van den Archipel wordt dan ook aan de kuischheid der meisjes niet de minste waarde gehecht. Integendeel is het meisje des te meer geacht

1) v. d. Wall en v. d. Tuuk, Mal. Woordenb., i. v. *tjina*. — v. d. Tuuk, Tobasche spraakkunst, blz. 19 en blz. 47.
2) Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen., dl. IX, blz. 179.

naarmate zij meer vrije liefdesbetrekkingen gehad heeft. Zoo o. a. bij de Bataks, bij welk volk de jonge meisjes geslachtelijk geheel vrij zijn, althans in de meer noordelijke Bataklanden van af Sipirok. De losbandigheid der jonge meisjes hoorde ik zelf hier door ouden van dagen min of meer als eene verplichting voorstellen. Niet veel beter is dit bij de Dajaks en was dit bij de Alfoeren van Noord-Celebes, althans vóór hunnen overgang tot het Christendom. De meisjes gaven zich vóór haar huwelijk geheel aan hunne neigingen over. Ook op de Ambonsche eilanden is het zelfs nog onder de Christen- en onder de Mohammedaansche bevolking treurig gesteld met de zedelijkheid vóór den echt. Veilig kan men aannemen, getuigt de Heer v. Hoëvell, dat bijna geene vrouw in die streken als ongerepte maagd de huwelijkskoets bestijgt. In den regel heeft elk meisje, vóór dat zij trouwt, reeds in ongeoorloofde betrekking met twee, drie of meer minnaars geleefd. Geen betere getuigenis wordt afgelegd van de Soembaneezen; ook bij hen zijn de meisjes ten eenenmale vrij. Doch genoeg voorbeelden. Wij kunnen zeggen, dat het bij de heidensche volken met eenige uitzonderingen regel is, dat aan de kuischheid der jonge meisjes niet de minste waarde wordt gehecht en dat zelfs bij sommige volken, met name noemden wij de Bataks, de losbandigheid op prijs is gesteld, ja zelfs in zekeren zin verplichtend wordt geacht.

Wij zien dus, dat bij de meeste volken het meisje niet als maagd trouwt. Vóór het huwelijk heeft zij gewoonlijk hare jonkvrouwelijkheid reeds op het altaar der vrije liefde geofferd. Verwant aan dit gebruik is, ook buiten den Archipel, de gewoonte bij eenige volken bestaande, dat de vader zijne dochter niet ten huwelijk geven mag, zonder eerst gemeenschap met haar te hebben gehad, haar te hebben gedefloreerd. Dit jus primae noctis, dit jus deflorationis van den vader vindt men bij de Bataks van het landschap Mandaïling (Zuid Tapanoeli), en ook bij die van Padang Lawas, doch alleen bij hoofden en aanzienlijken; het heet *mandai* = proeven. Bij een reis, die ik in 1877 in dit toen nog onafhankelijk landschap deed, werd mij te Oedjong Padang een geval voorgebracht van iemand, en dit was nog wel een hadji, die van dit recht misbruik gemaakt had, zoodat de gevolgen zich bij zijne dochter geopen-

baard hadden, ter zake waarvan hij door den dorpsraad tot een boete van 300 realen veroordeeld was geworden, waaraan hij zich niet had willen onderwerpen. Het jus primae noctis van den vader vinden wij verder nog volgens den Russische reiziger Maclay bij de Orang Běnuwa van Malaka, op de Zuid-Ooster-eilanden en bij de Kalangs op Java.

De losbandigheid der jonge meisjes vóór het huwelijk, het uitoefenen van het jus primae noctis door den vader hebben wij op eene lijn te stellen met andere gewoonten van dien aard, die wij door de gansche wereld verspreid terugvinden. Allerwegen komt het begrip voor, dat het ongeoorloofd is, dat een meisje als maagd trouwt. Men herinnert zich hoe in de oudheid de haeterische gebruiken vóór het huwelijk, voornamelijk verbonden waren aan den dienst der moedergodinnen, de godinnen der vruchtbaarheid en der voortplanting. Bij de Babyloniërs bijv. naar Herodotus meldt, waren de jonge meisjes verplicht, alvorens te mogen trouwen, hare kuischheid in den tempel van Mylitta aan een vreemdeling ten offer te brengen.

Genoeg zij het hier op te merken, dat ik in mijne verhandeling over de Primitieve vormen van het huwelijk, heb beproefd een oplossing van deze kwestie te geven.

Bij de meeste volken vinden wij dus als regel, dat het meisje niet als maagd trouwt, hetzij tengevolge van het jus primae noctis van den vader, hetzij dat het haar toegestaan is, vóór dat zij in den echt treedt, zich aan de grootste losbandigheid over te geven. Er zijn echter eenige volken welke op dezen regel eene uitzondering maken, bij wie de jonkvrouwelijke kuischheid wel op prijs gesteld wordt en ook als voorwaarde tot het huwelijk wordt geeischt. Zoo bijv. bij de Javanen, bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden, bij de Makassaren en Boegineezen, enz. Bij een paar dezer volken is het zelfs gebruikelijk, de virginiteit der vrouw openlijk te constateeren. Bij de Madoereezen bijv. verklaren twee vrouwen, na gehouden onderzoek, dat de bruid nog maagd is, waarna dan bij aanzienlijken kanonschoten gelost worden, terwijl in het tegenovergestelde geval de jonge man het recht heeft de verbintenis te verbreken. Ook bij de Makassaren heeft iets dergelijks

plaats. Doch de gevallen waarbij de jonkvrouwelijkheid op prijs gesteld wordt, bepalen zich slechts tot enkele volken, het tegenovergestelde, gelijk wij reeds zagen is regel. Wij kunnen derhalve zeggen, dat dit laatste de vroeger algemeen geheerscht hebbende toestand moet zijn geweest, gelijk wij dezen nu nog bij de Bataks vinden. Dat het Christendom noch de Islām bij machte zijn hierin verandering te brengen, leerden ons de Amboneezen.

Laat de kuischheid vóór het huwelijk dus nog al wat te wenschen over, in het huwelijk geldt vrijwel als regel, dat strenge zedelijkheid in acht genomen wordt, althans dat de mannen deze van de vrouwen vorderen. Bij bijna alle volken is dit zoo en overspel werd dan ook, althans voorheen, met den dood der schuldigen gestraft of juister gezegd, de man had het recht hem, die hij met zijn vrouw op heeterdaad op overspel betrapte, te dooden. Doch ook alweder niet alle volken stellen de kuischheid der vrouw in het huwelijk op prijs. Sommigen zien in den omgang hunner vrouwen met anderen niets gemeens. Zelfs vindt men bij enkele de zonderlinge gewoonte aan een gast zijn vrouw als gunst af te staan, wat men de prostitutie der gastvrijheid noemen kan. Dit wordt o. a. vermeld van de Orang Sekah van Biliton.

HOOFDSTUK XII.

Lijkbezorging.

a. HET ACHTERLATEN DER LIJKEN IN DE WILDERNISSEN. *b*. LIJKVERBRANDING. *c*. MUMIFICATIE. *d*. BEGRAFENIS. *e*. HOUDING DER LIJKEN. *f*. LIJKBEZORGING DER MOHAMMEDAANSCHE EN CHRISTELIJKE STAMMEN. *g*. BEGRAFENIS-PLECHTIGHEDEN. *h*. ROUWGEBRUIKEN. *i*. EINDIGEN VAN DEN ROUW. *j*. LIGGING VAN HET ZIELENLAND.

---

a, Lijkbezorging.

De meest eenvoudige wijze waarop men zich van zijne dooden ontdoet is deze, dat men ze eenvoudig op een eenzame plek in het bosch nederlegt, in den regel op een stellage. Zoo wordt dit o. a. gedaan door de Mentawei-eilanders. De lijken worden bij hen niet begraven, doch, op eene uitsluitend hiertoe bestemde plaats in het bosch, wordt op de onderste takken der boomen een stevige stelling van latwerk vervaardigd, waarop de lijken geheel onbedekt worden nedergelegd. Op het naburige eiland Nias wordt dit in de Zuidelijke districten ook gedaan. Het lijk wordt in een kist gelegd, die, naar het schijnt alleen met een doek bedekt wordt. Deze kist plaatst men nu buiten het dorp op een daartoe bestemde plaats op een stelling. Op Noord-Nias, dit wil ik in het voorbijgaan opmerken, worden de lijken echter begraven. Bij sommige Dajaksche stammen van het Noordwesten van Borneo komt, bepaaldelijk in Serawak, het plaatsen van de lijken van wichelaars op hooge stellingen, voor. Zoo doet men ook op

Boeroe. Bij sommige stammen worden echter de lijken begraven. Het eerste gebruik vindt men verder nog bij enkele Papoewa-stammen, welke evenzoo de lijken naar een bepaalde plaats in het bosch brengen en hen aldaar op tusschen de takken geplaatste horden nederleggen. Na de ontbinding der weeke deelen, worden de overgebleven beenderen bijeenverzameld en naar de naastbij gelegen rotsen aan zee gebracht en daar in grotten en holen, symetrisch gerangschikt, nedergelegd. Ook op de Tenimber- en Timorlaut-eilanden komt deze gewoonte en deze wijze van lijkbezorging voor. Op enkele eilanden dezer groep worden zij echter dikwijls eenvoudig op een rots aan het strand nedergelegd.

Tot dusverre hebben wij dit gebruik om de lijken naar het bosch te brengen en daar eenvoudig achter te laten, alleen bij de meer onbeschaafde volksstammen van den Archipel waargenomen. Er zijn echter een paar meer beschaafde bij wie wij dit gebruik nog willen nagaan. In de eerste plaats moet het voorheen, bij de Hindoe-Javanen, vóór dat zij tot den Islām overgingen, bestaan hebben. Roorda geeft in zijn woordenboek onder het woord *setrā*, den verbalen vorm van *njetra*, het nederleggen of nederzetten van een lijk op een eenzame plaats in het woud, zooals dit bij de Javanen en Tenggereezen voorheen het gebruik moet zijn geweest. De woorden „bij de bewoners van het Tenggergebergte" moeten in dien zin worden opgevat, dat het gebruik zich bij dezen stam het langst heeft bewaard, want volgens Raffles was het nederleggen der lijken in de wildernis op Java algemeen. Vermoedelijk heeft dit nederleggen hier eene bijzondere beteekenis, deze namelijk om de lijken door wilde dieren te doen verscheuren [1]. Uit Chineesche geschriften blijkt namelijk, dat eertijds, vóór de invoering van den Islām, de Javanen de gewoonte hadden hunne lijken naar de wildernis te brengen, opdat ze daar door de wilde honden zouden worden verscheurd. Was een lijk geheel door deze *adjugs* verscheurd, dan werd dit als een gunstig teeken beschouwd [2]. Het overlaten der lijken ter prooi van

1) Veth, Java, dl. II, blz. 122. — Vergelijk ook Radjendralala Mitra, Indo Arians, dl. II, blz. 114—165.

2) Groeneveld, o. c., bl. 40 en 52.

wilde dieren, inzonderheid van de honden, is waarschijnlijk van Hindoeschen, meer bepaaldelijk van Buddhistischen oorsprong.

Nog heden ten dage bestaat deze gewoonte o. a. bij de Buddhistische Siameezen. Deze laten hunne lijken gedeeltelijk door honden en gieren verslinden. Ook bij de Thibetanen en Parsi's van Bombay is deze gewoonte algemeen. Wij hebben hier dus een Hindoesch gebruik. Werd vroeger zooals ik vermoed, het woord *njetra*, voor dit gebruik aangewend, dan vinden wij daarin een bevestiging dat het van Hindoeschen oorsprong is. Njetra komt van setra, setra = het sanskritsche kshetra = een veld, een ruime heilige plaats. Setra is dus ook gelijk *tĕgal* en *kubur*. Den naam der plaats derhalve, waar men de lijken nederlegde, heeft men aan het Sanskrit ontleend, met het voorgaande wel een bewijs, dat dit gebruik van Hindoeschen oorsprong was. Een ander bewijs is, dat op Bali, waar het Hindoeïsme nog bestaat, blijkbaar hetzelfde gebruik voorkomt. In de binnenlanden van dit eiland is het nog heden ten dage de gewoonte, de lijken aan den rand van een ravijn neder te leggen. Den volgenden dag komen dan de verwanten terug. Is het stoffelijk overschot verdwenen, dan wordt dit als een groot geluk beschouwd. Dit verdwijnen kan wel op geen andere wijze geschieden dan door de wilde dieren. Bij enkel Dajakstammen in het Noordwesten van Borneo bestaat, gelijk wij reeds zagen, het gebruik om de lijken op een stellage in het bosch achter te laten. In de boven Kapoeas-streken geschiedt dit bepaaldelijk met het doel, de lijken als een prooi voor roofvogels te doen strekken [1]). Zoo is het ook bij de Papoewa's van de Geelvinksbaai [2]) en was het, volgens den heer Riedel, voorheen in de Minahasa [3]).

Het achterlaten der lijken in de wildernis, om zich op die wijze van zijne dooden te ontdoen is zeker echt Polynesisch, met de nevenbedoeling om hen ook een prooi te doen zijn voor wilde dieren, waarschijnlijk echter van Hindoeschen oorsprong.

---

1) Veth, Borneo's Wester-afdeeling, dl. II, blz. 269.
2) Goudswaard, o. c., bl. 73.
3) Riedel, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. XIV, bl. 379, vv.

b. Lijkverbranding.

Een andere wijze om de lijken te vernietigen, eveneens van Hindoeschen oorsprong, is de lijkverbranding. Vóór de invoering van den Islām bestond dit gebruik eveneens op Java, naast het leggen der lijken in de wildernis. Heden ten dage is het verbranden der lijken nog bij de Hindoesche Balineezen in gebruik. Vooraf worden de lijken behoorlijk gewasschen en met allerlei welriekende kruiden benevens zout en kaneel ingewreven [1]) en daarop stevig met linnen zwachtels omwonden. Om dit omhulsel komen weer een aantal bonte, soms zeer kostbare kleedingstukken, terwijl ten laatste het geheel in een stevig bekleedsel van gespleten bamboe gewikkeld wordt. Zoo ingepakt plaatst men het lijk in de zoogenaamde doodentent op een rustbank, waaronder eenige potten geplaatst zijn om er het lijkvocht in op te vangen, waarvoor een slaaf of slavin zorg moet dragen, die later tot belooning hiervoor de vrijheid erlangt. Zulk een persoon heet *taḍah wuk*, *taḍah* Jav. = opvangen, *wuk* = *hawuk* Kawi = lijkvocht, *taḍah wuk* is dus lijkvochtopvanger, d. i. lijkoppasser. Zijn ambt wordt zeer veracht. Het lijk blijft op deze wijze zoolang bewaard, totdat de benoodigde gelden om de verbranding te kunnen bekostigen, bijeen zijn. Op den dag waarop deze plaats zal hebben, wordt het lijk in plechtigen optocht naar de verbrandingsplaats gedragen en op een van bamboe, in den vorm van een pyramide, vervaardigd getimmerte *wadah* dat fraai versierd is en 3 à 4 verdiepingen telt, in een soort van kist nedergelegd. Na de gebruikelijke gebeden wordt het hout, dat men vooraf bijeengebracht heeft, onder de kist aangestoken en vervolgens met de wadah verbrand. Dit verbranden heet *ngutang* laag Balineesch, *melebu* hoog Balineesch [2]). Nadat alles verbrand is, wordt de asch bijeenvergaderd en in zee geworpen (hoog en laag Balineesch *mangirim* [3]). Bij minder gegoeden duurt het dikwijls geruimen tijd, voordat het benoodigde

1) v. Eck, Balineesch Spraakkunst, blz. 102—103 noot.
2) v. Eck, Bal. Spraakkunst blz. 103—104 noot.
3) Ind. Gids, 1879, dl. II, blz. 777.

tot het verbranden bijeen is, zoodat het lijk niet zelden reeds gedeeltelijk of geheel is vergaan. De armen bewaren dan ook het lijk niet in hun huis zooals de meer gegoeden, doch begraven het en delven het vóór het verbranden weder op.

Behalve op Bali komt de crematie ook voor bij de Dajaks, vooral bij de Ot Danom, een stam die langs den bovenloop van de Barito en de groote en kleine Dajak-rivier woont, wat ontegenzeggelijk is te beschouwen als een uitvloeisel van Hindoeschen invloed op de Dajaks. Meestentijds wordt een lijk bij hen reeds enkele dagen na het overlijden verbrand, doch soms eerst in een kist in de open lucht geplaatst om het, als de vleeschdeelen vergaan zijn, aan de vlammen prijs te geven. De asch wordt daarna bijeengegaard en in urnen bewaard [1]). Het verbranden der lijken schijnt ook regel te zijn bij de Land-Dajaks in Serawak en bij die van Sidin. Ook bij de Bataks komt het voor, doch alleen bij de zoogenaamde Karo-Bataks, die aan de Oostkust in de bovenlanden van Deli gevestigd zijn [2]). Het verbranden heeft plaats op een vlakte in de nabijheid van het dorp en in tegenwoordigheid van eene groote menigte toeschouwers. Het lijk, zoo dit van een rijk man is, wordt daarheen met muziek in plechtigen optocht gebracht, en vervolgens op den brandstapel, die samengesteld is uit een bijzondere houtsoort en grooter of kleiner omvang heeft, al naar gelang de gegoedheid van de erfgenamen geplaatst. De asch wordt verzameld en aan de golven toevertrouwd. Bij de armen heeft hetzelfde plaats, doch zonder eenig praalvertoon.

c. Mummificatie [3]).

Weder eene andere manier van lijkbezorging is het mummificeeren der lijken, door deze aan een proces van uitdroging of rooking bloot te stellen. Vrij algemeen treft men dit o. a. bij de Papoewa's aan. Zoo o. a. bij die der Zuid-westkust. Het lijk wordt bij hen op een rooster geplaatst, waaronder 30 à

1) Ind. Gids. 1883, dl. I, blz. 13.

2) De Haan, Verslag eener reis in de Bataklanden, o. c., bl. 42

3) Wilken, het Animisme bij de volken v. d. Ind. Archipel. dl. II, blz. 176—177. — Pleyte, Nord-Luzon, Ind. Gids 1891. blz. 183 vv.

40 dagen zonder ophouden een zacht vuur wordt gestookt, waardoor het lijk geheel uitdroogt. Is het genoegzaam ingedroogd, dan wordt een groot feest aangericht, dat zeven dagen aanhoudt, na afloop waarvan het lijk naar het bosch gebracht en daar in een spelonk wordt nedergelegd. Ook op de eilanden van de Geelvinksbaai bestaat dit gebruik, bijv. op het eiland Jobi of Jappen. Alhier plaatst men de lijken met omhoog getrokken knieën in zittende houding op een rooster, waaronder gedurende een paar dagen sterk gestookt wordt. Als men het lijk genoegzaam droog acht, wordt het in een hoek van de hut nedergezet en aldus bewaard. Ditzelfde gebruik bestaat ook bij de Karons, die de hellingen vann het Arfak-gebergte bewonen.

Behalve bij de Papoewa's treft men het mummificeeren ook aan bij de Dajaks in de bovenstreken van de Kapoeas en wel door middel van berooking, waartoe het lijk eveneens op een rooster boven een vuur wordt geplaatst. Tijdens deze kunstbewerking, wordt het vocht, dat tengevolge der verhaaste ontbinding uit het lijk vloeit, in aarden schotels opgevangen en met de rijst, die de nabestaanden gedurende den tijd, dat de berooking duurt, nuttigen, vermengd. Wanneer het lijk ten slotte tot een mummie is uitgedroogd, wordt het in boomschors gewikkeld en onder een boom begraven.

d. Begraven.

Naast het eenvoudig achterlaten in de wildernis, het verbranden en het mummificeeren, komt het begraven der lijken voor, wat echter niet altijd eene teraardebestelling behoeft te zijn. Bij sommige volken begraaft men de lijken toch in boomen bijv. bij de Olo Ot, de Poenan's en de Manketan's en kiest hiertoe den stam van den ijzerhout-boom uit, dien men uitholt en daarna weder sluit, zóó zorgvuldig, dat men niet bemerkt, dat iets in den stam verborgen is. De boomen blijven leven en de geschonden plaats dekt zich allengs weder met schors. Ook bij de Timoreezen, althans bij de geringen, bestaat dit gebruik [1]).

De Dajaks der Z.-O. Afdeeling, vooral de Olo Ngadjoe's

1) Statistisch geograf. Wrdb. i. v. Timor, blz. 980.

begraven hunne lijken eerst in een voorloopige doodkist, *raung*. Later worden de lijken hier weder uitgenomen (nadat het doodenfeest *tiwah* heeft plaats gehad) en naar de *sandung* overgebracht, eene ijzerhouten, fraai met snijwerk versierde kist in den vorm van een huisje op palen, die zich op eenigen afstand der woning in het bosch bevindt. Zij kan verscheidene lijken bevatten en is dus in zekeren zin een Dajaksch familiegraf. De raung bewaart men tot aan het doodenfeest gewoonlijk in de woning. Bij de Alfoeren van de Minahasa werden voorheen de lijken in steenen potten *waruga* of graven van steen *timbukar* of *tiwukar* begraven. Deze potten werden gehakt uit een zachte steensoort, een half verweerde trachiet, die in de bosschen wordt gevonden en die, aan de lucht blootgesteld, hard wordt. De waruga bestaat uit twee stukken; een vierkanten pot en het deksel. De pot wordt gewoonlijk gedeeltelijk in den grond ingegraven, waarna het deksel er op wordt geplaatst; het geheel heeft dan in doorsnede dezen vorm .

In deze waruga's worden de lijken in eene hurkende houding geplaatst, d. w. z. met opgetrokken knieën. Ik wijs hier speciaal op, daar deze houding, zooals wij straks zullen zien bij vele volken aan de dooden gegeven wordt. Vroeger werden de waruga's achter en om de woonhuizen geplaatst; latere verordeningen van het bestuur hebben bepaalde begraafplaatsen buiten de dorpen aangewezen. Bij de Alfoeren van Tomboekoe worden de lijken op nagenoeg dezelfde wijze begraven. Men gebruikt bij hen echter een houten kist, waarvan de naden goed dicht gemaakt worden, waarna deze onder het huis van den naasten bloedverwant wordt nedergezet. Als men berekent, dat het vleesch geheel vergaan is, wordt de kist geopend en het gebeente onder de naaste betrekkingen verdeeld, die daaraan een zeldzame tooverkracht toekennen. Ook hier wordt het lijk in eene hurkende houding in de kist geplaatst. De meeste volken, die zich door middel van begraven van hunne dooden ontdoen, leggen ze in den grond, waarbij sommigen zich van een kist bedienen. Gewoonlijk geschiedt dit echter zonder deze; men mag zelfs zeggen, dat begraven in een doodkist meer uitzondering dan regel is.

e. Houding der lijken [1]).

Bij vele volken vinden wij als eene eigenaardigheid, dat de lijken niet in liggende, doch in zittende of liever gezegd hurkende houding in het graf geplaatst worden, gelijk wij dit zooeven van de Alfoeren van Noord-Celebes vermeld hebben. Wij wenschen dit nu nog eenigszins uitvoeriger na te gaan.

Op Nieuw-Guinea vinden wij dit gebruik bij de stammen aan de Doreh-baai (Ajembori) [2]). Hier bindt men de lijken, de knieën tegen de borst en plaatst ze aldus hurkende in het graf. Dit is ook gewoonte bij de Arfakkers. Zij vervaardigen rondom het lijk nog een soort van traliehuisje, dat met bladeren bedekt en dat daarna bedolven wordt [3]). Op de Zuid-Ooster- [2]), de Zuid-Wester-eilanden [2]), bij de Mangaraiers op West-Flores en op Ceram wordt het lijk eveneens in hurkende houding in het graf nedergelaten [2]) wat ook van de Dou Donggo of Orang Gunung in Bima (Soembawa) wordt medegedeeld [4]). Bij de Soembaneezen wordt het lijk, zoodra iemand den laatsten adem uitgeblazen heeft, in hurkende houding gebracht, zoodanig dat de voetzolen der opgetrokken beenen den bodem raken, de knieën, waarop de ellebogen rusten, tegen de borst drukken, terwijl de handen kin en wangen ondersteunen. In die houding wordt het, geheel in lijnwaad gewikkeld, in een ronden kuil in den vorm van een waterput, nedergelaten. Bij de Igorroten [5]), de Orang Lom van Bangka [6]) en de Orang Bĕnua van Malaka [7]) heeft hetzelfde plaats. De priesters der Karo-Bataks worden eveneens in deze houding ter aarde besteld; gewone lieden echter niet.

---

1) Men leze hierbij, Wilken, Iets over de Papoewa's van de Geelvinksbaai, Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. Nederl. Indië., 5 Volgr, dl. II, blz. 619 vv.

2) De Hollander, L. en Vk. dl. II, blz. 485, 598, 615, 720, 550.

3) v. Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 92. en Der Malayische Archipel, blz. 534—535.

4) Roos, Soemba, o. c., blz. 55.

5) Blumentritt, o. c., bl. 38.

6) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. IX, blz. 392.

7) Newbold, Malakka, dl. II, blz. 408. — Journ. of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, I, blz. 112.

Een dergelijk gebruik bestaat op Samoa, waar de Deo-raë [1]), een soort van priester, ook aldus begraven wordt, en treft men op Nieuw-Zeeland en op Tahiti aan.

Waar dus de gewoonte om de lijken te begraven bestaat, geschiedt dit meestal in hurkende houding, onverschillig of men eene kist bezigt, dan wel het lijk eenvoudig in den grond legt, of dit in een steenen pot plaatst. Er zijn echter volken, die de lijken in liggende houding bijzetten, o. a. de Dajaks, voor zooverre ze de begrafenis toepassen, de Niassers, de Timoreezen enz.

f. Lijkbezorging der Mohammedaansche en Christelijke stammen.

Wij hebben nu de voornaamste wijzen nagegaan, waarop de lijken behandeld worden voor zooveel dit de heidensche volken betreft, thans nog een enkel woord over de manier waarop dit bij de Mohammedanen en Christenen in den Archipel geschiedt. Bij hen is uitsluitend het begraven in gebruik, het bezigen van een doodkist, gewoonlijk met een zwarte stof bekleed, regel. Dit laatste is echter bij de Mahommedanen niet algemeen. Men weet toch, dat het gebruikmaken van een doodkist, door den Islām alleen goedgekeurd wordt, indien de grond zeer week is, doch dat anders het lijk, zooals het is, in het graf behoort te worden geplaatst en aan dit voorschrift wordt vrij wel de hand gehouden. Bij de Javanen worden slechts aanzienlijken in een doodkist begraven; lijken van geringen worden alleen op een stellage nedergelegd. Ook bij de Maleiers van Midden-Sumatra wordt een lijk nimmer gekist.

Op een eigenaardigheid der Moslemsche graven zij hier nog gewezen.

Het is bekend, dat de Moslems den dood slechts voor een slaap houden, waaraan zich de voorstelling vastknoopt, dat de engelen Nâkir en Mankir tot den overledene in het graf komen om hem naar zijn geloof en levenswandel te ondervragen. Men

---

1) Meded. v. w. het Ned. Zen.-Gen., dl. XVI, blz. 313.
2) De Haan, o. c., blz. 42.
3) Waitz, o. c., blz. 405, 407, 408.

moet er dus voor zorgen, dat de doode zich kan oprichten als deze engelen bij hem komen. In Mohammedaansche landen wordt daarvoor in het graf eene zijdelingsche uitgraving, een gang of hol, gemaakt, lahad geheeten. De Maleiers van Sumatra hebben dit gebruik nagevolgd en hunne graven, die $1^1/_2$ à 2 M. diep zijn, hebben dan ook een rechthoekige verwijding of juister gezegd een zijgang, *liang lahat* of *liang landak* genoemd, waarin het lijk wordt geschoven. De Javanen doen dit evenwel niet, zij voorzien op eene andere wijze hierin. In het graf plaatsen zij een afschutsel, *karas*, zoo hoog boven het lijk, dat dit zich kan oprichten bij genoemd bezoek. Zelfs wordt, wanneer het lijk in een kist begraven is, althans zoo deze niet hoog genoeg is om de karas overbodig te maken, het deksel daarvan afgenomen en de karas op de vereischte hoogte gesteld [1]).

Ofschoon de Islām in zijn oorspronkelijken eenvoud tegen het maken van graftomben gekant was, is nergens in de Mohammedaansche wereld aan dit voorschrift de hand gehouden, vooral niet waar het vorsten en heiligen geldt. Op Java is het dan ook algemeen gebruikelijk voor aanzienlijken grafteekenen op te richten, die *kidjing* ng. of kr. *sĕkarran* genoemd worden. Zij bestaan uit langwerpige stukken hout of steen, soms met lof- en bloemwerk versierd, die op elkander gestapeld worden of meer nog uit een liggend houten middenstuk, tusschen platte, rechtopstaande zijstukken aan de uiteinden, die *tĕngĕr* heeten, besloten. Deze tĕngĕr verschillen van vorm naarmate er een man of eene vrouw in het graf ligt. In het eersto geval hebben zij een ronde of spitse verhevenheid, in het laatste zijn zij vlak en gegleufd. Het geheel is verder besloten binnen een vierkant raam van op den kant staande planken. Ook plaatsen de Javanen bepaalde soorten van bloemen op deze begraafplaatsen, vooral de kambodja, een vreemd gewas, dat uit Amerika afkomstig schijnt en dat zich door welriekende, witte bloemen kenmerkt. De Maleiers maken in den regel boven de beschreven *liang lahat* een kleinen heuvel *tanah badan*. Daarboven is dan een hemel *langi-langi* van wit katoen gespannen, die op

1) Veth, Java, dl. I, blz. 644.

vier staken rust. Behalve de langi-langi worden gewoonlijk ook eenige vlaggetjes aan de staken bevestigd, terwijl later op de tanah badan een bed van riviersteenen wordt gelegd. Aan het hoofd- en voeteneinde plaatst men ook wel twee langwerpig vierkante, groote steenen, *médjan* eenigszins schuins in den grond. Ook bouwt men veelal boven de graven der aanzienlijken een afdak, terwijl ook dikwijls het graf met kambodjabloemen, *pandam* geheeten, versierd wordt.

Hiermede zijn wij aan het einde der verschillende wijzen van lijkbezorging gekomen; wij wenschen nu nog de voornaamste plechtigheden bij de begrafenis na te gaan.

g. Begrafenis-plechtigheden.

Niets is er waarvan de inlanders zooveel werk maken als van eene begrafenis en het daarbij plaats hebbende doodenfeest. Zooals wij reeds weten, is dit een feest waarbij men zich vooral aan eten en drinken te goed doet. Bij enkele volken gaan dan ook op die feesten, dronkenschap, brasserij en niet minder zedeloosheid alle perken te buiten. Vooral moet dit gezegd worden van het *tiwah* of doodenfeest der Dajaks, dat zes dagen aanhoudt, terwijl een dergelijk, dat door de Timoreezen wordt gevierd wel eens veertien dagen duurt. Eene begrafenisplechtigheid draagt dan ook een zeer vroolijk karakter. Intusschen vergeet men bij al die vroolijkheid het beklagen en beweenen van den doode niet. In den regel zijn het de vrouwen, die den doode beweenen en klaagzangen aanheffen, waarin dan de deugden van den overledene opgesomd, zijne afkomst zoover mogelijk nagegaan en niet het minst zijne rijkdommen opgeteld worden. Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat gewoonlijk van gevoel geen sprake is in die op de maat, met veel misbaar uitgegalmde klaagtonen, daar men dikwijls hiervoor gehuurde klaagsters bezigt, zooals het bijv. bij de Papoewa's [1]) en Dajaks in gebruik is. Bij deze laatsten heeten de klaagsters *panatum* [2]) Wij herinneren er hier nog aan, dat men voor die klaagzangen, bij enkele volken, zich niet van de da-

1) Ind. Gids 1881, dl. II, blz. 960.
2) Hardeland, Dajaksch deutsches Wörtebuch i. v., *tatum*.

gelijksche omgangstaal bedient, doch van eene andere, die bijv. bij de Bataks *andong*-taal, de taal der weeklagende vrouwen geheeten wordt.

Behalve door weeklagen tracht men evenwel nog op andere wijzen zijne gehechtheid aan den doode te doen uitkomen. Bij alle heidensche volken is het regel, dat, als het lijk uit de woning grafwaarts wordt gedragen, de verwanten en vrienden van den overledene zich hiertegen verzetten. Het lijk van een aanzienlijken Batak wordt bijv. in een soort van lijkkoets geplaatst, zoo men aan het logge en zware gevaarte met zijn ruw gesneden raderen, dien naam wil geven. Deze lijkkoets wordt door de razende en tierende menigte voortgetrokken, doch telkens als de wagen een eind vooruitgegaan is, wordt hij door anderen even hard teruggesleept. Zoo duurt het een geruimen tijd, voordat de lijkkoets het graf bereikt. Evenzoo is het bij de Timoreezen. Als de dragers de kist opnemen om deze grafwaarts te voeren, wordt van alle zijden een gehuil en gejammer aangeheven, terwijl de vrouwen alles in het werk stellen om de dragers te verhinderen in hun poging om het geliefde lijk uit de woning weg te dragen, waarbij hun zelfs het bewerpen met allerlei onreinheden niet gespaard wordt. Eerst na herhaalde, mislukte pogingen kan het lijk worden ontvoerd. Op Rotti is het nog erger; hier heeft een geregeld gevecht plaats over het lijk, als de dragers het komen halen. Overigens behoef ik wel nauwelijks te zeggen, dat bij begrafenisfeesten muziek gemaakt, op de trom geslagen en braaf geschoten wordt.

Eene eigenaardigheid bij de begrafenissen in den Indischen Archipel, die trouwens bij meer volken buiten dit gebied wordt aangetroffen, waarop ik de aandacht wensch te vestigen, is, dat men den doode meestal allerlei zaken in het graf medegeeft, als: eetwaren, kleederen, wapenen, enz. Bij sommige volken krijgen de dooden, vooral als zij hoofden geweest zijn, zelfs voor een aanzienlijke waarde in het graf mede. Zoo deelt de heer Roos mede, dat bij de begrafenis van een radja van Soemba het lijk dikwijls wel voor f 3000 aan allerlei voorwerpen, zooals zilveren sieraden en dergelijke wordt medegegeven [1]). De voor-

---

1) Roos, Soemba, o. c., blz. 57.

stelling bestaat namelijk, dat de voorwerpen, die in het graf zijn nedergelegd, den overledene in zijn toekomstigen staat van dienst zullen zijn. Somtijds plaatst men deze voorwerpen ook op het graf [1]). Om dezelfde reden worden er ook dikwijls offers op een graf gebracht. Bij de Soembaneezen — om deze nog eens te noemen — slacht men bij het overlijden van een vorst eenige zijner schoonste paarden. Men rijdt met deze paarden eenige malen om het graf heen, waarna men hen met een kapmes een houw in den strot geeft. Vervolgens worden zij losgelaten, doen nog eenige sprongen of rennen een eind weg en vallen ten laatste zieltogend neder. Waar zij nedervallen, blijven zij liggen tot aas voor roofvogels en honden; niemand zal het wagen, die paarden, *djara marapu* geheeten, aan te raken. Natuurlijk moeten ook deze den overledene ten dienste zijn in het rijk der schimmen.

Bij andere volken worden nu wel niet op dezelfde wijze deze offers gebracht, doch overal bestaat de voorstelling, dat de beesten, die voor het doodenfeest worden geslacht, alle ten bate komen aan den overledene. Zoo ook denken de Dajaks dit. De zielen der dieren — want men stelt zich deze, zooals wij later zien zullen, ook bezield voor — komen in de geestenwereld en veranderen daar in realiteiten, die den rijkdom van den overledene uitmaken. Het is deze beschouwing, die ook tot de menschenoffers gevoerd heeft, welke bij enkele volken bij een begrafenis gebracht worden. Bij de Dajaks bijv. waren deze nog tot voor korten tijd gebruikelijk, tijdens het *tiwah*, werden zelfs wel tot 40 dezer offers gebracht. De daartoe bestemde personen heetten *kabalik* [2]). De voorstelling is weder, dat de zielen van de geslachten in het geestenland slaven en pandelingen van den overledene worden. Bij de Soembaneezen schijnt het ook nu nog wel eens voor te komen, dat bij begrafenissen van radja's menschen geslacht worden; tot voor korten tijd althans was dit zoo. De heer Roos deelt mede, dat tijdens hij daar kontroleur was, bij de begrafenis van een

---

1) Perelaer, o. c., blz. 160.
2) Hardeland, Daj. Deutsch Wrtb., i. v. *balik*.

hoofd 20 menschen werden geofferd. Het spreekt echter van zelf, dat dit zoo geheim mogelijk geschiedde. Op Java had, tot voor korten tijd, hetzelfde plaats. Bij de Niassers worden bij begrafenissen van hoofden eveneens slaven onthoofd, waarvoor men slaven neemt, die voor dit doel worden gekocht. Kan men er echter niet genoeg koopen, dan worden eigen slaven genomen. In dit geval geschiedt de onthoofding echter maar in schijn. Men legt hen wel met het hoofd over een omgehouwen boomstam, doch slaat hen, in plaats van met het scherp, met den rug van het zwaard in den nek. Niet zelden gebeurt het hierbij, dat aldus behandelde slaven, vooral als zij vrouwen zijn, hun verstand verliezen, daar zij toch niet anders gelooven kunnen, dan dat hun laatste uur gekomen is. Bij andere volken worden tot dit doel geen slaven of pandelingen geslacht, doch tracht men van de naburige stammen eenige hoofden meester te worden; men gaat zoogenaamd uit *koppensnellen*. Voorheen moesten hierom bij de Alfoeren van de Minahasa bij een begrafenis eenige hoofden gesneld worden: evenzoo is het heden nog bij de Timoreezen en de Dajaks.

Het offeren van menschen bij begrafenissen geschiedde dus, opdat de overledene in het schimmenrijk ook personen te zijner bediening zou hebben.

Een natuurlijke consequentie zou het slechts zijn om ook de weduwe bij de begrafenis te offeren, opdat de man in het leven hier namaals niet zonder vrouw zou zijn. Intusschen is geen der volken van den Ind. Archipel tot deze consequentie gekomen; nergens vindt men het gebruik, dat weduwen bij de begrafenis van haren echtgenoot geofferd worden. Op de Zuidzee eilanden kwam dit echter wel voor. Op Nieuw-Zeeland was het eertijds gewoonte, dat vrouwen zich bij den dood van haren man van kant maakten, doch in den Ind. Archipel zien wij zoo iets niet. Eene uitzondering hierop echter maken de Balineezen. Tot voor korten tijd bestond hier het voorschrift, dat vorstelijke weduwen het lijk van haren echtgenoot op den brandstapel volgen moesten. Voorheen, vóór de invoering van den Islām, moet dit, volgens Chineesche bronnen, ook op Java het geval geweest zijn. Doch deze weduwen-verbranding is niet oorspronkelijk, maar van Hindoeschen oorsprong, wat echter niet weg-

neemt, dat ook hieraan het denkbeeld ten grondslag ligt, dat de man in het hiernamaals niet zonder vrouw kan zijn. Men weet, dat het gebruik bij de Hindoes bestaat of liever bestond, want sedert 1829 is het door het Engelsche bestuur verboden. Door hen werd het ook op Java en Bali overgebracht. Op Java nu ging het van zelf te niet met de invoering van den Islām, doch op Bali bleef het tot voor korten tijd bestaan. Na de onderwerping van Bali aan ons gezag heeft, voor zooveel bekend is, slechts eenmaal eene verbranding van weduwen plaats gehad. Dit was in 1862 toen het lijk van een inlandschen vorst, door niet minder dan zeven zijner echtgenooten in den dood werd gevolgd. De verbranding der weduwen had tegelijkertijd met die van het lijk plaats. De Heer Friedrich heeft ons eene beschrijving gegeven van zulk een lijkverbranding, die in 1847 door hem werd bijgewoond. Er waren drie weduwen, ieder gekleed in een witten rok, terwijl de boezem met een slendang was bedekt. Nadat het lijk van den vorst bijna verbrand was, gingen zij op den rand van den vuurpoel staan, ieder met een duif op het hoofd. Deze lieten zij daarop vliegen, wijl men zich voorstelde, dat daarmede hare zielen ontvloden. Dadelijk daarop sprongen zij naar beneden. Geen kreet werd gehoord, daar zij, volgens den heer F., wel dadelijk gestikt zullen zijn.

Het heet, dat de weduwen-verbranding niet gedwongen, doch uit vrijen wil geschiedde. Toch is het aan te nemen, dat het getal van haar, die zich vrijwillig lieten verbranden slechts gering is geweest. Gewoonlijk zullen zij wel daartoe door hare bloedverwanten gedwongen zijn geworden. In den regel werden de weduwen ook door kunstmiddelen, waaronder geestrijke dranken, in een staat van opgewondenheid gebracht en daardoor was het, dat zij dikwijls met volle blijmoedigheid den brandstapel betraden.

h. Rouwgebruiken.

Wij hebben nu de verschillende doodenoffers nagegaan, thans stel ik mij voor de verschillende rouwgebruiken te bespreken.

Bij de volken van den Ind. Archipel bestaat toch het gebruik om voor den overledene door uitwendige teekenen rouw te

bedrijven. In het algemeen zal men bijv. bij een sterfgeval vele handelingen nalaten. Tal van zaken, als het dragen der gewone kleeding, zijn verboden *pemali*, waarom men rouwkleederen aantrekt. Men zal geen feesten bijwonen of geen feesten geven, men zal zich onthouden van het gebruik van zekere spijzen, enz. enz. Laat ons trachten den oorsprong van deze gebruiken na te gaan.

De rouwgebruiken, dit kan in het algemeen gezegd worden, staan in nauw verband met de doodenoffers bij de begrafenissen. Zoolang men die offers nog niet gebracht heeft, den doode nog niet gegeven heeft, wat hij in het hiernamaals behoeft, zal men natuurlijk aan zijne vervolgingen blootstaan. Vroeger hebben wij gezien, dat deze doodenoffers, vooral waar zij eenigszins op groote schaal gebracht worden, den vorm van doodenfeesten aannemen. Ook vernamen wij, dat zij meestentijds niet dadelijk na het overlijden gevierd worden, doch dikwerf maanden, ja jaren uitgesteld worden, totdat men het noodige bijeengebracht heeft. Gedurende dit tijdsverloop, den tijd waarin de ziel van den overledene onbelichaamd en onverzoend rondspookt, zijn de achtergebleven betrekkingen, die in het vervullen van hun laatsten plicht jegens haar te kort schoten, steeds aan haar wraakoefeningen blootgesteld. Om deze te ontgaan vermomt men zich zoodanig, dat men onkenbaar wordt, laat allerhande zaken, die men gewoonlijk verricht, na, om op die wijze de ziel te misleiden, in een woord men tracht zoodanig te handelen, dat de ziel, hen met wie zij, toen zij nog belichaamd op aarde vertoefde, gewoon was dagelijks te verkeeren, niet meer kan herkennen. Deze vermomming en dit nalaten van tal van gewone bezigheden gaf aanleiding tot het rouwdragen en de rouwgebruiken. Door eenige voorbeelden zal ik dit verder toelichten.

Zooeven zeide ik reeds, dat het verboden is, de gewone kleederen te dragen, doch dat men rouwkleederen gebruiken moet. Het eigenaardige van deze is, dat zij geheel het tegenovergestelde zijn van die welke men in het dagelijksche leven aantrekt. Terwijl men anders aan bonte en helkleurige gewaden de voorkeur geeft, moet men, in den rouw effen stoffen bezigen. Zoo bijv. bij de Olo-Ngadjoe's en andere volken. De weduwe moet eerst witte kleederen dragen en als deze versleten zijn,

zwarte. Soms bestaat ook de rouw in het aantrekken van oude versleten kleedingstukken, wat vooral in de Molukken, o. a. bij de Alfoeren van Ceram, op Kisser en op de Loeang-Sermata-eilanden in zwang is. Doch wat vooral kenmerkend is van den rouw, vooral bij vrouwen, is, dat zij zich het hoofd bedekken moeten, terwijl zij in gewone tijden blootshoofds gaan. Wij moeten dit gebruiken van een rouwkap vergelijken met dat van den rouwsluier bij ons. Wij vinden het bij tal van volken. In de eerste plaats bij de Papoewa's, zoowel bij die der Noord- als Zuidkust van Nieuw-Guinea. Hier moet de vrouw over haren echtgenoot rouwdragen, door zich de kruin, het achterhoofd en de zijden van het aangezicht te bedekken met een tot de schouders neerhangende kap van blauw katoen of boomschors. Verder komt het gebruik voor op de Zuid-Wester-eilanden, op de Loeang-Sermata-groep en op Babber. Ook bij de Makassaren en Boegineezen moet de vrouw tijdens den rouw zich het hoofd omsluieren, door over dit lichaamsdeel een doek te dragen. Bij de Alfoeren van de Minahasa bestaat de gewoonte, dat mannen en vrouwen tijdens begrafenissen groote hoofddeksels *tendong* van ongeveer drie voet middellijn opzetten. In enkele streken worden deze vervangen door zwarte hoofddoeken. Verder komen in aanmerking de Olo-Ngadjoe's. Wij zagen reeds, dat de verplichting bij hen bestaat om eerst witte en daarna zwarte kleeren te dragen. Hetgeen de rouwdracht echter vooral kenmerkt is de *sambalajong*. Terwijl de vrouwen anders met ongedekte hoofden gaan, is dit voor de weduwen *pali*: zij zijn gehouden een witten of zwarten hoofddoek, sambalajong, te dragen, waardoor het geheele hoofd bedekt wordt en die van voren tot bij de oogen afhangt. Voor rouwen bezigt de Dajak dan ook *hasambalajong* = met een sambalajong voorzien zijn. Ook bij de Bataks bestaat deze verplichting; ze heet aldaar *mortudjung*.

Behalve in het gebruiken van bepaalde kleederen bestaat het rouwen nog in het afleggen van alle sieraden. Dit is eveneens bij tal van volken het geval. Weder noem ik hier de Olo-Ngadjoe's. Bij enkele stammen komt bovendien het gebruik voor om die sieraden, welke niet gemakkelijk verwijderd kunnen worden, zooals armbanden, beenringen enz. aan het oog te onttrekken, door ze met boomschors te bedekken. Vooral in de

Molukken wordt dit gedaan o. a. op Ceram, bij de bewoners van de Loeang-Sermata-eilanden, op Wetter enz.

Ook de haardracht wordt in den rouw gewijzigd. Dikwijls wordt zij geheel anders behandeld dan in gewone tijden. Zijn de vrouwen, speciaal die op Leti, Babber en Kisser gewoon het haar te wasschen en te kammen, bij een sterfgeval moeten zij dit nalaten en de haren los laten hangen, in stede van die in een wrong opgenomen te dragen. Dit laatste is ook gebruikelijk bij de Alfoeren van de Minahasa en Ceram, op de Kei-eilanden en bij de Beloneezen.

Ook bestaat bij verschillende stammen het gebruik om in den rouw het haar geheel af te scheren of af te knippen o. a. ontmoeten wij dit bij de Papoewa's, bepaaldelijk bij die welke tot den Noefoereeschen stam behooren en bij de Arfakkers.

Niet alleen de kleeding en het haar, ook de levenswijze wordt tijdens den rouw dikwijls geheel veranderd. Bij enkele volken mogen bij een sterfgeval de naaste verwanten het sterfhuis niet verlaten, zoo o. a. bij de Noeforeezen. Niemand mag uit de woning gaan, zelfs niet om zich te baden. Vooral door weduwen wordt dit voorschrift streng nagekomen; dikwijls duurt deze afzondering maanden lang. Bij de Alfoeren van de Minahasa is het gebruikelijk, dat de man bij het overlijden zijner vrouw in een vertrek gebracht wordt, dat hij gedurende 5, 7, 9 of 11 dagen niet verlaten mag. Op de Aroe-eilanden is het de weduwe, die gedurende den geheelen rouwtijd in de woning afgezonderd moet blijven. Andere volken staan rouwdragenden wel het verlaten der woning toe, doch verbieden hen zich buiten het dorp te begeven. Op de Loeang-Sermata-eilanden is dit zelfs een geheel jaar van kracht.

Algemeen bestaat verder het verbod om in den rouwtijd, hetzij zelf feesten te geven, hetzij deze bij te wonen, ja dikwijls zelfs mag men de gewone bezigheden niet blijven verrichten en moet men zooveel mogelijk diepe stilte in acht nemen. Het sterkst treedt dit bij de Boegineezen en Makassaren op den voorgrond. Van hen vinden wij vermeld, dat vooral bij het overlijden van vorstelijke personen, tijdens den rouwtijd, die ongeveer 100 dagen duurt, in het geheele land het dagelijksche werk als rijststampen en weven niet mag plaats hebben, noch

iemand zich verstouten mag ook maar eenigszins luid te spreken. Het gekraai der hanen mag zelfs niet worden gehoord, terwijl het verboden is, in de naburige dorpen markt te houden. Bij andere volken strekken deze bepalingen zich wel niet zoo ver uit, doch komen zij toch voor, vooral in betrekking tot het maken van muziek en het feestvieren.

Verwant hiermede is ook het vasten in den rouw, hoofdzakelijk bestaande in het zich onthouden van sommige spijzen o. a. in het Westen van de rijst, in het Oosten van de sago-brei.

Er is nog eene verplichting, die bijzondere aandacht verdient, en die speciaal door vrouwen behoort nagekomen te worden, namelijk het niet mogen hertrouwen als zij in den rouw zijn. Deze vindt men o. a. bij de Olo-Ngadjoe's.

i. Eindigen van den rouw.

De vraag is nu, wanneer de rouwtijd eindigt. Bij alle volken is daarvoor een vast tijdstip bepaald. Zoo dient bijv. bij de Makassaren en Boegineezen de rouw over een regeerenden vorst 100 dagen te duren, over minderen 50, 40, 20 of 10 dagen. De vrouw uit de volksklasse rouwt hier gedurende 40 dagen over haren man, bij de Doeson Timor Dajaks 49 dagen. Bij de meeste volken is zijn duur evenwel afhankelijk van de begrafenis of liever gezegd van de viering van het daarmede samenvallende doodenfeest. Bij de Olo-Ngadjoe's is de vrouw bij het overlijden van haar man, zijn de kinderen bij het afsterven hunner ouders, broeders en zusters bij het verscheiden van een hunner, *pali* = onrein. Deze onreinheid wordt opgeheven door de begrafenis en het daarmee gepaard gaande doodenfeest *tiwah*, waarmede tevens de rouw eindigt. Zoo is het ook bij de Aroeeilanders, bij de Alfoeren van Ceram, bij de Papoewa's der Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, enz.

j. Oorsprong der rouwgebruiken.

Wij hebben nu de voornaamste rouwgebruiken nagegaan, thans wenschen wij nog de verklaring van hunnen oorsprong te beproeven, want ze eenvoudig als eene uiting van droefheid te beschouwen, gaat niet aan. Eerder zijn zij aan te merken als een gevolg van vrees voor de ziel van den overledene.

Deze bevindt zich toch op aarde zoolang de begrafenis niet heeft plaats gehad. Het is dus natuurlijk, dat men alle mogelijke middelen te baat neemt om gedurende dezen tijd aan de vervolgingen van de ziel des dooden te ontgaan. Zoo zal men dit hebben trachten te doen, door zich voor die ziel onkenbaar te maken, door zich te vermommen. De rouwkleederen zijn dikwijls oorspronkelijk niets anders dan zulk eene vermomming geweest. Vandaar dat zij in vele gevallen geheel het tegengestelde zijn van de kleederen, die men in het dagelijksche leven draagt. Speciaal het bedekken van het hoofd door middel van een kap of doek is oorspronkelijk zeker een middel geweest om zich voor den doode onkenbaar te maken. Ook het gebruik om zich in het sterfhuis op te sluiten, laat zich op dezelfde wijze verklaren. Men is des te veiliger, hoe minder men zich vertoont. Wat de andere rouwgebruiken betreft, zij laten zich wel grootendeels uit de doodenfeesten en doodenoffers afleiden. Zoolang deze nog niet gevierd en gebracht zijn, is den overledene nog niet gegeven, wat hem toekomt, betaamt het den achtergeblevenen niet in weelde en overvloed te leven, doch moeten zij door onthouding blijk geven, dat het hun streven is, zoo spoedig mogelijk aan hunne verplichting te zullen voldoen. Om die reden legt men ook alle sieraden af.

Het laat zich hooren, waarom de rouw met de begrafenis of het doodenfeest eindigen moet. Immers de ziel verwijdert zich als zij ontvangen heeft, wat haar toekomt, men heeft dan van haar niets meer te vreezen. Alle verandering en onthouding kan dan een einde nemen.

Ook de bepaling voor de weduwen of de weduwnaren om gedurende den rouw niet te mogen hertrouwen moet oorspronkelijk uit vrees voor de ziel van den doode ontstaan zijn.

Onder de rouwgebruiken noemde ik ook het afscheren van het haar. De oorsprong hiervan is vermoedelijk een andere. Toch is dit gebruik ook buiten den Archipel als teeken van rouw algemeen verbreid. De oude Hebraeën kenden het o. a. reeds. Ook de oude Grieken schoren het hoofd als teeken van rouw en nog heden ten dage is dit in Montenegro in zwang. Buiten Europa vinden wij het gebruik bij tal van volken in Amerika, en in Afrika; zoo ook bestond het in Azië bij de oude Arabieren.

Het verdient opmerking, dat dikwijls de afgeschoren haren als offer aan den doode gegeven werden, door ze òf op het lijk, òf op het graf te leggen. Dit deden o. a. de Grieken. Toen Patroklos verbrand zou worden, sneed Achilleus zich een lok van zijn haar af en gaf die zijn makker in de hand. Evenzoo brachten de oude Arabieren, de haren, die zij naar aanleiding van een sterfgeval zich afgesneden hadden, als offer op het graf en nog heden ten dage wordt dit door enkele Bedouïnen-stammen in Syrië gedaan. Ook bij tal van andere volken wordt dit gedaan. Men mag dan ook zeker aannemen, dat het haar oorspronkelijk niet afgesneden werd als een teeken van rouw, doch bepaaldelijk met het doel het aan den doode te geven als offer. Dit haaroffer heeft nog bij tal van andere gelegenheden plaats en is een substituut voor het menschenoffer. Krachtens het beginsel pars pro toto, dat bij het offeren dikwijls toegepast wordt, gaf de offeraar hier in plaats van zich zelf, slechts een deel van zijn lichaam. Oorspronkelijk moet dus het haarsnijden bij sterfgevallen hebben plaats gehad bij die personen, welke den doode in het hiernamaals volgen moesten. Later, toen de handeling een rouwbedrijf was geworden, werd zij ook over tal van anderen uitgestrekt. Ik wil hierbij niet langer stilstaan, doch verwijs belangstellenden naar mijne verhandeling, die in de Revue Coloniale Internationale verscheen [1]).

Vrees is dus, om kort te gaan, de oorsprong van dit alles. Bestaat er reden voor die vrees? In de eerste plaats heb ik te wijzen op eenige voorstellingen omtrent het zieleleven der natuurvolken. De voorstelling bestaat algemeen, dat met den dood niet alles uit is, doch dat de ziel blijft voortleven. Nu eens gelooft men, dat deze zich verbindt aan een nieuw organisme, dan weder aan de zielsverhuizing, soms aan eene wedergeboorte. Met deze hebben wij op 't oogenblik evenwel niets te maken. Wat ons voor het oogenblik bezighoudt, is de meening, dat de zielen onbelichaamd blijven voortleven, zich naar een bepaald oord, naar het zielenland begeven [2]).

---

1) Ueber das Haaropfer und einigen anderen Trauergebräuche beiden Völkeren Indonesiëns, Revue Col. Inter., dl. III en dl. VI.

2) Ik vind hier slechts deze aanteekeningen „Ligging zielenland" „Wanneer

k. Ligging van het zielenland.

Waar is dit zielenland gelegen? Vestigen wij allereerst de aandacht op de bewoners der Zuid-oostelijke eilanden. Hier bestaat bijna algemeen de voorstelling, dat het zielenland op aarde zelf gelegen is. De Rotineezen zeggen, dat de afgestorvenen oversteken naar het eiland Savoe, omdat dit eiland eerder dan het hunne bevolkt werd en zij daarom meenen vandaar herkomstig te zijn, terwijl de Savoeneezen gelooven, dat hunne dooden meestal verplaatst worden naar Soemba. De Soembaneezen zoeken hun schimmenrijk in het gebergte in het midden van het eiland gelegen. Van de bewoners van Leti, behoorende tot de Zuidwester-eilanden, vindt men iets dergelijks vermeld als van de Rotineezen. De afgestorvenen gaan hier naar Loeang, een ander eiland van de groep, zooals het heet, omdat van uit dit eiland Leti grootendeels bevolkt is geworden. Alleen dan ook zij, wier voorouders van Loeang herkomstig waren, hebben Loeang tot zielenland. Zij die van Hollandsche afstamming zijn, gaan na het overlijden naar Holland terug, terwijl de zielen van de oorspronkelijke bewoners in het gebergte op het eiland blijven. Loeang dat de dooden van Leti ontvangt, zendt zijn eigen afgestorvenen naar het naburig eilandje Mettrialam, terwijl men op Babber, het westelijk gelegen Wetter, als het zielenland beschouwt. Ook de bewoners van de Timorlaut- en de Kei-eilanden verplaatsen hunne dooden naar naburige eilandjes en wel de eerstgenoemden naar Noesnita, de laatsten naar Baer en Ohimas.

Verlaten wij de Zuid-oostelijke deelen van den Archipel, doch vermelden wij nog, alvorens de meer westelijk wonende stammen te beschouwen, de Noeforeezen en de Alfoeren van de Minahasa. Bij de Noeforeezen bestaat het geloof, dat het zielenland gelegen is in de onderwereld of op den bodem der zee; van de Alfoeren in de Minahasa lezen wij, dat de armen na hun overlijden naar de bosschen gaan „*mange witi talun*" en daar blijven rondzwerven, terwijl de rijken naar *kasendukan*,

---

de ziel naar het zielenland gaat". Aan de hand van Prof. W's bekend „Anismisme" heb ik die punten hier uitgewerkt ingevoegd.

de bovenwereld vertrekken. Van de verschillende Dajaksche stammen verdienen in de eerste plaats de Olo-Ngadjoe's genoemd te worden. Zij stellen zich het zielenland voor als een eiland gelegen in de wolkenzee, *lewu liau* geheeten, waar ieder loon naar werken ontvangt.

Geheel uiteenloopend zijn de beschouwingen omtrent het leven hiernamaals bij de verschillende stammen van de Land-dajaks van Serawak. Van hen heet het, dat de doode een geest wordt, die in de jungle gaat leven of, zooals de heer Chalmers vernam, tot de wolken opstijgt.

Eene andere voorstelling is, dat wanneer een man zijn natuurlijken dood sterft, zijn geest zich in de toppen der boomen gaat ophouden. De Idäan's, die de Noordelijke streken van Borneo bewonen, beschouwen bepaaldelijk de spits van den Kina baloe als hun zielenland. Wat de Zee-Dajaks van Serawak betreft, wij vinden van hen alleen medegedeeld, dat zij het zielenverblijf Sabaja noemen.

De beschouwing van de Bataks en de Niassers omtrent het zielenland komen in hoofdzaak op het voorgaande neder. De Batak stelt zich voor, dat de zielen dergenen, die goed geleefd hebben naar het Westen gaan en dan opstijgen tot de woning der goden, met wie zij vereenigd worden, terwijl die der boosdoeners gedoemd zijn om eeuwig rond te zwerven nu eens belichaamd in verscheurende dieren, dan weder in planten of rotsen. Wat de Niassers betreft, moeten wij eerst mededeelen, dat dezen den mensch twee zielen toekennen, waarvan er eene met de schaduw vereenzelvigd is. Deze nu gaat naar de onderwereld naar het *banua-niha-tou* en leeft daar gelijk de mensch op aarde.

Ten slotte willen wij nog de aandacht vestigen op enkele voorstellingen aangaande het toekomend leven bij de Javanen en Soendaneezen. Bekend is het, dat in de residentie Bantam, in het dal der Tji Oedjong ten Zuid-Oosten van Lebak, hoofdplaats in het gelijknamige district, de Badoej's gevonden worden. Zij zijn echte Soendaneezen, maar die den Islām niet hebben aangenomen. Deze Badoej's nu meenen, dat de zielen der gestorven boozen in de kraters der vulkanen branden, maar dat die der vromen naar de *lemah-bodas*, de witte plek

vertrekken, om daar de zalige rust der voorvaderen te deelen. Ook bij de Mohammedaansche Soendaneezen van het oostelijke van Lebak in Bantam gelegen district Ladjira is dit het geval. Deze beschouwen den Goenoeng-Dangka, een heuvel aan de rechteroever der Tji Berang gelegen, als verblijfplaats van hunne afgestorvenen.

Het is niet alleen bij de Soendaneezen, doch ook bij de Javanen, dat men dergelijke voorstellingen vindt. Volgens sommigen bijv. verhuizen zij, die hunne plichten getrouw hebben vervuld, bij het overlijden naar „het rijk der Zuidzee", dat is dan het Zuiderstrand van Java, waar zij als geesten voortlevende, rijstvelden bebouwen en rijk voorzien zijn van buffels en koeien, en N. B. heerendiensten verrichten voor de grooten en aanzienlijken dezer wereld, bij gelegenheid dat deze reizen door de bosschen, waarin zij zich ophouden. Wie echter in zijn plichten nalatig is geweest, zwerft na zijn dood rusteloos rond, zonder ooit een eigen vast verblijf te vinden.

Wanneer wij het hier aangevoerde nagaan, zien wij dat veelal het geloof bestaat, dat het doodenrijk op aarde zelf gelegen is, terwijl slechts weinige volken eene voorstelling hebben van een verblijf der zielen in de onderwereld of in den hemel [1]).

Op een ander punt hebben wij nog de aandacht te vestigen en wel wanneer de ziel geacht wordt naar het zielenland te gaan. De algemeene voorstelling daaromtrent is, dat dit eerst geschiedt met de begrafenis. Tot zoolang blijft zij op deze aarde ronddolen. Het is dus zaak, den doode zoo spoedig mogelijk te begraven, opdat zijne ziel het zielenland kan binnengaan. Intusschen is de uitvoering van dezen plicht niet zoo gemakkelijk. De ziel toch zet in het hiernamaals haar aardsch bestaan voort. Zij moet dan, als zij daarheen gaat, van alles voorzien worden wat zij daar noodig heeft, als kleederen, wapenen en huisraad, enz. Komt zij zonder deze zaken aan, dan zal zij niet alleen gebrek hebben, doch ook door de andere zielen minachtend worden behandeld. Hoe rijker de ziel bij hare aankomst is, des te meer zal zij in de achting van de andere zielen rijzen en een hoogen rang innemen. Heeft men dus de middelen niet om

1) Wilken, Animisme, blz. 119 vv.

dadelijk het doodenoffer te brengen, dan moet men de begrafenis uitstellen. En dit duurt dikwijls jaren, gedurende welke het lijk wordt bewaard. Hoe dit geschiedt, hebben wij reeds gezien. Heeft men ten laatste het benoodigde voor het doodenoffer bijeen, dan wordt het lijk begraven of verbrand. Alles wat men heeft om mede te geven, wordt bij die gelegenheid geofferd. Dit doet men door wat het lijk wordt medegegeven te verbranden of gebroken met het lijk in het graf te leggen [1]).

1) Wilken, Animisme, dl. I, blz. 42—49.

HOOFDSTUK XIII.

Privaatrecht.

a. ERFRECHT. *b*. ADOPTIE. *c*. POSITIE DER VROUW.

---

a. Erf-recht [1]).

Wij hebben in een voorgaand hoofdstuk de inrichting der familie leeren kennen, gaan wij thans in verband hiermede het erfrecht na.

Ten einde dit goed te begrijpen, moet ik nog even in herinnering brengen, wat ik vroeger omtrent de samenstelling van den stam gezegd heb. Het is toch duidelijk, dat de familie op dezelfde wijze moet zijn samengesteld als de stam, waarvan zij een natuurlijk onderdeel vormt. Gelijk wij zagen, hangt deze af van de twee vormen van huwelijk, van de exogamie en van de endogamie. Bij de exogamie, waarbij de man en de vrouw dan tot twee verschillende families behooren, kan het kind behooren òf tot den stam der moeder of tot dien van den vader. In het eerste geval krijgen wij afstammelingen uitsluitend in de vrouwelijke lijn; in het laatste alleen in de mannelijke. Bij de endogamie zijn de leden van denzelfden stam niet alleen afstammelingen in de mannelijke of vrouwelijke lijn, doch in beide liniën.

Hieromtrent nu enkele bijzonderheden, waarbij men in aan-

---

1) Wilken, Iets over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Mal. ras, Ind. Gids, 1883, dl. I, blz. 656 vlg.

nerking nemen moet, dat wij slechts het meest karakteristieke kunnen vermelden. Beginnen wij hiertoe, met de volken, die de afstamming in de vrouwelijke lijn, het matriarchaat, volgen.

Zooals wij reeds weten, zijn er slechts enkele volken bij wie deze instelling zuiver is bewaard. Zoo o. a. bij de Maleiers van Zuid-Sumatra, bij wie dus de uitsluitende afstamming in de vrouwelijke lijn aan de samenleving ten grondslag ligt. De kinderen van de dochters behooren derhalve tot de familie, die der zoons niet. Door de vrouw plant de familie zich voort, zij is stamhoudster. Een noodwendig uitvloeisel hiervan is, dat de vrouw bij het huwelijk in hare familie, in het gezin waartoe zij behoort, dat is bij hare broeders en zusters blijft. Feitelijk verlaat zij zelfs de woning niet, waarin zij geboren werd en opgroeide. Doch ook de man van zijn kant blijft, gelijk de vrouw, bij het huwelijk in zijne familie, en verlaat evenmin zijne familie-woning. Het huwelijk brengt dus geen samenwonen mede; in werkelijkheid leven man en vrouw dan ook gescheiden. Het echtelijk leven openbaart zich slechts in den vorm van bezoeken, die de man zijne vrouw brengt. Overdag namelijk komt hij bij zijne vrouw, helpt haar bij haren arbeid op de rijstvelden en gebruikt met haar het middagmaal. Zoo althans is het in de wittebroodsweken. Later worden de bezoeken overdag zeldzamer en komt de man nu en dan des avonds in hare woning, waarin hij, als hij een trouw echtgenoot is, tot den volgenden ochtend verblijft. Hetgeen wij dus in het oog te houden hebben, is, dat man en vrouw niet bijeenwonen noch samen één gezin vormen, doch dat ieder in zijne familie, in zijn gezin, bij zijn broeders en zusters blijft, met hen éen gezin uitmaakt. Het gezin bestaat dus niet uit man, vrouw en kinderen, doch uit broeders, zusters en zusterskinderen. Aan het hoofd van dit gezin staat de oudste broeder en ook over de zusterskinderen, als tot het gezin behoorende, oefent hij gezag uit. De oom van moederszijde, de *mamak*, is in zijne rechten en verplichtingen de eigenlijke vader ook over de kinderen zijner zuster, de *kamanakan*.

De vader, als niet tot het gezin behoorende, heeft niets over zijne kinderen te zeggen. Op zijn beurt staat hij evenwel, zoo hij ten minste oudste broeder is, aan het hoofd van het gezin

zijner broeders en zusters en hare kinderen. Na het overlijden van den oudsten broeder wordt de volgende hoofd van het gezin, enz. totdat alle broeders dood zijn. Dan wordt het ontbonden. Elke zuster met hare kinderen vormt dan een nieuw gezin en sterft ook zij dan vormen de kinderen met den oudsten zoon aan het hoofd weder een gezin. Het gezin bestaat dus niet altijd uit broeders, zusters en zusterskinderen, doch soms ook uit de moeder met hare kinderen. Het eerste is echter de normale, het laatste de overgangstoestand. Eigenlijk behoort de vrouw altijd, althans zoo zij getrouwd is en kinderen heeft, tot twee gezinnen, namelijk tot dat van hare broeders en zusters en tot het in wording verkeerend gezin harer kinderen. Doch dit laatste blijft onzelfstandig zoolang het eerste nog bestaat en treedt eerst zelfstandig op, wanneer het door den dood van al de broeders heeft opgehouden te bestaan. Met deze inrichting nu hangt het erfrecht samen. Allereerst moet opgemerkt worden, dat gemeenschap van goederen bij huwelijken tusschen man en vrouw niet bestaat. Uit den aard der zaak kan dit ook niet, daar man en vrouw immers niet één gezin vormen, doch tot twee verschillende gezinnen behooren. De goederen van den man vervallen bij zijn overlijden aan zijne erfgenamen, die der vrouw aan de haren. Erfgenamen nu zijn in de eerste plaats zij die tot het gezin van den erflater behooren. Overlijdt de man, dan erven zijne kinderen niet, daar zij niet tot zijn gezin behooren, doch in de eerste plaats zijn broeders en zusters, en bij onstentenis van dezen de zusterskinderen en wel jongens en meisjes gelijkelijk. Bij overlijden der vrouw erven echter wel hare kinderen, hare zoons en dochters en zoo dezen er niet zijn hare broeders en zusters. Eigenlijk erven alleen de vrouwen hetzij dochters of zusters, want het erfgoed, de harta pusaka, dat niet verdeeld wordt, dient in de eerste plaats tot onderhoud der vrouwelijke leden van het gezin en de mannelijke krijgen alleen iets, indien er wat overblijft. Zeer terecht is hier dus het Sanskritsche pusaka aangewend, dat slechts langzamerhand de beteekenis van erfgoed kreeg. Hetgeen derhalve in het oog gehouden moet worden, is, dat als een logisch gevolg van de geheele matriarchale inrichting van het gezin, de kinderen niet van hunnen

vader erven. Inderdaad wordt door zijn gezin, door zijn broeders en zusters nauwkeurig toegezien, dat van de nalatenschap niets op zijne kinderen overgaat. Zoodra de vader overleden is, spoeden dan ook zijne verwanten, de erfgenamen, zich naar de woning zijner vrouw om de goederen op te eischen, die hier wellicht door den overledene zijn achtergelaten. Alleen door schenking bij zijn leven kan de vader iets voor zijne kinderen doen. Het is evenwel langzamerhand op vele plaatsen gebruik geworden, dat de vader over de helft van zijn vermogen ten behoeve zijner kinderen door schenking kan beschikken. Zulk eene schenking *libah* moet dan nog, om wettig te zijn geschieden ten overstaan van broeders, zusters en getuigen. Wordt deze formaliteit verzuimd, dan is het zeker, dat bij sterfgevallen het geschonkene, tot het geringste incluis wordt teruggevorderd.

Hiermede is het voornaamste gezegd van de inrichting van het gezin en het erfrecht bij de volken, die de exogamie en het matriarchaat, de uitsluitende afkomst in de vrouwelijke lijn in acht nemen. Dit is dus, zooals wij zagen, alleen bij sommige Maleische stammen van Sumatra het geval. Bij de andere volken van den Archipel, die de exogamie volgen, bestaat het patriarchaat, volgt dus het kind den stam van den vader. Dit is o. a. het geval bij de Maleiers van de Palembangsche Bovenlanden, bepaaldelijk bij de Redjangers en bij de Bataks, de Lampongers, de Niassers, de Alfoeren van Boeroe, Ceram, Halmahera enz.

Laat ons bij hen thans de inrichting van het gezin en het erfrecht nagaan. Bij het patriarchaat ligt aan de afstamming uitsluitend de mannelijke lijn ten grondslag. De kinderen van de zoons behooren dus tot de familie, die der dochters niet. Deze behooren tot de familie van haren man. Een noodzakelijk gevolg hiervan is, dat de vrouw bij haar huwelijk uit haren stam treedt en overgaat tot dien van den man; deze uittreding is volkomen. De vrouw wordt met haar huwelijk geheel van haar stamverband, van hare familie losgemaakt; zij gaat voor goed over in de familie van den man en wordt een vreemdelinge voor hare eigene familie. Zoozeer beheerscht deze beschouwing het geheele bewustzijn, dat bij de Bataks bijv. een vader zijne dochter daarop anticipeerende, dat zij

met het huwelijk vanzelf de familie zou verlaten en dus eene vreemde voor hem worden, steeds met *hamu* en nooit met *ko* aanspreekt. *Hamu* is het pers. voornw. de 2de pers. meerv., doch wordt enkelvoudig gebezigd tegenover vrienden, bepaaldelijk niet-stamgenooten. Tegenover verwanten en stamgenooten bezigt men evenwel *ho* [1]). Bij de Redjangers is deze overgang zelfs zoo volkomen, dat de man het recht heeft zijne vrouw het betreden der ouderlijke woning te verbieden. Uit den eigenaardigen naam, dien deze huwelijksvorm bij genoemden stam draagt blijkt dit duidelijk. Men noemt dezen huwelijksvorm *terdjun persuwi*. *Terdjun* = sprong, *persuwi* = wit gevlekt hert, dat, naar men zegt op de bergen leeft, maar een enkele maal naar de vlakte afdaalt. Is dit het geval, dan keert het nimmer tot zijn oude woonplaats terug, doch sterft in zijne nieuwe omgeving. De persuwi die de bergen verlaten heeft om in de vlakte te blijven, werd daarom het beeld van de vrouw, die uit hare familie treedt en overgaat in die van den man, om daarin te blijven tot haren dood.

De vrouw gaat dus bij de volken die de exogamie met het patriarchaat beoefenen bij het huwelijk uit hare familie in die van den man over. Ook na diens dood blijft zij daarvan deel uitmaken en wel bepaaldelijk doordat zij aan een der naaste familieleden van den overledene, in den regel aan diens broeder vervalt. Bij de volken die de exogamie en het patriarchaat hebben, treffen wij als regel aan, dat de vrouw bij het overlijden van haren echtgenoot rechtens en zonder eenigen vorm van huwelijk de echtgenoote wordt van een der hem overlevende broeders, *ganti tikar* = de mat verwisselen, zooals de Maleiers dit noemen.

Dit huwelijk, bekend onder den naam van leviraats-huwelijk, treffen wij aan bij de Bataks, bij wie het bovendien gebruikelijk is, dat de weduwe aan eenen jongeren broeder vervalt wijl, nam een oudere broeder haar, dit als bloedschande zou worden beschouwd, verder bij de Redjangers en de andere Maleische stammen in de Palembangsche Bovenlanden, bij de Lampongers, bij de Niassers, bij de Alfoeren van Ceram,

1) v. d. Tuuk, Tobasche Sprk. blz. 224.

op de Aroe- en Kei-eilanden, bij de Timoreezen en bij de Papoewa's van de Geelvinksbaai. Bij de Lampongers, zooeven genoemd, is dit zelfs zoo sterk, dat er gevallen bekend zijn waarin de verloofde van eenen overledene aan diens broeder overging, omdat de djudjur reeds in haar geheel betaald was en de vader van den knaap al die onkosten niet voor niets wilde gemaakt hebben.

In den regel is het de broeder, die de weduwe van zijn broeder erft, om dit woord eens te gebruiken. Doch niet zelden is het ook de zoon uit een ander huwelijk, die aanspraak op de weduwe maakt, de stiefzoon bijv. op zijne stiefmoeder. Als erfgoed vervalt de vrouw derhalve aan de erfgenamen van den man, die haar natuurlijk zonder bruidschat huwen.

Gevallen van polygamie, als uitvloeisel van het leviraatshuwelijk zijn dan ook niet zeldzaam. Zoo vermeld de Heer v. Hasselt van een hoofd in de Redjang-landen die zeven vrouwen had, waarvan er vijf weduwen van zijn overleden broeder waren.

Het kan dikwijls voorkomen, dat de weduwe op die wijze de echtgenoote wordt van iemand, die nog geheel een kind is. Zoo kwam in de Bataklanden eens eene vrouw bij mij om echtscheiding aan te vragen. Op mijn wedervraag waar haar echtgenoot was, wees zij mij op een knaapje van nog geen negen jaren. Het kind was de broeder van haar overleden man en op die wijze haar echtgenoot geworden.

Prof. Pijnappel oppert de gissing, dat de oorsprong van het leviraats-huwelijk bij de Indiërs moet gezocht worden. Dit behoeft niet. De instelling laat zich volkomen verklaren uit de algeheele uittreding der vrouw uit haren stam. Overigens is zij ook algemeen verbreid. Wij wijzen slechts op de bepaling dienaangaande in de Mozaïsche wet.

Hiermede is in hoofdzaak de inrichting van het erfrecht bij de verschillende volken besproken. Men houde slechts in het oog, dat er verschil bestaat al naarmate de exogamie of de endogamie in acht genomen wordt, en bij de eerste, of deze zich naar het matriarchaat of naar het patriarchaat richt. Er zijn echter nog enkele algemeene opmerkingen omtrent dit punt te maken, waartoe ik thans overga.

Er is een voornaam punt hetwelk ten nauwste met het

erfrecht samenhangt en dat ik tot dusverre niet besprak, namelijk het vermogen dat een voorwerp van erfenis kan worden. Dit kan in het algemeen onderscheiden worden in het vermogen, dat men door aanerving verkregen heeft, het erfgoed dus, in dat hetwelk men zelf verworven heeft, het zelfgewonnen goed. Bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden heet het eerste *harta pusaka*, het laatste *harta pantjarian*. Het woord *pusaka* is het Sanskritsche *pusaka* = tot levensonderhoud verstrekkend. In den Ind. Archipel komt het echter allerwegen voor in de beteekenis van erfgoed en wel als zoodanig erfgoed, dat van ouder tot ouder in de familie is geweest.

Het onderscheid tusschen beide ligt evenwel niet alleen in de wijze waarop zij verkregen worden, doch ook in die waarop men ze bezit.

Het erfgoed, de *harta pusaka*, is veelal communaal bezit van een gezin, dikwijls zelfs van de familie. Bij de meeste volken bestaat toch de gewoonte, dat de erfenis niet verdeeld wordt, doch in het gemeenschappelijk bezit der erfgenamen blijft tengevolge van het sterk uitgedrukte familieleven. Bij sommige volken mag zelfs de erfenis niet verdeeld worden. Zoo bestaat bijv. bij de Maleiers de regel, dat boedelscheiding alleen geoorloofd is aan de erven in den 5den graad *kalimâ kali turun*.

Vooral zijn het de onroerende goederen die onverdeeld blijven, als huizen, gronden, tuinen, vischvijvers, enz. Ook roerende goederen, welke door hunne zeldzaamheid een groote waarde vertegenwoordigen, als: buitengewone wapenen, kleedingstukken, sieraden, muziekinstrumenten, enz. worden zelden verdeeld, doch blijven gemeenschappelijk eigendom. Slechts bij enkele volken vindt men het gebruik om dusdanige erfenissen te verdeelen. Bij de Alfoeren in de Minahasa bijv. bestaat dit, althans in den laatsten tijd, want vroeger werden bij hen evenmin erfenissen gedeeld. Doch als overblijfsel der oude gewoonte vindt men tegenwoordig nog het gebruik om bij verdeeling eener nalatenschap een stuk grond onverdeeld te laten, om den band tusschen de familieleden te onderhouden. Hierop moeten zij dan dikwijls bijeenkomen om te beslissen wiens beurt het is om dit land in gebruik te mogen nemen.

Op het gebruik van de harta pusaka, het erfgoed dus dat gemeenschappelijk bezit is, hebben al de rechthebbenden gelijke aanspraken. Natuurlijk bestaan er bij elk volk bepaalde regelen omtrent dit gebruiken. Zoo worden bijv. landerijen door ieder voor een deel bewerkt als zij van genoegzame uitgestrektheid zijn, anders om beurten.

Eigenaardig en bijzondere vermelding verdient daarom het gebruik van de harta pusaka bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden. Wij zagen vroeger, dat man en vrouw bij het huwelijk niet bijeenkomen om één gezin te vormen, doch dat ieder in zijn gezin blijft. De vrouw is dus verplicht voor haar eigen levensonderhoud en dat van hare kinderen zorg te dragen, zij het dan ook, dat zij hierin door haar man in meerdere of mindere mate wordt bijgestaan. In allen gevalle komt op haar het grootste gedeelte der zorg voor het onderhoud van hare kinderen neder. Zij moet dus daartoe in staat gesteld worden, en hiervoor dient de harta pusaka, met welk beheer, de oudste broêr, het hoofd van het gezin, is belast. Hij verdeelt de sawah's onder de zusters, doch dezen zien scherp toe, dat alles eerlijk gaat.

Is dus het erfgoed gewoonlijk het gemeenschappelijk bezit van één gezin of éëne familie, het zelfgewonnen goed, de harta pantjarian is individueele eigendom. Tot dit zelfgewonnen goed behoort allereerst datgene, wat gedurende het huwelijk wordt verworven.

Bij de volken, die de exogamie en het matriarchaat volgen, zooals bij de Maleiers, bestaat geene gemeenschap van goederen. Wat door den man uitsluitend verworven wordt, is ook zijn uitsluitend eigendom. Zoo ook is datgene, wat de vrouw uitsluitend vergaart haar persoonlijk bezit. Wat evenwel door beiden in gemeenschap wordt verkregen, wordt geacht voor de eene helft den man voor de andere helft der vrouw toe te behooren. Zulke goederen heeten *harta suarang*.

Ook bij de volken, die de endogamie volgen, geldt deze regel. Alleen bij sommige Alfoersche stammen behoort, althans volgens de Clercq, het gemeenschappelijk verkregen goed voor een derde aan de vrouw en twee derden aan den man.

Geheel anders is het bij de volken die de exogamie en het

patriarchaat beoefenen. De vrouw is, zooals wij zagen, bij hen geen persoon, doch een zaak, niets meer dan de eigendom van haar man. Het spreekt van zelf, dat wat zij in het huwelijk verwerft, hetzij alleen, hetzij gemeenschappelijk met haar man, ook alles eigendom van den laatsten is.

b. Adoptie.

Bij eenige volken is het gebruikelijk kinderen aan te nemen, wat o. a. bij de Alfoeren van de Minahasa voorkomt. Het adopteeren heet in het Toumboeloesch *makioki* = iemand tot kind doen zijn en geschiedt eenvoudig door eene verklaring in dien zin in het bijzijn van twee getuigen. Soms, althans bij de heidenen, bekrachtigt men deze daad nog door een offer. Zelden woont het aangenomen kind bij zijne ouders in, doch het treedt in alle rechten en verplichtingen van een eigen kind. Het moet bijv. van tijd tot tijd zijn aangenomen ouders helpen, in tijd van nood hen naar krachten ondersteunen en bij sterfgevallen de onkosten helpen dragen. Aan den anderen kant heeft het dezelfde rechten als een eigen kind, is dus mede-erfgenaam. Het deelt dan ook gelijk met de eigen kinderen op en bij ontstentenis van dezen erven de aangenomen kinderen alles, al heeft de overledene ook vele broeders en zusters.

Behalve bij de genoemde Alfoeren bestaat de adoptie bij de Dajaks. Het aannemen van kinderen heet hier *mambai*; grondwoord *ambai* = aannemen; een aangenomen kind *anak ambai*. Dit gebruik is bij hen zelfs zeer algemeen. Volgens Hardeland zijn er personen, die wel een dozijn aangenomen kinderen hebben, die evenwel ook hier niet bij hen, die ze aannam, inwonen. De adoptie geschiedt hier, doordat men van den persoon, die adopteert en van hem of van haar, die geadopteerd wordt, een weinig bloed neemt, dit op een sirihpruim druppelt en deze beiden aanbiedt. Dit bloed wordt bij mannen van den linkerschouder, bij vrouwen uit de linkerborst genomen. Ook bij de Lampongs bestaat de adoptie benevens op Bali en in de Stille Zuidzee.

c. Positie der vrouw.

Zooals wij zooeven aantoonden gaat daar, waar de exogamie met het patriarchaat bestaat, de vrouw bij haar huwelijk van

hare familie voor goed over in die van den man. Hetgeen wij nu allereerst na te gaan hebben, is hoedanig de vrouw dan in de familie van den man komt en welke plaats zij daar inneemt. Bij de Romeinen was dit, zooals wij weten, die eener aangenomen dochter. In familiam viri transibat, filiaeque locum obstinebat.

Ten einde dit in den Ind. Archipel na te gaan, hebben wij te letten op de instelling van den bruidschat, die, zooals wij dit in het vorige hoofdstuk zagen, hoewel oorspronkelijk geen koopsom zijnde, dit later toch geworden is. Duidelijk blijkt dit o. a. uit de benaming *tinuhor* = koopsel, die de Batak aan zijn vrouw geeft. Evengoed nu als bij de Bataks heerscht bij andere volken, die de exogamie en het patriarchaat volgen, de beschouwing, dat het huwelijk een koop is, dat de bruid tegen betaling van den bruidschat van hare ouders gekocht wordt. Hij maakt haar dus geheel los van hare familie, zoodra hij in zijn geheel is afgedaan. De vrouw is dan een gekochte zaak en hiermede is haar plaats in het gezin tevens bepaald. Zij wordt niet zoozeer een lid dan wel eene bezitting van deze, meer bepaaldelijk van den man. Houden wij dit nu in het oog, dan kan het erfrecht duidelijk zijn. Bestemd om van hare familie losgemaakt te worden of reeds daaruitgetreden, spreekt het van zelf, dat zij niet meer in de rechten van hare familie kan deelen en wel in de eerste plaats van hare adscendenten, met name van haren vader, wien zij vreemd geworden is, niet kan erven. Als echtgenoote erft zij evenmin van haar man als die komt te sterven. Integendeel, daar zij een deel uitmaakt van zijne bezittingen, behoort zij zelf tot de erfenis. Het leviraats-huwelijk is derhalve niets anders dan dat de vrouw als een zaak geërfd wordt door de broeders of andere verwanten van de overledene. Als regel ziet men dus, dat in een gezin de dochters niet van hunnen vader erven noch de vrouw van haren man erft, doch dat de zoons en verdere afstammelingen in de mannelijke lijn, de agnaten, dat alleen doen. Aldus vinden wij het geconstateerd bij de Bataks, bij de Lampongers, bij de Redjangers, bij de Alfoeren van Boeroe en van Halmahera, dus bij volken, die alle de exogamie met het patriarchaat beoefenen.

Hiermede is het voornaamste gezegd omtrent het erfrecht

bij die volken welke genoemde huwelijksinrichting volgen. Ik wil evenwel nog even in herinnering brengen, hoe bij deze volken naast het patriarchaat, hoewel slechts bij uitzondering, ook het matriarchaat voorkomt, bekend als *ambil anak*. Primitief was dit een uitvloeisel der echtelooze gemeenschap in den voortijd toen het kind de moeder volgde en tot het gezin der moeder behooren bleef. Zoo ook bleef de vrouw bij hare familie. Naast het patriarchaat voorkomende kreeg het ook een geheel andere beteekenis. In de eerste plaats verdween de bruidschat. Immers deze had langzamerhand het karakter van een koopprijs ter losmaking der vrouw van hare familie aangenomen. Waar dus de vrouw in de familie bleef, was hij overbodig.

Wij kunnen daarom dan ook verder gaan en zelfs zeggen, dat het matriarchaat juist naast het patriarchaat is blijven bestaan, dewijl zij, die geen bruidschat betalen konden, aan dit matriarchale huwelijk van zelf de voorkeur bleven geven.

Gaan wij nu over tot de volken, die de endogamie in acht nemen. Hierbij behooren man en vrouw, tot denzelfden stam. Als leden van dezen krijgen wij dus niet alleen afstammelingen in mannelijke of vrouwelijke lijn, doch in deze beide. Twee volken zijn er die meer bepaaldelijk deze inrichting van den stam hebben, zooals wij zagen de Dajaks en de Alfoeren van de Minahasa. Bij de endogamie ligt de afstamming aan de mannelijke en vrouwelljke lijn beide ten grondslag. De kinderen van zoons, zoowel als die van dochters behooren hierbij dus tot de familie. Met het huwelijk wordt dus de man van zelf lid van de familie zijner vrouw, terwijl omgekeerd hetzelfde plaats heeft. Schwaner getuigt uitdrukkelijk, dat het onverschillig is, of de man bij zijne vrouw, dan wel deze bij haren man komt inwonen, alhoewel gewoonlijk de man bij zijne schoonouders zijn intrek neemt. Hetzelfde vinden wij bij de Ot Danoms en bij de Dajaks der Westerafdeeling en bij die in Serawak. Slechts enkele uitzonderingen bestaan er op dezen regel. Alleen wanneer de bruid deel uitmaakt van een zeer talrijk gezin of wanneer de bruidegom de eenige steun zijner ouders is, volgt de vrouw den man in zijne woning. Iets dergelijks vindt men ook op Bima.

Bij de Alfoeren van de Minahasa komt daarentegen de vrouw bij haren schoonvader inwonen. Doch of de man bij de vrouw komt inwonen of wel dat het tegenovergestelde gebruikelijk is, dit heeft bij de endogomie, daar beiden van denzelfden stam zijn, op de verwantschap geen invloed. De kinderen zijn gelijkelijk verwant aan den vader en aan de moeder. Het gezin is hier dus, evenals bij ons, samengesteld uit vader, moeder en kinderen. Op het erfrecht is dit natuurlijk van invloed. Allereerst moet ik opmerken, dat gemeenschap van goederen tusschen de echtgenooten noch bij de Dajaks noch bij deze Alfoeren bestaat. Op zich zelf is er natuurlijk niets wat zich daarentegen verzetten zou, gelijk dit bijv. bij de Menangkabauwsche Maleiers het geval is, waar man en vrouw tot verschillende gezinnen behooren. Doch wat de reden ook zij, het bestaat niet. Bij overlijden vervallen de goederen van den man aan zijne erfgenamen en die van de vrouw aan de hare. Erfgenamen in dit geval zijn de kinderen, zoowel de zonen als de dochters in gelijke mate en bij ontstentenis van dezen de naaste verwanten in de zijlinie. De inrichting van het gezin, en het erfrecht komt dus bij volken, die de endogamie beoefenen geheel overeen met die van Westersche volken.

HOOFDSTUK XIV.

Publiek-recht.

a. STAMVERBAND. *b.* HOOFDEN. *c.* INKOMSTEN DER HOOFDEN. *d.* VERBONDEN VAN ONDERLING HULPBETOON.

---

a. Stamverband.

Wij hebben nu de voornaamste gebruiken en instellingen nagegaan, die tot het private leven van den inlander behooren, het privaatrecht als men het zoo noemen wil, behandeld. Wij gaan daarom thans over tot de behandeling van hetgeen tot het publieke leven behoort, het publiek-recht dus, de inrichting van den staat en het bestuur. Het spreekt vanzelf, dat de inrichting van het bestuur bij de volken welke direct aan ons onderworpen zijn, geheel anders moet wezen, dan bij die volken welke geheel of grootendeels buiten ons gezag staan. Toch hebben wij, overal waar wij kwamen, grootendeels de bestaande toestanden tot grondslag genomen bij de inrichting van het bestuur. Wij zullen slechts het meest karakteristieke aantoonen in de inrichting van de maatschappij en het bestuur bij de volken, die niet onder ons gezag staan. Bij de behandeling van het huwelijk hebben wij gezien, dat het volk verdeeld is in stammen of geslachten, *suku*, *buwai* of *kabuwajan*, *marga*, *fenna*, *efan*, *tofo*, enz. geheeten. Elke stam heeft een afzonderlijk grondgebied, vormt een afgesloten geheel, en de leden wonen, waar het sedentaire leven reeds bestaat, in een dorp vereenigd bijeen. Wij zagen evenwel reeds vroeger, dat de dorpen steeds de neiging hebben om bij toeneming der bevolking

zich te splitsen. Wanneer gebrek aan bouwland begint te ontstaan en nieuwe ontginningen noodzakelijk worden en de daarvoor bruikbare velden te ver van de kom der gemeente verwijderd zijn, zendt het dorp eene volksplanting uit, die zich binnen het gebied van het dorp nederzettende, daar een gehucht of buurt vormt, welke een geheel met het moederdorp blijft uitmaken, wat rechten en verplichtingen betreft met het moederdorp verbonden, *bàtali*, blijft [1]). Hiervoor vinden wij bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden de namen *kota* en *tarataq*, in de Palembangsche bovenlanden *dusun* en *talang*, bij de Bataks *huta* en *pagaran*, bij de Lampongers *tiu* en *umbul*, op Java *desâ* ng., *dusun* kr. en *ḍukuh*.

Om te resumeeren dus: het volk is verdeeld in een aantal stammen, die ieder een eigen grondgebied hebben, zoodat het land even zoovele afdeelingen of districten telt als er stammen zijn. Elk stamgebied of district bestaat dus òf uit meerdere dorpen òf uit slechts één dorp. In het eerste geval is een daarvan het moederdorp, en zijn de andere nederzettingen, die in den loop der tijden van het moederdorp zijn uitgegaan, doch daarmede verbonden zijn gebleven [1]).

Primitief werd dus elke kampong of elk moederdorp met hare nederzetting door slechts één stam bewoond. In den loop der tijden zijn echter langzamerhand, door verhuizingen en op andere wijze in het gebied van den eenen stam lieden van een anderen stam gekomen en omgekeerd. Vooral daar waar de exogamie bestaat moet dit gebeurd zijn. Neem twee stammen A en B tusschen wien het jus connubii bestaat en het wordt duidelijk, dat door die wederzijdsche huwelijkssluitingen emigraties van den eenen stam naar den anderen hebben plaats gehad. Zoo o. a. zijn bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden in elk dorp meerdere *suku's* vertegenwoordigd en zoo innig vermengd, dat men niet meer kan nagaan, welke van de suku's oorspronkelijk het dorp heeft bewoond. De suku's zijn dan ook hier door het geheele land verspreid. In elk dorp wonen zij, die tot dezelfde suku behooren gemeenschappelijk in één wijk. Evenzoo is het bij de Bataks; ook hier is de

1) Zie wat de Lampongs betreft, Resumé onderzoek grondbezit folio 94.

marga door het geheele land verspreid. Toch is de vermenging der stammen hier niet zooals bij de Maleiers. In elk dorp *huta* vindt men normaal slechts twee marga's. Een daarvan draagt den naam *bajo-bajo* = vreemdeling, gast, ten bewijze dat zij niet oorspronkelijk in het dorp te huis behoort, doch er later ingekomen is. Hier vinden wij ook eene bevestiging van het zooeven opgemerkte, dat de verhuizingen vooral moeten hebben plaats gehad tusschen twee stammen, die onderling door het jus connubii, d. i. het recht van wederzijdsche huwelijksverbintenissen te mogen sluiten, waren verbonden. Het jus connubii zal in de eerste plaats zich gevormd hebben tusschen twee aangrenzende stammen. Het spreekt van zelf, dat emigraties tusschen die stammen over en weder moeten hebben plaats gehad, die, daar zij tot het sluiten van huwelijken bevorderlijk waren, ook aangemoedigd zullen zijn geworden. Zoo moet dan naast den stam, die het dorp oorspronkelijk bewoonde, nog een andere stam gekomen zijn, de *bajo-bajo*. Is deze gissing juist, dan moeten ook werkelijk tusschen twee aangrenzende streken de hoofdmarga in de eene *bajo-bajo* zijn in de andere en omgekeerd. Dit nu vinden wij bevestigd in Ankola en Sipirok, Arahab en Sinagar, in Groot- en Klein-Mandaïling, Nasoetian en Loebis. Deze drie stammen trouwen bij voorkeur met elkaar. Er zijn behalve de *bajo-bajo* ook nog leden van andere vreemde marga's. In elk dorp of district zien wij dus op deze wijze bij verschillende volken twee of meer stammen gevestigd. Bij andere volken daarentegen hebben de stammen zich niet zoo zeer door verhuizingen vermengd en zien wij daar ook elk dorp, elk district door slechts één stam bewoond, bijv. in de Lampongsche districten. Alsdan wordt de moederkampong *tiu* met hare nederzettingen *umbul* door slechts een stam bewoond [1]). Zoo ook op Nias en bij de Alfoeren van Boeroe. Regel is dit zelfs bij de endogamie, als voorbeeld dienen hiervoor de Alfoeren van de Minahasa.

De maatschappij hebben wij ons dus voor te stellen als een dorp met zijn grondgebied, bewoond hetzij door één stam, hetzij door twee of meer stammen. Elk dorp met zijn gebied

1) Resumé als voren, folio 94.

vormt op die wijze een staat op zich zelf met zijn eigen hoofden, zijn eigen bestuur. Gaan wij dit bestuur nu na.

Van een eigenlijk bestuur is bij enkele volken van den Archipel, die nog buiten Europeeschen of vreemden invloed gebleven zijn in het geheel geen sprake. De sociologie leert, dat de mensch aanvankelijk buiten alle gezag moet hebben geleefd, dat van een eigenlijk bestuur, een centraal gezag, geen kwestie was. Elke familie stond alleen onder het toezicht van een oudste. Zoo ook moet dit in den Indischen Archipel geweest zijn.

b. Hoofden.

De eerste en de oudste hoofden moeten allen familiehoofden zijn geweest. Vroeger zagen wij reeds, dat de leden van eene familie in den regel gemeenschappélijk hetzelfde huis bewonen en dat over zulk een familiehuis een oudste staat, die dan niet direct gezag uitoefent, doch alleen de vertegenwoordiger is van de familie, de persoon, wiens tusschenkomst men bij voorkomende geschillen inroept, maar die daarbuiten het niet wagen zou bevelen te geven, daar deze in het gunstigste geval toch niet zouden opgevolgd worden. Dat deze familiehoofden alleen oudsten zijn, duidt ook hun naam aan. Bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden heeten zij *tunggani*, doch veelal *tuwa* (tuwă) *rumah*. Bij de Bataks *natobang*. Bij de Olo Ngadjoe-dajaks *bakas huma* (bakas = oudste) en bij de Ot-Danom *amai* = vader, bij de Alfoeren van de Minahasa *pahendon tuwa* [1]), bij de Soembanezen *ama bokal* [2]). In den beginne waren deze familiehoofden of oudsten, de eenige hoofden. Een dorp telde derhalve evenveel hoofden als gezinnen. Een opperhoofd, dat boven allen stond, was niet bekend. Men leefde in dit opzicht dus buiten alle gezag. Dit nu vindt men thans nog bij enkele volken o. a. de Dajaks, die niet onder ons direkt gezag staan. Eigenlijke hoofden hebben deze Dajaks niet, doch alleen oudsten, familiehoofden, en wel zooveel als er families zijn. Van een centraal gezag is hier geen sprake, alleen in tijden van gevaar

1) Graafland, de Minahassa, dl. I, bl. 94.
2) De Hollander, Land- en Volkenkunde, dl. II, blz. 695.

en oorlog wordt een algemeene aanvoerder gekozen, waartoe men dan den moedigste neemt. Aan hem zijn allen dan onvoorwaardelijk gehoorzaamheid schuldig, doch zijn gezag duurt gewoonlijk niet langer, dan tot het einde van den strijd [1]. Een dergelijken toestand vinden wij bij enkele Papoewa-stammen op Nieuw Guinea [2], bij de Koeboes op Sumatra en bij de Savoeneezen [3].

Bij hoogere ontwikkeling treedt echter nooit een familiehoofd maar een gemeenschappelijk dorpshoofd op. Hoe deze waardigheid zich ontwikkeld heeft, laat zich dadelijk verklaren. Wij zagen reeds hoe bij de Dajaks in tijden van oorlog een algemeene aanvoerder gekozen wordt, wien men onbepaald gehoorzaamt, doch die na afloop van den krijg zijn gezag verliest. Toch gebeurt het wel eens, dat, bijv. bij de Dajaks, zulk een legeraanvoerder, na eenige malen aan het hoofd te hebben gestaan van een krijgstocht, ook na den oorlog, dus in vredestijd veel invloed blijft uitoefenen. Ook bij andere volken van den Archipel moet oorspronkelijk een dergelijke toestand bestaan hebben. Er werden eerst algemeene legeraanvoerders gekozen bij een oorlog, dezen behielden ook in vredestijd eenig gezag en langzamerhand werd het regel den persoon, die bestemd was om in den oorlog als aanvoerder op te treden, in vredestijd als permanenten leider te beschouwen. De eerste werkelijke hoofden met centraal gezag bekleed, waren dus oorspronkelijk legeraanvoerders, die langzamerhand ook eenig politiek gezag in vredestijd verkregen. Dat dit werkelijk zoo geweest is, blijkt voldoende daaruit, dat bij de meeste volken van den Archipel het gezag der hoofden in vredestijd veel geringer is dan in den oorlog. Van vele volken wordt dit uitdrukkelijk verzekerd. Zoo van de Bataks in de Tobalanden, van de Niassers en Mentawei-eilanders. Sterker nog is dit op de Aroe-eilanden, waar ieder gehouden is, den aanvoerder op straffe des doods te gehoorzamen. De hoofden staan evenwel niet alleen. Naast hen blijven nog steeds de oudsten der

1) Perelaer, o. c., blz. 137.
2) v. Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, bl. 89—90.
3) Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen., dl. XIX, blz. 324 vv.

familie bestaan en met hen het geheele volk, dat de hoofden in gewichtige gevallen te raadplegen hebben. Geen beschikking mag worden genomen zonder toestemming der oudsten en met instemming van het geheele volk. In het wezen der zaak is dit bestuur dus niet eenhoofdig, doch veelhoofdig, het is niet monarchaal maar democratisch. Het hoofd, *de radja*, is in de volksvergadering slechts de primus inter pares. Deze volksvergaderingen worden gehouden in de gemeentehuizen, opene huizen bij de Maleiers *balei*, Dajaksch *balai*, op Ceram *baleo*, bij de Bataks *sopo* geheeten. In buitengewone gevallen worden zij in de open lucht gehouden, wat op Nias altijd plaats heeft.

Ieder mannelijk ingezetene, hoofd van een gezin, heeft het recht van medepraten en is stemgerechtigd. Algemeen gesproken zijn de volken van den Archipel goede sprekers en niet van redenaarstalenten misdeeld. De Bataks staan in dit opzicht bovenaan. Van jongs af oefenen zij zich in het spreken, en het is geene zeldzaamheid, dat twee Bataks om den tijd van een marsch te korten, met elkander disputeeren en elkander trachten vast te praten. Uren achtereen kunnen zij dikwijls spreken, zonder een oogenblik uit te scheiden of naar hunne woorden te zoeken. Trouwens het lange redeneeren is bij alle inlanders gewild en doet hen voortdurend in herhalingen en uitweidingen vervallen [2]). Doch hoe het ook zij, die aangeboren zucht tot lange betoogen komt den inlander zeer te stade bij zijn parlementairen regeeringsvorm. Hij die het beste spreken kan, is het meest gezien en zijn stem legt ook het meeste gewicht in de schaal. Bij sommige volken kenmerken die redevoeringen zich door groote deftigheid en kalmte, bij andere daarentegen geraakt de spreker zoo in vuur, dat zijn rede niet meer uitgesproken, doch uitgeschreeuwd wordt. Twee volken vormen in dit opzicht een zonderling contrast, de Maleiers en de Bataks. De Maleier laat zich nimmer door zijn opwellingen vervoeren, de Batak daarentegen gilt zijn vertoog hevig gesticuleerende ten einde. Op een Bataksche volksvergadering kan het

---

1) v. Rosenberg, Verslag o. c., blz. 94.

2) Hoofdstuk VII, blz. 179. — Vergelijk ook Reise der Novarra, Anthropologischer Theil, III, blz. 42—43, — de Hollander o. c. dl. I, blz. 738. v. Rosenberg o. c. blz. 94.

dan ook vrij onstuimig toegaan. Doch genoeg over het karakter der volksvergaderingen.

Een voorstel, op zulk eene vergadering behandeld, is natuurlijk van kracht, zoodra de meerderheid ten gunste daarvan heeft gestemd. Niet zelden zijn er ook onder de stemmers onwilligen; deze tracht men dan door goede woorden of verwijtingen tot toegeven te brengen.

Elk dorp, wij zagen dit zooeven, vormt dus een staat. Wij zagen vroeger hoe dorpen de neiging hebben om zich te splitsen, bijv. wanneer er gebrek aan bouwland begint te ontstaan en daardoor nieuwe ontginningen noodig worden.

Zulk eene nederzetting blijft afhankelijk van het moederdorp, vormt met dit een staatkundig geheel. Aanvankelijk bleef zulk eene nederzetting dan ook onder het onmiddellijk gezag van den radja der moederkampong, totdat, door het toonemen der bevolking, de noodzakelijkheid geboren werd om plaatselijk een afzonderlijk bestuur in te voeren, waarvoor dan de naaste bloedverwant van den radja werd aangewezen. Dit hoofd bleef echter afhankelijk en ondergeschikt aan dat van de moederkampong, in dien zin te verstaan, dat het geheel eene federatie vormde.

Wij hebben dus het volgende samenstel van hoofden.

1. Het hoofd van het moederdorp en al de nederzettingen, die daarvan uitgingen.
2. De hoofden dier nederzettingen.
3. De familie-hoofden, die geen gezag, doch slechts een protectoraat uitoefenen.

Dit zullen wij thans met een enkel voorbeeld toelichten en kiezen daarvoor de Bataks, vóór onze vestiging in hun gebied.

Het dorp heet hier *huta*, de nederzetting *pagaran*. Aan het hoofd der *huta* staat een radja, die, bij de Zuidelijke Bataks den titel van *pamusunan* voert en tevens het hoofd is van al de nederzettingen. Aan de spits van iedere pagaran staat een hoofd met den titel van *panusuk*. De huta met hare pangarans vertegenwoordigt, zooals wij reeds zagen, twee marga's (stammen) de hoofdmarga en de marga bajo bajo. Natuurlijk zijn de pamusunan's zoowel als de panusuk's van de hoofdmarga. Verder heeft men de oudsten der familiën, personen die slechts

een protectoraat over de leden der familie uitoefenen. Dit zijn de *natobangs*. Deze staan zoowel over de hoofdmarga als over de bajo bajo. De natobang bajo bajo, kortweg bajo bajo genoemd, verdient in zooverre afzonderlijke vermelding, wijl hij meer dan zijne collega's de rechterhand van den radja is. Overigens staat hij geheel gelijk met hen.

In Mandaïling is er nog eene categorie van hoofden, die hier vermeld behooren te worden. Over de pangaran staat aldaar een *panusuk*. Niet zelden gebeurde het, dat eene pagaran zoozeer in grootte toenam, dat daaruit nieuwe nederzettingen ontstonden. Deze kregen dan in sommige gevallen eigen hoofden, welke ondergeschikt aan het hoofd der moederpagaran bleven, zij droegen niet langer den naam *panusuk* doch voerden dien van *dja ihutan; dja* = *radja* = hoofd, *ihutan* = aanvoerder.

Het hierboven medegedeelde geldt, met eenige wijzigingen voor bijna alle volken van den Archipel. Het dorp met de daarvan uitgezonden nederzettingen vormt een staat. Aan het hoofd van het geheel staat een radja en over elk der nederzettingen een hoofd ondergeschikt aan den eersten. Deze hoofden handelen in overeenstemming met de oudsten der familiën.

Min of meer eene uitzondering hierop maken evenwel de Maleiers der Padangsche Bovenlanden. Wel vormt hier elke kota met zijn tarataq's (nĕgĕri geheeten) een staat, doch geen radja, zooals dit bij andere volken het geval is, staat hiervan aan het hoofd. Het bestuur daarover is geheel anders ingericht. Bij deze Maleiers, gelijk wij reeds weten, woont niet elke stam *suku* afzonderlijk, doch alle stammen in elke nĕgĕri door elkaar, zoodat ieder dorp een aantal stammen vertegenwoordigt.

Aan het hoofd van elke suku in het dorp vertegenwoordigd staat een *pĕnghulu suku* (pĕnghulu, van hulu = spits), die met de hoogste macht is bekleed, alle aangelegenheden regelt en alle geschillen tusschen de verschillende suku's ontstaan, beslecht. Zijn gezag is echter niet absoluut, want ook hier heeft hij de hoofden der familiën naast zich. De leden der familie bewonen gezamenlijk hetzelfde huis onder hun eigen hoofd. Wordt zij te talrijk, dan splitst zij zich en het afgescheiden gedeelte, betrekt eene nieuwe woning, de bewoners daarvan vormen eene nieuwe *kampuĕng*. Hierover staat dan

weder de penghulu kampuëng, ondergeschikt aan de penghulu der oudste familie, de penghulu putjuwq. De gezamenlijke penghulu's der suku's vormen het bestuur der nĕgĕri. In raad, *rapat˚ penghulu*, vereenigd, behandelen zij alle zaken, die de geheele nĕgĕri betreffen en vereffenen die geschillen, welke niet door de hoofden der suku's afzonderlijk kunnen worden afgedaan [1]).

Bij de Maleiers bestaat dus geen eenhoofdig bestuur, de nĕgĕri heeft het karakter van een federatie of bondgenootschappelijke republiek. Elders staat boven ieder dorp één hoofd, zij het dan ook dat hij niet eigenmachtig regeeren kan, doch den volkswil te raadplegen heeft.

Hiermede hebben wij de hoofden afgehandeld. Laat ons thans nagaan, waaraan zij hun mandaat ontleenen en hoedanig zij aan het bestuur komen. Indien wij in het oog houden op welke wijze zich het koningschap ontwikkeld heeft, blijkt aanstonds, dat de hoofden hunne waardigheid aan den wil van het volk dankten. Aanvankelijk waren zij legeraanvoerders, die oorspronkelijk gekozen werden voor één bepaalden veldtocht, zooals dit nog bij de Dajaks het geval is, en later voor hun leven. Na hun overlijden moest dus steeds een ander als hoofd gekozen worden; in welke keuze men natuurlijk geheel vrij was. Erfelijke waardigheid was dus aanvankelijk onbekend.

Dit is nog bij enkele volken van den Archipel het geval. Toch is het koningschap ook aldaar reeds op weg om erfelijk te worden. Bij eenige volken, bijv. bij de Mentawei-eilanders is de keuze wel geheel vrij en kan dus de waardigheid op dezen of genen, onverschillig wien overgaan. Toch komt evenwel bij een verkiezing de oudste zoon allereerst in aanmerking. Zoo is het ook bij de Loeboes en bij de Dajaks [2]). Andere stammen gingen zelfs nog een stap verder; het koningschap werd, hoewel electief, reeds erfelijk. De keuze toch moest geschieden uit die personen, die door hunne afkomst den overledene het naast bestaan, waarbij als regel geldt, dat van het kiezen van den naasten bloedverwant niet mag worden afgeweken, tenzij om

1) v. Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 184 vv.

2) Ind. Archief, dl. I, 1849, blz. 462.

geldige redenen. Het is dus niet zoozeer eene eigenlijke verkiezing, doch meer eene beraadslaging of er geene bezwaren bestaan, dat de door geboorte aangewezen opvolger de betrekking aanvaardt. Eenige voorbeelden tot toelichting.

Bij de Alfoeren van Boeroe geschiedt de opvolging in staatsbetrekkingen bij keuze uit de naaste bloedverwanten. Van de Maleiers der Padangsche Bovenlanden zegt Verkerk Pistorius dat, hoewel de waardigheid erfelijk is, toch nog altijd, voor dat iemand tot hoofd aangesteld wordt, eene beraadslaging plaats heeft, of er geene redenen van overwegenden aard zijn, die zich tegen zijn benoeming verzetten. Is dat het geval, dan wordt de aangewezen persoon voorbij gegaan en een ander gekozen, die na hem de meeste aanspraken heeft op die waardigheid.

Hetzelfde treft men bij de Bataks aan. De ambtsbetrekkingen zijn ook hier erfelijk in zooverre, dat zij van vader op zoon of naasten bloedverwant overgegaan en electief voor zooverre, dat der gemeente de keus wordt gelaten tusschen diens zoons en bloedverwanten. Bij ontstentenis of onwaardigheid dezer alleen kan het gezag overgaan in een anderen tak van hetzelfde geslacht, echter in geen ander. Wanneer een hoofd geen zoons nalaat maar wel eenige broeders, dan komt die broeder het eerst voor de keuze in aanmerking, die de weduwe van den overledene tot vrouw neemt. Hetzelfde vindt men op Nias. In sommige streken bepaalt de vader wie zijner zoons hem zal opvolgen. Deze moet dan zijn laatsten ademtocht opvangen, doch heeft, vóór hij de betrekking mag aanvaarden, de toestemming des volks noodig [1]). Doch genoeg. Bij de meeste volken geldt deze regeling: het koningschap krijgt men niet alleen door recht van geboorte, doch ook krachtens den wil van het volk in zooverre dat dit laatste aanwijzing doet van hem die de opengevallen plaats behoort in te nemen, waarbij echter in aanmerking genomen wordt, dat hij, die de meeste rechten heeft, zonder geldige redenen niet mag worden voorbijgegaan.

De vraag is nu, wie de personen zijn, die den overledene het naast bestaan en dus gerechtigd zijn hem op te volgen. Bij de

1) v. Rosenberg, Nias, blz. 86 en 94.

volken, die met de exogamie de patriarchale inrichting van het gezin volgen, zijn dit natuurlijk uitsluitend de afstammelingen in de mannelijke lijn, de zoons, zoons broeders, broeders zoons, enz. Dit is dan ook bij de Bataks het geval en moest regel zijn bij de volken, die dezelfde familieinrichting bezitten als zij, dus bijv. de Lampongers, de Niassers, de Alfoeren van Boeroe enz. Geheel anders is dit evenwel bij de volken, die de exogamie met het matriarchaat volgen. Bij hen gaat de waardigheid uitsluitend in de vrouwelijke lijn over op broêrs, zusters zoons, zusters dochters enz. Natuurlijk is dit dus bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden het geval. Gewoonlijk is het de kamanakan, die op den mamak volgt m. a. w. de oudste zoon van de oudste zuster. Bij de volken, die de endogamie hebben zooals de Alfoeren van de Minahasa (de Dajaks komen hier niet in aanmerking, daar bij hen het koningschap niet ontwikkeld is), erft de waardigheid zoowel in mannelijke als vrouwelijke lijn over, doch de mannelijke afstammelingen gaan voor.

c. Inkomsten der hoofden.

De hoofden genieten oorspronkelijk geen directe inkomsten in geld. Dit kan natuurlijk geen verwondering baren daar in primitieve maatschappijen het begrip opbrengen eener belasting in geld geheel ontbreekt. Staatsfondsen waaruit de hoofden bezoldigd kunnen worden zijn niet aanwezig. Zij hebben evenwel andere inkomsten. Bijna overal in den Archipel hebben zij aanspraak op de hulp hunner onderdanen bij het bouwen hunner huizen, het bewerken hunner velden, enz. Die regeling bestaat nog daar, waar onze invloed er geen einde aan heeft gemaakt.

Bij de Bataks bijv. hadden de hoofden vroeger aanspraak op de hulp hunner bevolking bij het bewerken hunner rijstvelden en dit wel driemaal per jaar, als bij het planten, wieden en snijden, telkens gedurende een dag. Ook hadden zij recht op deze hulp bij het bouwen hunner huizen althans voor zooverre dit den aankap van het benoodigde hout en het aanvoeren der dakbedekking betrof. Deze beide dienstpresentaties

worden samengevat onder de benaming *adat martolung*. Hetzelfde gebruik bestond ook bij de Alfoeren van de Minahasa alwaar het *wemendu* heette van het grondwoord *wendu*, *mahawendu* werkw. = arbeiden, *wemenda* = betaling met arbeid. Bij de Alfoeren van Boeroe bestaat deze instelling nog heden ten dage.

Behalve deze diensten, die de bevolking ten behoeve van de hoofden te praesteeren heeft, hebben dezen nog andere inkomsten, die echter niet zoo algemeen zijn. De voornaamste daarvan dienen hier nog vermeld te worden. De hoofden zijn uit den aard hunner betrekking belast met de rechtspleging en als zoodanig hebben zij aandeel in de boeten, die als straf worden opgelegd. Deze bate is niet onaanzienlijk, als men bedenkt dat, gelijk wij later zullen zien, alle straffen in boeten bestaan. Bovendien genieten zij voor het beslissen in civiele zaken een zekere belooning. Tot voor korten tijd bestond dit gebruik bijv. bij de Maleiers van Sumatra's Westkust. Men noemde dit aandeel *denda*, bovendien hadden zij aanspraak op de *bangun* d. i. den bloedprijs bij moord. Behalve dit ontvingen zij een belooning voor het onderzoek in civiele zaken, welke heffing bekend was onder den naam van *tahil amas*. Het bedrag hiervan verschilde. In sommige streken moest elke partij *f* 8 opbrengen onverschillig hoe groot het bedrag der vordering was, in andere weder *f* 1.25 van iedere partij voor elk ingevorderd bedrag van *f* 16. Elders was dit *f* 10—40 voor elke partij. Met de invoering van het Reg. Regl. op het Rechtswezen ter Sumatra's Westkust (Stsbl. 1874, N°. 946) is deze heffing bij Art. 121 afgeschaft. Nevens de Maleiers willen wij ook op de Alfoeren van de Minahasa wijzen, bij wie dit gebruik eveneens bestond, vooral bij het onderzoek in zake kwesties over grondbezit. De vergoeding heette *hasil* (Arab. haṣil). Ook deze werd evenwel bij genoemd Reglement afgeschaft.

d. Verbonden van onderling hulpbetoon.

Elk dorp met de daarvan uitgegane nederzettingen vormde oorspronkelijk, gelijk wij boven reeds zeiden, een staat op zich zelf. Zoo had men in één land door denzelfden volksstam bewoond even zoovele staten als er dorpen waren. Er was vol-

strekt geen band, die de verschillende staatjes onderling verbond. Integendeel de verhouding tusschen deze onderling was niet altijd van den vreedzaamsten aard; onderlinge oorlogen kwamen veelvuldig voor. Toch openbaarde zich spoedig hier en daar een streven naar meerdere eenheid, naar aaneensluiting, waartoe bij sommige volken vooral voortdurende oorlogen bijdroegen. Enkele staatjes verbonden zich om elkaar in den oorlog bij te staan. Daarom zien wij dan ook, dat hier en daar sommige staatjes tot bondgenootschappen vereenigd zijn, waarvan wij zeker het merkwaardigste voorbeeld bij de Maleiers aantreffen. Tengevolge van voortdurende oorlogen sloten zich enkele kota's met hunne tarataq's aaneen en zoo ontstonden de bondgenootschappen, die wij kennen onder den naam van de 4, 6, 12, 20 enz. kota's. Iedere nĕgĕri bleef echter desniettegenstaande een zelfstandige federatie.

Zulk een verbond kwam dan door het slachten van een karbouw voor een feestmaaltijd, tot stand. De verbonden nĕgĕri's zijn dan over en weder verplicht elkander bijstand te verleenen.

Een ander voorbeeld ontleend aan de Alfoeren van Boeroe. Hier is de *fenna* de staat, doch fenna beteekent ook dorp, hetgeen mogelijk is, doordat elk dorp slechts een stam bevat. Een aantal fenna's zijn vereenigd tot bondgenootschappen *fen-lolin* = verbonden fenna's, later *fugmolin*, wat achterland beteekent. Dit woord vereischt echter een nadere verklaring. In de Molukken noemt men in het algemeen die zijden der eilanden, waar de voornaamste havenplaatsen gevonden worden, voorwal of voorland. Zoo sprak men bijv. van de Aroe-eilanden van Voorwalsche en Achterwalsche eilanden. Op Boeroe nu waar alles wat buiten Kajeli ligt de achterwal of *bĕlakang tanah* heet, heeft men, van de verschillende fenlolin's sprekende, deze fugmolin's genoemd. Elke fenna bleef ook hier een zelfstandige federatie gelijk bij de Maleiers. Doch men ging hier nog een stap verder. Bij de Maleiers wordt de federatie vertegenwoordigd door afgevaardigden uit de verschillende daartoe behoorende nĕgĕri's. Bij de Alfoeren van Boeroe wordt zij echter vertegenwoordigd door een persoon, het hoofd der fugmolin. Over elke fenna staat een hoofd *gebha* of *matlea*, over elke fugmolin een *djahu*. Dit is bij de tegenwoordige administra-

tieve indeeling zoo gebleven. De fugmolin's zijn regentschappen bestemd door de djohu's, regenten, die door het Gouvernement benoemd worden. Deze wonen niet in hunne regentschappen, doch krachtens het tractaat van 1657 te Kajeli. In dat jaar werden zij gedwongen zich met hunne Mohammedaansche onderdanen ter hoofdplaatse te vestigen wat tot op den huidigen dag bleef voorgeschreven. Zoo goed en zoo kwaad als het gaat besturen zij van daaruit hunne Alfoersche onderdanen.

Dergelijke bondgenootschappen vinden wij ook elders in de Molukken, o. a. op de Ambonsche eilanden. Twee groote bondgenootschappen schijnen hier vroeger te hebben bestaan, namelijk de Ulisiwa en de Ulilima, namen afgeleid van uli = broeder, siwa = zeven en lima = vijf Ulisiwa en Ulilima beteekenen dus broederschap van zeven en de broederschap van vijf. Zij zouden hunnen naam te danken hebben aan de omstandigheid, dat bij de Ulilima bij alle ceremoniën, bij het betalen van boeten en schattingen het getal zeven, en bij de Ulilima het getal vijf de hoofdrol speelde [1]).

Vroeger was dit bondgenootschap zeer verbreid. In de eerste plaats vond men het op Ambon en op de Oeliassers, (Saparoea, Haroekoe en Noesalaoet). Het ging hier evenwel te niet doch iedere nĕgĕri weet nog op te geven, of zij tot Ulisiwa dan wel tot de Ulilima behoord heeft. Op Ceram bestaan beide bondgenootschappen evenwel nog tot op den huidigen dag. Het volk aldaar is nog verdeeld in Ulisiwa en Ulilima of wel Patasiwa en Patalima. De leden van het eerste bondgenootschap, de Patasiwa, bewonen West-Ceram, westelijk van de Elpapoetihbaai, de Patalima het Oostelijk deel.

Behalve op Ceram bestaan deze bondgenootschappen nog op de Kei-eilanden en de Aroe-eilanden onder den naam van Ursia en Urlima.

Men heeft vele gissingen omtrent hun oorsprong gewaagd. Waarschijnlijk moet men dien zoeken in den naijver of liever de onverzoenlijke veete, die vroeger bestond tusschen de rijken

1) Meded. v. w. het Ned. Zend.-Gen. dl. IX, blz. 209. — v. Hoëvell, Ambon, blz. 156.

Ternate en Tidore, die beide veel invloed in de Molukken uitoefenden. Deze naijver ging op de volken, waarop zij respectievelijk hun invloed deden gelden over, waardoor een splitsing ontstond. Deze bondschappen hebben dan ook vijandig tegenover elkander gestaan, waarom Valentijn ze vergelijkt bij de Hoekschen en Kabeljauwschen. Thans is die vijandschap minder.

Het verschil tusschen beide bondgenootschappen, en wel op Ceram bestaat in het plaatsen van den offersteen, *batu bahos* of *batu astana* bij de *baileo*, het raadhuis. Bij de Ulisiwa ligt deze steen aan de zijde van het huis, die naar zee gekeerd is, bij de Ulilima aan de landzijde. Een ander karakteristiek verschil tusschen beide is, dat de Patasiwa allen tot een geheim verbond, het *kakian*-verbond d. i. bond der getatoeeerden behooren [1]). De oorsprong van dit verbond ligt in het duister, doch zeker is de gissing niet al te gewaagd, dat het een nauwere aaneensluiting beoogt, waarschijnlijk reeds dateerende uit den tijd, toen door de Oost-Ind. Compagnie de specerij-boomen werden vernield. Doch hoe het hiermede zij, zeker is, dat de leden van het verbond zeer nauw aaneengesloten zijn, zoodat de Patasiwa meer een geheel vormen dan dit met de Patalima het geval is. Aangaande dit verbond wensch ik hier het een en ander mede te deelen, waarbij ik evenwel doe opmerken, dat de berichten daaromtrent nog al uiteenloopen. Trouwens dit is niet te verwonderen, daar het een geheim genootschap geldt, en men omtrent deze slechts moeilijk de waarheid vernemen kan. Ik geef dan ook alleen datgene, wat mij het meest vertrouwbaar voorkomt.

Niettegenstaande het kakian-verbond een staatkundig verbond is, rust het toch op godsdienstigen grondslag. Trouwens bij onbeschaafde volken zijn godsdienst en staatkunde innig verbonden. De plechtigheden bij het kakianverbond in gebruik hebben dan ook een godsdienstig karakter, vooral die bij het opnemen in den bond. Opmerkelijk is ook, dat niet alleen Heidensche Patasiwa leden van den bond zijn, doch ook de gechristende en Mohammedaansche. Men houde hierbij echter in het oog, dat

1) v. Hoëvell, Tijdschrift v. Ind. V. L. en Vk. dl. XXVI, blz. 102—103.

beide godsdiensten niet meer dan oppervlakkig doordrongen.

Het kakian-verbond bestaat uit drie afdeelingen. De nĕgĕri's aan de Zuid-kust (van Elpapoetih-Kaibobo) en de Alfoersche nederzettingen der Zuiderberghellingen vormen de afdeeling Tala. Zes negerieën, waarvan er vijf op het Westelijk uiteinde van het eiland en een in het gebergte gelegen zijn, vormen de afdeeling Eti, terwijl de bevolking van het Noorderstrand en die der Noorderberghellingen de afdeeling Sapoelewa uitmaken. Over ieder dezer afdeelingen staat een raad, *saniri* geheeten, waarvan de kapala saniri voorzitter is. Deze raad beslist de geschillen tusschen de negerieën gerezen en die tot het gebied van den raad behooren, doch tevens oefent zij een soort van veemgericht over de leden van den bond uit. De straffen, die dezen worden opgelegd zijn boeten en doodstraf, welke laatste door sluipmoord voltrokken wordt. De straffen worden niet alleen toegepast op rechtstreeksche vergrijpen tegen de instelling, doch ook tegen daden die indirect den invloed van het verbond zouden kunnen benadeelen. Zoo werd eens het hoofd eener nĕgĕri, Waisamoe, ter dood gebracht, omdat hij op last van het Europeesch bestuur vaccine in zijn nĕgĕri had ingevoerd zonder hierover den raad te kennen. Onder den kapala samiri staat bij iederen raad een *kapitan*, die de besluiten van den raad overbrengt en voor de uitvoering daarvan zorg draagt. Verder heeft elke afdeeling nog twee dignitarissen, de *saer ué* = het ondereinde van den vlaggestok en de *saer hahué*, de top van den vlaggestok. Waarschijnlijk waren dezen oorspronkelijk aanvoeders in den krijg [1]).

De toetreding tot den bond is voor mannen boven de 18 jaren verplichtend; bij weigering wordt de onwillige vermoord. De inwijding geschiedt onder tal van geheimzinnige en vrees verwekkende ceremoniën in het kakian-huis of de *rumah nitu* (duivelshuis, wel te onderscheiden van de baileu). Iedere nĕgĕri heeft zulk een huis dat in het dichtst van het bosch geplaatst is. Over de eigenlijke plechtigheden van de inwijding is met zekerheid nog weinig bekend, daarom slechts een paar opmerkingen hierover. De candidaten worden bij de inwijding niet

1) v. Hoëvell, Ambon, blz. 126.

door de deur in het huis, dat geheel gesloten is, gebracht, doch door een opening, die de gedaante van een kaaimans- of kasuarisbek heeft, naar binnen geschoven. Men zegt dan, dat de *setan besar*, de groote duivel, hen verslonden heeft. In het huis blijft de candidaat eenige dagen in de duisternis zitten en verneemt dan door op verschillende plaatsen aangebrachte spreekbuizen allerlei vreemde geluiden, het gekletter van wapenen en geweerschoten. Uit het kakian-huis ontslagen keert hij niet dadelijk tot de zijnen terug, doch blijft nog maanden lang weg. Sommigen meenen, dat dit zoolang moet duren om een kop te snellen, doch dit is niet bewezen, evenmin als de andere gissing, dat hij zich naar andere dorpen begeeft om daar feest te vieren. Als onderscheidingsteeken hebben de leden van dit verbond een of twee kruizen op de borst getatoeeerd, terwijl enkelen, vooral hoofden, die er niet voor willen uitkomen, dat zij lid zijn, dit op den arm hebben.

Behalve de genoemde bondgenootschappen bestaat er nog een derde het zoogenaamde *pela*-verbond, een soort van of- en defensief verbond, dat vroeger eveneens ten doel had de leden nauwer te doen aansluiten. Het sluiten van het verbond, de *angkat pela* gaat gepaard met het wisselen van geschenken *harta*, waarvan een groote gong *mata pula* het voornaamste is. Daarna wordt het op de gebruikelijke wijze bezworen. Deze eed geschiedt door het schenken van een weinig arak of jenever in een aarden kom, waarin buskruit en kogels worden gelegd, terwijl twee geweerloopen er in worden gehouden. Onder het uitspreken eener zelfvervloeking, zoo men den eed schond, werd dan dit vocht gedronken.

Men had twee soorten van pela, het *pela daging* of *pela sudara* en het *pela tampat sirih*. Bij het eerste beschouwen de bewoners van twee nĕgĕriën zich als bloedverwanten, zoodat zelfs onderlinge huwelijken verboden waren [1]).

Deze pela-schappen bestaan heden ten dage nog, doch hebben nu slechts ten doel elkander in alle omstandigheden wederzijds bij te staan. Mocht een inlander bijv. door storm beloopen worden, steeds vindt hij dàn in de nĕgĕriën, die met de zijne

1) Tijdschrift. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XX, blz. 564—565.

pela sloten een gunstig onthaal en kan hij zich alsdan van het noodige voorzien.

Hiermede hebben wij het bestuur behandeld in die streken welke buiten vreemden invloed bleven. Hoe dit is ingericht, daar waar deze wel heeft plaatsgehad, zullen wij in een volgend hoofdstuk nagaan.

HOOFDSTUK XV.

Vorstenbestuur.

a. JAVA. *b.* SUMATRA. *c.* RIOUW LINGGA. *d.* BORNEO. *e.* CELEBES.

---

a. Java.

De eerste rijken, die gesticht werden, waren Hindoerijkën, en wel bepaaldelijk op Java. De Hindoekolonisten op Java komende, hebben het grootste gedeelte van het eiland aan zich onderworpen en daarna verschillende rijken gesticht. Omtrent den aanvang der Hindoebeschaving op Java is weinig bekend; wanneer de eerste vestigingen hebben plaats gehad, is moeilijk te zeggen. Toch moeten ten tijde van Ptolomaeus, den bekenden Griekschen geograaf, d. i. 200 n. Chr., de Hindoes reeds met Java bekend zijn geweest, want onder de eilanden in het Oosten vermeldt hij Jabadioe, wat, zooals wij zagen niets anders dan de Prakrit- of volksuitspraak van het Sanskritische Java-dvîpa, het gierst-eiland is. Sommigen vermoeden dat Sumatra bedoeld is, daar Ptolomaeus vermeldt, dat op dat eiland veel goud gevonden wordt en Sumatra ook vroeger den naam Java droeg. Zoo o. a. heet bij Ibn Batuta een Arabisch reiziger uit de 14de eeuw, Sumatra Java. De zaak waarop het hier slechts aankomt is, dat toen Ptolomaeus schreef, de O.-I. Archipel reeds bekend moet zijn geweest. Eene meer bepaalde getuigenis omtrent den aanvang der Hindoeoverheersching op Java wordt echter door Chineesche bronnen verschaft. De hoogleeraar Schlegel heeft namelijk een rapport gepubliceerd van een Chineesch Ambtenaar handelende

over de oude betrekkingen tusschen China en Java. Hieruit blijkt, dat in 1433 gezanten van een Hindoerijk op Java naar China kwamen om schatting op te brengen, terwijl deze ambtenaar hieraan eenige mededeelingen toevoegt omtrent de stichting van dat rijk. Prof. Schlegel berekent hiernaar, dat die stichting moet hebben plaatsgehad 65 v. Chr. Wij kunnen dus aannemen, dat in de eerste eeuw van onze jaartelling de Hindoeheerschappij over Java begonnen is.

Even onzeker zijn de berichten omtrent de verschillende Hindoerijken, die op Java bestaan hebben. Doch welke ook de voorstelling moge zijn, die men over den loop der Hindoekolonisatie en de opvolging in onderlinge betrekking der Hindoerijken op Java zich vormt, zeker is het, dat reeds spoedig in het Oosten van dit eiland een rijk schijnt te zijn opgekomen, welks vorsten alle andere vorsten op Java tot erkenning van hun oppergezag hebben genoopt. Dit rijk heette Modjopahit naar de hoofdplaats van dien naam. Deze stad was gelegen in de tegenwoordige residentie Soerabaya, in de afdeeling Modjokerto, en nabij het tegenwoordige Modjokerto vindt men thans nog talrijke ruïnes van deze vroegere stad. Blijkens historische documenten van onbetwistbare echtheid, namelijk inscripties op koperen platen, door een inlander bij het delven van een put gevonden, bestond het rijk reeds in 840. Zijn vorsten onderwierpen allengs de andere vorsten, zoodat dezen zich, zeker althans in de 14de eeuw, heer konden noemen over geheel Javadvîpa. De vorsten van Modjopahit noemden zich Maharadja; zij waren de beheerschers van geheel Oost-Java. Op Midden-Java bloeide reeds in de 9de en 10de eeuw het rijk van Prambanan of Mendang Kemulan, op de grenzen van de tegenwoordige residenties Soerakarta en Djokdjokarta gelegen, dat echter later ook aan Modjopahit ondergeschikt werd. In het Westen, in het hart der Soendalanden, lag het rijk Padjadjaran benevens nog een ander rijk, waaromtrent echter alle berichten ontbreken [1]). Naar alle waarschijnlijkheid werd het eerste gesticht door kolonisten uit Modjopahit en hebben de vorsten van dit rijk eenige suzereiniteit op Padjadjaran uitgeoefend,

1) Veth, Java, al. II, blz. 145.

doch dit zou dan meer in naam geweest zijn, daar Padjadjaran door zijne afgezonderde ligging zeker wel nagenoeg onafhankelijk was [1]).

Beide rijken nu gingen door de algemeene invoering van den Islām op Java te niet, Modjopahit in 1478, Padjadjaran in 1443. Op hunne puinhoopen verhieven zich vele op zichzelf staande Mohammedaansche staten: Dĕmak, Padjang, Gresik en Kediri in Oost-Java, Tjiribon, Bantèn en Djakarta in West-Java. Die van Oost-Java losten zich van lieverlede op in het groote rijk van Mataram, dat uit Padjang ontstond. Men weet hoe dit rijk, na bij verschillende gelegenheden aan de Oost-Indische Compagnie verschillende stukken van zijn grondgebied te hebben afgestaan, eindelijk na den grooten oorlog van 1746—1755 in twee deelen werd gesplitst, nl. in het rijk van Soerakarta en dat van Djokdjokarta. De rijken in West-Java zijn successievelijk geheel vernietigd door de Oost-Ind. Compagnie en later door den Nederlandschen Staat. Alleen de beide rijken Soerakarta en Djokdjokarta zijn, hoewel zij door verschillende oorlogen veel aan grondgebied verloren, in stand gebleven als de eenige overblijfselen van het vroeger machtige Mataram.

Wij vinden op Java dus nog twee rijken, die onafhankelijk zijn, Soerakarta of Solo en Djokdjokarta of Ngajogjakarta en bij verkorting Ngajogja, waarvan wij thans zullen nagaan hoe zij geregeerd worden, doch vooraf deze korte opmerking. Beide rijken zijn leenhoorige rijken, d. w. z. hunne vorsten hebben het rijk in leen van het Gouvernement. Zij hebben echter geheel een zelfbestuur, behoudens naleving der met het Gouvernement gesloten verdragen. Met geringe afwijkingen is dit in beide landen hetzelfde.

De vorst van Djokdjokarta voert den titel van Sultan, die van Soerakarta dien van Susuhunan, verkort Sunan d. i. de te vereerene, of te aanbiddene = zijne heiligheid. Het bestuur wordt in deze rijken — en dit is regel in alle rijken van den Ind. Archipel — niet rechtstreeks door den vorst uitge-

1) Veth, Java, al. II, blz. 145—146 en blz. 177 vv.

oefend, doch door den rijksbestierder, Radèn adipati geheeten in Solo, Danu Redja in Djokdjo. Deze is na den vorst de hoogste persoon in het land. Sommige gedeelten van het land worden rechtstreeks door hem ten behoeve van den vorst bestuurd, andere door van zijnentwege aangestelde ambtenaren. Bovendien heeft de vorst stukken in leen gegeven (juister gezegd in achterleen gegeven, daar hij zelf leenheer van het Gouvernement is) aan leden van zijne familie, aan rijksgrooten, ambtenaars, enz. terwijl ook gedeelten aan Europeesche en Chineesche pachters ter bebouwing worden verhuurd.

Onder den rijksbestuurder staan een aantal ambtenaren met den titel van *tumenggung* of *bupati*, waarvan het laatste woord het Sanskritsche bhûpati is, bhû = aarde, pati = heer, bhûpati, heer der wereld. Sommigen der tumenggungs hebben het opzicht over de wijken der hoofdplaats, zooals dit in Soerakarta en wel uitsluitend aldaar het geval is. (Soerakarta is in het geheel in 13 wijken *kabupaten* verdeeld). Andere tumenggung's zijn in Solo en Djokdjo bestuurders of regenten van gedeelten van het rijk. Zij heeten *rĕdi* kr., *gunung* ng. en onder hun bestuur staan de dorpshoofden, de *bĕkĕl* en de *lurah*, hoofden van meerdere dorpen. Weder andere tumenggung's hebben betrekkingen als die van *wedånå kahum* of opperpriester met den titel van *mås panghulu*, *wedånå djakså*, hoofdfiskaal met dien van *among prådjå*, *wedånå pawon*, hofmeester van den vorst, *dewånå kalang*, opperhoutvester, enz. Ieder dezer ambtenaren heeft zijn *patik* = plaatsvervanger en *tjarik* = schrijver.

Zij, die de door den vorst in leen gegeven gronden, *palungguhan*, besturen, doen dit zelden zelf, doch stellen weder bestuurders aan die *demang* of *kliwon* heeten; dezen hebben het gewone dorpsbestuur onder zich.

Behalve de onafhankelijke vorsten van Soerakarta en Djokdjokarta heeft men in Solo nog den zelfstandigen Prins Mangkoe Negara en in Djokdjo Pakoe Alam, met den titel Pangèran adipati. Het gebied van deze beide prinsen ligt respectievelijk geënclaveerd in het Noorden van Solo en in het Zuiden van Djokdjo. Zij zijn beiden volkomen afhankelijk van de vorsten, in wier gebied hunne bezittingen, die door een patik bestuurd worden, gelegen zijn. Ook zij hebben voor het bestuur der on-

derdeelen van hun gebied ambtenaren aangesteld, terwijl overigens ook voor hen, het hierboven aangeteekende geldt.

De inkomsten der genoemde vorsten bestaan, behalve uit hetgeen zij van hunne gronden genieten, uit eene schadeloosstelling voor afstand van grondgebied ten bedrage van *f* 471.600, voor den Sultan van Djokdjo, *f* 578.244, voor den Susuhunan van Solo en *f* 208.528, voor onderstand aan de prinsen van den bloede, de Pangéran Pakoe Alam *f* 14.000 en voor Mangkoe Negara *f* 87.505 en *f* 64000. Dit laatste is eigenlijk meer een tegemoetkoming in het onderhoud der beide legioenen, die deze prinsen altijd ter beschikking van het Gouvernement moeten gereed hebben. Deze legioenen bestaan uit geheel op Europeesche wijze ingerichte korpsen infanterie, cavalerie en artillerie, die door de prinsen zelf, met bijstand van inlandsche officieren worden gekommandeerd, doch door Europeesche instructeurs worden gedrild.

Volledigheidshalve moeten wij hier nog van Madoera gewag maken. Ook hier heeft men leenplichtige vorsten, en wel die van Madoera of Bangkalan, die van Pamekassan, en die van Soemanap. In het wezen der zaak zijn zij minder eigenlijke leenheeren dan wel Gouvernementsambtenaren, gelijkstaande met de regenten op Java. De titel van den vorst van Bangkalan is dan ook dien van Panembahan, dien van den vorst van Pamekassan Pangèran. Tot 1872 was ook in Soemanap een Panembahan, doch na diens overlijden, is de plaats onvervuld gebleven, daar volgens het Koloniaal verslag van 1880 het plan schijnt te bestaan, Madoera onder rechtstreeksch gezag te brengen. Voor het binnenlandsch bestuur hebben de vorsten een patik en verder districtshoofden met den titel van demang of tumenggung, terwijl het dorpsbestuur door kliwons en mindere hoofden wordt uitgeoefend.

b. Sumatra.

Het bestuur in de Maleische staten op Sumatra is uniform en bestaat uit een *kuning*, een rijksbestuurder of onderkoning en in sommige gevallen uit een rijksraad. De titels van de vorsten zijn verschillend. In de eerste plaats heeft men Sultan.

Een weinig lager is de titel van Sutan. Een andere titel is Jang dispertuwan of Jang dipertuwan bĕsar = de als heer erkende, de heer [1]). Een gewone titel is radja. De rijksbestuurder heeft veelal dezelfde titels, doch met toevoeging van muda. Muda = jang, doch hier heeft het woord den zin van minder in rang [2]).

Zoo heeft men Jang dipertuwan muda of Radja muda. In enkele staten heeft men dan nog een rijksraad samengesteld uit eenige waardigheidsbekleeders. Wij zullen dit bestuur in de voornaamste staten nagaan.

De grootste staat op Sumatra is het rijk Siak op de Oostkust. Het bestaat uit het eigenlijke rijk Siak en eene menigte staatjes ten N. daarvan gelegen, welke in naam althans, de suprematie van den vorst van Siak erkennen. De voornaamste dier staatjes zijn Kota Pinang, Panah, Bila, Assahan, Batu Bara, Sirdang, Deli, Langkat, Tamian, in den regel allen stroomgebieden van de gelijknamige riviertjes.

Wat de verhouding tot het Nederl. gezag betreft, valt op te merken, dat in 1857 de vorst van Siak zijn rijk opdroeg aan het N. I. Gouvernement. Deze opdracht werd gevolgd door een contract, waarbij Siak erkend werd te zijn een gedeelte van N. I. onder de opperheerschappij van Nederland geplaatst. Dit betrof alleen het eigenlijke Siak. De staatjes ten N. slechts in naam tot Siak behoorende, bleven buiten onzen invloed. Het gezag van Siak over deze staatjes bestond toch alleen maar in naam. Eerst in 1862 kwam er verandering in dezen staat van zaken. Met machtiging van het Gouvernement bezocht toen de Resident van Riouw samen met eene commissie van wege den Sultan de verschillende staatjes. Alle boden toen uit eigen beweging onderwerping aan Nederland aan en de meesten legden tevens verklaringen af, dat zij den Sultan van Siak, onder souvereiniteit van het Gouvernement, als hun vorst erkenden. Alleen Deli verklaarde eenigermate op den voet van gelijkheid

---

1) de Hollander, Maleische Spraakkunst, blz. 179.

2) Vergel. b. v. het analoge *sijanggijan*, sijanggijan = de jongste onder de kinderen, doch ook de jongste in rang en *sihahaan* = de oudste onder de kinderen, de oudste in rang. Bat. Woordenboek i. v. *anggi* en i. v. *haha*.

met Siak aan dat rijk verbonden te zijn. Thans wordt ook onder souvereiniteit van Nederland het gezag van den vorst van Siak allerwegen in de onderhoorige staatjes erkend. Zoo was het ook daar.

Een ander onderdeel was Kampar of Kampar besar, dat op de Zuid-oostkust van Sumatra, ten Noord-westen van Indragiri, ten Oosten van Siak ligt, waaraan het vroeger schatplichtig was, en namens welks Sultan het bestuurd werd door een mantri met den titel van Maharadja depati. Later is dit land tot een zelfstandigen staat verheven en wordt thans als zoodanig door een hoofd met den titel van Tuanku besar bestuurd.

Het bestuur over het geheele rijk berust bij den vorst van Siak, die den titel voert van Sultan Siak Sri Indrapoera of Jang dipertuwan besar. Hij wordt bijgestaan door een rijksbestuurder wiens titel eigenlijk Mangku Bumi is, doch die, ook, naar het schijnt, Jang dipertuwan muda wordt genoemd, en verder door een rijksraad, samengesteld uit vier grootwaardigheidsbekleeders *Orang besar dalem*, n. l. *Datu Laksamana* = bevelhebber der krijgsmacht te water, *Datu Djaja Pahlawan Mentara Kiri* en *Datu Mentara Kanan* of Chefs der vorstelijke huishouding tevens wapenherauten en de *Datu Bandar* = hoofd der koopstad aan zee, der zeehaven of *Bandahara* = schatbewaarder of beheerder van den handel en al wat de in- en uitgaande rechten betreft. Tusschen deze twee woorden schijnt verwarring te bestaan. Ook behooren tot den rijksraad vier volkshoofden. De bevolking van Siak, althans van het eigenlijk gezegde rijk van Siak, bestaat uit Maleiers. Een gedeelte hiervan is van Menangkabau afkomstig, een ander gedeelte van Malaka en uit den Riouw Lingga Archipel. Bij de Maleiers van Menangkabau bestaat nog de indeeling in sukus en wel in het geheel in vier. De leden dezer vier sukus, die door het geheele gebied verspreid wonen, staan onder een hoofd. Dit sukuhoofd, Kapala suku, dat op de hoofdplaats gevestigd is, heeft ook zitting in den rijksraad. De onderhoorige staatjes buiten het eigenlijke Siak hebben hunne eigene hoofden. Zoo heeft Kota Pinang een jang dipertuwan, Bila en Panei elk een sutan, Assahan een jang dipertuwan besar en een jang dipertuwan muda (onderhoorig aan den rijksbestuurder),

Deli een sultan, Langkat met Tamian een radja, Serdang een sultan, Batoe Bara alleen, welks bevolking in vier sukus is verdeeld, heeft vier datu's.

Het gebied van het rijk van Lingga was oorspronkelijk grooter dan thans, en strekte zich zelfs uit over het oostelijk gedeelte van het schiereiland Malaka, n. l. Djohor en Pahang. De oorspronkelijke zetel van den vorst was dan ook Djohor; hij voerde den titel van Sultan van Djohor, Pahang, Riouw, Lingga en Onderhoorigheden. In 1718 verplaatste die vorst, Radja Ketjil, zijn zetel naar Riouw, en stond met de O. I. C. in goede verstandhouding. Doch zijn opvolger Mohammed Sjah III, die in 1757 aan de Regeering kwam, begunstigde eerst in het geheim, later openlijk den zeeroof ten nadeele der Compagnie. Eene expeditie werd uitgerust om den Sultan te tuchtigen. Riouw werd na een hevigen strijd in 1784 ingenomen en de Sultan gedwongen het Nederl. bewind te erkennen als zijn opperheer van wien hij zijn rijk in leen had. De zetel van den Sultan werd toen overgebracht naar Lingga, waar die tot heden gevestigd is. De Sultan bleef aanvankelijk zijn gezag over Djohor en Pahang behouden. Met het Londensch tractaat 1824 kwam hierin echter eene wijziging, daar toen Nederland al zijne bezittingen op Malaka aan Engeland afstond in ruil voor hetgeen Engeland nog op Sumatra bezat, n. l. Bengkoelen.

Er werd in 1830 een nieuw verdrag met den Sultan van Lingga gesloten, waarbij hem voor het verlies van de beide landstreken (Djohor en Pahang) eene geldelijke schadeloosstelling werd toegezegd.

De vorst van Lingga voert den titel van Jang dipertuwan besar of ook Sultan van Lingga. Hij heeft zijn rijk van het Gouvernement in leen, dat bevoegd is hem af te zetten en zijnen opvolger benoemt, die echter altijd tot het thans regeerende vorstenhuis moet behooren en zooveel mogelijk bij erfopvolging gekozen wordt.

De Sultan wordt bijgestaan door een rijksbestuurder met den titel Jang dipertuwan muda Riouw of Radja muda Riouw, uit het geslacht der Boegineesche prinsen. Op deze eilanden bevinden zich namelijk veel Boegineezen, wier vestiging aldaar dag-

teekent van het begin der 17de eeuw, toen zij den Sultan van Lingga bijstonden in een oorlog met Siak. In 1720 werd een der Boegineesche legeraanvoerders door den Sultan tot onderkoning van zijn rijk benoemd, welke waardigheid van dien tijd af steeds door een Boeginees wordt bekleed. De onderkoning wordt door den Sultan voorgedragen en door het Gouvernement benoemd. Hij heeft zijn zetel op het eiland Penjingat of Maro bij Riouw.

Behalve dat de onderkoning de algemeene rijksbestuurder is, heeft hij het opperbeheer over de eilanden tusschen den vasten wal van Sumatra en Straat Singapoera en Straat Dempo in de Chineesche Zee. d. i. de groep van Riouw (Bintang, Battam, Boelan, Gampang, Galang of Galah, Tjambat, Soegi) van de Karimon eilanden (Groot en Klein Karimon). Over deze eilanden schijnt de onderkoning een eigendomsrecht te hebben. De Sultan heeft meer het rechtstreeksch bestuur over de groep van Lingga (Lingga, Singkep, Sebangka, Sadjuwa en Timian).

Van het Gouvernement geniet de Sultan *f* 35.000 schadeloosstelling voor aan het land afgestane pachten. Overigens bestaan zijne inkomsten uit de vestiging der Chineezen, zijnde eene belasting van $^1/_4$ gulden waarde van elk Chineesch huis en eene recognitie van 14 realen door elken naar zijn vaderland terugkeerenden Chinees te betalen. Voorts uit belastingen, die hij, overeenkomstig de adat, van zijne onderhoorigen en vreemde kooplieden heft en uit de opbrengsten van zijn grondgebied, dat hij in achterleen aan zijne bloedverwanten of onderdanen mag uitgeven. De onderkoning van Riouw geniet van het Gouvernement *f* 5000 voor den afstand van sommige pachten; voorts de opbrengst der verpachtingen van het recht tot het kappen van hout in de bosschen op de hem toebehoorende eilanden, en der belasting op de gambir-plantages, benevens hoofdgelden van de bevolking der in de Chineesche zee gelegen eilanden, enz.

Onder toezicht van den Sultan en den Rijksbestuurder worden de verschillende gedeelten van het gebied bestuurd door verschillende hoofden. Zoo staan de Timbalan-eilanden onder een Petinggi te Timbalan. De Anambas-eilanden, onderscheiden in West Anambas, waarvan het grootste eiland is Djemadja, onder

twee Orangkaja's te Djemadja, en de Groot Anambas eilanden, waarvan de voornaamste Siantan is onder een Pangeran te Siantan. De Natoena-eilanden, onderscheiden in Noord-Natoena waarvan het voornaamste Poeloe Laut is, onder een Orangkaja te Poeloe Laut, Groot Natoena onder een Orangkaja mede te Poeloe Laut. Zuid Natoena waarvan het voornaamste Soebi is, door een Orangkaja te Soebi. Behalve deze eilanden bezit Lingga nog eene onderhoorigheid op het vasteland van Sumatra, Retah, dat bestuurd wordt door Bandar (= bandahara) te Kota Baroe. Al deze hoofden worden benoemd door den onderkoning in overleg met het Europeesch bestuur.

Tot het rijk van Lingga wordt ook gerekend te behooren Indragiri. De vorst van dit rijk is een vasal van den Sultan van Lingga. Als zoodanig staat Indragiri van zelf onder de Souvereiniteit van Nederland. Met den vorst is bovendien in 1838 een tractaat gesloten, waarbij hij de Souvereiniteit zijner landen rechtstreeks aan het Nederlandsch Gouvernement opdroeg, welk tractaat in 1843 hernieuwd werd.

Dit tractaat vormt nog den grondslag onzer tegenwoordige betrekkingen tot dit rijk. Het opperbestuur berust bij den Sutan, die meer algemeen genoemd wordt Jang dipertuwan besar. Zijne waardigheid is erfelijk in zijn geslacht, maar de keuze van een opvolger wordt gewoonlijk aan de bevolking overgelaten en moet door den Sultan van Lingga worden bekrachtigd. Het eigenlijk bestuur berust bij den Rijksbestuurder met den titel van Sutan muda of Jang dipertuwan muda, wiens waardigheid mede erfelijk is in zijn geslacht. Zijn opvolger wordt gekozen door de bevolking, en bekrachtigd door den Sutan, die van die keuze aan den Sultan van Lingga mededeeling doet. De vorsten in den Archipel hebben in den regel allen hunne bepaalde waardigheidsteekenen (kabesaran), die bij plechtige gelegenheden vóór hen uit gedragen worden. Voor den Sutan van Indragiri vinden wij die opgegeven als bestaande in eene gele vlag, twee gele en twee witte pajungs, een zwaard, een lange kris, eene sirihdoos, een geel vloerkleed (lampit) en eene soort van armstoel of troon. De kabesaran van den rijksbestuurder bestaan in een zwarte vlag, twee witte en twee zwarte pajungs, een zwaard, een kris en eene sirihdoos.

Het rijk van Indragiri omvat het stroomgebied van de Indragiri. De Indragiri ontspringt in het district Kota Lawas in de Padangsche Bovenlanden en stroomt eerst Zuidoostwaarts, onder den naam Sinamoe. Later wendt de rivier zich Westwaarts en verlaat zij het gebied der Pad.-Bovenl. Dan krijgt zij den naam Kwantan. Eerst later krijgt zij den naam Indragiri. Het stroomgebied van den benedenloop omvat dus het rijk van Indragiri, dat van den middenloop het landschap Kwantan of de Kwantandistricten. Voorheen schijnt Kwantan eene onderhoorigheid van Indragiri geweest, doch later tot een afzonderlijken staat gemaakt te zijn, onder bestuur van een lid van het Indragirische vorstenhuis. Deze vorst zou den titel van Jang dipertuwan voeren. Kwantan zou daarom in betrekking tot Indragiri staan van een eenigszins afhankelijken bondgenoot. Eigenaardig is dan ook de betrekking tusschen Indragiri en Kwantan uitkomende in de z.g. *adat talian*. Bij geschil .tusschen de bevolking van beide zijden wordt door de partij, welke zich beleedigd acht, de gemeenschap afgebroken door het spannen van een van rotan gevlochten touw *tali* over de rivier, bij hetwelk dan wachters worden geplaatst. Deze wachters moeten de gemeenschap stremmen òf door geweld van wapenen *manuk mati*, òf door het heffen van eene belasting op alle doorgevoerd wordende handelsvoorwerpen *manuk hidup*.

Voorheen had men zuidelijk van Indragiri het rijk van Palembang. Aanvankelijk eene onderhoorigheid van het Hindoe-rijk Modjopahit werd het grootendeels bevolkt door Hindoe-Javanen. Met den val van Modjopahit werd het evenwel onafhankelijk. Palembang was tijdens de komst der Portugeezen een machtig rijk en later een bondgenoot van de O. I. C. en van het N.-I.-Gouvernement. Herhaalde aanslagen tegen het Nederlandsch gezag hadden de afzetting van den laatsten Sultan (9 Aug. 1825) ten gevolge, waarna Palembang rechtstreeks onder ons gezag werd gebracht.

Noordelijk van Palembang ligt Djambi evenals Palembang eertijds eene onderhoorigheid van Modjopahit. Met den val van Modjopahit werd ook Djambi een onafhankelijk rijk. Met de O. I. C., die hier in 1616 een vast kantoor had, werden betrekkingen aangeknoopt, die nu eens afgebroken, dan weder

hersteld werden. Nadat Palembang onder Nederlandsch bestuur was gebracht, sloot ook de Sultan van Djambi een tractaat met ons. In 1855 ontstonden nieuwe verwikkelingen die ten gevolge hadden, dat de Sultan vervallen werd verklaard en een ander werd benoemd met wien in 1858 een nieuw contract werd aangegaan. De vorst van Djambi heeft den titel van Sultan.

Nog een ander rijk heeft vroeger in Midden-Sumatra gebloeid. Wij zagen vroeger, hoe in de Padangsche Bovenlanden, vóór de vestiging van ons gezag elke nĕgĕri (d. i. elk dorp met zijne nederzettingen) een stam op zich zelf uitmaakte, hoe de hoogste eenheid daarin bestond, dat eenige nĕgĕriën zich tot eene federatie vereenigd hadden. Toch waren voorheen al de nĕgĕriën in de Padangsche Bovenlanden tot een rijk vereenigd, het rijk van Menangkabau, het tegenwoordige Tanah datar. Dit rijk werd vermoedelijk gesticht door Hindoe Javaansche kolonisten gelijk dit met Djambi cn Palembang het geval was. Wel stelt eene Maleische overlevering het voor alsof het rijk Menangkabau nooit onderhoorig zou zijn geweest aan Modjopahit, doch dit blijkt historisch onjuist te wezen. Genoemde overlevering verhaalt dat, toen de Javanen van Modjopahit zich op de Oostkust hadden gevestigd, zij ook trachtten Menangkabau te onderwerpen, doch dat men overeenkwam over het lot der landen door den kampstrijd van twee buffels te laten beslissen. Tengevolge van een kunstgreep overwon de buffel der Sumatranen, zoodat de Javanen met schande moesten terugtrekken. Vandaar de naam Menangkabau = de overwinning des buffels. Intusschen zijn er bewijzen te over, dat Menangkabau werkelijk onder de suprematie gestaan heeft van het rijk Modjopahit. Er zijn namelijk een paar inscripties gevonden, die dit o. a. duidelijk aantoonen. Een dezer draagt het jaartal 1269, de andere 1278 der Javaansche tijdrekening dus 1347 en 1356 onzer jaartelling. Zij hebben betrekking op de regeering van een vorst met name Aditjawarman en werden door den hoogleeraar Kern ontcijferd. Aditjawarman, wij weten dit reeds, wordt ook genoemd in op Java gevonden opschriften van het jaar 1265, d. i. 1353 a. D., dus van omstreeks denzelfden tijd. Het vermoeden ligt nu voor de hand, dat de vorst Aditjawarman op de Sumatraansche inscriptiën voorkomende, dezelfde

is als koning Aditjawarman der Javaansche, waaruit dan van zelf volgt, dat eerstgenoemde inscripties van Sumatra van Javaansche volksplantingen, veroveraars van het rijk Menangkabau afkomstig zijn, welke kolonisten ook den vorst van Java als opperheer erkenden.

Het rijk Menangkabau werd later zeker op dezelfde wijze als Djambi en Palembang onafhankelijk.

De vorst van Menangkabau droeg den titel van Jang dipertuwan of Maharadja; zijn zetel was Priangan of Pariajangan, eene verbastering misschien van *parhjangan*, een Kawi woord *hjang* = god, en zou dan godenverblijf beteekenen. Het gezag dezer vorsten schijnt nooit tot ontwikkeling te zijn gekomen, doch reeds spoedig verzwakt te zijn. Vooral was dit het geval na de verdeeling van het rijk in 1680. In dit jaar toch overleed Sultan Alif zonder rechtstreeksche nakomelingen na te laten. Drie opperhoofden van koninklijken bloede verdeelden daarop het rijk en vestigden zich respectievelijk te Soengei Tarap, te Soerowasa en te Pagar Roejang. Priangan, de oude residentie verviel geheel. In welke verhouding deze drie vorsten tot elkaar hebben gestaan is niet duidelijk. De bevolking schijnt alle drie, als leden van het oude vorstelijke huis, gelijkelijk vereerd te hebben. De een ignoreerde echter den ander; ieder was Jang dipertuwan, doch van ieder was ook het gezag even nominaal. Er was geen band meer tusschen de verschillende nĕgĕriën onderling, iedere nĕgĕri vormde een staat op zich zelf, gelijk ik dit zooeven in herinnering bracht. Bij onze vestiging in de Padangsche Bovenlanden, in de eerste helft dezer eeuw, was van het geheele rijk Menangkabau niet meer over dan de naam en het vorstenhuis. Doch ook dit laatste is nu zoo goed als te niet gegaan. De linie Soengei Tarap is geheel uitgestorven, de laatste telg van het geslacht Pagar Roejang, door ons bestuur tot regent van Tanah Datar benoemd, is in 1834 wegens vermeende samenzwering naar Batavia verbannen. Alleen van de tak Soewasa zijn nog enkele leden in leven, doch ontbloot van allen luister.

Wij komen nu tot het voormalige rijk van Atjeh. Het is noodig het bestuur hier meer nauwkeurig na te gaan, wijl Atjeh als toekomstig wingewest eene nadere bespreking ver-

dient. Wij beschouwen natuurlijk den toestand vóór den oorlog. Het geheele gebied van Atjeh, dat nu het Gouvernement Atjeh vormt, bevat de kustlanden van Troemon aan de Westkust af, langs de Noordkusten, verder de Oostkust tot Tandjong Tamian. De binnenlanden behooren slechts in naam tot het rijk van Atjeh. Het gezag van den vorst van Atjeh over de binnenlanden bepaalt zich slechts tot het heffen van een zekeren cijns door tusschenkomst van gezanten. Het rijk van Atjeh bestond uit het eigenlijke rijk van Atjeh, het gebied waarover de vorst onmiddellijk gezagvoert en de vasalstaatjes. Het eigenlijke rijk van Atjeh besloeg alleen de N.-W. hoek en daaromheen gelegen eilanden, waarvan de voornaamste Poeloe-Wai, Poeloe Bĕsar en Poeloe Nasi zijn. Dit landschap is bekend onder den naam Groot-Atjeh, Atjeh proper en Atjeh-besar. De beteekenis *besar* is hier *eigenlijk*. Op brieven en munten heet Atjeh wel eens اچه دار السلام Atjeh daro's salām = Atjeh, oord des vredes.

De vasalstaatjes strekken zich tot langs de kust uit. Alle op te geven, gaat niet aan. Aan de Westkust zijn er 21 waarvan de voornaamste Analaboeh of Malaboeh, Tampat Toewan, Troemon (ofschoon dit zich onafhankelijk beschouwt van Atjeh). Het voert ook een eigen vlag, een witte kris op een blauw veld. Ook het eiland Si Maloer of Poeloe Baki behoort daartoe. Aan de Noordkust zijn er 9, waarvan de voornaamste Pedir en Samalanga heeten; aan de Oostkust 18, waarvan Edi, Simpang Alim, Perlak de meest aanzienlijke zijn.

Gaan wij eerst het bestuur na in het eigenlijk gezegde rijk van Atjeh, het land dat onder het directe gezag stond van den Sultan van Atjeh, dus Groot Atjeh. Aan het hoofd stond de Sultan. Groot Atjeh was bovendien verdeeld in drie afdeelingen *Sagi's* geheeten, welke de namen XXV, XXII en XXVI mukims voerden. De XXV mukims vormden het Westelijke, de XXII het Zuidelijke en de XXVI het Oostelijke deel van het rijk, terwijl Pulu Nasi, P. Bras en P. Wai tot de XXV mukims behoorden. Deze sagi's waren onderverdeeld in districten en de districten in mukims. De benaming der sagi's, ziet men, is ontleend aan het aantal mukims dat elke sagi bevat. Evenzoo hebben de districten tot namen het aantal mukims, dat zij bevatten. Zoo heeft men de districten III, IV, V mukims, enz. Aan het hoofd der sagi staat

een *Panglima* of *Hulubalang besar*. Aan het hoofd der districten een *Hulubalang*. Aan het hoofd der mukims *Imam*'s. De mukims bestonden uit kampongs en de kampongs bevatten even zoovele wijken, als men daarin bedehuizen, *mandarsah*, aantrof voor het doen der dagelijksche gebeden bestemd. De hoofden der kampongs heetten *ketjik* of *ketjahik*. De wijken stonden onder het gezag van den *tongku mandarsah*, d. i. de geestelijke bij het bedehuis aangesteld. De ambten van al deze hoofden waren tot zekere hoogte erfelijk. Indien eene vacature ontstond, vereenigden zich de voornaamsten van de sagi, het district, de mukim en de kampong of de mandarsah en beraadslaagden of de oudste zoon van het vorig hoofd de noodige geschiktheid bezat om den vader op te volgen. Zoo neen, dan koos men den tweeden zoon of in het algemeen het naaste familielid, dat door zijne persoonlijkheid in aanmerking kwam, met dien verstande, dat men conform de Moh. instellingen, de agnaten boven de cognaten voortrok. De gekozene werd dan tot den rang van mukimhoofd door den Sultan bevestigd. De bevestiging der kamponghoofden had plaats door het hoofd der sagi, de mandarsahhoofden door het districtshoofd. De vergadering, welke over de benoeming van de hoofden der mardarsah's of der kampongs besliste, bestond uit de geheele meerderjarige gezeten bevolking van de betrokken mardarsah of de betrokken kampong. De keuze van een imam of hoofd eener mukim geschiedde door de daartoe behoorende kamponghoofden of door andere invloedrijke ingezetenen, terwijl die der districtshoofden plaats vond door de hoofden der mukims en kampongs, bijgestaan door andere invloedrijke personen, de *orang patut* of *orang tuwah*. Er is geen regel op te geven welke personen hieronder moeten worden verstaan. Het was geen geregelde staat van zaken. Men vergete echter niet, dat de wanorde, welke vooral in de laatste tijden in het Atjehsche rijk heerschte, ook merkbaar was ten aanzien van de landen en van de titels en het gezag der hoofden, zoodat soms een sagihoofd als dat der XXV mukims over zijn ondergeschikten feitelijk weinig of niets te zeggen had, maar soms ook gelijk de bekende Panglima Polim in de XXV mukims een centraal gezag uitoefende. Alles hing ten deze van de persoonlijkheid der titularissen af.

Aan het hoofd van het rijk stond, zooals wij gezien hebben, de Sultan. Naast den Sultan stond een rijksbestuurder Perdāna mantri (skr). (pradhâna = chief, main, principal, most eminent, most excellent, mantrâ = een koninklijk raadsheer). Verder nog verschillende rijksgrooten waaronder de vier panglima's of de hoofden der vier sagi's. Verder de sjahbandar = beheerder van den handel en al wat de in en uitgaande rechten betreft. De rijksgrooten, met de Perdana mantri vormden te zamen een rijksraad. Collectief schijnen de leden van den rijksraad Orangkaja's te hebben geheeten. Het gezag van den Sultan was niet meer dan een schijngezag. Voor al zijne handelingen moest hij het gevoelen en de toestemming van den rijksraad vragen. Vooral ook kon de vorst zijn opvolger niet zonder toestemming der rijksgrooten designeeren. Indien hij kwam te sterven zonder zijn opvolger te hebben aangewezen, was de keuze van den nieuwen sultan geheel aan de rijksgrooten overgelaten, ofschoon de adat vorderde, dat zij zich daarbij tot de leden der vorstelijke familie bepaalden. De rijksgrooten hadden eveneens het recht den vorst te onttronen, als hij zich tegen de landsgebruiken vergreep of wanneer hij door zijne daden ongeschiktheid voor de regeering toonde. De Sultan was dus eigenlijk niet veel meer dan een speelbal der rijksgrooten. In de 16de en 17de eeuw was het anders, toen wisten de Sultans van Atjeh hun gezag te doen gelden tot Salida (voorbij Padang) en langs de Oostkust tot Siak, terwijl zij ook op het vasteland vele vasallen telden. De glans van het Atjehsche hof van dien tijd is in vele oude reisbeschrijvingen met gloeiende kleuren geschetst. Toen was het dat de deuren van den kraton met zilveren platen belegd waren, dat de Sultans tal van vrouwen en bijwijven onderhielden, dat hun paleis van binnen door een wacht van 3000 vrouwen en 500 gesnedenen werd bewaakt, dat 300 goudsmeden steeds in een kraton werkzaam waren, dat de sultan 2000 stuks metalen geschut en honderden afgerichte olifanten bezat. Van al dien luister is bij het uitbreken van den oorlog niets overgebleven. De kraton van den vorst was een vuil vervallen van atappen ontbloot gebouw en een sultan zonder gezag, de armste, de ellendigste van al de inlandsche vorsten van den Archipel.

De inkomsten der hoofden waren niet vast bepaald, doch betrekkelijk hoog. Zij hadden aandeel in de boeten van gerechtskosten en in den bloedsprijs, veelal 500 à 550 dollars bedragende. Onder de gerechtskosten rekende men de *hak balei* = belasting op de civiele processen, *hak farâidh* = belasting op de erfenissen, *hak fasach* = retributie op een ontbinding van het huwelijk wegens niet nakoming der huwelijksverplichtingen, *hak fâsid* = retributie wegens ongeldig verklaring van een huwelijk; verder recht op verkoop van opium en in de stranddistricten op de in- en uitvoerrechten.

Al deze inkomsten benevens de verdeeling daarvan onder de hoogere en lagere hoofden waren zeer onregelmatig en onstandvastig. Dit was ook het geval met het aandeel, dat de hoofden aan den Sultan moesten afstaan. De Sultan hief ook geen geregelde belasting. Had hij buitengewone uitgaven te doen, dan zond hij een zendeling het land rond met een bevelschrift om de vereischte sommen te innen en de zendeling inde dan zooveel als men hem wilde afstaan of zoo weinig als men hem niet durfde onthouden. Bovendien was de bevolking ook verplicht tot het praesteeren van diensten ten behoeve der hoofden en ook tot het doen van leveringen bij onvangst van gasten en bij andere plechtigheden. Doch ook dit een en ander geschiedde zeer ongeregeld en hing ook grootendeels af van het gezag der hoofden.

Thans de vasalstaten. Men heeft enkele staatjes, die door vroegere veroveringen tot erkenning van het gezag van den Sultan gedwongen zijn, zooals b. v. Padan. De overige staatjes zijn nederzettingen van uit Atjeh en van betrekkelijk jonge dagteekening, ja de stichting van enkele klimt tot slechts weinige tientallen van jaren op. De geschiedenis van al deze vestigingen is in hoofdzaak dezelfde. Alle hebben voornamelijk hun ontstaan te danken aan de pepercultuur. Een ondernemend man verzamelt door geldelijke voorschotten of door andere middelen eenige personen om zich heen, die werk en onderstand bekomen. Een stuk grond, doorgaans in de nabijheid eener rivier of beek, wordt uitgezocht, schoongemaakt en beplant met peper en men wacht de eerste uitkomsten af, om aan de onderneming meer uitbreiding te geven.

Gelukte nu de onderneming en beantwoordden de voort-
rengselen aan de verwachting dan ontstond in weinige jaren
p eene plaats waar vroeger geen spoor van bevolking te
inden was, een dorp, dat honderden ja duizenden tot woon-
laats strekte. De ontwerpers der onderneming werden de hoofden
ler vestiging, en wisten zich ook door den Sultan in die
vaardigheid te doen erkennen. Daartoe begaven zij zich met
geschenken in geld van 3000 tot 5000 dollars naar den Sultan,
en verkregen van dezen een document, voorzien van een zegel-
stempel des rijks (surat tjap sembilan), dat hen officieel in
hun gezag bevestigde. Zij verbonden zich in dezen brief alleen
om cijns aan den Sultan op te brengen.

De hoofden dier aldus ontstane staatjes dragen verschillende titels. In de schenkbrieven worden zij dikwijls *kedjuruan* van den Sultan genoemd. Overigens voeren zij veelal den titel van panglima, hulubalang en niet het minst dien van tongku.

Het bestuur in de vasalstaten is geheel geschoeid op de leest van het bestuur in Groot-Atjeh. Iedere staat heeft een rijksraad, in den regel gevormd uit de vier oudsten, gekozen uit de voornaamste hoofden. Met den vorst vormen zij een raad *karapatan*, die het bestuur uitoefent en gewoonlijk vrij despotisch huishoudt. De inkomsten der vorsten en van de hoofden zijn ongeveer dezelfde als in Groot-Atjeh. Zooals bekend is, is het sultans-bestuur in Atjeh vernietigd door den oorlog. Groot-Atjeh kwam onmiddellijk onder ons bestuur; de vroegere vasal-staatjes van Atjeh werden vasalstaatjes van Nederland.

Gaan wij nu over tot de Bataklanden. In deze streken schijnt in vroegere tijden een Hindoe-monarchie bestaan te hebben. Een overblijfsel daarvan vinden wij nog in het vorstenhuis van Bakara en diens representant, Singa Mangaradja geheeten. Bakara is een dorp aan het Zuidwestelijke uiteinde van het Tobameer gelegen. Voor die monarchie is eene soort van godsdienstige vereering blijven bestaan, welke de verschillende huta's in de Bataklanden nu nog aan Singa Mangaradja bewijzen. Dit geschiedt niet alleen door de bewoners der huta's rondom het Tobameer gelegen, doch ook door die van Silindoeng, Sipirok en enkele in Angkola. Deze schrijven hem bovennatuurlijke eigenschappen

toe. Het heet o. a., dat hij soms zeven maanden lang zonder voedsel en drie maanden achtereen in slaap verzonken kan blijven. Alsdan voorzien de goden in zijne behoeften. Hij heeft een met zwart haar begroeide tong, kan zonneschijn en regen te voorschijn roepen, waarom de Bataks zijn zegen voor den oogst afbidden. Uit alle streken trekken zij op naar Bakara om goeden raad van zijn wondermacht te vragen. Dr. v. d. Tuuk beweert hem bezocht te hebben. Intusschen is die Singa Mangaradja reeds overleden en opgevolgd door zijn zoon, die echter veel van zijn luister verloor, toen bij de expeditie van 1877, zijn huta zonder slag of stoot door de onzen ingenomen werd en hij zelf zijn heil in de vlucht moest zoeken.

Wij zullen thans tot Borneo overgaan, doch eerst de voornaamste rijken van dit eiland opnoemen. Op de Westkust zijn de Noordelijke kustlanden: Sambas, Pontianak, Mampawa, Landak; de staatjes langs de Boven-Kapoeas: Tajan, Meliouw, Sanggauw, Sakadouw, Sintang en nog eenige kleinere; de Zuidelijke kustlanden: Koeboe, Simpang, Soekadana en Matan. In de Z. O. afdeeling Kotaringin en Koesan en vroeger ook het rijk Bandjermasin. Op de Oostkust: Pasir, Koetei, Sambilioeng en Goenoeng Taboer (te zamen de Berouwsche-landen), Boeloengan met Tidoeng. Buiten Nederl. gebied vindt men op de N. W. kust het rijk Broenei en den staat Serawak.

De meeste van deze rijken zijn gesticht door vreemde volksplanters en wel door Javanen, meer bepaaldelijk Hindoe-Javanen en door Maleiers. De oudste volkplanters waren echter Hindoe-Javanen. Reeds vroeg werd een groot gedeelte van de kusten van Borneo bevolkt door kolonisten uit het Hindoerijk Modjopahit op Oost-Java. In het Westen was de voornaamste Hindoe-Javaansche kolonie het rijk Soekadana. Van Soekadana uit werden verder volkplantingen gesticht, Zuidelijk, Noordelijk en N. Oostelijk, nl. Matan, Landak, Tajan, Sanggouw, Soekadana, Sintang. Al deze koloniën vormden weer zoovele rijkjes, welke echter alle van Soekadana afhankelijk waren. In het Zuiden stichtten de Hindoe-Javanen het rijk Bandjermasin, dat het grootste deel der Zuidkust en een deel der N. O. gelegen landen aan zich wist te onderwerpen. De in Pasir regeerende dynastie beweert eveneens van Javaansche afkomst te zijn. Ook het

·ijk Koetei werd gesticht door volksplanters uit het Hindoe-Javaansche rijk Modjopahit. Met den val van dit rijk op Java hield de Javaansche kolonisatie op Borneo op, hoewel met diens val voor het laatst velen nog de wijk naar dat eiland zouden hebben genomen. In niet mindere mate dan de Hindoe-Javanen, hebben de Maleiers zich langs de kusten van Borneo gevestigd. Omtrent den tijd wanneer de Maleiers hunne eerste koloniën en de eerste rijken op Borneo hebben gesticht, is niets met zekerheid bekend. Een der eerste der door de Maleiers op Borneo gestichte staten is Broenei, dat van het midden der 13de eeuw dagteekent. De tweede belangrijke kolonie der Maleiers is Sambas, waarvan de tijd van vestiging geheel onbekend is. De stichters van Sambas schijnen echter van Djohor afkomstig te zijn geweest, daar Sambas tot in de 17de eeuw de suprematie van Djohor erkende. Behalve Maleiers en Javanen komen nog in aanmerking Boegineezen. Deze stichtten onder anderen het rijk Mampawa op de Westkust. Dit rijk bestond reeds in de 17de eeuw, doch verkreeg in de eerste jaren der 18de eeuw zijne grootste uitbreiding. Later is echter de Boegineesche volkplanting grootendeels door eene Maleische vervangen. Het rijk Pontianak werd eerst in 1771 gesticht door eene van Mampawa uitgezonden kolonie van Maleiers en Boegineezen onder aanvoering van den Arabier Sjarief Abdoe'r-rahman.

Drie volken hebben dus tot een stichting van de verschillende staten op Borneo bijgedragen: Hindoe-Javanen, Maleiers en Boegineezen. Het Hindoe-Javaansche element en evenzoo het Boegineesche is in den loop der tijden geheel in het Maleische opgegaan. De volkplanters kunnen dus nu onder den naam Maleiers worden samengevat en de staten onder dien van Maleische staten. Deze staten hebben alle het zelfbestuur behouden. Zij bleven echter bij contract met het Gouvernement verbonden, en erkennen de souvereiniteit van Nederland. Wij zullen thans het bestuur dier staten nagaan en daartoe met die der Westkust aanvangen. De vorsten der verschillende staten voeren den titel van sultan of panembahan. Alleen die van Sambas, Pontianak (en Broenei) voeren dien van sultan; de overigen dien van panembahan. De vorst van Koeboe voert den titel van Tuan Koe-

boe. In hoofdtrekken komt de regeeringsvorm in de meeste staten overeen. Wij zullen Sambas nemen als type; deze staat toch is het beste bekend. Het bestuur bestaat hier behalve uit den Sultan uit zes Mantri Radja's (staatsdienaars) n. l. den Pangeran Bandhara (schatmeester, tevens eerste rijksbestuurder), den Pangeran paku negara = tweede rijksbestuurder, den Pangeran tumenggung = opperveldheer, twee onderbevelhebbers. Pangeran suma laga, en den Pangeran suma di laga, den Pangeran laksamana = bevelhebber ter zee; voorts uit vier Kjahis of Atsal nĕgĕri = volkshoofden, vertegenwoordigers der bevolking, vier Orangkajas of Mantri hulubalang en een Iman of opperpriester. Deze 15 vormen met den Sultan een raad door welken alle regeeringszaken worden behandeld. Bovendien berust bij 4 Kjahis de benoeming van den troonsopvolger. In de andere rijken is de regeering op soortgelijke wijze ingericht. De vorst is niets meer dan voorzitter van den raad, die over alle of althans over de meeste regeeringszaken oordeelt en beslist; nergens is zijn gezag absoluut. Alleen in Pontianak regeert de Sultan meer onbeperkt door middel van zijnen rijksbestuurder, hoewel hij ook somtijds met de aanzienlijken raadpleegt.

De onderdeelen of districten van het rijk worden bestuurd door districtshoofden, zijnde personen van den hoogen adel, gewoonlijk verwanten van den vorst met den titel van pangeran, raden, enz., en dat veelal in dier voege, dat een district hun in leen wordt gegeven, om behoudens zekere verplichtingen aan den vorst, daar naar welgevallen te regeeren. Onder de districtshoofden staan dorpshoofden veelal met den titel van pembekel. Zij worden door de bevolking zelf, onder goedkeuring van de districtshoofden gekozen, behalve te Pontianak. waar zij door den Sultan worden aangesteld.

Het bestuur van de rijken van de Res. Z. O. afdeeling vooral der rijken op de Oostkust, is in de hoofdtrekken hetzelfde als op de Westkust. De meest voorkomende titel hier is die van sultan. Alleen de vorst van Boeloengan, hoewel hij ook Sultan heet, wordt meestal Amiro'l-moeminin = vorst der geloovigen, verkort tot Amiril genoemd. Het voornaamste rijk is Koetei, welks bestuur wij zullen nagaan. In Koetei berust het bestuur naast

den Sultan bij eenige rijksgrooten (mantri's), waarvan de eerste de rijksbestuurder of Firdana mantri is. Verder heeft men de Senopati of krijgsbevelhebber en de Sjahbandar of opperbevelhebber van den handel.

De staten op Borneo, die door vreemde volkplanters gesticht werden, hebben de Dajaksche stammen min of meer aan hun gezag onderworpen. Wij willen kortelijk de verhouding nagaan van de Dajaks tot de Maleische vorsten, meer bijzonder die van de Westkust. In het algemeen is de toestand der Dajaks, welke aan het gezag der Maleische vorsten onderworpen zijn, hoogst ongelukkig. Zij worden onderdrukt en uitgezogen niet alleen door de vorsten zelf, doch ook, en wel voornamelijk, door de districtshoofden. Wij zagen, dat in den regel zulk een district door een vorst aan een zijner familieleden of aan iemand uit den hoogeren adel in leen gegeven wordt, welke persoon dan daarover, behoudens zekere verplichtingen aan den vorst, naar welgevallen regeeren kan. Deze leenmannen of districthoofden beschouwen dan ook de in hun district wonende Dajaks geheel als hun eigendom, beschikken over hun persoon en hun goed geheel naar welgevallen en onderdrukken hen op allerlei wijzen. Door tal van belastingen wordt de Dajaksche bevolking gekneveld. De voornaamste zijn de *hassil* en de *serah*. De hassil is eene soort van hoofdelijken omslag, die op elk gezin *lawang* of *lawa* rust. De serah is een gedwongen handel, waarbij de noodzakelijkste behoeften der inboorlingen als zout, tabak, ijzer, koperdraad, lijnwaad, enz. door den vorst en de rijksgrooten aan hen worden geleverd tegen bepaalde prijzen, te voldoen in rijst, rotan en andere producten der Dajaksche nijverheid, waarvan de waarde door den vorst is vastgesteld. Verder hebben de Dajaks veelvuldige heerendiensten te praesteeren ten behoeve van de Maleische vorsten en grooten (bewerking hunner velden, bouwen van huizen, tuinen en prauwen, enz.). Bovendien worden bij feesten, door de vorsten of grooten te geven, de benoodigdheden van de Dajaks geëischt, en wanneer zij slaven noodig hebben, worden de Dajaks met geweld of list geroofd of tot pandelingen gemaakt, zoodra zij eenigszins achterlijk zijn in het betalen van de hassil of van hunne schulden wegens de serah. De invloed van het Gouvernement

is op vele plaatsen nog te gering om aan deze knevelarijen voorgoed een einde te maken. Tot de binnenlanden strekt zich echter de macht der Maleische vorsten niet uit, behalve gedeeltelijk langs de Kapoeas.

Beschouwen wij thans de rijken op Zuid-Celebes. Wij moeten onderscheid maken tusschen de rijken naar de verhouding waarin zij tot het Gouvernement staan, in: 1°. Leenroerige rijken bestuurd door vorsten, die hun gebied van het Gouvernement in leen hebben, maar overigens geheel vrij zijn in de regeling van de inwendige belangen huns rijks. Hiertoe behooren Bone met het achterleen Lamaroe en Tanette met het achterleen Lipoekasi. 2° Bondgenootschappelijke rijken. De grondslag van de betrekkingen met deze rijken is het in 1667 door Speelman tot stand gebrachte vredes- en bondsverdrag bekend onder den naam Boegineesch contract, dat in 1824 door van der Capellen werd hernieuwd. Hunne vorsten zijn bondgenooten van het Gouvernement en hebben bepaalde verplichtingen te vervullen, als: bescherming van den handel, wering van zeeroof, bijstand in geval van oorlog, enz. Zij zijn vrij in het inwendig bestuur van hun rijk, doch moeten zich bij hunne troonsbevestiging naar Makassar begeven om door het Gouvernement te worden geïnstalleerd en het contract te hernieuwen.

Naar hunne bevolkingen kunnen deze rijken onderscheiden worden in Makassaarsche en Boegineesche. De voornaamste Makassaarsche zijn: Gowa, Laïkang, de Boegineesche: Baróe, Soppeng, Adjatapparang, Mandar (gedeeltelijk althans), Loewoé, Wadjó, Tanette en Boni. Een derde volksstam, die Celebes bewoont zijn de To-radja = bergbewoners. Tot de Toradjasche staten behooren vooral Masinrimpoeloe en Laiwoei.

Het bestuur komt in hoofdtrekken in alle rijken overeen. Allerwegen op Zuid-Celebes bestaat het leenstelsel. Wij hebben het leenstelsel ook wel bij de Maleische staten op Sumatra en op Borneo ontmoet, doch niet in die mate als het hier voorkomt. Het leenstelsel ontstaat in de eerste plaats ook hier uit de gewoonte der vorsten om hunnen kinderen of bloedverwanten een gedeelte des lands in leen af te staan tot hun onderhoud of om getrouwe dienaren op die wijze te beloonen. Deze leenmannen heeten *paseadjingang* = bloedverwanten, van het

woord *seadjing* = broeder. Een andere wijze van ontstaan van het leenstelsel is door den kans van den oorlog, wanneer een zwakkere vorst door een machtiger werd overwonnen. In dit laatste geval werd de overwonnene het bestuur over zijn eigen land gelaten, doch hij kwam in den toestand van de overige leenmannen. Deze soorten van leenmannen heeten *palili*. De verplichtingen dier leenmannen jegens hun leenheer zijn: hem in den oorlog hulp te verleenen, bij plechtige gelegenheden, feesten, enz., aan zijn hof te verschijnen en dergelijke. Eigenaardig is de wijze waarop de landheer zijne leenmannen voor een feest of voor een oorlog oproept. Die uitnoodiging of oproeping geschiedt door middel van *bila-bila's*. Zulk een bila-bila is een reep lontarblad, waarin een zeker aantal platte knoopen gelegd zijn. Men legt er zooveel knoopen in als er nog dagen verloopen moeten, vóórdat de oorlog beginnen of het feest een aanvang nemen zal. In de wijze waarop de leenman de bila-bila uit de hand van een bode of den gezant van den leenheer moet aannemen, bestaat een groot verschil naarmate hij de oproeping tot een oorlog of de uitnoodiging voor een feest is. De bila-bila voor een feest wordt door den vorst-leenman met de rechterhand aangenomen, terwijl hij met de linkerhand de bij het dansen gebruikelijke beweging maakt. De bila-bila voor een oorlog wordt daarentegen door den leenman met de linkerhand aangenomen, terwijl hij de rechterhand aan de kris slaat, ten einde vervolgens ook dansende en zwaaiende met de kris, zijne verkleefdheid aan den leenheer te betuigen. Volgens Dr. Matthes zou bila-bila eene verbastering zijn van bilang-bilang van bilang = tellen, aangezien de knoopen in het lontarblad dienen moeten om te berekenen, hoeveel dagen er nog verloopen moeten voordat het feest of de oorlog een aanvang neemt.

Het bestuur is overigens geheel ingericht als bij de Maleische staten. Aan het hoofd staat dus een vorst, die naast zich een rijksbestuurder en een rijksraad heeft. Een algemeene benaming voor vorst is in het Makassaarsch *karaëng*, en in het Boegineesch *arung* of *patta*[1]). Dit is echter ook een titel voor niet re-

1) Aangezien de Boegineesche å klank in de zetterij niet aanwezig is, werden de Boegineesche woorden, die deze klank hebben gespeld als boven.

geerende vorsten. Een regeerend vorst is karaëng mágaú (van gaú = daad, zaak, ágaú = werkzaam zijn, handelen) en in het Boegineesche aru of patta mangkaú (hetzelfde grondwoord gaú = daad, zaak, mágaú = werkzaam zijn, handelen). De benaming van den rijksbestuurder is in de verschillende rijken anders en zoo ook de samenstelling van den rijksraad. Wij zullen nu het bestuur van enkele der voornaamste staten nagaan, allereerst Gowa, een overblijfsel van het oude vóór Speelman zoo machtige rijk der Makassaren. De vorst is hier de Karaëng mágaú. De rijksbestuurder heet hier Tumábitjara-butta. De rijksraad heet *bate salapang* van bate = teeken, al wat tot teeken dient, vaandel, salapang = negen. De beteekenis is dus negen vaandels, omdat ieder van de negen prinsen, welke dezen raad uitmaken een bijzonder vaandel voert.

Boni is een Boegineesch rijk. De vorst wordt bijgestaan door een rijksbestuurder To-márilalang, van to = tau = mensch, márilalang = binnen zijn van rilalang = binnen. To-marilalang = de persoon die binnen in de binnenkameren is, d. i. die in de intiemste, in de nauwste betrekking staat, te weten tot den vorst. Verder heeft men den rijksraad Aru pitu, letterlijk zeven vorsten, daar de rijksraad uit zeven vorsten bestaat. Deze rijksraad heeft een zeer groot gezag en behandelt alle regeeringszaken, die van eenig gewicht zijn. De vorsten, leden van den rijksraad, zijn tevens kiesheeren, door wie een nieuwe vorst gekozen wordt. Het Gouvernement moet dan deze keuze bekrachtigen. Deze raad kan ook de afzetting van den vorst aan het Gouvernement voordragen. Ook de Rijksbestuurder wordt op dezelfde wijze aangesteld en ontslagen. De waardigheid van lid in den raad is erfelijk, zoowel in de vrouwelijke als in de mannelijke lijn.

Ten slotte willen wij Soppeng nog nagaan. De vorst voert hier den titel van *polipuwe* = het onderste (*pong*) van den stam waarop het land *lipu*, als ware dit het overige van den boom, rust (het geheel is pong-lipu-we, we = e en heeft de kracht van het bepalend lidwoord). De rijksbestuurder heet *watallipuwe*, letterlijk dat gedeelte van den stam, hetwelk op de pong volgt en den naam draagt van *watang*, alzoo met den *pong* dienende tot steun van den ganschen boom, waarmede

dan gedoeld wordt op land en volk. De rijksraad bestaat hier uit vier kiesheeren en drie rijksgrooten. De vier kiesheeren heeten *pangebá* van het grondwoord *ebá* = dragen op den arm, van een kind. De benaming geeft dus te kennen, dat zij met evenveel nauwlettendheid voor den vorst zorgen als eene moeder voor hare kinderen. De drie anderen heeten *pabitjara's* of raadslieden.

Het bestuur in de andere staten is met meerdere of mindere wijzigingen hetzelfde. Naast den vorst is er een rijksbestuurder en een rijksraad, welke in alle belangrijke aangelegenheden mede beslist. Geene regeeringsdaad mag zonder hunne goedkeuring worden afgedaan. De leden van den rijksraad zijn tevens kiesheeren en hetgeen de macht der vorsten nog vermindert, is, dat dezen zich volstrekt niet te bekommeren hebben om het recht van eerstgeboorte. Behalve door den rijksraad wordt de macht der vorsten nog meer verzwakt door de talrijke leenmannen. De regeeringsvorm is dan ook maar in naam een monarchale, maar inderdaad geheel aristocratisch. Er is een staat waar dit zelfs volkomen het geval is, namelijk Wadjo. Wadjo is geheel eene aristocratische republiek, bestuurd door veertig vorsten (patta). De uitvoerende macht berust echter bij de zes voornaamsten de zoogenaamde patta-annange, aan het hoofd waarvan een president *aru mátowa* of *patta-mátowa* staat. De drie en dertig anderen worden slechts opgeroepen bij beraadslagingen over vrede of oorlog of in andere gewichtige omstandigheden. Een nieuwe patta wordt altijd uit de naaste bloedverwanten van zijnen voorganger gekozen. Overigens heerscht in Wadjo ook het leenstelsel.

Op Noord Celebes heeft men in de eerste plaats de Gorontalosche rijken: Gorontalo, Limboto, Bone, Attinggolo en Boalemo. Verder de rijkjes langs de Noordkust: Bolaang Mongondou, Bolaang Oeki, Bintaoena, Bolaang Itam, Kaidipan en Boewoel. Het bestuur van al deze rijkjes is vrij uniform. De vorst draagt den titel van radja. Daarnaast heeft men den rijksbestuurder, doorgaans djugugu genoemd. Verder andere waardigheidsbekleeders waarvan de kapitan of vlootvoogd, die tevens bevelhebber der troepen te land de voornaamste is. Deze rijksgrooten vormen in de meeste rijken een rijksraad, die de ge-

wichtige belangen behandelt. Deze rijken benevens de Gorontalosche zijn alle bij contract met het Gouvernement verbonden.

De rijken rondom de golf van Tolo zijn: het buitenrijk Banggaai met de Banggaai-eilanden, waarvan de voornaamste Peling of Pulu Tinggi en Banggaai, het rijk Tomboekoe en het rijk Tomori. Het zijn vasalstaten van den Sultan van Ternate. Zij worden bestuurd door inlandsche vorsten, die onder zijne souvereiniteit staan. Ook hier berust het bestuur bij een radja of vorst, een rijksbestuurder en een rijksraad. De macht der vorsten is hierdoor reeds beperkt; doch dit nog meer, doordat de vorsten, nevens zich een ambtenaar of gecommitteerde hebben vanwege den Sultan van Ternate, met name *utusan*. Behalve dezen utusan is er nog een secretaris en een kleine gewapende krijgsmacht. De utusan, de secretaris en twee hoofden der krijgsmacht hebben zitting in den rijksraad om te zorgen, dat er geene met de belangen van den Sultan strijdige besluiten worden genomen. Alleen in Tomori is dit niet zoo. Tomori is slechts in naam een vasal-staat van den Sultan van Ternate. Daar Ternate onder onze souvereiniteit staat, erkennen de rijken rondom de golf van Tolo ook ons oppergezag.

HOOFDSTUK XV.

(*Vervolg*).

SANGI- EN TALAUER-EILANDEN, MOLUKKEN, KLEINE SOENDA-EILANDEN. — CONCLUSIE.

Noordelijk van Celebes liggen de Sangi- en Talauer-eilanden uit verschillende rijkjes bestaande, waarmede het Gouvernement eveneens in contract leeft. Het bestuur is er ongeveer hetzelfde als in de rijkjes op Noord-Celebes, d. w. z. het berust bij een radja bijgestaan door een rijksbestuurder en andere rijksgrooten, waaronder weder een kapitan-laut de voornaamste is. Deze rijksgrooten worden gewoonlijk *bobatu* genaamd en vormen met den radja als voorzitter den rijksraad, die alle gewichtige belangen en ook de rechtszaken behandelt. De rijkjes zijn: Tagoelandang of Tagoelanda, dat het gelijknamige eiland (het zuidelijkste van de groep) omvat, Siawoeh (Siauw) bestaande uit het gelijknamige eiland, Taboehan, Kandar, Taroena en Manganitoe, alle vier op het eiland Sangi of Groot Sangi gelegen. De Talauer-eilanden zijn onderworpen aan de radja's der Sangi-eilanden.

Nu de rijken in de Molukken meer bepaaldelijk in de Residentie Ternate. Deze rijken zijn Ternate, Tidore en Batjan. Ternate omvat: Ternate, Motir, Matian de Kajoa- en Goraitji-groepen, het Noorder schiereiland en het Zuidelijk deel van het Zuidelijk schiereiland van Halmahera, Moratai en Rau, de eilanden bezuiden Halmahera, waaronder Dammer en de Soela-eilanden. Nog behooren tot dit rijk, gelijk wij gezien hebben, het Oostelijk deel van Celebes en de Banggaai-eilanden.

Tot Tidore behooren de twee Ooster schiereilanden en het Noordelijk deel van het Zuidelijk schiereiland. Verder behoort hiertoe het N. W. deel van Nieuw Guinea tot aan Kaap Bonpland (Oost-zijde der Humboldsbaai) en de eilanden daarbij gelegen, zoowel in de Geelvinksbaai als langs de Westkust n. l. de Waigeoe-Misole Archipel, waaronder Salawati, Batanta. Waigeoe, Misole.

Batjan bestaat alleen uit de groep van Batjan, n. l. Batjan, Lata-lata, Groot Tawali of Kasiroeta en Mandioli.

De vorsten van Ternate, Tidore en Batjan hebben hun gebied van het Gouvernement in leen. Zij zijn natuurlijk geheel vrij in de regeling van de inwendige belangen huns rijks.

Het bestuur in de drie rijken komt in hoofdzaak op hetzelfde neer. Wij zullen eenvoudigheidshalve dat in Ternate bespreken. Het berust bij den vorst, die den titel van Sultan of *Kalano* draagt. Hij wordt zonder bepaalde erfopvolging aangesteld door het Nederlandsch Gouvernement. Ook hier wordt de regeering voor den vorst waargenomen door een rijksbestuurder met den titel Djugugu, die uit de volksklasse gekozen wordt en door den Sultan onder bekrachtiging van het Nederlandsch bestuur (den Resident) benoemd. Verder berust het bestuur bij den rijksraad. Deze is samengesteld uit den djugugu, als voorzitter, den kapitan laut of vlootvoogd tevens bevelhebber der troepen, en verder uit zestien volkshoofden, waaronder in de eerste plaats de districthoofden of *singadji*. De leden van den rijksraad heeten als zoodanig *bobato*, terwijl de raad zelf wel eens Raad van Achttien wordt genoemd. Zonder den rijksraad mogen geene belangrijke beslissingen genomen worden. Bovendien is de rijksraad tevens het hoogste rechterlijk lichaam.

Wij zullen nu het bestuur nagaan in de voornaamste deelen van het rijk. Van Ternate zijn de landen aan de golf van Tolo een onderdeel. Deze vormen drie rijken, Banggaai, Tomboeko en Tomori, elk met een eigen bestuur. Alleen heeft de Sultan daar een gecommitteerde of utusan. De grootste onderhoorigheid van Ternate is echter Halmahera, hoewel Tidore de twee Oostelijke landtongen hiervan bezit. Halmahera wordt bewoond door eene Alfoersche bevolking. Deze heeft haar eigen bestuur. Het land is verdeeld in gemeenten *djiko's*, bestaande uit *gamus*.

Het bestuur der gemeenten berust bij een eerste, tweede en derde hoofd, kapitan geheeten die alleen in oorlogstijd eenig zelfstandig gezag hebben. Aan het hoofd van het district staat een *sengadji*. Deze wordt door den sultan van Ternate of Tidore in overleg met de hoofden der *gamus* aangesteld. Verder zijn er nog andere hoofden, personen die verschillende functies te vervullen hebben. Deze vormen te zamen den districtsraad. Boven dit inlandsch bestuur hebben de sultans van Ternate en Tidore op Halmahera eenige inlandsche ambtenaren. De voornaamsten van dezen zijn de *utusan*, de gecommiteerden, zooals er ook op Oost-Celebes aanwezig zijn, en die hier de bevelen van den Sultan aan een singadji overbrengen en voor de richtige nakoming daarvan zorgen.

Nu nog een enkel woord over de verplichtingen waartoe de Alfoersche, dat is de Heidensche bevolking tegenover de vorsten in Ternate en Tidore gehouden is. De lasten en diensten komen hierop neer: 1ste ieder district moet voor elken krijgstocht van den Sultan zooveel man leveren, als hij behoeft (hieraan voldoet men gaarne omdat dit gelegenheid geeft tot koppensnellen, waaraan de Alfoeren nog geheel overgegeven zijn), 2de elk district moet naar zijne groote jaarlijks 1 tot 4 geheel uitgeruste, bewapende en met 30—40 koppen bemande vaartuigen *kora-kora's* leveren. Bovendien moeten eenige districten (niet alle) voortdurend aan den Sultan de zoogenaamde *manusia ratus* leveren d. i. honderd volwassen mannen, die dan alleen voor den kost werken en van tijd tot tijd worden afgewisseld. Eenige andere districten moeten jaarlijks aan den Sultan eene bepaalde hoeveelheid rijst leveren, sommigen tegen eene kleine vergoeding. Behalve deze zijn er nog andere verplichtingen, die wij echter onvermeld zullen laten.

Over het beheer van de andere eilanden, welke tot het gebied van Ternate, Tidore of Batjan behooren, kunnen wij kort zijn. In hoofdtrekken komt het op hetzelfde neer als het bestuur op Halmahera. Wat Nieuw Guinea betreft, dit behoort tot het gebied van den sultan van Tidore, althans de Noord- en de Noord-Westkust. Het gezag van den Sultan van Tidore is grootendeels fictief, en waar zijn gezag het meest gevestigd is, bepaalt het zich slechts tot de heffing van een jaarlijksche

schatting, op te brengen in gedroogde huiden van den paradijsvogel, tripang en karet.

De voornaamste rijken op de kleine Soenda-eilanden, in de eerste plaats op Bali, zijn Hindoerijken. Men heeft er negen, nl. Boeleleng, Djĕmbrana, Karangasem, Kloengkoeng, Gijanjar gewoonlijk Djanjar genoemd en Bangli, Badoeng, Mengoewi en Tabanan. Elk dezer rijken, met uitzondering van Boeleleng en Djĕmbrana, staat onder het bestuur van een eigen vorst. Bij de tractaten in 1849, na afloop der 3de Balische expeditie met de vorsten gesloten, hebben dezen erkend, dat hun rijk een deel uitmaakt van Nederlandsch-Indië en dat zij als zoodanig staan onder de opperheerschappij van den Nederlandschen Staat, waarom zij ook een Nederlandsche vlag te land en ter zee boven de hunne zullen voeren en bij hunne troonsbestijging de bevestiging van het Gouvernement behoeven. Overigens zijn de vorsten geheel vrij in hun bestuur. Boeleleng en Djĕmbrana maken hierop eene uitzondering. Boeleleng is in 1854 en Djĕmbrana in 1856 aan het bestuur hunner vorsten onttrokken en rechtstreeks onder ons gezag gebracht.

Ten slotte mag het bestuur in de rijken, die nu nog op zich zelf staan, niet onbesproken blijven. De vorst moet eigenlijk uit de kaste der Satriya's zijn. Alle vorsten op Bali zijn echter uit de klasse der Wesja's met uitzondering van den vorst van Kloengkoeng. De vorst van dit rijk moet een zuivere Satriya zijn. Hij voert den titel van Dewa agung. De vorsten van de andere rijken voeren den titel van Anak agung. De vorst van Kloengkoeng oefent zoowel door zijne hooge geboorte, alsook door kracht van overwinningen door zijne voorvaderen op de overige rijken behaald, over de anderen eene soort van opperheerschappij uit. Dat oppergezag is echter slechts zeer gering. Wel doen de vorsten hem een eed van trouw en bondgenootschap, raadplegen hem in belangrijke omstandigheden en roepen hem in als scheidsrechter bij hunne onderlinge geschillen, doch gehoorzamen hem slechts voor zooverre zij zulks met hunne belangen overeenkomstig achten.

Het gezag der vorsten op Bali is overigens vrij autocratisch. Wel heeft de vorst een raad samengesteld uit priesters en grooten, leden der vorstelijke familie, die naar gelang van hunne

kaste den titel van dewa of gusti voeren, doch ook dezen zijn geheel van zijn wil afhankelijk. Naast den vorst staat de *mantja magara* of rijksbestuurder, bij wien eigenlijk de regeering berust. Voorts heeft de vorst nog andere ambtenaren, die verschillende functiën vervullen.

Elk rijk is verdeeld in een aantal districten. Aan het hoofd van die districten staan gouverneurs, die punggawa of pambekel gĕdé heeten. Zij worden gekozen door de bevolking maar onder goedkeuring van den vorst, die dan ook dikwijls op de keuze invloed weet uit te oefenen. De dorpen worden bestuurd door dorpshoofden, die den naam van *klijan dèsa* dragen. Zij worden door de bevolking gekozen en deze keuze door den punggawa en den vorst goedgekeurd. Dikwijls heeft men in een dorp nog mindere hoofden, wijkhoofden, *klijan bandjar*.

Gelijk ik zooeven opmerkte, heeft de vorst een autocratisch gezag. De onderdanen worden door hunne vorsten, die hierin door de mindere hoofden getrouw worden nagevolgd, op een verregaande wijze onderdrukt en geheel als slaven beschouwd. De inkomsten der vorsten zijn talrijk en van verschillenden aard. Zij bestonden vroeger in de boeten, die als straf werden opgelegd, den verkoop van tot slaven veroordeelde misdadigers; uit de nalatenschap van hen, die zonder zonen na te laten overleden, tot welke nalatenschap dus ook de vrouwen en dochters die dan als slavinnen verkocht, of als dienaressen verhuurd werden, behoorden; eene jaarlijksche landrente (*padjăg*), die op de rijstvelden geheven werd, de opbrengst van domeingoederen grootendeels bestaande in sawahs, die door de bevolking tegen genot van $^2/_3$ der opbrengst moesten worden bearbeid; belasting op in- en uitvoer van producten, havengelden, de opbrengst van het kliprecht of strandvonding (eigenlijk niets meer dan strandroof) *tawan karau*. Dit is bij het tractaat 1849 verboden, gelijk in het algemeen de willekeur der vorsten in sommige opzichten beperkt is.

Lombok. De eigenlijke bewoners van Lombok heeten Sasaks. Behalve Sasaks komen op dit eiland vooral in het Westen veel Balineezen voor. Dit zijn de eigenlijke beheerschers. De loop van dit Balische overheersching is kortelijk deze. Voorheen waren de Sasaks de eenige bewoners van het eiland, dat verdeeld was

in verscheidene van elkander onafhankelijke staatjes, die elk hun eigen vorst hadden en dikwijls met elkaar in oorlog waren. Omstreeks eene eeuw geleden riep de vorst van een dier rijkjes, n. l. die van Praja, door zijne naburen in het nauw gebracht, de hulp in van den vorst van Karangassem op Bali. Deze kwam met een leger naar Lombok, onderwierp niet slechts de vijanden van Praja, maar ook dit rijkje, en werd zoo de stichter van een Balineesch rijk op Lombok. De macht der Balineezen op Lombok breidde zich weldra uit, en zoo ontstonden er langzamerhand vier Balineesche rijken. Tusschen deze vier ontstonden er in 1824 oneenigheden, welke eindigden met de onderwerping van alleen aan den vorst van Mataram. Deze is dus sedert dien tijd door recht van verovering volstrekte alleenheerscher van geheel Lombok. Het bestuur komt ten naasten bij overeen met het bestuur op Bali, en het gezag van den vorst is ook hier vrij absoluut. De titel van den vorst is anak-agung. De vorst van Kloengkoeng op Bali oefent, gelijk wij gezien hebben, over de andere Balineesche staten eene zekere suprematie uit. Ook de vorst van het rijk Mataram op Lombok erkent deze suprematie. Het land is verdeeld in een aantal districten, welke alle door Balineesche grooten met den titel van Radja worden bestuurd. De dorpen staan onder dorpshoofden pambekel, die in de door Balineezen bewoonde plaatsen Balineezen, in de andere gewoonlijk Sasaks zijn. Dit is de hoogste waardigheid waartoe een Sasak kan opklimmen. De vorst van Mataram erkent overigens het oppergezag van Nederland, en heeft zich steeds een trouwen bondgenoot betoond.

Soembawa. Het eiland is verdeeld in een viertal rijken: Soembawa, Dompo, Sangar en Bima. Tot het rijk Bima behoort ook West-Flores of Mangarai en de tusschen Soembawa en Flores gelegen eilanden, Ratteneiland en Pulu Rindja. Vroeger vond men nog de rijken Tambora, en Tapekat op de Noordelijke landtong gelegen, doch zij zijn in 1815 met de uitbarsting van de Tambora vernietigd. Het bestuur berust ook hier bij een vorst meestal met den titel van sultan en een rijksbestuurder, veelal bitjara geheeten, die, met andere rijksgrooten, den rijksraad vormt. Het is onnoodig dit bestuur verder in

bijzonderheden na te gaan. De Soembawasche vorsten zijn in der tijd allen toegetreden tot het Boegineesch contract. Gedeeltelijk werd toen Soembawa, althans Bima, beschouwd als eene onderhoorigheid van Gowa, zoodat het vanzelf in dat contract begrepen was. Tengevolge daarvan behoort Soembawa administratief tot het Gouv. Celebes.

Ten laatste hebben wij nog de rijken op Timor te beschouwen. Timor behoort, zooals bekend is, slechts gedeeltelijk aan Nederland. Alleen de Z. W. helft is Nederlandsch gebied, de N. O. helft behoort aan Portugal. Voorheen schijnen slechts drie groote rijken op Timor bestaan te hebben, n. l. Sonebait en Waiwikoe-Waihili op Nederlandsch- en Loeka op Portugeesch gebied. Deze drie rijken schijnen later verbrokkeld te zijn in eene menigte andere. De drie zooeven genoemde rijken oefenen echter nog steeds, zij het dan ook in naam, eene suprematie over de andere uit. Wij zullen hier de namen niet opnoemen van de verschillende rijken. Alleen vermelden wij van het Nederlandsch gebied Amarassi op de Oostkust en Amfoeang op de Westkust en ook het rijk Koepang met het eiland Samaoe.

Wat het bestuur betreft, dragen alle vorsten op Timor den titel van Radja. Alleen de vorsten van de drie zooeven genoemde rijken Sonebait, Waiwikoe-Waihali en Loeka voeren den hoogeren titel van Lio Rai = grootvorst of *kèser* eene verbastering van keizer. De vorsten hebben onder zich één of meer rijksgrooten als districtshoofden. In Portugeesch-Timor heet zulk een district succe = suku. In het Timoreesch, op Nederl. gebied althans, heeten de hoofden siko, op Port. gebied voeren zij den titel van datto, het Maleische datu. Een meer algemeene naam echter is fettor d. i. het Portugeesche feitor = administrateur, zaakgelastigde. Onder de districtshoofden staan dorpshoofden, die tamakong of tomokong heeten = tumenggung. Al deze vorsten en hoofden oefenen ieder in hun kring een geheel willekeurig gezag uit. Zij beschikken over leven en dood van hunne onderhoorigen, straffen hen met slavernij of boeten en dwingen hen tot allerlei willekeurig opgelegde heerediensten en het opbrengen van schattingen. Het onderhouden van de woningen der hoofden, het kappen van sandelhout te hunnen behoeve en het als schatting afstaan van een gedeelte der ingezamelde was,

behooren tot de gewone verplichtingen. De betrekking der vorsten tot het Nederl. Gouvernement wordt bepaald door de met hen gesloten contracten. Hoewel zij daarbij erkennen, dat hun gebied een deel is van Nederl.-Indië, zijn zij toch meer als bondgenooten dan als leenmannen van het Gouvernement te beschouwen. Op de meesten dier bondgenooten valt echter weinig te rekenen, inzonderheid op Sonebait. Koepang alleen heeft zich steeds trouw betoond.

Het gezag der Portugeezen over het gedeelte van Timor, dat hun toebehoort, is ook niet meer dan in naam. De vorsten worden alleen bij hunne troonbestijging door den Portugeeschen Gouverneur bevestigd. Bij die gelegenheid verkrijgen zij den rang en den titel van kolonel, die ook aan regeerende vorstinnen gegeven wordt. Alle aan Portugal onderhoorige staatjes zijn verder verplicht tot het opbrengen eener jaarlijksche schatting, *justa* geheeten, en tot het leveren van hulptroepen in geval van oorlog.

Wanneer wij het over het vorstenbestuur gezegde nu nog eens nagaan, dan zien wij, dat overal vrijwel dezelfde regeling bestaat. Aan het hoofd staat de vorst, daarnaast de rijksbestuurder en de rijksraad. Het bestuur is in de meeste gevallen in naam monarchaal, daar de vorst bij alle gewichtige aangelegenheden den rijksraad heeft te raadplegen. De leden van den rijksraad hebben veel macht, doordat zij tevens kiesheeren zijn. Vooral in de Makassaarsche en Boegineesche staten is dit het geval, en ook in Maleische staten ter Westkust van Borneo. Wat het bestuur over de onderdeelen van het rijk betreft, dit komt veelal hierop neer, dat de vorsten onderdeelen, de districten als men ze zoo noemen wil, aan leden hunner familie voor hun onderhoud in leen geven of aan getrouwe dienaren afstaan, ten einde hen op die wijze te beloonen. Overigens kan het leenstelsel ook ontstaan, gelijk wij gezien hebben, door de kansen van den oorlog bijv. als een zwakkere vorst door een sterkeren wordt overwonnen, doch in het bezit wordt gelaten van zijn land. Voornamelijk in de Makassaarsche en Boegineesche staten bestaat het leenstelsel, doch het komt ook veelvuldig voor in de Maleische staten op Borneo's Westkust. Wat den titel der vorsten betreft, hebben wij gezien, dat de titel van sultan of

radja veelvuldig voorkomt. In de Maleische staten van Sumatra is jang dipertuwan of jang dipertuwan besar, op Borneo panembahan een veelvuldig voorkomende titel. De titel van den rijksbestuurder is in de Maleische staten van Sumatra veelal die van den vorst met toevoeging van het woord muda. In de staten van de Molukken of beter van Ternate en van Noord-Celebes is djugugu de gewone titel. De titels van de vorsten en de rijksbestuurders op Zuid-Celebes zijn, zooals wij gezien hebben, zeer verschillend.

Eene enkele opmerking nog ten besluite. De opvolging in de vorstelijke waardigheid heeft plaats door keuze der rijksgrooten. Doch dezen moeten bij die keuze met het vorstelijk geslacht, in de eerste plaats met de nakomelingen van den te vervangen titularis rekening houden. Het zijn dan ook de zonen, die in aanmerking komen, met name de eerstgeborene, doch opmerking verdient, dat ook vrouwen een troon beklimmen kunnen. Bij enkele volken is dit zelfs regel. Zonderling is dit zeker, daar men dit ook vindt in Maleische staten en het staatsrecht van den Islām de troonsbestijging der vrouwen niet duldt. Doch in weerwil hiervan, zijn vrouwenregeeringen in den Archipel niet zeldzaam. Het merkwaardigste voorbeeld hiervan levert ons het rijk van Atjeh. In de 17e eeuw, gedurende een tijdvak van 58 jaren, zien wij Atjeh door vier achtereenvolgende sultanes bestuurd. Er waren toen twee partijen in Atjeh, eene Arabische partij of liever eene prinsenpartij en eene nationale partij, die voornamelijk onder de orangkaja's, leden van den rijksraad, hare vertegenwoordigers had. Het waren hoofdzakelijk deze orangkaja's, die tegen het drijven van de priesters, de Arabische partij in, de vrouwenregeering gedurende al dien tijd hebben weten te bestendigen, dewijl zij hun gelegenheid gaf tot uitoefening van een meer onbeperkt gezag en persoonlijken invloed. Na den dood van de voorlaatste der zooeven genoemde vier sultanes, Inájat Schabi in 1688, ontbrandde er een krijg tusschen de voorstanders der nationale en die der Arabische partij. De eersten wilden eene prinses, Kamalat Schah, op den troon plaatsen, terwijl de laatsten een vorst van het mannelijk geslacht eischten. De nationale partij, de orangkaja's, zegevierde en prinses Kamalat Schah werd op den troon

geplaatst en gehandhaafd. De priesterpartij bleef echter niet stilzitten en kwam elf jaren later, in 1699, met een brief voor den dag van een Kadi van Mekka, waarin aan het volk van Atjeh werd te kennen gegeven, dat de uitoefening van het wettige gezag door eene vrouw met de wetten van een Islām in strijd was. De orangkaja's durfden nu niet langer weerstand bieden. Kamalat Schah werd afgezet en de regeering opgedragen aan een vorst, na welken tijd geen vrouw meer het bestuur over Atjeh in handen heeft gehad. Een ander land, waarin vrouwenregeeringen veelvuldig voorkomen, ja bijna regel zijn, is Zuid-Celebes. Hier is dit altijd zoo geweest, Crawfurd wijst hierop dan ook reeds als eene bijzonderheid. Naar den regeeringsalmanak worden nu Bone en Tanette nog bestuurd door vorstinnen en verder Barroe en 4 van de 6 rijken van Adja Tapparang.

Inderdaad schijnt het feit, dat vrouwen het bestuur kunnen voeren, zuiver Polynesisch te zijn. Wij ontmoeten dit dan ook bij de Heidensche volken. Zoo vinden wij enkele Dajak-stammen vermeld, die door vrouwen bestuurd worden.

HOOFDSTUK XVI.

Oorlogvoeren.

a. OORLOGVOEREN. *b.* KOPPENSNELLEN.

---

a. Oorlogvoeren.

Wij hebben nu de verschillende instellingen, waardoor het publieke leven wordt gekenmerkt, nagegaan, thans nog een enkel woord over het oorlogvoeren.

De aanleidingen tot oorlogen zijn veelvuldig, de meeste echter zijn een gevolg van het solidariteitsstelsel. Wij zullen later zien, dat in laatste instantie de gemeente verantwoordelijk is voor de handelingen harer leden. Heeft bijv. iemand uit de eene nĕgĕri schuld aan iemand uit eene andere en blijft hij in gebreke, die te voldoen, dan wordt zijne nĕgĕri hiervoor aangesproken. Betaalt ook zij niet, dan is dit dadelijk een casus belli. Of gesteld, iemand wordt op het gebied eener andere nĕgĕri vermoord, terwijl de dader onbekend blijft, dan is, volgens het solidariteitsstelsel deze nĕgĕri aansprakelijk voor de daad en moet den bloedprijs, de *bangun* betalen. Doet zij dit niet, dan geeft ook dit aanleiding tot strijd. Dit is niet alleen bij de Maleiers zoo, doch bij alle volken, die het solidariteitsstelsel huldigen.

Dikwijls bestaan er echter ook andere oorzaken. Zoo leiden bijv. geschillen omtrent grondbezit dikwijls tot een oorlog; dit was voorheen vooral het geval bij de Alfoeren van de Minahasa. Het overschrijden van elkanders grondgebied of het inzamelen van boschproducten in bosschen van een ander district

deden onmiddellijk den krijg ontbranden. Zoo is het nog heden ten dage op Timor. De veelvuldige oorlogen tusschen de verschillende staatjes spruiten hoofdzakelijk voort uit het kappen van sandelhout op elkanders gebied.

Het spreekt van zelf, dat men dikwijls tracht het geschil op minnelijke wijze bijteleggen. Gelukt dit niet, dan wordt de oorlog verklaard, hetgeen altijd door de eene of andere symbolische handeling geschiedt. Vroeger was het o. a. bij de Maleiers gebruikelijk aan eene woning der vijandelijke nĕgĕri een rooden doek op te hangen. Bij de Bataks heeft dit nog op twee verschillende wijzen plaats, soms geschiedt dit door het ophangen van een brandbrief *pulas* in de nabijheid van een tot het vijandelijk gebied behoorende plaats. Deze pulas bestaat uit een stuk bamboe, waarop een brief gegriffeld is, terwijl aan het touw, waaraan de bamboe opgehangen wordt, nog een stukje hout in den vorm van een mes, een lans, een half verkoold stukje hout en dergelijke bevestigd worden als symbolen van brandstichting en moord. Deze brief bevat een ultimatum, eene aanmaning om aan de eischen te voldoen binnen een bepaalden tijd, bij gebreke waarvan men met moord en brandstichting bedreigd wordt. Gewoonlijk is zulk een brief in minder kiesche termen vervat en wordt de tegenstander daarin voor al wat leelijk is uitgemaakt. Het ongeloofelijke feit heeft zich voorgedaan, dat in 1877 de onafhankelijke Bataks bij het Tobameer, het Nederlandsch Gouvernement formeel den oorlog verklaard hebben door middel van zulk een pulas. De oorlogsverklaring was persoonlijk gericht tegen den kontroleur, die toen met eene politieke zending in het landschap Silindoeng belast was. In den brief werd die kontroleur en zijn gevolg uitgemaakt voor kaf, afval van rijst en nietswaardige honden.

De andere wijze van oorlogverklaren is het zoogenaamde *sampak-aek* (*sampak* = iets uitwerpen, *aek* = water, euphemistisch) hierin bestaande, dat men in de nabijheid van het dorp, waaraan de oorlog moet worden verklaard, gaat staan en zijne grieven uitschreeuwt onder het lossen van eenige geweerschoten.

1) v. Hoëvell, Iets over het oorlogvoeren der Bataks, blz. 18. — Wilken, Bijdragen, K. Inst. 1884, blz. 178 vv.

Bij de Timoreezen geschiedt de oorlogsverklaring ook op eene zinnebeeldige wijze. De voorvechters der beleedigde, dus der uitdagende partij, brengen een zwarten hond op het vijandelijke grondgebied, alwaar zij hem den kop afslaan en dezen met gewijde wortelen gevuld onder het lossen van geweerschoten en onder luid geschreeuw in de nabijheid van een bewoonde plaats nederleggen. Bij de Boegineezen geschiedt de oorlogsverklaring per brief. Hij die deze overrijkt, neemt den brief, waarin zij vervat is, tusschen den duim en den middelsten vinger der rechterhand, terwijl hij den wijsvinger vooruitgestoken daarboven oplegt. Op deze wijze overhandigt de gezant het stuk, zonder een woord te spreken, het alleen eenigszins oplichtende, en dus als 't ware uit de hoogte en met zekere verachting overreikende [1]). De Dajaks der Westerafdeeling van Borneo doen hetzelfde door middel van een met rood madapolam omwonden kogel [2]), terwijl de Alfoeren van Ceram eenige kadihotakjes, hetgeen vijandelijke Alfoeren beteekent, onder luid getrommel en geschiet op het gebied der vijandelijke partij gaan overbrengen [3]).

Nadat de oorlog verklaard is, worden gewoonlijk de dorpen dadelijk in staat van tegenweer gebracht. Men herstelt de wallen en pagar's en zet wachtposten uit, terwijl de wegen, die naar het dorp voeren, onbegaanbaar worden gemaakt door er randju's (bamboe-voetangels) op te plaatsen, want slechts zelden komt het tot een gevecht in het open veld. Meestal bepaalt men zich tot strooptochten op elkanders gebied. Waar echter zulke gevechten voorkomen, hebben zij dikwijls geheel het karakter van een godsoordeel, van een duel: de partij die het eerst een gewonde of doode krijgt, acht zich verslagen en trekt zich terug. Bij de Menangkabausche Maleiers bijvoorbeeld was dit voorheen het geval. Waren twee nĕgĕriën of staatjes in een oorlog gewikkeld, dan werd de strijd gevoerd op bepaald daarvoor aangewezen terreinen, op de grenzen der nĕgĕriën gelegen, welke terreinen den naam dragen van *tanah radjô*. Zij

1) Matthes, Boegineesch Wrdb., i. v. *timu-timu*.
2) Ind. Gids, 1883, blz. 12.
3) Ludeking, Schets v. d. Res. Amboina, blz. 65—66.

behoorden tot het gebied van geen der nĕgĕriën, waartusschen zij gelegen waren, waren dus neutrale gronden. Waar geen tanah radjô bestond, werden voor de kampplaats particuliere gronden gehuurd, waarvoor beide partijen 6 realen 1 kupang moesten betalen. Eenmaal per week nu kwam men op die terreinen elkander bevechten. Niet ieder mengde zich echter in den strijd. Het waren alleen de hulubalang's of dubalang's, de voorvechters, die elkander met steenworpen en geweerschoten bestookten, waarbij zij vergezeld waren en aangemoedigd werden door hunne dorpsgenooten en door de vrouwen, die voedsel en drank aanbrachten. Slechts zelden werd men handgemeen, maar wanneer zulks geschiedde en er dooden of gewonden vielen, dan werd de strijd gewoonlijk gestaakt en het geschil bijgelegd. Deze oorlogen droegen den naam van *parang adat* of *parang batu*. Ook bij de bewoners van het eiland Soemba troffen wij hetzelfde verschijnsel aan. Hunne oorlogen, aldus lezen wij, zijn zelden zeer bloedig. De vijandelijke partijen scharen zich met lans en schild gewapend op een vlak terrein, in één gelid tegenover elkander en trachten elkander te treffen. De partij, die het eerst eenige gewonden bekomt, acht zich overwonnen, gaat op de vlucht en betaalt de boete of schadevergoeding, welke geeischt wordt, waarna het sluiten van den vrede met groote feesten wordt gevierd [1]).

Eene voorname zaak bij zulke gevechten in het open veld is het een goeden voorvechter te hebben. Heeft men dien niet, dan tracht men er ergens een te krijgen. Zij heeten *hulubulang* of zooals op Sumatra bij de Maleiers der Padangsche Bovenlanden en de Bataks *dubalang*. In den regel heeft elke nĕgĕri of huta zijn eigen dubalang, die in vredestijd met de uitoefening der politie belast is. Vooral bij de Timoreezen, Soembaneezen, Rotineezen enz. spelen de voorvechters een voorname rol. Bij eerstgenoemden heeten zij *meo* en zijn altijd aanvoerders in den strijd. Niet altijd dragen echter de oorlogen het karakter van een duel en zijn zij zoo weinig bloedig als wij boven zagen. Anders is dit, waar het koppensnellen bestaat en men tracht zooveel mogelijk hoofden van gevallen vijanden

1) Wilken, Het strafrecht enz., blz. 145, noot 203.

machtig te worden. Laten wij daarom dit koppensnellen nog met een enkel woord behandelen.

b. Koppensnellen.

Het koppensnellen, dit kan men in het algemeen zeggen, heeft op twee verschillende manieren plaats, wel te verstaan zooals dit nu geschiedt en zonder hierbij de oorspronkelijke beteekenis van dit gebruik in aanmerking te nemen. In de eerste plaats snelt men koppen bij eene begrafenis en geschiedt het bij wijze van doodenoffer, daar men zich voorstelt, dat de zielen der verslagenen, den overledenen in het hiernamaals dienstbaar worden. In de tweede plaats wordt het uitgeoefend met het doel krijgsroem te verwerven, een bewijs van moed te geven, daar hij, die het grootste aantal hoofden kan vertoonen, als de grootste held wordt beschouwd. Een derde geval, dat hiertoe kan teruggebracht worden, is het koppensnellen bij een huwelijk. Bij sommige volken mag men niet trouwen, voordat men aan de geliefde eenige hoofden heeft gebracht. Hierbij geldt voornamelijk — althans thans is dit zoo — dat men haar een bewijs van moed moet geven.

Hoe men deze hoofden gekregen heeft, komt voor een dezer beide laatste gevallen minder in aanmerking. Voor het eerste is dit evenwel niet onverschillig. Men heeft in het algemeen twee manieren van koppensnellen en wel eene, waarbij men opzettelijk iemand, meestal door sluipmoord, doodt en zijn schedel medevoert en een andere, waarbij men de hoofden van in den oorlog gesneuvelden afslaat. De meeste volken hebben beide wijzen, enkelen slechts alleen de laatste. Bij het koppensnellen door sluipmoord komt het er niet op aan, wien men doodt; mannen, vrouwen, kinderen en grijsaards, wie slechts in de nabijheid der snellers komt, is buit. Toch zijn daarom alle schedels niet evenveel waard. Bij de Dajaks bijv., speciaal bij die der Zuidooster-afdeeling, geldt de schedel van een man meer dan die eener vrouw, die van een Maleier meer dan die van een Dajak, doch het hoogst in aanzien staat die van een Europeaan.

De afgehouwen schedels, zoo die voor eene begrafenis be-

stemd zijn, plaatst men op het graf; zij die tot zegeteeken worden gesneld of bij een huwelijk dienst moeten doen, worden in huis bewaard, daar hunne ziel als schutsgeest der bewoners fungeert. De wijzen, waarop de schedels bewaard worden, wijken uiteen. Nu eens schrapt men ze geheel schoon en plaatst ze boven den rook van het vuur, dan weder bootst men, door getah pertja op den gereinigden schedel aan te brengen, de trekken des vermoorden na, zoodat de schedel een portret wordt. Ook wel belegt men hem bovendien met bladtin en versiert hem met figuren van drakenbloed op het been aangebracht of met palmbladeren.

Wij zullen nu het koppensnellen bij de voornaamste stammen kortelijk nagaan, in de eerste plaats bij de Dajaks. Zoowel bij de Olo Ngadjoe's, de Kajan's, de Zee- en Land-Dajaks enz. komt het voor en wel op beide wijzen. Men gaat dan gewoonlijk in kleine benden van 4—100 man uit, na alle mogelijke voorzorgen genomen te hebben en tracht zooveel mogelijk schedels buit te maken, die dan met tal van feestelijkheden in het dorp van de snellers worden ingehaald. In het Westen van den Archipel zijn het vooral de Niassers en wel de Zuid-Niassers, die koppensnellen. Zij doen dit gewoonlijk in den vorm van verradelijke overrompelingen van een alleen loopenden persoon, onverschillig of deze een man, vrouw of kind is. In sommige gevallen is bij hen het koppensnellen verplichtend. Zoo wordt bijvoorbeeld bij het overlijden van een radja het aantal schedels bepaald, dat zijn graf zal versieren en die dan ook geleverd moeten worden. Ook worden als bruidschat niet zelden eenige hoofden geeischt. Bij hunne naburen, de Mentawei-eilanders, vinden wij hetzelfde en zoo ook was het voorheen bij de Aboengers op Sumatra. Bij hen dronken bruid en bruidegom bij het huwelijk palmwijn uit een gesnelden schedel.

Op Celebes, bij de Alfoeren der Minahasa kwam voorheen het koppensnellen voor om dezelfde redenen als bij de Niassers en nu nog heerscht het op Centraal-Celebes, o. a. bij de Toradja's. Wat de Molukken betreft, vindt men het bij de Alfoeren van Halmahera en Ceram èn als oorlogsgebruik èn als voorwaarde om te kunnen trouwen. Zoo althans is het bij de

Patalima van West Ceram. Bij de Patalima van Oost Ceram snelt men alleen in den oorlog. Bij de Alfoeren van Boeroe is het koppensnellen onbekend, doch op de kleine Soenda-eilanden komt het weder voor, vooral op Timor. Ook bij de Papoewa's van Nieuw Guinea is het algemeen. Eindelijk moeten wij nog de Philippijnen noemen. Bij vele der onbeschaafde stammen van Luzon en Mindanao is het in zwang [1]).

1) Wilken, Iets over de schedelvereering bij de volken v. d. O. I. Archipel, Bijdrage v. h. K. Inst. v. d. T. L. en Volkenk. v. Ned. Indie, 5de volgr. 4de dl. blz. 89 vv. Pleyte, De geographische verbreiding van het koppensnellen in den Oost-Ind. Archipel, Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aardr. Gen. 1891, blz. 908 volg.

HOOFDSTUK XVII.

Standen.

a. ALGEMEEN OVERZICHT. *b.* JAVA. *c.* BALI. *d.* SUMATRA. *e.* CELEBES. *f.* BURGERS.

---

a. Algemeen overzicht.

Thans wenschen wij de standen, waarin de inlandsche maatschappij verdeeld is, een weinig nader te beschouwen. Oorspronkelijk zal er wel geen verschil in standen bestaan hebben. Alle, tot dezelfde gemeente, hetzelfde dorp behoorende lieden, zullen wel gelijken geweest zijn. Doch langzamerhand moet er van zelf verschil in stand ontstaan, moet er eene soort van adel opgekomen zijn. Wij hebben toch gezien, dat bij de meeste volken de waardigheid van hoofd erfelijk geworden is en, hoewel electief, in den regel toch in hetzelfde geslacht blijft. Vanzelf vormde zich daardoor een onderscheiding van kiesbaren en niet kiesbaren, de eersten, alle verwanten van het hoofd, vormden op deze wijze een soort van adel. De hoofden hadden ook, zooals wij zagen, zekere inkomsten en aanspraak op hulpbetoon bij het bewerken hunner rijstvelden, door de inwoners van hun dorp te praesteeren enz. Daardoor waren zij, meer dan anderen in staat, rijkdommen te verwerven, zoodat de hoofden ook de rijken werden. „Rijken" d. w. z. adel als benaming voor hoofden of voor hun geslacht, is dan ook niets ongewoon in den Archipel. In het Maleisch is *orang kaja*, letterlijk „rijke man", een veelvuldig voorkomende Maleische titel voor hoofd. Wij hebben o. a. gezien hoe de West-

Anambas- door één en de Natoena-eilanden door drie orang kaja's bestuurd worden. In de Molukken komt deze titel eveneens veelvuldig voor. Synoniem met orang kaja is *batin*, een titel o. a. in gebruik op de Oostkust van Sumatra, bijv. in het rijk Indragiri. Deze was ook de titel der hoofden van het voormalige rijk Djohor. Heden ten dage heeft batin in het Lampongsch nog de beteekenis van rijk en bevindt zich waarschijnlijk in den titel *păra-watin*, *paruwatin* of *proatin*, die in de Lampongsche districten, Bengkoelen en Palembang de gezamenlijke dorpshoofden van een district (marga) met hun districtshoofd aanduidt. Van parawatin toch is het grondwoord *batin*, = rijk, dat met para verbonden, een substantief geeft, de klasse of afdeeling aanduidende van hetgeen het grondwoord uitdrukt. Parawatin is dus: klasse van rijken, rijken. Bij de Bataks heeten de hoofden met hunne bloedverwanten namora-mora = rijken. „Rijke" is derhalve eene frequente benaming voor hoofd; de rijken voor hun geslacht. Er vormden zich dus van zelf twee standen, de eene het geslacht der hoofden omvattende, dat zich onderscheidde door grooten rijkdom en de volksklasse, de menigte. Men zou den eersten adel kunnen noemen.

Deze onderscheiding nu komt bij alle volken in den Archipel voor. Wij zullen dit echter niet overal nagaan, doch ons slechts tot een paar voorbeelden bepalen.

Bij de Maleiers van de Padangsche Bovenlanden heet stand *bangsâ* of *bangsô*. Men treft hier de *bangsô patui* = (patut) en de *bangsô orang* aan. Tot de eersten behooren de verschillende waardigheidsbekleeders met hunne verwanten benevens de priester, terwijl tot de laatsten het volk gerekend wordt. De Bataks onderscheiden de *namora-mora* en de *halak na djadji*. Bij de Alfoeren in de Minahasa, alwaar de afscheiding tusschen adel en volk zeer scherp is, heet de eerste stand *achka im banua* van achka = het benedenste gedeelte van een boom, van een stam; ook het grootste, het voornaamste deel van iets en *wanua* = land, dorp. Deze uitdrukking wordt echter ook gebruikt voor het volk in tegenstelling van de slaven. Zoo zegt een hoofd wel eens tot zijn onderhoorigen „*kita in achka im banua*" = wij zijn vrije lieden m. a. w. geene slaven.

In de Molukken, op de Ambonsche eilanden, heeft men ook

twee standen *kasta* of *bangsa*: 1ste de *bangsa radja* of de familie van de thans regeerende of vroeger geregeerd hebbende hoofden en de *bangsa orang masing*, de kleine man. Ieder die tot den eersten stand behoort, bezit een stamboom *pohun tumunung* (Mal. tumurun), waarop hij zeer trotsch is.

De afscheiding tusschen beide standen is nergens zeer scherp behalve daar waar zich bepaalde rijken hebben gevormd, hetzij onder Hindoeschen of Arabischen invloed. Aldaar bestaat een bepaald verschil tusschen adel- en burgerstand. Laat ons dit bij enkele volken, allereerst bij de Javanen, nagaan.

b. Java.

De Javanen onderscheiden twee hoofdstanden: de burgerstand, de volksklasse en den adel. De eerste wordt hoofdzakelijk gevormd door de desabewoners en heet naar de Javaansche phrase eigenlijk kleine man *wong tjilik* ng., *tiang ngalet* kr. Wat den adel betreft, deze wordt door de hoofden en grooten gevormd. Waardigheid en hooge geboorte zijn in de oogen van den Javaan onafscheidelijk met elkaar verbonden. Het beste laat zich dit ophelderen door het voorbeeld der nog bestaande Javaansche hoven. In Soerakarta is de Susuhunan, in Djokdjokarta de Sultan het hoofd en de bron van den adel. Allen, die daar adelijke titels voeren, staan in familiebetrekking tot den regeerenden vorst of zijne voorgangers. De adel nu is hooger of lager naarmate men dichter of verder van den vorst staat. Zoo bestaat de hooge adel uit de kinderen en broeders van den vorst met hunne onmiddellijke afstammelingen. Hierbij moet men evenwel onderscheid maken tusschen de afstammelingen van echte vrouwen en van *gundiks* (bijzitten). De kinderen der gundik's staan niet gelijk met de eersten; zij verschillen van hen in rechten en titels, zijn van de opvolging in hooge ambten veelal uitgesloten en vormen een mindere klasse van adel. Diensvolgens is de geheele adel gesplitst in twee groepen, *golongan*, de echte en de onechte adel. Gemakshalve zullen wij beider namen noemen. De groep der echte afstammelingen heet *kadipatèn*, omdat de kroonprins, de pangèran adipati haar hoofd is, de andere, die der onechte afstammelin-

gen *kamisĕpuh*, dewijl zij onder den pangéran kamisĕpuh, den oudsten echten broeder van den vorst staat. Als er nog geen kroonprins aangewezen is, of geen echte broeders van den vorst meer in leven zijn, worden deze waardigheden ouderen leden van het vorstelijk gezin opgedragen.

Wij zullen nu kortelijk nagaan hoe in Soerakarta de adelijke titels overgaan en trapsgewijze lager worden, daar wij reden hebben aan te nemen, dat de Javaansche gebruiken hier het zuiverst bewaard zijn gebleven.

De zonen der echte, zoowel als die der onechte vrouwen van den vorst hebben dezelfde adelijke titels, de eersten met constante bijvoeging van *Gusti*, de laatsten met vervoeging van Bendårå. In hun jeugd heeten de echte zonen Gusti Radèn Mas, de onechte Bendårå Radèn Mas. Volwassen, d. i. eenigen tijd na hunne besnijdenis, noemt men de eersten Gusti Pangéran Arjå en de laatste Bendårå Pangéran Arjå.

De zoon, doorgaans de oudste der wettige, die tot kroonprins verheven wordt, voert den titel van *Pangéran adipati*, de oudste der onechte *Pangéran ngabehi.*

In het algemeen moet men pangéran als den hoogsten titel beschouwen na dien der regeerende vorsten. Pangéran is gelijk aan ons prins [1]). Behalve aan de zonen van den vorst komt deze titel rechtens ook toe aan den oudsten echten of zoo er geen echte is, aan den oudsten onechten kleinzoon en aan den oudsten achter-achterkleinzoon van den Soesoehoenan. Als

1) Wat de afleiding van dit woord betreft, deze is als volgt:
Pangéran is afkomstig van *ngenger* = dienen, niet rechtstreeks, doch beide woorden zijn van denzelfden wortel *her* = *nger* afwachten. Het woord „wachten", „op iemand wachten" heeft van zelf min of meer den zin van „dienen", waardoor dan ook de beteekenis van den door reduplicatie ontstanen vorm van *nger* = ngernger = dienen verklaard wordt. Pangéran nu is van *nger* gevormd door middel van het voorvoegsel *pa* en het achtervoegsel *an* waardoor het de beteekenis krijgt van „die gewacht wordt" „op wien gewacht moet worden" zooals door de minderen op hun meerderen, de dienaren op hun heer. In pangéran ligt dus het begrip van een persoon, die bediend wordt opgesloten. In het Kawi is de afleiding duidelijker. Daarin heeft men den vorm *mangher*, die het best terug te geven is door het Engelsche *to wait upon* en daarvan rechtstreeks den vorm *pangéran*: what is to be waited upon (v. d. Tuuk, Outlines of a Malagasy Grammar blz. 6).

bijzondere gunst kan deze titel ook aan de andere kleinzoons en achterkleinzoons worden gegeven. De achter-achterkleinzoons en de na-achterkleinzoons van den vorst ontvangen hem echter nimmer. Het spreekt evenwel van zelf, dat dit verandert als hun overgrootvader of grootvader of vader tot den troon geroepen wordt. Bijv. de achterkleinzoons van den kroonprins, dat zijn dan de achter-achterkleinzoons van den vorst, kunnen zoolang de vorst, dat is, hun over-overgrootvader nog leeft (en dit is in Indië op zich zelf misschien geen onmogelijkheid daar men jong trouwt) geen pangéran zijn. Sterft de vorst, hun over-overgrootvader, en wordt de kroonprins, hun overgrootvader, vorst dan kunnen zij natuurlijk pangéran's worden. De oudste wordt dit per se, zooals wij gezien hebben. De achter-achterkleinzoons van den vorst, van een ouderen tak dan dien van den kroonprins kunnen nooit pangéran's worden, tenzij het bestuur later in diens tak mocht overgaan en dan hun vader, grootvader, of overgrootvader vorst wordt. Pangéran's zijn in de eerste plaats dus *al* de zonen van den vorst, echte en onechte. Zij heeten *pangéran putrå*. Verder per se de oudste achterkleinzoon of bij onstentenis de oudste onechte kleinzoon en de oudste echte achterkleinzoon. De overigen kunnen weder alleen als gunstbewijs dezen titel erlangen. Zij heeten *pangéran sentånå*. De pangéran's, zonen der gundik's, heeten *pangéran tjilik* = kleine pangéran's in tegenoverstelling der zonen van echte vrouwen, die *pangéran gĕdé* d. i. groote pangéran's genoemd worden.

De oudste kleinzoon dus heeft steeds dien titel, de anderen kunnen hem krijgen. De titel, dien de kleinzonen, echte zoowel als onechte voeren zoolang of wanneer zij geen pangéran zijn, is in hunne jonge jaren Raden Mas, en na bereikte meerderjarigheid Radèn Mas Arjă. De oudste achterkleinzoon is weder altijd pangéran, de overigen kunnen daartoe verheven worden. Dit hangt slechts af van de omstandigheid of hun vader pangéran is of niet. Is hij dit, dan heeten zij *Radĕn Arjå* of *Radĕn Rĕjå* (een verkorting van arjå); is hij dit niet, doch eenvoudig Raden Arjå, dan worden zij *Radĕn Bagus* en meerderjarig geworden, eenvoudig Radèn genoemd. De achter-achterkleinzoons zijn nooit pangéran doch *Radĕn Mas Pandji*, als hun vader pangéran is; wanneer deze dit niet is, eenvoudig Radèn

Bagus en later Radèn. Dezen titel hebben ook de zoons van een Radèn Mas Pandji. Een zoon van een Radèn heet nog slechts Mas, ook met bijvoeging van Bagus, zoolang hij een kind is. Hij wordt nauwelijks meer tot den adel gerekend, want de titel mas = de gouden, wordt, evenals bij ons Wel Edelgeb. Heer veeltijds gegeven aan allen, die zich, ook zonder vorstelijken gunst, door gegoedheid of aanzien een weinig boven den gewonen man verheffen.

Hiermede is de titel pangéran afgehandeld, nu een enkel woord over den vrouwelijken adel. De vrouwen van het gezin van den Soesoehoenan worden samengevat onder den naam *kaputrèn*. Dit woord duidt ook het vrouwenverblijf en de harem's in den kraton aan. Aan de spits van den vrouwelijken adel staat 's vorsten moeder *Ratu agĕng* = grootvorstin, dan volgen de wettige gemalinnen, volgens het voorschrift van den Islām nooit minder dan vier met den titel van Ratu. De dochters van den vorst bij deze vrouwen heeten vóór hunne besnijdenis Gusti Radèn Adjing, welken naam zij na deze plechtigheid met dien van Gusti Radèn Aju verwisselen en gehuwd in Gusti kandjeng ratu veranderen. Behalve wettige vrouwen heeft de vorst ook bijwijven, gundik's eigenlijk slavinnen, die natuurlijk geen adelijk praedicaat hebben. Hare dochters bij den vorst krijgen den titel van Bendårå Radèn Adjing en na hun huwelijk, dien van Bendårå Radèn Aju. Als bijzondere gunst krijgt de oudste harer, wanneer zij trouwt, wel eens den titel van Ratu, doch dan met toevoeging van *alit* of *anggĕr*, welke bijvoegsels een zekere minderheid aanduiden. De kleindochters en achterkleindochters van den vorst uit wettelijke huwelijken geboren, dragen, evenals die der gundiks, den titel Raden Adjing en later Raden Aju.

Verdere vrouwelijke afstammelingen verliezen meer en meer den adelijken rang en titel en worden bij afdalende trappen gehuwd en ongehuwd *Radèn Mas rårå*, *Radèn rårå* ongetrouwd en getrouwd *Radèn ngantèn*, *Radèn Mas rårå* ongetrouwd en getrouwd *Radèn Mas adjing* en soms ook *Mas ngantèn* genoemd. Mas is hier weder geen werkelijke adelijke titel meer.

Wij moeten nog opmerken, dat prinsessen, die een man van minderen stand huwen, tot op zekeren hoogte haren adeldom

aan hun echtgenoot mededeelen. Hij krijgt namelijk den rang van Radèn en, zoo hij reeds door geboorte Radèn Bagus of Radèn Mas is, verwisselt hij dien titel met dien van Radèn Mas Arjå. Zelfs kan hij door gunst van den vorst tot pangèran verheven worden, doch nimmer krijgen hierdoor zijne kinderen aanspraak op dien titel. Radèn Mas Rijå is de hoogste titel, die de zoon van een prinses in dat geval erlangt en hij blijft nog beperkt tot den oudsten zoon. De overigen heeten Radèn Rijå.

Aldus is de adel in Soerakarta geregeld. De titel, de adelijke rang wordt bepaald door geboorte, door de familiebetrekking tot den vorst. Zooals wij echter herhaaldelijk gezien hebben, kan deze in bijzondere gevallen, als gunstbewijs iemand een adelijken titel verleenen of een hoogeren titel geven dan hem van rechtswege toekomt. Zelfs personen van geringe afkomst kunnen — althans zoo was dit vroeger — in den adelstand geplaatst worden [1]).

De adelijke titel moet wel onderscheiden worden van den ambtstitel. Personen, die een betrekking bekleeden, dragen den ambtstitel verbonden met den adelijken. De hoogste ambtstitel is dien van *Adipati*, verkort *Dipati*, het best te vertalen door opperregent, opperlandvoogd. Deze is dan ook de ambtstitel van den kroonprins n.l. Pangéran Adipati Anom (nom = jong). Ook de rijksbestierder heeft dezen ambtstitel. In den regel is hij een Radèn, zoodat de combinatie dan Radèn Adipati wordt. Andere ambstitels zijn bupati en tumenggung zoo o. a. voor de bestuurders van de 13 wijken, waarin de stad Solo verdeeld is en ook voor die van districten. Hij wordt eveneens met den ambtstitel verbonden en luidt dan Radèn Tumenggung. Een zuiver adelijke titel is het evenwel niet, althans geen in dien zin, dat hij, zooals de andere op zich zelf genomen den graad van bloedverwantschap met den vorst aanduidt. Hij wordt dan ook gewoonlijk verbonden met den adelijken titel als Pangéran of Radèn. Zoo heet bijv. de oudste der onechte zonen van den vorst *Pangéran Ngabehi*. Een dergelijke titel als Ngabehi doch lager is *Rånggå*. Verder heeft men *Kamisĕpuh*. Het grondwoord hiervan is *sĕpuh*, kr., *tuwå* ng. = oud, bejaard. *Kami* = kapi,

1) Veth, Java, dl. I, blz. 670.

een Kawi-woord, dat als voorvoegsel gebezigd, een hoogen graad uitdrukt. Kamisĕpuh of kamituwå is de persoon, die bij een hoofd als de oudste beschouwd wordt of de hoogste in aanzien is. Wij hebben reeds gezien, dat de oudste echte broeder van den vorst als hoofd der groep onechte afstammelingen optreedt. Als zoodanig draagt hij den titel van Pangéran Kamisĕpuh. Doch genoeg, wij kunnen al de ambtstitels hier niet nagaan, wijl het daarvoor hier de plaats niet is. Wij hebben alleen op de ambtstitels willen wijzen, daar zij met adelijke verbonden, allicht daarmede verward worden.

Naast den adelijken titel en den ambtstitel komt de naam, die in den regel niet meer de kindernaam is.

Wij zagen vroeger, dat personen van hooge geboorte bij het aanvaarden eener betrekking of als zij huwen een naam aannemen, samengesteld uit eenige Kawi-woorden, die geheel willekeurig gekozen worden en dikwijls zinledig zijn bijv. Tjåkrå negårå = radpijl des rijks, Sumå wirjå = bloem der macht enz. Een naam, voluit geschreven, luidt bijv. Radèn Tumenggung Tjåkrå Negårå.

Gelijk in Soerakarta de Soesoehoenan is in Djokdjokarta de Sultan het hoofd en de bron van den adel. Wij zullen niet nagaan hoe in dit laatste gewest de adelijke titels overgaan daar dit in hoofdzaak op dezelfde wijze geschiedt als in Soerakarta. Hier treffen wij echter de beide onafhankelijke prinsen Mangkoe Negårå en Pakoe Alam aan. Ook zij voeren den titel Pangéran Adipati, en zijn het middelpunt van den adel in hun gebied. Dezelfde verhoudingen moeten oudtijds met eenige wijzigingen aan de Javaansche hoven zooals die van Bantam en Tjiribon hebben bestaan. Van het eerste rijk willen wij dit kortelijk nagaan.

In Bantam was gewoonlijk alleen de oudste vrouw van den Sultan van vorstelijken bloede en heette *Padmi.* Slechts de zonen bij de Padmi verwekt, ontvingen den titel Pangéran. De drie andere echtgenooten hadden den titel *Garwa* en waren doorgaans van burgerlijke afkomst. Hare zonen werden geacht niet van hooger rang te zijn dan die der gundik's. Allen te zamen werden Ratu Bagus of bij verkorting Tubagus geheeten. De dochters en andere vrouwelijke afstammelingen behielden den titel van Ratu. De zoon van een pangéran bij een ratu bleef

pangéran, maar de zoons van pangérans uit andere vrouwen of gundik's geboren, werden mede Tubagus genoemd. De achterkleinzoons van den vorst heetten *Warga*, de vader der verwijderde afstammelingen *Najaka*.

De inrichting van den adel in de Gouvernementslanden is echter eenigszins anders. Zooals bekend is, wordt Java verdeeld in Residenties. Aan het hoofd van elke residentie staat een inlandsch hoofd met den titel Regent. Deze nu is in zijn gebied het middelpunt van den adel. De vraag is nu: waaraan ontleent hij zijne adelijke titels? Krachtens welk recht is hij hoofd van een geslacht? Tot goed begrip hiervan moeten wij een weinig in de geschiedenis van Java teruggaan. Voorheen bestonden op Oost-Java het rijk Mataram, dat na den oorlog van 1746—55 in de rijken van Solo en Djokdja gesplitst werd, op West-Java Bantam en Tjiribon. De leenvorsten, die die rijken bestuurden, waren doorgaans oorspronkelijke leden van een adelijk geslacht, vormden een eigen staat en hofhouding en hadden van hun leenheer het recht ontvangen, of kenden dit zich zelf toe om hunne afstammelingen adelijke titels te verleenen. Het schijnt echter, dat voor die leenvorsten Radèn met de verschillende toevoegselen, de hoogste titel was en die van Pangéran tot de zonen, kleinzonen enz. van den oppervorst bepaald bleef.

De Compagnie nu heeft in de gewesten, die zij veroverde of door afstand van den vorst van Mataram en later van de vorsten van Solo en vroeger of van die van Bantam en Tjiribon verwierf, het gezag der leenvorsten niet opgeheven, doch hen slechts tot hare vasallen gemaakt. Later, bij de ontbinding der Compagnie, zijn dezen trapsgewijze in Gouvernements-ambtenaren herschapen. De regenten in het algemeen zijn dus te beschouwen als de opvolgers der oude leenvorsten. Zij voeren als zoodanig dan ook hunne oorspronkelijke adelijke titels, die op hunne kinderen overgaan. Zoo is het, dat de regent binnen zijn gebied het hoofd van den adel is. Het Gouvernement heeft natuurlijk ten deze eenige regeling gemaakt. Bij Staatsbl. van 1824 N° 15 bepaalde het, dat niemand, zelfs al ware hij regent, een hoogeren titel mag aannemen, dan dien, waarop hij door geboorte recht heeft. De Gouverneur

Generaal heeft alleen de bevoegdheid hoogere titels te geven en zelfs adelijke titels te verleenen.

De meest gewone titel van een regent is Radèn of Radèn Mas. Zijn ambtstitel is Tumenggung of een hoogere bijv. Adipati. In zijn geheel luidt hij dan Radèn Tumenggung of Radèn Mas Adipati waar dan de naam weder achtergevoegd wordt. Er zijn echter ook Regenten uit de volksklasse benoemd, die dus niet van adel zijn. Zij heeten eenvoudig Kjai Tumenggung of Kjai Adipati. In den regel maakt echter het Gouvernement van zijn recht tot het verleenen van adeldom bij het benoemen van zulk een regent gebruik, en verleent hem een adelijken titel om een sluier te werpen op zijne geringe afkomst.

De overige betrekkingen in een Regentschap worden gewoonlijk door adelijken, zonen en bloedverwanten van den regent bekleed. Op hem volgt in rang zijn medehelper *Patih*. Deze ontvangt de bevelen van den regent en is diens plaatsvervanger. Veelal is hij Radèn Arjå, Radèn Mas, Radèn of ook wel Mas. Aan dezen titel wordt evenwel de ambtstitel niet verbonden. Soms volgt hierop dadelijk de naam. Andere patih's dragen evenwel hun adelijken titel verbonden met den titel Ngabehi bijv. Radèn Ngabehi, Mas Ngabehi, enz. Verder worden de betrekkingen van districtshoofden, vaccinateurs, inlandsche onderwijzers, schrijvers enz. door personen van adel vervuld. Zelfs zeer onaanzienlijke baantjes worden door personen uit den hoogen adel waargenomen. Dit is een gevolg van de omstandigheid, dat zulke lieden den handel, den landbouw of eenig ambacht beneden zich achten. Voor de verschillende betrekkingen zijn er derhalve gewoonlijk veel adelijke solicitanten. Zij, die naar zulk eene betrekking dingen, beginnen meestal met bij inlandsche of Europeesche ambtenaren in dienst te treden om hen, zonder bezoldiging, bij bureau- en andere werkzaamheden bij te staan, en zich op deze wijze eene aanbeveling hunner superieuren waardig te maken. Zoo iemand heet *magang*, het best te vertalen door aspirant of candidaat. Doch, hoeveel betrekkingen er ook op Java zijn, toch zijn er nog te weinig voor de groote menigte van adelijken. Men moet toch in aanmerking nemen, dat de stand van regent vereischt, dat de functionaris meer dan eene vrouw heeft benevens een menigte

gundiks en dat alle kinderen uit die verbintenissen gesproten, tot den adel behooren. Niet allen kunnen echter een betrekking krijgen en blijven dus ten laste van den regent.

Wij willen hier nog opmerken, dat over het algemeen, de regenten op Java voor het onderwijs hunner kinderen zeer veel zorg dragen en dat er velen zijn, die hun Europeesch onderwijs laten geven.

Tegenover den adel staat het volk, de *wong tjilik* ng; *tiang ngalèt* kr. Hiertoe behooren alle desabewoners want adel treft men in de desa's niet aan. Alleen Bantam maakt hierop eene uitzondering, want bij het te niet gaan van dit rijk hebben vele kleinere, adelijke leenmannen het hun ambtshalve in leen gegeven gebied voor hun eigendom doen doorgaan en tengevolge der onkunde of oogluiking van het bestuur is hun dit gelukt. Zij hebben zich dus te midden der bevolking in de desa's nedergezet, zoodat men aldaar wel adelijken vindt en de betrekking van dorpshoofd dan ook door een adelijk persoon wordt vervuld. Elders op Java treft men dit nergens aan. Daarom mag men evenwel niet zeggen, dat er geen verschil van stand in de desa's voorkomt. Integendeel: er heeft zich in den loop der tijden ook hier op natuurlijke wijze een afscheiding gevormd tusschen de meer- en minder gegoeden. De eersten vormen wel geen adel, doch toch een soort van autocratie. Deze stand bestaat uit de zoogenaamde prijaji's en uit hun midden wordt bijna altijd het dorpshoofd gekozen. Deze prijaji's hebben ook meerdere voorrechten. Zij ontvangen een grooter aandeel in de gemeentevelden (op Java heerscht namelijk communaal landbezit en worden de velden ieder jaar onder de desagenooten verdeeld). Meestal ook worden zij door hunne mededorpelingen te hoog gesteld om hen in de last der heerendiensten te doen deelen. De klasse der mindergegoeden maakt gewoonlijk het meerendeel der desabevolking uit. Men noemt hare leden in de meeste streken *sikĕp* = dienstplichtige, omdat de verplichting tot heerendiensten voornamelijk op hen rust. In Bagelen noemt men ze *kuli kĕntjĕng* of *kuli kuwat*, in Kadoe *kuli kĕntjĕng* of *Kuli baku*, verder oostwaarts dikwijls *gogol*. Voor het bestuur worden zij zelden gekozen.

In het meerendeel der desa's bevindt zich nog een andere

stand, die der *orang menumpang* = iemand, die een tijd lang geen eigen verblijf houdt; iemand die bij een ander inwoont. Een ander benaming is *rajat* of *rahajat* volk. Deze orang menumpang of rajat hebben geen landbezit, zij oefenen soms een ambacht uit of leven van hetgeen zij als *budjang* = daglooner verdienen. Zij vormen den derden of laagsten stand. Over hunnen oorsprong is niets met zekerheid bekend, wel echter dat hun positie vroeger anders was dan thans. Voorheen verkeerden zij namelijk in een toestand van erfelijke dienstbaarheid jegens de desa en zijn bestuur wees aan, wien der gezeten burgers zij dienen moesten. Zoo was het o. a. in de Preanger-Regentschappen. Hier moesten de rajat's aan de bevoorrechte standen van de prijaji's verschillende onbezoldigde diensten betoonen. In Tjiribon bestond iets dergelijks, de laagste klasse heete hier *wuwung*. Ieder familiehoofd der hoogere klassen had een zeker aantal wuwung's, dat door het desabestuur werd bepaald, onder zich. Ook liet men de heerendiensten door deze lieden verrichten, zoodat zij om zoo te zeggen de lastdieren der gemeente waren.

Het ontstaan van dezen derden stand tracht de Hoogleeraar Veth als volgt te verklaren. De rajats zouden afstammelingen zijn van personen, die, omdat zij niet dadelijk den Islām wilden omhelzen, door de overheerschende partij tot den staat van dienstbaarheid zijn gebracht. Men mag evenwel niet vergeten, dat thans, die derde stand volstrekt niet meer dienstbaar is; de leden verschillen alleen in zooverre van die der beide andere standen, dat zij geen aandeel hebben in de communale gronden, doch handwerkslieden of dagglooners zijn.

De desabewoners, de wong tjilik hebben natuurlijk geen praedicaat. De namen worden met *Si* ng. en *pun* kr. gecombineerd.

De prijaji's spreekt men echter met Kjai aan, een titel die eigenlijk alleen toekomt aan door ouderdom en stand eerbiedwaardige personen. Gewoonlijk verbindt men Kjai niet met zijn naam, doch met den naam van de desa, waarvan men afkomstig is, bijv. Kjai Ponorogo. Dit heet, zooals wij weten, *karan desa*.

Behoudens de splitsing in drie standen staat de desa-

bevolking als wong tjilik tegenover den adel, een verschil dat scherp afgebakend is en waarop met de meeste nauwkeurigheid gelet wordt. De man uit de volksklasse heeft tegen zijn meerderen allerlei vormen in acht te nemen. Zoo mag hij nooit in hun tegenwoordigheid staan blijven, doch moet zich steeds nedergehurkt, met de beenen over elkander voor hen plaatsen met de handen in den schoot en ter neergeslagen oogen. In deze houding moet hij wachten, totdat hij toegesproken wordt. Alvorens te antwoorden, maakt hij dan nog een *sĕmbah* door de vlak tegen elkander gedrukte handen langzaam omhoog te brengen, zoodanig, dat eerst de duimen schier de punt van den neus raken en daarna, terwijl hij het hoofd een weinig vooruit brengt, de toppen der vingers even boven het voorhoofd uitsteken. Dan eerst antwoordt hij in het krĕmĕ, terwijl hij in het ngoko toegesproken werd. Bemerkt een man uit de volksklasse een meerdere op den weg en draagt hij een vracht, dan zet hij dezen af; is hij bezig met ploegen, dan verlaat hij zijn ploeg om zich terzijde van den weg neder te zetten, totdat het voorwerp zijner vereering voorbij is.

De klove is echter, bij al het verschil, dat er heerscht, niet onoverkomelijk. Vrouwen uit het volk, die als gundiks in de harems der vorsten en regenten komen, worden moeder van Pangéran's, Radèn's enz. Vrouwen uit den adel, die met gewone lieden huwen, heffen hen eenigermate tot den adelstand op echter steeds afdalende. Zoo verliezen de ware afstammelingen van vorsten langzamerhand hun adel en gaan in het volk op, zoodat er op die wijze een zeker verband tusschen adel en volk is ontstaan.

De oorsprong van den Javaanschen adel moet zeer zeker gezocht worden in de Hindoe-overheersching. De Hindoes toch brachten op Java ook hunne verdeeling in kasten, dus die in Brahmana's, Kshatriya's, Vaicya's en Çudra's. Tot de laatste kaste behoorden de oorspronkelijke bewoners des lands, terwijl de drie hoogste uit kolonisten bestonden. Door de invoering van den Islām ging deze kastenverdeeling van zelf te niet; de Çudra's bleven echter de volksklasse uitmaken, terwijl de drie hoogere kasten den adel gingen vertegenwoordigen. Hetgeen voor deze opvatting pleit, is, dat nog op Java *sudrå* als naam voor het volk, *satrijå* als die voor edellieden gebruikelijk is.

Zoo heeft de titel Arjâ of Rijâ zonder twijfel een Sanskritschen oorsprong, arya of ârya toch is iemand uit de derde kaste, achtenswaardig, achtbaar, iemand van goede familie.

Als onderscheidingsteekenen voor vorstelijke en andere rangen gelden tal van voorwerpen, die onder den algemeenen naam van *ampilan* worden samengevat. De voornaamste dier ampilan's is het zonnescherm, *pajung* of *songsong*. Dit wordt *altijd* medegevoerd of liever den bezitter achternagedragen. De overige komen alleen bij officieele gelegenheden te pas. De voornaamste hiervan, in het bezit van den vorst, zijn de *dampar kentjână* of gouden troonzetel, een voetbank, een gouden sirihdoos met gouden spuwbekken, een zilveren waschvat met dito waterkruik tot reiniging na het urineeren en een zilveren trommel, waarin het kinderspeelgoed van een vorstelijken voorvader bewaard wordt. Verder een paar pauwenvederen waaiers, een paar geweren met patroontasch, een boog met pijlen, een sabel, een schild en eenige pieken. Alle voorwerpen, die niet van massief metaal zijn, zijn rijk met goud beslagen. De meeste dezer stukken hebben eigennamen met den titel *kjahi*.

Deze ampilan's worden den vorst achterna gedragen, wanneer hij zich, omgeven door zijn vorstelijken praal *kĕprabon* (voor kĕprabuan van prabu = vorst), in het openbaar vertoont. Geschiedt dit binnen den kraton, dan dragen min of meer bejaarde vrouwelijke dienaren deze voorwerpen; buiten den kraton zijn de dragers mannen [1]).

b. Bali.

Op Bali, waarheen, zooals wij weten, de Hindoes uitweken na den val van Modjopahit op Java, bestaat nog heden ten dage de verdeeling in kasten [2]). Deze heeten *tjatur djalmâ* of *tjatur pawongan* = de vier menschen. Zij zijn 1e *brâhmana's*, 2de *satrijâ*, 3e *wèsijâ*, 4de *sudra*. De kaste der brahmana's, waaruit ook de

1) Groneman, Tijdschrift v. h. Ind. Aardrijksk. Genootsch. 1883, afl. IV, blz. 1—13.

2) Kaste is het Engelsche *caste*, Portugeesch *casta* = a race. Het Sanskrit woord voor kaste is *varṇa* = klein, althans in Manu. Het latere woord hiervoor is *jâto* = geboorte, dat verbasterde tot *jat*.

priesters gekozen worden, vormt den hoogsten rang. Zij, die daartoe behooren, voeren den titel van *hidan* of *ida*, *hida-haju* of *ida-aju*, de vrouwen *idaju*. De Brahmana's, die door studie bewezen hebben, de noodige kennis van den godsdienst te bezitten en priester worden noemt men *ida gědé*. Echter dragen zij ook den naam *pandanda*, afgeleid van *danda* = dasta = staf, die zij in het openbaar dragen. Pandanda beteekent dus eigenlijk stafdrager. Ook noemt men ze *pandita* een woord dat alleen kunnen, bekwaamheid aanduidt, en dat aan het Sanskrit ontleend is. In die taal beteekent *paṇḍiṭa* geleerde. Nog een andere titel van de priesters is *kertå*, die meer op hen, die met het raadplegen der wetboeken belast zijn, wordt toegepast, en die als zoodanig zitting hebben in de rechtbank.

De Brahmana's zijn hooger in rang dan de vorsten, zij mogen met vorstendochters huwen. Omgekeerd echter mogen de vorsten geene vrouwen uit de kaste der Brahmana's huwen. Algemeen toch geldt de regel, dat een huwelijk met een vrouw uit een hoogere kaste op straffe des doods verboden is.

Het aantal Brahmana's op Bali is zeer aanzienlijk en velen verkeeren in groote armoede, zoodat zij hun bestaan moeten zoeken in landbouw, vischvangst of handenarbeid.

De kaste der satriya's is die der krijgslieden. Op Java hebben wij gezien, dat dit woord edelman beteekent, hier is dit ook zoo, de leden voeren den titel van *dewa* of *dewa-haju* zoo zij vrouwen zijn. Een afdeeling dezer kasten heeft het praedicaat *bagus*. Volgens de oorspronkelijke instellingen mochten alleen de satriya's de wapenen voeren tot landsverdediging en moesten de vorsten ook tot hen behooren. Deze instelling is echter in zooverre verbasterd, dat tegenwoordig alle standen aan den krijg deelnemen en de vorsten niet uitsluitend uit deze kaste worden gekozen. Alleen de vorst van Kloengkoeng moet een zuivere satriya zijn. Hij voert den titel van Dewa agung.

De kaste der Wesja's, der landbouwers, kooplieden en kunstenaars, heeft hier grooter aanzien dan in Indië. Hiertoe behooren alle Balineesche vorsten uitgezonderd die van Kloengkoeng. Het praedicaat voor Wesja is *gusti*, voor de vrouwen *gusti aju*. De vorsten echter heeten *hanak agung* of *anak agung* = verhoven, voornaam of groot mensch.

De kaste der *Sudra's* is die der gemeene lieden. Zij zijn aan de hoogere kasten geheel onderworpen, zoo zelfs, dat deze met hunne bezittingen geheel naar goedvinden handelen. Bovendien bestaat er tusschen de drie hoogere kasten en de sudra's verschil in taal. De eersten spreken de laatsten aan met de lage taal (*basa sogol*, *basa dĕgag*, *basa djaba*), terwijl de laagste kaste de hoogere aanspreekt met de hooge taal (*basa baḳti*, *basa puri*), die de hoogeren ook onderling spreken.

Men kan wegens misdrijf uit een hoogere kaste tot eene lagere worden gedegradeerd. Ook na een oorlog worden soms de overwonnen aldus behandeld. Intusschen schijnt het, dat het kastenverschil alhier langzamerhand begint af te slijten.

De *tjĕndelă's* = ongelukkigen, verworpelingen vormen een afzonderlijke groep welke bestaat uit personen, die door ongeneeslijke ziekten, vooral melaatschheid zijn aangetast en, onverschillig tot welke kaste zij behooren, uit de samenleving zijn gebannen. Op eenzame plaatsen sleepen zij een ellendig bestaan voort.

c. Sumatra.

Waar op Sumatra het vorstenbestuur bestaat, vindt men ook de verdeeling in twee standen, adel en burgerstand, vrij scherp opgetreden. Een paar voorbeelden; beginnen wij met Palembang. Vroeger vormde Palembang het rijk van dien naam met een sultan aan het hoofd, dat tengevolge van afzetting van den sultan op 9 Augustus 1825 te niet ging. De onderscheiding, die tijdens het sultansbestuur tusschen adel en volksklasse bestond, is echter blijven bestaan. Tot den eersten behooren allereerst de afstammelingen van den sultan, de *prijaji's*, met den titel van pangéran, radèn of andere Javaansche adelijke namen, naarmate hunne nadere of verdere verwantschap met den vorst. De prijaji's waren ten allen tijde de geesel der bevolking, daar zij te trotsch waren om zelf iets te verrichten, zoodat het volk voor hun onderhoud moest zorgen. Dit ging zelfs zoo ver, dat, daar waar zij naar willekeur konden heerschen, zij over de bezittingen der ingezetenen beschikten en, waren zij in geldverlegenheid, zich het recht toeeigenden dit van de eene of ander marga te eischen. De bevolking *moest* alsdan de haar

door haren heer aangeboden goederen koopen, hetzij in geld of in andere waren, welke laatste dan door den meester werden getaxeerd. Na den val van het sultansbestuur zijn deze praktijken door het Gouvernement te keer gegaan. Dit neemt echter niet weg, dat het volk, met slaafschen eerbied voor de afstammelingen van den vorst vervuld, nog steeds door dezen wordt gekneveld.

Tot den adelstand behooren hier voorts de *mantri's*, welke ambtenaren door den vorst met verschillende onderdeelen van het bestuur werden belast. Zij vormden de uitvoerende macht in het rijk. Gewoonlijk behoorden zij oorspronkelijk tot de volkklasse, doch werden tot den adelstand verheven met den titel van *kjahi mâs* of *kjahi agung*. Later konden zij of hunne nakomelingen tot hoogeren rangen opklimmen; bijv. tot *Mâs agung*, *Dĕmang*, *Tumenggung* enz. en dit wel door bijzondere gunst of aanhuwelijking met iemand der vorstelijke familie.

De titels, zooals wij zien, zijn alle Javaansch, doch met verkeerde toepassing. Zoo bijv. is dit met *kjahi mâs* het geval daar kjahi de titel voor een fatsoenlijken Javaan uit de volksklasse en *mâs* de laagste adelijke titel der Javanen is. De combinatie is dus op zijn minst genomen vreemd. Kjahi agung is beter hoewel toch eigenlijk ook geen adelijke titel. Mâs agung alleen is zuiver adelijk, doch noch demang, noch tumenggung zijn op Java bekend als adelijke, doch alleen als ambtstitels.

De Mantri's muntten in ijver en bekwaamheid verre boven de prijaji's uit, doch de zucht om het volk te knevelen was hun evenmin vreemd. Hunne practische kennis van land en volk maakte hen echter tot belangrijke personen voor het Nederlandsch Bestuur, waarom dit dan ook de inlandsche hoofden en ambtenaren veelal uit hun midden koos en nog kiest. Tegenover den adel staat de volksklasse, die in het algemeen in de volgende onderdeelen verdeeld kan worden: 1e zij die het dorpsbestuur uitmaken, en thans ook sommige districtshoofden, hoewel deze oorspronkelijk tot den adel moesten behooren.

2de de *matagawe's*, de hoofden van huisgezinnen of geslachten in elke marga of dusun en tot een bepaald en onveranderlijk aantal. Over hen worden de belastingen en de heeren-

diensten omgeslagen, voor welker betaling en praestatie zij verantwoordelijk zijn. Zij vormen den gegoeden stand, hebben den meesten invloed en zijn het meest in aanzien, als het ware de vertegenwoordigers van het volk. Bij overlijden van een matagawe volgt gewoonlijk zijn oudste zoon hem op.

3de de *alingan's*, de overige vrije ingezetenen. Zij zijn bij de verschillenden matagawé's ingedeeld en staan tot dezen in afhankelijke verhouding. Zij brengen de belasting op en verrichten de heerendiensten, die over de matagawe's omgeslagen zijn. Daartegenover hebben zij recht op de hulp en de bescherming der matagawe's.

De adel heeft bijzondere onderscheidingsteekenen; vangen wij met die van den vorst aan. Vroeger merkten wij reeds op, dat op Java, als de vorst plechtstatig uitgaat, deze voor hem uit en achter hem aangedragen worden. Zoo was het ook hier. Tot deze onderscheidingsteekenen behoorden een witte pajung, welke hem boven het hoofd gehouden werd, een kris, drie pieken van verschillenden vorm, een met juweelen bezetten wandelstok, een paar kostbare muilen en een gouden kistje, alle voorwerpen, die voor hem uit werden gedragen. Verder twee schilden van spinsbek (suwasa), welke naast hem en twee klewangs (zwaarden) met spinsbekken scheeden, die met eenige kleedingstukken achter hem aan werden gedragen. Op zijn vaartuig, dat gedeeltelijk zwart geschilderd was, voerde hij een zwarte vlag. De zonen van den vorst deden als onderscheidingsteeken één piek voor, en één piek achter zich dragen, beide met het ontbloot scherp naar boven gericht, waardoor zij te onderkennen waren van de overige prinsen, die wel als distinctief hetzelfde wapen mochten gebruiken, doch met de punt naar den grond gericht en in de scheede. De edelen van minderen rang hadden slechts het recht zich één klewang en een bepaald getal pieken te laten nadragen. Een ander gewest op Sumatra waar door Javaanschen invloed de afscheiding tusschen den adel en het volk vrij scherp afgebakend is, zijn de Lamponsche districten, die oorspronkelijk een onderhoorigheid van den Sultan van Bantam waren, die den Lampongers, vooral den hoofden adelijke titels als pangéran, radèn, tumenggung enz. heeft verleend. Deze verheffing in den adelstand schijnt

destijds plaats gehad te hebben, door het zoogenaamde *n... papadun* = het bestijgen der *papadun* [1]); een tafel 1′ hoog, 3″ breed en 4′ lang. Zij, die een titel hadden ontvangen, richtten een feest aan waarbij zij plaats namen op de papadun. Zij lieten, terwijl zij daarop zaten, hunne nieuwe waardigheid herhaaldelijk door een heraut met luider stem verkondigen, die bovendien het getal karbouwen opnoemde, dat voor het feest was geslacht [2]). Naast het naik papadun stond het *naik sasaka*, dat iets minder verheven was. De sesakâ is een gebeeldhouwde leuning of ruggesteunsel waartegen de nieuw geadelde werd geplaatst. Met het naik papadun verschilde het bovendien in zooverre, dat het eerste het openlijk aanvaarden van eenen titel was, terwijl het laatste niet alleen bij gekregen, doch bij geërfde titels schijnt plaats gehad te hebben.

Zij, die aldus den eenen of anderen titel hadden verworven, hadden bijzondere prerogatieven als: het gebruik van den *lawang kori* een eerepoort van gebeeldhouwd houtwerk of somtijds gedeeltelijk van steen, die in de nabijheid der woning van den adelijke werd opgericht. Bij plechtige gelegenheden ging hij dan deze door. Ook de vrouwen van personen van rang hadden prerogatieven als: de *titi kaki djalma*, d. i. het recht om als zij, bij plechtige gelegenheden, wanneer zij op een draagbaar of een soort staatsiewagen naar de *sĕsat* of *balei* = het raadhuis, werden gevoerd, een mensch als voetbank te bezigen m. a. w. hare voeten op een vooroverliggenden man te doen steunen.

Dit geschiedt heden nog, echter alleen in het binnenland en dan nog alleen bij de aanzienlijke hoofden. Verder de *titi kaki bokor*, zijnde het recht om eenige op eene mat geplaatste koperen of zilveren kommen *bokor* voor zich uit langs den grond te doen sleepen. Nagenoeg gelijk hiermede is het *titi kaki talam* waarbij de kommen door borden *talam* vervangen worden en het *titi kati hallaj*, waarbij een stuk lijnwaad wordt gebezigd; de *karang kandang* eindelijk waarbij een stuk doek van 15 à 18 voet lang, dat door onderscheidene personen in een halven cirkel vóór aanzienlijke vrouwen uitgedragen wordt. De *Pa-*

---

1) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. XIX, blz. 369.
2) Ind. Gids, 1880, blz. 974 vv.

jung ubur-ubur een zijden zonnescherm met afhangende franjes en figuren van bladgoud bezet mogen alleen de zeer aanzienlijken zich laten nadragen. De minderen gebruiken minder fraaie pajung's.

Het bezit van adeldom of titels gaat dus met vele uiterlijke kenteekenen gepaard. Er is geen volk in den Archipel, dat hierop zoo zeer prijs stelt als dat der Lampongsche districten. Vroeger, zooals wij zeiden, werden titels verleend door den Sultan van Bantam. Toen was dit alleen eene kwestie van geld, thans is dit echter anders. Destijds beslisten zij, die reeds een titel, *pangkat*, hadden er over of een ander er een verkrijgen zou. Met de hoogsten in rang trachtte men dan, kinderen zelfs niet uitgesloten, omtrent den prijs van de *pangkat* tot overeenstemming te geraken, wat na veel loven en bieden meestal gelukte. De koopsom werd voldaan in karbauwen, stukken wit lijnwaad, goudwerken of rijksdaalders. Velen besteedden in enkele dagen, wat zij na jaren zwoegens hadden bijeengegaard. Ons Bestuur beijvert zich derhalve dit tegen te gaan, doch te vergeefs. De bemiddelde Lamponger moet een rang, een pangkat hebben. Het daarvoor betaalde, aldus rekent hij, krijgt men dubbel en dwars terug; zijne dochter toch stijgt in waarde, hij ontvangt voor haar een grooteren bruidschat. Ook krijgt hij aandeel in iedere volgende *naik pangkat* en ook in alle boeten, die wegens overtreding van de adat worden opgelegd [1]).

In het Gouvernement Sumatra's Westkust maakte wij reeds kennis met twee standen de bangsô patui en de bangsô urang banjaq. De eerste vormt eene soort van adel, doch de afscheiding is minder scherp. Toch is het onderscheid merkbaar in het recht, dat de voornamen hebben om de zoogenaamde *galar* te voeren. Een galar (naar de uitspraak gĕla) is het best te vertalen door titel. Men onderscheidt twee soorten: de *galar pusaka* of *galar bapangkat* en de *galar muda*. De galar pusaka is de erfgalar, die elke familie bezit, zoodat bezit een dorp zeven suku's dan zijn er ook zeven galar pusaka. Hij wordt gedragen door het familiehoofd, de tunggani of tuwă rumah, en erft van het eene familiehoofd op het andere over.

1) Ind. Gids 1880, blz. 981.

Zoo ook is het met de pĕnghulu, die eveneens een erfelijken galar bezit, die op zijn opvolgers overgaat.

De galar bestaat uit twee bestanddeelen: een praedicaat en eene omschrijving. Voor de galar pusaka der familie en sukuhoofden is het praedicaat *datuq*, terwijl de omschrijving natuurlijk verschilt in de verschillende families. Vandaar zijn bijv. datuq bĕsar, datuq bangsa nan hitam, datuq kaja, datuq nĕgĕri nan kaja bĕsar enz. De galar pusaka mag op straffe van boete door niemand gedragen worden, die er geen recht op heeft, hetgeen zich echter niet verder uitstrekt dan de nĕgĕri. De galar pusaka of galar bapangkat is, gelijk de naam reeds aanduidt, de galar, die aan eene betrekking verbonden is, d. w. z. die van familie- of sukuhoofd. Naast den gewonen naam nama kètè heeft iedere volwassen Maleier, althans zoo hij orang patui is, een galar. Dit is de galar muda. Deze galar bestaat eveneens uit een praedicaat *sutan*, *bàgindô*, *radjô* gevolgd door een omschrijving als *sutan bandarô*, *bagindô alam*, *radja nan kaja* etc. De broeders van een familie- of suku-hoofd nemen dikwijls een zoodanige galar muda aan, dat in niets van de galar pusaka, het praedicaat uitgezonderd, verschilt. Heeft het familiehoofd bijv. de galar Datuq bandarô mudô, dan zullen zijn broeders als galar mudô Sutan bandarô mudô, baginda bandarô mudô of met weglating van mudô eenvoudig die van sutan bandarô, baginda bandarô enz. aannemen. Het aannemen van de galar geschiedt in overleg met al de familiehoofden en gaat met het geven van een feest gepaard.

Bij de Bataks die — om dit nog in herinnering te brengen in twee standen de namora-mora en de halak na djadji verdeeld zijn — bestaat het gebruik van galar's aan te nemen eveneens. Waarschijnlijk hebben zij het van de Maleiers overgenomen, doch in gewijzigden vorm. Het onderscheid in galar pusaka en galar muda bestaat hier dan ook niet, en er is maar eene soort, die met de galar muda overeenstemt en ook gebruikt wordt naast de nama kètè. Overigens is zij ook tweeledig, een praedicaat benevens de omschrijving. Het gewone praedicaat is *dja* een verkorting van radja bijv. Dja porkis, Dja langit enz. De galar is hier echter niet tot den adel beperkt, doch wordt door velen uit het volk, in het bijzonder door welgestelden gedragen.

De namora-mora en vooral de naasten van den vorst verwisselen deze galar op lateren leeftijd, bij het aanvaarden eener betrekking, bij een huwelijk enz. met een andere waarvan het praedicaat *baginda*, *sutan*, *mangaradja*, *pertuwan* enz. is op deze wijze: Pertuwan sangkupan, Sutan ganga alam etc. Dikwijls worden ook twee praedicaten vereenigd als: Sutan mangaradja, Djona alam etc. Het praedicaat der galar blijft veelal in het geslacht in dien zin voortbestaan, dat het van vader op kleinzoon overgaat. Heeft dan de vader het praedicaat pertuwan dan zal zijn zoon geen pertuwan doch sutan, de kleinzoon pertuwan, de achterkleinzoon weer sutan zijn enz. Personen zonder titel hebben *si* voor hun naam.

d. Celebes.

Ook bij de Boegineezen en Makassaren is de adel vrij scherp van de volksklasse gescheiden. Leden der vorstelijke familie hebben den titel *karaëng* bij de Makassaren en *arung* of *patta* of *opis* bij de Boegineezen. Beide titels worden zoowel door mannen als vrouwen gedragen. Ook de regeerende vorsten en vorstinnen hebben dezen titel doch met bijvoeging van *mágaú* B. en *mangkaú* M. den *karaëng mágaú* en *arung mangkaú*. De prinsen en prinsessen van hooge geboorte, die voor de opvolging in aanmerking komen heeten *patola* met vervanging van karaëng of arung. Voor de overige prinsen en vorstelijke personen bestaan er nog tal van titels, die wij hier echter niet verder zullen nagaan. De meest gewone titel voor een adelijk persoon, die niet tot het vorstengeslacht behoort, is *daëng* bij beide volken. Oorspronkelijk getuigde deze titel van hooge afkomst, doch later werd hij eigendunkelijk aangenomen en verloor hij op deze wijze veel van zijne waarde. Boegineezen en Makassaren echter, die recht op dezen titel hebben, zijn er zeer opgesteld en zoo zij tot een ambt komen worden zij liever met daëng dan met hunnen ambtstitel aangesproken. Daëng is ook een titel voor vrouwen. Een inlander spreekt zijn vrouw en oudere zusters steeds met dezen aan, tenzij zij van vorstelijken bloede, dus karaëng zijn. Een andere adelijke titel, doch minder verheven dan daëng is bij de Makassaren

kare. Hoe personen uit het volk aangesproken worden, hebben wij vroeger reeds gezien.

Evenals wij dit reeds omtrent de Javaansche en Sumatraansche vorsten opmerkten, heeft hier ieder regeerende vorst zijn sieraden, *kalompuang* geheeten, of wel de zoogenaamde ornamenten. Zij bestaan uit verschillende voorwerpen als: lansen, krissen, geweren, schilden, *badju rante's* = maliënkolders, sirihdoozen met kwispeldoren, zonneschermen enz. Onder al die voorwerpen is er echter een, dat het voornaamste is. Het heet *gangkang* en is gewoonlijk een vreemdsoortig ding, dat volgens overlevering op eene geheimzinnige wijze gevonden werd, daar waar de zetel van het rijk werd gesticht. Zoo is er een gangkang, die uit een wilde aardvrucht van bijzonderen vorm bestaat, een andere een gouden beeldje en in weder een andere herkent men een ouden versleten verfkwast. Al deze ornamenten nu, en in het bijzonder de gangkang's worden vereerd; men geeft zelfs feesten te hunner eere. Ook heeft men priesters voor hunne bijzondere bewaking aangesteld.

Aan deze ornamenten ontleent ook de vorst zijn gezag. Wil men bij een opstand bijv. een vorst verdrijven, dan tracht men zich in het bezit der ornamenten te stellen. Gelukt dit, dan is hem feitelijk zijn gezag ontnomen.

d. Burgers.

Zooals wij dus gezien hebben, bestaat nagenoeg overal de verdeeling in adel en volksklasse; er blijft echter nog een bijzondere stand te beschouwen over en wel die der burgers.

Burgers vindt men hoofdzakelijk in de residenties Menado, Amboina en Ternate. Hun stand dateert uit de eerste tijden der Oost-Indische Compagnie, misschien zelfs reeds uit den tijd, dat de Portugeezen meester in den Archipel waren. Hun oorsprong is in het kort deze. Zooals wij reeds opmerkten, liet de O. I. Compagnie in den regel het bestuur aan de inlandsche vorsten en hoofden zelf over; de inlandsche bevolking kwam dus niet onder haar direct gezag. In navolging van de Portugeezen ging zij reeds spoedig tot het scheppen van een inlandsch element over, dat rechtstreeks onder haar gezag staande, door privileges nauwer aan haar gebonden werd en aldus een tegenwicht

moest vormen tegen de inheemsche bevolking, die door hare eigen hoofden werd geregeerd. Dit nieuwe inlandsche element moest — zooals het doel vanzelf medebracht, — voornamelijk uit vreemdelingen van elders afkomstig bestaan. Deze vreemdelingen kregen bij hunne vestiging in een nieuw gebied tal van voorrechten, als vrijstelling van verplichte levering enz. In de Molukken bijv. van de leverantie van kruidnagelen, waartoe de daar ter plaatse gevestigde bevolking gehouden was. Zij noemden zich daārom *orang mardahika* of *mardika* = vrij man, dat langzamerhand tot mardijker verbasterde [1]). Waar deze klasse van mardijkers eenmaal gevestigd was, plantte zij zich voort en nam derhalve in grootte steeds toe, ook daar de Compagnie den toeloop dezer vrijen steeds bevorderde.

Deze mardijkers vormden een tusschenstand tusschen de Europeesche burgers en de inlanders. Hunne verplichting was voor de eersten de wapenen tegen de laatsten te voeren.

Van de mardijkers zijn de tegenwoordige burgers afstammelingen. De stand is natuurlijk erfelijk; de kinderen van burgers zijn burgers. Zoo komt het, dat men thans in genoemde residenties twee klassen van inlanders aantreft: de gewone inlanders en de burgers. Deze laasten heeten *orang borger* of op Ambon ook *orang bĕbas* = vrije lieden. Zij bewonen, zooals hun oorsprong medebrengt, alleen die plaatsen waar het Europeesch bestuur gevestigd is en ook bepaaldelijk de havenplaatsen. Zoo komen zij in de residentie Ambon voor op de hoofdplaats Ambon, op de hoofdplaats Saparoea van de afdeeling Saparoea, hoewel zij op Haroekoe en Noesa laoet ook gevestigd zijn, op de hoofdplaats Kajeli van de afdeeling Boeroe en verder op Banda Neira.

In de residentie Ternate vindt men ze eveneens op de hoofdplaats en in de residentie Menado te Menado, Kema, Tanawangko, Amoerang en Bolaang, alle strandplaatsen. De inlandsche bevolking, die de binnenlanden en de negorijen bewoont, noemt men te Ambon ter onderscheiding orang nĕgĕri.

De burgers zijn natuurlijk nog, evenals zij dit vroeger waren, vrij van al de verplichte diensten, die der inlandsche bevolking

---

1) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, Afl. III. blz. 191.

zijn opgelegd, in de eerste plaats dus vrij van heerendiensten. In de residentie Menado zijn zij tevens vrij van de verplichte koffiecultuur. Op Ambon bestond vroeger, d. w z. vóór 1860, de verplichte nagelkultuur en nagellevering, die der negeri-bevolking was opgedragen, doch waarvan de burgers waren vrijgesteld.

De mardijkers deden voorheen dienst als gewapenden in tijden van troebelen; dit is nog zoo met de burgers. Op de voornaamste plaatsen vormen zij de schutterijen en op de kleinere, waar deze corpsen niet bestaan, contribueeren zij een zekere som voor die der hoofdplaatsen. De burgers zijn zeer trotsch op hun afkomst en zeer naijverig op de voorrechten, die zij hebben. Over hun karakter valt echter weinig goeds te zeggen, daar zij aan hun trots groote gemakzucht paren. Meestal achten zij allen arbeid beneden hunne waardigheid. Dit is dan ook de reden dat, algemeen gesproken, zij slechts weinig welvaart kennen. Meestal leggen zij zich op de vischvangst of den handel toe; landbouwers zijn zij slechts bij uitzondering.

De meeste burgers zijn Christenen, alhoewel men ook Mohammedanen onder hen aantreft. De laatsten zijn in de schutterijen gewapend met pieken, de eersten met geweren.

HOOFDSTUK XVIII.

a. SLAVERNIJ. *b.* PANDELINGSCHAP [1]).

a. Slavernij.

Slavernij zou eigenlijk in den Indischen Archipel niet meer kunnen bestaan. Art. 115. van het Regeerings Regelement schrijft toch voor, dat uiterlijk op 1 Jan. 1860 in geheel Indië de slavernij zal zijn afgeschaft. Intusschen is het hiervan nog verre verwijderd. De slavernij bestaat nog in vele streken van Indië, waar ons gezag niet of niet voldoende gevestigd is, terwijl zij in sommige andere eerst kortelings werd afschaft. Zoo o. a. werd de slavernij in de Padangsche Bovenlanden en in de Bataklanden, die beide reeds onder ons gezag stonden, eerst in 1876 afgeschaft. In Silindoeng en Padang Lawas, die eerst in 1877 geannexeerd werden bestaat zij nog, evenals in de Onafhankelijke Bataklanden. Zoo is het ook op Nias en bij de Dajaks, althans bij die stammen welke de binnenlanden bewonen en bij de Boegineezen en Makassaren en verder op verschillende eilanden van de kleine Soenda-eilanden. Dit zullen wij thans in korte trekken nagaan. De oorzaken van de slavernij zijn verschillend en wel van drieërlei aard. Men wordt slaaf:

1°. door in den oorlog krijgsgevangen te zijn gemaakt,
2°. als gevolg van straf voor gepleegde misdrijven,
3°. wegens schulden.

---

1) Vergelijk hierbij. Wilken, Het Pandrecht bij de volken van den O. I. Archipel, Bijdr. T. L. en Vk. v. Ned. Ind., 5de volgr. dl. III, blz. 555 vv.

De schulden kunnen een verschillenden oorsprong hebben. Allereerst kunnen zij een gevolg zijn van het onder sub 2 vermelde. Bij de meeste volken in den Archipel bestaan toch de straffen in boeten. Hij, die de boete niet betalen kan, wordt slaaf bij de hoofden, zoo ook hij, die zich aan moord of brandstichting heeft schuldig gemaakt. Doch vooral spruiten schulden voort uit geleende gelden, hoofdzakelijk bij die volken, waar het huwelijk met bruidschat bestaat. Dikwijls leent dan de trouwlustige geld om dezen te kunnen afdoen en dit wel tegen 100%. Dit komt bijv. voor bij de Dajaks [1]), de Niassers [2]), de Alfoeren van de Minahasa [3]), op de Philippijnen [4]) en bij de Bataks. Zeer eigenaardig zegt de Batak van die hooge interest, dat de schuld *lompitan* = gevouwen, verdubbeld wordt. Kan men deze schuld niet afdoen, dan wordt men slaaf.

Bij de Maleiers van Sumatra, ik zeide dit zooeven reeds, werd de slavernij in Mei 1876 afgeschaft. Zij bestaat echter nog in de van ons onafhankelijke streken der Padangsche Bovenlanden.

Men heeft wel eens de opmerking gemaakt, dat de slavernij in de Padangsche Bovenlanden een gevolg van den Islām is. Dit is zeker, dat zij door den Islām eene groote uitbreiding heeft gekregen. Vooral is dit geschied tijdens het priesterbestuur der Padries, de secte, die in het begin dezer eeuw in Midden-Sumatra optrad met het doel het Islamisme naar de streng Waḥabitische leerstellingen te zuiveren. In hare hevige vervolging der onrechtzinnigen ging zij met de grootste gestrengheid te werk, zoodat allen, die zich niet onderwierpen, óf ter dood gebracht, óf gevankelijk weggevoerd werden om als slaven te worden verkocht. De meeste slaven, zooals zij tot voor korten tijd in de Padangsche Bovenlanden voorkwamen, waren grootendeels afstammelingen van hen, die tijdens de Padrie-onlusten hunne vrijheid verloren hadden. De toestand van de slaven is eigenaardig en geheel afwijkend van den Islām. De

1) Hardeland, Daj. deutsch. Wrtb. i. v. *djalan*.
2) Sündermann, Algem. Missionszeitschrift, IV, blz. 400—414; 417—418.
3) Graafland, de Minahassa, blz. 285.
4) Blumentritt, Die Staaten der Phil. Eingeboren. blz. 10.

benaming slaaf kenschetst de verhouding, waarin hij tot zijn meester staat. Zij heeten *kamanakan*. Nu herinneren wij er aan, dat alhier het matriarchaat bestaat, dat dus de zusters kinderen den man nog nader zijn dan zijne eigene en dat de oom van moederszijde, de eigenlijke vader van zijn zuster's kinderen is, *mamaq*. Deze kinderen heeten ook *kamanakan*. Ter onderscheiding dezer en de slaven noemt men nu de laatsten *kamanakan dibawah lutut*, terwijl zij hun meester eveneens *mamaq* noemen. Hieruit blijkt dus, dat de verhouding tusschen meester en slaaf van zeer intiemen aard is, dat zij geen slaven in den waren zin des woords zijn. Het spreekt echter van zelf, dat zij tegenover hun meester eenige verplichtingen te vervullen hebben, dat zij gehouden zijn voor hem te werken en bij feestelijke gelegenheden diensten te praesteeren. In geen geval mogen zij ook de streek, waarin zij wonen, zonder toestemming van hun heer verlaten.

Gaan wij thans over tot de Bataks. Slaven zijn in de eerste plaats krijgsgevangenen of hunne nakomelingen. Slavernij ontstaat echter ook veelvuldig tengevolge van schulden, die velerlei oorzaken kunnen hebben. Somtijds zijn het opgelegde boeten, die niet betaald kunnen worden, dikwijls zijn het speelschulden. Wanneer een Batak (wij spreken hier natuurlijk van de onafhankelijke) naar de speelplaats, gewoonlijk de markt, gaat, windt hij zich veeltijds een eind touw om het hoofd. Met dit touw wordt de tegenpartij, die bij het spel verloren heeft en niet betalen kan, dadelijk gebonden en medegevoerd [1]). Te huis gekomen wordt de schuldenaar dan in een blok gezet, (een balk waarin zijn voeten worden vastgeklemd) waarin hij liggen blijft, totdat zijne verwanten de schuld hebben betaald. Wordt deze niet afgedaan, dan vervalt de schuldenaar tot slavernij. Doch ook uit gewone schulden kan slavernij voortspruiten. Wie *f* 100 leent, heeft over een jaar *f* 200, over twee jaar *f* 400 enz. te betalen, zooals wij vernamen, heet dit lompitan. Kan men niet betalen, dan wordt men als slaaf verkocht, zoo ook vrouw en kinderen. Door een onbeduidende oor-

1) v. d. Tuuk, Bat. Wrdb. i. v. *tulbang, pasa, lobu*, dit laatste beteekent blok. Eigenaardig is dat de Batak een speelplaats *lobuwan* noemt, dat is plaats waar veel blokken voor insolvente spelers zijn.

zaak kan men op deze wijze slaaf worden. Het lot der slaven is hier evenmin als in de Padangsche Bovenlanden hard te noemen. Zoolang een slaaf ongetrouwd blijft, moet hij in het huis van zijn heer verblijven; Hij heet dan *hatoban mangaloi* = huisslaaf. Treedt hij in het huwelijk, hetgeen echter niet zonder voorkennis van den meester geschieden mag, dan kan hij afzonderlijk wonen en heet *hatoban bersorak* of veldslaaf. Deze laatste soort van slaven voorzien zelf in hun onderhoud. Behoudens een klein gedeelte van den oogst, hebben zij de vrije beschikking over de producten door hen geteeld op gronden, die zij zelf ontginnen. Deze zijn tevens hun eigendom. Een slaaf heeft dus vermogensrecht. Als hatoban besorak is hij geheel vrij in zijn doen en laten, zonder evenwel zijn streek te mogen verlaten. Ook moet hij jaarlijks een stuk sawah van zijn meester bewerken en eenige andere diensten verrichten. Indien zijn kinderen eenigszins op leeftijd komen, moet hij er een of meer als hatoban mangaloi aan zijn heer afstaan. Dezen blijven dan tot hun huwelijk in dien toestand en worden daarna hatoban bersorak. Door spaarzaamheid en vlijt kan een slaaf het echter altijd zoover brengen, dat hij in staat is, zich vrij te koopen.

Een tusschenstand vormen de *ampong dalam*, dat zijn de vrijgelaten slaven. Men vindt ze in Mandailing. Zij kunnen zich nimmer met de vrijen gelijkstellen. Hun afkomst kan nimmer in vergetelheid geraken, daar zij steeds bij het aangaan van een huwelijk te berde wordt gebracht. Hun toestand is overigens, wat rechten en verplichtingen betreft, gelijk aan dien van de overige volksklasse, de *halak na djadji*.

Op eene bijzonderheid, den slavenstand betreffende, heb ik nog te wijzen, namelijk dat het de stand van de moeder is, die dien van het kind bepaalt. Het kind eener vrije vrouw en een slaaf is vrij, doch het kind van eene slavin en een vrijen man is slaaf. Alleen de kinderen van radja's bij een slavin vormen een halfadel, *anggi ni radja*. Verder komen, geheel consequent aan den eersten regel, kinderen uit een huwelijk van twee slaven geboren aan den eigenaar der slavin.

---

1) Cornets de Groot, Slavernij in de Lampongsche districten, Tijdschr. v. L. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII. blz. 452.

Een eiland waarop de slavernij een groote rol speelt, is Nias. Ook hier wordt men slaaf om dezelfde redenen, die wij boven reeds leerden kennen. Bedraagt een schuld meer dan de slaaf waard is, dan vervallen ook diens vrouw, kinderen, broeders en zusters aan den schuldeischer. Tengevolge hiervan zijn de Niassers voortdurend onderling in oorlog en is een groot aantal hunner slaaf der machtigere landgenooten. In vroeger dagen werden deze slaven openlijk en ongehinderd door Maleiers en Atjehers opgekocht en naar Sumatra en elders uitgevoerd. In 1820 werd deze slavenhandel reeds door Raffles, toen gouverneur der Britsche bezittingen op Sumatra's Westkust, tegengegaan, door het sluiten van een verdrag met de Niasser hoofden, waarbij dezen zich verbonden, voortaan den uitvoer van slaven te verbieden. Nadat de Britsche bezittingen ons bij tractaat van 1824 weder waren teruggegeven, werd dit verdrag in 1825 door het Gouvernement bekrachtigd. Op de geheele Westkust van Sumatra mochten dus geen slaven van Nias worden ingevoerd. Anders was dit evenwel met pandelingen van dit eiland. De zaak was, dat men slaven op Nias kon koopen en deze op Sumatra invoeren, doch slechts in den toestand van tijdelijke slavernij, pandelingschap. Tien jaren waren dan die ingevoerde pandelingen verplicht te dienen tegen genot van kleeding, voeding en *f* 1 loon per maand, doch na dat tijdsverloop waren zij vrij. De meesten bleven te Padang, op welke plaats zij een geheele wijk van Niassers vormden. Aan dit nemen van pandelingen is echter door het Reg. Regl. Art. 108 een einde gemaakt.

Op Nias zelf is, in weerwil van het contract, de slavernij nog in vollen gang en gaan de hoofden voort slaven naar Atjeh te verkoopen. Men berekent zelfs, dat er tot voor korten tijd jaarlijks ± 250 uitgevoerd werden. Door de gedeeltelijke onderwerping van Atjeh is hieraan echter thans ook grootendeels een einde gemaakt.

Nog moeten wij kortelijk de slavernij bij de Dajaks op het eiland Borneo [1]) beschouwen. Naast de slavernij kent men hier

1) Men vergelijke hierbij Tromp, Uit de Salasila van Koetei. Bijdragen tot de T., L. en Vlk. v. Ned.-Ind., 5de volgr. dl. III, blz. 1 vv. — Indisch Archief, dl. I, 1849, blz. 137.

pandelingschap. Een slaaf heet *rewar*, een pandeling *djipen*. Deze laatsten vindt men in grooter aantal dan de eersten. Slaven zijn slechts krijgsgevangenen of nakomelingen van dezen en somtijds zware misdadigers, pandelingen echter insolvente schuldenaars, die voor de schuldeischers moeten arbeiden, totdat de schuld gedelgd is. Met den man worden hier gewoonlijk ook zijn vrouw en kinderen pandelingen. De schuldeischer moet den pandeling voeden en hem bovendien $^1/_{10}$ zijner verdiensten laten. Dit $^1/_{10}$ heet *endah*. De pandeling mag zich, hetgeen een slaaf niet kan, vrijkoopen of liever gezegd, hij komt vrij als zijn schuld is afgelost. Gewoonlijk kan hij echter het hiertoe benoodigde niet bijeenbrengen, te minder, wijl hij hierin op alle mogelijke wijzen bemoeilijkt wordt. Ook mag de djipen van heer veranderen, zoodra hij iemand heeft gevonden, die zijn schuld aan zijn heer wil betalen. Dit is min of meer een lichtzijde van het pandelingschap, daar een pandeling, waar hij een slechten meester heeft, althans trachten kan, zijn lot te verbeteren. Behalve dit verschilpunt zijn pandelingschap en slavernij vrijwel aan elkaar gelijk. Vele lieden zien met evenveel verachting neder op een slaaf als op een pandeling.

Op Celebes, bepaaldelijk bij de Boegineezen en Makassaren, wordt men slaaf door schulden. Het kan toch gebeuren, dat men vele eigen of geërfde schulden heeft, die men zelf niet betalen kan en die de familie weigert te voldoen. Staat de schuldeischer toe, dat men voor hem werke tot delging der schuld, dan wordt men pandeling, is de schuldeischer hier evenwel niet mede tevreden, en willen noch de vorst, noch de hadat (rijksraad) den schuldenaar aan geld helpen, dan wordt hij verkocht [1]), en zoo iemand hem koopt, diens slaaf. Verder wordt men slaaf door zichzelf te verkoopen, door als krijgsgevangene verkocht te worden of als straf voor misdrijf tegen den rijksraad en den vorst.

Intusschen kunnen de slaven vrij verklaard worden als zij goed oppassen of wel zich zelf vrij koopen.

1) Niemann, De Latowa, Bijdr. T., L. en Vlk. v. Ned. Ind., 4e volgr., dl. VIII, blz. 227.

Een bijzonder geval, waarin slaven vrij verklaard worden, is bij begrafenissen. Vroeger zagen wij dit reeds op Bali, hier zij nog gewezen op de Bataks en de Boegineezen, bij wie ditzelfde gebruik bestaat [1]).

---

1) v. d. Tuuk, Bat. Wrdb. i. v. *mangalopas* (lopasan), Neumann, Tijdschrift Ned. Aard. Gen., dl. IV, bls. 40.

HOOFDSTUK XIX.

Landbezit.

a. ALGEMEEN OVERZICHT. *b.* IN DE MINAHASA. *c.* TER SUMATRA'S WESTKUST. *d.* BIJ DE BATAKS. *e.* OP DE AMBONSCHE EILANDEN. *f.* LANDBEZIT OP JAVA.

---

a. Algemeen overzicht.

Zooals wij reeds vroeger gezien hebben, altijd wanneer wij Java voorloopig buiten beschouwing laten, geldt bij de volken van den Indischen Archipel een enkel dorp of eene verzamemeling van dorpen met bijbehoorend land als politieke eenheid. Waar wij een verzameling van dorpen aantreffen, is een daarvan gewoonlijk het hoofddorp, het moederdorp en zijn de overige nederzettingen, welke in den loop der tijden van dat hoofddorp zijn uitgegaan, doch daarmede verbonden bleven. Zoo is, om dit met een paar woorden in herinnering te brengen, bij de Maleiers van Sumatra's Westkust de politieke eenheid de nĕgĕri bestaande uit eenige kota's of dorpen. Bij de Bataks is het de *kuria* bestaande uit een aantal huta's, bij de Alfoeren van de Minahasa, de *pakasaän*. Onder ons bestuur is de pakasaän de administratieve eenheid geworden onder de benaming district. Voorheen heetten deze *balak* = balk, naar de verplichting, die op elke pakasaän rustte om aan de Oost-Indische Compagnie een aantal balken te leveren. Bij de Alfoeren van Boeroe is de politieke eenheid een gebied bestaande uit eenige dorpen door één stam bewoond; gebied en stam heeten beide fenna, terwijl de dorpen *humalolin* = groep van huizen

genoemd worden. Zooals wij zooeven reeds opmerkten, is onder ons bestuur ook hier de politieke eenheid tot distrikt geworden, zoo geschiedde dit ook elders en kortheidshalve zullen wij dit woord blijven gebruiken, mits men daarbij slechts in het oog houde, dat onder district de oorspronkelijke staatjes worden verstaan. De grenzen van ieder district zijn niet alleen politieke grenzen, doch ook grenzen van eigendom, d. w. z. het district is eigenaar van al de binnen die grenzen gelegen gronden; het bezit en het gebruik dier gronden berust bij de leden van het district. Wij zullen thans nagaan hoe een en ander geregeld is.

De gronden van het district kunnen worden onderscheiden in woeste, nog nooit ontgonnen gronden (terre vierge) en reeds ontgonnen gronden, hetzij die feitelijk bebouwd worden of braak liggen. De eerste soort van gronden, die welke nog nimmer ontgonnen zijn, staan ter beschikking van alle leden van het district, dezen hebben hierop een gelijk en gemeenschappelijk gebruiksrecht. Elk lid kan naar welgevallen in de bosschen, op die gronden gelegen, de natuurproducten inzamelen of een gedeelte van die gronden in verband met zijne krachten ontginnen. Door deze laatste handeling krijgt evenwel de ontginner het uitsluitend recht van vruchtgebruik op den ontgonnen grond, welk recht op zijne erfgenamen overgaat. De rechten welke de overige leden van het district individueel op die gronden kunnen doen gelden, komen daarbij niet in aanmerking; deze gronden worden dan onttrokken aan het gemeenschappelijk gebruiksrecht ten bate van den ontginner. De leden collectief, m. a. w. het district blijft echter daarover een oppermachtig eigendomsrecht, een *dominium eminens*, behouden.

De tweede soort van gronden, zij die reeds ontgonnen zijn, hetzij zij braak liggen of bebouwd worden, behooren in erfelijk bezit aan bepaalde leden van het district, óf individueel aan enkele personen óf communaal aan families. Tot deze laatste categorie behooren bijv. die gronden, die men door aanerving verkregen heeft. Immers, gelijk wij dit vroeger bij de behandeling van het erfrecht zagen, is het bij de meeste volken van den Archipel gebruikelijk, dat de erfenis niet verdeeld wordt, doch in het gemeenschappelijk bezit der erfgenamen blijft. Ten-

gevolge hiervan zijn die gronden, welke door eigen ontginning oorspronkelijk individueel eigendom waren in den loop des tijds vanzelf familiebezittingen geworden. De rechten van den ontginner en zijne nakomelingen op de bezeten gronden uitgeoefend, zijn tot op zekere hoogte onbeperkt. Tot een zekere hoogte, want, gelijk ik reeds zeide, blijft, hoewel het communale gebruiksrecht op die gronden opgeheven wordt, het district toch oppermachtig eigenaar. Dit nu openbaart zich op verschillende manieren, doch voornamelijk in het verbod om eigen bezittingen aan vreemden of niet-leden van het district te verkoopen. Feitelijk hebben de bezitters dus geen eigendomsrechten, doch slechts het vruchtgebruik. Aan leden van het district mogen zij deze gronden evenwel wel verkoopen of verpanden. Personen, die niet tot het district behooren, zijn echter van alle rechten op den grond uitgesloten, doch het district kan hun deze tijdelijk in gebruik afstaan. Wenschen zij echter grondbezit te verkrijgen, dan moeten zij zich als leden van het district laten opnemen. Ziehier in korte trekken hoedanig het landbezit bij de verschillende volken in den Indischen Archipel geregeld is. Het spreekt evenwel van zelf, dat er plaatselijke verscheidenheden bestaan en deze regel hier en daar gewijzigd is. Het gronddenkbeeld is echter overal, dat het district souverein over den grond is, waarop de leden van het district, onder zekere voorwaarden, een uitsluitend recht van vruchtgebruik kunnen verkrijgen. Dezen regel zullen wij nu toetsen aan het landbezit bij enkele volken, in de eerste plaats aan dat der Alfoeren van de Minahasa.

b. Minahasa.

De staatkundige eenheid is hier de pakasaän, welk woord zelf eenheid beteekent (grondwoord *ĕsa* = een; *een* objectieve beteekenis; pakasaän = hetgeen tot een gemaakt is, eenheid). Bij de vestiging van ons gezag in de Minahasa hebben wij de pakasaän tot grondslag genomen van de administratieve indeeling; zij werd de administratieve eenheid. Eerst kreeg zij den naam *balak*, thans heet zij district.

Elk district heeft zijn eigen grondgebied, dat zijne bepaalde grenzen heeft. Alle gronden behooren in eigendom aan het

district binnen welks grenzen zij gelegen zijn en er zijn geen gronden bekend, waarop niet door het eene of andere district eigendomsaanspraken kunnen worden gemaakt. Geen enkel stuk is dus een *res nullius*, alle leden van het district hebben onder zekere voorwaarden een gelijk en gemeenschappelijk gebruiksrecht.

De gronden van het district kunnen, naar den rechtstoestand waarin zij verkeeren, onderscheiden worden in woeste, nog nooit ontgonnen gronden en in reeds ontgonnen gronden. De eerste heeten *talun*, de laatste *uumaän*. In de Minahasa bestaat thans grootendeels de teelt van rijst op droge velden en daarbij is het gebruikelijk om een veld niet langer dan één jaar te bebouwen en het daarna eenige jaren braak te laten liggen. Onder de bebouwd wordende gronden zijn er dus, die feitelijk bebouwd worden en die braak liggen. Men onderscheidt deze daarnaar in *uma* = feitelijk bebouwde gronden en *rekat* = een of twee jaar braakliggende; *sawukon* = 4, 5 à 6 jaren braakliggende waarop dan eenig kort hout is opgeschoten; *kakain* gronden waarop dit hout reeds zeer hoog geworden is en eindelijk *uma lĕpo* = sawah's.

Gaan wij nu de rechten na, die de leden van het district individueel op die gronden kunnen doen gelden. Vangen wij daartoe met de woeste gronden aan.

Deze staan ter beschikking van al de leden van het district; zij hebben allen hierop het gelijk en gemeenschappelijk gebruiksrecht. Die gronden zijn dus ten dienste van het algemeen en heeten dan ook *tanah kalakeran* (kalakeran = algemeen, van laker = veel). Elk lid van het district heeft het recht in de bosschen, tot zijn district behoorende, hout aan te kappen of de natuurlijke producten in te zamelen. Verder heeft hij het recht gedeelten van dien grond in verband tot zijne krachten te ontginnen. Over dien ontgonnen grond krijgt hij dan het wettig bezitrecht of liever het uitsluitend recht van vruchtgebruik, welk recht ook op zijne erfgenamen overgaat. De rechten, die de leden individueel op die gronden kunnen doen gelden, staan daardoor stil. De leden collectief, m. a. w. het district, blijft echter daarover een oppermachtig recht, een dominium eminens behouden. Wij zullen straks zien, waarin zich dit openbaart.

Hiermede zijn de rechten, die de leden van het district op woeste gronden kunnen uitoefenen nagegaan, thans die met betrekking tot ontgonnen bebouwde gronden. Gronden, die eenmaal ontgonnen zijn, blijven in het altijddurend bezit van den eersten ontginner of zijne rechtverkrijgenden. Al de ontgonnen gronden, de uümaan, behooren dan ook in erfelijk bezit aan bepaalde leden van het district, hetzij individueel aan enkele personen, hetzij communaal aan familiën. Hiernaar kunnen zij onderscheiden worden in particuliere en familiegronden. Deze worden dan aan het gebruik van het algemeen onttrokken, houden op kalakeran te zijn, welken naam zij dan ook verliezen en voortaan *tanah pasini* [1]) heeten.

Bij overlijden gaan deze gronden over op de erfgenamen. Vroeger, toen het familieleven nog in volle kracht was, en het gezin ook na den dood van den vader bijeenbleef, was het de gewoonte, dat de gronden onverdeeld, als erfstukken in het gemeenschappelijk bezit van de erfgenamen en van hunne nakomelingen, dus kalakeran in de familie bleven en hieraan danken de familiegronden hunnen oorsprong. Zij heeten dan ook *tanah tuhau* of *tanah pusaka*, erfgronden. Tegenwoordig echter, nu het familieleven reeds meer en meer verzwakt is, volgt men de gewoonte om deze gronden met de erfenis onder de erfgenamen te verdeelen, zoodat thans ook particuliere gronden door aanerving kunnen worden verkregen, terwijl oude familiegronden nu ook vaak onder de rechthebbenden worden verdeeld.

Het spreekt van zelf, dat in het gebruiken der familie- en particuliere gronden eenig onderscheid bestaat. De bezitter van een particulier land heeft er het uitsluitend gebruik van, heeft er alleen recht op. Op de familie-gronden hebben echter al de leden der familie gelijke rechten. Zij bebouwen die gronden, indien deze van genoegzame uitgestrektheid zijn, ieder voor zooveel het zijn deel betreft, in het tegenovergestelde geval bij beurten. Het oudste familielid is hoofd en wijst voor

1) *pasini* afgeleid van *sini* = dichtbij, nabij. Het praefix *pa* geeft een causatieve beteekenis te kennen, dus *pasini* = nabij zijn, aan zich trekken, toeeigenen.

elk jaar het deel aan, dat ieder familielid bebouwen mag of regelt de beurten.

Zooeven hebben wij reeds gezien, dat het district over de ontgonnen, dus ook over de particuliere gronden een zeker oppermachtig eigendomsrecht, een dominium eminens blijft behouden. Dit eigendomsrecht openbaart zich in de eerste plaats in het verbod om gronden te mogen verkoopen aan niet-leden van het district. De bezitter heeft dus niet de volle beschikking over zijne gronden. Nog op eene andere wijze uit zich dit. De leden van het district mogen hunne gronden niet naar willekeur bebouwen, doch hebben hierbij zekere traditioneele regelen in acht te nemen. In de eerste plaats behooren zij de gronden om beurten telken jare braak te laten liggen. Dit geschiedt natuurlijk om uitputting te voorkomen. Verder was het in vroeger tijd gebruik, dat de velden van ieder dorp gemeenschappelijk en op denzelfden tijd werden aangelegd. Men deed dit, opdat daardoor het gewas minder van gevogelte en veldmuizen zou hebben te lijden. Wie op de aangewezen plaats geen gronden bezat, moest die huren van anderen, die daar ter plaatse zóó ruim voorzien waren, dat zij hun geheele gebied niet zelf konden bebouwen. Zij waren in dat geval zelfs verplicht, de gronden, die zij dat jaar niet konden bebouwen, op aanvrage te verhuren. Indien er vele personen waren, die op de aangewezen plaats geen gronden ter beschikking hadden, ging men er eenvoudig toe over de gronden te verdeelen en wees men aan elk hoofd van een gezin een stuk toe, die dat dan gedurende een jaar moest bebouwen. Dit geschiedde met voorbijgang van de bezitrechten, die bepaalde personen of families op die gronden konden doen gelden. Het recht stond dan tijdelijk stil, doch was, na verloop van het oogstjaar, weder van kracht.

Vreemdelingen zijn van alle rechten op den grond uitgesloten. Deze uitsluiting bestaat niet alleen in naam, want de districten zijn in het algemeen zeer naijverig op het stuk van grondbezit en handhaven hunne rechten met de grootste strengheid. Het overschrijden van elkanders grondgebied bij het aanleggen van tuinen, al is het ook met eenige vademen, geeft dadelijk aanleiding tot conflict. Het district kan echter,

als eigenaar van den grond, aan vreemdelingen, die zulks verlangen, woeste gronden tijdelijk in gebruik afstaan. In den regel geschiedt dit dan voor den tijd van één jaar — zelden voor langer — tegen uitkeering van een deel van den oogst ten bate van het district. Deze uitkeering is evenwel zoo gering, dat zij meer beschouwd moet worden als eene recognitie van het eigendomsrecht van het district op den grond, dan als aequivalent voor het genot daarvan. Over den aldus in gebruik gekregen grond, ontvangt de vreemdeling natuurlijk geene rechten. De gronden komen, nadat de termijn, waarvoor zij in gebruik gegeven waren, verstreken is, weder aan het district terug. Het district kan echter aan bewoners van andere districten voor onbepaalden tijd gronden in gebruik geven. Dit heeft plaats op de volgende voorwaarden. Geeft het district concessie aan vreemdelingen tot vestiging binnen zijne grenzen en tot ontginning van woeste gronden, dan zijn zij gehouden al de heerendiensten ten behoeve der hoofden te praesteeren, waartoe anders de leden van het district zelf verplicht zijn. Vreemdelingen in dit geval praesteeren dus heerendiensten voor hoofden van twee districten; én voor die van hun eigen district én voor die van dat, hetwelk hun gronden in gebruik gaf. Zij worden gezegd „arbeid te doen.” Hoewel het op deze wijze afstaan van gronden aan vreemdelingen voor onbepaalden tijd geschiedt, verkrijgen dezen toch hoegenaamd geen duurzame rechten op den grond zelf. Deze kunnen zij alleen verwerven, door als leden van het district toe te treden, wanneer zij met dezen volkomen gelijk worden gesteld.

Hiermede is het voornaamste gezegd over het landbezit in de Minahasa. Hoe dit bij de overige volken geregeld is, zullen wij niet zoo uitvoerig nagaan, doch wij wijzen alleen enkele punten van overeenkomst aan.

b. Ter Sumatra's Westkust.

Bij de Maleiers van Sumatra's Westkust is de eenheid de nĕgĕri, bestaande uit een aantal kota's of dorpen. Elke nĕgĕri heeft zijn eigen gebied, dat bepaalde grenzen heeft. Van de gronden binnen die grenzen gelegen, is de nĕgĕri eigenaar, gelijk het district dit in de Minahasa is. De Maleiers onder-

scheiden ook woeste, nog nooit ontgonnen en bebouwde gronden. De eerste heeten *tanah mati*, doode gronden, de tweede *tanah hidup*, levende gronden. De eerste omvatten de maagdelijke wildernis *rimbu* en de *biluka*, dat zijn gronden, die vroeger in ontginning waren, doch weder tot den staat van woestheid terugkeerden. De biluka zijn weder onderscheiden in *biluka tuwa* en *biluka muda*, of wel gronden waaraan geen kenteekenen van vroegere ontginning meer te bespeuren zijn en die, welke nog sporen daarvan verraden. De tanah hidup eindelijk omvatten zoowel de *ladang*'s, de droge-, als de *sawah*'s, de natte rijstvelden.

De bebouwde gronden behooren ook hier, hetzij aan enkele individuen, hetzij aan families, op dezelfde wijze als in de Minahasa verkregen, zoodat, wat daar pasini heet hier *pantjarian* wordt genoemd, terwijl de tanah tulau der Minahasa met de hier als *tanah pusaka* = de erfgronden bekende overeenkomen. Ook hier heeft de eigenaar der pantjarian, gelijk in de Minahasa die der pasini, het uitsluitend gebruiksrecht op zijn grond. Bij het gebruik, dat van de pusakagronden gemaakt wordt, moeten wij evenwel een oogenblik stilstaan. Wij zagen vroeger, dat bij de Maleiers, als gevolg van het matriarchaat, man en vrouw bij het huwelijk niet bijeenwonen om één gezin te vormen, doch dat ieder in zijn familie blijft. Het gezin bestaat dus uit de moeder en hare kinderen. De vrouw is daarom verplicht voor haar eigen levensonderhoud en dat harer kinderen zorg te dragen, zij het dan ook dat zij daarbij door haar man in meerdere of mindere mate wordt bijgestaan. De grootste zorg komt in allen gevalle op haar neder en daarom moet zij in die zorg te gemoet gekomen worden. Hiervoor nu dient de harta pusaka in het algemeen en bepaaldelijk de pusakagrond. Met het beheer daarvan is in den regel een der mamaq's (oom van moederszijde) belast. Hij verdeelt de gronden onder de vrouwelijke leden van het gezin, doch dezen zien streng toe, dat dit naar billijkheid plaats heeft.

Ook hier is echter het recht op den grond, hetzij individueel, hetzij van een familie niet onbeperkt; de nĕgĕri heeft het dominium eminens over de bebouwde gronden. Dit openbaart

zich eveneens in het recht van verkoop van den grond, daar de nĕgĕri het recht heeft, vreemdelingen van den verkoop uit te sluiten. De nĕgĕrigenooten hebben toch het recht van praeferentie om gronden, welke te koop worden geboden, aan zich voor te behouden, zelfs tegen lager prijs dan de vreemdeling zou willen betalen. En mocht een buitensporig hooge prijs gevraagd worden, die de nĕgĕrigenooten afschrikt, dan heeft eene taxatie door de hoofden plaats om den verkoop binnen de nĕgĕri mogelijk te maken. Recht van verkoop is dus zoo goed als illusoir.

Verkoop van gronden heeft echter zelfs onder nĕgĕrigenooten slechts zeer zelden plaats. Men ziet er een schande in, zich van zijn goed te ontdoen. Heeft men geld noodig, dan gaat men er toe over om gronden te verpanden. Dit heet *gadei* of *djuwa gantung* en heeft plaats voor onbepaalden tijd, of zooals de Maleier zegt: *salama pĕredaran matahari*, *bulan dan bintang*, *salama awan putih*, *salama gagaq hitam*, *salama ajer hilir*, d. i. zoolang zon, maan en sterren draaien, zoolang de wolken wit, de kraaien zwart zijn, zoolang het water naar beneden vloeit [1]), d. w. z. dat het pand niet voor een bepaalden tijd gegeven wordt, dus nooit aan den geldschieter vervallen kan, doch te allen tijde inlosbaar is. De pandsom, in den regel geringer dan de waarde van het goed, wordt in eens betaald. De grond gaat daardoor over in handen van den pandnemer, die van dat oogenblik af, bij wijze van interest voor de door hem voorgeschoten gelden het gebruik van dien grond heeft, terwijl de eigenaar of eigenares, zoolang het voorschot nog niet is terugbetaald, geenerlei rechten op die gronden kunnen laten gelden. Door dit contract gaat het pand, de grond, dus feitelijk in het tijdelijk bezit van den geldschieter en ook in dat zijner rechtverkrijgenden over.

Verpanding geeft dikwijls aanleiding tot geschillen, daar alles bij mondelinge overeenkomst wordt geregeld en er veeltijds geslachten over heen gaan, vóórdat de inlossing plaats heeft. Deze wijze van pandgeven komt in den Archipel veel-

1) Wilken, Het pandrecht bij de volken v. d. Ind. Archipel. Bijdragen T., L. en Vlk. v. Ned. Ind., 1888.

vuldig voor. Ook bij de Bataks, in de Molukken, bij de Alfoeren van Boeroe, bij die van de Ambonsche eilanden, bij de Boegineezen en Makassaren enz. Op Java, in de Soenda-landen, heet het *ngagade sawah*. Bij de Alfoeren van de Minahasa is het echter onbekend.

c. Bij de Bataks.

Het landbezit bij de Bataks is geheel op dezelfde wijze geregeld als bij de Alfoeren van de Minahasa en ter Sumatra's Westkust. Als staatkundige eenheid vindt men hier de *kuria*, die onder ons bestuur de administratieve eenheid werd. De gronden behooren dus hier aan de kuria; zij worden onderscheiden naar hunnen rechtstoestand in woeste en reeds ontgonnen gronden. De eerste zijn communaal, de laatste individueel eigendom. Echter missen wij hier de onderscheiding in particuliere en familiegronden, daar de erfenis in den regel verdeeld wordt, zoodat de gronden, door aanerving verkregen, evengoed individueele bezittingen worden als de gronden, die men door eigen ontginning heeft verkregen. Verkoop van gronden komt bij dit volk nooit voor en mag volgens Bataksche opvatting, niet plaats hebben, noch aan huisgenooten, noch aan vreemden. Verpanding komt echter veelvuldig voor.

d. Op de Ambonsche eilanden.

Het landbezit in deze streken dient eenigszins nader beschouwd te worden. Vóór wij hiertoe overgaan echter eene opmerking. De bevolking op Ambon wordt in twee klassen onderscheiden in de zoogenaamde *orang negari*, de negaribewoners en in de *orang bebes*, *mardika*, of *orang borger*, de vroegere mardijkers, de burgers. De burgers zijn eigenlijk vreemdelingen. Zij zijn dan ook van alle rechten op den grond uitgesloten; wat wij dus over het landbezit wenschen te zeggen, geldt alleen voor negaribevolking. Wij zien hier, dat de staatkundige eenheid gevormd wordt door het dorp, de negari, in tegenstelling van de Minahasa, de Padangsche Bovenlanden en de Bataklanden, waar deze door eene verzameling dorpen gevormd wordt. De bevolking eener negari is verdeeld in dati's = belastingschuldigen, families en geslachten. Deze

toestand bestond reeds in vroeger tijden. De Oost-Indische Compagnie heeft die verdeeling overgenomen en handhaafde het begrip van belasting in de dati, op wie de verplichting van de teelt van kruidnagelen rustte. De dati is dus het belastingschuldige element. Elke negari heeft een vast aantal dati's. In 1865 waren er op Ambon 1264. Elke dati heeft een hoofd, de kapala dati, wiens betrekking erfelijk is en die als zoodanig eenige voordeelen geniet. De leden der dati heeten *anak dati* of *tulong dati*. Zij behooren door geboorte tot de dati. Niemand mag tot een andere dati overgaan, zoodat zij door geboorten zeer kan toenemen of geheel kan uitsterven, evenals bij ons eene familie.

De instelling der dati's hangt samen met het landbezit. Elke negari heeft zijn grondgebied, dat bepaalde grenzen heeft. Al de gronden zijn het eigendom van de negari binnen welker gerechte grenzen zij gelegen zijn, dus op dezelfde wijze als in de Minahasa. Onder de gronden, tot de negari behoorende, nemen de eerste plaats in die, welke met sagobosschen begroeid zijn. De sago vormt toch hier het hoofdvoedsel der bevolking. Reeds in overoude tijden waren deze bosschen tusschen de dati's verdeeld in *duson's*, die wij hier perceelen zouden kunnen noemen. Elke dati heeft dus een duson en wel in onvervreemdbaar bezit, die door de rechthebbenden gemeenschappelijk geëxploiteerd wordt onder toezicht van den kapala dati, die als zoodanig een grooter aandeel in de opbrengst geniet dan de anderen. Het aandeel van ieder wordt natuurlijk kleiner naarmate het zielental der dati toeneemt en grooter wanneer dit vermindert. Sterft de dati geheel uit, dan heet de duson, *duson linjap*, d. w. z. zij keert tot den oorspronkelijken toestand terug, vervalt weder aan de negari. Deze behoudt dan de duson, exploiteert die zelf, of kan haar aan eene andere dati toewijzen.

Behalve de duson met sagobosschen begroeid, heeft men nog andere soorten van bebouwde gronden. Ieder lid van de negari heeft het recht, woeste gronden tot zijn gebied behoorende te ontginnen, waarover hij dan het wettig bezit- of gebruiksrecht krijgt, welk recht ook op zijne erfgenamen overgaat. Zulk een perceel heet *duson tatanaman*, aanplantingsgrond, die

dus te vergelijken zijn met de tana pasini en de tanah pantjarian. Bij overlijden gaat het recht van vruchtgebruik over op de erfgenamen, de duson wordt dan duson pusaka. De eigenaars van een duson tatanaman en van een duson pusaka kunnen hun recht door verkoop aan een ander overgedragen. Men krijgt dan *duson babalian* = koopgrond. Zoowel de duson tatanaman als babalian zijn natuurlijk voorbijgaand. Beide worden door aanerving vanzelf pusaka. De duson pusaka wordt hier echter niet gemeenschappelijk bezeten, zooals bij de Maleiers en de Alfoeren van de Minahasa de gronden welke door aanerving verkregen zijn, want de erfenis wordt alhier onder de rechthebbenden verdeeld, zoodat de duson pusaka hier ook individueele bezittingen zijn. Bij dit volk geldt dus dezelfde regel als bij de Bataks. Tot op zekere hoogte kunnen de duson dati met de tana tulau en de pusakagronden der Maleiers vergeleken worden in zooverre die dusons, evenals deze in het bezit zijn van families. Het verschil is echter, dat de familiegronden bij de Alfoeren der Minahasa primitief individueele bezittingen waren van den ontginner en eerst in den loop der tijden, door aanerving, als een gevolg dat de erfenis niet verdeeld wordt, in het bezit van familiën kwamen. De dati en dusons waren echter van den aanvang af familiebezittingen, ontstaan door verdeeling der gronden — bepaaldelijk van die welke met sagobosschen begroeid zijn — onder de familiën. Deze gronden, eenmaal aan de familie of dati toegewezen, behooren ook onvervreemdbaar aan haar, mogen zelfs door verkoop aan een negarigenoot niet vervreemd worden.

Wij hebben nu de bebouwde gronden, die in het bezit zijn van bepaalde leden der negari nagegaan. Naast de bebouwde gronden heeft men hier ook de woeste, nog nooit ontgonnen gronden *tanah uwang* of *inanno*. Evenals de bebouwde zijn deze negari eigendom. Ieder ingezetene mag een gedeelte ervan ontginnen, waardoor dit zijn duson tatanaman wordt of mag, in de bosschen op deze gronden gelegen, de natuurproducten inzamelen en hout kappen. Dit mag echter niet willekeurig geschieden. Daarom staan de bosschen onder toezicht van boschwachters, de zoogenaamde anak stalong kewang's, waarvan de kapala kewang of latukewanno het hoofd is; deze geeft

toestemming tot het exploiteeren der bosschen. De inzameling van sommige boomvruchten als bijv. durian's of andere kostbare producten kan alleen plaats hebben door de gezamelijke negari-bewoners. Derhalve wordt op den tijd, dat deze vruchten beginnen te rijpen op die boomen door den kapala kewang het zoogen. *sasi* gelegd, d. w. z. de boomen worden ontoegankelijk verklaard. Het sasi-teeken bestaat uit een merk op den boomstam of uit een klapperblad, dat aan den boom bevestigd wordt. Niemand zal het wagen, dit sasi te schenden; het wordt met bijgeloovigen eerbied ontzien.

In de bovenstaande regelen hebben wij bepaaldelijk den toestand op Ambon nagegaan, op de overige eilanden dezer residentie is hij echter vrij wel dezelfde. Wij willen om die reden alleen nog op Boeroe wijzen. Bij de Alfoeren van Boeroe is de staatkundige eenheid een gebied bestaande uit eenige dorpen door één stam bewoond. Zoowel de stam als het gebied van dien stam heeten fenna. De fenna is de staatkundige eenheid. dus de eigenaar van al de gronden. Bepalen wij ons nu uitsluitend tot den rechtstoestand der sagobosschen, die ook hier de eerste plaats bekleeden. In den loop der tijden kwamen zij in het bezit van bepaalde familiën, die hier *etnata* heeten, waarnaar de sagobosschen duson etnata genoemd werden, overeenkomende dus met duson dati op Ambon. Als een familie is uitgestorven, vervalt de duson aan de fenna en heet dan duson fenna gelijk op Ambon de duson linjap.

Wij hebben nu het landbezit op de Buitenbezittingen afgehandeld, doch op twee zaken wil ik nog de aandacht vestigen. Vooreerst wil ik er op wijzen, dat alle gronden het eigendom zijn van het eene of het andere district.

Nergens, noch bij de Alfoeren van de Minahasa, noch bij de Maleiers, noch bij de Bataks, noch bij de Amboneezen, noch bij de Alfoeren van Boeroe vindt men gronden, waarop niet door een district of dorp eigendomsaanspraken kunnen worden gemaakt. Er zijn dus volstrekt geen gronden, die res nullius (niemand's eigendom) zijn. Eene uitzondering hierop vindt men echter bij de Maleiers op Sumatra in de zoogenaamde *tanah radja*. Dit zijn gronden, die tot geen der negeriën behooren. Zij zijn dus neutrale gronden. Deze gronden

werden in vroegeren tijd gebruikt door de omliggende dorpen als vergaderplaats, waar de gemeenschappelijke belangen onderling besproken werden en waarop ook geschillen werden beslecht. Deze tanah radja zijn echter uitzondering en in den regel weinig uitgestrekt.

Bij het tweede punt moet ik langer stilstaan. Gelijk wij gezien hebben, berusten de eigendomsrechten op den grond allerwegen bij het district d. w. z. bij de totaliteit zijner ingezetenen. Nergens hebben de hoofden als zoodanig eenige souvereine beschikking over den grond. Zij hebben, wat het grondbezit aangaat, niet de minste voorrechten boven hunne onderdanen. Grondbezit wordt door hen op dezelfde wijze als door ieder ander verkregen. Toch ziet men, dat in den regel hoofden, of in het algemeen personen tot den adel behoorende, in het bezit zijn van vele en uitgestrekte gronden, meer dan dit bij den gemeenen man het geval is. Daarvoor nu kunnen verschillende redenen bestaan. Wij willen als een voorbeeld de Minahasa nemen. Ook hier zien wij, dat hoofden in het bezit zijn van uitgestrekte gronden. In de eerste plaats bezitten zij die, welke zij van hunne voorvaderen erfden, die als hoofden beter in staat waren woeste gronden te ontginnen. De hoofden hadden namelijk aanspraak op de hulp hunner onderhoorigen bij het bebouwen hunner tuinen. Daardoor waren zij beter in de gelegenheid uitgestrekte gronden in ontginning te brengen. Dan zijn vele gronden in het bezit van hoofden door de vroeger bestaande gewoonte, dat de hoofden voor bewezen diensten gronden werden toegekend. Overigens hebben, zooals ik zeide, de hoofden geen aanspraak op den grond. Dit is echter anders, daar waar het vorstenbestuur bestaat of bestaan heeft. Daar hebben de hoofden langzamerhand, zekere souvereine rechten gekregen. Het oppermachtig eigendomsrecht, dat het district elders heeft is daar op de hoofden overgegaan. Dit openbaart zich vooral in de beschikking over de woeste gronden. Het district heeft, gelijk wij reeds zagen, het recht aan vreemdelingen gronden in gebruik af te staan tegen eene restitutie ten bate van het district. Die uitkeering is, zooals in de Minahasa slechts luttel en werd onder de districtsgenooten verdeeld. Anders is dit, waar het vorstenbestuur bestaat, daar is die uitkeering zeer

hoog en ten bate der hoofden of vorsten. Met een enkel voorbeeld wensch ik dit toe te lichten en kies daarvoor Siak op de Oostkust van Sumatra. Siak bestaat uit eigenlijk Siak en de onderhoorigheden. Bepalen wij ons tot eigenlijk Siak, dat het stroomgebied omvat der Siak-rivier van de monding af tot boven de vereeniging van de twee armen waaruit zij ontstaat, de Tapang kiri en de Tapang kanan.

De eigenlijke bevolking in dit gewest bestaat uit vier bestanddeelen, 1e. de *anak radja*, de afstammelingen der verschillende vorsten, die gezamenlijk den adel vormen, 2e de *anak IV suku* met welken naam de emigranten van Menangkabau collectief worden aangeduid; 3e de *hamba radja* en ten 4e de *rajat radja*. De anak radja hebben geen grondbezit, daar het Siaksche vorstenhuis van vreemden oorsprong is. Siak toch stond vroeger onder suprematie van Djohor, doch werd in 1717 door zekeren Radja Ketjil, een avonturier, vermoedelijk van Menangkabauwschen oorsprong, op Djohor veroverd. Deze is de stichter van het eigenlijke Siaksche rijk. De inheemsche bevolking bleef echter eigenaar van den grond; de Menangkabauers vestigden zich slechts als vreemdelingen in hun gebied. Het grondbezit berust dus bij de hamba radja en de rajat radja, de oorspronkelijke bewoners. De eersten bewonen hoofdzakelijk de kuststreken, de laatsten voornamelijk de binnenlanden.

Het criterium der onderscheiding in hamba radja en rajat radja schijnt, oorspronkelijk althans, de godsdienst te zijn geweest. De splitsing moet ontstaan zijn ten tijde dat Djohor nog oppermachtig in Siak was en de Islām nog niet volkomen in de binnenlanden was doorgedrongen. De bewoners van den benedenloop der Siak, die reeds Mohammedanen waren, onderscheidden zich in dit opzicht niet van de Djohoreezen. Bovendien hebben zij zich met de vreemde overheerschers vermengd, welke laatste omstandigheid zeker in niet geringe mate bijgedragen heeft tot een nog scherper onderscheiding der in godsdienst verschillende bewoners, tusschen de rajat radja nog heidenen en de hamba radja Mahomedanen. Vroeger vormden zij nagenoeg op zich zelf staande stammen. Zooverre ging dit zelfs, dat de hamba radja met de rajat radja niet eten mochten, noch onderling een huwelijk aangaan. In den laatsten

s dit echter niet meer aldus, grootendeels dewijl ook de rajat adja thans allen, zij het dan ook slechts in naam, Mahomelanen geworden zijn. Dit neemt echter niet weg, dat beide :ategorieën afzonderlijk zijn blijven wonen, en wel de hamba radja langs den benedenloop der Siak, de rajat radja aan de grenzen der Tapangsche landen. Eerstgenoemden worden bestuurd door vier pĕnghulu's, de laatsten door vier batins, ieder net een eigen gebied, die door den Sultan, den souvereinen eigenaar van den grond worden benoemd.

Het landbezit bij de hamba radja nu is als volgt: Ieder der vier pĕnghulu's heeft een eigen gebied, zoodat de geheele bevolking tot vier districten behoort. Binnen elk district berust het landbezit bij den pĕnghulu en zijne onderhoorigen *anak buwah*. Zij mogen gronden bebouwen, zonder betaling boschproducten inzamelen enz. Vreemdelingen mogen dit evenwel niet. Wel mogen zij ladangs aanlegen, doch tegen betaling van grondhuur *tapah ladang* ten bedrage van 10 gantangs voor iedere ladang, terwijl zij bij het inzamelen van boschproducten $^1/_{10}$ van het ingezamelde, *pantjong alas* verschuldigd zijn. Beide belastingen vervallen aan den pĕnghulu niet aan de anak buwah. Feitelijk behooren beide aan den Sultan, doch deze heeft ze den pĕnghulu's als bezoldiging gelaten. Wij hebben hier dus een voorbeeld van een vorst, die souverein eigenaar van den grond is, zoodat de rechten, die elders de bevolking uitoefent, thans bij het hoofd berusten. Ook in andere opzichten is dit het geval. Te Siak wordt veel was ingezameld. De boomen waaraan de bijen bij voorkeur nestelen, heeten sialang. Vindt nu een anak buwah een sialang in zijn gebied, dan mag hij eenmaal de was inoogsten, daarna vervalt de boom aan den pĕnghulu. Dezelfde regeling bestaat ook in de districten der batins. Bij de Orang Talang heeft de Sultan evenwel de opbrengst dezer belastingen aan zich gehouden.

Hiermede hebben wij de rechten van de inlandsche bevolking op den grond nagegaan.

Behalve de tanah radja bij de Maleiers vindt men nergens gronden, die res nullius zijn. De woeste gronden behooren aan het eene of andere district of dorp, terwijl de reeds ontgonnen gronden familie- of particulier eigendom zijn.

Het is genoegzaam bekend, welke verandering het Gouvernement in dezen staat van zaken heeft gebracht. Bijna allerwegen heeft dit alle gronden, die niet krachtens ontginningsrecht in het bezit der bevolking waren, dus alle woeste gronden, tot staatsdomeinen geproclameerd en vatbaar verklaard voor uitgifte in erfpacht. De particuliere nijverheid is door dezen maatregel ontegenzeggelijk gebaat, daar haar nu de weg geopend is om op gemakkelijke en zekere wijze gronden voor hare landbouwondernemingen te verkrijgen. De vraag is echter of het rechtsbewustzijn van den inlander door die domeinverklaring niet gekrenkt is geworden. Wij hebben immers gezien hoe door het district, het dorp, op de woeste gronden bepaalde rechten van eigendom worden uitgeoefend. Het mag niet ontkend worden, dat noch bij de Maleiers noch bij de Bataks noch bij de Amboneezen, deze gebeurtenis eenig opzien heeft gebaard, doch dit feit is daarom nog niet rechtstreeks als antwoord in ontkennenden zin op de zooeven gestelde vraag te beschouwen. De domeinverklaring is zeker bij enkele volken niet begrepen. Met zekerheid mag dit gezegd worden van de Alfoeren van Boeroe, Ceram en anderen. Anders was het echter in de Minahasa. Hier heeft zij een protest van den kant der bevolking uitgelokt. Bij request hebben de hoofden zich, in naam van het volk tot den Gouverneur Generaal gewend, met het verzoek om intrekking van het besluit der domeinverklaring. Op dit verzoekschrift is afwijzend beschikt. Toen hebben de hoofden zich tot de volksvertegenwoordiging hier te lande gewend met dezelfde vraag. Ook dit heeft niet mogen baten. De domeinverklaring is van kracht gebleven. Het gebeurde bewijst echter, dat, althans in de Minahasa bij de bestaande regeling van het landbezit, de domeinverklaring niet kon plaats hebben, zonder het rechtsbewustzijn van de inlanders op de gevoeligste wijze te krenken.

e. Landbezit op Java.

Wij hebben tot dusverre het landbezit op Java buiten beschouwing gelaten, hierover thans nog een enkel woord. In hoofdzaak ligt aan het landbezit op Java hetzelfde denkbeeld als aan dat op de Buitenbezittingen ten grondslag. Zoo is op

Midden-Java de politieke eenheid aan wie de grond behoort, de desa. Onder hare gronden nemen de sawah's een eerste plaats in. Elders zagen wij, dat deze in erfelijk bezit aan bepaalde leden van het district, hetzij individueel aan enkele personen, hetzij communaal aan familiën toebehooren. Hier is het echter anders, sawah's zijn hier communaal bezit der desa, al de bewoners van het dorp hebben daarop een gelijk en gemeenschappelijk gebruiksrecht. Telken jare worden deze velden onder de bewoners, naarmate van ieders rang en de lasten, die op hem rusten verdeeld, waarbij zorg gedragen wordt voor een regelmatige verwisseling der meerdere en mindere vruchtbare gedeelten. In die desa's wier grondbezit zoo uitgestrekt is, dat ieder jaarlijks een flink stuk ter bebouwing kan krijgen, wordt de jaarlijksche verdeeling met onderling goedvinden nagelaten, en kan een akker jaren lang bij denzelfden persoon in gebruik blijven, totdat veranderde omstandigheden een nieuwe verdeeling noodzakelijk maken. Wanneer zich vreemden door aanhuwelijking of om andere redenen in een desa komen vestigen, of jongelingen daarin tot den manbaren leeftijd komen, deelen zij dadelijk in de lasten en rechten der overige bevolking en bij de eerstvolgende jaarlijksche verdeeling van gronden wordt hun een aandeel toegewezen.

Tot het dorp behooren, behalve de sawah's, woeste gronden. Gedeeltelijk worden deze als gemeene weide gebruikt, gedeeltelijk ook voor de inzameling der meest noodige natuurproducten, als brandstof, bouwmateriaal enz. Bovendien kan ieder gedeelten van dezen grond ontginnen tot den aanleg van *tĕgal's* = drooge rijstvelden. Deze blijven dan gewoonlijk individueel bezit van den ontginner. Ook indien iemand in den omtrek van het dorp een stuk grond tot sawah bestelt, wordt dit zijn erfelijk, individueel bezit. Zulk een sawah heet dan *sawah jåså.* In vele streken blijft zulk een sawah jåså echter geen individueele bezitting, doch wordt na korter of langer tijdsverloop, meestal na drie jaren, weder aan de gemeentevelden getrokken en valt dan verder onder de jaarlijks te verdeelen gronden.

De rechtstoestand der woeste gronden is hier dus gelijk aan dien der woeste gronden op de Buitenbezittingen, in dien der bebouwde bestaat echter groot verschil. Behooren op de Buiten-

bezittingen de laatste in individueelen eigendom òf aan particulieren of aan familiën, hier blijven zij eigendom der desa en worden jaarlijks verdeeld; zij blijven communaal bezit. De reden van dit verschil is gemakkelijk op te sporen. Op Java toch bestaat de sawah-bouw, op de Buitenbezittingen de ladangbouw althans algemeen gesproken, want waar de eerste voorkomt, wordt die niet zoo stelselmatig gedreven. Op Java werden oorspronkelijk de velden voor dezen bouw bestemd, zeker gemeenschappelijk ontgonnen, de daarvoor benoodigde waterwerken gemeenschappelijk aangelegd, terwijl de desa voor het gemeenschappelijk onderhoud zorg droeg. Ieder had daarop dus gelijke rechten. Doch alle sawah's waren niet gelijk, de eene was vruchtbaarder dan de andere. De billijkheid vorderde derhalve, dat ieder op zijn beurt die betere stukken kreeg, waarom men de jaarlijksche verdeeling invoerde en hierdoor ontstond vanzelf de onmogelijkheid van individueel bezit. Het communaal bezit van bebouwde gronden op Java is dus niet zoo vreemd, als het dit oppervlakkig schijnt. Trouwens men weet, dat een dergelijk communaal landbezit in andere streken der wereld voorkomt, zelfs voorheen in Midden-Europa en thans nog in Rusland. Ook bij de Hindoes vindt men een dergelijken toestand, naar aanleiding waarvan sommigen meenen, dat het communale landbezit op Java bij hen zijn oorsprong vond. Doch wij mogen hierbij niet te lang stilstaan. Volgens onze meening moet het communale landbezit op Java van den beginne af bestaan hebben, daar het zich op een natuurlijke wijze heeft gevormd. Velen deelen evenwel deze voorstelling niet en beweren, dat het oorspronkelijk op Java geheel onbekend is geweest en zooals wij reeds zeiden uit Hindoesche bron komt. Anderen zoeken zijn ontstaan in het kultuurstelsel, wijl dit de beschikking over de velden van den inlander vorderde vooral voor de suiker- en indigo-kultuur. Het individueele landbezit stond dit stelsel dus in den weg, terwijl het communale er volkomen voor paste. Aan het communale landbezit zou daarom door het volk de voorkeur gegeven en op die wijze ingevoerd zijn. Inderdaad heeft het onderzoek naar het grondbezit aan den dag gebracht, dat op enkele plaatsen, werkelijk het communale landbezit eerst dagteekent van de invoering van het kultuurstelsel. Intusschen

noet men met dit feit voorzichtig zijn en de vraag stellen, of iiet eene herleving van oude toestanden hier heeft plaats ge-had en of het communale bezit niet de oorspronkelijke toestand is geweest, die langzamerhand voor het individueele bezit plaats maakte, dat met het kultuurstelsel weder zijn ouden vorm aannam. Ik voor mij kan dan ook het gevoelen van hen, die het communale landbezit als een gevolg van het kultuurstelsel beschouwen, niet deelen. Immers het is niet aan te nemen, dat men zoo maar zonder slag of stoot het communaal landbezit kan hebben ingevoerd, zoo niet, althans enkele communistische begrippen hieromtrent bestonden. Ik moet echter toegeven, dat dit stelsel het heeft bestendigd en uitgebreid, ja zelfs heeft doen herleven, daar waar het in vergetelheid was geraakt.

Hiermede hebben wij het landbezit op Midden-Java nagegaan. In de Soenda-landen, op West Java, en op Oost Java, in Probolinggo, Bezoeki en Banjoewangi heerschen andere toestanden. De bebouwde gronden zijn hier geen communalen eigendom, doch individueel bezit. De bebouwde gronden, tot een dorp behoorende, behooren hier aan bepaalde leden van het dorp, zijn particulier bezit. De reden voor dit verschil is moeilijk op te geven. Veelal schrijft men het toe aan het geringe aantal der bevolking in deze streken in vroeger tijd, zoodat er overvloed van land was, waarom ieder maar te kiezen had, wat een jaarlijksche verdeeling overbodig maakte.

Het voornaamste omtrent de regeling van het landbezit op Java volgens de inlandsche begrippen is thans gezegd. Op hoedanige wijze het Gouvernementslandbezit geregeld is, zullen wij hier niet nagaan. Alleen willen wij er op wijzen, dat ook op dit eiland de meeste woeste gronden tot domein geproclameerd zijn en in erfpacht worden uitgegeven [1]).

1) Men leze bij deze afdeeling de hoogst belangrijke studie van den Hoogleeraar Mr. L. W C. v. d. Berg. Het eigendomsrecht van den Staat op den grond op Java en Madoera. Bijdr. v. d. T. L. en Vk. v. Ned. Ind., dl. XL, blz. 1, vv.

HOOFDSTUK XX.

Strafrecht.

a. ALGEMEENE BESCHOUWING. *b.* WRAAKRECHT. *c.* BOETEN. *d.* SOLIDARITEITSSTELSEL. *e.* VOGELVRIJVERKLARING. *f.* WEERGELD. *g.* STAATSMISDRIJVEN. *h.* STRAFFEN. *i.* RECHTSPRAAK. *j.* AANHANGSEL — WETBOEKEN.

---

a. Algemeene beschouwing.

Tot goed begrip van hetgeen hier volgen zal, wensch ik vooraf met een enkel woord bij het Mohammedaansche recht en onze rechtspraak in den Indischen Archipel stil te staan. Bij het eerste, wijl dit nagenoeg in dezelfde phase verkeert, als dat van de volken van den Indischen Archipel, bij de laatste wijl deze, wegens den invloed dien zij hier en daar heeft uitgeoefend, niet achterwege mag blijven.

Door het Mohammedaansche strafrecht worden misdaden niet als tegen het algemeen doch als tegen particulieren gepleegd beschouwd. De straffen hebben derhalve een geheel privaatrechtelijk karakter. Toch merken wij bij vele punten van overeenkomst tusschen het Mohammedaansche strafrecht en dat van het Maleische ras tal van verschilpunten op. Waar bijv. het Mohammedaansche recht bij doodslag en verwonding aan de beleedigde partij de keuze overlaat tusschen de *qiçâç*, de vergelding en de *dijat* het zoengeld, daar stellen de landsgewoonten, de adat van den Archipel, dit laatste als verplichtend en laten alleen, bij niet voldoening daarvan, de eerste toe. Dit verschil heeft de Islâm niet vermogen weg te nemen. Duidelijker echter komt de weinige invloed, dien de Islâm op het strafrecht van

de volken van den Ind. Archipel heeft gehad uit, in de bepalingen omtrent diefstal en overspel. Beide misdrijven worden beschouwd niet als tegen particulieren gepleegd, doch tegen het algemeen of liever tegen de goddelijke wet, worden dus niet gevonnist met een straf, die van den beleedigde afhangt, doch met de *ḥadd* met een bepaalde straf, bij overspel steeniging, bij diefstal afkapping van een hand of een voet. Ook de gewoonterechten van den Ind. Archipel kennen eene categorie van misdaden, waaronder staatsmisdrijven en enkele vergrijpen tegen de goede zeden, die, als tegen het algemeen gepleegd, gevonnist worden, zonder dat compositie [1]) mogelijk is, met de doodstraf of de eene of andere lijfstraf. Onder deze categorie behooren echter geenszins diefstal en overspel. Integendeel staat op deze misdrijven slechts eene boete, terwijl de doodstraf, en deze ook niet uitsluitend, doch naast pandelingschap en slavernij, eerst subsidiair wordt toegepast. Ook deze afwijking is in weerwil van den Islâm blijven bestaan. Doch het is hier de plaats niet om deze vergelijking verder uit te strekken. Het gezegde kan voldoende zijn om te doen zien, dat waar overeenkomst aanwezig is, niet aan overname moet worden gedacht, doch dat zij slechts een uitvloeisel is van de omstandigheid, dat het strafrecht van den Islâm en dat van de volken van het Maleische ras in dezelfde phasen van ontwikkeling verkeeren, die ook elders worden aangetroffen, terwijl het in weerwil van die overeenkomst bestaande verschil een bewijs is, hoe weinig de Islâm op dit punt in het rechtsbewustzijn dier volken is doorgedrongen [2]).

Het behoeft overigens nauwelijks te worden gezegd, dat onder den invloed van het Nederlandsch bestuur de meeste van de in de volgende bladzijden te behandelen zaken tot het verledene behooren. In Indië wordt recht gesproken in naam der Koningin, ten bewijze, dat de souvereiniteit bij de Nederlandsche regeering berust en zij alleen tot uitspraak bevoegd is. Gelijk bekend is, kan de Gouverneur-Generaal de daarvoor vatbare bepalingen der Europeesche wetgeving, al of niet ge-

1) Zie hierachter p. 451; *b.* Wraakrecht.
2) Wilken, het strafrecht bij de volken van h. Mal. ras. Bijdrage T., L. en Vk. v. Ned.-Ind., feestnummer 1883, blz. 86 vv.

wijzigd, op de geheele inlandsche bevolking of een deel daarvan van toepassing verklaren. Van dit voorschrift nu is, wat het crimineel recht betreft, een ruim gebruik gemaakt, toen op 1 Januari 1873 het strafwetboek voor Europeanen, slechts in sommige opzichten gewijzigd, met algeheele verwaarloozing der Mohammedaansche en inlandsche rechtsbegrippen, onder den naam van „Wetboek van strafrecht voor Inlanders" aan de geheele inlandsche en daarmede gelijk gestelde bevolking werd opgelegd. Gelijktijdig werd ook een algemeen politie-strafreglement, eveneens op Europeesche leest geschoeid, ingevoerd. Ook het formeele recht, aanvankelijk alleen voor Java op vaste grondslagen gevestigd, is langzamerhand voor de zoogenaamde Buitenbezittingen eveneens georganiseerd en zulks weder geheel naar Europeesche begrippen met verwaarloozing van veel, wat de adat op dit punt voorschrijft.

Het hier gezegde geldt alleen voor de streken waar door ons rechtstreeksch gezag wordt uitgeoefend. In de landen echter, die het zelfbestuur behouden hebben, is de bevolking ook in het genot harer eigene rechtspleging gebleven. Dit is het geval in Soerakarta en Djokdjokarta op Java, in de rijken op Borneo's Oostkust, in de Makassaarsche en Boegineesche staten, in de rijken Ternate, Tidore en Batjan, op Bali, Lombok enz. In al deze landen gelden nog volkomen de adat-bepalingen en de voorschriften van den Islâm, niet alleen in civiele doch ook in crimineele zaken. Alleen oefent het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in zooverre invloed daarop uit, dat overal het toepassen van wreede en verminkende straffen tegengegaan wordt. Bij sommige rechtbanken is het zelfs regel geworden alleen die straffen op te leggen, welke bepaald zijn in het wetboek van strafrecht voor inlanders. Bovendien geldt veelal de bepaling, dat de doodstraf niet mag worden toegepast, zonder vergunning van den Gouverneur-Generaal en ballingsoorden door de regeering worden aangewezen. Ook het gebruik van godsoordeelen vindt men dikwijls verboden. Eindelijk nog heeft hier en daar een ter plaatse aanwezige ambtenaar de bevoegdheid om de zittingen van de rechtbanken bij te wonen, hare werkzaamheden te leiden en daarin zijn raadgevende stem te doen hooren. Zien wij dus ook in de

landen, die het zelfbestuur behouden hebben, het gebied van het inlandsche recht, door toepassing van de Europeesche rechtsbeginselen, reeds meer en meer beperkt, anders is het ten deze in die streken, zooals er zijn in de binnenlanden van Sumatra, Borneo, Celebes, op Nieuw Guinea, om van de kleinere eilanden niet te spreken, die slechts in naam aan ons behoorende, geheel of grootendeels buiten onzen invloed gebleven zijn. Hier gelden op het gebied van de rechtspleging nog onveranderd de voorvaderlijke instellingen, die wij thans zullen nagaan.

b. Wraakrecht.

Zooeven bezigden wij het woord compositie. Hieronder verstaat men de mildere vorm van het private wraakrecht, waarbij de wraak door geld en goed wordt afgekocht. Het strafrecht van den Indische Archipel bevindt zich nu reeds grootendeels in deze phase van ontwikkeling. Overal zien wij het wraakrecht hier al beperkt tot het boetenstelsel, waarbij ieder misdrijf, in al zijne onderscheidingen, op een zekere geldsom, waarmede het geboet moet worden, is geschat. Alleen waar het in continenti wordt uitgeoefend, is dat wraakrecht nog onbeperkt toegelaten. In de eerste plaats geldt dit bij overspel. Van de Menangkabausche Maleiers bijv. vinden wij vermeld, dat wanneer iemand zijn vrouw op heeterdaad op het plegen van overspel betrapt en haar met haren medeplichtige op de plaats doodt, dit als eene rechtvaardige straf voor het misdrijf wordt aangemerkt. Wanneer het echter een ander is dan de echtgenoot, die de overspeligen betrapt en zulks behoorlijk wordt bewezen, alsmede wanneer de bedrogen echtgenoot van zijn wraakrecht geen gebruik heeft gemaakt, wordt aan de schuldigen boete opgelegd. Dezelfde bepaling bestaat volgens Marsden bij de Redjangers. Omtrent de Pasemahers lezen wij, dat indien iemand in het huis van een ander komt met het doel om met diens vrouw overspel te bedrijven, de man gerechtigd is, hem te dooden, zoo hij hem op heeterdaad betrapt. Wordt de dader echter buitenshuis gevat, dan mag hij niet gedood worden, doch wordt hij beboet met vier tot twintig Spaansche matten.

Ook bij de Balineezen is het regel, dat de beleedigde echt-

genoot het wraakrecht mag toepassen. Is echter het feit te kennisse van den vorst gebracht, dan houdt dit recht op.

Voorheen gold ook een dergelijke bepaling bij de Javanen en thans nog bij de Makassaren. „Zoo iemand" aldus heet het „tot een ander zegt: eene vrouw begaat overspel, dan mag hij toch niets doen, al is de berichtgever ook een geloofwaardig persoon. Betrapt hij zijn vrouw echter in coitu, dan mag hij haar dooden. Vlucht zij echter haastig naar het gerecht, dan mag zij niet meer gedood worden, doch onderzoekt men de zaak gerechtelijk en straft de schuldigen met eene boete. Ook op Nias kan bij betrapping op heeterdaad de beleedigde echtgenoot beide schuldigen dooden, zelfs met inroeping van bijstand daartoe, wanneer hij de verleider te sterk acht. Eindelijk zouden wij nog de Alfoeren van Halmahera kunnen noemen: echtbreuk wordt meestal gevolgd door moord, die niet strafbaar is, wanneer hij in continenti geschiedt. Niet minder dan bij overspel, geldt dit wraakrecht bij diefstal, ook hier zoo het onmiddellijk op de daad zelf volgt. Vroeger was dit regel op Java. Het was wettig, aldus luidt het in de wetten, die op Java van kracht waren, vóór de veronderstelde komst van Adji Såkå, een dief van het leven te berooven, die en flagrant délit betrapt werd. Ook de Makassaarsche rapang kent aan den bestolene dit recht toe en niet minder duidelijk is in dit opzicht de bepaling in het wetboek Dewa danda der Balineezen. Van de volken van Sumatra moeten allereerst de Bataks genoemd worden. Geoorloofd is het bij hen eenen dief, dien men op heeterdaad betrapt, onmiddellijk te dooden, doch eens gevat zijnde moet zijn leven geëerbiedigd worden. Hiermede is wel te vergelijken het gebruik, dat vóór de vestiging van ons gezag bij de Menangkabausche Maleiers van Midden Sumatra bestond, dat bij ontdekking van diefstal gepleegd op en tijdens het houden der openbare markt aan iederen persoon op de plaats aanwezig, het recht was toegekend, den betrapten dief een vuistslag toe te dienen. Als gevolg van het overgroot aantal personen gemeenlijk op zulke plaatsen aanwezig, gebeurde het uiterst zelden dat de dilinquent er nog behouden afkwam; meestal schoot hij er het leven bij in. Ook bij de Pasemahers vinden wij de bepaling, dat het

aan ieder vrijstaat iemand, die bezig is met het plegen van inbraak te dooden. Zoo is het ook bij de Niassers en op Portugeesch Timor. Vrij algemeen zien wij dus bij overspel zoowel als bij diefstal het wraakrecht, zoo het in continenti wordt uitgeoefend, nog gelden. Ook bij enkele andere vergrijpen is dit het geval. Zoo heet het in de wetten van Adji Såkå, dat indien tijdens een twist iemand een ander doodde en hij op staanden voet gegrepen werd, de bloedverwanten het recht hadden hem eveneens te dooden. Doch indien hij vluchtende het dorpshoofd kon bereiken, kwam hij in geval hij een man was er met 5 tahil en zoo zij een vrouw was er met $3^1/_2$ tahil boete af. Ook de Makassaarsche rapang kent den verwanten van den verslagene dit recht *papuli* toe.

Uit het voorgaande blijkt dus, dat bij de volken van den Indischen Archipel het wraakrecht nog algemeen is toegelaten binnen een zekeren termijn, vier en twintig uren, drie dagen, eene maand, nadat het misdrijf gepleegd is of, hetgeen het meest voorkomt, onmiddellijk op de daad zelf, in welk geval de wraak ophoudt als de misdadiger weet te ontvluchten, of de eene of andere vrijplaats, de woning van het hoofd, het huis van den rechter, weet te bereiken. In alle andere omstandigheden is het den schuldige vergund, zich de wraak door eene boete, eene zoengave, af te koopen. Aanvankelijk was het evenal aan de beleedigde partij overgelaten de zoengave aan te nemen of de terdoodbrenging van den beleediger te eischen. Is evenwel de termijn, waarin het wraakrecht toegelaten is, verstreken zonder dat men van dit recht heeft kunnen of willen gebruik maken, dan is van het dooden van den misdadiger geen sprake meer en is de boete, de zoengave verplichtend.

c. Boeten.

Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras wordt dus gekenmerkt door het boetenstelsel, waarbij ieder misdrijf in al zijne onderscheidingen, op eene zekere geldsom, waarmede het geboet moet worden, is geschat. De boete heeft allerwege nog een zuiver privaatrechterlijk karakter. Zij is meer eene vergoeding voor aangedaan leed dan eene straf. De mis-

daden worden dan ook nog beschouwd als gepleegd tegen particulieren, niet tegen het algemeen, zoodat de vervolging van den misdadiger op zich zelf nog geene staatszaak wordt geacht. Er bestaat dus geen onderscheid tusschen een burgerlijke en eene strafvordering. In beide gevallen moet men komen eischen. wanneer bij een misdaad geen klager opkomt, blijft het eenvoudig ongestraft. Niet alleen bij de minder ontwikkelde volken wordt dit beginsel aangetroffen, doch ook bij die, welke reeds hooger op de ladder der beschaving staan. Men behoeft slechts bijv. de Javaansche wetboeken in te zien, om de bewijzen daarvan te vinden. Geen geval van moord of verwonding kan worden behandeld, of de bepaling van de straf daarop wordt voorafgegaan door de woorden: „wanneer de bloedverwanten er niet in berusten" waarop dan gewoonlijk volgt „en er eene aanklacht heeft plaats gehad" of wel „dan hebbe de aanklacht voortgang." Daaruit volgt dus, dat wanneer de betrekkingen van den vermoorde of den verwonde wel in het misdrijf berusten en geene aanklacht doen, er evenmin een rechtsgeding kan gevoerd noch straf opgelegd kan worden. Ook bij diefstal kan de vervolging van den misdadiger alleen op aanklacht van de benadeelde partij plaats hebben. Duidelijk blijkt dit uit de voorschriften dienaangaande in de Javaansche wetboeken Surjå-alam en Nawålå-pradåtå. Doch tevens zien wij hier duidelijk hoe weinig nog het vervolgen van misdadigers een staatszaak geacht wordt. Ook bij de Menangkabausche Maleiers verkeert het strafrecht nog in deze phase van ontwikkeling. Niet alleen in het civiel-proces heeft men partijen, ook in strafzaken zijn de benadeelde of zijn nabestaanden eischers, *nan mand'awa*, en de beschuldigde is verweerder, *nan ta'dawa*. Wel treft men personen aan, die onder den titel van mantri de functie uitoefenen van openbaar aanklager, doch eerst dan treden zij als zoodanig op, wanneer de zaak door de benadeelde partij is aanhangig gemaakt. Geschiedt dit niet, dan blijft het feit eenvoudig ongestraft. Niet minder wordt bij de Lampongers de beschouwing aangetroffen, dat het misdrijf als gepleegd tegen particulieren en niet tegen het algemeen, ook alleen op aanklachte van den beleedigde kan worden vervolgd. Als iemand iets ontstolen is en men den dader uitgevonden heeft, onder-

zoekt men gewoonlijk of hij een bemiddeld persoon is. Hiervan genoegzaam overtuigd, vraagt men of hij genegen is, het gestolene te vergoeden, zelden minder dan met de enkele waarde daarboven, hetgeen *kaduwa watang* heet of met de dubbele waarde daarboven, hetgeen *katiga watang* genoemd wordt. Neemt de dief daarmede genoegen, dan is de zaak daarmede afgeloopen; anders klaagt de bestolene hem aan, niet voor hetgeen hij gestolen heeft, maar voor een of tweemaal de waarde daarboven. Ditzelfde geldt ook voor de Euganeezen.

d. Solidariteitsstelsel.

Voor dat wij verder gaan, hebben wij nog de aandacht te vestigen op eene bijzonderheid waardoor het inlandsch strafrecht gekenmerkt wordt, het solidariteitsstelsel. Op zich zelf is deze instelling slechts een noodwendig gevolg van het sterk uitgedrukt familieleven, de vastheid van familieband bij volken, die nog in hunne kindsheid verkeeren en die wij ons, zooals wij dit reeds vroeger zagen, nauwelijks te eng kunnen voorstellen. De leden van eene familie wonen niet enkel bijeen, doch hebben gemeenschappelijke belangen, vormen een geheel zoowel in administratieven als in economischen zin. Bij zulk eene innige aansluiting is de aansprakelijkheid van de familie voor de handelingen van een harer leden niets meer dan natuurlijk. Naar de groep der familie nu zijn ook de andere groepen gemodeleerd. De stam, de gemeente, wordt toch feitelijk slechts als eene uitbreiding der familie beschouwd. Beide groepen en elk harer leden staan dan ook voor elkander in. Dit solidariteitsstelsel geldt niet alleen voor burgerlijke, doch ook voor strafzaken. Immers, gelijk wij hierboven reeds opmerkten, op de meeste misdrijven zijn slechts geldboeten gesteld, die een zuiver privaatrechterlijk karakter dragen. Elke misdaad lost zich dus vanzelf op in eene schuldzaak, welke in niets onderscheiden is van de gewone civiele vordering. Voor beide moet dus wel het solidariteitsstelsel, waar dit althans bestaat, van kracht zijn. Voor zooveel de gemeente betreft, moet nog opgemerkt worden, dat hare aansprakelijkheid zich uitstrekt tot alles wat binnen haar gebied gebeurt en waarvan de dader onbekend blijft.

Het is voornamelijk bij de volken van Sumatra, dat het so-

lidariteitsstelsel wordt aangetroffen. In de eerste plaats wijzen wij op de Menangkabausche Maleiers. De stammen, waarin het volk hier verdeeld is, dragen den naam van suku. Het dorp heet kota, en twee of meer dorpen bijeen behoorend, vormen een nĕgĕri, de staatkundige eenheid. Solidariteit nu bestaat er allereerst tusschen de leden van eene familie en verder tusschen die van een suku en eene nĕgĕri. Bovendien is de nĕgĕri verantwoordelijk voor misdrijven op haar gebied gepleegd, die tot klaarheid worden gebracht. Dit solidariteitsstelsel heet *adat tanggungan*. Bij de Bataks wordt deze instelling eveneens aangetroffen. Analoog aan de suku vindt men hier de marga. De familie in de eerste plaats en verder de marga kunnen voor de handelingen van elk harer leden worden aangesproken. Ook bij de Redjangers en Pasemahers geldt algemeen dit beginsel van solidariteit. Van de volken buiten Sumatra willen wij alleen de aandacht vestigen op de Javanen. Sporen van solidariteitsstelsel vinden wij o. a. in het wetboek Nawălă-Pradătă. In geval van moord waarvan de daders onbekend blijven, wordt er onderscheid gemaakt naarmate het feit in een stad of op het land heeft plaats gehad. In het eerste geval zijn aansprakelijk en dus ook gehouden de verschuldigde boete op te brengen, zij, die wonen binnen een kring van 140 *tjengkal* (1 tjengkal = 12 Rijnl. roeden) getrokken rondom het huis, waar de misdaad heeft plaats gehad. Bij een moord op het land gepleegd, moet onderzoek worden gedaan bij de bewoners van de zoogenaamde *montjå-pat* en *montjå-limå*, dat zijn de vier naastbijgelegene en de vier daarop volgende dorpen. Wordt de bedrijver niet gevonden, dan zijn de bewoners van die dorpen voor de boete aansprakelijk.

Het spreekt van zelf, dat men er spoedig toe moet gekomen zijn, aan die verantwoordelijkheid grenzen te stellen. Vandaar het gebruik om hem, die door het maken van schulden of door het herhaaldelijk plegen van misdrijven, de familie, de stam in ongelegenheid bracht, te verstooten.

e. Vogelvrijverklaring.

Vooral bij de Maleiers en bij de Bataks komt dit verstooten voor, bij de eerste onder de benaming *buwang tingkarang*,

letterlijk wegwerpen als eene scherf, als iets dus dat onnut is, en *tuwang sătahu-tahu*, uitstooten zoo dat iedereen het weet, in het publiek dus, bij de laatstgenoemden onder de benaming *mangalilip*. Die verstooting doet alle verantwoordelijkheid van de familie, van den stam voor de handelingen van den verstootene ophouden. Ook bij de Redjangers en Pasemahers wordt dit gebruik aangetroffen. Indien een Pasemaher zich bij herhaling aan het plegen van misdaden of het maken van schulden schuldig maakt en daarom zijne verwanten, zijne dusun- of margagenooten niet meer voor zijne daden willen verantwoordelijk zijn, dan moeten dezen eenen buffel en tien Spaansche matten aan den pasirah (het margahoofd) geven. De Spaansche matten worden daarop onder de pasirah's der afdeeling verdeeld, terwijl de buffel geslacht en opgegeten wordt. Daarop reiken de pasirah's een geschrift uit, waarin vermeld is, dat bovenbedoelde persoon *buwang surat* = vogelvrij is. Indien hij zich elders aan eenige misdaad schuldig maakt, zullen zijn verwanten, duson of marga niet meer verantwoordelijk zijn. Wordt zulk een persoon ergens gedood of hem eenige andere slechte bejegening aangedaan, zoo bekommert men zich daarover niet meer. Voordat hij echter buwang surat wordt, is zijne familie, duson of marga verplicht, zijne oude schulden te betalen of de hem betreffende zaken te beëindigen.

f. Weergeld.

Gaan wij nu de voornaamste misdrijven kortelijk na.

Het eerst komt in aanmerking doodslag. Hierop staat het betalen van eenen bloedprijs, het wergeld der oude Germanen. Op Java bezigt men daarvoor de uitdrukking *dijat*, het Arabische *dijat*, dezelfde benaming voor dezelfde zaak. Bij andere volken vindt men echter oorspronkelijke inlandsche benamingen. Zoo heet de bloedprijs op Sumatra algemeen *bangun*, welk woord eigenlijk opstaan, zich oprichten beteekent. Bij de Dajaks in de Zuidooster-afdeeling heet de boete bij moord *bali*, het Maleische *bĕli* grndw. van *mĕmbĕli* = koopen. De Makassaren bezitten voor wergeld de woorden *sapu* en *tokkong*, hoewel dit laatste ook gebezigd wordt voor de vergoeding in geld of waarde voor zaken, bijv. bij diefstal. Merkwaardig is de

overeenkomst van tokkong met het Maleische bangun, dat evenals dit, opstaan, zich oprichten beteekent. Men stelt zich voor den verslagene weder te doen opstaan door een geldswaarde voor hem te betalen, door hem te vergoeden. „Doen opstaan" en „vergoeden" zijn in dit geval dus synonieme begrippen, en vandaar dan ook de benaming bangun voor wergeld.

Hetgeen hiervoren reeds van alle boeten werd opgemerkt, dat zij namelijk minder moeten worden beschouwd als een straf, dan wel als eene vergoeding, geldt ook in het bijzonder van het wergeld. Een natuurlijk gevolg hiervan is, dat het onderscheid, dat het Europeesch strafrecht maakt tusschen moord, doodslag en onwettige berooving van iemands leven, bij de volken van den Ind. Archipel niet gekend wordt.

Op elken doodslag staat het wergeld. Het spreekt echter vanzelf, dat hierop eenige uitzonderingen voorkomen. Gaan wij ter kenschetsing eenige gevallen na waarbij doodslag niet strafbaar geacht wordt, zooals die o. a. in het Javaansche wetboek Nawălă-pradătă onderscheiden worden.

Zoo bepaalt art. 38, dat indien iemand de vrouw van een ander, of eene weduwe, of eene maagd, schaakt en daarop door de bloedverwanten nagezet en gegrepen wordt, hij aan de rechtbank moet worden overgeleverd; doch dat wanneer de schaker met de lieden, die hem vervolgen, handgemeen wordt, en daarbij het leven verliest, en zijne bloedverwanten daarin niet berusten, doch eene aanklacht indienen, die aanklacht van de hand moet worden gewezen en daaraan geen gevolg mag worden gegeven. Het artikel bevat een dergelijke bepaling ten aanzien van hem, die overspel gepleegd heeft. Tegenover dieven, roovers en moordenaars geldt de regel, dat zij mogen worden gedood, zoo zij zich niet willen overgeven, doch zich te weer stellen. Wanneer de bloedverwanten van den gedooden dief, roover of moordenaar zich daarover komen beklagen, dan wordt hunne aanklacht niet alleen niet aangenomen, doch zij worden tevens met 25 realen beboet. Het behoeft ook nauwelijks gezegd te worden, dat in het algemeën hij, die zijn leven of-goed tegen onwettige aanranding verdedigt en den aanrander doodt, evenmin strafbaar is. Zooals uit het aangehaalde blijkt, is het volgens de Javaansche wet geoorloofd

een misdadiger te dooden, zoo hij zich verzet. Dit is natuurlijk slechts een vorm van noodweer, en, opdat wij dit nog in het voorbijgaan opmerken, geheel iets anders dan het wraakrecht, daar bij dit laatste immers de doodslag toegelaten is ook zonder dat er verzet van den kant van den schuldige plaats heeft.

Nog op een bijzonder geval, waarbij doodslag niet strafbaar gesteld is, in de Nawâlă-pradâtâ genoemd, willen wij de aandacht vestigen. Een beginsel van het Javaansche strafrecht is, dat alle aanklachten moeten worden afgewezen, welke direct of indirect voortspruiten uit een daad, die ongeoorloofd is. Zoo bepaalt art. 40 van bedoeld wetboek, welke spelen al dan niet verboden zijn. Zoo men nu bij een spel handgemeen wordt en iemand daarbij gedood wordt, en de bloedverwanten er niet in berusten, doch een aanklacht indienen, wordt die aanklacht afgewezen, als het een verboden spel is geweest, daar het ongeluk den gedoode overkomen, een direct gevolg is van zijne ongeoorloofde handeling. In het tegenovergestelde geval wordt zij aangenomen.

De hoegrootheid van het weergeld varieert bij de verschillende volken in den Archipel en regelt zich dikwijls naar verschillende omstandigheden, voornamelijk naar den stand en het geslacht van den verslagene. Zoo is bij de Makassaren de *sapu* voor een slaaf 20 en voor een slavin 30 realen, voor een vrijen man 30, en voor eene vrije vrouw 40 realen, voor een adelijk persoon 80 realen. Bij de Redjangers wordt het bedrag der bangun opgegeven als volgt: voor een *pembarab* en voor een *proatin*, twee klassen van hoofden, respectievelijk 500 en 250 dollars, voor de vrouw van een pembarab 250 dollars, voor een man uit de volksklasse 80 en voor eene vrouw daaruit 150 dollars. Nagenoeg gelijkluidende bepalingen gelden ook bij de Pasemahers en in sommige streken van Bengkoelen. Op eene eigenaardige wijze waarop het weergeld bij sommige volken wordt vastgesteld, moeten wij nog even wijzen. Men weet hoe in de Germaansche volksrechten, ieder deel van 's menschen lichaan, tot de vingers en de teenen toe, op een zekere geldsom begroot was, en dat naar deze gegevens de vergoeding bij moord, zoowel als bij verwondingen, berekend werden.

Iets dergelijks bestond eertijds bij de Javanen en thans nog bij eenige andere volken. Zoo verdeelen de Dajaks van de Wester-afdeeling van Borneo het lichaam van den mensch in twaalf deelen, n. l. het hoofd, de oogen, de ooren, de stem, de romp, de buik, de pudenda, de handen, het bloed, het hart, het vel en de haren. Elk dezer deelen vertegenwoordigt een vaste som in goederen: zoo bijv. de oogen een stel gouden oorringen van 5—6 realen, de stem een *tawa-tawa* of gong van 12 realen, de handen een geweer van 6 realen enz. te zamen een aantal voorwerpen ter waarde van 86 realen. Dit is het bedrag van het weergeld. Een ander voorbeeld van een dergelijke waardebepaling van het menschelijk lichaam vinden wij bij de Alfoeren van Boeroe. Het geloof bestaat hier, dat men den dood van een ander veroorzaken kan door de werking van zekere booze geesten. Als er dus iemand overleden is, wordt er dadelijk een onderzoek ingesteld aan wien zulks te wijten is. Hij, die schuldig bevonden wordt, is verplicht aan de bloedverwanten van den overledene een zekere schadevergoeding te betalen. Bij deze schadevergoeding nu wordt het hoofd berekend tegen een grooten schotel, de beide armen tegen twee bijlen, de beide beenen tegen twee speren, de ruggegraat tegen een zwaard en de ribben elk tegen een stuk wit lijnwaad ter lengte van een vadem. Ook bij de Alfoeren van Ceram zijn, waar het weergeld gevorderd wordt voor het snellen van een kop, de verschillende deelen van het menschelijk lichaam op een bepaalde waarde geschat, als: het hoofd op een gong, elke hand op een stuk lijnwaad, de buik op een schenkbord, de darmen op een gouden ketting enz.

Evenals voor andere misdaden geldt ook voor doodslag het solidariteitsstelsel. Waar dit bestaat, is bij onvermogen van den schuldige de familie en verder de stam verplicht het weergeld te voldoen. Blijven beiden in gebreke, dan wordt de schuldige ter dood gebracht. Dit is o. a. het geval bij de Menangkabausche Maleiers. De rechtsregel luidt hier *djokò bäamé hiduiq*, *djokò taq bäamé mäti.*" d. i. als men goud (geld) bezit, blijft men in leven, als men geen goud heeft moet men sterven." Duidelijk komt het dan uit, hoezeer de straf hier nog geheel het karakter heeft eener private wraak en de bangun

slechts de afkoopsom daarvan is. In de eerste plaats toch kan de terdoodbrenging alleen geschieden zoo de bloedverwanten van den vermoorde zulks eischen, en ten andere hebben die bloedverwanten het recht zelf de doodstraf ten uitvoer te leggen, door den aan een paal gebondenen veroordeelde, in het openbaar, hetzij met hetzelfde wapen, waarmede hij het feit bedreven heeft, hetzij met een ander te dooden. Verlangen zij dit niet, dan geschiedt de voltrekking van de doodstraf door middel van onthoofding, mede in het openbaar, terwijl als uitvoerder de hulubalang optreedt. Zoo de familie de doodstraf niet vordert, moet de straf *mădandam* of *măhandam* toegepast worden, d. w. z. wordt de veroordeelde als slaaf of pandeling toegewezen aan het hoogst in rang zijnde hoofd. Ook bij de Bataks wordt de moordenaar, wanneer hij het verschuldigde weergeld niet betalen kan, aan de verwanten van den vermoorde overgeleverd om door hen ter dood gebracht te worden.

Bij de Niassers wordt, na het vellen van het vonnis, aan de familie van den veroordeelde drie dagen tijd gegeven om het geld voor den bloedprijs te verzamelen. Wordt dit op den derden dag niet betaald, dan wordt de doodstraf toegepast. Hier geschiedt de ten uitvoerlegging echter niet meer door de verwanten van den verslagene, doch door tusschenkomst van het openbaar gezag. Ook bij andere volken wordt in den regel, bij niet voldoening van het weergeld, de schuldige ter dood gebracht. Waar dit niet verlangd wordt, komt hij, gelijk wij dit o. a. van de Maleiers reeds gezien hebben, als slaaf of pandeling, hetzij aan de hoofden, hetzij aan hem, te wiens gunste het vonnis uitgesproken is.

Het weergeld vervalt, zooals van zelf spreekt, aan de bloedverwanten van den vermoorde. Bij sommige volken is het echter regel, dat een gedeelte daarvan aan de hoofden, die het vonnis hebben uitgesproken, wordt afgestaan. Een voorbeeld daarvan vinden wij bij de Menangkabausche Maleiers. Waar deze regel niet voorkomt, wordt niet zelden ten behoeve van de hoofden aan de schuldigen eene afzonderlijke boete opgelegd. Zoo vinden wij dit vermeld van de Redjangers en de Pasemahers. Ook in verschillende streken van Bengkoelen wordt doodslag, behalve met de bangun ook met eene boete aan den

raad der hoofden gestraft. Van de volken buiten Sumatra willen wij alleen de aandacht op de Makassaren en Boegineezen vestigen. Bij de veroordeeling tot betaling van de *sapu* of *tokkong*, het weergeld, wordt den schuldigo aan doodslag tevens eene boete opgelegd, die evengroot is als het weergeld en *tonro* heet. Dit woord beteekent eigenlijk, althans in het Boegineesch, voorttrekken, voortsleepen, en de boete wordt zoo genoemd, dewijl zij voortgesleept wordt door de sapu, de tokkong, d. i. op de tokkong, de sapu volgt.

Over verwonding kunnen wij kort zijn. Evenals op doodslag staat ook hierop het betalen van eene zekere vergoeding, bij de Menangkabauwsche Maleiers *pampas* geheeten. Het bedrag daarvan hangt voornamelijk van den aard der toegebrachte kwetsuren af.

Een tweetal misdrijven, waarop wij nog de aandacht vestigen zijn, diefstal en overspel. Voor diefstal geldt, gelijk wij hierboven gezien hebben, bij ontdekking op heeterdaad nog algemeen het wraakrecht. Wordt van dit recht geen gebruik gemaakt, dan is bij sommige volken de straf op dit misdrijf eenvoudig het gestolene terug te geven of de waarde daarvan te vergoeden of, indien de dief daartoe niet in staat is, den eigenaar als slaaf of pandeling te dienen. Bij enkele volken staat hierop, behalve teruggave van het ontroofde of vergoeding van de enkele, meestal de dubbele waarde daarvan, nog eene boete. Zoo o. a. bij de Makassaren en Boegineezen, de Niassers, de Redjangers, de Pasemahers, de Menangkabausche Maleiers en de Bataks.

Evenals voor diefstal, geldt ook voor overspel, gelijk wij dit reeds hiervoren aantoonden, vrij algemeen bij ontdekking op heeterdaad nog het wraakrecht. In alle andere gevallen worden de schuldigen eenvoudig beboet. Terwijl als de boete niet betaald wordt, zij tot slaven of pandelingen worden gemaakt of wel eens ter dood gebracht. Bij sommige volken is de overspeler verplicht de overspelige vrouw te trouwen onder terugbetaling van den bruidschat, waarvoor zij oorspronkelijk gekocht werd aan de beleedigde echtgenoot.

Bij het weergeld zoowel als bij de schadeloosstellingen ter zake van de andere misdrijven, staat, gelijk wij boven reeds

opmerkten en uit het medegedeelde duidelijk blijkt het privaatrechterlijk karakter der straf op den voorgrond. Het misdrijf wordt niet geacht, gepleegd te zijn tegen het algemeen, tegen de maatschappij, doch tegen bijzondere personen. Toch is enkelen volken het begrip niet geheel en al vreemd, dat door het misdrijf ook het publieke gevoel beleedigd, de vrede des volks gestoord is geworden, en dat hiervoor boete behoort te worden gedaan. Aan den schuldige wordt dus een verzoeningsgeld, een vredegeld opgelegd. Het is voornamelijk bij de stammen van Zuid-Sumatra, de Redjangers, de Pasemahers en de Lampongers, dat wij dit vermeld vinden. Doodslag b. v. wordt bij hen gestraft, behalve met de bangun en de boete ten behoeve van de rechters, met de zoogenaamde *tĕpung bumi* of juister *tĕpung tawar bumi.* Deze bestaat uit een maaltijd, waaraan door de geheele bevolking, of althans door de hoofden wordt deelgenomen. De bedoeling laat zich uit den naam zelf afleiden tĕpung tawar bumi beteekent toch middel, waardoor de aarde gereinigd wordt m. a. w. van alle onheilen, die uit het misdrijf zouden kunnen voortvloeien gezuiverd wordt. Het is dus een vrede- en zoengeld. Behalve op doodslag staat deze boete nog op andere misdrijven, vooral op verwonding en overspel.

g. Staatsmisdrijven.

Zooals wij hierboven gezien hebben, worden misdrijven allen vervolgd op klachte van de beleedigde partij. Het behoeft echter nauwelijks te worden gezegd, dat deze regel alleen geldt van misdrijven tegen particulieren gepleegd. Misdrijven tegen den staat of de staats-instellingen, dus tegen regeerende personen of hoofden bedreven, vallen hier niet onder en op deze is dus ook het boetestelsel gewoonlijk niet van toepassing. De verklaring hiervan ligt voor de hand. Men herinnert zich toch, dat dit boetestelsel op het wraakrecht gebaseerd is en dat het aannemen der boete aanvankelijk aan het goedvinden der beleedigde partij was overgelaten en eerst later een verplichting werd. Het ligt dus in den aard der zaak, dat die bevoegdheid om het wraakrecht te vorderen het langst bestaan bleef bij misdaden door minderen tegen meerderen gepleegd. Bij vele

volken nu is die toestand blijvend geworden, en terwijl de vergrijpen tegen gelijken en lageren in rang algemeen met een boete gevonnist werden, eischen die tegen over hooger geplaatsten, vooral tegen hoofden gepleegd nog veelal den dood. Zoo is bij de Bataks, bij overspel met de vrouw van een radja of bij de Niassers, bij doodslag van een hoofd of aanzienlijke. van geene boete of schadeloosstelling sprake, doch wordt op zulke misdrijven de doodstraf toegepast. Doch het is vooral waar het geregeld vorstenbestuur bestaat, dat dit verschijnsel wordt aangetroffen. Hier zien wij ook den kring der misdaden uitgebreid; dikwijls bestaan daaromtrent geen vaste regelen.

De staatkundige misdrijven in den meer bepaalden zin van het woord zijn natuurlijk van verschillenden aard. Zoo worden landverraders, spionnen enz. als politieke misdadigers beschouwd en gevonnist. Vervalsching van een vorstelijk bevelschrift is in vele landen een groot staatkundig vergrijp, dat met den dood gestraft wordt.

In de tweede plaats zijn zonder aanklacht vervolgbaar vergrijpen tegen de goede zeden en het bedrijven van bloedschande, waarop de doodstraf staat en het zwanger worden van een ongehuwd meisje dat bij Bataks, Niassers en anderen op gelijke wijze wordt gestraft.

h. Straffen.

Gaan wij het hierboven behandelde na, dan zien wij, dat de straffen bij de volken van den Indischen Archipel zijn

1. Vermogensstraffen.
2. Doodstraf en andere lijfstraffen.
3. Vrijheidsstraffen.

De eerste soort bestaat in boeten en schadeloosstellingen, voornamelijk bij misdrijven tegen particulieren, de tweede wordt opgelegd bij staatkundige misdrijven en vergrijpen tegen de goede zeden, alsook subsidiair bij misdrijven tegen particulieren en de derde, bestaande in slavernij en pandelingschap, voornamelijk subsidiair bij misdrijven tegen particulieren. Bij deze twee laatste categorieën wenschen wij nog een oogenblik stil te staan. Allereerst het een en ander omtrent de doodstraf en andere lijfstraffen.

De doodstraf wordt bij de volken van den Indischen Archipel op verschillende wijzen voltrokken. In de eerste plaats moet genoemd worden, vooral bij de Maleiers, Javanen, Makassaren en Boegineezen, Balineezen en Bataks, het dooden met de kris of piek, welk wapen meestal den veroordeelde, door een daarvoor aangewezen beul, onder het sleutelblad ingebracht en zoo in het hart gestoken wordt. Wij vonden deze straf reeds bij de Javanen toegepast op staatkundige vergrijpen en bij de Menangkabauwsche Maleiers subsidiair als de bangun niet is opgebracht en de familie van den verslagene den moordenaar niet zelf ter dood willende brengen, de terechtstelling door tusschenkomst van het openbaar gezag geschiedt. Verder komt onthoofding voor bij de Boegineezen, Lampongers, Timoreezen en Niassers. Bij de laatsten heeft zij plaats door den veroordeelde met den buik op den grond te leggen, dan over een boomstam, om hem met één slag het hoofd van den romp te scheiden. Een derde wijze om het doodvonnis ten uitvoer te leggen, is verwurging. Voornamelijk komt zij in de Boegineesche landen voor en wel respectievelijk onder de benaming *riwasse-ase* en *nibasse-pare*, beide uitdrukkingen letterlijk beteekenende in bossen gebonden wordende rijst, daar bij het wurgen dezelfde knoop gebezigd wordt, die dienst doet tot het binden van rijst. De strik wordt dicht getrokken door twee mannen, die, aan weerskanten van het slachtoffer, dat op den grond ligt, gezeten, ieder een einde in de hand nemen. Bij de Niassers komt wurging eveneens voor en geschiedt op even primitieve wijze als bij de Boegineezen en Makassaren. Algemeener wordt de straf van verdrinking aangetroffen. Voornamelijk wordt zij toegepast op bloedschande en subsidiair, bij niet betaling der boete, op overspel. Zoo is dit het geval bij de Makassaren en Boegineezen, bij de Balineezen, bij de Sasaks, bij de Lampongers en bij de Dajaks, althans bij de Olo Ngadjoe's, die de kustlanden der Zuidooster-afdeeling bewonen. De voltrekking geschiedt door den schuldige eenvoudig een steen om den hals te binden, als bij de Boegineezen, of in een met steenen en rijst half gevulde zak te naaien, als bij de Balineezen en de Sasaks, of in een met steenen bezwaarden korf te zetten, als bij de Dajaks, en zoo in zee of in de rivier te werpen. Ook

bij de Niassers komt verdrinking voor en op Atjeh worden dieven veelal op deze wijze onschadelijk gemaakt. Naast verdrinking moet nog een straf gemeld worden, waarbij de veroordeelde op een vlot van pinangstammen gezet en zoo in zee gebracht wordt om weg te drijven. Deze wordt o. a. door de Boegineezen met den naam *ripali* en door de Atjehers ten uitvoer gelegd. Van de Balineezen wordt ook nog vermeld het levend verbranden, dat wel eens op bloedschande wordt toegepast. Andere doodstraffen zijn het uit elkander scheuren van den delinquent, dat op Bali en Lombok als *mapèntang* bekend is, het laten dood hongeren en levend begraven. Nog op eene bijzondere wijze van ten uitvoerlegging van doodvonnissen bij de Bataks moeten wij wijzen, zij gaat hier in sommige gevallen o. a. bij overspel gepaard met opeting van het lijk van den schuldige.

Onder de lijfstraffen behoort allereerst het toedienen van stok- of rietslagen. Vooral in de Javaansche wetboeken bekleedt deze straf eene voorname plaats, en wordt zij meest toegepast subsidiair bij het niet betalen van boeten of overspel. Verminkende straffen zijn ook niet zeldzaam. Zoo het afhouwen van het een of andere lichaamsdeel. Ook op Bali hadden de vorsten in vroegere tijden de gewoonte om iemand van wien niets te halen viel, een hand af te kappen, de oogen uit te steken enz. Doch genoeg, zij die meer omtrent zulke gruwelen wenschen te vernemen verwijs ik naar mijn verhandeling, het strafrecht bij de volken van het Maleische ras.

Tot de vrijheidstraffen, in de derde plaats genoemd, behooren slavernij en pandelingschap waarover reeds vroeger gesproken werd en verbanning, waarmede wij bij de behandeling van het solidariteitstelsel reeds kennis maakten. Ten slotte rest ons nog de gevangenisstraf na te gaan, die echter in den Indischen Archipel slechts weinig bekend is. Alleen bij de Balineezen vinden wij gewag gemaakt van een soort gevangenis, *pankèng* of *krankèng*, een stevig houten hok, waarin de gevangene gedurende zijn straftijd gedwongen is in liggende houding te blijven. Duurt de gevangenschap lang, dan vergaat de veroordeelde niet zelden in zijn eigen vuil, daar hij zijn voedsel nuttigen en zijn behoefte doen moet in deze kleine ruimte,

:onder dat die ooit wordt gereinigd. Naast gevangenhouden cennen de Balineezen ook de straf in de ketting. Algemeen ›venwel is het blok-arrest in gebruik, waarin de veroordeelde likwijls zoolang verblijft, tot hij geheel stram en stijf geworden is. Drie categorieën van straffen hebben wij leeren kennen; er is echter nog een door ons tot nog toe niet genoemd, die der smadelijke of schimpstraffen. Voornamelijk worden zij toegepast op overspel en diefstal. Zoo wordt niet zelden een overspelige vrouw kaal geschoren. Dit is o. a. het geval bij de Bataks, doch door een geldsom, door haren vader aan den beleedigden echtgenoot te betalen, kan de schuldige hiervan worden vrijgesteld. Een schimpstraf voor ditzelfde misdrijf bestond ook bij de Alfoeren in de Minahasa. De schuldige vrouw werd namelijk het dorp rondgeleid onder het slaan van bekkens en trommen, terwijl het medeloopend publiek haar vergrijp op gevierde wijze bezong. Op sommige plaatsen bracht de gewoonte mede, het aangezicht van de beschuldigde tevens zwart te maken. Bij de Boegineezen en Makassaren is het gebruik, de overspelige slavin met rietslagen te vervolgen. Meer algemeen komen kleine schimpstraffen voor bij de Menangkabausche Maleiers, alwaar diefstal gestraft wordt door den dief zeven dagen achtereen het dorp rond te leiden met het gestolene om den hals gebonden. Eindelijk moeten wij nog op de Niassers wijzen. Wie een of meer kippen steelt, wordt voor de eerste maal niet beboet, noch behoeft hij het gestolene terug te geven. Eene kip wordt hem echter aan den hals gebonden en de jeugd van het dorp bijeengeroepen. Deze neemt nu klapperdoppen en slaat die als bekkens tegen elkander, en zoo wordt de dief een paar malen door het dorp gevoerd. Meestal treedt de familie tusschen beiden en betaalt, om deze schande te voorkomen, vrijwillig de boete, die anders eerst bij den volgenden keer zou worden opgelegd. Behalve op overspel en diefstal waren ook op staatkundige misdrijven schimpstraffen toegepast. Bij de Javanen was het bijv. een veelvuldig voorkomende schandstraf aan een kruishout gebonden en zoo tentoongesteld te worden.

i. Rechtspraak.

Wat wij thans nog kortelijk te behandelen hebben, is de

rechtspraak. Tijdens het wraakrecht heerschte, was ieder zijn eigen rechter. Die eigenrechting werd natuurlijk onbestaanbaar met de toenemende zucht om het wraakrecht te bespreken. Niet langer kon worden toegelaten, den misdadiger altijd en overal te dooden. Alleen bij ontdekking op heeterdaad of binnen een zekeren termijn was dit geoorloofd, doch na dien tijd moest de beleedigde zijn aanklacht doen voor het volksgericht. Dit deed dan uitspraak tusschen den man en zijn naaste en slechts bij schuldigverklaring was de misdadiger verplicht de boete te betalen, of werd hij aan de wraak van den beleedigde of diens verwanten overgeleverd. Het gericht was aanvankelijk in den letterlijken zin des woords volksgericht, doch langzamerhand werd het gewoonte, dat alleen de oversten, de hoofden kennis van de klachten namen en over het al of niet schuldig en over de straf uitspraak deden. In den Indischen Archipel is dit nog regel, hoewel wij zien, dat hier en daar het geheele volk, althans het mannelijk gedeelte daarvan, aan de rechtspraak deelneemt.

De voornaamste vraag, die wij hier na te gaan hebben, is welke regelen bij deze volken betreffende het bewijs van misdrijf gelden. Van veel invloed op de begrippen dienaangaande is de verwarring of liever de gelijkstelling van het civiel en het crimineel recht, een noodwendig uitvloeisel van het privaatrechterlijk karakter der straf. Er is dan ook in de oogen van den inlander geen verschil tusschen eene burgerlijke en eene strafvordering. Voor beiden geldt, daar toch elke strafzaak zich van zelf oplost in eene vergoeding, de stelregel *bĕrhutang mĕmbajar* = wie eene schuld heeft moeten betalen.

Allereerst nu moet worden opgemerkt, dat bekentenis alleen een volledig bewijs vormt. Naast deze komt het getuigenbewijs in aanmerking. Als regel worden de getuigen niet beëedigd. Dit wordt uitdrukkelijk medegedeeld van de Menangkabausche Maleiers en van de Redjangers. Van sommige volken wordt evenwel vermeld, dat de getuigen onder eede gehoord worden. Over het algemeen wordt hierbij echter meer op het aantal der getuigen dan op de waarde der door ieder afgelegde verklaring gelet.

Zoo wordt van de Balineezen gezegd, dat het zonder ge-

tuigen onmogelijk is een proces te winnen, en dat hij, die in eene zaak de meeste getuigen weet aan te brengen, er zeker van kan zijn, in het gelijk te worden gesteld. Waar de inhoud van de verklaringen der getuigen meer overwogen wordt, geschiedt dit uit den aard der zaak slechts uiterst gebrekkig.

Behalve de twee genoemde bewijsmiddelen, neemt het inlandsch recht alle omstandigheden, die maar eenigszins licht over een kwestie kunnen werpen, bij het onderzoek in aanmerking.

Een bewijsmiddel, dat wij nu te behandelen hebben, is de eed, waartoe men in twijfelachtige gevallen zijn toevlucht neemt. Gewoonlijk wordt hij opgelegd aan den beklaagde in welk geval hij een zuiveringseed, een bewijsmiddel van onschuld is. Zoo wordt bij de Menangkabausche Maleiers, wanneer geen directe bewijsmiddelen aanwezig zijn, of als er twijfel blijft bestaan den verdachte de zuiveringseed opgelegd. Evenzoo is het bij de overige volken van den Indischen Archipel. Eene uitzondering hierop maken echter de Balineezen. Zooeven zagen wij, dat het bij dit volk onmogelijk is, eene zaak te winnen zonder getuigen, en dat hij die de meeste aanvoert, wint. In den regel wordt nu de grootste partij den eed opgelegd, weigert zij dien te doen, dan keert men de zaak eenvoudig om en ondergaat zij de straf, welke aan de tegenpartij bij vonnis was opgelegd, terwijl deze laatste vrij kan heengaan. Men noemt dit *walik danda*. Is aan beide zijden het aantal getuigen gelijk, dan wordt de eed van die der klagers zoowel als der beklaagden gevorderd. Voldoen beiden, dan heeft er geene veroordeeling plaats, daar niemand wint of verliest. Zoo echter de eene niet wil, dan is hun zaak onherroepelijk verloren. Hieruit blijkt dus hoezeer de eed bij de volken van den Indischen Archipel een voornaam bewijsmiddel is. Hoe die eedsaflegging geschiedt volge thans.

De eedsaflegging bestaat bij de volken van den Indischen Archipel hoofdzakelijk daarin, dat de persoon, die den eed aflegt, eene verwensching over zich zelven uitspreekt en zulks door de eene of andere handeling zinnebeeldig voorstelt. Zoo snijdt men bij de Bataks eenen kikvorsch, bij de Niasers een varken, bij de Dajaks eene zwarte kip den kop af als symbo-

liseering van het lot, dat men in geval van meineed over zich zelven inroept. Bij deze laatsten is het ook gebruikelijk een stuk rotan door te kappen. De beëedigde steekt gewoonlijk een stuk van die doorgekapte rotan bij zich, en beweert dat hem dat geluk zal aanbrengen, wanneer hij de waarheid gesproken heeft, of ongeluk wanneer hij heeft gelogen. Eene andere wijze van eedsaflegging bij de Bataks is, dat de te beëedigen persoon een weinig water op den grond giet als zinnebeeldige voorstelling van zijn bloed, dat ingeval van meineed op gelijke wijze zal vergoten worden. Een analoog gebruik vinden wij bij de Menangkabawsche Maleiers bij het *bâsumpah djan taruw djo piuï*, een eed, waarbij, zooals wij straks zien zullen, de geheele familie tegenwoordig is. Bij deze eedsaflegging worden allerlei ceremoniën verricht, als het afstroopen met de hand van eene varen, het verbrijzelen van eene pinangnoot of het laten vallen van een ongekookt ei, alle symbolische handelingen doelende op den ondergang van de geheele familie, die als het ei zal uiteenspatten of zal verstrooid raken als de blaadjes van de varen, bij het niet nakomen van den eed. Dezelfde zinnebeeldige handeling van het afstroopen van de bladeren van eene varen komt ook voor bij den eed van de Koeboes, den wilden stam, die de binnenlanden van Palembang bewoont. Ook bij de Javanen geschiedde voorheen de eedsaflegging met symbolen als de hier beschrevene, het stuk gooien van een ei, het afsnijden van den hals van een hoen, enz.

De meest algemeene wijze van zweren in den Archipel is echter wel die, waarbij men een weinig water drinkt, waarin zekere voorwerpen gelegd zijn, die allen eene zinnebeeldige beteekenis hebben. Vooral in het Oosten van den Archipel vindt men deze wijze van zweren. Zoo doet men bij de Alfoeren van Boeroe in het water een weinig zout, een stukje was, een kogel, een mes of een ander snijdend werktuig. De zin daarvan is, dat gelijk het zout in het water, het was in het vuur wegsmelt, zoo ook de meineedige vergaan zal, dat hij den natuurlijken dood niet zal sterven, doch om het leven komen door eenen kogel of eenig ander wapen. Heeft de betrokken persoon deze verwenschingen uitgesproken of hooren uitspreken, dan moet hij een weinig van het water drinken.

Deze wijze van eedsaflegging komt ook voor bij de Alfoeren van Ceram en bij die van Halmahera. Eigenaardig is het, dat bij de eerstgenoemden in het water ook gelegd wordt, behalve de gewone zaken, kruit, lood, enz., eene pop met kromme armen en beenen en met gaten doorboord, welke de moeder der pokziekte moet voorstellen, terwijl in het eedformulier de verwensching is opgenomen, dat men bij meineed negen en negentig malen door de pokziekte moge worden aangetast. In de Molukken spreekt men in het algemeen niet van „eenen eed zweren", maar van „eenen eed drinken", *minum sumpahan*, zooals het in het locaal Maleisch daar heet. De Alfoer van Boeroe zegt in zijne landtaal voor zweren *ino sasi*, letterlijk „zout drinken", daar immers zout eene der zaken is, die in het water worden gedaan. Ook de Timoreezen leggen den eed af door een weinig water of arak te drinken, waarin een zwaard gedoopt is en een geweerkogel met wat buskruit is gelegd, waarmede zinnebeeldig wordt te kennen gegeven, dat de meineedige verdient door kogel en zwaard ten grave te dalen. Bij de Balineezen heeft de eedsaflegging op ongeveer dezelfde wijze plaats. Voor zweren bezigt men ook hier de uitdrukking „eed drinken", *najub tjor* of *nginom tjor*. Het eedformulier, waarin de zwaarste vervloekingen over den meineedige worden uitgesproken, wordt namelijk op een lontarblad geschreven, dit blad in reepen gescheurd, en die reepen in een pot met door den priester gewijd water gedaan. Van dat water nu wordt aan den persoon, die den eed moet afleggen, een weinig te drinken gegeven, waarna de pot, die slechts eenmaal voor hetzelfde doel mag worden gebruikt, stuk geworpen wordt. Verder moeten wij nog de aandacht vestigen op de Boegineezen en de Makassaren. Bij den eed van trouw aan het gouvernement, wordt nog heden ten dage een glas water binnengebracht voor hem, die den eed zal afleggen. En nadat hij hierin zijne kris gedoopt heeft, drinkt hij van dat water, daarmede zooveel te kennen gevende, als: „Moge ik door ditzelfde staal, hetwelk ik thans in dit water gedoopt heb, omkomen, wanneer ik mijnen eed ontrouw wordt". Sporadisch wordt ook de hier besprokene wijze van eedsaflegging in het Westen van den Archipel gevonden. Zoo zweert volgens Marsden

de Redjanger bij zekere voorwerpen, die als heilige erfstukken of pusaka geacht worden eene bovennatuurlijke kracht te hebben. Ook in het rijk van Lingga vindt men eene dergelijke wijze van zweren. Onder de rijkssieraden behoort namelijk een stuk oud verroest ijzer, *bĕsi kawi* geheeten, van een bovennatuurlijke kracht. Als nu door een der onderdanen van den Sultan een eed moet worden gedaan, wordt dit ijzer eenen tijd lang in het water gelegd, en van dat water moet dan de te beëedigen persoon drinken. Wie een valschen eed doet, wordt door een zwaar onheil getroffen, en is het een hoofd, dan treft het onheil den geheelen stam. Overigens vinden wij nog hier gewag gemaakt van een *sumpah minum ajar kĕris*, een eed waarbij water gedronken wordt, waarin eene kris gestoken is, evenals bij de Makassaren en Boegineezen dus. Eindelijk moeten wij nog de eedsaflegging vermelden van de Karo-Karo, een Batakschen stam, die de binnenlanden van Deli, in de residentie Oostkust van Sumatra, bewoont. Na een weinig ongekookte, ontbolsterde rijst, eenig zout, een stukje kurkuma, een weinig zwarte peper, wat water en wat palmwijn in een kopje dooreengemengd te hebben, wordt dit aan hem, die zweren moet, aangereikt. Deze moet nu het mengsel gebruiken onder het uitspreken der verwensching, dat ingeval hij onwaarheid gesproken heeft, de rijst, het zout, de kurkuma, de peper, het water en de palmwijn hem den dood mogen berokkenen.

Het „eed drinken", om deze benaming kortheidshalve te bezigen, is dus de meest algemeene wijze van zweren in den Indischen Archipel. Nog moeten wij, alvorens verder te gaan, wijzen op het zeer eigenaardig gebruik om bij de aarde den eed af te leggen. Zoo vinden wij vermeld, dat overeenkomstig het oude Lampongsche eedformulier, hij die zweert, met de hand driemaal op den grond moet slaan, onder de verzekering dat hij de waarheid spreekt. Hetzelfde vermeldt Marsden van de Redjangers. Eindelijk nog bestaat deze wijze van eedsaflegging bij de Alfoeren van de Minahasa. Deze hebben namelijk de gewoonte om, als zij een gezegde of zaak bewijzen willen, de hand op de aarde te leggen, of aarde in de hand te nemen, en daarbij te zweren.

Bijzondere vermelding verdient de eedsaflegging gegrond op

het beginsel van de solidariteit. Wij zagen hierboven, dat dit beginsel voornamelijk bij de volken van Sumatra wordt aangetroffen, in de eerste plaats bij de Menangkabausche Maleiers. En hier is het ook dat bij gewichtige zaken het *băsumpah djan taruw djo piuï*", het zweren met medebrenging van zijne geheele familie, plaats heeft, de geheele familie dus aan de eedsaflegging deelneemt en zich daarmede ook verantwoordelijk stelt voor de gevolgen van den eed. Hij, die zweren moet, gaat daarbij op den grond zitten, terwijl om hem heen zijne verwanten plaats nemen, en rondom de groep een touw gespannen wordt, waaraan stukjes van de jonge uitspruitsels van den kokospalm zijn bevestigd. De eedsaflegging geschiedt dan met tal van ceremoniën en vele symbolische handelingen, als: het breken van een ei, het verbrijzelen van eene pinangnoot, het afstroopen met de hand van eene varen enz., die allen de beteekenis hebben van het inroepen van smart en pijnen, van dood en vernietiging, door den eedaflegger over zich en zijn geslacht, zoo hetgeen hij verklaart niet de volle waarheid bevat. Ook bij de Redjangers maakt Marsden gewag van het gebruik om de geheele familie aan den eed te doen deelen, hoewel het bij hen slechts bij uitzondering schijnt plaats te hebben. Overigens komt deze solidariteitseed nog bij de Bataks voor.

Bekend is het hoe naar het oud Germaansche recht voorheen in Europa de gewoonte bestond om den eed van partijen door dien van eenige stam- of familiegenooten, van eedhelpers, conjuratores, consacramentales, te versterken, wier bijstand echter geen ander doel had dan om de geloofwaardigheid van den gezworen eed te versterken, zonder dat die personen ondervraagd werden over de materieele waarheid der bezworen feiten.

In zekeren zin kan de solidariteitseed, de eed waarbij de geheele familie deelneemt, bij de Maleiers, de Redjangers, de Bataks, met dezen Germaanschen eed met bijstand van eedhelpers vergeleken worden. Meer overeenkomst hiermede vertoont echter de eed op Bali. Hiervoren zagen wij dat het regel hier is, dat wie in een proces in het gelijk gesteld wordt, ook eenen zuiveringseed heeft af te leggen. Elke tot den eed

toegelatene partij nu moet ook een bij de wet voorgeschreven aantal *petabeh's* of eedhelpers, consacramentales, medebrengen. Deze hebben evenmin als de consacramentales van het Germaansche recht, getuigenis omtrent de zaak zelve af te leggen, worden niet ondervraagd naar de materieele waarheid der bezworen feiten, doch hebben slechts onder eede te verklaren, dat de betrokken persoon bij hen bekend is als een braaf en eerlijk man en zij de innige overtuiging hebben, dat de door hem voorgebrachte klacht of de door hem aangevoerde verdediging geheel overeenkomstig de waarheid is. Het aantal petabeh's is steeds geëvenredigd aan de belangrijkheid der quaestie. Geldt het b. v. een misdrijf waarop eene geldboete staat van acht bungkus, dan worden ook acht petabeh's gevorderd; voor eene zaak, waarvoor eene boete bepaald is van vier bungkus, vier petabeh's, of voor iedere bungkus boete, een petabeh. Ook ten deze vertoont de Balineesche adat eene groote overeenkomst met het Germaansche recht. Na de uitspraak van een vonnis, wordt eene maand of vijf en dertig dagen uitstel gegeven ten einde hem, wien zulks aangaat, in de gelegenheid te stellen zich van de noodige petabeh's te voorzien. Kan hij onverhoopt, hetgeen echter slechts zeer zelden gebeurt, geen genoegzaam getal personen vinden, die met hem en zijne getuigen den eed willen afleggen, dan wordt het *walik danda*, hiervoren reeds genoemd, toegepast, de zaak eenvoudig omgekeerd en op hem de straf overgebracht, welke bij vonnis aan zijne tegenpartij was opgelegd, terwijl deze laatste vrij kan heengaan. Nog moet worden opgemerkt, dat niet alle personen tot petabeh's mogen worden genomen, doch daarvan zijn uitgesloten: vaders en moeders, ongehuwde broeders en zusters, kinderloozen, weduwnaars, slaven en gebrekkigen, onder welke gerekend worden: blinden, eenoogigen, dooven, kreupelen, personen lijdende aan een kropgezwel, enz.

De eed, zooals wij gezien hebben, is een zuiveringseed en wordt opgelegd aan den verweerder, als het geding op geene andere wijze kan worden uitgemaakt. Behalve van den eed bedient men zich in dergelijke twijfelachtige gevallen veelvuldig van godsoordeelen. Nu eens worden beide partijen aan het godsgericht onderworpen, dan weder is het alleen de beschul-

digde, die de rechtmatigheid zijner verwering door eene proef heeft te bewijzen. De kinderlijk naïeve voorstelling bij alle primitieve volken, dat de hoogere machten bij den strijd om het recht tusschen beiden zouden treden en den rechthebbende zouden doen zegevieren, ligt natuurlijk aan al die ordaliën ten grondslag. Kortelijk zullen wij hier de voornaamste wijzen nagaan, waarop die godsgerichten plaats hebben.

Algemeen verbreid komt de waterproef voor, eenigszins gelijkende op de gelijknamige proef, die voorheen in Europa, bij de oude Germanen enz., bestond. Bekend is het, dat op Java, nog betrekkelijk korten tijd geleden, dit godsgericht, onder de benaming *silĕm*, een bij de inlandsche rechtbanken erkend middel was, om in twijfelachtige gevallen de waarheid op het spoor te komen. Ook de Maleiers van Malaka kennen de waterproef, althans wordt in de wetten van Djohor daarvan gewag gemaakt. Onder de benaming *sumpah mĕnjĕlam* schijnt dit godsgericht ook bij de Maleiers van den Riouw-Lingga Archipel voor te komen. Op Sumatra wordt de waterproef gevonden bij de bewoners van de landschappen Ogan en Kikim, in de residentie Palembang, en bij de Lampongers, bij wie deze proef, evenals op Java, *silĕm*, ook wel *hukum silĕm*, heet. Nog treft men het hier bedoelde godsgericht aan bij de Niasers, bij de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling van Borneo, onder de benaming *teser*, verder bij de Dajaks van de Wester-Afdeeling en bij de zoogenaamde Land-Dajaks van Sarawak, bij de Alfoeren van de Minahasa, onder de benaming *matilalĕm*, bij de Alfoeren van Halmahera, onder de benaming *tum*, en bij de Papoewas van Nieuw-Guinea. Bij al deze volken komt de proef hierop neer, dat beide partijen zich te water begeven en gelijktijdig onderduiken. Hij die het eerst bovenkomt om adem te scheppen, verliest het proces. Duidelijk komt de meening, dat men in de proef slechts de uitspraak van de hoogere machten te zien heeft, bij de Niasers uit, die zich voorstellen dat de geest des waters den schuldige naar boven duwt, zoodat de niet schuldige het duiken van zelf langer uithouden kan. Opmerking verdient het, dat men bij dit godsgericht veelal plaatsvervangers stellen kan. Bij de bewoners van Kikim en Ogan schijnt het zelfs regel te zijn, dat

de proef door anderen verricht wordt, en zoo is dit ook het geval bij de Lampongers. Van deze laatsten lezen wij, dat bij het uitvoeren van de proef op twee bamboelatjes de woorden: „ik ben niet schuldig" en „gij zijt schuldig" geschreven worden. Deze bamboelatjes worden dan ieder afzonderlijk gewikkeld in een stuk linnen. Twee jongelingen begeven zich nu ieder met een dezer latjes in de hand te water, en duiken gelijktijdig onder. Hij die het eerst bovenkomt, wordt onderzocht. Heeft hij de bamboe waarop geschreven staat: „ik ben niet schuldig", dan wordt de beklaagde vrijgesproken, in het tegenovergestelde geval, veroordeeld. Ook bij de Dajaks van Borneo's Wester-Afdeeling, de Niasers en de Papoewas worden, hoewel het bij hen geen vaste regel schijnt te zijn, voor dit godsgericht dikwijls plaatsvervangers genomen, ja vindt men bij de eerstgenoemden zelfs duikers van beroep, die zich gaarne voor eene proef verhuren.

Naast de waterproef, heeft men nog verschillende ordaliën min of meer overeenkomende met hetgeen in de middeleeuwen in Europa onder de benaming vuurproef samengevat wordt. Hiertoe behoort het indompelen der handen in kokend water, soms om het een of ander voorwerp, dat daarin gelegd is, er uit te halen, als bij de Papoewas, de Alfoeren van de Minahasa, de Lampongers, de Dajaks van de Wester- zoowel als bij die van de Zuidooster-Afdeeling, bij de laatsten onder de benaming *hungkal*; het steken van den wijsvinger in gesmolten hars, bij de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling, onder de benaming *hasudi*; het druppelen op de vlakke hand, nadat deze door een doek omwonden is, van gesmolten lood, bij de Papoewas, de Alfoeren van Boeroe; het houden van een klein gloeiend aambeeld in de hand, bij de Dajaks van de Wester-Afdeeling; het bestrijken van de tong met een gloeiend ijzer, bij de Lampongers, en zoo meer. Hij, die bij al deze proeven ongedeerd blijft, die geene brandwonden of blaren bekomt, wordt voor onschuldig gehouden. Dat bij de Maleiers ook ordaliën, tot deze categorie behoorende, worden aangetroffen, blijkt uit het zooeven aangehaalde artikel uit het wetboek van Djohor.

Bekend is het hoe in Europa, bij de oude Germanen en

zelfs tot in de middeleeuwen, het tweegevecht ook als een godsoordeel voorkwam, waarvan het duel in onze dagen als een wegstervende reminiscenz te beschouwen is. Ook bij de volken van den Indischen Archipel is dit het geval. Bij de Dajaks vinden wij eene soort van tweegevecht, daarin bestaande, dat partijen op eenigen afstand van elkander in kokers van nibonglatten, die hun tot aan de borst reiken, geplaatst worden en zoo op een gegeven teeken elkander gespitste bamboestokken, bij wijze van lansen, toewerpen, waarbij hij die gewond wordt, in het ongelijk wordt gesteld. Dit godsgericht heet *hagalanggang*. Ook bij de Niasers worden dikwijls wapenen gebezigd, om een godsoordeel uit te brengen. Wanneer b. v. een zwanger meisje iemand als haren verleider aanwijst en deze ontkent, worden beiden tegenover elkander gezet, terwijl ieder een mes in handen krijgt. Zij moeten dan elkander trachten te steken, en die het eerst geraakt wordt, is schuldig aan het feit of aan valsche betichting. Het meisje kan zich bij dit tweegevecht door eenen van hare mannelijke bloedverwanten doen vertegenwoordigen, die dan als kampvechter voor haar optreedt. Als een godsgericht is ook zeker te beschouwen het gebruik bij de Bataks om een geschil uit te maken door een gevecht, waarbij een rotan gespannen wordt, op welks uiteinden de beide partijen gaan staan en op elkander schieten. Naar de rotan, in het Bataksch *hotang*, heet dit duel *marhotang-hotang*.

Zijn de voorgaande ordaliën min of meer gevaarlijk van aard, wij willen nu eenige vermelden, die een meer onschuldig karakter hebben. Zoo is het een veelvuldig voorkomende proef bij de Niasers om in een houten bak met door asch troebel gemaakt water een stuk gewicht te doen, dat de beschuldigde met den mond moet zoeken. Vindt hij het, dan blijkt daaruit zijne onschuld. Iets dergelijks vinden wij bij de Dajaks van de Zuidooster-Afdeeling van Borneo, onder de benaming *salam pikis*. Twee pikis, chineesche muntstukjes, waarvan de eene blank geschuurd en de andere in het vuur zwart gemaakt is, worden daarbij in eene kom met water, dat met houtasch troebel gemaakt is geworpen. Beide partijen dompelen te gelijker tijd de hand in het water en grijpen naar de geldstuk-

ken. Hij, die den blank geschuurden duit te voorschijn brengt, wordt door den rechter in het gelijk gesteld. Eene andere proef bij de Dajaks is eene soort van wedloop, waarbij twee even lange en evenwijdig loopende banen door de beide strijders moeten worden afgeloopen, en hij overwinnaar is, die het eerst eene lans aanraakt, welke aan het einde in den grond gestoken is. Eigenaardig is het zoogenaamde *kanre ase* bij de Makassaren, een godsgericht dat toegepast wordt wanneer verscheidene personen van hetzelfde misdrijf verdacht worden. Ieder beschuldigde moet hierbij een grooten bal gekookte, maar koude en zeer droge rijst in den mond nemen, en trachten dien zonder drinken op te eten. Hij, die daarin niet of slechts met groote moeite slaagt, is de schuldige. Ook bij de Bataks komt de rijstslikking als godsgericht voor. Algemeen verspreid zijn de ordaliën, waarbij men een geschil door de spartelingen van een geslachte kip laat uitmaken, zooals bij de Niasers, door de twistenden naast elkander te plaatsen, en hem ongelijk te geven tegen wiens beenen het dier opspringt, of bij de Lampongers, door eischer en gedaagde tegenover elkander te stellen en tusschen hen beiden eene streep te trekken, en hem voor schuldig te verklaren, welke aan die zijde der streep zit, waar de kip na hare spartelingen den laatsten adem uitblaast. Ook bij de Bataks treft men een godsgericht aan, *tampul manuk* geheeten, waarbij men den uitslag van een geding daarvan afhankelijk maakt, of eene kip, die tot dat einde geslacht wordt, na hare spartelingen met de rechter- of met de linkerzijde naar boven komt te liggen. Bij de Dajaks geschiedt deze proef eenigszins anders. Beide partijen slachten een kip. Hij nu, wiens kip door trekkingen het langst teekenen van leven geeft, is overwinnaar.

AANHANGSEL.

j. WETBOEKEN.

Java.

Het strafrecht bij de volken van den Indischen Archipel kan, voor zooverre dit de meest beschaafden betreft, gekend worden uit de bestaande wetboeken. Gaan wij dit ten slotte kortelijk na.

Men weet dat reeds sedert zeer oude tijden op Java een dubbele rechtspraak heeft bestaan namelijk eene door de priesters en eene door wereldlijke rechters. Het recht volgens welke deze laatsten beslissen, is grootendeels gecodificeerd geworden in een aantal wetboeken de Nawålå Pradåtå, de Angger sedåså, de Angger Agĕng of Gĕdé en de Angger Gunung.

Het eerste, de Nawålå Pradåtå, lastbrief voor den pradåtå, schijnt het oudste der vier te zijn en bestond reeds tijdens Pakoe Boewånå II (1726—1749), hoewel het van tijd tot tijd door zijne opvolgers op vele punten gewijzigd werd.

Het tweede, de Angger sedåså, angger = wet; sedåså kr. = tien, wordt zoo genoemd omdat bij dit wetboek tien mantri's aangegeven waren om met den Raden adipati (rijksbestierder) recht te spreken. De opstelling dagteekent van omstreeks 1817 en wordt toegeschreven aan den rijksbestierder van Solo in overleg met den toenmaligen resident Prehn. Volgens dit boek spraken tot 1847 de kadipaten's = wereldlijke rechtbanken recht.

Het derde is de Angger Agĕng = groot wetboek, opgesteld in 1817 door de rijksbestierders van Solo en Djokdjo in overleg met de residenten Prehn en Nahuys. Hierin worden de geschillen geregeld tusschen de onderdanen van beide landen en strafbepalingen vastgesteld op misdaden door onderdanen van den Soesoehoenan op die van den Sultan en omgekeerd gepleegd.

Het vierde is de Angger Gunung = wetboek voor de Gunung's, dat zijn de ambtenaren op het land. Het bevat voorschriften speciaal voor de handhaving der politie.

Deze vier wetboeken bevatten een codificatie van het ge-

woonte-recht, de adat, van den voor-Islāmschen tijd. Het spreekt evenwel van zelf, dat zij op den duur niet geheel vrij konden blijven van den invloed van het Mohammedaansch recht, doch men mag zeggen, dat zij althans in hoofdzaak, nog de oude onvervalschte gewoonten, van vóór de komst der Arabieren weergeven.

Er is nog een wetboek, dat veel ouder is, dan deze vier en dat voor deze vier waarschijnlijk grootendeels den tekst geleverd heeft, de Surjå alam, die volgens de overlevering, die gedeeltelijk bevestigd wordt, een uitvloeisel zou zijn eener poging om de nieuwere stellingen van het Mohammedaansch recht met de andere Inlandsche en Hindoesche begrippen te vereenigen [1]).

Bali.

Bij de behandeling der literatuur zagen wij reeds, dat tot de Kawi-geschriften of geschriften in oud-Javaansch ook wetboeken behooren, die op Java zelf in onbruik geraakt en aldaar grootendeels verloren gingen, op Bali bewaard bleven. Die wetboeken heeten *agama* = overgeleverde leer. Grootendeels zijn zij dan ook samengesteld uit vertaalde voorschriften uit Hindoesche wetboeken, dharmaçâstra's, en ontleenden vooral aan het groote wetboek van Manu, de Mânavadharmaçastra, hun stof. Dit neemt niet weg, dat er veel in voorkomt wat op eigen bodem is ontstaan, wat Polynesisch is. Vergelijkt men bijv. het door Dr. Jonker uitgegeven oude Javaansche wetboek, waarvan reeds vroeger gesproken, met dat van Manu, dan ziet men hoe vrij de Ciwaïtische Javanen zijn te werk gegaan bij het bewerken van hunne wetboeken. Eerstens blijkt dit uit den vorm. In plaats van verzen hebben zij proza gebezigd, waardoor het voor de praktijk veel gewonnen heeft. Ten andere hebben deze Javanen van de inheemsche rechtsbegrippen en gebruiken zooveel overgenomen als maar eenigszins oorbaar was. Sporen daarvan treden telkens voor den dag, zeer zeker dus hebben rechtsgeleerden de redactie in handen gehad.

Van de agama's, die gezegd worden nog heden ten dage

1) Jonker, dissertatie, blz. 2 noot.

op Bali in gebruik te zijn geeft Friedrich een tiental titels op. Een dezer, de Dewa danda, bevat, in tegenoverstelling der overige, nagenoeg geene Hindoesche voorschriften.

Maleiers.

Ook bij de Maleiers treft men geschriften aan waarin de adat gecodificeerd is. Zij dragen den naam van Undang-undang. Vele daarvan zijn afkomstig uit het rijk Malaka. Zoo heeft men de Undang-undang nĕgĕri Malaka, samengesteld op last van Sultan Morafar Sjah (1334—1374) opdat zijne rijksbestierders geen misslag bij hunne rechtspraken zouden begaan. Eigenlijk heeft Morafar Sjah niets anders gedaan dan eene nieuwe redactie gegeven, wijl het wetboek zelf vervaardigd werd door Iskandar Sjah, den stichter van Malaka (1249—1274). Deze Undang-undang bevatten een volledig samenstel van burgerlijke wetgeving en strafwetten. Grootendeels bestaan zij uit de oorspronkelijke landsgewoonten, hoewel er ook bepalingen aan het Mohammedaansch recht ontleend, in voorkomen. Naast deze heeft men nog tal van andere Undang-undang die wij echter stilzwijgend voorbijgaan [1].

Over de wetboeken der Boegineezen en Makassaren zullen wij verder niet spreken; omtrent deze is reeds het een en ander, waar de literatuur van dit volk besproken werd, medegedeeld [2].

---

1) Zie bladzijde 165.
2) Zie bladzijde 188.

HOOFDSTUK XXI.

Ziekten.

a. ALBINISME. *b.* STRUMA EN CRETINISME. *c.* HUIDZIEKTEN. *d.* BLOEDZIEKTEN. *e.* ACUTE ZIEKTEN. *f.* KRANKZINNIGHEID.

---

a. Albinisme.

Over het uiterlijk voorkomen van de rassen, die den Ind. Archipel bewonen, hebben wij reeds het een en ander gezegd. In aansluiting daaraan, wenschen wij, alvorens tot den godsdienst over te gaan, eenige merkwaardige physische verschijnselen, eenige difformiteiten bij de volken van den Indischen Archipel voorkomende, na te gaan, welke gewoonlijk het gevolg zijn van ziekelijke toestanden, waarbij zich vanzelf eene beschouwing der meest voorkomende ziektevormen aansluit.

Tot de merkwaardigste physische verschijnselen, welke zich onder deze volken voordoen, behoort in de eerste plaats het betrekkelijk veelvuldig voorkomen van albino's.

Dit verschijnsel is het gevolg van eene ziekelijke aandoening van het bloed. Zooals men weet, wordt de huidkleur veroorzaakt door eene kleurstof, die vervat is in de cellen van het weefsel waaruit de opperhuid bestaat, waarbij men wederom twee lagen kan onderscheiden eene buitenste, de hoornhuid en eene binnenste weeke laag, het zoogen. Malphigiaansche slijmnet. Bij alle menschen bevat dit slijmnet eene min of meer donker gekleurde stof, van wier kleur de huidkleur afhangt. Ook bij de Europeanen bevat dit slijmnet de hier bedoelde

kleurstof. De huid toch van hen, zelfs van die der blanksten is nooit wit in den eigenlijken zin des woords. Een wezenlijk witte huid komt alleen voor bij de zoogen. albino's en is een gevolg van een eigenaardige ziekelijke gesteldheid, welke de vorming van kleurstof uit het bloed verhindert. Bij zulke albino's is dan ook niet alleen de huid wit, maar zijn ook de haren, alsmede de oogen van kleurstof ontbloot. De pupil is namelijk roodachtig, terwijl de iris veelal lichtblauw van kleur is. Die oogen kunnen het volle zonnelicht niet verdragen. De albino's mijden daarom min of meer het scherpe licht of houden het hoofd steeds naar beneden en beschaduwen de oogen dan met de handen. Vandaar dat zij ook heliophoben (heliophobie = zonnevrees) heeten. Niet minder algemeen is de naam kakkerlakken, naar de bekende lichtschuwe insecten. Vroeger dacht men, dat alleen onder de negers albino's voorkwamen, vandaar dat zij ook wel witte negers genoemd worden, doch ook in den Indischen Archipel zijn de gevallen van albinisme niet zeldzaam. Betrekkelijk veelvuldig schijnen zij onder de Papoewa's voor te komen, en ook in de Minahasa ontbreken zij niet. Zelf heb ik er velen gezien. Het meest echter komen albino's onder de Dajaks op Borneo voor; wat misschien is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de Dajaks hun leven grootendeels in donkere wouden slijten, waarin de altijd vochtige dampkring opgesloten blijft en zelden gezuiverd wordt. De heer v. Lijnden gewaagt o. a. van een geheele familie, die aan deze kwaal leed.

Niet minder veelvuldig treft men hen op Nias en Bangka aan. Op eerst genoemd eiland stelt men zich voor, dat zij kinderen zijn van den duivel en eene vrouw, en noemt hen daarom *ono'm-bela*, *ono* = kind, *bela* = duivel. Zij zijn veelal een speelbal van jong en oud. Op laatstgenoemd eiland constateerde dr. Mohnike onder ± 1000 kinderen 80 albino's.

Het albinisme strekt zich dikwijls niet over het geheele lichaam uit, doch is soms tot enkele plekken er van beperkt. Gevallen van gedeeltelijk albinisme werden waargenomen op Midden-Sumatra o. a. door den heer van Hasselt, die individuën van beiderlei kunne aantrof, wier huid roomgele, bij enkelen ietwat roodgetinte, vlekken vertoonde. Deze vlekken waren onregelmatig over

het lichaam verspreid. Soms was de eene arm geheel geel, terwijl de andere zijn natuurlijke kleur had en waren de beenen geheel met roode vlekken bedekt. Geen hunner had evenwel roode oogen, doch wel waren de haren wit [1]).

b. **Struma en cretinisme.**

Een ander lichaamsgebrek, dat in Indonesië geenszins zeldzaam is, zijn de kropgezwellen, die, zooals men weet, ook in ons werelddeel bij de bewoners van sommige bergachtige streken voorkomen.

In den Indischen Archipel is het eene volk er sterker mede behept dan het andere. In de eerste plaats moeten hier de Dajaks genoemd worden, vooral die stammen, welke de dieper landwaarts in gelegen binnenlanden bewonen. Deze gezwellen krijgen soms zulk een omvang, dat zij tot beneden de borst afhangen. Zij veroorzaken evenwel geen pijn.

Ook op Sumatra wordt struma gevonden, en wel bij de Pasemahers en Redjangers der Palembangsche Bovenlanden, bij de Menangkabauwsche Maleiers in de Padangsche Bovenlanden en bij de Bataks. Verder komt dit gebrek veelvuldig voor bij de Balineezen, vooral bij de bewoners der binnenlanden. Mannen zoowel als vrouwen vertoonen aldaar afzichtelijk groote kropgezwellen. In sommige dorpen is hun aantal zelfs zoo verbazend groot, dat het de helft der inwoners uitmaakt. Eindelijk wordt door von Rosenberg het veelvuldig voorkomen van kropgezwellen bij de Papoewa's van het Arfakgebergte gemeld.

De verschillende schrijvers hebben ook getracht eene verklaring van het verschijnsel te geven. Van Rees schrijft dit, wat de Redjangers betreft, aan het drinken van onzuiver water uit de leidingen, die langs de rijstvelden loopen toe, daar zij, die langs de groote rivieren wonen en uitsluitend het zuivere rivierwater drinken, meer van de kwaal bevrijd blijven. Een soortgelijke reden geeft ook v. Rosenberg ter verklaring dezer ziekte bij de Papoewa's op. De Arfakkers toch, die hoog in het gebergte, in ver van stroomend water gelegen dorpen wonen, verzamelen in den morgenstond groote bundels eener mos-

1) Vergelijk Wilken, Albinos in den Ind. Archipel. Bijdr. T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 1890, blz. 105 v.v.

soort, waarmede de boomen en struiken dicht bezet zijn en die de eigenschap heeft, het vocht uit den dampkring in hooge mate op te slorpen. Dit mos wordt vervolgens uitgeperst en het aldus verkregen water gedronken. Dit onzuiver water zou oorzaak der kropgezwellen zijn.

Anders is de verklaring door den Amerikaanschen reiziger Bickmore gegeven. Sprekende van de Bataks, zegt hij, dat de menigvuldig onder hen voorkomende kropgezwellen aan het uiterst gering gebruik van zout moet worden toegeschreven, terwijl Dr. Jacobs er de aandacht op vestigt, dat bij de bergbewoners het aantal lijders aan dit ongemak ongeveer in evenredigheid is, met de hoogte waarop men zich bevindt. Aan het voortdurend klimmen langs de steile bergpaden, gepaard aan het dragen van zware lasten op het hoofd, wat de Balineezen vooral vroeger plachten te doen, schrijft hij de oorzaak van dit euvel toe. Wij kunnen de waarde dezer verklaring grootendeels op anatomisch-physiologische onderzoekingen gebouwd, niet beoordeelen. Toch willen wij een paar feiten aanvoeren, die daarmede in strijd zijn. Vooreerst zegt Dr. Hagen van de Bataks in Deli dat kropgezwellen juist voorkomen bij de bewoners der lagere streken, niet bij die der hoogvlakte. Ook bij de Dajaks komen kropgezwellen juist voor bij die stammen, welke in de vlakten gevestigd zijn en bij wie van lasten op het hoofd dragen weinig sprake is, daar het vervoer grootendeels te water plaats heeft. Bovendien, ware de verklaring van Dr. Jacobs in allen deele juist, dan zouden ook bij de Alfoeren van de Minahasa kropgezwellen veelvuldig moeten voorkomen, daar zij, althans voor zooverre zij de bergstreken bewonen, gewoon zijn zware lasten op het hoofd te dragen. Toch worden kropgezwellen hier zoo goed als niet aangetroffen. Doch, zooals wij reeds zeiden, wij zijn niet in staat de waarde der verklaring van den medicinae doctor te beoordeelen, en willen haar dus op grond der aangevoerde tegenbewijzen niet verwerpen. Bovendien is het hier de plaats niet, daarop dieper in te gaan; het was alleen ons doel, wat schrijvers in Indië daarover hebben gezegd hier mede te deelen [1].

1) Wilken, Struma en Cretinisme, Bijdragen T. L. en Vk. v. Ned.-Indië 1890, blz. 349 vv.

c. Huidziekten.

In de derde plaats wijzen wij op het voorkomen van chronische huidziekten bij de inlandsche bevolking. De meest voorkomende is de bekende *kurap*, naar Dr. Ritter eene soort ringworm doch van den hardnekkigsten aard. De ziekte begint met kleine puntjes, die zich allengs tot een ronden kring vereenigen en hoe langer hoe grooter worden. Dit heeft dikwijls gelijktijdig op verschillende plekken van het lichaam plaats, zoodat dit niet zelden geheel daarmede bedekt wordt. Als de ziekte tot volle ontwikkeling is gekomen, zijn alle aangetaste deelen bedekt met eene soort schubben van vale, aschgrauwe kleur, die eenigermate aan die van een karper herinneren. Hiervan kreeg de kwaal den naam van schubziekte, ichthyosis in de geneeskunde. Zij veroorzaakt gestadige jeukte, en doet den lijder veelvuldig krabben. Zonder omwegen geeft hij gewoonlijk aan deze lust toe en verlaat zelden zijn zitplaats, zonder sporen van zijn aanwezigheid in den vorm van een aantal schubben achter te laten. De meest bevoegde beoordeelaars achten de ziekte aanstekelijk; de inlanders zelf, zien er echter weinig in, hoe afzichtelijk zij in onze oogen ook is. Zieken en gezonden leven bij elkaar en zijn dikwijls samen getrouwd. Vooral de Dajaks zijn zeer met ichthyosis behept. Vroeger zelfs is men tot de voorstelling gekomen, dat er geschubde Dajaks bestonden. Niet minder algemeen komt zij onder de Alfoeren van Ceram, Boeroe en Halmahera voor en ook in de Minahasa, daar waar de beschaving en het Christendom minder doordrongen, alsmede in Gorontalo [1]). Het meest is de kurap echter onder de Papoewa's verbreid. Er is bijna geen Papoewa wiens huid niet gespikkeld is of schilfert.

Omtrent den oorsprong der kwaal loopen de meeningen uiteen. Sal. Muller [2]) meent, dat zij, voor zoover het de Papoewa's betreft, veroorzaakt, of althans bevorderd wordt, door het baden in zeewater. Bij de gloeiende zonnehitte, die het naakte lichaam schielijk doet opdrogen, worden de zoutdeeltjes daarop gekris-

1) Riedel, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XIX, blz. 57.
2) Sal. Muller, Reizen en onderz., dl. I, blz. 69—70.

taliseerd, de poriën gedeeltelijk verstopt en de huid ruw gemaakt. Dr. Meyer toonde evenwel aan, dat zij zich in erger mate voordoet in de bergstreken dan langs de stranden. Bovendien baden de Papoewa's, zelfs die aan het strand wonen, zich uiterst zelden.

De zendeling Becker op Borneo schrijft haar toe aan onvoldoend gebruik van zout; doch de heer Ritter zoekt haren oorzaak in het slechte voedsel, dat de Dajaks tot zich nemen, waardoor bederf der sappen ontstaat. Verder aan hunne verregaande onzindelijkheid, die hun schier het water tot reiniging van het lichaam doet schuwen. Dit laatste schijnt ons wel de meest plausible verklaring; morsige spijsbereiding en slechte hoedanigheid der spijzen aan den eenen kant en verregaande onzindelijkheid aan den anderen. Bij die volken, welke meer beschaafd zijn, de Javanen, de Maleiers, de Bataks, de Makassaren en Boegineezen komt de ziekte dan ook niet zoo veelvuldig voor en is zij minder algemeen verspreid [1]).

Eene andere huidziekte, vreeselijker in hare gevolgen dan de ichthyosis is de melaatschheid, lepra. Men kan zich bezwaarlijk een noodlottiger kwaal voorstellen dan deze. Zij tast in het bijzonder de huid aan, vormt daarop knobbels, die zich vooral in het aangezicht openbaren en later door verzwering van neus, lippen en oogen worden gevolgd, zoodat deze dikwijls geheel weggevreten worden. In andere gevallen tast zij in het bijzonder de gewrichten der vingers en teenen aan, die dan allerzonderlingst en wanstaltig ineenschrompelen, verdorren en afvallen. Niet zelden ziet men dan ook lepra-lijders, die bijna geen handen of voeten meer hebben. Overigens openbaart de ziekte zich in tallooze vormen, niet

1) Wallace, Malay Archipelago, II, blz. 252. — en verder vergelijke men: Willer, Tijdschrift v. Nederl. Indië, 1847, blz. 399. — Waitz, o. c., dl. VI, blz. 95. — v. Rosenberg, Engano, blz. 213. — Tijdschr. Aardr. Gen., dl. III, blz. 128. — v. d. Aa, Reizen, blz. 36 en 75. — Nieuw Guinea in 1858, blz. 160. — Goudswaard, o. c., dl. II, blz. 69—70. — Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 121. Geneesk. Tijdschrift v. Nederl. Ind., dl. IX, blz. 602 en 803. — v. Hoëvell, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXXIII, blz. 172. — Riedel, de kroes- en sluikharige rassen, register i. v. ziekten.

het minst ook in zwelling der handen of voeten, die dan klompen knoestachtig worden. In dien vorm heet zij elephantiasis = olifantsziekte.

Pijn schijnt de melaatschheid slechts in geringe mate te veroorzaken, althans zij, die er mede behept zijn, zijn in den regel opgeruimd en blijmoedig gestemd.

De lepra komt in den geheelen Archipel voor, doch nergens zoo veelvuldig als in het oostelijk deel, met name de Molukken. Aldaar schrijft men haar toe aan het veelvuldig eten van sago en zeevisch. De oorsprong der kwaal was tot voor kort onbekend, men achtte haar evenwel aanstekelijk, waarom de bepaling werd gemaakt, dat zij, die aangetast waren, moesten worden verwijderd. In de oostelijke residenties had men vijf gestichten of liever ballings-oorden, waarheen de lepra-lijders gezonden werden. Deze waren o. a. voor Ambon, het eilandje Molano tusschen Saparoea en Haroekoe, Modelomo voor Gorontalo, enz. Daar werden de lijders in afzondering gehouden en op gouvernementskosten verpleegd. Deze inrichtingen zijn echter ingetrokken, althans de overbrenging van lepra-lijders daarheen is niet meer verplichtend gesteld, sinds de geneeskundige faculteit de ziekte als niet besmettelijk heeft verklaard. In enkele streken, o. a. op Ambon, hadden de inlanders deze zelfde overtuiging. Toen de bepaling nog van kracht was, gebeurde het herhaaldelijk, dat men aangetasten in de dorpen verborgen hield, ten einde hen aan verwijdering te onttrekken. Elders was het juist tegenovergesteld en bestond bij de bevolking het gebruik, melaatschen uit het dorp te bannen. Dit heeft thans nog bij de Bataks en bij de Maleiers op Sumatra plaats. Zij die, nadat de dorps- en familiehoofden het hierover eens geworden zijn, uitgedreven worden, ontvangen een weinig rijst, wat tabak en sirih-pinang, een bijl, een kapmes, vuurslag en zwam en worden naar de wildernis verwezen. Deze verbanning heet *pai tarak̦*, en beteekent den bosch- en berggeesten vergeving vragen. Als hun voedsel opgeteerd is, mogen zij nieuwen voorraad komen halen, doch zich nooit langer dan volstrekt noodig is in de nĕgĕri ophouden. Bij de Bataks heeft hetzelfde plaats, doch eerst dan als de ziekte haar hoogsten graad heeft bereikt.

De Maleische benaming voor lepra is *kĕdal*, de verschillende vormen der ziekte worden echter door verschillende bijgevoegde benamingen onderscheiden, bijv. *kĕdal putih*, *kĕdal andjing*, enz. De heer van Hasselt noemt als naam bij de Menangkabauwsche Maleiers *sakit kutô*, terwijl de Bataks een zekere soort met den naam *pura* aanduiden.

Ten slotte zij nog aangeteekend, dat de geneesheer Ludeking, waar hij bovengenoemde ziekte op Ambon bespreekt, de opmerking maakt, dat ook Europeanen na langdurig verblijf aldaar aan de ziekte blootstaan [1]).

Behalve bovengenoemde komen nog tal van huidziekten onder de inlanders voor. Wij zullen deze echter stilzwijgend voorbijgaan.

d. Ziekten in het bloed.

Hiervan willen wij alleen de syphilis, *sakit radja* = koningsziekte behandelen. Zij is niet inheemsch, doch van vreemden oorsprong en ten deele door Europeanen en Chineezen, ten deele door Arabieren aangebracht. Het is dan ook een algemeen verschijnsel, dat syphilis vooral aan de stranden en in streken waar veel vreemdelingen gevestigd zijn, voorkomt. Zoo is zij op Java zeer onder de inlanders verspreid, en men kan de slachtoffers daar zien rondloopen in den meest walgingwekkenden toestand.

Op Sumatra is het aantal van hen wier lichaam door syphilis is verwoest, vooral onder de Maleiers, zeer talrijk. Bij de Bataks, althans in de noordelijke streken, komt de ziekte niet voor, wel echter bij die van Mandaïling, die veel met Maleiers in aanraking komen.

Ook onder de Dajaks treft men, ofschoon men dit niet zoo dadelijk zou veronderstellen, veel syphilis aan. Men beweert, dat de ziekte hier oorspronkelijk zou zijn. Intusschen is deze gissing niet dadelijk aan te nemen, daar het niet wel te be-

1) Over lepra raadplege men: Mededeelingen v. w. het Nederl. Zend. Gen dl. III, blz. 5, noot. — Graafland, de Minahassa, dl. I, blz. 20. vv. — Bickmore, o. c., dl. II, blz. 60—53. — Ludeking, Schets v. de Res. Amboina, blz. 154—155. — Riedel, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XIX, blz. 57. — Hagen, Tijdschrift Nederl. Aardrk. Gen dl. XXXI, blz. 357. — v. Rosenberg, Reistochten, blz. 3.

grijpen is, hoe de Dajaks eene uitzondering op den regel zouden kunnen maken.

Bij de Alfoeren in de Minahasa is syphilis uitzondering en bestaat zij nog slechts zeer kort. Zij heet hier *sakit kabas*, omdat zij zich het eerst, een halve eeuw geleden, te Kabas vertoond heeft.

In de Molukken komt syphilis alleen voor op de strandplaatsen, doch wordt zij niet aangetroffen in de binnenlanden [1]).

e. Acute ziekten.

Onder de acute ziekten, waaraan de inlandsche bevolking onderhevig is, noemen wij allereerst de pokken, Mal. en Jav. *tjatjar* en, meer gebruikelijk, *kĕtumboh* of *kĕtumbohan*, waardoor dikwijls groote verwoestingen onder de inlanders worden aangericht. Groot is dan ook hunne vrees voor deze ziekte. Van de Dajaks bijv. vinden wij vermeld, dat zij bij het uitbreken der pokken alle toegangen tot hun dorp, zoo te water als te land, versperren en, zoo zij zich niettemin vertoont, zich met achterlating van de lijders in de bosschen verstrooien en desnoods iedereen dooden van wien gevaar dreigt, dat hij de besmetting in hunne afzondering zou kunnen overbrengen [2])

Bij de Alfoeren op de Moluksche eilanden is de vrees voor deze ziekte, zoo mogelijk, nog grooter. Bij de Alfoeren van Ceram o. a. wordt, bij den aanvang der ziekte, de toegang tot het dorp met boomstammen en heggen afgesloten. Vrijwaart hun dit niet, dan vluchten ook zij, met achterlating der zieken, naar de bosschen en laten de aangetasten geheel aan hun lot over. Slechts een pot met water en enkele sagokoeken worden bij hunne slaapplaatsen nedergezet. Geene banden van

---

1) Men raadplege hierbij. Crawfurd, Indian Archipelago, dl. I, blz. 33. — Ludeking, o. c., blz. 151. — Graafland, o. c., dl. II, blz. 159. — Willer o. c., blz. 395. — Junghuhn, die Battaländer auf Sumatra, dl. II, blz. 249. — R. v. d. Aa, Reizen, naar N. Guinea blz. 76 en 151. — Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. I, blz. 486. — v. Hasselt, Midden Sumatra o. c., blz. 92. — Hardeland, Dajaksch Deutsches Wörterbuch. i. v. *bangok*.

2) Veth, Borneo's Westerafdeeling, dl. II, blz. 230. — Spencer st. John, Life in the forests of the far East, dl. I, blz. 61—62.

bloedverwantschap komen in aanmerking, ouders verlaten hunne kinderen, kinderen hunne ouders [1]).

Hetzelfde geldt voor de Alfoeren van Boeroe, de Timoreezen [2]), de bewoners der Philippijnen [3]) en de stammen van Centraal Celebes [4]). Zelfs bij de meer beschaafde volken heeft dit plaats. Betrekkelijk nog kort geleden was het bij de Maleiers van Midden-Sumatra algemeen gebruikelijk om bij het uitbreken der pokziekte naar de wildernissen de wijk te nemen met achterlating der zieken, en nu nog geschiedt dit in de streken van ditzelfde eiland, waar ons gezag zich nog niet heeft doen gelden [5]).

Het spreekt vanzelf dat dit ontwijken der ziekte in de meeste gevallen weinig baatte en zij, die in de wildernissen waren gevlucht, ook werden aangetast. Verder heeft het aan hun lot overlaten der kranken de sterfte aan pokken in hooge mate bevorderd.

In den laatsten tijd is de pokziekte zeer verminderd door invoering der vaccinatie. Allerwege in den Archipel, waar ons gezag gevestigd is, werd zij voorgeschreven. Dit heeft echter op vele plaatsen niet dan na hevigen tegenstand kunnen geschieden, wat zeer goed te begrijpen is, daar het hier een maatregel geldt, boven het begrip van den inlander verheven. In enkele gevallen ging deze tegenwerking zelfs van de hoofden uit. Op Sumatra bijv. werd de vaccine voorgesteld als een teeken van onderwerping aan het Nederl. Ind. Gouvernement; golden de litteekenen als gouvernementsmerk *tanda-kompenie* [6]). De bewoners van Flores beschouwen ze op dezelfde wijze en branden zichzelf naast de poklitteekenen nieuwe vlekken, om hunne ondergeschiktheid duidelijker te bewijzen. Bij de Alfoeren van Ceram is de tegenstand echter het grootst geweest,

---

1) Ludeking, o. c. blz. 162. — v. d. Crab, de Moluksche eilanden, blz. 63.
2) Sal. Muller, o. c., dl. II, blz. 264.
3) Scheffer, Theologisch tijdschrift 1886, blz. 125.
4) Riedel, Bijdragen 1889, blz. 94.
5) Sumatra-Expeditie, Reisbeschrijving, dl. I, blz. 233. — Tijdschrift Kon. Ned. Aard. Gen., Afd. m. uitgebr. art. dl. II, blz. 238.
6) Ludeking, o. c., blz. 156.

en nog heeft de vaccine onder hen weinig ingang gevonden, wijl hunne hoofden hen inprentten, dat de vaccinatie hen laf en zwak maakte en door het Gouvernement slechts ingesteld was, om gemakkelijker over hen te kunnen heerschen. Dit kon hier en ook elders met des te meer vrucht geschieden, wijl de inlanders van de geheele zaak niets begrijpende, de pokken ziende opkomen, meenden door de operatie, juist door de pokken te worden aangetast. Langzamerhand is de tegenstand opgehouden, daar zij tot beter inzicht kwamen. Tegenwoordig wordt in vele streken de vaccinatie zelfs op prijs gesteld. Omtrent de Dajaks wordt o. a. medegedeeld, dat zij dikwijls in troepen zich aanmelden om ingeënt te worden [1]). Evenzoo is het heden ten dage op Midden-Sumatra, en zelfs reeds buiten ons gebied wordt zij geacht. In het landschap Limoen (boven Djambi) boden de bewoners *f* 2.50 voor ieder kind, dat de in het landschap Rawas (behoorende tot de Padangsche Bovenlanden) gevestigde vaccinateur zou willen inenten [2]).

De vaccine — dit zij hier volledigheidshalve nog aangeteekend — geschiedt door vanwege het Gouvernement aangestelde inlandsche vaccinateurs, in de Indische ambtenaarswereld bekend onder den naam van *mantri tjatjar*.

Eene andere ziekte, welke epidemisch de inlandsche bevolking teistert, is de cholera. De sterfte door haar veroorzaakt, is nagenoeg even schrikwekkend, en wordt in niet geringe mate bevorderd door de geringe kieskeurigheid der inlanders op hun voedsel. Om dezelfde redenen komen buikziekten veelvuldig voor, waaronder de dyssenterie wel de gevaarlijkste is, die dikwijls ontstaat in tijden van gebrek, als de inlanders zich met onvoldoend voedsel moeten behelpen.

---

1) Veth, o. c., blz. 230.

2) v. Hasselt, o. c., blz. 94 en verder: over de Koeboes. Tijdschr. v. Nederl. Ind. 1874, dl. I, blz. 156. — Mohnike, Bangka und Palembang blz. 200. Over de Bataks, de Haan, o. c., blz. 7. — Junghuhn, o. c. dl. VI. blz. 248. Over de Mentawei-eilanders. Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz. 75. Over de Javanen, Crawfurd, o. c., blz. 33. Over de Savoeneezen, Meded. v. w. het Nederl. Zend. Gen. dl. XV, blz. 104—105. Over de Papoewa's, v. d. Aa, Reizen o. c., blz. 75. — v. Rosenberg, Geelvinksbaai, blz. 91. over Malaka, Favre, o. c., blz. 69.

Koortsen heerschen vooral veelvuldig tijdens den west-moesson of in den kenteringstijd. Meestal houden zij lang aan, hoewel zij zelden kwaadaardig zijn.

f. Krankzinnigheid.

Een verschijnsel, dat eenigszins vreemd mag heeten bij volkeren, die zoo kalm van geaardheid zijn als de meeste Indische, is het betrekkelijk veelvuldig voorkomen van krankzinnigen. De heer Willer constateerde onderscheidene gevallen bij de Bataks van Mandailing. Volgens hem kan men aannemen, dat in elk dorp minstens één krankzinnige wordt gevonden [1]. Op Midden-Sumatra schijnen krankzinnigen eveneens talrijk te zijn. De heer van Hasselt spreekt zelfs van eene ziekte onder de vrouwen, die zich epidemisch voordoet en die hij tijdelijken waanzin of razernij noemt. Zij, die hierdoor aangetast worden, zitten wezenloos voor zich te staren of loopen gillende en bezeten rond, zich de kleeren van het lichaam scheurende, zoodat zij dikwijls geheel naakt zijn [2]. Een ander soort van waanzin wordt *săki si-djundai* geheeten. Bij de Gorontaleezen heerscht volgens den heer Riedel deze kwaal veel onder den adel, wat volgens hem hoofdzakelijk aan een overmatig uitoefenen van den coïtus moet worden toegeschreven. Anders leggen de inlanders het uit. Zij beschouwen haar als een uitvloeisel van al te groote inspanning der geestvermogens om tot de kennis der diepe, onbegrijpelijke geheimen van den Islām te geraken. De lijders worden dan ook hier ter plaatse met onderscheiding behandeld [3].

---

1) Wilken, o. c., blz. 264.

2) v. Hasselt, o. c., blz. 77 en 92—93.

3) Riedel, Gorontalo blz. 57. Vergelijk ook Geneesk. tijdschr. v. Ned. Ind. dl. VI, blz. 115 vlg. dl. V, dl. VIII, dl. XVII. blz. 18. — Tijdschrift Nederl. Aardr. gen. dl. III, blz. 128, noot. — Midden Sumatra, blz. 29. — Brooke, ten Years in Serawak, dl. I, blz. 55. — Hagen, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXXI, blz. 343, — Schwaner, ibidem, dl. I, blz. 232. — Riedel, de Kroes- en sluikharige rassen, register, i. v. krankzinnigheid.

HOOFDSTUK XXII.

Godsdienst.

a. HINDUÏSME. — *b.* BUDDHISME. — *c.* HERLEVING VAN HET BRAHMANISME.

---

a. Hinduïsme.

Wij zullen nu tot den godsdienst overgaan, en daartoe met een overzicht van het Hinduïsme aanvangen, wijl dit, zooals men weet, eenmaal op Java de heerschende godsdienst was, ofschoon het thans nog slechts op Bali wordt gevonden. Bovendien heeft deze leer op den godsdienst van vele volken in den Archipel zijn invloed doen gelden, waarom het tot recht verstand van dezen noodig is, niet geheel onbekend met het Hinduïsme te zijn. Natuurlijk zal slechts een zeer algemeen overzicht hier kunnen volgen en alleen datgene worden vermeld, wat in verband met deze godsdiensten staat. Doch tot goed begrip hiervan is het weder noodig, dat wij in eene beschouwing van het Hinduïsme in Indië treden, aangezien van daar uit deze godsdienst in den Archipel werd overgebracht.

Allereerst zij opgemerkt, dat de benaming Hinduïsme voor den godsdienst der Hindu's zeer onbepaald is. Men moet namelijk onderscheid maken tusschen Brâhmanisme en Buddhisme. Wat men onder ieder dezer godsdiensten verstaat en in welke verhouding zij tot elkander staan, zullen wij thans nagaan.

Het is bekend, dat de Hindu's of Indiërs, de bewoners van het voor-Indische schiereiland of Hindostan, een tak vormen van den Indogermaanschen stam, van hetzelfde ras waartoe

ook de Perzen en de meeste Europeesche volkeren behooren. Oorspronkelijk bewoonde dit Indogermaansche ras het hoogland van Midden-Azië ten Oosten van de Kaspische zee en ten Noordwesten van Hindostan. Reeds spoedig splitste dit ras zich in een aantal stammen, die, de een na den ander, en ten laatste allen, de gemeenschappelijke woonplaats verlieten en zich deels in Europa, deels in andere deelen van Azië vestigden. Die, welke in Azië gevestigd bleven, hielden zich nog geruimen tijd bijeen, vormden één volk, dat zich Arya's noemde. Later splitsten ook deze Arya's zich in twee takken, waarvan de eene zich in het tegenwoordige Perzië vestigde, terwijl de andere de vruchtbare vlakten door den Indus besproeid, het zoogenaamde vijfstroomenland, de Penjâb, in bezit namen. De eerste tak is de stamvader der hedendaagsche Perzen, de tweede, die der Hindu's. In later tijd drongen deze Hindu's, ook wel Hindu-Ariërs genoemd, verder zuid-oostelijk door, eerst tot den Ganges, vervolgens zuidelijk tot in Dekkhan en later nog zelfs tot op Ceylon.

De oudste godsdienst der Indiërs, na hunne vestiging in het vijfstroomenland, was de Vedische godsdienst, zoogenoemd dewijl hij bij uitnemendheid uit de Veda's, de heilige boeken der Indiërs, gekend wordt.

Oorspronkelijk waren er drie Veda's, de *ṛg-veda*, de *sâma-veda* en de *yajur-veda*.

Elk dezer drie bestaat in de eerste plaats uit een *saṃhitâ* of verzameling van *mantra's*, die weder onderscheiden worden in *ṛk*, *sâman* en *yajus*. Onder ṛk verstaat men een hymne, een lofdicht, dat overluid gereciteerd wordt bij offerplechtigheden en andere door een priester *hotṛ*. Een sâman is een lied, dat bij offerplechtigheden gezongen wordt door den zingenden priester *udgâtr*. Een yajus is een formulier in proza, dat door den bedienenden priester *adhvaryu*, bij het brengen der offers, gepreveld wordt.

Van deze drie Veda's bestaat bij de ṛg-veda de saṃhitâ of verzameling mantra's uitsluitend uit ṛk's; daarvan de naam ṛg-veda. Van de tweede bestaat de saṃhitâ uit sâmans, vandaar sâma-veda, terwijl de derde om een dergelijke reden yajur-veda heet. Bij deze drie veda's kwam later nog een vierde, de *atharva-*

veda, uit lofdichten met die der ṛg-veda overeenkomende bestaande, welke voor zooverre zij niet aan deze ontleend zijn, tot een later tijdperk behooren.

De oudste der veda's is ontegenzeggelijk de ṛg-veda. Hare hymnen zijn door verschillende zangers in verschillende tijdperken vervaardigd. De gevoelens der geleerden verschillen omtrent den ouderdom van de oudste lofdichten daarin voorkomende. Haug stelt ze op 2400, Whitney tusschen 1600 à 2000, Max Muller tusschen 1200 à 1500 v. Chr.

Behalve de saṃhitâ of verzameling van mantra's bevat elke veda nog de *brâhmana's*, verzamelingen van ritueele verhandelingen in het algemeen en voorschriften voor de brahmanen of priesters voor het juiste gebruik der mantra's bij de offers, omtrent hunne heilige beteekenis en dergelijke onderwerpen. Tot de Brâhmana's behooren nog de *âraṇyaka's* en *upanishad's*, wijsgeerige theosophische verhandelingen, vooral ten dienste van kluizenaars vervaardigd. De Brâhmana's bevatten hier en daar enkele verhevene gedachten, doch over het algemeen kenmerken zij zich door bekrompen formulieren, kinderachtig mysticisme en bijgeloovig gebeuzel over allerlei nietigheden. De veda's worden in hooge eer gehouden en als heilig beschouwd. Zij gelden, zoowel de saṃhitâ's als de brâhmana's, als openbaringen der godheid, en staan als zoodanig onder de benaming *çruti* (openbaring) tegenover de *smṛti* (overlevering).

Oorspronkelijk werden de veda's mondeling overgeleverd, zelfs toen de schrijfkunst reeds bekend was, gold het voor groote zonde ze op te schrijven.

Het is nu vooral uit de veda's, dat de godsdienst der oude Indiërs gekend wordt. Er zijn evenwel nog andere werken, die hiervoor in aanmerking komen. Onder deze vermeld ik in de eerste plaats de wetboeken, *dharmaçâstra's*. Deze geschriften bevatten niet alleen bepalingen omtrent het recht, doch ook godsdienstige voorschriften en andere, zoodat die omtrent de huiselijke en maatschappelijke plichten, het recht, den godsdienst, de zedeleer er mede ineenvloeien. Het voornaamste dier wetboeken, waaruit het zedelijk en maatschappelijk ideaal der Indiërs het best gekend wordt, is het wetboek van Manu, de *Mânavadharmaçâstra*. Over den ouderdom van dit werk, althans

in de tegenwoordige redactie bestaat groot verschil van meening. Sommigen stellen het op 800, anderen op 500 v. Chr., enkelen op 200 v. Chr. Er zijn enkele plaatsen in, die op later tijd duiden, doch deze zijn ingelascht.

Niet minder belangrijk voor de kennis van den ouden godsdienst der Indiërs zijn de twee groote heldendichten de Mahabhârata en de Râmâyana. Het eerste behelst de groote geschiedenis der afstammelingen van Bharata en is meer dan 200.000 regels lang. Het is het werk van verschillende schrijvers uit verschillende tijden. Een vierde deel van het verhaal wordt ingenomen door de twisten der wedijverende families, de overige drie vierden bestaan uit verhalen en legenden waaronder een zeer merkwaardig verhaal omtrent den zondvloed voorkomt. Verder is het nog vooral merkwaardig wegens een godsdienstig en wijsgeerig gedicht de Bhagavad-gîtâ, dat mede daarin vervat is, bestaande uit een dichterlijk gesprek tusschen den goddelijken held Kṛshṇa en zijn vriend Arjuna over de hoogste godsdienstige en wijsgeerige onderwerpen. Het is tusschen een oorlogstooneel ingeweven.

De Râmâjana bevat, gelijk de naam reeds aanduidt, de lotgevallen van Râma, waarover wij bij de behandeling der Javaansche letterkunde reeds met een enkel woord spraken.

Na dit korte overzicht over de godsdienstige geschriften, wensch ik nog het een en ander over de goden, die vereerd werden, mede te deelen.

De oude Indiërs vereerden oorspronkelijk natuurvoorwerpen en natuurvoortbrengselen, daarna geesten met name *deva*, deva = hemel. Aan hun hoofd stond Dyaus, de hemel, de alvader Dyaus pitar, die reeds vereerd werd vóór de splitsing der stammen in Azië. Dit blijkt o. a. uit den naam Zeus-pater (Ζεῦς πάτερ) van den oppergod der Grieken, den Jupiter der Romeinen. Met hen vereerde men de aarde *Pṛthivî*, de almoeder. Uit de vereeniging van deze twee — eene zuiver sexueele — is alles voortgekomen. Dyaus werd spoedig verdrongen door Indra, den god des hemels, bepaaldelijk in zijne werkingen, die den mensch ten goede strekken. Zoo is hij in de eerste plaats de regengod, die als zoodanig ook den donder gebiedt. Ook is hij de krijgsgod, daar hij voortdurend strijd

voert tegen de booze daemonen, die met Vrtra aan het hoofd de regenwolken terughouden en wordt als zoodanig bijgestaan óf door Rudra met zijn heir stormgoden óf door Vishṇu, den god des lichts. Voorts noem ik nog Agni den vuurgod, ziel en oorsprong van het heelal, bemiddelaar tusschen menschen en goden, heer des gebeds en eindelijk Varuṇa, oorspronkelijk den god van den nachtelijken hemel en later den beheerscher der wateren, maar in het bijzonder van den Oceaan. Hij heeft een bepaald ethisch karakter; de meeste gebeden tot hem opgezonden zijn dan ook beden om vergeving.

Niet lang bleef de vereering van dit Pantheon echter bestaan, reeds spoedig smolten de attributen van de verschillende goden ineen en openbaarde zich eene neiging om, te midden van de verscheidenheid hunner gestalten, de godheid op te vatten als een eenig wezen. Hieruit ontwikkelde zich de leer van Brahma. Brahma is de heilige geest, die het heelal doordringt, de wereldziel en bron van al wat is, het onpersoonlijke door zichzelf bestaande (*svayambhû*), hoogste oorzaak van het heelal. Tegenover hem nemen Indra, Agni, Varuṇa en de andere devas slechts den ondergeschikten rang in van wereldhoeders *lokapâla*. Dit geloof aan Brahma, dat zich uit den Vedischen godsdienst ontwikkeld heeft, noemt men Brahmanisme. Natuurlijk vormde het zich langzamerhand en kwam het eerst tot volle ontwikkeling, nadat de Indiërs omstreeks 1300 v. Chr. het land van den Ganges aan zich hadden onderworpen. Het was evenwel alleen bij de priesters, dat deze leer ingang vond; door het volk werden zij in hunne abstracte beschouwingen omtrent Brahma niet gevolgd. Wij kunnen het Brahmanisme natuurlijk niet in bijzonderheden nagaan. Op drie zaken, waardoor het gekenmerkt wordt, zij evenwel gewezen. In de eerste plaats is het dit door wat de Europeanen het kastenstelsel noemen. Deze kastenindeeling is van later dagteekening, daar in den Vedischen tijd dit verschil niet bestond. Destijds had men aan den eenen kant de geimmigreerde blanke Ariërs en aan den anderen kant de donkerkleurige, onderworpen oorspronkelijke stammen des lands. Toen echter het zwervend leven ophield en de landbouw zich begon te ontwikkelen, scheidden de krijgslieden zich van den werkenden stand en zoo

ook de priesters en de geleerden. Het Arisch gedeelte der bevolking, de Arya's, splitste zich dus vanzelf in drie standen. Nadat uit dezen het Brahmanisme was voortgekomen, werden deze drie standen kasten, daar de priesters de leer uitspraken, dat elk dier standen niet denzelfden oorsprong had, doch ieder afzonderlijk was geschapen. Zij verkondigden, dat toen Brahma het menschdom schiep, de priesters uit zijn mond, de krijgslieden uit zijn armen en de kooplieden en landbouwers, de werkende stand, uit zijn dijbeen voortkwamen. Men had dus drie kasten: 1°. die der priesters of geleerden, de brâhmana. 2°. die der krijgslieden, kshatriya en ten 3°. die van den werkenden stand, vaiçya. De niet Ariërs, het overwonnen volk vormt een op zich zelf staande kaste, de zoogenaamde çudra. De oorspronkelijke naam voor kaste, althans vroeger, was *varna*, kleur. hetwelk eerst alleen het onderscheid kan hebben aangeduid tusschen de blonde Ariërs en de donkerkleurige inlanders.

De Brahmana's vormden de hoogste kaste. Door hunne kennis van den godsdienst, de godsdienstige voorschriften en van de Veda's wisten zij zich voor de andere kasten onmisbaar te maken. Zij legden toch zulke vaste regels op omtrent gebeden en offers en lieten de gunst der goden van zulke nietigheden afhangen, dat iedereen zich gaarne van hunne hulp verzekerde om zijne plichten naar eisch te kunnen volbrengen. Het volk geloofde, dat zij olleen wisten, welk voedsel gegeten, welke lucht ingeademd en welke kleeren gedragen mochten worden, dat hun alleen bekend was, wat gedaan moest worden om het eeuwige geluk deelachtig te worden, dat zij de wijsheid en de kracht bezaten om de goden tot de vervulling van een gebed te dwingen. Dat hun gezag dus zeer groot was behoeft wel niet gezegd; inderdaad kenmerkt zich het Brahmanisme door een volkomen priester-hierarchie.

Het tweede kenmerk van dezen godsdienst is de leer der wedergeboorte, die aan de oudste vedische geschriften vreemd is. Zij is het gewrocht van de wijsbegeerte der Brahmanen. Kortelijk komt zij hierop neder. De *âtman*, de geest, de levensvonk, die al wat leeft, dus ook den mensch bezielt, is slechts een deel van Brahma en daarom bestemd om tot hem terug te keeren. Zij ontstond uit deze wijsgeerige levens-

beschouwing en wordt saamgevat in deze woorden: „Gelijk van een vlammend vuur naar duizend zijden gelijksoortige vonken spatten, zoo ontspringen menigerlei zielen uit Brahma en keeren zij tot hem terug.” De âtman is als deel van Brahma oorspronkelijk vlekkeloos rein. Door de aanlokselen der zinnen laat hij zich echter verleiden tot handelingen in strijd met zijn ware wezen, zoodat hij hoe langer zoo meer daarvan afwijkt. Sterft de mensch, dan wordt de verbinding van den âtman met het lichaam wel opgeheven, doch hij keert daarom niet dadelijk tot Brahma terug. Hij is toch niet meer zoo vlekkeloos rein als hij wezen moet, en kan zich in zulk een toestand dus niet met Brahma hereenigen. Na den dood gaat daarom de âtman, hetzij naar het lichtrijk (den hemel) om het loon zijner daden te genieten, of naar het rijk der duisternis, de onderwereld (hel) om boete te doen. Doch belooning noch straf zijn eeuwigdurend. De hemelvreugde is beperkt, omdat zij noodzakelijk evenredig moet zijn aan de som der goede werken, die de mensch verricht heeft en, daar deze niet oneindig talrijk zijn, kan de hemelvreugde niet oneindig duren. Evenzoo is het met de hellesmart voor den booze. Is belooning genoten of de straf geleden, dan neemt het verblijf in hemel of hel een einde. Opnieuw komt nu de âtman in den maalstroom des levens, opnieuw verbindt hij zich met een organisme, hij wordt wedergeboren, en wel naar gelang van een goede of kwade daad, die de mensch in zijn vorig leven bedreef, in gunstiger of ongunstiger toestand dan voorheen. Hij wordt in een lagere of hoogere kaste herboren, naarmate de zonde in vroeger of later leven begaan. Zoo kan een çudra als een vaiçya, een vaiçya als een kshatriya, een kshatriya als een brahmana herboren worden en omgekeerd. Zelfs kan dit als dier of plant plaats hebben. Alles wat hem in dien toestand overkomt, is een gevolg van zijn vorig leven. Men ziet er is eene onregelmatigheid in het systeem. De mensch komt eerst, naar hij geleefd heeft in hemel of hel, daarna wordt hij herboren in hooger of lager stand. Verdiensten en schuld oefenen dus tweemalen vergeldende kracht uit. De dogmatici weten dit echter wel te verklaren. Een der beroemdsten zegt daaromtrent: „Na een verblijf in hemel of hel, blijft er nog een overschot van

verdienste of schuld, evenals er, wanneer men een schotel met vocht ledigt, altijd iets aan den schotel hangen blijft. Dit overschot bepaalt den toestand van het nieuwe bestaan. Is de mensch herboren na in den hemel of in de hel vertoefd te hebben, dan verwerft hij opnieuw verdienste of schuld, om na zijn dood weder denzelfden weg te volgen. Dit is de kringloop des levens, waarin de mensch als in een maalstroom wordt meêgevoerd. Het hoogste doel, het hoogste goed is daarom uit die reeks van eindelooze wedergeboorten verlost te worden. Waar dit bereikt wordt, keert de âtman terug tot zijn oorsprong, tot Brahma, met wien hij dan voor goed vereenigd wordt. Die volkomen verlossing heet *moksha*.

De middelen om tot dit hoogste goed te geraken zijn velerlei: reinigingen, boetedoeningen en offers. Hetgeen echter den mensch in de eerste plaats belet het hoogste goed, zijne oplossing in Brahma, deelachtig te worden is zijne zinnelijkheid. Zij boeit de ziel aan het stoffelijke; zij doet den mensch haken naar voortduring van het individueel bestaan; zij laat den mensch het individueele, het stoffelijke bestaan stellen boven de geestelijke hereeniging met Brahma. Daarom moet de mensch streven naar loswording van deze begeerte; hij moet zooveel mogelijk trachten zich zelf te verzaken, der wereld af te sterven. Daarbij moet hij trachten naar volledige kennis van het wezen van den âtman, want het is het gemis aan deze kennis, die hem aan het individueel bestaan waarachtigheid doet toekennen. Eerst als men tot volledige kennis van zijn wezen gekomen is, tot de overtuiging dat zijn wezenlijk ik, één met Brahma, staat boven de phenominale wereld, worden de banden gebroken, waarin hij gekluisterd is en gaat hij op in den algeest. Om tot deze verlossing te komen, aldus heet het in de Upanishads, moet men de zinnelijkheid overwinnen, en daarbij trachten door bespiegelingen tot deze kennis van het wezen van den âtman te geraken. Beide zaken kunnen alleen door een leven in afzondering worden bereikt. Het kluizenaarsleven met zijne onthoudingen en overpeinzingen wordt noodzakelijke voorwaarde om tot het moksha te komen. Het wijsgeerig ascetisme is dus een derde karaktertrek van het Brahmanisme. De verplichting tot de ascese, tot het ascetische leven rustte

op ieder, die zalig wilde worden. Om deze reden onderscheidt men in het leven van den Indiër althans van den Arya, drie perioden, *âçrama*. De eerste is de periode van den leertijd. Men is gedurende deze leerling bij den een of anderen brahmaan, *brahmacârin*. Na volbrachten leertijd is men verplicht te trouwen — dit is de tweede periode — en men treedt, nadat men zijn plichten als huisvader volbracht heeft, d. w. z. zijn kinderen opgevoed en volwassen heeft gezien in de derde, waarin men zich uit het leven moet terugtrekken en naar eene eenzame plaats in het bosch de wijk moet nemen, om zich daar geheel aan den godsdienst te wijden, om zich allerlei ontberingen en pijnigingen op te leggen, het zinnelijke geheel af te leggen, het wereldsche te verzaken, doch vooral om zich aan wijsgeerige bespiegelingen over te geven, teneinde de kennis van het wezen van den âtman te doorgronden. *Tapas* is het woord om in het algemeen alle ascetische oefeningen, zelfverloochening en wijsgeerige bespiegelingen aan te duiden.

Het is noodig op dit woord te letten, daar wij het later in den Archipel, op Java zullen terugvinden. Door het tapas kan men dus volkomen verlossing erlangen, tot algeheele vrijwording van het stoffelijke geraken en met Brahma vereenigd worden.

Het Brahmanisme was, zooals uit het hier medegedeelde reeds kan worden opgemaakt, slechts voor weinigen toegankelijk. Alleen de leden van de drie hoogste kasten genoten eene zoodanige opleiding, dat zij er aan konden denken, het hoogste goed door middel van het wijsgeerig ascetisme te bereiken. De studie van de heilige schriften, van de Veda's, werd eene noodzakelijke voorbereiding geacht voor hem, die het wezen van den âtman wilde doorgronden, die tot Brahma wilde ingaan. De Çûdras waren van deze voorbereiding uitgesloten. Zij misten daardoor de voorbereiding om reeds in dit leven naar verlossing te streven. Zij konden slechts daarheen komen om door getrouwe plichtsbetrachting in een hoogere kaste te worden herboren; eerst dan konden zij het hoogste doel nastreven. Alleen aan de drie hoogste kasten werd het zoeken naar dit ideaal toegestaan. Het is duidelijk, dat niet allen hiertoe behoorende dit konden doen. De inrichting der maatschappij verzette zich van zelf tegen eene onbeperkte uitbreiding van het wijsgeerig

ascetisme. Velen werden door de omstandigheden daarin verhinderd. Het Brahmanisme was dus een zeker exclusivisme eigen, het was niet voor een iegelijk geschikt, doch slechts voor enkele uitverkorenen. Geen wonder derhalve was het, dat de godsdienst, die in de 6de eeuw vóór onze jaartelling in Indië ontstond, die den weg des heils voor ieder in gelijke mate openstelde, spoedig, vooral bij de lagere klassen algemeen ingang vond. Die godsdienst, als reactie tegen het Brahmanisme ontstaan, was het Buddhisme.

b. Buddhisme.

De stichter van het Buddhisme was volgens de legende van vorstelijken bloede. Hij heette Siddhârtha doch werd ook naar den stam Gautama, waartoe hij behoorde, Gautama genoemd. Later werd hij meer bekend onder den naam van Çâkya-muni, de wijze monnik uit de familie der Çâkyas of ook de Buddha. de verlichte, de wijze afgeleid van het grondwoord *budh*, weten. begrijpen. Wij kunnen niet te lang bij de levensgeschiedenis van den Buddha, die grootendeels legendarisch is, stilstaan. Genoeg zij het te weten, dat hij werd opgevoed als vorstenzoon en in alle kennis en bekwaamheden uitmuntte. Reeds vroeg verraadde hij echter neiging tot een bespiegelend leven, waarover hij door zijn vader ernstig berispt werd. Deze meende die zucht overwonnen te hebben, door zijn zoon te doen trouwen. Toch was dit niet het geval. Aangegrepen door het schouwspel der veelvuldige menschelijke ellenden, verliet Siddhârtha het paleis en zijne gade om in de eenzaamheid te gaan peinzen over den weg der verlossing. Na vele verzoekingen weerstaan te hebben, ontwaakte in hem eindelijk het ware inzicht van de hoogste wijsheid, kwam hij tot de *bodhi*, werd hij een buddha. Daarop ging hij het land door, predikende en bekeerende, eerst naar Benares en vervolgens door geheel Indië. Ontelbaar velen en daaronder niet weinige vorsten en Brahmanen gingen tot zijn leer over. Zoo hield hij vol, in weerwil van den hevigen tegenstand, dien hij ontmoette, totdat hij eindelijk in hoogen ouderdom stierf. Omtrent het jaartal van zijn dood loopen de meeningen uiteen, doch vrij algemeen wordt daarvoor aangenomen 543 v. Chr.

Ziehier in korte trekken de levensgeschiedenis van den Buddha, ontdaan van hare verdichtselen. Is daarom hetgeen overbleef historisch juist? Die vraag wordt verschillend beantwoord. De Franschman Senart heeft reeds in zijn in 1875 verschenen werk „La légende du Bouddha" het bewijs trachten te leveren, dat de Buddha geen historisch persoon doch een mythisch wezen is; dat zijne geheele levensgeschiedenis eene legende vormt, samengesteld uit de gewone bestanddeelen eener zonnemythe, dus dat de Buddha een zonneheld, een zonnegod is. Met nog grooter beslistheid is diezelfde stelling bepleit door Prof. Kern in zijn „geschiedenis van het Buddhisme in Indië." Nu is het onloochenbaar, dat in de geschiedenis van Buddha zuiver mythologische trekken voorkomen, die den Buddha als zonnegod kenmerken. Zoo, om uit de talrijke voorbeelden een te noemen, wordt aan Buddha het volgende wonder toegeschreven. Hij maakte aan het hemelgewelf een onmetelijke baan, die zich van de wester- tot de oosterkim uitstrekte. Terwijl hij dien doorging „schoot er vuur uit zijn rechteroog, zijne haren lichteden en uit zijn lichaam vlogen stralen." Elke commentaar is hier overbodig. Wat de zon doet, wordt aan den Buddha toegeschreven. Aldus is het niet alleen in deze, doch ook in vele andere verhalen. Aan den mythischen factor moet dus een derde plaats in het wordingsproces der Buddha-legenden worden toegekend. Ieder oogenblik staan wij voor de kwestie of de trek, die ons van den mensch-Buddha wordt medegedeeld, niet veelmeer de min of meer vervormde beschrijving van een natuurverschijnsel is. Doch de vraag was, is de Buddha werkelijk een historisch persoon geweest, of moeten wij hem als een oeuvre impersonelle beschouwen, moeten wij aannemen, dat het Buddhisme niet door één bepaald persoon, doch onder den invloed van tal van anonymi gesticht is? Deze vraag behoeft volstrekt niet bevestigend beantwoord te worden. Men kan aannemen, dat het Buddhisme gesticht is — wat men ook onder dezen term versta — door één man met bijzondere begaafdheden toegerust. Het proces kan aldus geweest zijn, dat er werkelijk omstreeks den tijd van het ontstaan van het Buddhisme iemand is opgestaan, die door zijne wijsheid en toewijding aan de geestelijke belangen zijne medemenschen zulk een

indruk heeft gemaakt, dat eenigen zijner tijdgenooten hem vergeleken met een reeds bestaand ideaal van wijsheid en goedheid, in dit geval den zonnegod en de nakomelingen hem later daarmede geheel vereenzelvigden [1]).

De voorstanders der mythische verklaring van de Buddhalegenden ontkennen dus niet het bestaan van een stichter van het Buddhisme, doch beweren alleen, dat wij van hem hoegenaamd niets weten. De tegenstanders, waaronder met name de Duitsche geleerde Oldenberg in zijn in 1881 verschenen werk „Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde" en Rhijs Davids, een bekend Engelsch orientalist hebben getracht een historisch beeld zoowel van den stichter als de stichting te ontwerpen. Zij konden den historischen Buddha niet prijsgeven.

Doch genoeg over den werkelijken of vermeenden stichter van het Buddhisme. Laat ons thans het Buddhisme in korte trekken nagaan. Vroeger meende men algemeen, dat het Buddhisme eene reactie tegen het Brahmanisme beoogde, doch de meeste Indologen van den tegenwoordigen tijd nemen eene genetische verwantschap tusschen beide godsdiensten aan, beschouwen de afhankelijkheid van het Buddhisme van het Brahmanisme als eene bewezen zaak. De hoogleeraar Kern ontzegt zelfs in zijn geciteerd werk „het Buddhisme" alle oorspronkelijkheid, en noemt het „naar de natuurlijke, genetische indeeling, eene variëteit van het Brahmanisme."

Inderdaad is dan ook het Buddhisme grootendeels gebaseerd op het Brahmaansche dogma der wedergeboorten. De verlossing zelf bestaat echter niet, gelijk de Brahmanen zich deze voorstellen in eene hereeniging van de wereldziel, met Brahma, maar in het volkomen ophouden van het zelfbewustzijn, het nietzijn. Dit negatieve ideaal heet *nirvâṇa*. Het nirvâṇa kan iedereen, dus ook de Çûdra in dit leven trachten te bereiken. De Buddha kwam op tegen elk exclusivisme.

Het kastenstelsel werd door het Buddhisme evenwel niet afgeschaft, de Buddha bestreed het niet. Integendeel hij nam de leer aan, dat de hoogere of lagere in gunstiger of ongun-

1) Kern, Buddhisme, I, blz. 255.

stiger toestand herboren wordt naarmate van de in het vorig leven bedreven zonden of volbrachte goede werken. Als maatschappelijke instelling bleven derhalve de Buddhisten het kastenstelsel in Indië erkennen, daarbuiten hebben zij het met hun godsdienst echter nimmer ingevoerd. De kaste was den Buddha onverschillig; hij zocht den mensch, zelfs den Çûdra. De ellende van het bestaan toch hebben allen gemeen en zijn wet was genade voor allen. Door deze godsdienstige gelijkstelling van alle standen was de leer van Buddha zeer populair.

Het Buddhisme berustte, gelijk ik reeds opmerkte, op het oude Brahmaansche dogma der wedergeboorten. Gelijk de Brahmaan zocht de Buddhist naar verlossing van de oneindige reeks wedergeboorten. Voor den eersten bestond deze in de vereeniging met Brahma, voor den laatsten in het nirvâṇa. Bij het Brahmanisme konden slechts enkelen deze hooge zaligheid deelachtig worden, waren de Çûdra's zelfs geheel daarvan uitgesloten; het Buddhisme stelde in dit opzicht alle standen gelijk, maakte het ieder mogelijk dit ideaal te bereiken. Er was nog een verschil. Volgens het Brahmanisme was, zooals wij vernamen, het hoogste heil slechts te bereiken, door zich geheel aan de wereld te onttrekken, door zich als kluizenaar aan bespiegelingen en ontberingen over te geven om te trachten tot de juiste kennis van den âtman te geraken. Het Brahmanisme zocht de zaligheid in uiterlijke werken en godgeleerde kennis. Dit deed het Buddhisme niet; wie het hoogste goed, het nirvâṇa wilde deelachtig worden, had slechts barmhartigheid en zelfverloochenende liefde jegens den naaste te betrachten, slechts naar reinheid van hart en wandel te trachten, behoorde zich te oefenen in de deugden, in ingetogenheid en verdraagzaamheid. Feitelijk verwierp het Buddhisme ook het gezag der Veda's, de geheele Brahmaansche dogmatiek met zijn eeredienst, boetedoeningen, offers, enz. Zonder het gezag der goden te loochenen, verwaarloosde het toch oorspronkelijk de godheid. Over een god werd niet gesproken; dit punt werd stilzwijgend voorbijgegaan. Primitief was dus het Buddhisme zooals Wuttke zegt „eine Religion ohne Gott," dus slechts een zedeleer, eene atheïstische omwenteling. Een wezenlijke

godsdienst werd het eerst later, toen het zijn stichter, den Buddha, tot zijn god maakte. Buddha zelf, door zijne leerlingen beschouwd als de verschijning der volkomenste wijsheid en deugd op aarde, werd meer en meer door hen in een stralenkrans van heiligheid gehuld en als bovennatuurlijk wezen, begaafd met groote wonderkracht, als eene incarnatie der godheid geacht. Zoo werd de groote leermeester zelf het voorwerp van hulde en aanbidding zijner discipelen. Later werden op dezelfde wijze ook personen, die voor de verbreiding der leer zoowel in Indië als daarbuiten hadden geijverd, de Buddhistische apostelen dus, als heiligen vereerd.

De vereering van den Buddha en de Buddhistische heiligen openbaart zich voornamelijk in het aanbidden van allerlei overblijfselen en relieken, welke gezegd worden van hen afkomstig te zijn. De eerste plaats daaronder bekleeden de relieken van den Buddha en van al deze staat zijn asch het hoogst in aanzien. Die asch werd oorspronkelijk in een gouden urn bewaard, en later, tengevolge van twisten omtrent het bezit daarvan ontstaan, naar luid der overlevering in acht deelen verdeeld. Later onder de regeering van koning Açoka van Magadha, omstreeks 250 v. Chr., zouden zeven dezer aschhoopjes ieder in 1200 deelen zijn verdeeld geworden, zoodat nagenoeg iedere stad en ieder dorp een deel kreeg, dat in gouden urnen werd geborgen. Een ander kostbaar reliek is de linkerbovenoogtand van den Buddha. De relieken worden bewaard onder bijzonder daarvoor ingerichte monumentale gebouwen, in den vorm van een koepel *stûpa*, *Pali thûpa*, waarvan *tope* de meer algemeen bekende verbastering is, of *dhâtugabbha*, Skr. *dhâtugarbha* = reliekenberger geheeten. In het Singhaleesch noemde men ze *dâgaba*, waarvan het welbekende *dagob* afkomstig is. Naast deze heiligdommen werden *stûpa's* opgericht, bedehuizen, waarin men gewoonlijk Buddha-beelden in zittende houding met de armen gekruist en in diep gepeins verzonken aantreft. Intusschen zijn de meeste stûpa's ook dagob's, wijl zij relieken bergen, zoodat beide woorden ook als synoniemen voorkomen. De dagob blijft dan echter de reliekhouder in engeren zin. Nog moeten wij gewag maken van de *Caitya's*, zijnde heiligdommen in het algemeen, dus niet

alleen gebouwen, doch ook heilige boomen, gedenksteenen, godsdienstige opschriften, gewijde plekken, enz. Tot de caitya's behooren ook de *vihâra's*, meestal kloosters.

Wat den Buddhistischen eeredienst aangaat, willen wij er alleen op wijzen, dat deze bestond, althans in het latere Buddhisme, in processies en bedevaarten naar heilige plaatsen, in gebeden en gezangen, en offers van bloemen en reukwerk. De uitwendige vormen hadden zooveel overeenkomst met die der Roomsch katholieke kerk, dat de Jezuiten, die de Portugeezen op hunne tochten naar Indië vergezelden, het denkbeeld koesterden, dat de duivel den ongeloovigen geleerd had, de plechtigheden hunner kerk na te bootsen.

Niet het minst ook openbaart zich deze overeenkomst in het monnikenwezen; dit neemt in het Buddhisme een zeer hoogen rang in, want feitelijk is de congregatie der monniken niet slechts het hoogst geplaatste en besturende lichaam; zij is ook van de Buddhistische kerk de kern. Men zou het Buddhisme daarom kunnen definieeren als eene monnikenorde met hare geaffilieerden. Het feit dat het monnikenwezen de kern van het Buddhisme uitmaakt, laat zich historisch verklaren. De Buddha was, volgens de legende immers zelf een monnik en dankte daaraan zijn naam Çâkya mûni. Volgens deze zelfde legende waren ook zijn onderwijzers monniken, evenals zijn metgezellen op zijne tochten door het land dit waren. Het monnikenwezen is dus geen vrucht van het Buddhisme; het is er de kiem van. Toch is het monnikenwezen daarom niet door het Buddhisme ontstaan. De asceten bekleedden reeds in het Brahmanisme, zooals wij zagen, een eerste plaats. In den regel leefden deze asceten in den aanvang als kluizenaars ieder afzonderlijk, doch reeds vóór dat Buddha optrad was het geene zeldzaamheid meer, dat een asceet een kring van leerlingen om zich vormde, waardoor eene vereeniging van boetelingen ontstond. Insgelijks deed de Buddha. In zooverre dus is het Buddhistische monnikenwezen rechtstreeks uit de Brahmaansche ascese voortgekomen. Dit neemt echter niet weg, dat de Brahmaan bij voorkeur kluizenaar, de Buddhist liever lid eener broederschap was. Het ideaal van den

eerste toch was, door afzondering zichzelf te behouden; dat van den laatsten anderen te redden.

Om monnik te kunnen worden, moet men verschillende geloften afleggen, als: vrijwillige armoede, naar het voorbeeld van den grooten Meester afstand te zullen doen van alle have en goed, zoodat men niets het zijne noemen kan. Om in zijn nooddruft te voorzien, moet de monnik dus bedelen. Monnik en *bhikshu* = bedelaar zijn dan ook identiek; de Buddhistische monniken zijn dus bedelmonniken *çramaṇa*. In nauw verband met de hoofdgelofte staat die van strikte onthouding, van coelibaat. In zooverre bestaat er dus weinig afwijking tusschen Buddhistische en Katholieke monniken, doch er bestaat tusschen hen dit groote verschil, dat de gelofte, die de Buddhistischen monnik aflegt niet bindend is voor het leven. Te allen tijde kan hij, om verschillende redenen, de pij verwisselen met het burgerkleed. Zoolang hij echter in de orde is, moet hij zich stipt aan zijne geloften houden. Vallen deze hem op den duur te zwaar, dan mag hij zijn ontslag daaruit verzoeken, onverlet het recht om desverkiezende later weder tot de orde terug te keeren. In tegenstelling met Brahmanisme kent dus het Buddhisme geen onoverkomelijken slagboom tusschen monniken en leeken. Monnik te blijven is echter verkieselijk. De volledige *dharma*, d. i. de leer, de plicht, kan niet worden nageleefd, aldus luidt het voorschrift, door hem, dien wereldsche zaken en bezigheden in beslag nemen. De monniken alleen bewandelen het edele pad.

Wij spraken tot dusverre alleen over monniken; vrouwen kunnen echter ook dezelfde geloften afleggen en non worden. Ook voor haar zijn de geloften evenmin bindend.

Nu wij hiermede de meest karakteristieke punten van het Buddhisme hebben nagegaan, wenschen wij nog enkele oogenblikken bij zijne geschiedenis stil te staan.

Wij hebben vernomen, hoe de Buddha zelf het land rondging, overal zijn leer predikende, die door zich zelf opgang maakte en bij uitstek populair werd. Vooral de Çûdra's voelden zich machtig tot haar aangetrokken, wijl de weg des heils, niet alleen voor de hoogere kasten, zooals in het Brahmanisme openstond, doch ook door hen betreden kon wor-

den. In dit opzicht wierp het Buddhisme dus de Brahmaansche hiërarchie omver, waarvan een gevolg was, dat naarmate zijn omvang toenam ook de tegenkanting der Brahmanen sterker werd. Na Buddha's dood werd, volgens de overlevering, reeds spoedig door zijne discipelen een concilie gehouden, om de leer en de voorschriften van den godsdienst, den canon vast te stellen. De Buddha zelf toch had niets geschreven, daarom koos, naar gezegd wordt, het concilie hen uit, die het innigst met den meester waren geweest en zich het meest van zijn onderricht herinnerden, om zijne lessen en raadgevingen te boek te stellen. Overigens weet men omtrent de eerste dagen van het bestaan van het Buddhisme niets met zekerheid. Het schijnt, dat het zich in alle stilte doch gestadig ontwikkeld heeft, waarom dan ook de eigenlijke geschiedenis van het Buddhisme eerst in het midden der derde eeuw onzer jaartelling aanvangt. Toen ging Açoka, koning van Magadha, een der machtigste rijken van Indië, openlijk tot de nieuwe kerk over en verhief hiermede het Buddhisme tot staatsgodsdienst. Onder diens bestuur (264 n. Chr.) had een derde concilie plaats, waarbij de canon nader vastgesteld en o. a. besloten werd tot krachtige uitbreiding van de leer. Zendelingen werden naar alle deelen van het schiereiland gezonden en 's konings eenige zoon stak over naar Ceylon, waar hij het Buddhisme invoerde. Tijdens het bestuur van Açoka beleefde dus het Buddhisme in Indië gulden dagen. Dit bleef zoo onder zijne opvolgers tot ongeveer 50 jaren na zijnen dood, als wanneer zijne nakomelingen van den troon werden gestooten. Hunne opvolgers waren den nieuwen godsdienst minder genegen, waarvan de Brahmanen gebruik maakten om het hoofd weder op te steken, wat tot een reeks van verwikkelingen en strijd aanleiding gaf, waarin nu eens de eene, dan weder de andere partij de overhand behield. Tot in de vierde eeuw na Chr. schijnen echter de Buddhisten de meerderheid te hebben uitgemaakt; doch in de vijfde en zesde eeuw verloor hunne partij aanmerkelijk, zoodat zij ten slotte in de zevende het onderspit delfden, en na een bloedige vervolging voor goed uit Indië verdreven werden. Alleen in enkele verafgelegen streken bleef het Buddhisme nog eenigen tijd bestaan; zelfs in Nepal (Z.W. helling der Himalaya) tot op den huidigen dag.

In Indië ging dus het Buddhisme te niet, daarbuiten verspreidde het zich echter meer en meer. Het drong door in Thibet en China en vandaar in Japan. Van Ceylon verspreidde de leer zich over geheel Achter-Indië en ook, zooals wij later zullen zien, in den Oost-Indischen Archipel.

Naar aanleiding dezer beide uitgangspunten van de verspreiding der leer onderscheidt men haar in een noordelijk en zuidelijk Buddhisme. Tot de noordelijke Buddhisten behoorden vroeger de bewoners van het vasteland van Indië en heden ten dage nog die van Nepal, China, Japan en de Mongolen; tot de zuidelijken, de Buddhisten van Achter-Indië en Ceylon. Bij de eersten is de heilige taal het zoogenaamde *pâli*, een Indisch volksdialekt, dat zich tot eene literarische taal ontwikkeld heeft, bij de laatsten is deze het Sanskrit. Over het algemeen hebben de zuidelijke Buddhisten de leer zuiverder bewaard dan de noordelijke.

Het Brahmanisme werd dus in de laatste helft der 7de eeuw na Chr. weder de heerschende godsdienst in Indië. Het behoeft evenwel nauwelijks te worden betoogd, dat het Buddhisme daarop zijnen invloed had doen gelden en dat het in den strijd om den voorrang belangrijke wijzigingen had ondergaan. Daarom wenschen wij nu nog kortelijk het Brahmanisme na zijne herleving na te gaan.

c. Herleving van het Brahmanisme.

De Brahmanen hadden begrepen, dat het niet voldoende was, den gevaarlijken mededinger, het Buddhisme, uit te roeien, doch dat zij ook moesten voorzien in de behoeften waarin dit laatste voorzag. Zij konden natuurlijk hunne hiërarchie niet prijsgeven noch hun geheime leer tot algemeen goed maken en het gezag der veda's laten vallen. Wel konden zij dit stelsel wijzigen en hun leer met het volksgeloof verbinden, waartoe allereerst een populair godsbegrip noodig was. Hun Brahma toch was een te afgetrokken begrip, het volk kon de priesters in hunne bespiegelingen omtrent Brahma niet volgen. Daarom moest er een volksgod zijn en deze werd gevonden in Vishṇû, een god van ondergeschikten rang, die wordt voorgesteld met

vier handen, waarin hij — althans gewoonlijk — vier attributen houdt: de çanka = de schelptrompet, de çakra = radpijl, een knots en een lotusbloem. Tot voertuig dient hem de eindelooze wereldslang, çesha of ananta, doch meestal de zonnevogel garuda. Eigenaardig in den Vishṇu-dienst is de leer der avatâra's, der nederdalingen op aarde, om deze van reuzen en booze daemonen, die haar met ondergang bedreigen, te zuiveren. Tot deze talrijke nederdalingen behooren die in de gestalten van een dwerg, van een visch, van een schildpad, van een ever, enz. Zelfs werd, toen het Buddhisme weder gevaarlijk voor het Brahmanisme geacht werd, de Buddha als een avatara gekenschetst.

Anders was het in de meer Zuidelijke bergstreken, in Dekkhan. Hier was het Rudra, de dienaar van Indhra, die tot volksgod werd uitverkoren, daar alhier niet de vruchtbaarheid van het land van het buiten de oevers treden der rivieren, doch wel van de verkwikkende regenbuien afhankelijk was. Rudra, de stormgod moest dus wel op den voorgrond treden. Vanzelf heeft hij daarvoor een eenigszins tweeledig karakter, als stormgod is hij de geweldige, de gevreesde, als regenbrenger de weldoener, de vruchtbaarheid gevende. In deze dubbele gestalte wordt hij voornamelijk onder den naam Çiva = de genadige vereerd. Intusschen is deze opvatting niet geheel en al zeker, volgens sommigen is hij een samensmelting van Rudra met een inlandsche, d. w. z. met een niet Aziatische godheid. De grond voor deze meening ligt in de omstandigheid, dat Çiva als schepper der wereld vereerd wordt onder een symbool, dat zeker niet van Aziatischen oorsprong is, dat der voortelingskracht, de phallus, de *lingga.* De lingga bestaat in den regel uit een cylindervormigen, aan het boveneinde afgeronden, steenen paal, die in de Çiva-tempels of ook wel in het open veld wordt opgericht. Dikwijls is zulk een lingga dan nog geplaatst op een hartvormig, plat, tuitvormig onderstuk, hetwelk men veelal voor de voorstelling der vagina houdt en *yoni* heet. Çiva wordt dus niet alleen onder den vorm van een phallus vereerd, doch ook onder dien van phallus en vagina in actu copulationis. Uit deze omstandigheid nu heeft men meenen te moeten opmaken, dat Çiva geen zuiver hindoesche godheid is, althans

zeker geen Brahmaansche, daar in de Vedas phallus-goden bestreden worden.

Çiva, de schepper en de vruchtbaarheid-gevende god, was vooral in Zuid-Indië in Dekkhan, zooals wij reeds weten, de oppergod, de allerhoogste geest. Als zoodanig heette hij Mahâdeva, de god bij uitnemendheid, of Maheçvara, de heer der heeren. In den regel stelt men hem voor in zijn bloeddorstige, wilde gedaante, en noemt hem dan Kâla, met den drietand, *triçûla* als wapen en met een keten van menschenschedels om den hals, terwijl bepaald kenmerkend voor hem het derde oog is, dat horizontaal in het voorhoofd staat. Tot zijne onmiddellijke omgeving behoort de heilige stier *nandi*, die hem tot rijbeest strekt.

Ten tijde van den strijd van het Buddhisme tegen het Brahmanisme, verwierven de beide goden Vishṇu en Çiva allengs grooter aanhang, vooral Çiva telde vele aanbidders. Naast hen had men natuurlijk Brahma, van wien men zich te dier tijde oven goed een voorstelling maakte en wel als vierhoofdig, vierarmig en rijdende op een *hansa*, gans. In weerwil dat Brahma nu geen abstract begrip meer vertegenwoordigde, bleef hij in de vereering des volks op den achtergrond. Intusschen was het in den strijd tegen het Buddhisme zaak om deze drie hoogste goden, wier aanbidders meestal vijandig tegenover elkander stonden in hetzelfde stelsel een plaats te geven om aldus eene verzoening te bewerken. Aanvankelijk werd dit gevonden door de drie goden eenvoudig naast elkaar te plaatsen en alle drie gelijke rechten toe te kennen.

In de 14de eeuw eindelijk ontstond hieruit het dogma der drieeenheid, volgens welke de drie goden als even zoovele vormen of openbaringen van één hoogsten god in zijne scheppende, vernielende en onderhoudende werkzaamheid werden beschouwd. In deze drieeenheid werd Brahma voorgesteld als de schepper, Vishṇu als de onderhouder en Çiva als de verdelger. Deze drieeenheid heet *trimûrti* van *tri* = drie en *mûrti* = vorm. Zij wordt voorgesteld als drie hoofden, rijzende uit één lichaam, waarbij het hoofd van Brahma in het midden, dat der beide andere links en rechts geplaatst zijn.

Het zinnebeeld dezer trimûrti is de mystieke syllabe *om*,

die uit drie letters bestaat, en toch slechts één klank vormt en door één teeken wordt voorgesteld. Naar aanleiding van dit laatste twee opmerkingen 1ste dat naar het Sanskritsche klankstelsel $a + u = o$ is en 2de dat men aan het einde van een woord den nasaal uitdrukt door een punt boven de letter te plaatsen. Dit nasaalteeken heet *anusvâra*. Zoo wordt nu *om* voorgesteld door de letter *o* eenvoudig met de *anusvâra* aldus ओं. Dit enkele letterteeken heeft dus drie bijzondere deelen, namelijk *a*, *u*, *m*. Hierin is *a* Vishṇu, *u* Çiva, *m* = Brahma [1]).

Deze poging om de drie hoofdgoden gelijk te stellen, miste echter haar doel. Voor sommigen bleef Vishṇu de hoogste God, bij anderen Çiva. Brahma kwam nimmer veel in aanmerking. Deze drie goden werden mannelijk gedacht, en men stelde ieder hunner een gemalin ter zijde als *çakti* = kracht of *prakṛti* = barende of voortbrengende natuur. Brahma's çakti was Sarasvatî, de godin van vrede, harmonie, poëzie, redekunst, kennis en wijsheid. Men vindt haar dikwijls afgebeeld met een boek of een muziekinstrument in de hand.

De çakti van Vishṇu is Lakshmî of Çrî, die wij later in den Archipel nog herhaaldelijk zullen ontmoeten. Çrî is de meesteres der liefde, schoonheid en vruchtbaarheid in den echt. Çiva's çakti draagt verschillende namen, waarvan de meest voorkomende Durgâ en Kâlî zijn. Zij vereenigt dezelfde tegenstrijdige karakters als Çiva in zich. Nu eens, en dan vooral onder de naam Pârvatî, is zij eene weldadige beschermende godin, dan weder is zij als Kâlî Durgâ de godin des doods en wordt voorgesteld in eene afgrijselijke gedaante, met schrikwekkend aangezicht, groote tanden en een keten van menschenschedels om den hals. Haar worden in dien vorm slechts bloedige offers gebracht. In de godenwereld staat zij van alle godinnen bovenaan. De zoon van Çiva Gaṇeça, kenbaar aan zijn olifantskop,

1) Hier zij nog opgemerkt, dat de syllabe *om* reeds in overoude tijden bij de Hindu's een groote rol heeft gespeeld. Alle religieuze geschriften vangen hiermede aan. Tot de ascetische oefeningen der Brahmanen behoorde o. a. deze zoo lang gerekt mogelijk uit te spreken. In de Buddhistische formulieren van den Ind. Archipel komt zij eveneens voor.

behoort mede tot dit tijdperk. Hij is de god der wijsheid en der kunsten.

Hiermede wenschen wij deze korte schets van het Hinduïsme in Indië te besluiten, om in een volgend hoofdstuk over te gaan tot dat van den Indischen Archipel, waarvan wij, zooals van zelf spreekt, slechts het merkwaardigste zullen doorloopen.

HOOFDSTUK XXIII.

Godsdienst.

Vervolg.

HINDUÏSME.

a. OP JAVA. *b.* OP DE BUITENBEZITTINGEN. *c.* OP BALI.

---

a. Het Hinduïsme op Java.

Het Hinduïsme, zooals dit vroeger op Java bestaan heeft, leert men het best kennen uit de overblijfselen uit den tijd zelf, die overal op het eiland gevonden worden. Die restes, tempelruïnen, beelden, enz., behooren zoowel tot het Brahmanisme of liever het Çivaisme als tot het Buddhisme. [1]) De Javaan van heden kent echter het onderscheid tusschen die twee stelsels niet; in het algemeen bestempelt hij het geheele vóór-Islāmsche tijdvak met den naam *djaman budå* (djaman = tijdvak) en den godsdienst van dien tijd met dien van *agåmå budå* = buddha-godsdienst. Daarom worden dan ook vele dier overblijfselen door den Javaan Buddha-overblijfselen genoemd, ook al vertoonen zij niet de minste sporen van den Buddhadienst.

Tempelruïnen uit den Hindoetijd heeten de Javanen in het algemeen *tjandi*, wat eigenlijk de steenen, waarmede men van ouds de asch der verbrande lijken bedekte, beteekent. De hedendaagsche Javanen schijnen dus dezen naam aan die oude tempels gegeven te hebben in de meening, dat dit praalgraven van beroemde en heilige mannen zijn. Nagenoeg alle Hindoe-over-

---

1) Zij, die omtrent het in dit hoofdstuk vermeldde meer willen vernemen, verwijs ik naar de uitstekende lijst van Dr. R. D. M. Verbeek, uitmakende Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XLVI, 1891.

blijfselen op Java zijn tjandis, tempelruïnen. Het schijnt, dat de Hindoes alleen aan gebouwen met godsdienstige bestemming zooveel zorg wijdden, dat zij in staat waren den tand des tijds te weerstaan. Zelfs van de paleizen der vorsten zijn geene kenbare overblijfselen meer aanwezig, waaruit men vrij zeker mag opmaken, dat deze woningen slechts van zeer vergankelijke bouwstoffen, bamboe, hout, etc. werden opgetrokken. De tjandi's hebben echter in grooten getale de eeuwen getrotseerd, al hebben zij ook veel van klimaat, plantenwoekering, vulkanische uitbarstingen, aardbevingen en niet minder van de sloopende hand der menschen te lijden gehad. Wij kunnen toch aannemen, dat de eerste ijveraars voor het ware geloof, den Islām, de hindutempels met weinig verschooning zullen hebben behandeld, dat zij niet zelden getracht zullen hebben, deze zooveel mogelijk te slechten. Doch ook in later tijden is onverantwoordelijk met die ruïnen gehandeld; dikwijls heeft men ze geheel of gedeeltelijk afgebroken om de steenen voor andere bouwwerken te gebruiken. Alle intelligente zorg om ze te bewaren heeft ontbroken. Vooral de beelden hebben het moeten ontgelden. Deze zaken waren in de eerste plaats voorwerpen van vernieling voor de verkondigers van den Islām en later, toen de studie der Indische oudheden nog slechts een bloote liefhebberij was, zijn nagenoeg alle, die slechts eenigszins vervoerbaar waren, weggesleept. Wel zijn die beelden weder grootendeels in Musea terechtgekomen, doch daar men van de meeste de herkomst, de vindplaats niet meer kon aanwijzen, hebben zij van hunne waarde voor wetenschappelijk onderzoek veel verloren. Bij de beschouwing van de Hindu-monumenten zullen de beelden dus vanzelf weinig ter sprake komen. Alleen zij nog opgemerkt, dat voor zooveel ons vaderland betreft, vele dier beelden bewaard worden in 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden, en wat Indië aangaat in dat van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te Batavia.

Bij de behandeling der Hinduresten zullen wij van residentie tot residentie voortschrijden, waartoe wij met Midden- en Oost-Java zullen aanvangen, om daarna de Soenda-landen te nemen.

Het meest in het oogloopend verschil tusschen Oost-Java, de

Soendalanden (Tjiribon, de Preanger, Krawang, Batavia, Bantam) is, dat er geen eigenlijk gezegde tjandi's worden gevonden, terwijl Midden- en Oost-Java er daarentegen zeer rijk aan zijn. Zij zijn hier echter niet gelijkelijk over alle residenties verdeeld. Men kan twee gordels aannemen, waarvan de eene tot Midden- de andere tot Oost-Java behoort.

De Midden-Javagordel begint bij het Diëngplateau, in den Noord-Oostelijksten hoek der residentie Banjoemas en omvat verder Bagelen, Kedoe, Djodjokarta, Soerakarta en Samarang. Voor Oost-Java vormen Soerabaja, Kediri, Passoeroean en Probolinggo de gordel van gewesten, waarin de Hindusche monumenten overvloedig zijn. In de overige residenties, met uitzondering van Besoeki en Banjoewangi evenals op Madoera worden zij gemist. In Banjoewangi vindt men de zoogenaamde ruïnen van Matjan putih maar deze, schoon afkomstig van Hindu-Javanen, kunnen niet meer tot de overblijfselen uit het Hindu-tijdperk worden gerekend, daar zij vermoedelijk werden gesticht door Javanen, die na den val van Modjopahit, derwaarts de wijk namen.

Diënggebergte.

De oostelijkste Hindumonumenten worden voornamelijk gevonden op het Diënggebergte, dat een 5400′ lang, 2000′ breed, 6300′ boven de zee verheven plateau vormt, waarboven zich verschillende toppen als de Prahoe, de Pakoewădjă, de Panggonan en de Pagĕrkendang zich verheffen. De oudheden zijn hier zeer talrijk, en wijzen er op, dat eenmaal hier een priesterstad moet hebben gebloeid. Hoe zij geheeten en tot welke der oude Hindurijken zij behoord heeft, weet men niet. Alle historische getuigenissen bewaren het stilzwijgen hierover en ook de legende maakt er geen gewag van. Evenmin heeft men den ouderdom dezer merkwaardige bouwvallen kunnen bepalen. Alleen kon men opmerken, dat in een der oudste Javaansche inscriptiën, een koperen plaat wier datum 840 n. Chr. met zekerheid bekend is, de Diëng reeds onder de heilige bergen van Java in de eerste plaats genoemd wordt. Vermoedelijk bestond toen dus reeds de priesterstad. Omtrent den ondergang dezer stad weet men evenwel niets. De gissing is echter ge-

maakt, dat de stad verwoest is tijdens een groote vulkanische uitbarsting, daar de ruïnen ongeveer zes voet diep (d. i. ongeveer $^1/_4$ van hunne hoogte) in een lavamassa begraven zijn. Vermoedelijk is deze afkomstig van de Z. Z. O. gelegen Goenoeng Pakoewădjă, waarvan de N. en O. helling door lava bedekt zijn, gelijksoortig met die waaronder het Diëngplateau bedolven is.

De tempels van het Diëngplateau zijn over het algemeen van geringe afmeting. Men vindt er echter vele bijeen. In het midden van het plateau staat een groep de Ardjoenă tempels genoemd, die thans vijf in getal zijn, doch oorspronkelijk grooter in aantal moeten zijn geweest. Zij zijn vierkant, hebben een min of meer pyramidevormig dak, uit drie verdiepingen bestaande en een nauwen toegang of portaal, waarvan de opgang door een paar treden wordt gevormd. De middelste tempel bestaat uit één enkel vertrek met een steenen voetstuk voor een heilige, waarin van boven een uitdieping met een tuit aan de voorzijde. Daarom houden velen het voor een yoni. Ik wil hier echter opmerken, dat anderen deze meening niet deelen, doch in het geheele voetstuk slechts dat voor een lingga willen zien. Zij beschouwen de tuit aan de voorzijde slechts als eene goot om het water, waarmede de geloovigen de lingga besproeiden, te doen afvloeien. Ik houd het echter, in verband met wat op het vasteland van Indië van dien aard wordt gevonden, voor een yoni en zal daarom telkens, waar dergelijke voetstukken ter sprake komen den naam yoni bezigen.

De tjandi Ardjoenă ligt, zooals wij zeiden, in het midden van het plateau. Op de grenzen daarvan, aan het zuideinde vindt men tjandi Bimă, van al de Diëng tempels de fraaiste en hoogste, terwijl men aan de West- en Oostzijde tal van andere overblijfsels aantreft, die alle van lavasteen zijn gebouwd.

Omtrent de bestemming der tempels en den godsdienst waartoe zij hebben behoord, behoeft men niet in het onzekere te staan. In die tempels heeft men, zooals ik reeds opmerkte, als voetstukken yoni's gevonden, die dus lingga's gedragen hebben. De tempels waren dus Çivatempels, daar Çiva, gelijk wij weten, onder deze symbolen werd vereerd. Bovendien hebben de op dit plateau gevonden beelden dit bevestigd en tevens doen zien,

dat zij behalve aan hem ook aan zijn Çakti Durgâ en aan Ganeça gewijd waren. De priesterstad op den Diëng was dus eene stichting van Çivaïten. Van Buddhisme vindt men er geen spoor. Nog twee andere merkwaardigheden, mede tot de Diëng-oudheden behoorende, moeten wij vermelden. In de eerste plaats de trappen en wegen, die van de lage landen Bagelen en Pekalongan daar heen voeren en die bij de bevolking als Buddha-wegen en Buddha-trappen bekend staan. Dat deze wegen en trappen naar Buddha genoemd worden, ofschoon de monumenten niets met Buddha te maken hebben, moet verklaard worden uit het zooeven medegedeelde, dat de Javaan, alles wat vóór-Islamitisch is, onder het begrip Buddhisme samenvat.

De voornaamste dezer trappen en wegen is die, welke uit Bagelen naar den Diëng voert. Hij vangt aan bij de hoofdplaats der Noordelijke afdeeling Ledok, Wonosobo en men kan hem van daar noordwaarts over een afstand van 14 palen tot op het plateau volgen. Deze weg is geheel geplaveid geweest met vierkante, gehouwen steenen en daar waar hij eenigszins belangrijk helt, zijn steenen trappen aangebracht. Er waren, om van de kleinere niet te spreken, drie trappen waarvan er een, in het lagere gedeelte van den weg 500 treden telde, dan volgde er een, ongeveer in het midden, van 5000 en eindelijk hooger op nog een van 300 treden. Deze treden bestaan uit vierkante steenblokken, gevat tusschen steenen palen, beide van dezelfde steensoort gehouwen, als waaruit de Diëngtempels zijn opgetrokken. Op dezelfde wijze als van de lage landen in Bagelen voert een weg van de lage landen in Pekalongan naar het Diëngplateau. De tweede merkwaardigheid, hier op te merken, is de onderaardsche waterleiding, aangelegd om het overtollige water af te voeren. Het plateau wordt namelijk door een kleine beek, de kali Toelis, doorsneden, die een weinig bezuiden het middelpunt van de vlakte een meertje vormt. In den regentijd plegen èn meertje èn beek buiten hunne oevers te treden en het geheele plateau onder water te zetten. Doch zelfs in den drogen tijd blijft het plateau zeer moerassig. Het spreekt vanzelf, dat dit ook in den Hindutijd het geval moet geweest zijn en dat de Hindu's dus alle moeite zullen hebben aangewend om het terrein droog te leggen, daarom

hebben zij een onderaardsch kanaal, van ± 800 voet lengte, dat in het midden begint en in een kloof eindigt, aangelegd, dat, door middel van vertikale kokers, ± 50 à 100 voet van elkaar verwijderd, met de oppervlakte van het plateau verbonden is.

Bagelen.

De voornaamste tjandi's in deze residentie zijn die van Koetå Ardjå, de hoofdplaats der afdeeling van dien naam. Tot de overblijfselen, die hier gevonden worden, behooren o. a. eenige rotstempels of rotskapellen, bestaande uit in den rotswand uitgehouwen, koepelvormige kamers, die alle aan den dienst van Çiva waren gewijd evenals de andere steenen tempels, die men hier aantreft.

Kadoe.

Tot dusverre maakten wij alleen met overblijfselen van Çivaïtische monumenten kennis; Kadoe schijnt echter de hoofdzetel van het Buddhisme op Java geweest te zijn. Alle monumenten in deze residentie zijn zuiver Buddhistisch, met uitzondering van de tjandi Pring-apoes op de N. O. helling van den Sindårå en de tjandi Selå griå aan den zuidelijken voet van den Soembing, alle dus gelegen op de wegen van Bagelen, waar de Çivaïtische heiligdommen bepaaldelijk aan Ganeça gewijd zijn. Ook heeft men in een der tempels van den Sindårå een nandi gevonden, Çiva's rijbeest (*vahana*), waardoor alle twijfel omtrent hunnen aard uitgesloten wordt.

Van deze Buddhistische overblijfselen zullen wij er hier twee bespreken, en wel allereerst de voornaamste de Bårå Budur [1]). De naam zou volgens sommigen eene verbastering zijn van *bara buddha*, bara Kawi = wâra Sanskrit = groote menigte, *sabara* = *satus juta* = 100 millioen [2]). Het woord beteekent dus de ontelbare Buddha's naar het groot aantal beelden dat — gelijk wij straks zullen zien — in dit heiligdom gevonden wordt. Aan hulpmiddelen om tot volledige kennis van dezen tempel

1) Journal of the Royal Asiatic Society of Gr. Britain and Ireland, 1870, blz. 488 vv. — Fergusson, History of architecture, Vol. II, blz. 535.
2) Zie ook de verklaring van L. Feer, Leemans album. blz. 151.

te geraken, ontbreekt het niet; hij is vele malen beschreven. Het laatst en het volledigst door den voormaligen directeur Dr. C. Leemans van het Rijks Museum van Oudheden te Leiden, wiens werk vergezeld gaat van eene verzameling van 394 platen, voornamelijk door den heer Wilsen op last der regeering gemaakt.

De Bårå Budur is gelegen in de Afd. Magĕlang, ten zuiden van de hoofdplaats, nabij den rechteroever van de Kali Prågå. Hij bestaat uit twaalf verschillende boven elkander verrijzende terrassen, die om een 45 Meter hoogen heuvel gebouwd zijn, zoodat er van binnen geen ledige ruimte is. De aanleg der terrassen begint ter hoogte van 15 Meter, zoodat de voet des heuvels een breede grondlaag vormt. Op die hoogte wordt de helling afgebroken en gaat zij in een vlak over, het eerste terras, dat door tien andere van gedurig kleineren omvang gevolgd wordt, terwijl de afgeplatte top van den heuvel als het 12de terras kan worden beschouwd. De hoogte waarop het eene terras boven het andere ligt variëert van ± 1½ — ± 4 Meter. Van het eene komt men op het andere door trappen, die in het midden van elke zijde zijn aangebracht. Het onderste terras heeft den vorm van een vierkant met ± 150 M. lange zijden. Het tweede is eveneens vierkant, doch heeft aan elke zijde twee inspringende hoeken, zoodat een twintighoek is ontstaan. Het 3de 4de 5de 6de en 7de terras volgen mede dit beloop, het achste springt aan elke zijde echter eens in, zoodat het een twaalfhoek vormt, terwijl het 10de 11de en 12de terras rond zijn. Dit laatste wordt geheel ingenomen door een koepel en heeft een middellijn van slechts 15 Meter.

Kortheidshalve spreken wij steeds van terras, wij zouden echter beter doen het woord verdieping te bezigen. Sommige dezer zijn geheel open, andere geheel met een ringmuur omgeven. De verdiepingen zonder ringmuur zullen wij verder terrassen blijven noemen, die met een ringmuur, galerijen. De twee eerste verdiepingen zijn open en vormen dus terrassen, de vijf volgende zijn door een muur ingesloten dus galerijen, de 8ste en 20de zijn weder open en de laatste draagt den koepel.

De beeldhouwwerken, die den Bårå Budur versieren, komen hoofdzakelijk in de galerijen voor. De inrichting is deze. Elke

galerij is door een ringmuur omgeven, waarvan de 2de—5de rijk met beeldhouwwerk versierd zijn. Elke ringmuur draagt namelijk een aantal fraaie klokvormige gebouwtjes, met kegelvormig topstuk, drie aan drie geplaatst waarvan het middelste, dat in het midden een nis heeft, hooger is, dan de beide andere. In elk dezer nissen heeft men een Buddhabeeldje, in zittende houding met over elkaar geplaatste voeten, waarvan de zool naar boven gekeerd is. Dit is ook de normale houding der overige beelden, alleen in die der handen is verschil.

Het aantal gebouwen met nissen en daarmede het aantal Buddhabeeldjes, dat men op de ringmuren vindt, bedraagt 432. Behalve met de bovenbeschreven koepeltorens zijn deze ringmuren nog met bas-reliefs bezet, zoowel op de binnen- als op de buitenzijden daarvan aangebracht. In den regel stellen die bas-reliefs episoden uit het leven van Buddha of ook wel zijne daden en lotgevallen voor, doch men treft ook voorstellingen aan betrekkelijk de geschiedenis en de zedeleer van het Buddhisme. In het geheel zijn er 1600 bas-reliefs, waarvan er slechts 488 goed geconserveerd zijn. Nog moet ik opmerken, dat elke ringmuur bij de trappen, die van de eene verdieping naar de andere voeren, doorbroken is en een poort vormt, waarboven zich altijd een van de tempelvormige gebouwtjes verheft. Op de galerijen volgen 3 terrassen, die de 9de, 10de en 11de verdieping vormen en cirkelvormig zijn. Op het eerste verheffen zich, op onderling gelijke afstanden, 32 koepelvormige gebouwen, op het volgende 24 en op het laatste 16. Zij bevatten alle een Buddhabeeld. Dit hoogste terras wordt door een enkelen grooten koepel bekroond.

Ziehier in het kort eene beschrijving van den Bårå Budur. Wat zijne religieuze beteekenis aangaat, hieromtrent behoeft men niet lang in twijfel te staan. Het middelpunt van het gebouw is de groote koepel op den top, het voornaamste deel, het eigenlijke heiligdom. Al het overige is slechts bijwerk. Wij hebben vroeger reeds vermeld, dat Buddhistische heiligdommen in den regel uit klokvormige gebouwen *dagob* bestaan, die de asch of de eene of andere reliek van den Buddha of Buddhistischen heilige bevatten. Ook de Bårå Budur nu is zulk een dagob.

Omtrent den tijd van zijne stichting valt moeilijk iets met

zekerheid te zeggen. Evenals ten aanzien van de priesterstad op het Diënggebergte, zwijgt de overlevering ook geheel over dezen tempel; en inscripties met jaartallen worden hier gemist. De voortreffelijkheid der kunstwerken wijst echter op een hoogen ouderdom, daar men kan aannemen, dat de Hindukunst op Java hooger stond, naarmate zij minder van haren oorsprong verwijderd was. Ook het zwijgen der overlevering, der *babad's* schijnt hiervoor te pleiten, en niet minder het zuivere, onvermengde karakter van het Buddhisme, dat ons in dit bouwwerk te gemoet treedt. Er is dan ook niets onwaarschijnlijks in de gemaakte gissing, dat de bouw van den Bårå Budur tot de 9de, misschien wel tot de 8ste eeuw onzer tijdrekening opklimt.

In werkelijkheid bevinden wij ons in het Zuiden van Kadoe op den klassieken bodem van het Javaansch Buddhisme, wat nog een ander monument, de tjandi Mĕndoet of Moendoet, bewijst. Het ligt bij de desa van dien naam, aan den linkeroever van de Ellå, even boven hare vereeniging met de Prågå, waarvan deze Ellå een linkerzijtak is, op $1^1/_2$ paal afstands van den Bårå Budur. Evenals deze laatste is de tjandi Mĕndoet van groote teerlingvormige blokken van een zeer poreuze trachietlava gebouwd in den vorm van een achthoek met pyramidale spits, die zich tot een hoogte van 60 à 70 voet verheft. Hij is uitwendig versierd met fraai bewerkte nissen voor beelden bestemd en verder met arabesken en bas-reliefs bebeiteld. Door een nauwe poort komt men in eene vierkante ruimte, wier wanden met bloemwerk en nissen zijn versierd, waaruit de beelden echter verdwenen zijn. Tegen den achterwand bevinden zich alleen nog drie groote beelden, in ongeschonden staat. Het middelste is een 14 voet hooge, geheel naakte Buddha met neerhangende beenen op een zetel gezeten, die eenigszins op een antieken stoel gelijkt. De gelaatstrekken zijn zacht en vrouwelijk. Rechts en links vindt men eveneens op een zetel geplaatst, een beeld van 8 voet hoog met dezelfde gelaatsuitdrukking. De geheele groep schijnt om die reden een hulde aan Buddha aanschouwelijk voor te stellen, door twee, tot een hooger trap van heiligheid opgeklommen vereerders.

Ook omtrent de tjandi Mĕndoet ontbreekt het volstrekt aan alle aanwijzing, die tot bepaling van het tijdvak zijner stich-

ting kan leiden. Vermoedelijk evenwel werd deze tempel ongeveer gelijktijdig met den Bårå Budur opgericht.

Tjandi Mĕndoet is, zooals uit de gegeven beschrijving blijkt. een geheel andere stichting dan de Bårå Budur. Deze zagen wij is een dagob doch de tjandi Mĕndoet mist het kenmerk hiervoor, den koepel, en mag daarom misschien een çaitya genoemd worden, een monument opgericht ter eere van de een of andere daad van den Buddha of ter verheerlijking van een Buddhistischen heilige.

Vorstenlanden.

De schoonste en meest beroemde oudheden worden, wat deze residentie aangaat, gevonden in de groote vlakte, die zich zuidelijk van den voet van de Merapi, gelegen op de grens van Solo en Djokdjokarta nabij de grens van Kadoe, uitbreidt en wel in de nabijheid der desa Prambanan, gelegen op den weg van Soerakarta naar Djokdjokarta, even over de grens van het eerste gebied. Volgens sommigen zou hier de hoofdplaats van het oude Hindurijk, Mendang Kemoelan of Prambanan, gelegen moeten hebben, waarnaar men die tempels hunnen naam gaf.

In de laatste jaren zijn deze ruïnen beter bekend geworden door eene vereeniging, die te Djokdjokarta is opgericht en zich ten doel stelt, de studie der oudheidkunde, geschiedenis en land- en volkenkunde der Vorstenlanden. Op enkele van de door haar verkregen resultaten zullen wij hier de aandacht vestigen.

Het was tot dusverre eene onopgeloste vraag tot welken godsdienst de verschillende tempels van Prambanan hebben behoord. Thans evenwel is gebleken, dat de meeste Buddhistische zijn, doch dat zich te midden van deze een complex van heiligdommen en tempels bevindt aan de hoofdgoden van het Hindupantheon en in het bijzonder aan Çiva gewijd. Daaruit blijkt dus, dat in Prambanan naast het Buddhisme ook het Çivaïsme bloeide en uit de nabuurschap beider heiligdommen, dat hunne aanhangers eendrachtig naast elkander leefden.

Wanneer wij ons bepalen tot de voornaamste dezer ruïnen, dan bestaan zij uit de volgende tempels en tempelgroepen: 1ste

Tjandi Loro Djonggrang of Prambanan in engeren zin, 2de tjandi Sewoe (duizend tempels), 3de tjandi Loembang, 4de tjandi Kalassan met tjandi Sari, 5de tjandi Plaossan. Van deze vijf groepen is alleen tjandi Loro Djonggrang Çivaïtisch, de overige zijn Buddhistisch. Eene korte beschrijving dezer groepen vinde hier eene plaats.

Eerstgenoemde groep ligt gedeeltelijk op Djokdjokarta's, gedeeltelijk op Solo's grondgebied. Zij bestaat uit drie rijen tempeltjes, die zich terrasvormig boven elkander verheffen, waarvan de binnenste rij 44, de middelste 52, de buitenste 60 tempeltjes telt. Binnen deze drie tempelreeksen heeft men acht groote tempels, aan de west- en oostzijde drie aan drie evenwijdig geplaatst met één vooruitspringende aan den oosten den zuidkant. De middelste tempel van de westelijke is aan Çiva gewijd, wat blijkt uit een in het middenvertrek geplaatst Çivabeeld en een Durgâ of Loro Djonggrang, een Ganeça en een Çivabeeld elk in een zijvertrek gehuisvest en twee kleinere Çivabeelden in de vestibule. De zuidertempel is aan Brahma gewijd, van wien men een groot beeld en drie kleinere er in aantreft. De noordelijke tempel is een heiligdom van Vishṇu. Men vindt daarin een groot beeld van hem en drie kleinere in de gestalte van den manleeuw, de dwergavatara. In de oostelijke reeks vindt men vooral Çivabeelden, en ook voorstellingen van Loro Djonggrang en den Nandi. Behalve door de tempels is ook door inscripties nader bewezen, dat het Çivaïsme hier eenmaal tot grooten bloei geraakte.

Wij gaan nu over tot de Buddhistische bouwwerken, of om het juister uit te drukken tot de Mahâyânistische. Ter verklaring van dezen naam brengen wij in herinnering, dat de Buddhistische kerk onderscheiden wordt in een noordelijke en in een zuidelijke afdeeling. Het oudere, het meer oorspronkelijke Buddhisme wordt vertegenwoordigd door de zuidelijke afdeeling, het Hînayâna, terwijl de noordelijke, het Mahâyâna een latere ontwikkeling, volgens sommigen een verbastering, van de echte leer is. Voor zooverre men tot heden sporen van Buddhisme in den Indischen Archipel heeft aangetroffen, is het gebleken, dat hier de Mahâyânistische Buddhisten een rol gespeeld hebben. Zoo zijn ook de Prambananruïnen Mahâyânistische over-

blijfselen en zoo ook vindt men hiervan duidelijke sporen op Oostelijk Java in de tjandi Singasari, tjandi Tomping, enz.

De voornaamste tempelgroep is de tjandi Sewoe, zij bestaat uit een grooten of hoofdtempel in het midden en 4 rijen daaromheen staande kleinere tempels. Tusschen de tweede en de derde rij staan aan de noordzijde één, aan de westzijde twee en aan de oostzijde eveneens twee grootere tempels. Tjandi Loemboeng bestaat uit een grooten tempel met de neventempels, terwijl tjandi Sari en tjandi Kalasan een geheel vormen. Hiervan is eerstgenoemde een vihâra of klooster, terwijl de laatste de daarbij behoorende tempel is. Ten laatste noemen wij tjandi Plaossan, die uit drie gedeelten bestaat. De middelste, de eenige, die wij hier beschouwen zullen, bestaat uit twee vihâra's binnen een ringmuur gelegen, waarbuiten zich drie rechthoeken van bouwwerken bevinden. De binnenste rechthoek bestaat uit 50 tempeltjes, terwijl de middelste en buitenste gevormd worden door cirkelvormige verhevenheden aan wier hoeken tempeltjes, die dus 8 in aantal zijn. Al deze tjandi's zijn eveneens Mahâyânistisch, blijkens de talrijke voorstellingen van den Buddha, die men er in gevonden heeft. Omtrent den ouderdom van de tjandi's van Prambanan is men thans ook tot meerdere zekerheid gekomen. Zij behooren allen tot denzelfden tijd, blijkens eene inscriptie nabij tjandi Kalasan gevonden. Deze in oud Nâgarî-schrift vervat, deelt mede, dat deze tjandi met de daarbij liggende vihâra tjandi Sari gesticht werd in het jaar 701 Çaka = 779 A. D. Zij zijn dus ongeveer even oud als de Bårå Budur.

Nog willen wij opmerken, dat in de tjandi Loro Djonggrang, onder de hoofdbeelden putten zijn, die bestemd waren tot bewaarplaats der urnen met menschelijke asch. De dooden rustten onder het beeld der vereerde godheid, dat boven de putten werd geplaatst. Iedere tempel dezer groep is dus als het ware een grafkelder. Alleen bij tempels gewijd aan het Hinduïsme worden deze putten gevonden, in Buddhistische niet [1]).

1) Zie over de oudheden van Prambanan: Verslagen Kon. Acad. v. Wetensch., 3e Reeks, dl. III, p. 93 vlg.; 3 Reeks, dl. IV, blz. 6 vlg., 209

Op de westelijke en noordwestelijke helling van den Gunung Lawoe vindt men de ruïnen van Soekoeh en Tjekå. Zij zijn geen overblijfselen van eigenlijk gezegde tjandi's, doch open bidplaatsen, bestaand uit een reeks van door trappen verbonden terrassen. Op het hoogste terras vindt men eene steenmassa in den vorm van eene afgeknotte pyramide, die geheel massief is; behoudens een smalle trap, daar doorheen aangebracht, die naar het bovenste plat voert, dat als de voornaamste en heiligste plaats van aanbidding moet worden beschouwd. Bij beide ruïnen vindt men aan trappen en terrassen overvloed van beelden en bas-reliefs, doch zij missen de schoonheid en fijnheid, welke die van het Diëngplateau en den Bårå Budur kenmerken. Alle figuren zijn grof en lomp. Van Buddhisme vindt men hier geen spoor, doch de Çivavereering treft men hier in al hare ruwheid aan. De lingga of phallusdienst vertoont zich hier op de afbeeldingen in de meest naakte en onbeschaamde vormen, zooals nergens in de westelijke Çivaïtische monumenten.

Bovengenoemde bouwwerken zijn van uit Modjopahit gesticht, behoorende tot het rijk Modjopahit. Volgens gevondene inscriptiën heeft hunne stichting plaats gehad in de laatste jaren van het bestaan van dit rijk en wel omstreeks 1450. Èn door hunnen ouderdom, én door hunnen vorm, die geheel van die der gewone tjandi's afwijkt, én vooral door hun bij uitstek phallisch karakter vormen de oudheden van den Lawoe een geheel op zichzelf staande, een eigenaardige groep onder de oudheden van Midden-Java.

Hiermede beschouwen wij de oudheden van Midden-Java als afgehandeld, in de residenties Japara, Rembang en Madioen toch vinden wij geene tjandi's.

Semarang.

De voornaamste tempelruïnen in Semarang zijn gelegen in de afdeeling Salatiga, welke zich langs de Oostzijde van Ka-

blz. vvlg.; blz. 260 vlg. — Kern, Vermenging van Çivaïsme en Buddhisme. — Brandes, Een någari-opschrift gevonden tusschen Kalasan en Prambanan. Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XXXI blz. 240 vv. — De tempelgroep tjandi Sewoe. ibidem blz. 327.

doe uitstrekt nabij het dorp Banjoe koening (geel water) ten Z. O. van den Gunung Oengaran. Aldaar vindt men een groep tjandi's, die in grootte, stijl, versiering en beeldhouwwerk zeer veel overeenkomst met die van het Diëngplateau vertoonen. Zij zijn alle aan Çiva gewijd, die hier onder het symbool van de lingga vereerd werd, waarvan men verschillende overblijfselen gevonden heeft.

Oost-Java.

De gordel van gewesten in Oost-Java waar binnen Hindu-monumenten voorkomen, wordt gevormd door de residenties Kediri Pasoeroean, Probolinggo en Soerabaja. Vangen wij met de eerste aan.

Kediri.

De oudheden, die men in deze residentie aantreft, worden geacht te behooren tot een oud Hindurijk bekend onder den naam van het rijk van Dåhå, hetwelk Kediri en ook Oostelijk Madioen zou omvat hebben. Een der merkwaardigste overblijfselen uit dien tijd vindt men aan den voet van den Gunung Wilis (grens Kediri en Madioen); het zijn de grottempels Selå Manglèng. Een ander niet minder merkwaardige ruïne is de tjandi Panataran in de afdeeling Blitar aan den westelijken voet van den Këlat (grens Kediri en Pasoeroean). De vorm van dit monument vertoont eenige overeenkomst met dien van den Bårå Budur. Toch zoekt men hier sporen van den Buddha-dienst te vergeefs. De tjandi is een echte Çiva-tempel. Behalve deze twee zijn er nog een menigte andere bouwvallen, die wij hier echter niet nader zullen beschouwen.

Pasoeroean.

Allereerst komt hier in aanmerking de ruïne van Singåsari, hoofdplaats van het voormalige rijk van dien naam. Zij ligt in Malang, de zuidwestelijke afdeeling van Pasoeroean.

De oudheden van Singåsari bestaan uit een aantal tjandi's, waarvan tjandi Singåsari, door de inboorlingen Tjangkoep geheeten de voornaamste is. (Tjangkoep of tjoengkoep beteekent eigenlijk een gebouw boven een graf opgericht dus ongeveer hetzelfde als tjandi.) Andere monumenten, eveneens in de af-

deeling Malang gelegen zijn de tjandi Toempang of tjandi Djågå. Deze vertoont groote overeenkomst met de Bårå Budur. Brumund noemt haar daarom ook den Bårå Budur van Malang. Nevens haar vindt men in deze residentie nog eene menigte oudheden, die alle aan den dienst van Çiva gewijd schijnen te zijn geweest, want men heeft hier zoowel voorstellingen van Çiva en den Nandi als van zijne çakti Durgâ en zijn zoon Gaṇeça gevonden. Evenzoo symbolen van lingga en yoni. Doch ook enkele aan den Buddha en de Buddhistische heiligen herinnerende voorstellingen kwamen hier te voorschijn; zij zijn echter in dit gedeelte van Java zeldzaam.

Probolinggo.

In deze residentie zijn de bouwvallen slechts weinig talrijk. Het best bekende en merkwaardigste monument is tjandi Djaboeng nabij de Districtshoofdplaats Djaboeng in de afdeeling Kraksaän. Het onderscheid tusschen dezen tempel en de tot dusverre beschouwde is, dat hij van roode, gebakken steen is opgetrokken, terwijl de meeste van Midden- zoowel als Oost-Java van gehouwen steen zijn samengesteld. Baksteenen tempels behooren tot de laatste periode van de Hinduheerschappij, vóór de zegepraal van den Islām. Een andere ruïne is de tjandi Tjandipurå aan de zuidoostelijke helling van den Sĕmeroe (grens Pasoeroean en Probolinggo), die mede van baksteen is gebouwd.

Soerabaja.

Met het betreden van deze residentie, staan wij op den klassieken grond van het rijk Modjopahit, welks hoofdzetel in het tegenwoordige Modjokerta gelegen was, dat in het Zuidwesten begrensd wordt door den sedert eeuwen uitgedoofden vulkaan Penanggoeng en, in het Zuiden, door het Ardjoenå-gebergte gescheiden wordt van de residentie Pasoeroean. In deze bergstreken nu is het dat wij de oudste monumenten van geheel Java aantreffen.

In de eerste plaats moeten wij gewag maken van de oudheden van Trawas, een desa gelegen op den zadel, die den Penanggoeng met den Ardjoenå verbindt. Hier ter plaatse vindt

men een groot aantal beelden, waarvan de meeste naar het Museum van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen verhuisden. Onder deze beelden treft men o. a. een Vishṇu op den zonnevogel Garuḍa gezeten en eenige Buddhabeelden aan. Een dezer, ofschoon zittend voorgesteld, is zestien voet hoog. Op eenigen afstand van Trawas vindt men een andere merkwaardigheid, namelijk een heilige badplaats, bekend onder den naam Djâlâtoendâ. De muren, van gehouwen trachiet, zijn met groepen mythologische figuren bedekt. Voorheen moeten ook hier vele beelden gestaan hebben, die echter alle zijn weggevoerd.

Thans de ruïnen van Modjopahit, hoewel zij niet zoo belangwekkend zijn als die, welke wij vroeger leerden kennen. Zij bestaan ook weder geheel uit gebakken steen, hoewel voor de fondamenten wel eens gehouwen trachietblokken zijn gebezigd. Wij teekenen hierbij aan, dat de bouwmeesters het gebruik van kalk niet hebben gekend; de steenen werden eenvoudig door wrijving met een kleiachtig vocht op elkander bevestigd. Zij laten zich dus thans gemakkelijk van elkaar nemen.

Vroeger deelden wij mede, dat men over het algemeen op Java alleen tempelrestes vindt; de ruïnen Modjopahit maken echter op dezen regel een uitzondering. Vele zijn overblijfselen van ringmuren en poorten van kratons of vorstelijke paleizen. De tegenwoordige Javanen noemen ze echter even goed tjandi's. Zoo heeft men bijv. tjandi Poesar, die als overblijfsel van een buitenpoort van een kraton beschouwd wordt. Een bepaalde tempelruïne is de tjandi Brawoe, die het type van een gewonen Çivatempel van het Diënggebergte heeft d. w. z. hij bestaat uit een vierkant gebouw met pyramidevormig dak, één kamer en ééne poort waarheen een smalle trap leidt. De tempel is van baksteenen gemetseld zonder eenig beeldhouwwerk en de wanden zijn thans geheel leeg. Ongetwijfeld is hij, naar analogie van soortgelijke, elders voorkomende gebouwen, aan den dienst van Çiva gewijd geweest.

Hiermede wenschen wij, wat de oudheden van deze residentie aangaat te volstaan. De vraag, omtrent hunnen vermoedelijken ouderdom, zullen wij echter nog trachten, althans bij benadering te bepalen. Zij zijn, zooals wij zagen alle van ge-

bakken steen. Hieruit laat zich opmaken, dat zij niet zeer oud zijn, want men kan zeggen, dat de tempels van gebakken steen uit den tijd, kort voor de verbreiding van den Islām dagteekenen. Als bewijs voor hunnen betrekkelijken geringen ouderdom pleit ook de nagenoeg geheele afwezigheid van versieringen. Waar men deze al aantreft, kunnen zij niet vergeleken worden met de fraaie beeldhouwwerken van Midden-Java, zelfs niet met die van Kediri. De bouwwerken van Soerabaja geven dan ook getuigenis van grooten achteruitgang in de kunst en daar men, gelijk reeds vroeger werd opgemerkt, met zekerheid mag vaststellen, dat de Hindukunst op Java hooger stond naarmate zij minder ver van haren oorsprong verwijderd, dus ouder was, bewijzen ook hierdoor deze ruïnen van jonger datum te zijn.

De overige residenties van Oost-Java, Besoeki, Banjoewangi zoowel als Madoera kenmerken zich door totaal gemis aan tjandi's. Wel vindt men in Banjoewangi de zoogenaamde ruïnen van Matjan putih, doch deze zijn, schoon nog afkomstig van Hindu-Javanen, vermoedelijk gesticht nadat Modjopahit door den Islām ten val werd gebracht. Zij behooren dus tot de eerste tijden van de overheersching van het Mohammedanisme en kunnen derhalve niet als eigenlijke Hindu-overblijfselen gelden.

West-Java.

Soenda-landen.

Vroeger vernamen wij, dat voorheen in deze streken het Hindurijk Padjadjaran bloeide, dat naar alle waarschijnlijkheid door volkplanters uit Modjopahit werd gesticht en hebben de vorsten van Modjopahit op grond daarvan ook eenige suzereiniteit, althans in naam, over Padjadjaran geoefend. De ligging van dit rijk heeft echter slechts tot eene zeer onvolkomen onderwerping der woeste bergstreken van West-Java met de aldaar wonende bevolking geleid, daardoor is ook de invloed der Hindu's in dit rijk minder geweest dan op eigenlijk Java. Dit verschil openbaart zich reeds dadelijk in de totale afwezigheid van de prachtige tempels, zooals men die op Midden- en Oost-Java aantreft. Men vindt in de Soenda-landen geen tjandi's.

Dat het Hinduïsme ook hier bestaan heeft, blijkt alleen uit de open bidplaatsen, die wij o. a. in Soerakarta aan den voet van den Lawoe aantroffen. Evenals zij bestaan ook de bidplaatsen in deze gewesten uit verschillende terrassen, waarop men soms sporen van beelden vindt. Gewoonlijk treft men ze hier hoog in de bergen aan.

Het Çivaïsme schijnt in de Soenda-landen de heerschende godsdienst te zijn geweest, althans men heeft er tal van lingga's, yoni's, Çiva's, Durgâ's en Gaṇeça's gevonden. Toch zijn hier evenwel ook voorstellingen in verband met den Buddha voor den dag gekomen, waaruit men besluiten mag, dat ook die leer hier niet geheel zonder invloed op het Çivaïsme is geweest.

Slotbeschouwingen.

Uit de gevonden overblijfselen blijkt, dat op Java zoowel het Brahmanisme als het Buddhisme heeft geheerscht. Het eerste openbaarde zich voornamelijk onder den vorm van het Çivaïsme, in de vereering van Çiva en wel van Çiva als levensschenker, als schepper onder de symbolen van lingga en yoni. Deze zinnebeelden toch worden in bijna alle Çivatempels aangetroffen. Doch Çiva is niet alleen de levensschenker, de schepper, hij is ook de alvernieler, de verdelger. In deze hoedanigheid vindt men hem voorgesteld met een keten van menschenhoofden om den hals, met een drietand, *triçûla* gewapend en vooral gekenmerkt door een derde oog in het voorhoofd. Deze beelden zijn op Java echter zeldzaam. Hier vindt men hem voornamelijk, vooral daar waar hij in de tempels met Durgâ en Gaṇeça vereenigd voorkomt, op eene geheel andere wijze voorgesteld namelijk als een bejaarde boeteling met baard en knevel, in de eene hand het bidsnoer *akshamâlâ*, in de andere de gewone waterkruik der boetelingen de kendi *kuṇḍi* houdende, terwijl de vliegenwaaier *tjamara* over zijn schouder hangt. Als kenmerk is hem dan de triçûla toegevoegd.

Sommigen hebben getwijfeld of deze voorstelling wel die van Çiva is. Doch daaromtrent kan geen redelijke grond bestaan, in de eerste plaats niet wegens de triçûla en ten tweede

niet, wijl het beeld steeds met Durgâ en Gaṇeça in vereeniging voorkomt.

De vereering van Çiva namelijk heeft zich ontwikkeld o. a. uit die van Rudra, den stormgod, die als zoodanig gedacht werd op de hoogste bergen en in de wildernis, dus in ascere te leven. De Brahmanen zich hierbij aansluitend, denken zich Çiva dan ook als den boetedoener, den asceet bij uitnemendheid. Niets vreemd is het dus, dat Çiva bij de Javanen ook in de gedaante van een asceet wordt voorgesteld. [1])

De naam waaronder Çiva vereerd wordt, is die van Maheçwara of Mahâdeva, doch het meest verspreid is die van Batara Guru, het Sanskritsche bhaṭṭâra = heer, eerwaardig, goddelijk en guru = leermeester, en beteekent „de heer" de god leermeester." Een andere benaming is nog Sang hjang Guru. Het woord *hjang* is eigenlijk god en heeft thans nog deze beteekenis in het Balineesch, terwijl de hedendaagsche Javanen in het algemeen de geesten, die zij vereeren hjang noemen. Sang is naar het Jav. Woordenboek een voorvoegsel tot betiteling vóór benamingen van goden en doorluchtige of heilige personen. Volgens den hoogleeraar Kern is dit niet geheel juist. Sang zou te beschouwen zijn als het krâmâ-inggil zoowel in het Javaansch als in Kawi van *si*, zooals men zich herinnert het woordje, waardoor in den regel eigennamen of andere bijzondere aanduidingen van personen worden vooraf gegaan. In kracht komt het geheel overeen met ons bepalend lidwoord. Sanghjang Guru beteekent dus den god leermeester. [2])

Zooals wij reeds opmerkten, is Batara Guru, althans in den regel, dezelfde als Çiva, doch soms is zijne gedaante niet duidelijk genoeg uitgedrukt en doet dan denken aan die van Vishṇu of Buddha. Dit is echter hooge uitzondering. Ook willen wij hier nog in herinnering brengen, dat aan Çiva vooral in zijn hoedanigheid van schepper, levensschenker, de met machtige teeltkracht toegeruste stier was gewijd. Dikwijls werd deze, Nandi geheeten, in de plaats van Çiva zelf aangeroepen.

1) Veth, Java, II, blz. 159—160.

2) Dit Sang komt ook voor in den titel sengadji = sangadji der Molukken. — v. d. Tuuk, Tobasche spraakkunst blz. 255, noot en 225 noot.

Naast Çiva werd, zooals wij gezien hebben, ook zijne gemalin vereerd. Zij heeft tal van namen als Pârvatî, de op de bergen wonende, Durgâ, de moeilijk te genakene, Kâlî, de zwarte. Evenals Çiva heeft zij ook twee tegenstrijdige karakters. Als Pârvatî is zij de weldadige, beschermende godheid, als Kâlî-Durgâ de godin des doods en als zoodanig heeft zij eene afgrijselijke gedaante; vooruitstekende slagtanden, een keten van menschenschedels om den hals en een knots in de hand. Op Java werd zij echter in den regel voorgesteld in een andere gestalte, ontleend aan een Indische mythe. Zij werd het liefst afgebeeld, staande op den rug van een stier en met acht of tien armen, die, behalve het benedenste paar, ieder een wapentuig voeren. De benedenste rechterhand houdt den stier bij den staart, terwijl de linkerhand een boozen geest bij de haren houdt. Die booze geest heet Mahisasura of juister Mahishâsura = mahisha-asura; mahisha = een buffel, doch ook de naam van den boozen geest, die zich geincarneerd heeft in de gedaante des buffels, asura = booze geest. De mythe, die tot deze voorstelling aanleiding gaf is deze. Het hoofd der Titanen had in de gedaante van een machtigen stier den hemel van Indra bestormd en de goden op de vlucht gedreven. Daarom riep Brahma de goden tot zich om raad te plegen. Nadat zij te zamen gekomen waren, schoten uit aller mond stralen, die zich vereenigden tot eene schoone vrouw, onze Durgâ, die bij haar geboorte van ieder der goden een wapen ontving. Hiermede ving zij de strijd met Mahishâsura aan, versloeg hem, en herstelde Indra in zijn hemelrijk. Op het oogenblik dat zij den buffel velt nu doelt de voorstelling. Asura tracht door een halswonde, Mahisha, den buffel toegebracht te ontwijken, doch wordt door Durgâ bij de haren vastgehouden.

Bij de Javanen heet Durgâ Giriputri, overeenkomende met Pârvatî en Loro Djonggrang [1]).

Naast Çiva en Durgâ hebben wij in de Javaansche tempels meestal ook Gaṇeça, den god der wijsheid en schoone kunsten, beider zoon aangetroffen. Hij is voorgesteld op de gewone wijze met vier armen en een olifantskop. In een der handen houdt

1) Groneman, Spectator, Juni, 1886.

hij een bakje, *batasi*, vast, uit een menschenschedel bestaande, waaruit hij zich met zijn snuit voedt. De naam gaṇeça, samengesteld uit *gaṇa* en *iça* beteekent in het algemeen de heer der ondergeschikten en volgelingen van Çiva. Als eerste volgeling heet hij gewoonlijk eenvoudig gaṇa of kalana gana.

Het Brahmanisme op Java was dus hoofdzakelijk Çivaïsme, de vereering van Çiva, diens gemalin Durgâ en beider zoon Gaṇeça. Het sluit daarom evenwel de vereering der overige Brahmaansche goden niet uit. Zoo werd ook Vishṇu, naar de Javaansche uitspraak Wisnu aangebeden. Voornamelijk blijkt dit uit de talrijke beelden, die in Soerabaja en op het Diëngplateau gevonden zijn. In al deze beelden is Vishṇu voorgesteld als een schoon jongeling met vier armen, waarvan de handen de gewone attributen n. l. de *çangkha*, de krijgstrompet van tritonschelp en de *cakra* de radpijl of werpschijf. Bij sommige beelden o. a. die welke in het Zuiden van Soerabaja gevonden zijn, dient hem de Garuḍa tot vahana, terwijl hij in den noordelijken tempel van Loro Djonggrang in de gestalte der dwerg-incarnatie wordt aangetroffen. Met Vishṇu vereerde men zijne çakti Lakskmî of Çrî, op Java Sri of Dewi Sri genoemd. Lakskmî of Çrî was bij de Indiërs de godin der liefde en schoonheid, van vruchthaarheid en huwelijk. Op Java schijnt zij echter voornamelijk als godin des landbouws vereerd te zijn en, zooals wij later zullen zien, wordt zij nog heden ten dage als zoodanig beschouwd.

Ook Brahma schijnt op Java vereering genoten te hebben, zooals blijkt o. a. uit de Zuidelijke der Loro Djonggrang tempels. Daar althans heeft men beelden gevonden, die hem voorstellen met vier hoofden en vier armen benevens de hansa als voertuig. Te verwonderen is het evenmin, dat op Java voorstellingen van de trimûrti niet ontbreken. In het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden bevindt zich een allermerkwaardigste groep van vier godenbeelden, waarvan het voornaamste de gewone voorstelling van de trimûrti, d. i. drie hoofden rijzende uit één lichaam, met Brahma in het midden en face en Vishṇu links en Çiva rechts en profil. De drie overige beelden geven ieder dezer goden afzonderlijk te aanschouwen.

Over de Buddhabeelden, die op Java gevonden zijn en wel

voornamelijk in Kadoe hebben wij reeds uitvoerig gesproken. De Buddha is daarin voorgesteld, zittende met gekruiste beenen, terwijl de voetzolen naar boven gekeerd zijn. In de houding der handen bestaat echter verschil, doch zij zijn altijd zoodanig aangebracht, dat zij diep nadenken uitdrukken. Eene uitzondering hierop maken de Buddhabeelden van de tjandi Mendut. Hier is de Buddha op een stoel gezeten met nederhangende beenen, dus in eene geheel afwijkende houding.

De hoofdzetel van het Buddhisme op Java was, zooals wij reeds weten, de residentie Kadoe.

De vraag is nu wie zich het eerst op Java hebben gevestigd, de Buddhisten of de Brahmanen. Volgens getuigenis van den Chineeschen pelgrim-reiziger Fa Hiĕn, die omstreeks het laatst van 414 op Java, door een schipbreuk hiertoe gedwongen, vertoefde bestond er toen reeds aldaar een Hindumaatschappij van nagenoeg uitsluitend Brahmanen. Buddhisten waren er, naar zijne verklaring zeer weinig. Hierin echter ligt geen bewijs dat het Buddhisme destijds op Java nog bijna niet bekend was. Zeer goed kan het zijn, dat de Buddhisten door later gekomen Brahmanen reeds naar de binnenlanden verdrongen waren, zoodat Fa Hiĕn met hen niet in aanraking kwam. In dit licht beschouwt ook Prof. Veth de zaak [1]). Er is echter eene andere omstandigheid welke ons nopen moet uit de berichten van Fa Hiĕn de conclusie te trekken, dat er toen werkelijk slechts weinige Buddhisten en bijna uitsluitend Brahmanen op Java gevonden werden, dat het Buddhisme dus nog niet volkomen in den Indischen Archipel doorgedrongen was [2]). Fa Hiĕn namelijk kwam van Ceylon met een door Brahmanen bemand schip. Had de van geloofsijver blakende man een door Buddhisten gevoerd vaartuig kunnen krijgen, voorzeker hij zou zich het gezelschap dezer ongeloovigen, die met zijn heiligenbeeldjes en manuscripten den spot dreven, niet getroost hebben. Wij moeten daaruit de conclusie trekken, dat de zeevarende Indiërs uit Fa Hiĕn's tijd geen Buddhisten

1) Veth, Java, dl. I, blz. 8, 9, 157 en 158.
2) Kern, Bijdragen, o. c., blz. 20. — Groeneveldt, o. c. blz. 6 v.v.

doch Brahmanen waren, dat dus de Hindu's die het eerst in den Indischen Archipel, bepaaldelijk op Java, kolonien stichten aanhangers van het Brahmanisme waren. In strijd met het gevoelen van den hoogleeraar Veth, neig ik, dus tot de meening dat dè oudste Hindukolonisten op Java Brahmanen waren.

b. Hiṇduïsme op de Buitenbezittingen.

Op de Buitenbezittingen bestaan slechts weinig overblijfselen uit den Hindutijd. Bepaalde tempels worden alleen op Sumatra gevonden en hieronder zijn de voornaamste die van Pertibi in Padang lawas, residentie Tapanoeli.

Zij bestaan uit overblijfselen van tempels van rooden gebakken steen, die zonder verbinding van kalk of cement, slechts los op elkander gestapeld zijn. Van Buddhisme schijnt hier geen spoor aanwezig te zijn. Althans toen ik deze ruïne in 1878 bezocht, vond ik geen enkel overblijfsel dat daarop duidde, alhoewel brokstukken van beelden overal verspreid lagen.

Een ander belangrijke ruïne bevindt zich te Moewara Takoes aan den bovenloop van den Kampar kanan, terwijl men in Deli nabij Boetar eveneens restes van een tempel gevonden heeft. In het rijk van Indĕragiri worden Hindusche graven aangetroffen en de Engelsche reiziger Anderson vond te Djambi verschillende beelden en overblijfselen van gehouwen steenen ornamenten van een tempel afkomstig. Onder de beelden verdient vooral een staand Buddhabeeld vermeld te worden. Boven Langkat in Palembang treft men dergelijke beelden aan, die door de bevolking als versteende reuzen worden beschouwd. De overige oudheden van Hinduïstischen oorsprong, die vrij talrijk elders op Sumatra voorkomen, zijn weinig belangrijk; veelal zijn het slechts beschreven steenen. Dit laatste geldt ook voor Borneo, dat evenals Sumatra van uit Modjopahit werd gekoloniseerd.

Al de gevonden overblijfselen wijzen er op, dat ook buiten Java het Çivaïsme de heerschende godsdienst is geweest. Op Borneo o. a. in Sambas en Serawak heeft men lingga's en yoni's en in Koetei, behalve deze, ook een Gaṇeça en een Nandi gevonden.

c. Het Hinduïsme op Bali.

De Hindoes, die hun eeredienst op Java brachten, hebben dien ook op Bali ingevoerd. Velen, die bij de invoering van den Islām op Java, die leer niet wilden omhelzen, staken, vooral na den val van Modjopahit in 1478 naar Bali over. Hier schijnt de invloed der Moslem slechts gering te zijn geweest, althans noch de Hindusche Balineezen noch de uitgewekenen zijn door den bekeeringsijver der Mohammedanen verdelgd, en zoo is het Hinduïsme tot den huidigen dag op Bali blijven bestaan. Wel hebben de Moslem van tijd tot tijd pogingen aangewend om den Islām op Bali in te voeren, doch tot dusver met weinig resultaat. Het aantal tot deze leer bekeerde Balineezen bedraagt nauwelijks drieduizend.

Het Hinduïsme bestaat op Bali nog in zijne beide hoofdvormen, het Brahmanisme en het Buddhisme. De Buddhisten zijn er echter slechts gering in aantal en dan nog alleen in de rijken Boeleling en Karangasem. Zij worden door de overige bewoners Brahmana-bodha Buddha-brahmanen genoemd. Het Brahmanisme is dus de hoofdvorm, waaronder het Hinduïsme nog op Bali voorkomt. Het Brahmanisme is hier bepaaldelijk het Çivaïsme, d. w. z. Çiva wordt als de hoogste god vereerd. De vereering van Çiva heeft die der andere goden van het Hindupantheon verzwolgen. Brahma en Vishṇu worden wel gekend, doch als zoodanig niet gehuldigd. Eigenlijk worden beiden met Çiva vereenzelvigd, of juister als krachten van Çiva aangezien. Zij zijn als het ware slechts andere gedaanten, andere vormen van Çiva. Al de attributen en eigenschappen dezer beide goden, vooral die van Vishṇu, zijn dan ook op Çiwa overgegaan.

Nog een andere wijziging heeft het Çivaïsme alhier ondergaan. Çiva had, zooals wij vroeger vernamen, twee tegenstrijdige karakters: hij was een weldadige, een scheppende god, doch tevens de vernieler. In deze laatste kwaliteit had hij bij de Indiërs den bijnaam Kâla. Op Bali heeft men nu den Çiva als schepper van den Çiva als vernieler gescheiden. Hij wordt in beide karakters als afzonderlijke god vereerd als Çiva ter eene, als Kâla ter andere zijde.

Naast Çiva wordt ook zijne gemalin vereerd. Evenals bij hem heeft men ook hare tegenstrijdige karakters van elkaar gescheiden. Als weldadige, scheppende godheid, wordt zij als Pârvatî of Giripruti gehuldigd, als godin des doods als Kâlî Durgâ.

Behalve deze kent de Balinees nog Vishṇu's çakti Lakshmî of Çrî, de godin der vruchtbaarheid, des overvloeds, en als zoodanig die des landbouws. Gelijk de eigenschappen van Vishṇu op Çiva overgingen evenzoo gingen die van Çrî op Çiva's çakti Pârvatî over.

Ook de andere goden van het Hindu-pantheon zijn op Bali bekend. Zoo wordt o. a. Gaṇeça als god der wijsheid en sluwheid door de kooplieden aangebeden. Indra is eveneens niet onbekend en evenmin Varuṇa, die ook hier de god der zee is.

Bovendien kennen de Balineezen nog een zonnegod *Sûrya.*

De voornaamste plaatsen waar deze goden vereerd worden zijn de zoogenaamde *Sad-kajangan* of *sad-kahyangan* of *kahiangan*; *sad*, Kawi = zes, *kahjangan* = godenverblijf afgeleid van *hjang* = god. Deze zes tempels, alle aan Çiva gewijd, liggen in de verschillende rijken, en worden hoofdzakelijk gebruikt voor de offers, die de vorsten bij groote feesten aan Çiva brengen. Voor den dagelijkschen dienst heeft ieder dorp kleinere tempels *puri* of *pangastanan* geheeten. Puri is hun naam als zij voor aanzienlijken, pangastanan als zij voor het volk bestemd zijn. Voor Brahma en Vishṇu vindt men op Bali geen tempels, wat natuurlijk is, daar zij slechts als krachten van Çiva worden beschouwd. Voor Indra en ook voor Varuṇa bestaan hier en daar heiligdommen. Die welke den laatsten gewijd zijn bevinden zich meestal aan den zeekant. Çrî wordt vereerd in kleine huisjes daartoe op de sawahs of aan de wegen opgericht, waarin de voorbijgangers als zij rijst bij zich hebben eenige korrels plegen te strooien.

Verder heeft men nog bij iedere woning een huistempel sanggar.

De priesters, die den dienst in de groote tempels waarnemen, behooren steeds tot de kaste der Brahmana's. Hunne voornaamste werkzaamheden bestaan natuurlijk in het verrichten

van godsdienstige plechtigheden in de tempels. Volksleeraren zijn zij niet, hoewel zij onderricht geven aan hen, die tot priester worden opgeleid. Verder bemoeien zij zich met het regelen der tijdrekenkunde en doen zij onderzoek omtrent gelukkige en ongelukkige dagen ten gerieve van ieder, die zich tot hen wendt. Eindelijk houden zij zich bezig met de letterkunde, vooral met de studie der heilige boeken, de veda's.

Behalve deze eigenlijke priesters heeft men nog een andere klasse van personen, die in den eeredienst van het volk een groote rol spelen, en waartoe zoowel mannen als vrouwen behooren. Bij groote godsdienstige feesten, worden zij, zoo het heet, van de eene of andere godheid bezeten en openbaren in dien toestand den wil der godheid. Zij heeten *walyan*, waarvan *wewalén* of *wawalen*, zooals zij mede genoemd worden, een gewijzigde vorm is. Ik leg den nadruk op dit woord, wijl wij het later ook elders in den Archipel ontmoeten. In den regel worden die personen op kunstmatige wijze, door wierook, eentonig gezang enz. in extase gebracht, om den goden tot minderen te kunnen dienen. De woorden, die zij in dien toestand uitspreken, worden als godsspraak beschouwd en als zoodanig geëerbiedigd. Verder zijn zij tooverdokters en tooverdokteressen.

De eeredienst bestaat in het brengen van offeranden, die met een sembah aangeboden en vóór de tempelhuisjes nedergezet worden. Deze sembah gaat gepaard met een prevelformulier *mantra*.

In de gewone tempels brengen meestal de voornamen hun offers, doch bij de groote feesten worden deze door de wawalen's gebracht, die dit al dansende, *tandak* doen. Deze offers zijn zeer menigvuldig en voor ieder feest en iederen god afzonderlijk bepaald. Gewoonlijk bestaan zij uit rijst, gekookte vleeschspijzen, gebak, vruchten, geld, kleederen en ook dranken. Bloedige offers worden alleen aan Kâlî, Durgâ en de bhûta's, booze geesten, gebracht, in den vorm van kippen, eenden, kleine vogels en kleine varkens, of bij groote feesten ook van karbouwen, geiten, en honden.

De offergaven, bij groote feesten aangeboden, blijven niet in de tempels. Het geld en de kleederen krijgen de padanda's, de priesters, die de plechtigheden leiden. De eetbare offeranden

worden onder gebeden door de brengers weder teruggenomen en te huis verbruikt.

Een andere voorname plechtigheid is het besprenkelen van den tempel met gewijd water *toja tirta*, dat geheiligd wordt eenvoudig door het vedalezen. Dit water wordt ook door de offeraars gebruikt om zich te zuiveren, den mond te spoelen, en het gezicht te besproeien.

Hiermede stappen wij van het Hinduïsme op Bali af. Wij zouden nu over kunnen gaan tot het aantoonen van de sporen, die het Hinduïsme bij de andere volken van den Archipel achterliet, doch, ten einde niet in herhaling te treden, zullen wij liever het oorspronkelijk heidendom behandelen en daarbij, zoover noodig, op Hinduschen invloed wijzen.

HOOFDSTUK XXIV.

Animisme.

a. INLEIDING. *b.* FETISISME. *c.* SPIRITISME. *d.* ZIELEN. *e.* GEESTEN. *f.* VAMPIR EN WEERWOLF. *g.* PONTIANAK. *h.* OPPERWEZEN.

---

a. Inleiding.

Wij zullen thans trachten den godsdienst der volken van het Maleische ras, den oorspronkelijken Polynesischen godsdienst in enkele trekken te karakteriseeren.

De volken van den Oost-Indischen Archipel, en wel die welke geheel of grootendeels buiten den beschavenden invloed der Indiërs, der Mohammedanen en der Europeanen gebleven zijn, verkeeren nog geheel in hunnen natuurstaat; hun godsdienst komt in hoofdzaak dan ook overeen met dien van de overige natuurvolken. Wij hebben dus na te gaan, waardoor deze in het algemeen gekenmerkt wordt.

De godsdienst der natuurvolken wordt beheerscht door wat de nieuwere godsdienstwetenschap animisme heet. De natuurmensch, dit leert de ervaring, verwart hetgeen een vrucht der verbeelding is met de werkelijkheid, het objectieve met het subjectieve, de uitwendige verschijnselen met zijn eigen geestesleven. Daaruit ontstaat bij hem de waan, dat alle beweging en werking, die hij waarneemt, uitgaat van persoonlijke, denkende, willende wezens en deze beschouwing wordt met den naam *animisme* bestempeld. Dit animisme uit zich in twee ongeformuleerde en onuitgesproken, maar met onbe-

paald geloof aangehangen leerstukken. Het eene, het grond-dogme luidt: „alles in de natuur, in dieren- en plantenwereld het bewerktuigde en onbewerktuigde, ieder voorwerp groot of klein heeft een ziel. Het tweede dogme kan aldus worden uitgedrukt: „de zielen of geesten, die in de voorwerpen wonen, hebben de macht, die te verlaten, vrij rond te spoken, onbelichaamd voort te leven of in andere lichamen over te gaan." Men heeft dus aan den eenen kant geesten of zielen in bepaalde voorwerpen, dieren, planten en levenlooze zaken en aan den anderen geesten, die die voorwerpen verlaten hebben en vrij rondzwerven. Dit alles is echter nog geen godsdienst. Het zijn uit gebrekkige waarnemingen afgeleide, primitief-wijsgeerige onderstellingen, het is een soort van primitieve wijsbegeerte. Maar gelijk het gansche leven van den natuurmensch, zoo ook wordt zijn godsdienst er volkomen door bepaald en beheerscht.

De godsdienst van den natuurmensch bestaat n. l. in eene vereering der geesten, waarmede hij zich de geheele natuur bevolkt denkt. Het spreekt echter van zelf, dat hij alleen die geesten vereert, waarvan hij zich afhankelijk gevoelt en waarvoor hij vreest. Nu kunnen naar het eerste der twee dogmen de geesten zich bevinden in bepaalde voorwerpen, bewerktuigde of onbewerktuigde. Is de natuurmensch nu, hetzij bij toeval, hetzij langs den weg der redeneering tot de overtuiging gekomen, dat het een of andere bewerktuigde of levenslooze voorwerp de belichaming is van een machtigen geest, waarvoor hij vreezen moet of van wien hij zich afhankelijk denkt, dan zal hij dat voorwerp als met hoogere macht begaafd vereeren.

b. Fetisisme.

De eerste uiting van het animisme in den godsdienst is dus de vereering van zinnelijk waarneembare voorwerpen als bezielde en machtige wezens. Dit noemt men in de godsdienstwetenschap het fetisisme, het voorwerp dat men vereert fetis [1]). Men houde evenwel in het oog, dat de natuurmensch niet

1) Wilken, het Animisme bij de volken van den Ind. Archipel.

ieder voorwerp tot fetis maakt. De hoofdvoorwaarde hiervoor is, dat hij op de eene of andere wijze tot de overtuiging gekomen is, dat de geest, die het voorwerp bezielt, een machtige is, die gevierd en geëerd moet worden. Doch niet minder is het een voorwaarde, dat het voorwerp door zijn zeldzaamheid, bijzonderheid of kostbaarheid, de aandacht trekken moet. Laat ons dit door een voorbeeld toelichten. Er wordt verhaald hoe een Kaffer eens een stuk van een anker van een gestrand schip afsloeg en spoedig daarop stierf. Sedert schreven de Kaffers dit anker goddelijke eigenschappen toe en vereerden het als een fetis. Hierin heeft men al de voorwaarden bijeen, waarop een voorwerp fetis kan worden. In de eerste plaats toch was het anker voor de Kaffers een bijzonder ding, dat uit zichzelf hun aandacht moest trekken, dat hunne nieuwsgierigheid opwekte. Doch dit alleen was echter niet voldoende om het te gaan vereeren. Wel zouden zij aan het anker evengoed als aan ieder ander voorwerp een ziel toegekend hebben, doch deze had zich nog niet als machtig doen kennen. Daar stierf plotseling iemand, die van dat anker een stuk had afgeslagen en daarmede veranderde de zaak. Post hoc ergo propter hoc. Ongetwijfeld werd de dood van den man veroorzaakt door de ziel van het anker, die door de schending harer woning beleedigd was en zich aldus wreekte. Hiermede was tevens haar groote macht afdoende bewezen, waarom het anker van nu af vereerd en fetis werd. Een ander voorbeeld: Wuttke verhaalt, dat de Jakoeten, juist bij het uitbreken van de pokken onder hen, voor het eerst een kameel zagen. Sedert werd de kameel als een vijandige god beschouwd. Ook in dit feit vinden wij weder de beide voorwaarden bijeen waarop een fetis ontstaat. Aan den eenen kant de kameel, een dier, dat vroeger nooit gezien was, dat dus van zelf opgemerkt werd, aan den anderen kant de pokziekte. Die beide zaken werden met elkaar in causaal verband gebracht. De geest, die zich in den kameel belichaamd heeft, de ziel van den kameel is een machtige geest, de kameel werd een fetis.

Vier factoren zijn er dus, die een fetistische vereering doen ontstaan: 1ste de voorstelling van een bijzonder, een zeldzaam en daardoor ook in vele gevallen kostbaar voorwerp, 2de de

theosophische opvatting van dat voorwerp als levend, gevoelend en willend, 3de de voorstelling van een oorzakelijk verband tusschen dat voorwerp en een bijzonder verschijnsel, 4de, wat uit de drie eerste punten onmiddellijk volgt: de erkenning van het voorwerp als iets machtigs, dat om die reden gevreesd en geëerd moet worden. Let men er wel op, dan ziet men, dat de wilde eigenlijk niet het voorwerp zelf, doch de ziel daarvan, die hij als machtig heeft leeren kennen en vreezen, vereert. Dit doet hij echter onbewust. Hij scheidt de ziel nog niet van het voorwerp doch vat beide als een geheel op en vereert zoowel de eene als het andere [1]). Wij moeten dus het fetisisme blijven beschouwen als het aanbidding van zinnelijk waarneembare voorwerpen als bezielde wezens.

c. Spiritisme.

Naar het tweede dogme van het animisme zijn de zielen vrij in hare beweging en niet aan bepaalde lichamen gebonden. Zij kunnen de voorwerpen, die haar tot woonplaatsen verstrekken verlaten en vrij en onzichtbaar op aarde of in de lucht rondwaren. In dit geval verkeeren bijv. de zielen der afgestorvenen. Ook deze geesten worden vereerd. Echter zijn het in dit geval ook alweder alleen die geesten, die men als machtig heeft leeren kennen en derhalve vereeren moet. Deze vereering ontstaat weder op dezelfde wijze als bij het fetisisme. Men heeft bijv. een verschijnsel waarvan men de oorzaak verklaren wil. Treft nu toevallig eenig zinnelijk waarneembaar voorwerp de aandacht, zoodat het eenigszins met het waargenomen verschijnsel in verband kan gebracht worden, dan wordt daarin de geweldige of zegenrijke macht gezien, waarin het verschijnsel zijn oorsprong vond. Doet zulk een object zich evenwel toevallig niet voor, dan schept de fantazie een geest, die vrij rondwaart en dezen wordt het verschijnsel toegeschreven. Men kan zeggen, dat in de eerste tijden zeer zeker de geesten van afgestorvenen op deze wijze vereerd zijn geworden. De

1) Niemann, de Godsdienst der Bataks, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. 1870, I, blz. 291. — Tiele, Een probleem v. d. godsdienstwetenschap, blz. 210 en verder passim.

geesten toch, die men zich het eerst als vrij rondwarende heeft kunnen voorstellen, moeten wel die der afgestorvenen zijn geweest. Zoo ontstond de vereering van onbelichaamde in de lucht of op aarde rondwarende geesten, waaronder in de eerste plaats de zielen der voorouders. Deze vereering heet spiritisme.

Wij hebben dus als twee uitingen van het animisme in den godsdienst het fetisisme en het spiritisme. In het wezen der zaak zijn beide niet van elkaar onderscheiden. Hetgeen in beide gevallen aangebeden wordt, is de geest, de ziel. Bij het fetisisme wordt deze echter geheel met het voorwerp, waarin hij gehuisvest is vereenzelvigd beschouwd en is daarvan niet te onderscheiden, zoodat het feitelijk het voorwerp zelf is, dat als een bezield en machtiger wezen vereerd wordt. Opmerking verdient verder, dat bij het fetisisme de neiging bestaat om de ziel van het voorwerp te scheiden, los te maken. Daarvan is een gevolg de vereering van den geest, die het voorwerp bewoonde, doch nu niet meer daarmede vereenzelvigd is. Het voorwerp is niet langer de belichaming van den geest, doch slechts zijne woning. Vooral bij de vereering der hoogere natuurvoorwerpen zien wij langzamerhand dezen overgang van eene fetistische tot een spiritistische vereering plaats grijpen. Bijvoorbeeld: de Grieken vereerden als hoogste god, als god des hemels, die in den hemel troont en die de laatste oorzaak is van alle hemelsche verschijnselen, Zeus. Zeus nu is dezelfde als Dyaus, dien de Ariërs vereerden vóór hunne verspreiding. Hij was de hemel, vereerd als god, dus een fetis. Dezen beschouwden zij als vader, pitar en noemden hem Dyaus pitar = vader hemel. Zeus, de anthropomorphische god des hemels was dus oorspronkelijk niets anders dan de fetistische vereering van den zichtbaren hemel. Zoo ook was dit het geval met Jupiter dezelfde als Dyaus pitar. Zoo ook was Apollo, de zonnegod oorspronkelijk de zon als god. Hetzelfde geldt voor de Indische goden Indra, Varuṇa, Agni, Vishṇu, Rudra enz. Veelal is echter de fetistische vereering van deze hoogere natuurvoorwerpen reeds in eene spiritische overgegaan [1]), doch ook het omgekeerde heeft plaats gehad.

1) Vergelijk Tiele, Vergelijkende geschiedenis der Egyptische en Mesopotamische godsdiensten blz. 545—549. — Tiele, Gids, 1865, II blz. 25—26.

Gaan wij na deze inleiding over tot den godsdienst der volken van den Indischen Archipel.

d. Zielen.

Het eerste dogme, de voorstelling namelijk, dat alle voorwerpen levende of levenlooze, bewerktuigde of onbewerktuigde een ziel hebben, vindt men allerwegen terug bij de volken van het Maleische ras. Terloops zij opgemerkt, dat op de eilanden der Stille Zuidzee aan alles wat groeit en zich beweegt, aan dieren en planten derhalve, eene ziel *waruna* wordt toegekend. Op de Fidschi-eilanden acht men ook huizen, kano's, werktuigen etc. bezield [1]). Nog sterker is deze voorstelling evenwel in den Archipel. Zelfs bij de volken, die reeds op een hoogeren trap van beschaving staan dan de Javanen, die het Hinduïsme hebben aangehangen en thans den Islām belijden, vindt men sporen van animistische beschouwingen. De rijst stellen de Javanen zich o. a. bezield voor. Deze beschouwing is evenwel op eene eigenaardige wijze met het Hinduïsme in verband gebracht [2]). Dewi Sri, die wij reeds als de godin van den landbouw leerden kennen, gelooven de Javanen, dat in de sawahrijst gevaren is, terwijl de tĕgalrijst door Timå wati, de dochter van Batara guru = Çiwa, bezield wordt geacht. De tegenwoordige Javaan hecht nog veel aan deze beschouwing vooral aan de bezieling der sawahrijst door Dewi Sri. De sawahbouw gaat dan ook met eene menigte bijgeloovige gebruiken gepaard, die alle hun grond hebben in de meening, dat de rijst als een menschelijk wezen moet behandeld worden. Ik wijs slechts — om hier een enkel voorbeeld aan te halen — op de gebruiken gedurende het tijdperk waarin de rijst in bloei staat. In de oogen der Javanen is de bloem niet het werktuig der bevruchting, doch het eerste gevolg daarvan. Staat de rijst in bloei, dan is zij volgens hen zwanger. Daar zij nu de rijst een persoonlijk aanzijn toekennen, denken zij, dat ook zij even goed als eene zwangere vrouw lusten heeft *nyidun* of *njidun*

1) Tylor, Primitive culture, dl. I, blz. 479—480 noot.
2) Meded. Nederl. Zend. Gen. dl. IV, blz. 121.

en onderstellen, dat zij evenals deze behoefte heeft aan samentrekkende en zure zelfstandigheden en de spijzen die zwangeren bij voorkeur eten. Daarom doen zij *rudjak*, een met zure vruchten toebereide spijs en tanah ampo in het water der waterleidingen, opdat de rijst zich hieraan te goed zal kunnen doen.

In het Zuiden der Preanger-Regentschappen plant men in den tijd van den padibloei lange bamboe's van gaten voorzien op de dijkjes van de sawah's. Het klagend geluid, veroorzaakt door den daar door gierenden wind, wordt als een hulde aan de ziel van de rijst beschouwd. Als een ander voorbeeld, dat de Javaan zich de rijst bezield denkt, zij vermeld, dat haar in sommige streken teeldrift toegeschreven wordt, die, om een rijke oogst te verkrijgen opgewekt moet worden. Daaruit ontstond het gebruik, dat mannen en vrouwen in het nachtelijk uur naakt langs de velden loopen en daar aan lingga en yoni offeren d. i. den coïtus bedrijven. Een analoog gebruik vindt men zelfs nog bij de Christen Amboneezen in verband met de nagelteelt. Duidt de stand van het plantsoen op een schralen oogst, dan begeeft de man zich 's nachts naar zijne tuinen en, daar zich van zijn kleeren ontdoende, tracht hij, bij de boomen staande, door de beweging van den coïtus te maken, hun rijken vruchten te doen dragen. Ook dit gebruik is slechts een overblijfsel van het oude animisme.

Alvorens van dit punt af te stappen, willen wij er nog op wijzen, dat de vereering van Dewi Sri ook bij de Makassaren en Boegineezen bestaat. Bij de laatsten heet zij Sangiyan Sarri (*sarri* = *sri*; *sangijan* eigenlijk *sangiyang* = eene soort van geest dezelfde als *sanghyang*.) De Sangiyan sarri is de godin der rijst en wordt dikwijls met deze zelf geïdentificeerd.

e. Geesten.

Het spreekt van zelf, dat wij bij dergelijke volken als de Javanen, Boegineezen en Makassaren, die reeds meer beschaafd zijn, het animisme slechts in zijne overblijfselen terugvinden. Bij de heidensche volken evenwel, die minder ontwikkeld zijn, treedt het echter sterker op den voorgrond. Met een paar voorbeelden willen wij dit aantoonen.

De Papoewa kent aan alle voorwerpen een ziel toe. De ziel der boomen bijv. is de nevel, die van kokend water de zich ontwikkelende damp. Hetzelfde geldt voor de Bataks. Bij hen heeft alles ook de mensch een ziel *tondi*. Zoo is het ook bij de Olo Ngadjoe-Dajaks. Dezen kennen echter aan de ziel van levende en levenlooze voorwerpen bijzondere namen toe. De zielen van menschen en dieren en van enkele andere levenlooze voorwerpen als rijst, geld, lijnwaden enz. heet *hambaruan*, die van levenlooze voorwerpen in het algemeen *gana*, doch die van goud, wapens, heilige potten (djawet, balanga enz.) draagt beide. De ziel van menschen en dieren, de hambaruan, heet na den dood *liau*.

Het tweede dogme namelijk „de zielen of geesten, die in voorwerpen wonen, hebben de macht, die te verlaten, vrij rond te spoken, onbelichaamd voort te leven", vinden wij eveneens in den Indischen Archipel. Zoo denken de Dajaks, dat de gana's, het voorwerp waarin zij verblijf houden, kunnen verlaten om zich dan aan de menschen in den droom te vertoonen. Zij hebben dan menschelijke vormen met uitzondering van die der boomen, die een spookachtige gedaante aannemen. Evenzoo kunnen de zielen der menschen het lichaam verlaten en dit zoowel bij dag als bij nacht. Van daar des nachts de droomen. Bij ziekten gelooft men, dat de ziel door booze geesten gevangen en weggevoerd is en geplaagd wordt, waardoor het lichaam natuurlijk lijden moet. Om dus een zieke te herstellen, moet men trachten, zijn hambaruan terug te doen komen in het lichaam, wat door allerlei offers geschiedt. Bij de Bataks kent men aan de ziel van den mensch, de tondi op dezelfde wijze een bestaan toe geheel afhankelijk van het lichaam. Zij gelooven, dat de tondi als beschermgeest het lichaam onder haar gezag heeft, het voor een oogenblik kan verlaten, het doen kwijnen en geluk of ongeluk veroorzaken. De grootste verwensching voor den Batak is daarom ook de uitdrukking *tondimu alomu*: Uw ziel, zij uw vijand. De tondi wordt geacht op het hoofd gezeteld te zijn. Ziekten worden ook door hen beschouwd als veroorzaakt door een geest, die de tondi vasthoudt. Deze zelfde voorstelling bestaat bij tal van volken van den Indischen Archipel en ook deze, dat het, om te kunnen genezen, noodig

is, dat de ziel terugkeere. Hoe deze terugkeer bewerkstelligd wordt, zullen wij met een paar voorbeelden toelichten. Bij de Alfoeren van de Minahasa had dit vroeger plaats door middel van een offerfeest *manampah* geheeten. De priesters of wichelaars die het feest leidden, trachtten te weten te komen, waar de ziel zich bevond, waarna zij in een sarong werd opgevangen, die boven het hoofd van den lijder geopend werd, waarmede men de ziel terugbezorgd achtte. Herstelde de zieke niet, dan was dit een teeken, dat de ziel niet te vinden was. Ook bij de bevolking der Ambonsche eilanden, bij de Alfoeren van Ceram enz. bestaat de voorstelling, dat ziekte veroorzaakt worden doordat de ziel is heengegaan en door een boozen geest belet wordt, terug te keeren. De hulp van een priester is ook hier onvermijdelijk om te kunnen genezen. Zelfs bij de hooger ontwikkelde Javanen, de Maleiers, de Boegineezen en Makassaren vindt men een overblijfsel van deze beschouwing.

De Javanen noemen de zielen evenals de Maleiers *sumangat*, de Makassaren en Boegineezen *sumangá* en *sumangẻ* welke woorden identiek zijn met het Bataksche *sumangot*, de geest van een overleden bloedverwant.

De sumangat is iemands levensgeest, die volgens het begrip der inlanders niet alleen bij den dood, maar ook ingeval van schrik of flauwte het lichaam verlaat en slechts door hare tegenwoordigheid, welvarendheid te weeg brengt. Gaat de ziel weg, dan wordt men ziek en dient zij door den priester teruggeroepen te worden. Dit geschiedt bij de Bataks door iemand rijst op het hoofd te strooien. De sumangat kan ook in een ander mensch of op een dier overgaan, waardoor er zulk een geheime betrekking tusschen die twee ontstaat, dat het lot van den een geheel afhankelijk is van dat van het ander.

Uit het aangevoerde blijkt dus hoezeer het animisme in den Archipel algemeen voorkomt. Wij hebben gezien, hoe zich daaruit rechtstreeks het fetisisme en spiritisme, de godsdienst der natuurvolken, heeft ontwikkeld. Over het algemeen vinden wij bij de volken van de Indischen Archipel meer het spiritisme als godsdienst dan het animisme. Het moet echter erkend worden, dat, hoewel het eerste van het laatste wel moet worden onder-

scheiden, het daarom niet altijd gescheiden kan worden, m. a. w. dat spiritisme en fetisisme dikwijls in elkaar vloeien en men niet weet waar het eene ophoudt en het andere begint. De Batak bijv. stelt zich, zooals wij vernamen, voor, dat alle voorwerpen, levende zoowel als levenlooze, eene ziel hebben. Zoo heeft de rijst een ziel, de rijstziel *tondi-ni-eme*. Zoodra de rijst begint te bloeien, brengt men een offer aan hare ziel, omdat men anders gevaar loopt, die te vertoornen, want ook de geest der rijst kan vertoornd zijn. Is dat zoo, dan brengt men haar een zoenoffer. Op dezelfde wijze heeft het ijzer een ziel. Vóór men aan het smeden gaat, brengt men een offer in spijzen aan zijne ziel, aan die der smidse, aan den smidshamer, aan het ambeeld enz. onder het prevelen van een formulier, waarin deze voorwerpen alle schoonklinkende namen krijgen. Bij de Dajaks valt hetzelfde op te merken. Zij onderscheiden echter de voorwerpszielen gana in goede en slechte. Eenige zooals het goud, zwaarden enz. hebben goede gana's, andere zaken bijv. huizen goede of slechte; vandaar, dat de bewoners van het eene huis gezond en gelukkig en die van een ander ziek en ongelukkig zijn. Dezen boozen gana's offert men, indien men meent door haar toedoen ziek geworden te zijn, bijv. als men een boom geveld heeft en kort daarna ziek wordt. De goede gana's ontvangen jaarlijks bij het begin van den oogst een feestmaaltijd. Dit alles nu is geen fetisisme, daar niet zoozeer de voorwerpen zelf als wel hunne zielen vereerd worden. Het is echter ook geen spiritisme daar, hoewel men den geest, de ziel vereert, dit niet geschiedt, afgescheiden van de voorwerpen als onbelichaamd. Hetzelfde geldt voor de vereering van Dewi Sri, die de rijst bezielt. Het is geen vereering van de rijst zelf, doch die van Dewi Sri. Op deze zelfde wijze zien wij herhaaldelijk de vereering der volken van den Indischen Archipel het midden houden tusschen spiritisme en fetisisme. Een bepaald fetisisme, zooals wij dat bij de Kaffers aantroffen, komt slechts bij uitzondering in den Indischen Archipel voor. Men vindt òf den tusschenvorm, waarop zooeven gedoeld werd, òf een bepaald spiritisme, de aanbidding van zielen, die vrij rondwaren, waaronder die der afgestorvenen, bepaaldelijk die der voorouders een voorname rol spelen. Inderdaad mogen we dan ook zeggen, dat behoudens

de uitzonderingen, het spiritisme wel de hoofdvorm van den godsdienst der Idonesiërs is.

Bij sommige volken treden de zielen der afgestorvenen meer op den voorgrond, dan bij de anderen. Zoo komt bij de Dajaks de vereering dezer zielen, althans wanneer het tiwahfeest heeft plaats gehad, weinig uit. Zij vereeren meer verschillende soorten van geesten. Daarentegen is bij de Bataks de vereering der zielen van de afgestorvenen hoofdzaak en dit is eveneens het geval bij de Niassers, de Bolaang Mongodouërs, de Alfoeren van Boeroe, Ceram en Halmahera en der overige Molukken, de Timoreezen, de Papoewa's, op de Philippijnen en bij de Balineezen. Vooral komt deze vereering uit bij de doodenfeesten en moeten wij de doodenfeesten der Javanen en Maleiers als een overblijfsel hiervan beschouwen.

De geesten en zielen, die men in het algemeen vereert, dragen in verschillende deelen van den Archipel andere namen. Toch zijn er enkele namen, die met grootere of kleinere wijzigingen bij verschillende volken teruggevonden worden. Zulk een algemeen bekende naam is *nitu*. Dit woord komt o. a. voor op de Mentawei-eilanden doch met het defineerend *si* dus *si nitu*, bij de Alfoeren van Boeroe, meestal meervoudig gebezigd als *nitun*,. bij de Cerammers als *nitu* en *nitul* en in de behasa tanah van Ambon als *nitu* of *niu*, op Timor en Soembawa als *nitu*. Eindelijk nog vindt men het bij de Tagalen op de Philippijnen als *anito*. Bij niet alle volken heeft nitu evenwel dezelfde beteekenis. Soms, zooals bij de Alfoeren van Boeroe en Ceram, de Timoreezen en de Tagala's duidt het uitsluitend de zielen der afgestorvenen aan, terwijl het op de overige Ambonsche eilanden meer de beteekenis van geest heeft. Dit is ook het geval op de Mentawei-eilanden. Bij de Bataks verstaat men onder nitu echter geesten van een bepaalde soort.

Een ander woord is begu, dat wij o. a. ontmoeten bij de Bataks en bij de Niassers. Bij de laatsten zijn het meer de booze geesten, bij de Bataks zijn het zoowel de geesten in het algemeen als meer bepaald, die der afgestorvenen, welke er onder worden verstaan. Nog treffen wij bij de Bataks de benamingen

sumangot en *sombaon* [1]) aan. De eerste naam vat de zielen der afgestorvene bloedverwanten samen, de laatste, die van reeds lang overleden vorsten en aanzienlijken. Ook moeten wij nog op het woord hjang, dat oorspronkelijk op Java thuis behoort, wijzen, daar dit door de Javanen ook op andere eilanden overgebracht werd. In het algemeen duidt de Javaan met de hjang alle geesten aan, die hij vereert. In vroeger dagen beteekende het echter, zooals nu nog op Bali, uitsluitend god. Van Java ging dit woord naar Borneo, alwaar wij het aantreffen onder de Olo Ngadjoe's in den vorm *sangiang*, als benaming voor luchtgeesten, goede geesten, naar Celebes waar wij het als *sangijang* voor goede geesten gebezigd — men denke aan sangiyang sarri wedervinden — en naar Sumatra, alwaar het bij de Bataks in den vorm *Sanyang naga* voor goede vrouwelijke watergeesten in gebruik is. Andere woorden voor geesten, die algemeen verspreid zijn, werden ontleend aan het Sanskrit, of aan het Arabisch. Enkele der meest voorkomende zullen wij hier noemen. Veelvuldig gewijzigd komt het Sanskritsche *devatâ* voor. In het Sanskrit beteekent dit godheid. In deze beteekenis komt het in den Archipel voor bij de Maleiers, Javanen, Dajaks en Bataks. De Maleiers spreken het uit als *dewata*, de Javanen als *dewata*, *djawata* en *djuwata*, de Bataks als *debata*. Zij verstaan er hoofdzakelijk de goden van de Hindu's overgenomen onder. Bij de Dajaks der Zuid-Oosterafdeeling komt het woord voor samengetrokken tot *djata*, waarmede een soort geesten, die voornamelijk in rivieren verblijf houden, worden verstaan, terwijl de Bisaya's er de zielen hunner afgestorvenen mede benoemen.

Als naam voor den oogstgod treedt *diuata* bij de Manobo's op en ook de Bantiks en Bolaang Mongodouërs kennen hem als ompu duata. Naast het woord *dewata* is *batara* zeer verspreid. De grondbeteekenis is god, vooral als naam van den oppergod. Bij alle volken in den Archipel vindt men verder nog het Sanskritsche bhûta = geest, zoowel goede als kwade. Bij de Bali-

1) Dit woord is afgeleid van *somba* = *sĕmbah* = begroeten met het suffix *on*, dat daaraan eene objectieve beteekenis geeft dus sombaon = hij, die begroet wordt.

neezen bijv. zijn buta's booze geesten en zoo ook bij de Javanen. De Bataks evenwel benoemen hiermede de geesten, die naar hunne meening, midden in de dorpsstraat vertoeven. Ook het Maleische *djin* en *sjaithan* als benaming voor booze geesten komt veelvuldig voor.

In verband met het boven medegedeelde, wenschen wij nu kortelijk na te gaan, waardoor de vereering van de geesten en der zielen van de afgestorvenen wordt gekenmerkt. Wij weten, dat bij het spiritisme de zielen als onbelichaamd worden vereerd. Dit sluit evenwel niet uit, dat men zoowel de zielen der afgestorvenen als de geesten zich bij voorkeur voorstelt als verblijfhoudend op bepaalde plaatsen, hetzij in de lucht of in het water, hetzij in rivieren of riviermondingen, in rotsen, op bergen enz. Zoo denkt men zich de zielen der afgestorvenen gewoonlijk in de nabijheid der vroeger door hen bewoonde plaatsen of bij de graven. Wij zullen hier thans niet langer bij stilstaan, daar wij later bij een speciale behandeling van de godsdiensten der voornaamste volken vanzelf tal van voorbeelden zullen ontmoeten.

De zielen en geesten stelt men zich natuurlijk geheel onstoffelijk voor, doch naar het animisme kunnen zij echter ook tijdelijk in het eene of andere lichaam varen en zich aldus aan den mensch vertoonen. Behalve deze voorstelling vindt men ook dat geloofd wordt, dat zij een dierlijke of menschelijke gedaante kunnen aannemen of zooals bij de Bataks als een witte wolk, een regenboog enz. kunnen verschijnen. Over het algemeen bestaat de behoefte om den geest te vereenzelvigen met het eene of andere voorwerp. Doet zich toevallig een stoffelijk voorwerp voor, dat met een als werking van den geest beschouwd verschijnsel in causaal verband kan worden gebracht, dan wordt dat voorwerp als de woonplaats van den geest beschouwd. Doet zich dit echter niet voor, dan maakt men zulk een voorwerp, meestal een beeld. Eenige volken moeten wij hier vermelden bij wie dit plaats heeft nl. de Papoewa's, de Niassers, de Tagala's, de Bissaya's en die der Zuidwester-eilanden enz. Bij allen bestaat de gewoonte, de zielen der afgestorvenen door houten beelden voor te stellen.

Bij de Papoewa's heeten deze *korwar*, hebben een mensche-

lijke gedaante en zijn 1 à $1^{1}/_{2}$ voet hoog. De korwar is het middel, het medium waarmede de Papoewa met de ziel van een afgestorvene in voortdurende betrekking staat. Door middel van dit beeld worden zij geraadpleegd, als hij voor de eene of andere gelegenheid hun hulp behoeft. De korwars moeten dus vereerd worden, wil men zich den toorn der ziel niet op den hals halen. Om dus in goede verstandhouding met hen te blijven, brengt men hun van tijd tot tijd een offer. Natuurlijk is dit geen fetisisme, daar niet de korwar, doch de ziel van den afgestorvene wordt vereerd, waarvan de korwar slechts de voorstelling is. Toch staan wij hier echter op de grens van het fetisisme en het spiritisme.

De beelden, die de Niassers maken, moeten eveneens de zielen van afgestorvenen *moko-moko* voorstellen. Zij hebben gelijk de korwars eene menschelijke gedaante en heeten adju. In ieder huis vindt men een aantal van die beelden; zij spelen dezelfde rol als de korwars.

Een andere meer eigenaardige wijze, waarop men zich de zielen der afgestorvenen voorstelt en waarvan hier wel afzonderlijk gewag gemaakt dient te worden, vindt men op het eiland Boeano ten westen van Ceram. Hier stelt men zich voor een verblijf te houden in kleine potjes of urnen, welke eveneens als de korwars en de adjus mediums zijn, waarmede men zich met haar in gemeenschap stelt. Deze potjes, buli-buli, zijn van grof porcelein en worden onderscheiden in mannelijke en vrouwelijke. De eerste zijn hoog verheven en hebben geen deksels, de laatste hebben deze wel. Voor de buli-buli richt men een afzonderlijk huisje op. Meer algemeen denkt men zich de zielen onbelichaamd, doch evenzeer gelooft men, dat zij de macht hebben tijdelijk in het eene of andere lichaam, dus ook in dat van een mensch, over te gaan. Verder houde men in het oog, dat de geesten en zielen, hoewel vrij rondwarend toch gedacht worden bij voorkeur op bepaalde plaatsen verblijf te houden, zooals in rivieren, op bergen en in graven. Wat nu den aard, het karakter der zielen betreft, mag men zeggen, dat zij in den regel als goede geesten worden beschouwd. Toch moet echter zorg gedragen worden, dat men hen niet beleedigt of verwaarloost daar men dan hunne wraak te vreezen heeft.

Naast de zielen der afgestorvenen vereert men goede en kwade geesten. Rampen, onheilen enz. worden door hunnen invloed veroorzaakt en niet minder ziekten, daar zij de ziel aan het lichaam ontrukken en deze kwellen.

f. Vampir en weerwolf.

Alle booze geesten hier op te sommen zou ons te ver voeren. Enkele echter, waaraan algemeen geloofd wordt in den Indischen Archipel, willen wij hier noemen. In de eerste plaats bedoelen wij hier het geloof aan een soort geesten, die over dag een menschelijke gestalte hebben, doch des nachts hun romp te bed laten liggen, terwijl het hoofd met den hals en de ingewanden daaraan rondzwerft en allerlei kwaad, vooral ziekten veroorzaken of ook den dood te weeg brengen door slapende het bloed uit te zuigen. Deze geesten dragen verschillende namen. Bij de Maleiërs van Sumatra heeten zij *palasib* of naar de Menangkabauwsche uitspraak *pălăsiĕq*, bij de Bataks *palarih* en elders in de Maleische landen *penanggalan*. Bij de Dajaks vooral speelt het geloof aan deze geesten een groote rol. Zij heeten *hantuen* en in bijna iedere landstreek der Zuid-Ooster-afdeeling heeft men personen, die onder verdenking staan, hantuen te zijn. Natuurlijk bestaat er groote afschuw tegen een huwelijk met zulk een persoon. Toch, zegt men, komen dergelijke huwelijken wel eens voor, omdat men het niet altijd weet. Houdt men het echter voor bewezen, dat iemand hantuen is, dan wordt hij onder de grootste martelingen ter dood gebracht. Bij de Boegineezen heeten deze geesten *paeppo*, bij de Makassaren *popokang*. Bij deze volken zijn zij uitsluitend vrouwen. Aan de hoven wordt een verdachte vrouw onmiddellijk tot slavin gemaakt en veroordeeld den ganschen dag kemirinoten te stampen, wat een middel moet zijn om hare nachtelijke zwerftochten te beletten.

In het oosten van den Archipel, in de Molukken en op Timor bestaat het geloof aan deze wezens eveneens. Zij heeten hier suwangi of swangi. Vooral als een vorst komt te sterven wordt de schuld daarvan dikwijls op een swangi geworpen. De persoon die dan beschuldigd wordt van swangi te zijn,

wordt ter dood gebracht, terwijl zijn bloedverwanten slaven worden. Bij de Tagalen op Luzon, die mede aan deze geesten gelooven, heeten zij *magtatankal*.

g. Pontianak.

Een andere geest, die algemeen gevreesd wordt, is de pontianak, de naam van de geesten der vóór de verlossing gestorvene vrouwen. Elke vrouw, die in het kraambed bezwijkt, wordt een pontianak. Zij vertoonen zich meestal in den vorm van een vogel en zijn dus vliegende spoken. Deze pontianaks, die, wijl zij vóór hare bevalling de moedervreugde niet mochten smaken, gunnen die ook haren zusteren niet en zijn er steeds op uit zwangere vrouwen leed te doen. Echter zijn het niet uitsluitend zwangere vrouwen, die door de pontianaks vervolgd worden, ook de mannen hebben deze geesten te duchten. Bij enkele volken, vooral in de Molukken bestaat het geloof, dat zij de mannen van hunne genitaliën berooven. Daarom moet men haren kwaden invloed opheffen door offers, bezweringen enz. Bij vele volken moeten zwangere vrouwen als verweringsmiddel tegen de pontianaks steeds een mesje bij zich hebben.

Bij enkele volken tracht men te voorkomen, dat zij, die onverlost sterven, pontianak worden, waartoe verschillende middelen worden aangewend. Bij de Amboneezen beprikt men daartoe de armen en beenen van het lijk met spelden en plaatst onder de kin en de beide armen drie eieren. Het haar wordt om een in de kist geslagen spijker gewonden, waarna het geheele lijk verder met vischgraten wordt bedekt. Hetzelfde gebruik treft men, eenigszins gewijzigd, bij de Makassaren aan. Ook hier geeft men het lijk eener in het kraambed bezweken vrouw een ei onder iedere armholte mede, terwijl men vervolgens de armen goed tegen het lichaam aandrukt en eenige naalden in de handpalmen steekt.

h. Opperwezen.

De godsdienst der Indonesiërs is dus, gelijk wij in den aanvang opmerkten en thans door eenige voorbeelden hebben gestaafd, in hoofdzaak het spiritisme, eene vereering van de

zielen der afgestorvenen en van geesten, die onbelichaamd rondwaren, hoewel men èn deze geesten èn de zielen der afgestorvenen zich voorstelt als bij voorkeur verblijf te houden in rivieren, op boomen, in bosschen enz. De zielen zijn in den regel goed gezind; de geesten zoowel goed als kwaad.

Oorspronkelijk had geen der geesten een hoogeren rang dan een ander. Bijna overal echter heeft zich in den loop der tijden het begrip gevormd van een hoogsten god. Bij sommige volken is deze nog niets meer dan een primus inter pares, bij de meesten evenwel heeft zich uit dien hoogsten geest het begrip ontwikkeld van een bepaalde godheid, een opperwezen, dat boven en buiten de zielen staande, deze onder zijn gezag heeft. Zijn plaats acht men zich in tegenstelling van die der zielen en geesten, die op aarde rondzwerven, in den hemel, boven de wolken. Bemoeien de zielen en geesten zich rechtstreeks met de lotgevallen der menschen, brengen zij den menschen geluk of ongeluk aan, het opperwezen, de oppergodheid is daartoe in den regel te verheven. Men stelt hem zich alleen voor als de schepper van al wat bestaat en in den hemel, doch die zich verder met het bestaande niet onmiddellijk inlaat. Voor de praktijk heeft dus dat geloof in een opperwezen geen gevolgen. Integendeel, hij wordt noch vereerd, noch aangebeden, zooveel te meer worden dit echter de zielen en geesten. In de gunstigste gevallen wordt het opperwezen bij die vereering in zooverre gekend, dat men de zielen en geesten als zijn dienaren beschouwt, als middelaars tusschen hem en den mensch.

Zooeven zeiden wij, dat de hoogste geest in sommige gevallen niet veel meer is dan een eerste onder zijns gelijke. Een voorbeeld daarvan vinden wij bij de Alfoeren van de Minahasa. Deze Alfoeren vereeren in de eerste plaats de zielen der afgestorvenen, der voorouders *empung* en daarnaast booze geesten *sesakit*. Van deze empungs is een de voornaamste; hij heet Muntuuntu of Empung wailan wangko = de grootmachtige empung. Men stelt hem zich als schepper voor en vandaar wordt hij vooral in het zuiden aangeduid met den naam si niēma in tana = die de aarde heeft gemaakt. Zijne verblijfplaats is met die der andere empungs in de bovenlucht *kasendukan*, hij is dus niet boven hen gesteld, doch alleen de voornaamste hunner.

Anders is dit bij de Alfoeren van Boeroe, alwaar eveneens de aanbidding der zielen van de afgestorvenen onder den naam *nitu* of meervoudig *niturs* bestaat. Deze zielen acht men te verblijven, daar waar de afgestorvenen tijdens hun leven bij voorkeur vertoefden. Naast hen worden een menigte andere geesten vereerd, die collectief *sanane* heeten. Onder deze is er echter ook een de hoogste en uit hem heeft zich een opperwezen, buiten de geesten staande, ontwikkeld. Dit opperwezen heet *Opo gabe snulat*, heer menschenbeeldenaar, menschenmaker. Hij heet ook Opo Lahatala een verkorting van Allah ta'ala. De Alfoer stelt zich Opo geba snulat als schepper voor, zooals zijn naam reeds aanduidt en doet hem in den hemel boven de wolken zetelen. De middelaars tusschen de menschen en hem zijn de nitu's.

Ook de Alfoeren van Ceram vereeren de zielen der afgestorvenen en andere geesten, de *nitu*, doch daarboven het opperwezen, dat boven allen staat, dat alles geschapen heeft. Bij de Alfoeren van het oostelijk deel des eilands heet hij Opalata pothoa. Hetzelfde treffen wij bij de Soembaneezen, aan alwaar deze oppergodheid Ombu walu mendaku = heer, die alles gemaakt heeft, genoemd wordt.

In het Westen van den Archipel, op het eiland Nias, vereert men naast de zielen der afgestorvenen, waarvoor de reeds genoemde adju's worden gemaakt een groot aantal geesten *begu*. Boven de laatsten staat een opperwezen Lowalangi of Halowalangi, de schepper, die niet vereerd wordt.

Eindelijk hebben wij nog op de Olo Ngadjoe Dajaks te wijzen, die geene directe vereering der zielen kennen, doch daarentegen een menigte geesten aanbidden, o. a. de Sangiang's en de Djata's. Naast en boven deze geesten staat de schepper Mahatara of Hatalla geheeten. Hij wordt slechts aangeroepen in gevallen waarin men vruchteloos de andere geesten geraadpleegd heeft. Op de Westkust van Borneo is zijn naam Djabata of Djebata.

Wij zien hieruit, dat bij de meeste volken van den Archipel naast de zielen en geesten reeds het begrip van een hoogsten wezen is ontstaan.

Wij hebben reeds doen uitkomen, hoe hiervoor eene natuurlijke verklaring te geven is. Toch moet ook erkend worden,

dat Hindusche en Mohammedaansche invloeden de ontwikkeling van dit begrip bevorderd hebben. Een voorbeeld hiervan vinden wij bij de Alfoeren van Boeroe. Nergens treedt de gedachte aan een opperwezen zoo sterk op den voorgrond als hier. Zooals wij reeds weten, heet de oppergod hier Opo Geba Snulat, doch ook Opo Lahatala. Dit laatste is eene verbastering van Allah tâala waaruit Mohammedaansche invloed voldoende blijkt. Er is echter meer. Naar luid der overlevering zou Opo Geba Snulat of Opo Lahatalla in overoude tijden, een profeet naar de wereld gezonden hebben om den menschen zijn wil te doen kennen. Deze gezant, Nabiata geheeten, moet zich een geruimen tijd onder de stervelingen opgehouden hebben en hun een menigte voorschriften den godsdienst, de zedeleer en ook de maatschappij betreffende, hebben gegeven. Nu is in Nabiata het Arabische *nabi* = profeet te herkennen, doch de beteekenis van het tweede deel is moeilijk uit te maken. Intusschen mag men gelooven, dat dit verhaal aangaande het zenden van een profeet van Mohammedaanschen oorsprong moet zijn. Verder is het zeker, dat ook andere volken onder dien invloed een opperwezen hebben leeren kennen o. a. de Alfoeren van Halmahera en de Dajaks. Bij de laatsten komt ook het Hinduïsme in het spel. De dubbele naam voor hun opperwezen Mahatara of Hatalla is voor zooverre dit Mahatara betreft een verbastering van het Hindu-Javaansche Maha batara, en wat Hatalla aangaat het Arabische Allah ta'ala. Bij de Bataks, die wij tot dusver niet vermeldden, springt die vreemde invloed nog duidelijker in het oog. Hun oppergoden zijn collectief debata geheeten en alle aan de Hindu's ontleend. Hun voornaamste is Batara Guru d. i. Çiva.

Uit de hierboven aangevoerde feiten zien wij dus, dat hoewel het begrip van een hoogsten, een opperwezen zich zeer zeker spontaan ontwikkeld heeft, althans bij sommige volken ook Hindusche en Mohammedaansche invloeden daarbij zijn werkzaam geweest.

Hiermede besluiten wij onze algemeene beschouwing om thans op gelijke wijze na te gaan, op hoedanige wijze men de geesten en zielen vereert.

HOOFDSTUK XXV.

Vereering der geesten.

a. SHAMANISME. *b.* GEESTENTAAL. *c.* GEESTENBEZWERING. *d.* GEESTENVEREERING. — OFFERS. *e.* GEESTENBANNEN. — TOOVERIJ. *f.* TOOVERMIDDELEN. *g.* TOOVERFORMULIEREN. *h.* VOORSPELLINGSKUNST. *i.* ORAKELVOGELS EN OMINEUZE TEEKENEN.

---

a. Shamanisme.

In het voorgaande hoofdstuk hebben wij vernomen, dat de vrij rondwarende geesten zich tijdelijk in het eene of andere lichaam kunnen vestigen. Hieruit is de voorstelling ontstaan, dat er personen zijn, die de eigenschap hebben, den eenen of anderen geest tijdelijk tot woning te kunnen verstrekken, doordat een geest in hem opstijgt of nederdaalt. Zulke personen zijn in de oogenblikken, dat zij bezield zijn, natuurlijk met bijzondere eigenschappen toegerust. Men raadpleegt hen daarom aangaande de toekomst, doet hun vragen over allerlei zaken, consulteert hen in ziektegevallen enz. De antwoorden of de raad door deze personen in dien toestand gegeven, zijn zooals vanzelf spreekt, niet zijne woorden, doch die van den in hem vertoevenden geest, daarom worden zij ook alleen geraadpleegd, als zij bezield zijn. Deze bezieling kan evenwel ten allen tijde plaats hebben, daar een geest ieder oogenblik kan bezworen worden, in het medium te varen. Het medium moet echter voor de opname van den geest geschikt gemaakt worden en hiertoe gebruikt het allerlei middelen, als: het branden van wierook, eentonig gezang, muziek en dans, soms ook bedwelmende middelen. Het bezweren van geesten om in bepaalde personen te incarneeren

en aldus door hun mond orakels te geven, heet in de godsdienstwetenschap shamanisme, terwijl zij, die daartoe geschiktheid bezitten, shamanen genoemd worden.

Het woord shamaan is eigenlijk van de Toengoezen in Oost-Siberië afkomstig. Bij hen verstaat men onder dezen naam personen, die met de geesten in betrekking staan en zich door opwinding in een toestand van razernij brengen om door een geest bezield te kunnen worden en dan, onder dien invloed, de hun gestelde vragen te kunnen beantwoorden. Hoewel het woord, waarmede de zaak die wijd en zijd verspreid is, en eene noodzakelijke phase in de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst schijnt te zijn, uit Siberië komt, is het daarom toch niet aldaar ontstaan. Velen houden het er voor, dat het eene verbastering is van Çramaṇa, Pali = çamana Buddhistische bedelmonnik. Van uit China heeft het Buddhisme zich ook in Noordelijke richting over de Toengoezen uitgebreid en hunnen oorspronkelijken godsdienst gedeeltelijk verdrongen. De tot de Toengoezen komende Buddhisten, troffen onder hen de reeds bestaande shamanen aan en noemden hen met den naam çramana = bedelmonnik. Anderen echter zeggen weder, daar de Buddhistische bedelmonniken zich met deze praktijk niet inlaten, dat het woord eenvoudig toevallig eenige overeenkomst met çramana vertoont.

De shamanen kunnen van beiderlei geslacht zijn, doch zijn in den regel vrouwen. Ook in den Indischen Archipel, alwaar zij een hooge vereering genieten, treft men zoowel mannelijke als vrouwelijke shamanen aan. Men consulteert hen in de oogenblikken, dat zij bezield zijn over allerlei zaken; zij zijn in de eerste plaats tooverdokters, doch geen eigenlijke priesters. Toch zijn zij bij enkele groote offerplechtigheden de leiders der ceremoniën en in zooverre kan men ze eenigszins bij priesters vergelijken, alhoewel hunne voornaamste functiën zijn hunne lichamen aan de geesten te leenen om zich aan den mensch te openbaren en tot hem te kunnen spreken.

Bij de Dajaks der Zuidooster-afdeeling komen zoowel mannelijke als vrouwelijke shamanen voor. De vrouwelijke heeten *balian* of *blian*, de mannelijke *basir*. De geesten, welke in de balians en basirs wonen, zijn de sangiangs. De basirs, hoewel

zij mannen zijn gaan geheel gekleed en gedragen zich als vrouwen, geven zich over aan tegennatuurlijken wellust, (pæderastie) een zonde, die onder de Dajaks algemeen is. Er zijn zelfs basirs, die geheel naar den regel met een man zijn gehuwd. De balians zijn meestentijds publieke vrouwen en zeer gezien. Eene beleediging eene balian aangedaan, wordt met een dubbele boete gestraft. Aan den anderen kant is het echter eene schande als iemands bloedverwante balian wordt. Hardeland zegt naar aanleiding hiervan, dat het voorgekomen is, dat een broeder om die reden zijn zuster vermoordde. Gewoonlijk leidt men dan ook slavinnen hiervoor op. Ook de basirs staan in hoog aanzien. Men gebruikt hunne diensten liever dan die der balians en betaalt hun ook ruimer. In Serawak heeten deze personen bij de Landdajaks *burig*, bij de Zeedajaks *manang*. Voor zooverre deze manang mannen zijn kleeden zij zich als vrouwen en worden ook als zoodanig behandeld, zoodat zij niet mede in den strijd trekken.

Bij de Alfoeren van de Minahasa heeten de shamanen *walian*, in Balaäng Mongondou *wolian*, welke woorden identiek met balian zijn, doch den meer oorspronkelijken vorm vertoonen. De walians zijn ook hier de media tusschen de menschen en de geesten.

Op Bali leerden wij naast de Hindusche priesters ook nog personen kennen, die bij groote offerplechtigheden, door de goden bezield, hunnen wil aan het volk kenbaar maken en als overblijfselen van den ouden Polynesischen eeredienst zijn te beschouwen. Hun naam is *walian*. Daarnaast treft men op Bali als benaming voor shamanen ook het woord *wewalen* aan, dat zelve uit *wewalian* = walian met reduplicatie ontstond. De contractie van *ia* tot *e* is zeer algemeen zoowel in het Javaansch als in de verwante talen, bijv. *durian* = *duren*.

Het verschil tusschen walian en wewalen is, dat het eerste woord een meer algemeene beteekenis heeft. Zij zijn de eigenlijke mediums, terwijl de wewalen meer de mededienaren zijn, die de functie van dokter of dokteresse uitoefenen.

Behalve de walian's en wewalen's heeft men nog de *sangyang's*, die eveneens shamanen zijn. Meestal zijn zij kleine jongens of meisjes en worden zij evenals de eersten door kunst-

middelen als: wierook, muziek en niet zelden ook met arak in extase gebracht om den goden als mediums te kunnen dienen. De naam sangijang beteekent letterlijk geest, god, dus het wezen, dat bezielt. Eerst later werd deze naam overgedragen op den persoon, die bezield wordt. Nog een ander volk moet hier vermeld worden, namelijk de Bisaya's der Philippijnen. Ook bij hen komen priesteressen, balians voor, die blijkbaar shamanen zijn.

Verder speelt het shamanisme nog eene groote rol in den godsdienst der Alfoeren van Boeroe en van Halmahera.

Doch het is niet alleen bij de Heidensche stammen, dat het shamanisme wordt aangetroffen. Ook bij de hooger ontwikkelde volken, die den Islām reeds hebben aangenomen, komt het voor. In de eerste plaats noemen wij de Makassaren en Boegineezen. Bij hen treft men eene klasse van personen aan, zoowel mannen als vrouwen, die voorgeven door geesten bezield te kunnen worden en die daarom vooral als dokters en dokteressen geraadpleegd worden. Deze shamanen heeten *bissu*. De bissu's vertoonen groote overeenkomst met de basirs bij de Dajaks, daar zij evenals dezen, als vrouwen gekleed gaan. Of zij zich ook als de basirs tot de paederastie leenen betwijfelt echter Dr. Matthes zeer. Wel beweren de mannelijke bissu's onbekwaam tot den coïtus, impotens te zijn, waarom zij te Makassar kweëen, van het Makassaarsche *kawe* = impotens, genoemd worden. Op grond van deze eigenschap hebben zij aan de hoven ten allen tijde vrijen toegang zelfs tot de vertrekken der jonge prinsessen. Dat de vrouwelijke bissu's evenals de Dajaksche balians tevens publieke vrouwen zijn, gelooft Dr. Matthes niet, daar zij zelden of nooit zoo schoon zijn om jonge heeren het hoofd op hol te kunnen maken.

Zooals wij reeds opmerkten, worden zij hoofdzakelijk geraadpleegd als dokters en dokteressen, *sanro*.

Overigens treden zij voornamelijk op als er feesten gegeven worden bijv. ter eere van eene geboorte, bij begrafenissen, tandenvijlen, trouwen enz. Zij verrichten dan allerlei godsdienstige ceremoniën, die vooral in dansen en zingen bestaan. Ook moeten zij de booze geesten verdrijven, waartoe zij van bepaalde muziekinstrumenten gebruik maken.

Bij de Bataks treft men eveneens shamanen aan en wel meestentijds vrouwelijke. Zij dragen den naam *sibaso*. *Baso* is het Maleische *bahasa* = woord, term, *sibaso* is dus te vertalen door „het woord", daar de uitspraken van iemand, die door een geest bezield is, als het woord aangemerkt wordt. De geesten, die de sibaso's bezielen, zijn in het algemeen begu's. Het nederdalen dezer begu's heet *sijar*. Ook hen raadpleegt men over allerlei zaken, doch hoofdzakelijk over ziekten.

Ook bij de Maleiers komt het shamanisme voor. Het duidelijkst komt dit uit in de bezwering der trubuk, zooals die op Sumatra's Oostkust, in de Brouwerstraat wordt uitgevoerd. Als de tijd van de vangst daar is en de scholen trubuk vertoonen zich nog niet, dan wordt dit aan een bovennatuurlijke reden toegeschreven en tracht men de oorzaak van het wegblijven, alsmede de middelen om de visch te doen komen, te weten te komen.

Aan het hoofd der visschen staat eene vrouw Djindjang radja, die bij de bezwering de rol van medium vervult. Zij wordt door een geest bezield en geeft in dien toestand de noodige godsspraken.

Op de eilanden van den Riouw-Linga Archipel vinden wij nog slechts een overblijfsel van het shamanisme in het zoogen. *mĕnobat*, eene zekere wijze om zieken te genezen. De voorstelling waarvan men hierbij uitgaat is, dat ziekten ontstaan door booze geesten, *antu*, die den zieke kwellen. Bij het *mĕnobat*, dient de persoon, die de genezing moet bewerkstellingen een eenigszins bijzonderen aanleg te hebben, om met de antu's in aanraking te kunnen komen. Die persoon, man of vrouw, komt bij den zieke en voert, terwijl op de rĕbana (tamboerijn) wordt getrommeld, allerlei dansen uit, die steeds wilder wordend, doen blijken, dat de antu, die de ziekte veroorzaakt, in het medium is gevaren.

Het shamanisme is, gelijk uit de gegeven voorbeelden blijkt, algemeen verspreid in den Indischen Archipel. Zooals wij herhaaldelijk opmerkten, kunnen de shamanen alleen geraadpleegd worden in de oogenblikken, dat zij bezield zijn. Doch die bezieling kan, wij zagen dit reeds vroeger, geprovoceerd worden; de geesten kunnen ten allen tijde bezworen worden in het lichaam

van het medium neder te dalen. De wijze waarop dit geschiedt is in hoofdtrekken in alle deelen der wereld dezelfde, zoo ook in den Indischen Archipel. Het is allereerst noodig, dat het medium zich in een staat van zinsverrukking brengt. Het daarbij gebruikelijke gezang is een treurzang en bevat natuurlijk een aanroeping van de geesten en eene uitnoodiging aan hen om in het medium neder te dalen. Van de kracht van dezen zang hangt af, of dat spoedig dan wel langzaam gebeurt. Eene eigenaardigheid dezer bezweringslusten is, dat daarbij van een taal gebruikt gemaakt wordt, verschillend van die van het dagelijksche leven en voor de oningewijden onverstaanbaar. Deze geestentalen zijn belangrijk genoeg om er nog kortelijk de aandacht op te vestigen.

b. Geestentaal.

De taal, waarmede de basirs en balians de sangiang's bezweren, heet de *basa sangiang*. Zij onderscheidt zich van de gewone spreektaal, hoofdzakelijk door andere, bij het volk niet gebruikelijke vormen en woorden aan het Maleisch of andere vreemde talen ontleend. De tooverzangen kenmerken zich verder vooral door grooteren rijkdom aan beelden en een soort rythmus. Zij worden op de maat in langgerekte, schelle tonen voorgedragen onder begeleiding van trommen. De hoofdbalian zingt een regel voor, die door hare helpers in koor wordt herhaald. Dit zingen heet *manandak*. Ook wordt tijdens de bezwering gedanst *babigal*.

Ook bij de Bataks bestaan bijzondere talen voor de geestenbezweringen. Bij hen maakt men zelfs onderscheid tusschen de taal, die gebezigd wordt bij het oproepen der begu's in het lichaam van den sibaso en die welke door hem in den toestand van bezieling gesproken wordt. De eerste heet *hata pangaraksaon*, taal der omschrijving, de laatste *hata-ni-begu-sijar*, de taal van den nedergedaalden geest. Ook de laatste taal is een omschrijvende, waaruit duidelijk blijkt, hoezeer zij die van een geest is. Komen bijv. voorwerpen in het gesprek te pas, dan worden die niet bij hun gewonen naam aangeduid, doch met een versierden aan hunne eigenschappen ontleend als waren

zij bezielde wezens bijv. in plaats *api* = vuur zegt men *si-adji-na-hirlo-hirlo* = vorst flikkeraar, in plaats van *pat* = been *si-nandjodjak* stapper, in plaats van *tarik-ni-gordang*, tromlijnen, *si-radja-martalindan* = vorst door elkander kruisgewijs gebonden etc.

De bissu's der Boegineezen en Makassaren bedienen zich van een soortgelijke taal, die veel overeenkomst heeft met het oud Boegineesch, dat o. a. nog in enkele oude gedichten voorkomt.

Men kan zeggen, dat, algemeen gesproken, bij alle volken van den Archipel bij het bezweren der geesten van een bijzondere taal gebruik gemaakt wordt. Hoe het bij zulk een bezwering toegaat, willen wij thans door een paar voorbeelden aanschouwelijk maken.

c. Geestenbezwering.

Wij kiezen hiertoe de reeds vermelde *trubuk*-bezwering in de Brouwerstraat. De bewoners van de verschillende dorpen, aan evengenoemde straat gelegen, vinden hierin een hoofdmiddel van bestaan. De visschers vormen een soort van bond, aan het hoofd waarvan eene vrouw staat, die den titel voert van *djindjang-radja* [1]). Hare waardigheid is erfelijk en blijft dus steeds in dezelfde familie. De voornaamste werkzaamheid nu van de djindjang-radja is het bezweren van de trubuk. Als er namelijk een langdurige schaarschte heerscht; er, tegen de gewoonte, in den vangtijd [2]) geen visch komt opdagen, schrijft men dit aan bovennatuurlijke oorzaken toe. Om te weten wat de oorzaken zijn, moet er eene bezwering worden gehouden.

1) In het Maleisch woordenboek van Von de Wall-Van der Tuuk vindt men onder anderen opgegeven جنجڠ *djindjang* = pleegvader of pleegmoeder van geesten, geestenbezweerders, pythonisse, en جنجڠ راج *djindjang-radja* = geestenbezweerders die de vorst voor zijn vermaak houdt, waarzeggers die den vorst, inzonderheid op zijne tochten, vergezellen en door hem geraadpleegd worden. „Om in den toestand van geestenbezweerder te komen”, voegt het woordenboek er bij „moet men zich in extase brengen”.

2) Men verdeelt namelijk den vischtijd in twee hoofdtijdperken, namelijk de *bintang-kena*, of groote, en *bintang-kaus*, of kleine vangst.

Men stelt zich namelijk voor, dat een zestiental geesten, die verblijf houden bij de verschillende kapen en inhammen van de Brouwerstraat, de visscherij in hunne macht hebben. De bezwering nu bestaat daarin, dat die geesten worden opgeroepen ten einde te kennen te geven, wat de reden is, dat de visschen wegblijven, en wat er gedaan moet worden, om dat kwaad te keeren. Hierbij vervult de djingdjang-radja de rol van medium. Met tal van ceremoniën en feestelijkheden gaat die bezwering gepaard. Door alle dorpen aan de Brouwerstraat wordt aan de plechtigheid deelgenomen en duizenden guldens worden daaraan dikwijls ten koste gelegd. Het is hier de plaats niet, dit in bijzonderheden na te gaan [1]). Alleen op enkele hoofdpunten willen wij hier de aandacht vestigen. Twee orakels worden er bij de bezwering door de djindjang-radja gegeven: het eerste wordt uitgesproken te Boekit-Batoe, het tweede aan de monding van het riviertje Bengkalis. In de feestloods, op de eerstgenoemde plaats, met veel staatsie binnengeleid, neemt de djindjang-radja, vorstelijk uitgedost, plaats op eene soort van divan, bekleed met gele zijde. Na zich het lichaam met welriekende olie te hebben ingewreven, wordt zij, onder het branden van benzoë, bestrooid met bruin geroosterde en witte rijst. Weldra begint er eene omkeering in het wezen van de djindjang-radja plaats te grijpen. Hare oogen beginnen te glinsteren en strak op een punt te staren. Zij wordt als het ware met een anderen geest bezield. In dien toestand geeft zij op, wat er gedaan moet worden, om het feest behoorlijk te vieren, hoeveel buffels en geiten daarvoor moeten worden geslacht, welke formaliteiten daarbij in acht moeten worden genomen, enz. Met deze aanwijzingen is echter alles nog niet afgeloopen. Het groote woord van het eerste orakel is nog niet gesproken: de geest in de djandjang-radja heeft nog niet gezegd, wanneer men moet opbreken naar de monding van de

1) Zie over de trubukbezwering en andere bijzonderheden omtrent de trubukvisscherij: Gramberg, De troeboekvisscherij, Tijdschr. van Ind. T. L. en Vk., dl. XXIV, blz. 298 vv., later ook opgenomen in: De Indische Gids, jaarg. 1880, dl. II, blz. 331 vv., aan welke verhandeling ook de in den tekst vermelde bijzonderheden zijn ontleend.

Bengkalis-rivier. Het kan dagen duren, ja zelfs maanden eer het gewichtige woord „vertrekken" van de lippen vloeit der in geestverrukking verkeerende vrouw. Heeft eindelijk de djindjang-radja gesproken, dan komt alles in rep en roer: in een staatsie-vaartuig wordt zij dan, gevolgd door alle feestvierenden, overgebracht naar de plaats, waar het tweede en voornaamste orakel moet plaats hebben. Ook hier neemt de bezweerster in de feestloods, terwijl daarbuiten het geluid van trommen en tamboerijnen weerklinken, op een met gele zijde bekleeden divan plaats. Wierookwolken stijgen voor haar op, de inzalving met reukolie heeft weder plaats, evenzoo de bestrooiing met rijstkorrels. De bezieling van de djindjang-radja vangt weder aan. Herhaalde malen krijgt zij zenuwtoevallen, zij zingt, gilt soms en rolt zich over den grond. Is eindelijk het rapport tusschen haar en de geestenwereld tot stand gekomen, dan verheft zij zich van haren divan en wordt naar een, met gouden klokjes behangen schommel geleid, waarop zij plaats neemt. Nu worden, onder het klingelen dier klokjes, een voor een de zestien geesten opgeroepen, welke met de zaak der visscherij te maken hebben. Zacht schommelend, spreekt de djindjang-radja, in eene voor de leeken onverstaanbare taal, tegen die onzichtbare wezens. Zoo wordt door elk hunner, op zijne wijze, de oorzaak bekend gemaakt van het wegblijven der visschen en de middelen aangegeven, die tot herstel van het euvel moeten leiden. Bij al deze verrichtingen wordt de djindjang-radja bijgestaan door verschillende personen, onder wie de *bidu* de voornaamste is. Deze, eene vrouw, helpt en bedient haar, en tracht haar, door haar frissche lucht toe te waaien en haar zacht zingende toe te spreken, bij hare aanvallen van razernij, tot bedaren te brengen. Bovendien is zij het, die, hetgeen de djindjang-radja tot de geesten spreekt en wat dezen haar antwoorden, vertaalt en aan de aanwezigen overbrengt.

Nog een andere bezwering, zooals ik die zelf herhaaldelijk op Boeroe bijwoonde, moge hier volgen.

Onder de wezens, die door deze Alfoeren vereerd worden, behooren ook de *sanane's*, geesten welke op bepaalde bergen of rotsen, in riviermondingen enz. verblijf houden. Deze geesten kunnen, als zij daartoe opgeroepen worden, in bepaalde per-

sonen, welke tot hen in bijzondere betrekking staan, nederdalen en die personen alsdan de gave der profetie, der geneeskunde en dergelijke meer mededeelen. Ziehier de wijze waarop deze geestenbezwering plaats heeft: De geestenziener laat voor zich eenige wierook of welriekende damar ontbranden, terwijl hij in een hurkende houding zich op den grond nederzet. Onder het slaan der tifa's (trommen), roepen nu de omstanders den sanane, die men verlangt, bij name aan en verzoeken hem, met allerhande vleiende bewoordingen, toch in dien persoon te willen nederdalen. Na eenigen tijd, hetgeen van de meerdere of mindere goedwilligheid van den geest afhangt, beginnen de voeten en de handen en daarna het geheele lichaam van het medium in eene sterk zenuwachtig trillende beweging te geraken, terwijl het allerhande onverstaanbare woorden op eene zangerige wijze prevelt. Dit is het teeken van de nadering van den geest. Al sneller en sneller en luidruchtiger wordt nu het slaan op de tifa's. Plotseling springt de geestenziener, welke gedurende al dien tijd, in dezelfde hurkende houding en met de handen het gelaat bedekkend, op den grond is blijven zitten, overeind en begint op de maat der muziek in het rond te springen en te dansen, hetgeen als een bewijs wordt beschouwd, dat de geest zich van hem heeft meester gemaakt. Het is een vreeselijk gezicht het medium dan met loshangende haren en verwrongen gelaatstrekken in vervoering allerlei bewegingen te zien uitvoeren, totdat het bewusteloos op den grond nedervalt. Alsdan is de gemeenschap met den sanane tot stand gekomen.

Dikwijls gebeurt het dat niet één, maar twee, drie, ja zelfs meer sanane's worden opgeroepen, immers des te zekerder is men van de uitkomst. Het zooeven beschreven proces herhaalt zich even zoovele malen als er geesten worden opgeroepen. Elke nieuwe geest, die opstijgt, doet zich aan eene andere zangwijze kennen. Heeft men niets meer te vragen, dan verzoekt men den sanane beleefd, weder weg te gaan. De geestenziener krijgt na een poos nog eenige stuiptrekkingen en valt voor de tweede maal in zwijm, hetgeen nu een teeken is dat de sanane het lichaam verlaten heeft. Na eenige oogenblikken komt het medium weder bij en wordt door belanghebbenden met eenig

ijnwaad voor zijne moeite beloond [1]. — Dit is de wijze waarop oornamelijk bij de Alfoeren van de fugmolin's of regentschapen Leiliali en Lisela, in het Noorden van Boeroe, de bezweing plaats heeft, gelijk wij tijdens ons verblijf op dat eiland enige malen gelegenheid hadden te constateeren.

d. Geestenvereering, offers.

Eenige der voornaamste uitingen van den eeredienst der Indonesiërs hebben wij thans leeren kennen, wij zullen thans tot een ander niet minder belangrijk onderwerp overgaan en wel de wijze waarop men de geesten vereert.

Bij de animistische godsdiensten, in het algemeen bij het fetisisme en spiritisme heerscht de vrees meer dan eenige andere gezindheid zooals dankbaarheid, vertrouwen, toewijding, overgave enz. De geesten en hunne aanbidders zijn zelfzuchtig. De booze worden in den regel meer dan de goede, de lagere meer dan de hoogere, de plaatselijke meer dan de verwijderde vereerd. Hunne belooningen en straffen meten de geesten niet af naar de goede of slechte daden der menschen, doch alleen naar de offers en gaven, die hun gebracht of onthouden worden. De eeredienst van het spiritisme kenmerkt zich daarom vooral door het brengen van offers. Aan de goede geesten om zich hunne gunst blijvend te verzekeren, om hen niet door onachtzaamheid te ontstemmen, om zich hunnen bijstand voor de eene of andere onderneming te verzekeren en om hunne bescherming tegen ongelukken en rampen te erlangen, aan de booze geesten om hen gunstig te stemmen en hunnen kwaden invloed te keeren.

De offers kunnen, wij onderscheiden in offers die bijna dagelijks zonder eenige plechtigheid gebracht worden en de bepaalde offerfeesten die met veelvuldige ceremoniën gepaard gaat. Deze laatste kunnen weder particuliere offerfeesten, gegeven door één enkel persoon of ééne familie, of algemeene zijn, die gezamenlijk door de bewoners in een dorp of een geheele landstreek aan-

1) Zie voor het voorgaande Wilken: Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland *Boeroe*, o. c., blz. 29—30.

gericht worden. De algemeene offerfeesten komen echter slechts weinig voor, gewoonlijk in gevallen van algemeene ramp, bijv. bij misgewas, zware epidemieën enz. Alle bewoners hetzij in het bezochte dorp hetzij in de geteisterde landstreek nemen dan daaraan deel. Bij de Bataks heet zulk een algemeen offerfeest *tami-tami* [1]), dat van het werkwoord *manami* = offeren, doch eigenlijk de geesten onthalen, is afgeleid. Alleen bij de Dajaks en bij de Alfoeren der Minahasa hebben dergelijke feesten nog al eens plaats. Bij de eersten heeten zij *balian*, waarschijnlijk wijl er veel balians dienst bij doen, bij de laatsten *fosso* of liever *posan* ook wel *posso* of *poso* genoemd.

De gewone, de dagelijksche offers, die zonder eenige plechtigheid worden gebracht, doet ieder voor zich, zonder dat er iemand bij te pas komt. Bij het verrichten der groote offerplechtigheden spelen evenwel de shamanen en wichelaars een groote rol. Oorspronkelijk waren zij er zeker alleen bij om den wil der geesten te leeren kennen, daar men bij zulke gelegenheden juist meer dan ooit behoefte heeft om de geesten te raadplegen en ook om door hun tusschenkomst de geesten het offer te doen toekomen. Langzamerhand hebben zij echter bij vele volken geheel de leiding van het feest in handen gekregen; daardoor namen zij min of meer het karakter van priesters aan, dat zij oorspronkelijk niet waren.

De offers bestaan in allerlei zaken: kleedingstukken doch voornamelijk spijzen en dranken. De meest gezochte offerdieren zijn hoenders en varkens. Men biedt deze offers den goden aan onder het prevelen van een gebeds-formulier waarin men zijn verlangen kenbaar maakt. Zoo luidt het, om hier een enkel voorbeeld aan te halen, o. a. bij de Alfoeren en de Minahasa bij het offeren na de oogst. „Dank geesten, hier is uw eten, toebereid van de eerstelingen der rijst! Geluk zij met ons. Wij bearbeiden den tuin; dat hetgeen wij daarin planten slagen moge."

De gebeds-formulieren, die elders in gebruik zijn, komen vrijwel op hetzelfde neder. Het geofferde laat men eenvoudig ten behoeve der geesten staan. Anders is het echter bij de groote offerplechtigheden, waarbij ook allerhande spijzen aan

1) v. d. Tuuk Bat. Wdb., i. v. *tami* — v. d. Tuuk Tobasche Sprk., blz. 76.

le geesten geofferd worden. De geesten kunnen echter het stoffelijke niet genieten; zij nemen alleen de ziel der geofferde spijzen tot zich, terwijl de offeraars de van de ziel ontdane offerspijzen zelf opeten. Het hoofdmoment bij de groote offerfeesten is dan ook de offermaaltijd, die men eigenlijk ten behoeve van de geesten aanricht, waarvan de geesten slechts het onstoffelijke, het essentieele genieten, terwijl de offeraar en de zijnen het stoffelijk overblijfsel gebruiken. Dit is de voorstelling bij al de volken van den Indischen Archipel. Het sterkst komt deze voorstelling uit bij de Dajaks, die nog volledig het dogme, dat alles een ziel heeft, huldigen. Zij zeggen dan ook uitdrukkelijk, dat de ziel der offergaven, de hambaruan door de geesten aanvaard wordt. Zelfs bij de hooger ontwikkelde volken hoewel zij dit dogme niet meer volledig aanhangen, treft men hetzelfde begrip doch minder geprononceerd aan. Zoo o. a. bij de Javanen, bij wie de offerplechtigheden in weerwil van den Islām nog een groote rol spelen. Ook bij hen bestaan zij hoofdzakelijk uit een offermaal, waarbij de geesten zich met de onstoffelijke kracht van het hun gebodene vergenoegen, terwijl de offeraars zich aan het zichtbare gedeelte vergasten. „Meent echter niet", zegt de Javaan, „dat dit eten nog lekker smaakt," *sudah hilang rasjana*! = de geur en heerlijkheid zijn er af!" Uit het bovenvermelde blijkt evenwel, dat eten bij de offerfeesten hoofdzaak is. In den regel eindigen die offerfeesten dan ook als ware bachanaliën, waarbij dronkenschap, brasserij en zedeloosheid alle perken te buiten gaan. Met name geldt dit voor de Dajaks en voor de Alfoeren van de Minahasa, vóór dat het Christendom onder hen werd gepredikt.

Het zou ons te ver voeren, bij al de volken deze offerfeesten na te gaan, ook zijn zij bij den eenen stam luisterrijker dan bij den anderen. Op den voorgrond treden zij echter vooral bij beide reeds genoemde volken, de Dajaks en de Alfoeren. Bij de eersten heetten zij, gelijk wij reeds mededeelde balian, bij de laatsten fosso, poso of posan. Eigenlijk beteekent dit verboden, een naam, die aan het offerfeest gegeven werd, omdat daarbij tal van zaken verboden zijn. Bij de offerfeesten, die door een geheele negari of dorp gegeven werden was het posan naar de tuinen te gaan of andere werkzaamheden te verrich-

ten, om leven of het minste geruisch te maken, dat vreemdelingen in het dorp komen enz. Men kan kortom zeggen, dat zulk een offerfeest één groot verbod, één groote posan is, van daar de naam, die later tot fosso verbasterde. Niet minder — om thans een niet heidensch volk te noemen — treden de offerfeesten bij de Javanen op den voorgrond. Zij heeten bij hen *sedĕkah* en *slămĕttan*, beide verbasterde Arabische woorden, die respectievelijk aalmoes of gave en heil beteekenen. De sĕdekah's of slamĕttam komen overvloedig voor; er is zelfs bijna geen gebeurtenis in huiselijk of openbaar leven, waarbij geen offerfeest gehouden wordt. De adat regelt tot in het minutieuse alle bijzonderheden omtrent deze feesten. Voor iedere gelegenheid is de soort en hoeveelheid der offerspijzen, de wijze van bereiding, de vorm waarin zij moeten worden rondgediend bepaald. De grondstof is voornamelijk de rijst. Doch nu eens is zij wit, dan rood of geel gekleurd, soms is zij geheel van korrel, dan weder tot gruis gestampt of tot brei gekookt; nu tot ballen of kuben gekneed, dan in peperhuisjes van palmbladen gewikkeld; nu met kokosmelk gekookt, dan met suiker of andere ingrediënten bereid. Ook op den vorm der schalen, waarop de rijst wordt rondgediend, moet worden gelet. Nu eens moet men een ronde, dan weder een ovale, platte of ook wel borden gebruiken. Niet minder zorgvuldig zijn de bepalingen aangaande de toespijzen. Aan al de verschillende vormen beantwoorden ook verschillende namen.

Het medegedeelde kan volstaan om eenigszins het karakter der offerfeesten te leeren kennen.

De offers kunnen op alle tijden en plaatsen gebracht worden; bepaalde tempels of bedehuizen kent men in den Indischen Archipel niet. Toch, voor zooverre het de gewone offers betreft, brengt men deze bij voorkeur op de plaatsen waar men denkt, dat de geesten of zielen aan wie geofferd moet worden bij voorkeur verblijf houden. Bij sommige volken is het gebruik op die plaatsen eenvoudige huisjes, eigenlijk niets meer dan afdakjes met een bamboe tafeltje er onder op te richten, waarop de offerspijzen worden nedergelegd. Dit doen bijv. de Alfoeren van Boeroe. Bij hen heeten die huizen *huma pudji* of *huma koin*, bij de Alfoeren van Halmahera *gamma wongi*, terwijl zij op de Philip-

pijnen weder andere namen dragen. De offers aan dooden worden in den regel op den grond gelegd, terwijl grootere offerfeesten in het huis van den offeraar gehouden worden. Bij algemeene offerfeesten worden tijdelijke gebouwen opgericht, die later weder afgebroken worden. Bij de Dajaks heeten deze *balai*, bij de Alfoeren van de Minahasa *paposanan*. Zooeven zeiden wij dat tempels in den Indischen Archipel niet voorkomen. Eene uitzondering hierop maken de Papoewas van de Humboldtsbaai en elders. Merkwaardig was een tempel, die zich tot voor korten tijd bevond te Dorei, aan den N. W. hoek van de Geelvinksbaai. Deze tempel had eenigszins den vorm van een omgekeerd vaartuig, dat op vier en twintig palen rustte. Al die palen en evenzoo al de deelen van het gebouw waren versierd met beelden van mannen en vrouwen in hoogst ontuchtige gedaante en houding, velen zelfs waren voorgesteld in actu copulationis. Het huis, dat door de geheele bevolking gemeenschappelijk werd onderhouden, was waarschijnlijk opgericht ter vereering van de voorouders. Zooals uit het bovenstaande kan gebleken zijn, bestaat de eeredienst voor een groot gedeelte in het brengen van offers, aan de goede geesten om hen blijvend goedgunstig te stemmen, aan de booze om hun invloed te keeren. Behalve van offers bedient men zich, tot het weren dezer laatste nog van andere middelen, die wij thans kortelijk zullen nagaan.

e. Geestenbannen. — Tooverij.

Een gewoon middel om booze geesten te verdrijven is door het maken van gedruisch. Vooral in geval van ziekten tracht men ze op die wijze van de legerstede des lijders te verjagen of bij epidemieën uit het land te drijven. Ook bij het betrekken eener nieuwe woning moet dit gedaan en evenzoo is het bij geboorten bij de Makassaren gebruikelijk. Doch behalve door geraas tracht men ook door vuur en verlichting hen te verjagen.

Meer algemeen tracht men evenwel hun invloed door toovermiddelen te keer te gaan. Tooverij, magie speelt dan ook zoowel in het animisme als het fetisisme een voorname rol, daar men hierdoor macht over de geesten verkrijgt en hen daardoor tot werktuigen van zijn wenschen maken kan.

Het spreekt van zelf, dat niet iedereen de wetenschap bezit, aangaande de juiste middelen, die moeten aangewend worden om macht over de geesten te verkrijgen, m. a. w. welke zaken tot toovermiddel kunnen worden gebruikt. Het zijn alleen de wichelaars, die deze kennen. Somtijds zijn de shamanen tevens wichelaars, dus niet alleen personen, die in de oogenblikken, dat zij bezield zijn den wil der geesten openbaren, dus alleen bloote werktuigen van de geesten; doch als ingewijd in de wetenschap der tooverij, zijn hun ook de middelen bekend om over de geesten te heerschen. Dit is echter geen regel; niet altijd is de shamaan wichelaar noch de wichelaar immer shamaan. Bij de Bataks bijv. maakt men tusschen deze twee waardigheden onderscheid. De shamaan, het medium heet hier *sibaso*, de wichelaar *datu*. Deze is het dus, die uitsluitend zich met de betoovering en bezwering afgeeft. Anders schijnt dit bij de Dajaks te zijn. De balians worden dikwijls zoowel shamaan als wichelaar genoemd.

Niet alleen bij de heidensche volken, zelfs bij de Mohammedaansche vindt men dergelijke personen, die voorgeven middelen te kennen, waardoor men macht over de geesten erlangen of hunnen boozen invloed keeren kan. Op Java heeten zij *dukun* [1]) en zijn meestal vrouwen, bij de Maleiers *dukun* of *bătuwah* [2]). In de eerste plaats zijn deze lieden dokters en dokteressen, die zieken, door allerlei middelen, waaraan zij zekere tooverwerking toekennen, trachten te genezen, zoodat dukun en geneeskundige vrij wel synoniem is.

f. Toovermiddelen.

De toovermiddelen, die gebruikt worden, zijn velerlei. Meestal zijn het amuletten, die om den hals of om de polsen gedragen worden. Zij bestaan uit de meest uiteenloopende zaken als: wortels, boombladeren, bijzondere steenen enz. Bij volken die een eigen letterschrift hebben zooals de Bataks, de Boegineezen en Makassaren, Maleiers, Javanen enz. uit een beschreven

1) Veth, Java, dl. I, blz. 326.
2) v. Hasselt, Midden Sumatra, blz. 70.

stukje papier of lood. Bij de Mohammedaansche volken, bij wie het geloof aan amuletten nog zeer sterk bestaat, zijn deze dikwijls op reepjes papier geschreven Korān-spreuken, die, in een stukje linnen genaaid, om den hals gedragen worden. Zij heeten *djimat* het Arabische *asimat*. Deze djimat's zijn voorbehoedmiddelen tegen booze geesten, doch beschermen evengoed tegen alle mogelijke andere kwade invloeden. Bovendien kunnen zij ook aangewend worden ter beveiliging van huizen, tuinen en andere goederen. Bij de Maleiers van Sumatra's Westkust o. a. hangt men de *labu kunduw*, eene soort van kalabas in de woning als *pănangkoq setan* duivelverdrijver en aan de padischuur zekere bladeren om booze geesten te verdrijven [1]).

Een bijzonder soort van voorbehoedmiddel bij de Bataks is de *pangulubalang*, die door een datu uit allerlei bestanddeelen, met het hoofd van een ouderloozen knaap als hoofdingrediënt, wordt samengesteld. Men kent dit middel hoogere macht toe, waarom het als godheid vereerd en met offers beschonken wordt. Voornamelijk treedt de pangulubalang op als oorlogsgeest, die als voorvechter den vijand bestrijdt.

De gewone amuletten van dit volk zijn de *pagar*, die òf gedragen worden om als persoonlijk voorbehoedmiddel dienst te doen òf in een beeld worden gebracht als zij huis en erf of het geheele dorp moeten bewaken. Zulk een beeld heet *porpagaran* d. i. voorbehoedmiddeldrager. Deze porpagaran beschermt het dorp niet alleen tegen onheilen, doch in oorlogstijd ook tegen den vijand. Alsdan wapent men het beeld met een zwaard in de rechter- en een lans in de linkerhand. Dergelijke beelden treft men ook veeltijds op de huizen aan.

Er is bijna geen volk in den Archipel, bij hetwelk het gebruik niet bestaat om personen en huizen en andere eigendommen door amuletten te beschermen, zoowel tegen booze geesten als tegen dieven. Op den eigenaardigen vorm, die deze in de Molukken hebben, willen wij ten slotte nog wijzen. Men maakt namelijk uit hout of gaba-gaba een beeld van het eene of andere dier, meestal van een krokodil, en hangt dit onder bepaalde ceremoniën aan het te beschermen voorwerp, onver-

1) v. Hasselt, ibidem, blz. 84.

schillig, wat het ook zij, terwijl men de bezwering uitspreekt, dat hij, die zich verstout, dat voorwerp aan te raken, door de krokodillen zal verslonden worden. Zulk een voorwerp heet in het Maleisch der Molukken *matakau*.

Niet altijd zijn de amuletten echter beelden; in de meeste gevallen worden zij door de wichelaars van de meest onbeduidende voorwerpen vervaardigd, die dan door de daarover uitgesproken bezwering bovennatuurlijke kracht erlangen. Enkele voorwerpen ook zijn van nature amuletten en bezitten uit zichzelf onheilafwerende of gelukaanbrengende eigenschappen. Tot die voorwerpen behooren in de eerste plaats de bezoarsteenen, in het Maleisch *mustika* of *guliga* geheeten. Deze bezoars zijn steenachtige verhardingen, die meestal in de maag of het darmkanaal, doch ook wel in het vleesch en het vet of in den schedel van enkele dieren aangetroffen worden. Soms vindt men ze ook in het hout of de vruchten van sommige planten. De inlander schrijft aan deze bezoars allerlei bovennatuurlijke eigenschappen toe. Sommige maken den drager onkwetsbaar in den oorlog, andere bezitten het vermogen om rijk te maken, weder andere doen iemand een hoogen ouderdom bereiken, enkele hebben de eigenschap om dobbelaars steeds bij het spel te doen winnen enz. Het geloof in de bovennatuurlijke macht der mustika's heerscht algemeen in Indië. Om hen goedgunstig te stemmen, dient men hun evenwel offers te brengen en goed te verzorgen. De Javaan biedt hen daarom elken Vrijdag *lĕgi* en bloemenoffer aan en brandt daarbij wierook. Ook buiten den Archipel wordt den bezoar bovennatuurlijke kracht toegekend, en vooral als sterkwerkend tegengif beschouwd. Dit blijkt o. a. uit het woord, dat het Perzische *pâdjahr*, giftuitdrijver is en dat door Westersch Arabische medici, die het *bêzahr* uitspraken, op de Europeanen is overgegaan [1]).

Een ander voorwerp, dat als amulet algemeen wordt vereerd, is de dondersteen of donderkeil. De dondersteenen zijn voorwerpen, meestal wapenen van steen vervaardigd, uit den tijd toen het gebruik van het ijzer nog onbekend was.

Eigenlijk dus kunstproducten, waren zij dit voorheen in de

---

1) Animisme, blz. 113 noot 3.

algemeene opvatting echter niet. Toen men namelijk omtrent de herkomst van deze voorwerpen nog niets wist, beschouwde men ze als de voortbrengselen van het atmospherisch vuur en bestempelde ze met de even genoemde namen. Bij de volken van den Indischen Archipel bestaat nog steeds deze voorstelling. De voorwerpen beitels, wiggen etc., die hier en daar nog gevonden worden als overblijfselen eener vroegere steenperiode, heeten dan ook donder- of bliksemsteenen en worden door den inlander met bijgeloovigen eerbied behandeld. Zij worden gedragen om onkwetsbaar te zijn in den strijd, als middel gebruikt om regen te verwekken, om de wolken te bezweren en tegen het inslaan van den bliksem.

Waar gesproken wordt over gelukaanbrengende of onheilafwerende middelen, mogen de heilige potten der Dajaks niet onvermeld blijven, die volgens de inlanders een bovennatuurlijken oorsprong hebben. Zij worden naar hun grootte, vorm en versiering in verschillende soorten verdeeld, die ieder weder in mannelijke en vrouwelijke worden onderscheiden. Als gevolg van hun bovennatuurlijken oorsprong bezitten deze potten bovennatuurlijke macht en hunne zielen worden daarom als voor onheilwerend en gelukaanbrengend beschouwd.

Behalve deze zichtbare toovermiddelen als amuletten en dergelijke heeft men nog andere waardoor men macht over de geesten erlangen kan. Dit zijn namelijk:

g. Tooverformulieren.

Door deze krijgt men niet alleen macht over de geesten, doch ook over personen en kan men in het algemeen alles gedaan krijgen, wat men wil. Bij enkele volken zullen wij deze thans nagaan.

Bij de Bataks bezigt men voor deze tooverformulieren, *tabas* hetzij men die afzonderlijk uitspreekt, hetzij men die bij het een of andere middel aanwendt, een bijzondere taal niet alleen uit verouderde doch dikwijls ook uit geheel onbegrijpelijke woorden bestaande, waardoor zij juist veel kracht uitoefenen. Een enkel voorbeeld tot bewijs [1]). In de *tabas* wordt o. a. ge-

1) Niemann, Bijdragen T. L. en Vk. IV, 5 vlg. blz. 274 v.v.

bruikt het woord *bitsumirlahi* het Arabisch-Maleische *bismi'ellahi*, waarvan geen enkel heidensche Batak de beteekenis begrijpt. Deze taal heet *hata tabas*. Evenals bij de Bataks treden ook bij de Maleiers[1]) en de Javanen deze tooverformulieren zeer op den voorgrond. Beiden gebruiken als benaming voor de wetenschap der tooverformulieren het Arabische *ilmu* = wetenschap, dat bij de Maleiers van Sumatra's Westkust als *alému* of *ilému* uitgesproken wordt. Alemu is dus de kennis der formulieren, die heeten noodig te zijn voor het afwenden van allerlei onheil en ziekten, voor het verzekeren van een goeden oogst en in het algemeen alle wetenschap, die het begrip van den inlander te bove gaat. De Maleier geneest zieken door zijn alemu, hij is onkwetsbaar door zijn alemu, hij weet buitengewone voordeelen te behalen door zijn alemu enz. Iemand, die een alemu bezit, heet *bătuwah* = met bovennatuurlijke macht begaafd. Bij de Javanen wordt dit Arabische *ilmu ngelmu* uitgesproken. De tooverformulieren heeten *rapal* of *lapal* dat ook Arabisch is namelijk *laftl* = woord. Zulk een lapal bestaat uit eenige aaneengelijmde klanken zonder zin en die dus niet begrepen worden. Voornamelijk zijn het verbasterde Arabische of ook wel vreemde woorden.

Men heeft natuurlijk verschillende soorten van ngelmu's. Zoo heeft men de *ngelmu lĕmbu sa-kilan* = een span lang. Door het uitspreken der daarbij behoorende rapal maakt men zich onkwetsbaar. Iemand begeert eene vrouw of maagd voor zich tot echtgenoote, hij heeft slechts de *ngelmu djaran gujang pitune* = een paard tot zeven maal in het wed brengen, uit te spreken. Een ander is zijne vrouw heimelijk ontloopen, hij spreke slechts de rapal van de *ngelmu putĕr geling* = molendraaien uit en zij zal, zonder dat hij iets behoeft te doen, weder tot hem terugkomen. Een koopman heeft zijn *ngelmu penglarisan* = middel om iets gewild te maken. Een lastdrager prevelt de rapal om de *ngelmu pĕtimbulan* en zelfs de zwaarste last zal hem licht worden. Aldus heeft men voor de belangrijkste zaken in dit leven zijn ngelmu, waardoor men, wat men begeert, erlangen kan. Sommige ngelmu's zijn onschadelijk en onschuldig of wel voor-

---

1) Helfrich, Bijdrage tot de kennis der afd. Kroë, Bijdragen 1884, blz. 543.

deelig en machtig, andere kwaad en onheil brengend of van onzedelijke strekking. Deze hebben alle betrekking op het dagelijksche leven, andere daarentegen moeten in het toekomstige hun dienst bewijzen. De Javanen toch gelooven aan de zielsverhuizing, een geloof dat op zich zelf zuiver Polynesisch is, doch bij hen onder den invloed der Hindu's een meer bepaalden vorm aannam. Vroeger zagen wij reeds hoe bij de Hindu's het hoogste heil verkregen wordt door zelfverzaking en wijsgeerige bespiegelingen, door de ascese. Deze nu namen de Javanen van de Hindu's over en heeten het *urip heling-urip* = leven, heling = peinzen, denken. Dit urip heling is de ware weg om tot de ware zaligheid te geraken, de *ngelmu peling* — peling afgeleid van heling — de wetenschap om tot die zaligheid te komen. De ascese komt thans alleen nog bij uitzondering voor en de geheele ngelmu peling bepaalt zich tot de kennis van eenige rapals waardoor men meent, het bij de wedergeboorte zoo goed mogelijk te zullen hebben. Zoo heeft men de *ngelmu peling kraton*, kraton = koninkrijk, door wier bezit men na zijn dood als zoon van een vorst zal herboren worden en een koninkrijk beërven. Verder heeft men *ngelmu peling kentjånå*, kentjana = goud, waardoor men herboren, veel goud zal verkrijgen.

Het hoogste goed volgens de Brahmanen is, zooals wij gezien hebben, de verlossing van de eindelooze wedergeboorten en de vereeniging met Brahma. Zoo ook volgens den Javaan. De hoogste ngelmu peling is dan ook die, waardoor de mensch tot die hoogte gebracht wordt, dat hij reeds in dit leven met het opperwezen één is en met volle bewustheid kan zeggen „*Allah ånå ing aku*" = Allah is in mij. Men houde echter in het oog, dat hoe philosophisch het ook moge klinken, al deze ngelmu peling, evenals de andere ngelmu's, slechts uit rapals bestaan. En deze bestaan alleen uit klanken, dikwijls zonder zin. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat niet iedere Javaan ngelmu's bezit. Dit zijn alleen de bevoorrechten. Doch genoeg over de ngelmu's. Alleen zij nog opgemerkt, dat zij in het leven der Javanen een groote rol spelen.

h. Voorspellingskunst.

Eene andere uiting van de tooverij, de wichelkunst is het

voorspellen van de toekomst, is het opmaken der gezindheid van de geesten uit allerlei voorteekenen. Wij hebben al gezien dat de shamanen in de oogenblikken, dat zij bezield zijn, over de toekomst kunnen worden geraadpleegd. Het zijn echter voornamelijk de wichelaars, die deze openbaren kunnen na raadpleging van bepaalde voorteekenen of door middel van andere tooverkunsten. Hoe zij hierbij te werk gaan, zullen wij thans nagaan.

In de eerste plaats bestaat in den Archipel algemeen het geloof in droomen, niet alleen bij de heidensche volken als de Bataks, Dajaks en Alfoeren, doch ook bij de Mohammedaansche Javanen, Maleiers, Boegineezen en Makassaren. Uit den droom nu wordt de toekomst afgeleid [1]) en wanneer men iets wil ondernemen, wordt vooral op den droom gelet. Sommige droomen zijn zóó eenvoudig, dat zij door iedereen kunnen worden verklaard. Voor de verklaring van raadselachtige droomen moet evenwel de tusschenkomst der wichelaars ingeroepen worden. Eigenaardig is de wijze, waarop men bij sommige volken onheilspellende droomen pleegt krachteloos te maken, door namelijk eene voorstelling van het gedroomde te geven. Men brengt de geesten daardoor op een dwaalspoor, verschalkt hen als het ware. Bij ziekten wordt dit vooral veel gedaan. Een paar voorbeelden. Droomt een Batak, dat men hem afrost, dan laat hij zich den volgenden dag door een bekende eenige slagen geven om de werkelijke afrossing te ontgaan [2]). Hetzelfde begrip vindt men bij de Alfoeren van de Minahasa. Niet alleen droomen, doch ook andere kwade voorteekenen tracht men op deze wijze krachteloos te maken. Droomt men bijv. dat een huis afbrandt of heeft men uit zekere voorteekenen opgemaakt, dat er brand zal komen, dan bouwt men een klein hutje en steekt dit in brand. Dit wordt dan als een vervulling van den droom of van het kwade voorteeken beschouwd. Ook bij andere volken bestaat

---

1) Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen. dl. IV, blz. 126. — Low, Sea Dyak religion, blz. 219. — Veth, Java, dl. III, blz. 269. — Journ. Straits Branch Asiatic Soc. 1884, blz. 300. — De Groot, Les fetes annuelles des Chinois, blz. 593.

2) V. d. Tuuk Bataksch leesboek, blz. 104 noot 2. — Niemann, Godsdienst der Bataks. Bijdragen o. c. passim.

dit gebruik o. a. bij de Dajaks [1]) en bij de Hoewa's op Madagascar, welke laatsten, zooals bekend is, tot het Maleische ras behooren.

i. Orakelvogels [2]) en omineuze teekenen.

Een ander zeer gewoon middel om tot de kennis van den wil der geesten te geraken, wordt in de vlucht en het gefluit der vogels gevonden. Ook dit bijgeloof is zoowel bij de heidensche als Mohammedaansche volken van den Archipel algemeen verbreid. Een vogel, wiens vlucht algemeen geraadpleegd wordt, is de *lang*, eene valksoort. Op Borneo heet hij *antang*.

Over het algemeen zijn er een menigte vogels, die men raadpleegt. Deze waarschuwt voor gevaar, gene verkondigt de nabijheid van slangen en tijgers, een andere geeft te kennen, dat men door dieven, een vierde, dat men door ziekte of den dood bedreigd wordt. Niet licht zal men daarom tot de eene of andere onderneming overgaan, zonder eerst de vogels te hebben geraadpleegd.

Uit de vlucht van sommige vogels kan men zelf voorteekenen opmaken, voor die van andere heeft men de hulp der wichelaars noodig. Bij de Alfoeren van de Minahasa heeft men zelfs een bijzondere klasse van personen, die uitsluitend als vogelhoorders dienst doen, de *menanalinga*.

Behalve uit het geroep en de vlucht des vogels heeft men nog andere voorteekens, waarop gelet moet worden namelijk de omineuze beteekenis, die aan zekere trillende beweging der zenuwen in lippen en wenkbrauwen, of andere deelen van het gelaat wordt toegekend, een bijgeloof dat onder de Javanen, Maleiers en Bataks algemeen is.

Doch behalve deze zijn er tal van middelen, waaruit de toekomst kan worden verklaard. Voornamelijk komen voor dit doel varkens en kippen in aanmerking, die tot dit doel worden geslacht en uit wier spartelingen in den doodstrijd of uit wier ingewanden men een omen tracht op te maken.

---

1) Tijdschrift v. Ned.-Indië, 1846, dl. III, blz. 159. — Niemann, Letterkunde der Bataks, Bijdragen o. c., blz. 245 vv.

2) Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche. (1878). blz. 17.

Bij de Bataks bijv. worden door den wichelaar voorteekens afgeleid uit de spartelende bewegingen van een gekeeld hoen [1]) en uit de ligging van geslachte kippen en buffels, terwijl de uitslag van een aanstaand gevecht door hem voorspelt wordt door middel van twee koorden *rambu si-porhas* = bliksemkoorden, die hij op een gestreept kleed werpt en waarvan hij daarna de ligging nagaat.

In de Minahasa, bij de Alfoeren en bij de Dajaks, onderzoekt men dikwijls het hart van een varken om hieruit een omen op te maken. Doch wij kunnen hierop niet verder ingaan, talloos is het aantal zaken, waaruit men voorteekens kan afleiden, afgescheiden nog van de verschillende wichelarijen.

1) v. d. Tuuk, Bat. Wrdb. i. v. *manuk* en *mangamang*.

HOOFDSTUK XXVI.

Het bepalen van gunstige en ongunstige tijdstippen.

WICHELTABELLEN, KOTIKA'S.

Wicheltabellen, kotika's.

Verwant met het in het vorige hoofdstuk behandelde is het geloof aan ongelukkige en gelukkige dagen en in het algemeen aan omineuze tijdstippen. Wijl dit geloof een voorname rol speelt bij den inlander, en nagenoeg overal op hetzelfde neder komt, zullen wij dit meer in bijzonderheden nagaan.

De Maleiers noemen de omineuse tijdstippen, tijden ter uitvoering van de een of andere bijzondere onderneming gunstig gebleken *kutika*, *kotika*, *katika* of *kĕtika*, een woord afgeleid van het Sanskritsche *ghaṭikâ*, een zeker gedeelte van den dag. Dit woord komt in dezelfden zin voor bij de Bataks als *hatika*, bij de Dajaks als *katiku*, bij de Makassaren als *kutika* of *kĕtika*, bij de Boegineezen als *kotika*. Onder kotika worden evenwel ook de figuren, tabellen enz. verstaan, waaruit die tijdstippen berekend worden. Men heeft verschillende soorten van kotika's. Zoo onderscheiden de Maleiers de *kotika lima*, de *kotika tudjuh* enz. Bij de eerste is de dag en evenzoo de nacht in vijf deelen verdeeld en wel 's morgens vroeg 6 uur, *pagi-pagi* ongeveer 9 uur *tĕngah pagi*, des middags *tĕngah hari*, ongeveer 3 uur *tĕngah turun* en 's avonds 5 uur *pĕtang*.

Op elk dezer vijf tijden oefent een der vijf Hindusche goden een gunstigen of ongunstigen uit of, zooals hier en daar bij de Mohammedanen het geval is, een der vijf profeten. De vijf goden om ons tot deze te bepalen zijn: Mahaçvara uitgesproken Mahaswara, Brahma uitgesproken Bĕrma, Kâla, Çri uitgesproken Sri en Vishṇu uitgesproken Bisnoe. Dat deze goden thans op

de kotika voorkomen is zeker wel van later oorsprong, primitief zijn het waarschijnlijk Polynesische geesten geweest in wier plaats, tengevolge van Hinduschen invloed, deze vijf goden of onder Mohammedaanschen invloed de vijf profeten traden.

De orde, waarin deze goden over de deelen van den dag heerschappij voeren, verandert dagelijks in dier voege, dat ieder deel, bij regelmatige afwisseling eerst aan Mahaswara, dan aan Bĕrma, dan aan Kald, dan aan Sri, dan aan Bisnoe enz. onderworpen is. Over het algemeen geldt de regel, dat het deel van den dag door Mahaswara gezegend, het gelukkigst is, dat van Sri ook gelukkig doch in minderen graad, dat van Bisnoe goed noch kwaad, doch van Kala ongelukkig en dat van Bĕrma het ongelukkigst is [1]).

Om nu op deze wijze gunstige tijdstippen te bepalen, bedient men zich van een tabel in den regel uit een vierkant bestaande, dat door vijf horizontale en vijf vertikale lijnen in vijf-en-twintig ruiten is verdeeld. De horizontale rijen vakjes hebben betrekking op de dagen der maand en wel de eerste rij op den eersten dag, de tweede op den tweeden, de derde op den derden, de vierde op den vierden en de vijfde op den vijfden. Voor den zesden dag begint men weer op de eerste rij. De eerste rij heeft dus ook betrekking op den zesden dag, de tweede op den zevenden, de derde op den achtsten, de vierde op den negenden, de vijfde op den tienden. Dan wordt weder voor den elfden dag bij het eerste vak begonnen en zoo vervolgens.

De kolommen vertikale vakjes hebben betrekking op de vijf tijden van den dag pagi-pagi, tĕngah pagi, tĕngah hari, tĕngah turun, pĕtang, terwijl in die vakjes respectievelijk de namen der vijf goden geschreven zijn, zooals zij op elken tijd van elken dag van de maand heerschen.

In de eerste rij het eerste vakje, dus pagi pagi van den eersten dag komt Mahaswara, daar hij dien tijd beheerscht, in het tweede vakje, tĕngah pagi Kala, in het derde, tĕngah hari Sri, in het vierde tĕngah turun, Bĕrma, in het vijfde, pĕtang Bisnoe. Op den tweeden dag zijn die tijdstippen, wijl Bisnoe en niet Mahaswara op pagi-pagi heerscht, onder

1) Veth, Java, dl. I, blz. 508.

gezag van Bisnoe, Mahaswara, Kala, Sri, Bĕrma enz. De tabel wordt derhalve als volgt.

pĕtang 6 uur p. m.	tĕngah turun 3 uur p. m.	tĕngah hari 12 uur.	tĕngah pagi 6 uur a. m.	pagi-pagi 6 uur a. m.	
Bisnoe	Bĕrma	Sri	Kala	Mahaswara	1e, 6e, 11e, 16e, 21e, 26e dag.
Bĕrma	Sri	Kala	Mahaswara	Bisnoe	2e, 7e, 12e, 17e, 22e, 27e dag.
Sri	Kala	Mahaswara	Bisnoe	Bĕrma	3e, 8e, 13e, 18e, 23e, 28e dag.
Kala	Mahaswara	Bisnoe	Bĕrma	Sri	4e, 9e, 14e, 19e, 24e, 29e dag.
Mahaswara	Bisnoe	Bĕrma	Sri	Kala	5e, 10e, 15e, 20e, 28e, 30e dag.

Heeft men een dag van de maand bepaald, bijv. den 8sten om daarop iets te ondernemen als op de jacht gaan, en handel te drijven of iets dergelijks, dan gaat men na welk tijdstip *waktu* op dien dag daarvoor het geschiktste is. Het gunstigste is het tijdstip waarover Mahaswara staat, volgens boven gegeven tabel dus te twaalf uur. Een ander voorbeeld: men moet den zesden te 3 uur een handelszaak afdoen; dit tijdstip wordt beheerscht door Bĕrma, en zal de zaak ongelukkig afloopen.

De tabel dient dus eenvoudig om voor elk uur van elken dag der maand te weten, welke godheid het beheerscht en of die al dan niet goedgunstig is. Zijn zij Mahaswara en Sri dan is het zeer gunstig, is het Bisnoe dan is het kwaad noch goed, zijn het echter Bĕrma en Kala dan loopt het verkeerd af. In het algemeen wordt hiermede volstaan, wat echter niet wegneemt, dat voor bijzonder gewichtige aangelegenheden meer minutieus is aangegeven welke godheid goedgunstig is en welke niet, en welke tijden van den dag men dus voor deze verrichtingen kiezen moet. Mahaswara maakt bijv. dat, als men handel drijft, men geld zal verdienen, doch indien men ten strijde trekt de uitslag onzeker is, daar hij hiervoor noch goed noch kwaad is en als men hanen vechten laat de gele zal overwinnen, doch de zwarte gedood worden. Op dezelfde wijze zijn de andere goden voor de eene zaak gunstig voor de andere niet.

Wij zeiden boven reeds, dat men de kotika ook voor andere

doeleinden, bijvoorbeeld voor het uitvorschen waar gestolen goed zich bevindt en wie de dief is, gebruiken kan. Hiertoe gaat men als volgt te werk. Gesteld men gaat op den derden om 12 uur naar gestolen goed en den dief zoeken. De kotika wijst Mahaswara aan. De dief is nu eene vrouw van lichtgele huid, die het gestolene onder haar hoofdkussen bewaardt. Op deze wijze kan men met de kotika veel uitmaken. Natuurlijk is het juist gebruiken van de tabel niet iedermans zaak. Al de bijzonderheden, waarvan wij hier enkele voorbeelden gaven en die in geschriften zijn vervat, moet men daarvoor weten. Doorgaans gaat iedere kotika vergezeld van een uitvoerige opgave hoedanig hij gebruikt moet worden. Overigens behoeft het nauwelijks gezegd, dat het vermelde slechts één voorbeeld is en de opgave omtrent het al of niet gunstige van de een of andere godheid in de verschillende wichelgeschriften verschilt.

Naast de kotika lima heeft men de *kotika tudjuh*. Bij dezen is de dag en zoo ook de nacht in zeven deelen verdeeld, die onder heerschappij staan van de zon, de maan, en de planeten Jupiter, Saturnus, Mars, Venus en Mercurius, die de Maleiers met verbasterde Arabische namen bestempelen [1]). Het raadplegen geschiedt op dezelfde wijze als die van de kotika lima, waarom wij hierbij dus niet behoeven stil te staan.

Behalve de twee genoemde kotika's heeft men verschillende andere als kotika's om te raadplegen als men handel gaat drijven, als men op reis wil gaan, als men hanengevechten wil houden enz. Sommige dezer zijn gebaseerd op het systeem der kotika lima, andere op dat der kotika tudjuh. Bij zulke kotika's vindt men dan, in plaats van de godennamen, in de vakjes verschillende woorden. Bij een kotika van een koopman bijv. dikwijls de woorden winst, verlies en pari in zekere volgorde. Op andere kotika's zijn de vakjes alleen ingevuld met figuurtjes, die dan een bepaalde beteekenis hebben. Zoo heeft men er een in den vorm der kotika lima, waarvan de

1) Pynappel, Maleisch Woordenboek i. v., بنتڠ = *bintang*, ster. — van Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 9. Voor de Lampongs raadplege men: v. d. Tuuk, Les Manuscripts Lampongs, passim. Voor de Niassers. — Tijdschrift Ned.-Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz. 157—158.

vakjes met twee poppetjes ingevuld zijn, die in sommige met de hoofden, bij andere met de voeten tegen elkaar staan. Zij wordt voornamelijk geraadpleegd als men op reis zal gaan en wel geheel op dezelfde wijze als de kotika lima met de Hindusche goden. Men heeft er bij deze kotika slechts op te letten, of men op een vakje komt, waarin de popjes met de hoofden dan wel met de voeten tegen elkaar staan, daar het eerste een ongunstig, het laatste een goed voorteeken is.

Dikwijls zijn de kotika's echter op geheel andere wijze ingericht, niet met vakjes doch met afbeeldingen van het een of ander dier als: een tijger, eon kikvorsch, een olifant, een slang, een draak, een visch enz. wier ledematen van nummers voorzien zijn. Met behulp van deze figuren en van de nummers op hunne ledematen bepaalt men dan de gunstige of ongunstige tijden. Voor alles, wat men onderneemt, toch moet de kotika geraadpleegd worden. Dit sluit evenwel niet uit, dat enkele tijdstippen van den dag per se voor alle dagen der week ongunstig zijn. In dit opzicht is de dag verdeeld in een aantal deelen naar verschillende dieren genoemd bijv. visch, tijger enz. Die tijdstippen heeten waktu met den naam van het dier er achter dus *waktu ikan* = vischtijd, *waktu harimau* enz. Van deze zijn er enkele altijd gunstig, andere steeds ongunstig voor de eene of andere handeling. Van deze is de waktu harimau, 9—10 uur, altijd gunstig voor uitspraken, de *waktu naga* drakentijd 11—12, zeer gunstig voor het afleggen van bezoeken. Ongunstig is echter de *waktu ular* = slangentijd, 12 uur voor dit laatste doel om de zeer rationeele reden, dat de menschen dan honger hebben en daardoor veelal knorrig zijn.

Tot dusverre hebben wij alleen nagegaan hoedanig gunstige of ongunstige tijdstippen van den dag bepaald worden. Het komt er echter allereerst op aan een gunstigen dag van de maand voor de eene of andere onderneming vast te stellen. Dit geschiedt ongeveer op dezelfde wijze. Elk van de dertig dagen der maand wordt beheerscht door het eene of andere dier bijv. den buffel, den hond, de kat, den tijger enz. en dragen naar die dieren den naam van *hari kĕrbo*, *hari andjing*, *hari kutjing*, en *hari harimau* enz. Naar die den dag beheerschende dieren is de eene dag gunstiger dan de andere. De dagen aldus naar

het eene of andere dier benoemd heeten, als er sprake is van hunne omineuze beteekenis, *redjang.* [1]) Ook de juiste wijze om hiermede te werken is vervat in geschriften en tabellen *kotika redjang.*

Er is nog iets anders, waarop de Maleiers moeten letten als zij een gunstigen dag willen bepalen, namelijk op de zoogenaamde *ridjalu-'l-ghaib*, de mannen der verborgenheid, de onzichtbare mannen. Hieronder verstaan zij een aantal Mohammedaansche heiligen, die over de geheele aarde verspreid zijn en op verschillende plaatsen en in verschillende streken vertoeven. Het is nu van het grootste belang te weten in welke windstreek zich deze ridjalu-'l-ghaib bevinden, daar men zich naar dien kant behoort te richten als men hunne bescherming tegen rampen inroept. Hierover bestaan tal geschriften in het Maleisch, waarin het noodige is medegedeeld omtrent de windstreek, waarin zij op de verschillende dagen der maand vertoeven. De ridjalu-'l-ghaib is dus een soort van kotika. Zij is echter niet oorspronkelijk, doch van de Arabieren overgenomen. Het geloof aan de ridjalu-'l-ghaib is onder alle Moslem van de wereld verspreid van Konstantinopel af tot in Nederlandsch-Indië toe.

Hiermede stappen wij van de kotika's der Maleiers af om over te gaan tot die der Bataks (van Toba). Bij hen vindt men het woord kotika in den vorm *hatiha* = tijdstip door berekening gevonden en voor een onderneming gunstig of ongunstig beschouwd.

Allereerst zij opgemerkt, dat ook de Bataks de kotika lima kennen. Zij heet *pormamis*, een woord afgeleid van *mamis* dat letterlijk stervensuur beteekent, doch ook de naam is van het eerste dezer tijdstippen. De vier andere heeten *Hala* = Kala, *Sori* = Sri, *Borma* = Bĕrma en *Bisnu* = Bisnoe. Mamis doelt dus blijkbaar op Mahaswara of Çiva; het is echter wat sterk, zooals sommigen doen, dit woord als eene verbastering van Maheçvara te beschouwen. Men gebruikt voor de pormamis dezelfde tabellen als bij de Maleiers voor de kotika lima.

Behalve deze vijf omineuze tijdstippen kent de Batak de *panggorda* als benaming van zes dergelijke tijdstippen, die bij de meeste soorten van wichelarij te pas komen en genoemd

1) v. d. Wall. Mal. Wwb. i. v. رجڠ = rĕdjang.

zijn naar het eerste *gorda* = het sanskritsche *gṛdhra*, gier wat de Batak evenwel verklaart door *anggang* = rhinocerosvogel. Vervolgens noemen wij de *pormesa*, twaalf andere omineuse tijdstippen waarvan de namen aan den Indischen dierenriem ontleend zijn. Het eerste tijdstip *mesa* is het sanskritsche *mesha* = ram, wat de Batak verklaart door *hambing* = geit.

Eindelijk moeten wij nog van de zoogenaamde *porhalaän* gewag maken, zijnde een tabel van twaalf horizontale lijnen, die aan het aantal maanden beantwoorden en doorsneden worden door 30 perpendiculaire lijnen, die iedere maand in dertig dagen verdeelen. Zij wordt dus gebruikt bij de berekening der dagen van de maand. De naam is afgeleid van *hala* het sanskritische *kâla* = schorpioen d.w.z. het sterrenbeeld van dien naam. Ten slotte zij nog medegedeeld, dat ook het woord redjang als *rodjang* bij hen bekend is als benaming voor de dagen der maand, en ook zij geraadpleegd worden omtrent hun al of niet gunstige beteekenis. Zij dragen in dat geval ook meestal de namen van dieren. [1])

Evenals bij de Bataks komt het geloof in gelukkige en ongelukkige dagen sterk uit bij de Makassaren en Boegineezen. Ook het woord kotika komt hier voor en wel in den vorm *kotika* bij de Makassaren en als kutika bij de Boegineezen. De kotika lima en kotika tudjuh, die bij beide volken ook in gebruik is, heeten hier respectievelijk *bilang lima* en *bilang tudjuh* en zijn geheel op dezelfde wijze als de gelijksoortige Maleische ingericht. Naast deze kotika's kennen zij echter nog andere bijv. voor handelaars, liefhebbers van hanengevechten enz. Van al deze vermelden wij hier evenwel slechts de *kotika djohoro* = de kotika der Djohoreezen. [2])

De bewoners van het aan den uithoek van het Maleische schiereiland gelegen staatje Djohor maakten zich in vroeger tijd veel aan zeeroof schuldig, zoodat Djohorees en zeeroover synoniem geworden zijn. Om die reden ook is de kotika Djohor, oorspronkelijk van Djohoreeschen oorsprong, een kotika voor

1) v. d. Tuuk. Bat. Wdb. i. v. *mesa*, *gorda*, *hala*.

2) Matthes, Boegineesche en Makassaarsche kotika's. Tijdschr. v. Ind. T.- L.- en Vk., dl. XVIII, blz. 1—43 vv.

zeeroovers, die door hen geraadpleegd wordt om te zien of zij op een zekeren dag slaags zullen raken en zoo ja met welken uitslag. De kotika zelf heeft een eenigszins eigenaardigen vorm. Zij bestaat uit twee concentrische cirkels, verdeeld uit twaalf sectoren, de twaalf maanden voorstellende. In het geheel zijn er dus vier en twintig vakken. De meeste daarvan zijn beteekend met een poppetje, waarvan er enkele met andere zonder hoofd zijn afgebeeld. Enkele vakken zijn echter ledig. Komt men nu bij de berekening op een vak met een poppetje zonder hoofd, dan is dit een ongelukkig, op een met hoofd een gelukkig teeken. Wijst de kotika echter een ledig vak aan dan is de uitslag twijfelachtig.

Ook de Olo Ngadjoe-Dajaks hebben hunne kotika's onder den naam katika. De bepaling van gunstige of ongunstige tijdstippen geschiedt hier met de *balangan*, een figuur met zeven rijen van vijf teekens. Dit is dus een wicheltabel half kotika lima en half kotika tudjuh, in zooverre men telkens zeven dagen telt, doch den dag zelf in vijf deelen verdeelt. Men beweert, dat deze kotika niet oorspronkelijk Dajaksch is, doch door hen van de Djohoreezen werd overgenomen [1]).

Ten slotte moeten wij nog de Javanen vermelden, die ook zeer aan gelukkige en ongelukkige dagen hechten. Echter kennen zij het woord kotika in de beteekenis van gunstigen tijd voor de eene of andere onderneming niet; zij bezigen daarvoor *naptu* [2]), die zij op eene eigenaardige wijze berekenen. Bij de bespreking der tijdrekenkunde hebben wij gezien, dat de Javaan naast de gewone week van zeven dagen, wuku geheeten, nog de zoogenaamde pasarweek van vijf dagen kent. De dagen der gewone week dragen de gewone namen Zondag, Maandag, Dinsdag enz. doch in verminkt Arabisch; die der passarweek zijn kliwon, lĕgi, pahing, pon, wage. Gewoonlijk combineert de Javaan de gewone met de pasarweek en spreekt dan bijv. van Maandag pahing. Voor de berekening van de naptu heeft elke dag, zoowel van de gewone als van de pasarweek een

---

1) Harderland, Daj. deutsch Wrtb. v. v., *balangan*, *kotika* doch vooral *blangkangan*.

2) Meded. v. w. het Ned. Zend. Genootschap. dl. VIII. blz. 260 vv.

bepaald cijfer. Zoo heeft Zondag 5, Maandag 4, Dinsdag 3 enz. kliwon 8, lĕgi 5, wagé 4 enz.

Gesteld nu dat een dief wil gaan stelen op een Dinsdag samenvallende met wagé en wil weten: ten eerste of hij gelukkig zal zijn en ten tweede op welk uur van den dag of van den nacht hij dit moet doen om succes te hebben. Hij redeneert dan aldus. Dinsdag heeft tot cijfer 3, wagé 4 maakt samen 7. Nu begint hij te tellen: avond 1, middernacht 2, ochtend 3, avond 4, middernacht 5, ochtend 6, avond 7. De naptu wijst dus den avond aan, derhalve moet hij 's avonds gaan stelen om te slagen; ging hij te middernacht of tegen den ochtend, hij zou onvermijdelijk gevat worden. Bij het tellen gebruikt hij ook niet de woorden avond, middernacht, ochtend, doch daarvoor Adam = Adam, Håwå = Eva, Iblis = duivel.

In hoofdzaak is het dus, dat men de som neemt van de cijfers der gewone en pasar weekdagen, hunner naptu's en dan doortelt met zekere woorden tot men aan deze naptu komt. Het woord, waarop zoodoende de naptu valt, geeft dan te kennen of de tijd, dien men zelf vastgesteld heeft, gunstig of ongunstig is.

Nog op andere wijzen tracht de Javaan de gelukkige en ongelukkige tijden te bepalen, doch deze gaan wij stilzwijgend voorbij [1]).

1) Men vergelijke: Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen. dl. XIII, blz. 393; dl. XXIII, blz. 229 v.v. — Tijdschr. v. Ned. Ind. dl. XXIII, blz. 14 vv.— Groneman, Een kĕtjoegeschiedenis. — Verh. Berl. Gesellsch. f. Ethnologie, Anthropologie und Urgeschichte, 1888, blz. 278. v.v. — Niemann, Bijdragen T. L. en Vk. v. Ned. Indië, 3e vlgr. dl. V, blz. 133—141. — Voor Bali, Friedrich, o. c., blz. 53.

HOOFDSTUK XXVII.

Verbodsbepalingen.

Wij komen nu tot de laatste groep van gebruiken, die wij als een uitvloeisel van den eeredienst moeten beschouwen. Overal, bij alle volken, zoowel bij beschaafde als bij onbeschaafde vindt men het bestaan van zekere zaken, die ongeoorloofd zijn, welke als verboden worden beschouwd. In den regel staan die verboden zaken met den godsdienst in verband. Doch zelfs daar, waar zij oogenschijnlijk niets hiermede te maken hebben, moet men aannemen, dat dit primitief wel het geval is geweest. Ook wij hebben onze verboden zaken, hoewel die in onze eeuw veel van haar waarde verloren hebben. Wij bedoelen hier gebruiken als het niet mogen dragen van bonte kleeren kort na sterfgevallen, doch de behoorlijkheid om dan donkere stoffen te gebruiken, m. a. w. in den rouw te gaan, het niet mogen bezoeken van publieke vermakelijkheden in dergelijke gevallen enz. enz. Bij ons hangen de meeste dier verboden zaken niet meer met den godsdienst samen en toch moet dit oorspronkelijk wel zoo geweest zijn. Andere immers zijn nog bepaaldelijk een uitvloeisel van den godsdienst, zoo, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, de beschouwing, dat werken op Zondag ongeoorloofd, ja voor de rechtzinnigen, zelfs verboden is. Doch genoeg. Komen dergelijke verbodsbepalingen bij beschaafde volken veelvuldig voor, niet te verwonderen is het, dat dit bij minder beschaafde nog meer het geval is. Bij hen zijn die verbodsbepalingen ook sterker geprononceerd, daar zij in den regel alle met den godsdienst in

betrekking staan. Gebruiken bij sterfgevallen als ons rouwdragen bijv., komen, zooals wij reeds gezien hebben, voor doch niemand zal het wagen, die bepalingen niet na te komen. Men zou zich den toorn van de ziel van den afgestorvene op den hals halen. Een ander voorbeeld. Als wij ziek zijn en ons onder behandeling van een geneesheer stellen, wordt ons niet zelden het diëet voorgeschreven, dat wij dan opvolgen, omdat wij het nuttig achten. Anders is het echter bij de natuurvolken. Geneesmiddelen zijn bij hen in den regel toovermiddelen en zoo hun dus bij het toedienen dier middelen, het gebruik van zekere spijzen verboden wordt, zullen zij zich met bijgeloovigen eerbied aan dat verbod houden. Schendt men het, dan zouden de toovermiddelen krachteloos worden.

Bij de Malayo-Polynesiërs vindt men dergelijke verbodsbepalingen eveneens. De Zuidzee-volken noemen alles wat verboden is *tabu*; in den Archipel is het woord daarvoor *pĕmali*. Al wat tabu en pĕmali is hangt in zekeren zin met den godsdienst samen en zal dus niet licht verwaarloosd worden. Tabu en pĕmali spelen een groote rol en gelden voor tal van zaken. Men is daardoor wel eens op een dwaalspoor gekomen en heeft het tabu en het pĕmali dikwijls als iets specifiek Polynesisch voorgesteld. Dit is echter niet juist. Zoowel het tabu als het pĕmali zijn de verbodsbepalingen, zijn de zaken, die men als ongeoorloofd beschouwt, zooals wij die bij alle volken vinden. Maar zij treden bij eerstgenoemde volken meer op den voorgrond. Wij zullen dit thans nagaan.

Het Polynesische woord is tabu [1]), dat ook in den Indischen Archipel voorkomt, doch meer algemeen wordt hier van pĕmali, dat daarmede synoniem is, gebruik gemaakt. Het grondwoord hiervan is *pali* waarvan men *pĕmali* door het infix *ĕm* vormt waardoor het een toestandswoord wordt. Deze woorden, *pali* en de vorm pĕmali ook wel pamali, zijn meer in het Westen van den Archipel in gebruik, hoewel het ook op Noord-Celebes voorkomt, doch aldaar misschien door Maleiers werd geïmporteerd. *Pali* beteekent ongeoorloofd, verboden en komt als zoodanig voor bij de Olo Ngadjoe's in Borneo's Zuidooster afdeeling.

1) Kern, de Fidji-taal, blz. 174 en 242.

De Maleiers, zoowel die van den Riouw Lingga-Archipel als die van Sumatra gebruiken meer den vorm *pĕmali*, terwijl de Javanen het gewoonlijk *pamali* uitspreken. Bij de Boegineezen luidt het weder *pemali*, doch bij de Makassaren *kassipalli*. De Dairisch sprekende Bataks bezigen *kĕmmali*, de Hoewa's van Madagascar *fadi*, waarin de $f = p$, $di = li$ is.

Naast pali heeft men echter nog enkele andere termen. Bij de Land-Dajaks van Serawak gebruikt men *porik*, bij de Toba's *robu* [1]), bij de Soendaneezen *bujut*. Wat dit laatste betreft, dit wordt met pamali promiscué gebezigd. Toch schijnt het, dat pĕmali meer voor het algemeen, bujut meer bijzonder voor enkele personen of families geldt. [2])

In het Oosten van den Archipel komt, gelijk reeds werd opgemerkt, pĕmali voor, doch is daar waarschijnlijk door de Maleiers geïmporteerd. Bij de Alfoeren van Halmahera luidt het woord echter *boboso*, op Boeroe *potu*, woorden, die misschien dezelfde zijn daar er meer voorbeelden bestaan van de verwisseling tusschen s en t. [3]) In de Molukken in het algemeen is het *poso* en ook *paposo* en *baboso* [4]), in de Minahasa *posan*, in Bolaäng Mongondou *pota* of *lii*. Op Timor is weder pĕmali onder den vorm *pomali* in gebruik en ook het inheemsche woord *leo*.

Hiermede hebben wij den naam aangegeven, waaruit dus blijkt dat twee vormen zeer verspreid zijn: voor het Westen *pĕmali* voor het Oosten *poso*. Gemakshalve zullen wij echter bij hetgeen nu volgen zal pĕmali blijven gebruiken.

De pĕmali's kunnen wij tot drie hoofdgroepen brengen:

a zaken, die verboden zijn, die als ongeoorloofd worden beschouwd op alle tijden en op alle plaatsen;

b zaken, die verboden zijn, die als ongeoorloofd worden beschouwd op bepaalde tijden en bij bepaalde gelegenheden;

c zaken, die als verboden worden beschouwd op bepaalde plaatsen.

---

1) robu = pali, zie Kern o. c., blz. 174.

2) Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 100 vv.

3) v. d. Tuuk, Tob. Spraakk. blz. 46. — Kern, Kawistudiën, blz. 104, noot.

4) Dat b en p verwisselen als beginletters ziet men in het Javaansch. v.d. Tuuk, Bat. leesboek, dl. IV, blz. 209. — v. d. Tuuk een advocaat van Roorda, blz. 3.

Verder dient er op gelet te worden, dat enkele pĕmali's slechts voor bepaalde personen, andere daarentegen zonder onderscheid voor een geheel volk gelden.

Van elk dezer groepen zullen wij thans eenige voorbeelden geven, doch men wete vooraf, dat sommige zaken, die voor het eene volk pĕmali zijn, dit voor andere niet zijn, want hetgeen voor een Batak pĕmali is, is dit voor de Dajaks en Alfoeren bijv. niet en verder, dat zoowel bij de heidensche als bij de Mohammedaansche volken deze verbodsbepalingen worden aangetroffen.

a. Een zeer algemeene verspreide verbodsbepaling is het niet mogen noemen van den naam van zekere personen, in de eerste plaats zijn eigen naam. [1]) Bij de behandeling der naamgeving hebben wij hierop reeds gewezen. Doch behalve het noemen van zijn eigen naam is ook het uitspreken der namen van familiebetrekkingen ongeoorloofd. Zeer verspreid is het verbod van het noemen der namen der schoonouders, ouders, hoofden en vorsten. Dit bestaat o. a. bij de Bataks, de Soendaneezen [2]), de Alfoeren van Bolaäng Mougondou [3]) en andere volken. Uit dit verbod vloeit dit inconvenient voort, dat men zelfs het uitspreken van alle woorden, gelijkluidend met die namen, moet vermijden. Dat dit zeer lastig is, is duidelijk, daar het vooral gebruikelijk is namen van voorwerpen als eigen namen te bezigen. Heet — wij ontleenen hier een voorbeeld aan de Dajaks — bijv. iemand *bulan* = maan, of is dit met een zijner familieleden het geval, dan mag die persoon het woord bulan niet zeggen, doch bezigt daarvoor *penala.* Is de naam *bintang* = ster, dan gebruikt hij *pariama* enz. [4]) Op die wijze heeft men voor vele zaken twee namen. Bij de Alfoeren van de Minahasa gaat het gebruik nog verder; bij hen moet men ook gelijk klinkende namen vermijden. Allereerst geldt dit voor den naam van den van schoonvader. Heet deze Kalala dan zal de schoonzoon, van een paard sprekende, niet het gewone woord *kawalo* daarvoor

1) Hoofdstuk IX, blz. 221 en verder Hupe, Tijdschrift v. Nederl.-Indië 1846, blz. 249—250. — Roos, Soemba, o. c., blz. 70. — Hardeland, o. c., i. v. *antai.*

2) Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 102 vv.

3) Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen. dl. IX, blz. 356.

4) Hardeland, Daj. deutsch. Wrtb. i. v., *pariama.*

gebruiken, doch *sasakajan* = rijbeest zeggen. Hetzelfde geldt voor de Alfoeren van Boeroe. Draagt een schoonvader of schoonmoeder den naam Dalu, welk woord ook sirih beteekent, dan zal de schoonzoon, als hij het over sirih heeft, dalu niet bezigen, doch in plaats daarvan een omschrijvende uitdrukking geven, bijv. *mue mika* = roode mond.

Niet minder algemeen dan het bovengenoemde verbod is het eten van het vleesch van bepaalde dieren pĕmali, wat dus gelijkstaat met het verbod van het eten van varkensvleesch voor de Israëlieten en Mohammedanen. In den Indischen Archipel berust dit verbod meestal op het geloof der zielsverhuizing en de daarmede samenhangende begrippen, dat men van die dieren afstamt. Zoo eten sommige Bataksche stammen geen tortelduiven, wijl zij van die vogels zouden afstammen en om dezelfde reden onthouden andere Bataks zich van het vleesch van den krokodil. [1]) Sommige Dajaksche stammen in het Serawaksche nuttigen geen hertenvleesch, wijl zij zeggen [2]) dat hunne stamvaders herten waren, andere, met name de Kajans daarom geen buffels.

Ons naar de Molukken verplaatsende, vinden wij om gelijke reden en dat het voor enkele Alfoersche stammen van Ceram verboden is palingen en boschvarkens te eten [3]). Bij de Alfoeren van Halmahera geldt dit weder voor andere dieren. [4])

Niet altijd en overal echter ontspruit dit pĕmali echter uit het geloof, dat men van die dieren afstamt. Bij enkele Dajakstammen bijv. eten de vrouwen en ouden van dagen wel hertenvleesch, doch de jonge mannen en krijgers dit niet, wijl zij meenen, dat het hen even vreesachtig als deze dieren maakt. [5])

Nog een ander pĕmali van algemeene verbreiding is, dat men de namen van zekere wilde dieren niet noemen mag. Voor den Soendanees bijv. is het pĕmali den tijger te noemen, daarom

1) Niemann, Godsdienst der Bataks, o. c., blz. 300.

2) Spencer St. John, o. c., dl. I, blz. 176—177. — Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz. 431. — Indische Gids, 1883. blz. 13. — Low, Serawak, blz. 264—267. — Ind. Archief, dl. I, blz. 99 en 152.

3) v. Hoëvell, Ambon, blz. 152.

4) Campen, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII blz. 446 vv.

5) Spencer St. John, o. c., dl. I, blz. 177.

gebruikt hij als hij over dit dier spreekt altijd het een of andere euphemisme bijv. „de lenige", „die daar met de knevels", „de eerwaardige", „hem wien het bosch behoort" enz. Zoo ook is het hem ongeoorloofd den naam van het boschvarken uit te spreken en zegt hij daarvoor „de schoone." Hetzelfde is het geval met de veldmuis en andere dieren. Een dergelijk gebruik bestaat ook bij de Javanen, die den tijger *tuwan* = mijnheer of *kjai* (de bekende eeretitel voor ouden en eerwaardigen) noemen [1]), en bij de Atjehers [2]), de Maleiers, de Bataks [3]) de Dajaks [4]), de Boegineezen en Makassaren enz. [5]) Dit verbod is op een lijn te stellen met het gebruik der volksklasse hier te lande om bij het uitbreken eener gevreesde ziekte, als bijv. de pokken, deze niet bij haren naam te noemen, doch te spreken van „de ziekte." Ditzelfde doen de Maleiers en Dajaks in dergelijke omstandigheden. Zij ook spreken van de ziekte of van „de mooie ziekte." [6])

Zoo zijn er nog eene menigte andere pĕmali's, waarvan de meeste evenwel tot enkele volken bepaald zijn. Doch het is natuurlijk niet doenlijk, die hier alle na te gaan, waarom wij tot de behandeling der tweede groep van pĕmali-gebruiken, die zaken welke bij bepaalde gelegenheden ongeoorloofd zijn, zullen overgaan.

b. Deze groep is veel uitgebreider dan de eerste. Zoo hebben wij zaken, die pĕmali zijn tijdens zwangerschap, bij geboorten, bij ziekten, bij strafgevallen enz. Tijdens de zwangerschap bijv. zijn voor de vrouw tal van zaken pĕmali, die, zooals vanzelf spreekt, bij verschillende stammen verschillend zijn. Kortheidshalve nemen wij de Dajaks tot voorbeeld. Gedurende de zwangerschap zijn niet alleen voor de vrouw, doch ook voor den man tal van zaken pali. Beiden mogen o. a. vol-

---

1) Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 102. — Veth, Java, dl. III, blz. 934 en 989. — Tijdschr. v. Nederl. Indië, 1877, dl. II, blz. 2. noot.

2) v. Lange, Atjehsch Wdb., داتوق = datuk.

3) v. d. Tuuk, Bat. Wdb. i. v. *sial*, *ampunta* en *godang* in het bijvoegsel; *si godang* = die met de zware stem = de olifant.

4) Perelaer, Uit de oude doos, blz. 229. — Spencer St. John. o. c., blz. 62.

5) Matthes, Boegineesch Wdb. blz. 904.

6) Spencer St. John, o. c., dl. I, blz. 177 vv.

strekt geen vuur aansteken of naderen: het kind zou anders gevlekt ter wereld komen. Zij mogen geenerlei vruchten eten, het kind zou aan buikziekten lijden. Zij mogen geen gaten in hout boren: het kind zou blind ter wereld komen. Zij mogen niet onder water duiken of andere lichaamsdeelen onder water houden: het kind zou in het lijf der moeder stikken. Bij de Dajaks van Serawak mogen zij geen knoopen leggen, geen beesten dooden, geen geweer afschieten, enz. dit alles moeten zij nalaten, wijl het een ongunstigen invloed op het te verwachten kind zou hebben.

Evenzoo is het bij de Niassers, op de Ambonsche eilanden op de Zuidooster- en Zuidwester-eilanden enz. [1]). Doch genoeg; bij bijna alle volken vindt men deze instelling en bij sommige, gelijk wij gezien hebben, gelden deze verbodsbepalingen ook voor den man.

Ook bij geboorten heeft men dikwijls tal van pĕmali's, die allerzonderlingst zijn. Bij de Bataks bijv. mag men vier dagen na de geboorte van een kind geen vuur in huis brengen; zij noemen dit *robu api* [2]).

Op dezelfde wijze zijn bij ziekten, als men zich onder behandeling van den tooverdokter gesteld heeft, tal van zaken pĕmali en evenzoo is dit bij sterfgevallen.

Bij offerfeesten heeft men ook tal van zaken, die pĕmali zijn. In den regel is het hierbij verboden, eenig werk in huis te verrichten of zijn huis of dorp te verlaten. Zelfs heet bij enkele volken het geheele offerfeest hiernaar. Wij hebben vroeger gezien, dat de groote offerfeesten bij de Alfoeren van de Minahasa posan of posso, waarvan wij fosso maakten, heeten. Posan nu is het Alfoersche woord voor pĕmali en men noemde de offerfeesten aldus, wijl alle arbeid gedurende de offerfeesten verboden is [3]).

c. Thans de derde groep, de zaken welke op bepaalde plaatsen pĕmali zijn. Rotsen, bergen, wateren, rivieren en meren, boomen enz. die pĕmali zijn, worden beschouwd als verblijfplaatsen

1) Hoofdstuk IX, blz. 204. — Wilken, de couvade, o. c., blz. 250 vv.

2) v. d. Tuuk, Bat. Wdb. i. v., *robu*.

3) Graafland, de Minahasa, dl. I, blz. 112. Men raadplege hierbij Niemann, de Godsdienst der Bataks, o. c., blz. 294—295.

van geesten of van zielen der voorouders ook wel als of met de lotgevallen van voorouders in verband staande plaatsen. Alle handelingen op die plaatsen, welke de geesten zouden kunnen verstoren, zijn pĕmali. Men mag daar geen rumoer maken, er niet voorbijgaan of zich daarop begeven, zonder den geesten verschooning te vragen en vooral mag men er niet jagen, noch visschen, noch iets wegnemen. Wil men dit doen, dan dient men van te voren den geesten om verschooning te vragen en ze door een offer te verzoenen. Het woord pĕmali voor plaatsen gebruikt, beteekent dan heilig, gewijd, onschendbaar. Dergelijke plaatsen nu treft men in enkele streken aan.

Dikwijls kan men plaatsen om verschillende redenen tijdelijk pĕmali d. i. ontoegankelijk verklaren. Het meest geschiedt dit in de Molukken. Op Ambon en Ceram wordt bijv. de zee dikwijls pĕmali verklaard, o. a. als de visch schaarsch is. Men perst dan eenige kokosnoten uit en werpt de melk in zee onder het aanroepen der nitu's. De zee is dus pĕmali en mag door niemand beroeid worden [1]).

Evenzoo speelt bij het landbezit dit tijdelijke pĕmali eene rol. Bij de behandeling van het landbezit hebben wij reeds een soort pĕmali zooals dit bij de bewoners van Ambon, Ceram, Boeroe enz. bestaat, leeren kennen. De bosschen zijn, gelijk men zich herinneren zal, eigendom der negari en staan onder toezicht der boschwachters kewang met den kapala kewang aan het hoofd. De inzameling der boschproducten kan niet plaats hebben zonder de toestemming van den kapala kewang en die van sommige kostbare vruchten alleen met goedvinden van alle negari-bewoners. Daarom worden die boomen, tegen den tijd dat hunne vruchten rijp zijn, pĕmali verklaard of, zooals het hier heet, *sasi*. Dit sasi wordt zeer geëerbiedigd en met bijgeloovige vrees ontzien. Het teeken van sasi is het een of ander merk op den boom aangebracht of wordt aangeduid door om den boom een klapperblad te binden. In het wezen der zaak zijn sasi en pĕmali dus verwant.

1) v. Hoëvell, Ambon, blz. 251.

HOOFDSTUK XXVIII.

Cosmologische verschijnselen.

Het laatste punt, dat wij nog behandelen moeten, vóór dat wij deze algemeene schets van den godsdienst besluiten, zijn de begrippen, die de inlanders aangaande eenige cosmologische verschijnselen hebben. Wij zullen dit alleen voor een tweetal natuurverschijnselen nagaan, namelijk voor de aardbevingen en voor de zons- en maansverduisteringen. Wel maken zij zich ook omtrent andere natuurverschijnselen eene voorstelling, doch deze is van minder belang.

De voorstelling van de aarde bij de Polynesische volken is, dat deze een platte schijf is, die door het eene of andere dier gedragen wordt. Wanneer dit dier zich, om welke reden dan ook, beweegt, ontstaat aardbeving.

Zoo heeft men bij de Maleiers van Sumatra's Westkust de volgende voorstelling: de aarde is een platte schijf, gedragen door een rund, dat op een ei staat, welk ei weder getorscht wordt door een visch, die in een steenen bekken zwemt. Onder dat steenen bekken heerscht eeuwigdurende duisternis. Schudt het rund zijn kop, dan ontstaat aardbeving. Bij de Bataks is het somtijds een bok op wiens horens de aarde rust, doch gewoonlijk noemt men als drager der aarde een geest Naga podaha, die in de onderwereld verblijf houdt. Volgens Bataksche voorstelling steekt een hommel Naga podaha onder de armen, zoodat hij zich beweegt en daardoor de aarde doet beven. Alsdan roepen de Bataks *suhul-suhul* om Naga podaha in den waan te brengen dat Batara Guru hem gelast, zich rustig te houden. Naga

is het Sanskritsche slang; de afleiding van podahe is onzeker. De Dajaks noemen als drager der aarde *Naga galang petak*, *naga* = slang, *galang* = stut, *petak* = aarde, naga galang petak beteekent dus slang aardestut, wereldtorscher. Naar de Dajaks meenen, is deze slang reusachtig groot. Is zij vermoeid, dan wendt zij zich op de andere zijde en doet de aarde daardoor in trilling geraken. Naar analogie van deze voorstelling zou men moeten besluiten, dat de Naga podaha der Bataks ook oorspronkelijk een slang is geweest, die eerst later tot godheid verheven werd. Men vindt deze voorstelling namelijk meer in den Archipel o. a. ook bij de Maleiers naar de zooeven genoemde, dat een stier de aarde draagt. Zelfs bij de Javanen bestaat deze en ook in het Oosten buiten onzen Archipel namelijk op de Fidji-eilanden. Aldaar meent men, dat de aarde door Ndengei, den oppergod in den vorm van een slang gedragen wordt, die aardbevingen verwekt, als hij zich omkeert. Misschien echter is deze beschouwing niet oorspronkelijk, doch aan de Hindu's ontleend. Vroeger hebben wij gezien, dat de vahana (rijbeest) van Vishṇu de eindelooze werelslang Çesha of Ananta meestal Anantabogha genaamd is, die de aarde omgeeft. Deze Anantabogha is het hoofd der naga's, een soort van wezens, die in de onderwereld verblijf houden en het hoofd van een mensch maar het lichaam van een slang hebben. Doch Çesha of Anantabhoga wordt ook als een duizendkoppige slang voorgesteld, de wereld dragend op zijn koppen. Soms ook denkt men zich de aarde gedragen door zestien olifanten, die als zij zich schudden, de aarde doen bewegen.

Eene eenigszins andere voorstelling omtrent de wereld en het ontstaan der aardbevingen bestaat bij de Alfoeren van de Minahasa. Volgens hen rust de aarde op een aantal palen en ontstaan de aardbevingen, doordat een zwart varken zich daartegen schuurt. Volgens de Bolaäng Mongondouërs echter rust de aarde op de horens van een karbouw. Wanneer een groote vlieg hem in het oor steekt, schudt hij den kop en doet aldus de aarde beven.

Zijn, zooals hieruit blijkt, de voorstellingen omtrent het ontstaan der aardbevingen met Hindusche denkbeelden vermengd, niet minder is dit het geval met die, welke omtrent zons- en maanseclipsen heerschen. Naar de mythologie der Hindu's wor-

den zons- en maansverduisteringen veroorzaakt door den boozen geest *râhu*. De mythe is deze. Toen de goden na de voltooiing des hemels vergaderden om het water, de *amṛta* = nektar te drinken, vermomde Râhu zich als een hunner en dronk ijlings een weinig water op. De zon en de maan, die dit gemerkt hadden, waarschuwden Vishṇu, die daarop met zijn alvernielende *çakra* = werpschijf op Râhu mikte en hem juist aan den hals trof, zoodat zijn hoofd van den romp werd gescheiden. Door den nektar, dien Râhu reeds gedronken had, was hij echter onsterfelijk geworden. Zijn hoofd verhief zich daarop in de lucht om zich op de zon en de maan te wreken. door ze van tijd tot tijd tijdelijk te verslinden, gedurende welke periode de maans- of zonsverduistering heerscht. Een zon- of maaneclips heet in het Sanskrit dan ook *râhu grahaṇa* afgeleid van het werkwoord *grah* (gṛhtṇâli) = grijpen, vatten; grahana beteekent dus het grijpen, het vatten, râhugrahaṇa dus het grijpen, het vatten der zon of der maan door Râhu = zon- of maaneclips. Beide worden echter kortweg ook grahaṇa genoemd.

De voorstelling nu, dat zon- en maaneclipsen worden veroorzaakt, doordat zij door een boozen geest worden verslonden, komt ook bij de volken van het Maleisch Polynesische ras voor. Het begrip is zuiver inheemsch, want men vindt het zelfs in de Stille Zuidzee, wier volken buiten Hinduschen invloed bleven. Andere echter hebben dit begrip met de Hindusche voorstelling in verband gebracht, zoo o. a. de Javanen, die de mythe zoo goed als in haar geheel overnamen. Zelfs de namen bleven ongewijzigd. De booze geest *butå*, die de eclipsen veroorzaakt, heet ook bij de Javanen Râhu of Kåråwu, de eclips zelf grahånå, wat de Maleiers grahana uitspreken.

Bij eclipsen stampen de Javanen op de rijstblokken of maken met andere werktuigen geraas, ten einde den butå te verdrijven en de zon of de maan voor zijne aanvallen te vrijwaren. Deze voorstelling bestaat evenzoo op Bali en ook bij de Bataks. Bij hen heeten de booze geesten, die zoneclipsen veroorzaken *akkalau*, die de maan verslinden *akkala*. Akka is een Bataksche geest, hala de slechte gedaante van Çiva en *lau* = râhu. Ook bij de Dajaks schijnt deze voorstelling te bestaan.

Eene maansverduistering toch heet *bulan nawan raho*, dat beteekent, de maan gevangen door een kwaden geest. Deze voorstelling kan oorspronkelijk zijn. Toch is de invloed der Hindu's merkbaar, zooals blijkt uit het woord *raho*, d. i. de gestalte der maan gedurende een eclips. Blijkbaar is dit het Sanskritsche râhu. De Dajaks onderscheiden drie zulke raho's, ten 1ste de *raho bahuang* = bereneclips d. i. als de maan geheel verduisterd is. Deze eclips verkondigt misgewas. Ten 2de de *raho tambanga* = de kopereclips d. i. als het verduisterde gedeelte rood als koper ziet. Deze verkondigt ziekten. Ten 3de de *raho ambon* = neveleclips d. i. als het verduisterde deel eene aschgrauwe kleur heeft. Deze laatste is een gelukkig voorteeken.

Nog bij andere volken van den Archipel komt deze voorstelling omtrent het ontstaan der eclipsen voor. Zoo willen wij nog gewag maken van Bolaäng Mongondouërs, die meenen dat een slang *naga*, de zon of maan verslindt. Men tracht haar te verdrijven, door geraas te maken en ook door te schieten.

Hiermede achten wij onze algemeene, vergelijkende schets van den godsdienst der volken van het Maleische ras gereed.

Wij zullen nu nog den godsdienst van enkele der voornaamste volken afzonderlijk nagaan. Dit is noodig, wijl bij de algemeene schets, gebruiken, die slechts enkelen volken eigen zijn, onvermeld moesten blijven. Ten einde nu een afgerond geheel te krijgen en verdere studie te vergemakkelijken, zal nog een volledig overzicht daarvan volgen, natuurlijk met verwijzing naar het reeds behandelde.

HOOFDSTUK XXIX.

De Godsdienst der voornaamste volken.

a. DE GODSDIENST DER BATAKS. *b.* DE GODSDIENST DER DAJAKS. *c.* DE GODSDIENST DER ALFOEREN VAN DE MINAHASA. *d.* DE GODSDIENST DER TIMOREEZEN. *e.* DE GODSDIENST DER JAVANEN. *f.* DE GODSDIENST DER BOEGINEEZEN EN MAKASAREN. *g.* ISLAMISME.

---

a. De godsdienst der Bataks.

De godsdienst van de Bataks wordt beheerscht door het animisme, de voorstelling, dat alle zaken, groot en klein, levend zoowel als levenloos, een ziel hebben. Deze ziel heet *tondi*. Zoo heet bijv. de ziel der rijst *tondi ni eme*, die van den mensch, althans zoolang hij leeft, eenvoudig *tondi*.

Hoe de Bataks zich de ziel van den mensch voorstellen, hebben wij in een vroeger hoofdstuk reeds vernomen. Wij brengen daarom slechts in herinnering, dat de tondi de beschermgeest van den mensch is, zijn lichaam onder zijn gezag heeft en door het voor een oogenblik te verlaten, kan doen kwijnen of geluk aanbrengen. Daarom is ook de grootste verwensching bij de Bataks, *tondimu alomu*, uwe ziel zij uw vijand.

Ziekten worden veroorzaakt, doordat de ziel het lichaam verlaten heeft en door booze geesten wordt belet terug te keeren. Bij den dood verlaat zij echter voorgoed het lichaam en leeft dan onbelichaamd onder den naam *begu* voort. Dit neemt niet weg, dat het denkbeeld eener zielsverhuizing, den Batak

niet vreemd is. In de Bataksche verhalen ten minste vindt men dikwijls van de verhuizing eener *begu* gewag gemaakt, die dan overgaat in het eene of andere dier. Algemeen schijnt die voorstelling evenwel niet te zijn.

Uit dit animisme vloeit de godsdienst van de Bataks voort. Hij is eene vereering van een menigte goede en kwade geesten — een spiritistische dus — die alle geacht worden hetzij op deze wereld, hetzij boven in den hemel, hetzij onder de aarde verblijf te houden. Naar hunne vermeende verblijfplaatsen onderscheiden de Bataks die wezens in drie klassen, die den algemeenen naam van *debata* dragen. In de eerste plaats zijn dit de *debata di-atas*, de bovengoden die de *benuwa-gindjang*, de bovenwereld, den hemel bewonen, ten tweede de *debata di-toru*, de beneden geesten, die in de *lumban batang di-toru*, de onderwereld ook wel *padang si-longunon* d. i. de eenzame grasvlakte geheeten, verblijf houden en ten derde de *debata di-tonga*, de middengoden, die op deze aarde vertoeven.

De debata di-atas — om met hen aan te vangen — zijn drie in getal namelijk Batara Guru = Çiva, Soripada = Çri pada de gemalin van Vishṇu en Mangalanbulan.

Batara Guru is de hoogste in rang. Gelijk wij vroeger zagen, sluit het spiritisme het begrip van een hoogste wezen niet uit. Integendeel, de meeste volken van den Archipel zijn tot de voorstelling gekomen, dat boven de geesten een hoogste staat, die als schepper wordt beschouwd en boven de wolken troont. Dit begrip heeft zich spontaan gevormd, alhoewel het Hinduïsme en de Islām daarop in sommige gevallen invloed hebben uitgeoefend. Bij de Bataks nu is dit het geval. Ook zij zijn tot de voorstelling van een hoogste godheid, een schepper gekomen, die, misschien onder henzelf ontstaan, sterk den invloed van het Hinduïsme verraadt, zoo zeer zelfs, dat Çiva hun hoofdgod werd, doch niet onder dien naam, maar onder dien van Batara Guru. In deze gedaante treedt hij bij hen als schepper op. Ditzelfde treffen wij ook bij andere volken in den Archipel aan, doch, terwijl bij hen de schepper alleen in den hemel woont, moet hij dien bij de Bataks met de beide evengenoemde goden deelen. Op Batara Guru volgt Soripada in rang. Het eerste deel van dezen naam sori = Sĕri = Çri, het

laatste *pada* = het Sanskrit *pâda* = voet, dat ook voor voorname personen bij het aanspreken in den zin van heer gebezigd wordt, evenals *padûka* = schoen, welk woord ook in dien zin in het Javaansch en Maleisch is overgegaan. Çripâda in het Bataksche Soripada beteekent dus heer, gemaal van Çri. De gemaal van Çri is Vishṇu dus hebben wij onder Soripada Vishṇu te verstaan. In hoeverre Soripada van Hinduschen oorsprong is, is niet na te gaan, evenmin in welke verhouding hij tot Batara Guru staat en dus ook niet of hij als geest dan wel als god beschouwd moet worden. Dit laatste ware misschien het meest juiste.

De derde in rang is Mangalanbulan een wufte, onstandvastige geest, die, naar het volksgeloof, het voornaamste aandeel in de leiding der menschelijke zaken heeft en steeds in staat is, de goede bedoelingen der andere goden te dwarsboomen. Om deze reden maken de Bataks dan ook van hem veel werk, ten einde zich van zijn gunst te verzekeren. Batara Guru is dus geen eigenlijk opperwezen, boven alle andere goden en geesten verheven, doch meer een oppergod bij uitnemendheid [1].

Thans de debata di-toru. Tot hen behoort allereerst Naga podaha, de geest, die de wereld draagt. Wanneer hem een hommel onder de armen steekt, beweegt hij zich van pijn en zoo ontstaan de aardbevingen. Een tweede geest, die de onderwereld bewoont, is Rangga Puri, waarvan de afleiding eveneens onbekend is. Hij verwekt droogte en veroorzaakt dientengevolge hongersnood.

Wij komen nu aan de debata di-tonga, de geesten, die de aarde bewonen. Hierin openbaart zich het zuiver Bataksche spiritisme. De wezens toch, die de aarde bewonen en die vereerd worden, zijn de zielen der afgestorvenen en andere geesten, die in de lucht, op bergen, in boomen, op rotsen, in rivieren enz. geacht worden verblijf te houden. Men noemt ze met een algemeenen naam *begu*. Dit woord wordt echter meer beperkt en meer bepaald gebruikt voor de zielen der afgestorvenen. Deze zelf onderscheidt men echter weder in twee soorten, namelijk

1) Niemann, de Godsdienst der Bataks. Bijdragen T. L. en Vk., a. c, blz. 289.

in de *sumangot*, de zielen van overleden bloedverwanten hoofdzakelijk van ouders en in de *sombaon* [1]), de geesten van reeds lang overleden vorsten of andere aanzienlijke personen. De laatste wonen hoofdzakelijk in de hooge boomen nabij de dorpen en in sombere bosschen.

De zielen der afgestorvenen zijn in den regel goede geesten, beschermgeesten. Vooral zijn dit de sumangot, waarom zij ijverig worden vereerd. De aanbidding der zielen van de afgestorvenen speelt derhalve een groote rol in den godsdienst der Bataks.

Naast de zielen der afgestorvenen vereeren zij echter tal van andere geesten, zoowel goede als kwade. Dikwijls worden deze, zooals wij reeds zeiden, begu of sumangot genoemd, doch daarnaast bestaan andere namen. Zoo wordt bijv. een soort geesten met den naam *nitu* bestempeld, die hier slechts in tegenstelling van in het Oosten van den Archipel, waar men er speciaal de zielen der afgestorvenen onder verstaat, een bepaalde geestsoort aanduidt. Een ander woord, dat ter aanduiding van geesten gebruikt wordt, is *sanyang*, het oud Javaansche *sanghjang*. Overigens hebben de geesten alle hun afzonderlijke namen. Die alle hier na te gaan is onnoodig, doch op enkele willen wij wijzen. Tot de goede behooren de *boraspati ni tano*, de hagedissen [2]). Zij waken over den grond en men smeekt hun zegen af over den oogst. Verder de Boru su papur, de vrouwelijke geest van de kamfer, die de kamferhalers aan kamfer helpt enz. Booze geesten zijn de *palasih*, Maleisch *palasiḳ* of *palasiĕq*, die over dag een menschelijke gedaante hebben, doch des nachts met hun romp te bed blijven liggen, terwijl hun hoofd met de haren en ingewanden er aan overal rondzwerft om allerlei kwaad te stichten. Zij zijn identisch met de Indische vampyrs. Verder de *hangalan*, geesten, die iemands gestalte kunnen aannemen, zoodat zij hem in allen deele gelijk zijn, dus zijn alter ego worden en trachten hem op die wijze leed te berokkenen.

In de lucht onderscheidt men nog de *akkalau* en de *akkakala*, waarvan de eerste maans- de laatste zonsverduisteringen teweeg brengen.

---

1) Zie noot blz. 555.

2) Wilken, De Hagedis in het volksgeloof der Malayo-Polynesiërs, Bijdragen T. L. en Vk. dl. VI, 56e vlgr. blz. 489.

Vóór dat wij van de goden en geesten afstappen, moeten wij nog een bijzondere debata di tonga vermelden, waarmede wij vroeger bij de behandeling van het vorstenbestuur reeds kennis maakten, namelijk Singa mangaradja, een nakomeling der vorsten van het voormalige Hindurijk, dat in de Bataklanden, gelijk in Menangkabau op Midden-Sumatra, heeft bestaan en waarvan genoemde Singa mangaradja, de vorst van Bakara het laatste overblijfsel is. Bakara is een dorp aan het zuidwestelijke uiteinde van het Toba-meer gelegen en was waarschijnlijk eenmaal de hoofdplaats der Bataksche Hindumonarchie, die sedert lang te niet ging. De vorst van Bakara echter bleef nog altijd bij de Bataks in hoog aanzien staan, zonder daarom evenwel direct gezag uit te oefenen. De bewoners der verschillende Bataksche landschappen bewijzen hem echter goddelijke eer, niet alleen voor zooverre zij rond het Toba-meer wonen, doch zelfs die uit veraf gelegen streken als Sipirok en een gedeelte van Angkola. Men bidt hem om zegen voor den oogst en trekt van alle kanten naar Bakara om hem offers te brengen. Het spreekt vanzelf, dat allerlei bovennatuurlijke dingen van hem verhaald worden. Zoo heet het, dat hij dikwijls zeven maanden lang zonder voedsel kan blijven en drie maanden lang in slaap verzonken kan zijn. Alsdan voorzien de geesten in zijne behoeften. Ook kan hij zonneschijn en regen geven, vandaar dat men hem om een goeden oogst bidt. Verder moet hij een met haar begroeide, zwart gekleurde tong hebben enz. Zijn erfelijke titel is Singa mangaradja, grootvorst Leeuw. Het aanzien van Singa mangaradja moet echter in den laatsten tijd zeer gedaald zijn, vooral sedert de expedities naar de Tobalanden in 1877, waarbij Bakara zonder slag of stoot in onze handen viel.

Hiermede zijn de goden afgehandeld; een paar woorden nog over den eeredienst, waarbij wij grootendeels kunnen volstaan met verwijzing naar het reeds vroeger hieromtrent medegedeelde.

Allereerst merken wij op, dat bij de Bataks eigenlijke priesters niet voorkomen; evenmin gebouwen voor den eeredienst bestemd. Ook hier bestaat de eeredienst in hoofdzaak uit het shamanisme.

De shamanen heeten sibaso en bedienen zich van een afzonderlijke taal de *hata pangaraksaon*, terwijl zij, bezield, de taal

van den nedergedaalden geest, de *hata ni begu sijar* bezigen.

In de tweede plaats openbaart de eeredienst zich in het brengen van offers, die zooals wij zagen in groote en kleine offers, bij welke laatste geene ceremoniën plaats hebben, onderscheiden kunnen worden. Groote offerfeesten komen bij de Bataks zelden voor. Slechts in enkele gevallen bijv. ten tijde van misgewas worden zij gebracht. Bij een dergelijk offerfeest, dat in den regel door de opgezetenen van een geheele landstreek gezamenlijk gegeven wordt, zijn vele zaken *robu*, verboden.
Men mag zich o. a. dagen lang niet uit het dorp verwijderen, niemand mag naar zijn akker gaan om dien te bewerken, er mag niet luid gesproken worden enz. Kleine offers, bestaande uit allerlei zaken, voornamelijk spijzen en dranken, met een gebed aangeboden, worden daarentegen veel gebracht.

In de derde plaats kenmerkt de eeredienst zich door magie, tooverij, de kunst om zekere macht over de geesten te krijgen en deze tot werktuigen van zijne begeerten te maken om op die wijze de gunst der goede te erlangen en den verderfelijken invloed der booze te keeren.

De personen, die hierin uitmunten, de heksenmeesters, wichelaars enz. heeten *datu* wel te onderscheiden van de *sibaso's*.

De tooverij openbaart zich:

a in het gebruik van voorbehoedmiddelen en ammuletten *pagar-pagar* geheeten, bestaande uit beschreven stukjes lood, wortelen, bladeren en dergelijke, die zoowel gebruikt worden om vijandig gezinde personen verre te houden als ter bescherming tegen andere booze invloeden.

b in het gebruik van tooverformulieren om datgene van de geesten en zelfs van de menschen te verkrijgen, wat men verlangt. Deze tooverformulieren heeten *tabas* en zijn in de *hata tabas*, taal der tooverformulieren vervat. Alle beginnen met de mystieke syllabe *ung* = het Sanskritische *om.* De kennis hiervan berust bij den datu.

c in de kunst om de toekomst te voorspellen en de gezindheid der geesten te bepalen uit zekere voorteekens. Tot die voorteekenen behooren de droomen. Om een onheilspellenden droom krachteloos te maken, stelt men het gedroomde voor.

Voorteekens, waaruit men den wil der goden en geesten kan leeren kennen, leidt men verder af uit het gefluit en geschreeuw van vogels, doch voornamelijk uit het wichelen met een kip *pormanuhon*. Men doet dit, door de kip, nadat zij geslacht is, in de linkerhand naar beneden hangende vast te houden, waarna men de ingewanden raadpleegt. Ook doet men dit door haar op een rijstwan te laten doodspartelen. Behalve op deze wijzen leidt de Batak uit tal van andere wichelarijen de toekomst af, zoo uit de ligging van een paar koorden, de rambu si porhas = bliksemkoorden op een gestreept kleed. De datu, die deze wichelarij goed verstaat heet *datu pangarambu* d. i. volleerde datu.

d. Eindelijk openbaart zich de magie in het voorspellen der toekomst uit zekere tabellen, gebaseerd op het geloof aan ominneuze tijdstippen, de hatika's, die wij vroeger al als de *pormamis*, *de panggorda* en de *pormesa* leerden kennen.

Een vierde uitvloeisel van den eeredienst is het nakomen van zekere verbodsbepalingen, van zekere verboden, ongeoorloofde zaken, het *pĕmali*, bij de Toba's *robu* en bij de Daïriërs *kĕmmali* geheeten. Over dit onderwerp werd vroeger reeds uitvoerig gesproken, daarom zij hier slechts nog één bijzondere vorm vermeld. In Silindung is het gebruikelijk telken jare een dag te bepalen, waarop alle veldarbeid voor iedereen robu is, wijl de rijst anders niet gedijen zou.

Eindelijk herinneren wij hier nog aan enkele cosmologische verschijnselen als aardbevingen en eclipsen. De eerste worden veroorzaakt door Naga podaha, de laatste door Akkala en Akkalau.

b. De godsdienst der Dajaks.

In de volgende regelen zullen wij kortelijk den godsdienst der Dajaks, meer bepaaldelijk die der Olo Ngadjoe's, wijl deze het best bekend is, nagaan. Ook deze is een animistische, wijl ook de Dajak allen voorwerpen eene ziel toekent. De ziel van levenslooze voorwerpen heet *gana*; die van menschen en dieren *hambaruan*. De Dajak stelt zich voor, conform het animisme, dat zoowel gana als hambaruan tijdelijk of voor goed hun verblijfplaats kunnen verlaten; hiertoe acht hij ook de menschelijke hambaruan in staat. Heeft dit met de laatste plaats gehad en

beletten booze geesten haar terug te keeren, dan ontstaan ziekten; blijft de hambaruan voor goed weg, dan sterft men. De ziel krijgt dan den naam *liau*. De ziel van den mensch toch heeft een dualistisch karakter. Dit alles hebben wij vroeger echter reeds uitvoerig nagegaan, hoedanig men zich den toestand der liau na den dood voorstelt, bespraken wij evenwel nog niet. Hierover daarom thans een paar woorden.

Na den dood stijgt de liau niet rechtstreeks naar den hemel op, doch blijft, nog eenigen tijd op deze wereld rondwaren en wel zoolang, totdat het doodenfeest, waarover zoo aanstonds meer, gevierd is. Gedurende dezen tijd zwerft zij in de bosschen rond. De achtergeblevenen gebruiken deze periode, die gewoonlijk twee jaren duurt, om de kist en het benoodigde voor het doodenfeest gereed te maken, welk laatste dienen moet om de ziel, het *lewu liau*, het in de wolkenzee gelegen zielenland te doen ingaan. Op dat eiland leven alle liau's gezamenlijk in genot en zaligheid, het zijn de Elyseesche velden der Dajaks. Evenals op aarde heeft men hier huizen, tuinen enz. Zelfs wordt er dezelfde taal gesproken met dit onderscheid evenwel, dat hier ieder woord juist het tegenovergestelde beteekent van het begrip, dat het op aarde uitdrukt. Ook bestaan hier geen straffen. Drie categorieën van personen zijn evenwel van deze heerlijkheid uitgesloten: dieven, zelfmoordenaars en kinderen buiten den echt geboren. Wel wonen ook zij in het lewu liau, doch afzonderlijk, ook ondergaan zij enkele straffen. Dieven bijv. moeten het gestolene, van welken aard het ook zij, steeds op den rug dragen, de zelfmoordenaars wonen in huizen uit vergiftige houtsoorten samengesteld, terwijl den bastaarden een woning is ontzegd. Zij vertoeven in de open lucht, doch het klimaat is zacht en dragelijk.

In het lewu liau blijft de ziel niet voor altijd. Nadat zij hierin zeven maal zeven keeren den tijd, die zij op aarde doorbracht, vertoefd heeft, verlaat zij het lewu liau en keert terug tot de aarde om daar in een blad, bloem, vrucht of den bast van een plant over te gaan. Wordt een dezer vier deelen door een schepsel, geschikt tot voortplanting, gegeten dan kan de liau herboren worden. Bijvoorbeeld wordt de vrucht ,waarin de liau overging door een man genuttigd, dan wordt, zoodra deze gemeenschap

met een vrouw heeft gehad, de liau als gevolg dezer gemeenschap als mensch herboren. Zoo ook wordt als van de plant door een dier wordt gegeten, zij als dier herboren. Wordt nu dit dier later door een mensch gevangen en gegeten, dan wordt na diens gemeenschap met een individu der andere kunne de liau weder als mensch herboren. Sterft echter de vrucht waarin de liau haar intrek nam, zonder door eenig wezen genuttigd te zijn, dan gaat zij te niet.

Het voorgaande is natuurlijk nog geen godsdienst, doch een primitieve wijsbegeerte; hij vloeit er echter uit voort en is het spiritisme, de vereering van allerlei geesten. In afwijking van wat elders in den Archipel regel is, worden de zielen der afgestorvenen door de Dajaks zoo goed als niet vereerd. Alleen zoolang de liau op aarde vertoeft en nog niet in staat gesteld is naar het lewu liau te gaan door de viering van het doodenfeest, wordt aan haar geofferd, daar zij als een boosaardige geest beschouwd wordt, die allerlei kwaad sticht. De vereering der zielen der afgestorvenen treedt dus bij de Dajaks weinig op den voorgrond, meer daarentegen die van booze en goede geesten. Boven hen staat, als hoogste geest, die geacht wordt in den hemel verblijf te houden, Mahatara of Hahalla. Ook hij wordt slechts weinig gekend. Alleen wanneer te vergeefs aan andere geesten geofferd is, wendt men zich tot hem.

Voor geesten in het algemeen bestaat collectief geen naam, men heeft echter enkele categorieën van geesten, van welke wij de voornaamste zullen behandelen. De voornaamste zijn de reeds vroeger genoemde *sangiang* = het bekende Hindu-Javaansche Sanghjang. Zij zijn luchtgeesten, die de nevelen bewonen in het lewu sangiang, het sangiang land. Ook zijn zij weldadige geesten, genegen om den mensch voor rampen te bewaren, doch vooral zijn zij tusschenpersonen tusschen hem en de andere geesten. Heeft men van deze iets noodig, dan bedient men zich van de sangiangs als intermediair.

Vele der sangiangs dragen afzonderlijke namen, daar elke familie haar eigen sangiangs heeft, aan welke zij zich bij voorkeur houdt. De voornaamste der sangiangs is Tempon telon = heer van Telon, de eigenaar van den slaaf Telon, dien wij vroeger reeds als den Dajakschen Charon leerden kennen.

Eene andere rubriek van geesten zijn de Djata's, djata is een samentrekking van het Hindu-Javaansche djawatâ = devata god. Zij zijn riviergeesten, die in alle groote stroomen huisvesten of liever gezegd daaronder, daar hun eigenlijke woonplaats een onderaardsch rijk is, waartoe de rivieren toegang verleenen. De dienaren der Djata's zijn de krokodillen, die eigenlijk echter een menschelijke gedaante hebben, doch slechts den krokodilvorm aannamen om op aarde te komen. Het is dan ook daarom, dat een Dajak het nooit zal wagen een krokodil te dooden, tenzij een zijner verwanten door een krokodil is weggevoerd en de bloedwraak vordert, dat de krokodil gedood worde. De Djata's zijn gelijk de sangiangs goede geesten. Zij beschermen zwangere vrouwen door alle booze geesten af te weren, welke dezen gewoonlijk vervolgen en zij waken over den oogst.

Naast deze twee klassen van goede geesten heeft men tal van andere, die wij echter stilzwijgend zullen voorbij gaan; alleen dus nog een enkel woord over de booze geesten. Wij noemen hier ook slechts twee categorieëen en wel de *siol*, welke allerlei ongelukken veroorzaken en ziekten doen ontstaan, door de hambaruon uit het lichaam te rooven. Zij dooden den mensch ook zonder vooraf beleedigd te zijn. Hun verblijf is eveneens in de lucht, doch is verder afgelegen dan dat der sangiangs. De andere klasse vormen de hantuën, de geesten die het vermogen bezitten overdag een menschelijke gedaante aan te nemen en des nachts hun hoofd met hals en ingewanden, er aan te laten rondspoken. Ook zij doen veel kwaad, ontrooven zielen en zuigen slapenden 's nachts het bloed uit.

Wij gaan nu over tot den eeredienst. Deze openbaart zich weder in de eerste plaats in het shamanisme. De vrouwelijke shamanen heeten *basir*, de mannelijke *balian*. Zij worden door de sangiangs bezield en gebruiken bij hunne bezweringen de zoogenaamde *basa sangiang* = geestentaal. Vervolgens is het brengen van offers zoowel kleine als groote algemeen. Vooral deze laatste komen bij de Dajaks veelvuldig voor. Bij die gelegenheden worden allerlei zaken, doch vooral kippen, zwijnen, buffels en spijzen geofferd. Evenals bij andere volken in den Archipel bestaat bij hen de voorstelling, dat slechts de ziel, de gana der ge-

offerde zaken voor de geesten is. De offeraars gebruiken daarom zelf het vleesch der geofferde dieren en de andere eetwaren. Behalve dieren offert men, vooral in de binnenlanden, ook menschen doch dikwijls worden de te offeren menschen en dieren ook door afbeeldingen van hout vervangen. De gana dier beelden wordt dan het eigendom der geesten. Zulke beelden heeten *hampatong*.

Eene nooit ontbrekende ceremonie aan het slot van elk offerfeest is het besmeeren van het lichaam der offeraars of van hen ten wier behoeve het offer gebracht wordt met het bloed der geofferde dieren. Dit heet *menjaki* = met bloed besmeeren. Opmerken willen wij hier nog, dat dit menjaki ook bij tal van andere gelegenheden wordt toegepast [1]). Zoo heeft dit veeltijds plaats door de ouders ten opzichte van hunne kinderen en wel iedere maand totdat deze 10 of 12 jaar geworden zijn om ziekten en dergelijke afteweren. Hebben twee personen twist gehad, dan worden beiden bij de verzoening met bloed besmeerd. Met bruid en bruidegom heeft dit bij de huwelijksvoltrekking eveneens plaats. Doch ook zaken worden aldus behandeld. Bij het betrekken van eene nieuwe woning wordt deze eerst met bloed besprenkeld; vóórdat de rijst geplant wordt, plengt men bloed op den grond onder het uitspreken dezer woorden: „ik breng u het bloed, o aarde! opdat gij vruchtbaar moogt worden. Al is mijn veld ook nog zoo klein, dat het een rijstschuur vol opbrenge" enz.

Gebouwen, tot den eeredienst bestemd, kent de Dajak niet; de offers worden of in het huis van den offeraar gebracht of in een daarvoor tijdelijk opgeslagen loods *balai*. Evenmin bestaan er eigenlijke priesters met de leiding van den godsdienst belast. Wel bedient men zich bij de groote offerfeesten van de tusschenkomst der balians en basirs en hebben deze personen daardoor langzamerhand de leiding der feesten in handen gekregen, zoodat hunne waardigheid eenigszins met die van een priester overeenkomt.

De voornaamste offerfeesten zijn het *balian hai* = groot feest, duurt 1--3 maanden lang, 106 Sangianas worden hierbij aangeroepen, het *mampandoi anak*, het nederkomen van het kind en het *tiwah*, het doodenfeest.

---

1) Hardeland, Dajaksch Deutsches Worterb. i. v. *saki*.

In de derde plaats openbaart ook hier de eeredienst zich in de tooverij, de kunst om door zekere middelen macht over de geesten te erlangen, hen tot werktuigen zijner begeerten te maken en voor zoover het booze geesten betreft, hun kwaden invloed te keeren. Doch evenals elders is zij hier evenmin publiek eigendom; alleen de basirs en balians munten uit in de kennis der toovermiddelen. Zij zijn tevens wichelaars en heksenmeesters.

De tooverij openbaart zich:

a in het gebruik van amuletten en andere voorbehoedmiddelen tegen booze geesten en alle vijandelijke invloeden zoowel van personen als van zaken. Die amuletten en toovermiddelen bestaan uit allerlei zaken, wortels, boombladeren enz. Eén bijzondere soort gelukaanbrengende en onheilspellende middelen moet hier evenwel afzonderlijk vermeld worden, die op dezelfde wijze ontstaan is als de perkutut en de kalitirans bij de Javanen en de Maleiers en die, zooals wij vernamen, den bezitter geluk aanbrengen en hem voor allerhande rampen bewaren. Zulk een gelukaanbrengend middel bezitten de Dajaks in hunne zoogenaamde *tampajan* of heilige potten. De eigenlijke Dajaksche naam daarvan is *djawet*, waaronder zeer oude, aarden kruiken worden verstaan, die verglaasd en met dieren of andere gedrochtelijke figuren versierd zijn. Eene bijzonder kostbare soort heet *blanga* of *balanga*.

De Dajaks beschouwen deze potten als afkomstig van Modjopahit, waar zij op bovennatuurlijke wijze zouden zijn gefabriceerd. Wat hiervan aan moge zijn, stellig is het, dat de potten zeer oud zijn.

Chineezen hebben dikwijls getracht, deze potten na te maken, doch de Dajak weet zeer goed de echte van de valsche te onderscheiden. Ook verdeelen zij ze in mannelijke en vrouwelijke potten en verder onderscheiden zij de potten naar de daarop voorkomende afbeeldingen en figuren en naar den vorm der handvatsels in tal van soorten, ieder met een bijzonderen naam toegerust. De waarde dier verschilende soorten is verschillend. De duurste zijn de reeds genoemde balanga's, deze worden met *f* 3000, ja zelfs met nog meer betaald. Spencer St. John vermeldt een hoofd in N. W. Borneo, die zulk een pot voor £ 700

gekocht had, terwijl de Sultan van Broenei er een bezit waarvoor te vergeefs £ 7000 geboden is. [1]) Zelfs als de pot breekt, hebben de stukken nog groote waarde. Hardeland bijv. zag stukjes van een gebroken pot ter grootte van eene hand voor *f* 15 verkoopen. De potten zijn zeer kostbaar, niettegenstaande hunne innerlijke waarde uiterst gering is. Hunne hooge waarde ontleenen zij dan ook aan tooverkracht, die hun wordt toegekend. De zielen, de gana's of ook hambaruana's dezer potten worden voor gelukaanbrengend en onheilafwerend gehouden. Zij weren ziekten af, verschaffen goede oogsten, geluk in den handel enz., althans zoo gelooven de Dajaks der Zuid-ooster afdeeling. Die der Westerafdeeling kennen aan het water, dat daarin gestaan heeft tooverkracht, toe. Bloemen en kruiden daarin geweekt, worden als geneesmiddelen verkocht.

De potten worden, zooals vanzelf spreekt, als met bovennatuurlijke macht begaafd, afgodisch vereerd. Men geeft zelfs ter eere van zulk een pot feesten waarbij balians te pas komen, vooral als men een nieuwe gekocht heeft. Jaarlijks wordt ook de pot met bloed besmeerd *menjaki*.

De tampajans zijn dus gelukaanbrengende midden, die op dezelfde lijn te plaatsen zijn met de perkututs en kalitirans der Javanen en Maleiers en andere amuletten in het algemeen.

Op de Philippijnen had men vroeger ook eene soort van potten, waaraan men een even overdrevene, denkbeeldige waarde toekende. Ook aldaar gold de onderscheiding in mannelijke en vrouwelijke potten. Trouwens deze is algemeen. De urnen waarin de Hindu's oudtijds de gebeenten hunner dooden bewaarden, waren ook in mannelijke *kumbha* en vrouwelijke *kumbhî* geheeten, onderscheiden. In de eerste werd het overschot van mannen, in de laatste dat der vrouwen bijgezet.

Genoemde potten zou men nu eenigszins kunnen vergelijken met de *buli-buli* van Boeano, doch deze zijn meer de verblijfplaatsen der zielen van de afgestorvenen, terwijl de laatste dit niet zijn.

b in het gebruik van tooverformulieren.

---

1) Spencer St. John, o. c., dl. I, blz. 309.

c in de kunst om de toekomst te voorspellen; de gezindheid der geesten te leeren kennen uit zekere voorteekenen. Het geloof aan deze speelt bij de Dajaks een groote rol. In het algemeen heeten zij *dahiang*. In de eerste plaats behooren daartoe weder droomen. Francis deelt mede, dat als men bijv. een ongunstigen droom heeft omtrent het lot van een pasgeboren kind, het kind vaak wordt weggeworpen. Naast dit geloof aan droomen heeft men het raadplegen van het geluid of de vlucht van vogels. Daaronder bekleedt de *antang*, een valksoort de eerste plaats. Verder worden voorteekens ontleend aan nog andere dieren, bijv. varkens, wier hart wordt onderzocht om den wil der geesten te leeren kennen. Ten slotte doen wij opmerken, dat soms iets voor den een dahiang is, wat het voor den ander niet is.

d in het geloof aan omineuze tijden, die door middel van de reeds beschreven balangan berekend worden.

Eindelijk vermelden wij nog de verbodsbepalingen hier, bij de Olo Ngadjtoe's, pali en in het N. W. van Borneo porik geheeten, waarvoor wij naar het reeds medegedeelde verwijzen, inzonderheid op het tiwah of doodenfeest, dat ten doel heeft, het pali door een sterfgeval opgelegd, op te heffen. Ten laatste worden de cosmologische begrippen in herinnering gebracht. Aardbevingen worden veroorzaakt door de Naga galang petak, de wereldslang, maansverduisteringen door booze geesten, die naar de maan grijpen, waarom eclipsen den naam *bulan nawan talo* d. i. de maan wordt gegrepen, namelijk door een geest, dragen.

c. De godsdienst der Alfoeren van de Minahasa.

De godsdienst dezer Alfoeren is het spiritisme, een aanbidding der zielen van afgestorvenen en andere geesten. Over het algemeen treedt echter de vereering der zielen van de afgestorvenen hier sterk op den voorgrond, meer nog misschien dan dit bij de Bataks het geval is.

De zielen der afgestorvenen zijn in het algemeen goede, beschermende geesten. Naast deze worden echter nog een menigte goede en kwade vereerd. De goede geesten, daaronder ook be-

grepen de zielen der afgestorvenen, heeten in het algemeen *empung*, doch in het Zuiden *si kasuruan*. Het woord kasaruan gevormd, van *suru* = geslacht beteekent tot een geslacht, tot een voornaam geslacht behoorend. De booze geesten heeten in het algemeen *sesakit*. Uit deze geesten ontwikkelde zich één hoogste geest, de schepper die, den naam Moentoeoentoe of Empung wailan wangko = de grootmachtige empung draagt. Als schepper heet hij, Si niëma in tana = die de aarde heeft gemaakt. Met de andere empungs bewoont hij de bovenlucht, *kasendukan*. Het begrip van dezen hoogsten geest is hier echter niet zoo ontwikkeld als bijv. bij de Dajaks. Moentoeoentoe toch is hier nog geen opperwezen, integendeel hij is onder de empungs slechts de primus inter pares.

Wat den eeredienst aangaat, deze kenmerkt zich:

1°. Door het shamanisme. De shamanen heeten walian.

2°. Door het brengen van offers, waaronder de groote offerfeesten hier een eerste plaats bekleeden alhoewel ook kleine worden gebracht. Enkele dier groote offerfeesten zullen wij nagaan, waarbij evenals wij dit bij de Dajaks hebben gezien, ook de walians optreden en evenals bij hen de leiding langzamerhand geheel in handen kregen en dus om die reden vrijwel het karakter van priesters vertoonen. Bij elk offerfeest zijn er zelfs van tien tot dertig tegenwoordig aan wier hoofd altijd een oudste met den titel van walian tua of walian tinuwan staat. Natuurlijk worden zij voor hun moeite door den offergever rijkelijk beloond.

Van de offers, die uit spijzen en dranken bestaan, zondert men slechts een klein deel der spijzen, van het vleesch, der sirih pinang en van den palmwijn voor de geesten af, het overblijvende wordt door de offergevenden gegeten. Offerfeesten zijn om die reden in de Minahasa, evenals bij de Dajaks ware bachanaliën. Bij deze feesten zijn tal van zaken verboden, posan, bij die welke door een geheele negari gegeven worden, staat bijvoorbeeld alle werk stil. Het is dan posan uit te gaan, zelfs de negari te verlaten. Men mag niet het minste geluid

1) Med. v. w. het Ned. Zend. Gen. dl., VII, blz. 19.

maken, vreemdelingen mogen niet in het dorp komen enz. De offerfeesten heeten wegens al deze verboden zaken posan of ook wel poso, dat door vreemdelingen in fosso werd veranderd.

Men onderscheidt de fosso's in particuliere of familiefosso's en in algemeene of negarifosso's. De eerste worden door particulieren, door eene enkele familie als bij ziekte of om een lang leven en rijkdom van de geesten te verwerven en ook om op den oogst en alle ondernemingen in het algemeen zegen te hebben, gegeven. De laatste worden door de gezamenlijke bewoners van een geheel dorp bekostigd en hebben ten doel epidemieën en rampen, die der negari overkomen zijn te doen ophouden, alsmede het verdrijven van booze geesten enz. ten doel. Deze fosso's van welken aard ook, zijn zeer talrijk en hier niet alle te noemen. Slechts enkele zullen wij derhalve vermelden. Onder de familie-fosso's is de *wawalian* de voornaamste, die hoofdzakelijk ten doel heeft, uit het hart van een varken, dat daartoe geslacht wordt, een lang leven, eene bestendige gezondheid, een talrijk kroost, grooten rijkdom enz. te erlangen. Bij de offerfeesten zijn de walians nog zuiver shamanen, daar zij namelijk door den empung Lembi in bezieling worden gebracht; ook de naam van het feest duidt aan, dat zij hierbij een hoofdrol vervullen.

Een tweede familie-offer is het *irojor si okki* = wordt nedergelaten het kind, d. i. uit het huis, een plechtigheid, die, zooals wij in het hoofdstuk geboorte zagen, 2 à 3 dagen na de geboorte van een kind plaats heeft. Een voornaam deel van dit feest is het baden van het kind, dat daartoe naar de rivier gebracht wordt, waarin de walian het kind onderdompelt terwijl hij de woorden *irojong in dano un sakit* = de ziekte moge met het water afdrijven, prevelt. Ook wordt bij deze gelegenheid de toekomst van het kind uit het hart van een offervarken, dat daarvoor geslacht wordt, door den walian voorspeld.

Ten laatste willen wij nog een derde familie-offer noemen het *manampeh*, dat gebracht wordt tot herstel van ziekten. Ziekten worden, zooals wij weten, veroorzaakt, doordat de ziel het lichaam verlaten heeft. Het offer manampeh heeft daarom ten doel, de ziel weder terug te roepen. De walians trachten te weten te komen, waar zij zich bevindt. Is hun dit gelukt, dan vangen zij de ziel op in een sarung, die daarna weder

boven het hoofd van den lijder geopend wordt, waarmede men de ziel teruggekeerd acht. Deze ceremonie komt geheel overeen met het tirik der Dajaks.

De algemeene, de negari offers zijn even talrijk. Een der voornaamste hieronder is het *tumalinga si koöko* = den vogel hooren. Dit offerfeest wordt gehouden om, wanneer groote onheilen eene negari hebben getroffen, de geesten daaruit te verdrijven of oók om na het bouwen eener nieuwe negari, alvorens deze te betrekken, den geest daaruit te jagen. Vóór dat echter dat offer mag gebracht worden, moet eerst een vogel geraadpleegd worden; hieraan ontleent deze plechtigheid haren naam [1]).

3°. Tooverij of magie komt ook hier voor en zoowel het gebruik van amuletten als dat van toovermiddelen is algemeen, zoo ook het voorspellen der toekomst en het uitvorschen van den wil der geesten. Evenzoo wordt op de vlucht van vogels acht gegeven. Tal van personen houden zich met deze wichelarijen bezig. De eerste plaats onder hen bekleedt de walian manannalinga, de wichelaar-vogelhoorder. Zijn hulp wordt bij alle gelegenheden ingeroepen. Een andere wichelaar is de *leleen* of *tounahas*. Behalve deze zijn er nog een menigte wichelaars, die bepaalde functiën te vervullen hebben. Bij de offerfeesten spelen zij met de walians een groote rol, waardoor zij langzamerhand het karakter van priesters aannamen en daarom dikwijls ook priesters worden genoemd.

Omtrent het geloof in omineuze tijden valt, hoewel bij de Alfoeren bestaande, weinig bijzonders te vermelden.

4°. Het pĕmali leerden wij reeds kennen.

5°. Zoo ook de beschouwingen omtrent aardbevingen en eclipsen.

d. De godsdienst der Timoreezen.

De godsdienst der Timoreezen wijkt eenigszins af van dien der andere volken van den Indischen Archipel. Onze bij de andere schetsen aangenomen volgorde kunnen wij dus hier niet behouden, daarom in het kort enkele mededeelingen.

In het wezen der zaak is ook hun godsdienst een spiri-

1) Graafland, de Minahassa, dl. I, blz. 190 vv.

tische, de aanbidding van geesten en van de zielen der afgestorvenen. De algemeene naam voor beide is *nitu* een woord, dat zooals wij vroeger hebben aangetoond, eene algemeene verspreiding heeft in den Archipel. De goede zoowel als de booze geesten dragen echter ook nog afzonderlijke namen. Onder de booze behooren de *swangi's*. Zij zijn dezelfde als die welke wij reeds leerden kennen als vampir's, die overdag een menschelijke gedaante hebben en 's nachts den romp te bed laten liggen om met hoofd, hals en de daaraan bevestigde ingewanden te gaan rondwaren om allerlei kwaad te stichten en vooral slapenden het bloed uit te zuigen. Hetzelfde woord vindt men voor die geesten ook in de Molukken.

Naast deze geesten, naast de nitu's, die alle op aarde verblijf houden, vereert de Timorees nog eenige andere wezens. De opperste daarvan is Usi nenoh = de heer Zon, de tweede in rang Usi afu = vrouw aarde. Den eersten wordt het mannelijk der laatste het vrouwelijk beginsel toegekend. Usi afu is dus de gade van Usi nenoh. Uit de verbintenis dezer twee wezens is alles ontstaan, aan hunne samenwerking heeft al wat leeft, vruchtbaarheid en groeikracht te danken. Wij vinden hier dus de mythe van een huwelijk tusschen hemel en aarde terug, welke ook aan den godsdienst van vele volken o. a. der Indo-germanen ten grondslag ligt. Wij wijzen hier bijv. op de klassieke volken o. a. de Grieken, die niets anders deden als zij Uranos en Gaia, Zeus en Hera man en vrouw noemden. Bij de Malayo-Polynesiëers vindt men deze mythe voornamelijk bij de volken der Stille Zuidzee. Sterk geprononceerd vooral is zij bij de Nieuw-Zeelanders, die zich voorstellen, dat uit de vereeniging van Rangi = de hemel en Papa = de aarde alle menschen en dingen voortkwamen.

Wat de volken van den Indischen Archipel betreft, men vindt hier en daar wel sporen dezer mythe, o. a. bij de Alfoeren van de Minahasa, doch nergens is het tot eene bepaalde vereering van hemel en aarde gekomen, behalve op Timor en eenige der Zuid-ooster- en Zuid-wester-eilanden. Het is dan ook daarom, dat de godsdienst dezer volken zoo merkwaardig is.

Tot zoover, wat de goden betreft. Wat den eeredienst aangaat, moet opgemerkt worden, dat meer dan Usi nenoh en

Usi afu de nitu's vereerd worden. Men brengt hun offers, terwijl men den invloed der booze nitu's tracht te ontgaan door toovermiddelen en amuletten. Usi nenoh en Usi afu worden dus niet zoo ijverig gediend. Toch brengt men hun offers, zelden echter meer dan eenmaal 's jaars bij het begin van den oogst. Dan wordt aan Usi nenoh geofferd en ook Usi afu wordt niet vergeten. Deze offers zijn bloedige als kippen, geiten, varkens, karbouwen en wel die zij voor Usi nenoh bestemd zijn alle van het mannelijk, doch indien voor Usi afu alle van het vrouwelijk geslacht. Op de kleur dezer laatste behoeft niet gelet te worden, wel van die, welke men Usi nenoh aanbiedt; deze moeten wit of rood van kleur zijn.

Hiermede wenschen wij te volstaan, ook omdat de godsdienst der Timoreezen nog te weinig bekend is.

e. De godsdienst der Javanen.

De hedendaagsche Javanen zijn, algemeen gesproken, Mohammedanen; van den ouden godsdienst, d. w. z. zoowel van den oorspronkelijken eeredienst als van het latere Hinduïsme, zijn echter nog talrijke sporen overgebleven. De eigenlijke godsdienst der Javanen bestaat dus uit eene zonderlinge vermenging, een syncretisme van heidensche, Hindusche en Moslemsche begrippen en voorstellingen. Over de laatste zullen wij zwijgen, alleen op de overblijfselen van den oorspronkelijken eeredienst en het Hinduïsme zal de aandacht gevestigd worden.

De oude Javaansche godsdienst is, even als die der andere volken van den Archipel, het spiritisme, de aanbidding van de zielen der afgestorvenen en tal van goede en kwade geesten. Nog altijd worden die zielen en geesten vereerd. Eene algemeene benaming voor deze is *hjang*, *jang* of wel met het voorvoegsel *sang*, *sanghjang*. Deze naam sanghjang werd vroeger ook op Çiva toegepast; hij heette dan Sanghjang Guru = de god leermeester. Doch ook de god des Koran's, Allah wordt hiermede bestempeld, terwijl het woord voor de gewone ritueele gebeden van den Islām *sembahjang* = *sembah* eerbiedige begroeting en *jang* = Allah, daarvan afkomstig is. Het aantal der vereerde geesten is legio; aan eene opsomming

daarvan valt niet te denken. Zij kunnen echter tot eenige klassen gebracht worden, waarvan wij de voornaamste thans zullen nagaan.

In de eerste plaats komen de beschermgeesten der desa, gewoonlijk *ranhjang* of *ḍanhjang desâ* geheeten. Zij houden hun verblijf òf in de desa zelf, òf in het lommerrijk geboomte. De Javaan stelt zich verder voor, dat de ḍanhjang desâ de plaats reeds bewoonde, vóór dat met de ontginning een aanvang werd gemaakt. Het slagen der ontginning is slechts het bewijs zijner tegenwoordigheid. Mislukt een ontginning, dan maakt hij daaruit dus op, dat zich daar ter plaatse geen *ḍanhjang* ophield, die daarop gunstig werken kon.

De vereering der ḍanhjang heeft bij voorkeur plaats onder groote, schaduwrijke boomen, terzijden van den weg geplant. Tegen een der boomen is een soort van altaartje aangebracht, bestaande uit twee op hun kanten staande steenen, waarop een derde grootere horizontaal ligt. Deze toestel is gewoonlijk door een houten hek afgesloten, waarin eene kleine opening gelaten is om den offeraar toegang te verleenen. Ieder desa-bewoner, die eenige ramp af te bidden, of eenigen zegen te vragen heeft, brengt op dit ruwe altaar een weinig wierook en enkele bloemen ten offer.

Soms wordt ook een beeldje uit den Hindoetijd als ḍanhjang vereerd; men beschouwt het dan als zichtbaar teeken van den onzichtbaren geest.

Gelijk de desa's hare ḍanhjang's bezitten, hebben ook de groote plaatsen de nĕgĕris, de zoogenaamde steden, hare beschermgeesten. Deze heeten in het algemeen *ratu dăwit* of *dĕdĕwit*, doch daarnaast heeft ieder zijn afzonderlijken naam. De vereering heeft op dezelfde wijze als die der ḍanhjang's desâ plaats. Maar niet slechts de dorpen en steden hebben eigen beschermgeesten, ook aan elke sawah wordt er een toegekend en niet licht zal de Javaan het wagen, padi te snijden of rijst te zaaien, zonder aan den geest der sawah een offer te hebben gebracht. Doch geen geest wordt bij den sawahbouw zoozeer vereerd als Sri, de geest der rijst.

De Javaan stelt zich, gelijk reeds vroeger werd opgemerkt, de rijst als bezield voor, een overblijfsel van een oorspronkelijk

animisme. Deze voorstelling werd later in verband gebracht met het Hinduïsme en Çri of Laksmî, de gemalin van Vishnu, de godin van den landbouw volgens de Hindusche godenleer, beschouwd als in de rijst te zijn gevaren. Naar deze voorstelling is dus de geest, die de rijst bezielt Dewi Sri en alle bijgeloovige landbouwgebruiken hebben op haar betrekking. Alle hoofdmomenten van den sawahbouw, als daar zijn: de aanvang der werkzaamheden, het overplanten der bibit (de jonge op zaaibedden gekweekte planten), het bloeien der rijst, de aanvang van den oogst worden door verschillende offers aan Dewi Sri geheiligd. Evenzoo wordt de rijst der droge velden, de *padi tĕgal* bezield geacht en wel door Timâ Wati, de dochter van Batara Guru. De vereering van dezen geest is echter grootendeels verloren gegaan.

Thans wenschen wij nog enkele bijzondere geesten, die de Javaan vereert, te vermelden. De Javaan toch acht, wildernissen, grotten, bergen, boomen enz. alle door geesten bewoond. Eene bijzondere plaats onder deze bekleedt Ratu Loro Kidul, de maagdelijke godin der Stille Zuidzee, die gezag voert over de geesten, die de rotsen van Java's zuiderstrand bewonen. Op die rotsen worden vooral de eetbare nesten der gierzwaluwen *salangane* ingezameld en de verzamelaars der nesten zijn allen vereerders van Ratu Loro Kidul. Op twee plaatsen vooral heeft dit plaats te Rongkob in Djokdjokarta nabij de oostgrens van Soerakarta en te Karang Bolong in Bagelen. Te Rongkob is voor Ratu Loro Kidul zelfs een fraai huis opgericht, waarin niemand het waagt binnen te treden, uitgezonderd het aangewezen hoofd of den priester. Zijn taak is het de woning en het bed, het huisraad en de fraaie kleederen, die er in bewaard worden, rein en voor de godin gereed te houden, wanneer het haar behagen mocht van den bodem der zee op te stijgen of de rotsholen te verlaten. Tijdens de pluk der nesten worden vóór het huis offermalen aangericht. Op eene dergelijke wijze wordt ook Ratu Loro Kidul bij de rotsen van Karang Bolong vereerd [1]).

---

1) Veth, Java, dl. III, blz. 629 en de daar aangehaalde plaatsen van dl. II.

Een andere geest, die nog vermeld moet worden, is Ki of Kjai Bĕlorong, ook wel Njai bĕlorong geheeten, daar de Javanen het over de kunne van dezen geest in het geheel niet eens zijn. Eigenlijk is hij een booze geest, de schenker van den rijkdom, maar op voorwaarden, die doen denken aan de wijze waarop men volgens christelijke legenden, tot vervulling zijner wenschen zijn ziel aan den duivel verkoopt. Ki Bĕlorong schenkt namelijk schatten aan ieder, die hem daarom vraagt, doch slechts voor bepaalden tijd. Als die tijd verstreken, en van het geld genoten is, wordt men zijn eigendom en moet men hem dienen. Ki Bĕlorong heeft het hoofd van een mensch, volgens sommigen ook het bovenlijf eener schoone vrouw — de romp van een visch — of ook de voeten tot een slangenstaart vereenigd — en zooveel armen en beenen als de duizendpooten. Hij bewoont aan het zuiderstrand eene woning, geheel uit menschen samengesteld. Enkelen vormen de palen, waarop het huis rust, anderen weder de omwanding van het dak enz. Het zijn allen personen, die hij rijk gemaakt heeft en die zich verbonden, hem na een bepaalden tijd te dienen.

Behalve hem vereert de Javaan nog tal van andere geesten, hiervan noemen wij alleen, die, welke hemel en aarde bevolken en van Hinduschen of Arabischen oorsprong zijn. Geduchte daemonen zijn de *raksasa's* Sanskrit *râkshasa* en de *butâ's* Sanskrit *bhûta*. Vriendelijke de *widâdara's* en *widâdari's*, mannelijke en vrouwelijke luchtgeesten Sanskrit *vidijâdhara* en *vidijadharî*. Ook vereenzelvigt hij de booze geesten met de booze geesten van den Korān, de *sétan's* Arabisch *sjaithan* en de *djins* Arabisch *djin*.

Naast deze goede en booze geesten worden de zielen der afgestorvenen vereerd. Zij vormen groepen onder den naam hjang. Een eerste plaats onder deze bekleeden de *tjakalbakal*, de zielen van de eerste ontginners, van de stichters van hun dorpen. Zij houdt zich op in de bosschen nabij de desa's. Omtrent hunne verhouding tot de ḍanhjang desā weet de Javaan zich niet wel rekenschap te geven. Soms worden zij met de ḍanhjang vereenzelvigd, dan daarvan onderscheiden. Volgens Winter wordt in de maand Saban (de 8ste van het Mahommedaansche jaar) te Soerakarta een offer van de zielen aan deze eerste ontginners gebracht. Dit met het daarbij behoorende offermaal heet *barĕsik*

desă. Op andere plaatsen schijnt deze barĕsik desă plaats te hebben vóór het begin van den zaaitijd. Er bestaan echter tal van plaatselijke verscheidenheden in dit opzicht en bovendien wordt bij dit feest nog aan meer geesten dan alleen aan de tjakalbakal geofferd.

Nog andere zielen van afgestorvenen worden vereerd, doch deze gaan wij stilzwijgend voorbij. Daarentegen willen wij nog op de offermalen in verband met de vereering der zielen van de afgestorvenen wijzen. De gewoonte bestaat namelijk om op den 3den, 7den, 40sten en 100sten en 1000sten dag na het overlijden van dierbare betrekkingen voor hen een offerfeest aan te richten, zooals wij reeds bij de bespreking der begrafenisplechtigheden zagen. In 't kort daarom dit ter herinnering. Die offerfeesten worden bij voorkeur sĕdĕkah genoemd. Primitief waren zij voor de afgestorvenen zelf aangericht, doch door den invloed der priesters hebben zij een andere strekking gekregen, die zich beter met den geest van den Islām verdraagt. Men beschouwt die feesten niet meer als offer aan, doch als offer voor de afgestorvenen, opdat hunne zielen rust vinden bij God en in genade worden aangenomen. De offeraar verbindt intusschen daaraan terstond een verzoek voor zich zelf en wel dit, dat de overledene zijn voorspraak moge wezen bij Allah. Na den duizendsten dag worden geen dagen meer gevierd, de vereering der afgestorvenen houdt daarom echter niet op. Zij heeft geregeld eens per jaar plaats, bij voorkeur in de maand Saban. Dan worden offers gebracht en de graven schoongemaakt. Naar aanleiding dezer gewoonte, kreeg de maand Saban den naam *ruwah*, een verbastering van het Arabisch *arwâh*, plur. fract. van ruh = geest. Men ziet hieruit, dat Mahomedaansche invloed zoodanig bij eene heidensche plechtigheid predomineert, dat men ten eerste voor de vereering der zielen een maand van het Mahomedaansche jaar heeft afgezonderd en ten tweede dat zelfs de nieuwe naam voor die maand Arabisch is.

Na deze beschouwing der goden- en geestenleer, zullen wij nog ter loops den eeredienst nagaan.

Deze openbaart zich:

1°. In het shamanisme, dat, hoewel het bij de hedendaagsche Javanen niet meer schijnt voor te komen, voorheen ongetwijfeld

moet hebben bestaan. In het Kawi toch komt het bekende woord *waljan* voor in de beteekenis van dokter, geneesheer, waaruit wij mogen opmaken, dat de eerste beteekenis wel shamaan geweest zal zijn, die zooals wij zagen tevens tooverdokter is.

2°. In offerhanden, zoowel kleine als groote. De groote offerfeesten heeten *sĕdĕkah* (bij voorkeur die voor de afgestorvenen) en *slamĕttan*. Beide zijn verbasterde Arabische woorden het eerste het arabische *sjadakah* = aalmoes, het laatste *salamat* = heil. Die groote offerfeesten bestaan ook hier uit offermalen waarvan de geesten alleen het fijne, onzichtbare deel, de offeraars het stoffelijke genieten. In den regel worden deze offermalen den priesters door de hoofden aangeboden. Zij zijn bij de Javanen menigvuldig en worden bij alle gelegenheden gevierd. Er is inderdaad geen gebeurtenis in het openbaar of huiselijk leven, waarbij de Javanen geen offermaal houden. De adat regelt hiervan tot in het kleingeestige alle bijzonderheden en bepaalt voor iedere gelegenheid de soort en de hoeveelheid der offerspijzen, hunne bereiding, den vorm, waarin zij moeten worden voorgediend enz. De grondstof is voornamelijk de rijst, nu eens geel dan weder rood gekleurd, nu geheel dan gekorreld, nu hard dan zacht gekookt, nu tot ballen gekneed dan in peperhuisjes gewikkeld, ook wel met kokosmelk, suiker of andere ingrediënten toebereid. Zoo ook is de vorm der dienschaal geregeld. Niet minder zorgvuldig zijn de voorschriften omtrent de vleesch- en toespijzen, terwijl aan al die bijzonderheden afzonderlijke namen beantwoorden.

3°. Door tooverij, waarvan de kunst ook hier niet ieder machtig is. De personen, die op Java in de toekomst lezen en geesten bezweren kunnen heeten *dukun*, en, daar zij vooral zieken met hunne toovermiddelen bijstaan, is dukun vrij wel synoniem met dokter, geneesheer. In het algemeen verrichten zij alles, wat met de tooverij in betrekking staat. Deze nu openbaart zich in het gebruik van amuletten, voorbehoedmiddelen, o. a. het houden van tortelduiven als geluk aanbrengende geesten. Reeds vroeger werd hierover gesproken, kortheidshalve verwijzen wij daarnaar. Verder door tooverformulieren, de ngelmu en de lapal waarmede wij ook reeds kennis maakten. Eindelijk houden zij zich bezig met het voorspellen der toekomst, het

opmaken der gezindheid van de geesten uit voorteekenen, de uitleggers van droomen, het verklaren van het geschreeuw van bepaalde vogels en de rillende bewegingen van de zenuwen in lippen, oogleden, wenkbrauwen enz. Ten slotte berekenen zij de gelukkige en ongelukkige dagen.

4°. Het pĕmali, dat hier onder den vorm pamali en in de Soendalanden als bujut voorkomt. Er schijnt echter eenig verschil in beide begrippen te bestaan. Bujut schijnt meer iets te zijn, wat voor enkele personen of families verboden is, pamali op het algemeen verbodene toegepast te worden. Nog gebruiken de Javanen *hangkĕr*, met welk woord men vooral datgene aanduidt, wat niet betreden noch aangeraakt mag worden dus iets wat heilig, ontoegankelijk, ongenaakbaar is. Vooral echter wordt het gebruikt voor plaatsen, die ondersteld worden, het verblijf van geesten te zijn en die daarom niet mogen worden betreden.

5°. De vereering der cosmologische verschijnselen, zooals wij die in de algemeene schets leerden kennen.

Na deze schets van den godsdienst der Javanen willen wij nog op enkele Hinduoverblijfselen in dien godsdienst wijzen, ofschoon wij er reeds verschillende mededeelden. Onder de geesten, die vereerd worden, zijn er verscheidene van Hinduschen oorsprong. Wij wijzen o. a. op Dewi Sri, den geest der rijst, de godin van den landbouw, de Javaansche Ceres, die niemand anders is dan Çrî of Lakksmî, de gemalin van Vishṇu, die overvloed schenkt. Tal van geesten van Hinduschen oorsprong vallen verder onder de categorie der raksasa's en butå's, geduchte geesten en behooren tot de widadari's, vriendelijke hemelnimfen, die in de literatuur veelvoudig voorkomen. Doch ook in den eeredienst komen overblijfselen voor van het Hinduïsme. Een der belangrijkste is wel de invloed, die het op het dogme der zielsverhuizing heeft uitgeoefend. Wij herinneren hierbij aan het reeds vroeger opgemerkte, namelijk dat de zielsverhuizing aan de oorspronkelijk Polynesische begrippen geenszins vreemd is, doch onder het Hinduïsme een meer bepaalden vorm aannam.

Het hoogste heil waarnaar de Brahmana's trachten is de vereeniging met Brahma, de algeheele verlossing van de tallooze wedergeboorten. Dit summum bonum kan volgens hen alleen

verkregen worden door zelfverloochening en wijsgeerige bespiegelingen, door een wijsgeerig ascetisme, *tapas*, zooals dit geheeten wordt. Van de Hindus namen de Javanen deze beide begrippen over en tot heden bleven zij bestaan in weerwil van den Islām. De Javaan heeft slechts Allah in de plaats van Brahma gesteld, zoodat voor hem het hoogste heil is de eenwording met, het opgaan in Allah. Het bespiegelende leven is ook naar de Javaansche begrippen de ware weg om tot het hoogste heil te geraken. Dit bespiegelende leven heet gelijk wij weten *urip heling*, urip = leven, heling = zinnen, peinzen. De Javaan van den tegenwoordigen tijd meent echter dit hoogste goed te kunnen verkrijgen, door eenige tooverformulieren *rapal*. De wetenschap dier tooverformulieren, welke op het toekomend leven betrekking hebben, heet zooals wij zagen *ngelmu peling*. De meeste zijn alleen daarop gericht om het na de wedergeboorte zoo goed mogelijk te hebben. Wij toonden dit eveneens reeds door enkele voorbeelden aan. Zoo heeft men de *ngelmu peling kraton*. Door de rapal om deze ngelmu is men zeker als koningszoon herboren te zullen worden en aldus een koninkrijk te beërven. De *ngelmu peling kentjånå* doet door hare rapal na de wedergeboorte veel goud verkrijgen enz. De hoogste ngelmu peling blijft echter die, waardoor men na den dood en zelfs reeds in dit leven met Allah vereenigd wordt, zoodat men zeggen kan *Allah ånå ing aku*, Allah is in mij. Doch, hoe philosophisch het ook moge schijnen, in het wezen der zaak verschilt deze ngelmu niet van de andere, zij bestaat slechts uit een onnoozele rapal. Men ziet hieruit hoezeer de hedendaagsche Javanen van de Brahmaansche voorstelling afgeweken zijn. Is volgens de Brahmanen het hoogste heil alleen te verkrijgen door een wijsgeerig ascetisme, door eene zelfverzaking, de Javaan meent daartoe door een niets zeggende rapal te kunnen komen. Doch er is nog iets waarop wij de aandacht wenschen te vestigen, namelijk de ascese, zooals die nog tegenwoordig op Java wordt nagekomen. Nog altijd toch treft men personen aan, die geheel overeenkomstig de Brahmaansche voorschriften, zich in de eenzaamheid terugtrekken om door zelfverzaking, door strenge boete en zelfkastijding, door zich aan bespiegelingen over te geven, het hoogste goed deelachtig te worden.

Zooals wij zooeven in herinnering brachten, heette dit bij de Hindus tâpas, waarmede zij alle ascetische oefeningen aanduidden. Dit woord hebben de Javanen overgenomen; zij noemen de ascese *tåpå* [1]).

Een mannelijke asceet of kluizenaar heet *Sang tåpå*, een vrouwelijke *éndang*. De asceten leven natuurlijk in de wildernis, bij voorkeur op hooge bergtoppen. Zij leven hier, zonder van kleederen te verwisselen, zonder hun lichaam te reinigen, niet dan het hoogst noodige voedsel tot zich nemende, ja zich opzettelijk met walgelijke spijzen voedende. Zij onthouden zich zooveel mogelijk van den slaap of genieten dien op een boom of in een rotshol, waar zij nauwelijks genoeg ruimte vinden om de vermoeide leden te kunnen uitstrekken. Zoo zoeken zij de zelfdooding, het leven in den dood.

Er zijn echter ook andere asceten, die zich niet afzonderen in het gebergte, maar te midden der maatschappij blijven leven, omringd van het gewoel der wereld. De heer Swaving zag er o. a. een in 1859 op de markt te Toeloeng Agoeng in Kediri, in een klein hokje, dat afgescheiden was door een neteldoeksche gordijn. Op zijn vraag, wat dit beduidde, vernam hij, dat hierin een Sang tåpå leefde, oud van jaren en beroemd door zijn wijsheid en vroomheid.

Men onderscheidt deze soort van kluizenaars van de anderen, die zich uit het publieke leven terugtrekken, met den naam *dépok*.

g. De godsdienst der Boegineezen en Makassaren.

Tijdens de komst der Portugeezen in den Indischen Archipel waren de Boegineezen en de Makassaren nog heidenen; eerst omtreeks het begin der 17de eeuw werd de Islām vooral door zendelingen van Sumatra en Malaka naar het zuidelijk gedeelte van Celebes overgebracht. Spoedig schoot hij hier wortel, zelfs in die mate, dat hij weldra den volksgodsdienst werd en dit tot op den huidigen dag bleef. Zoowel de kennis als de beoefening dier leer, is echter bij het volk slechts zeer gebrekkig

1) Om dit te verklaren, moeten wij doen opmerken, dat *tapas* तपस् ook geschreven wordt met een zoogenaamde visarga dus पत = *tapa*.

bekend en bepaalt zich tot de uitwendige plechtigheden. Van den vroegeren heidenschen eeredienst zijn dan ook nog tal van sporen overgebleven, en hieronder nog enkele plechtigheden, die aan den Hindutijd herinneren. Zooals wij vroeger gezien hebben, moet ook Zuid-Celebes voorheen eene onderhoorigheid van den vorst van Modjopahit zijn geweest en tengevolge daarvan werd het Hinduïsme, door Hindu-Javanen hierheen gebracht. Dit Hinduïsme, althans zooals het zich nog tot heden in enkele plechtigheden bewaard heeft, alsmede den ouden Polynischen godsdienst, wenschen wij thans kortelijk na te gaan.

Een gevolg van dezen laatsten is, dat men ook bij de Boegineezen en Makassaren het geloof aan goede en kwade geesten vindt. Deze worden met enkele algemeene benamingen, voorheen aan de Hindu-Javanen ontleend, bestempeld. De beschermgeesten heeten, algemeen gesproken, in het Makassaarsch *rewata* in het Boegineesch *dewata*, het Hindu-Javaansche *dewata*, Sanskrit *devâta*. Een andere categorie noemt men *sangiyang*, het bekende Hindu-Javaansche sanghjang. Onder deze verdient Sangiyang Sarri, dezelfde als Dewi Sri bijzondere vermelding. Zij is de geest der rijst en wordt met deze zelf geïdentificeerd.

Aan het hoofd der geesten staat Batara Goeroe = Çiva, dikwijls eenvoudig Batara geheeten, die zooals de naam reeds aanduidt, eveneens van Hindu-Javaanschen oorsprong is.

Onder de booze geesten bekleeden — bij de Makassaren *popokang*, bij de Boegineezen *pappo* geheeten — zij, die des nachts hun hoofd laten spoken, terwijl de romp te bed liggen blijft, een eerste plaats. Hier zijn het echter alleen vrouwen. Aan de hoven wordt eene vrouw, die verdacht wordt een popokang te zijn, onmiddellijk tot slavin gemaakt en veroordeeld om steeds door kemiri te stampen, wat een middel heet om haar te beletten 's nachts uit te gaan en kwaad te stichten. Naast deze heeft men de pontijana, den geest van vóór de verlossing bezweken kraamvrouwen. Komt eene vrouw in het kraambed te sterven, dan geeft men haar onder ieder armholte een ei mede, terwijl men vervolgens hare handen goed tegen het lijf drukt en in de binnenzijde harer kleederen eenige naalden steekt.

De overige geesten zullen wij verder niet behandelen, daar deze in de algemeene schets reeds ter sprake kwamen.

De vereering der zielen van de afgestorvenen, verdient echter eene afzonderlijke beschouwing, daar hiermede de heilighouding der krokodillen in verband staat, zooals die op vele plaatsen van Zuid-Celebes aangetroffen wordt. Men stelt zich toch voor, dat in deze dieren de zielen na den dood verhuizen. In de Ooster-districten, in Boeloekoempa beschouwt men de palingen als zoodanig. Zij komen evenals de krokodillen op het geluid van metalen bekkens op het land en doen zich dan te goed aan kippenboutjes, die hun vooral door vrouwen, die reikhalzend naar moedervreugde uitzien, worden aangeboden. De eigenaardigste vereering op Zuid-Celebes, afkomstig uit den vóór-Islamschen tijd is echter die van Karaëng Lowe = Groote heer, die voornamelijk in de Zuider-districten plaats heeft. Karaëng Lowe wordt aldaar meestal onder de symbolen van twee steenen, die den vorm hebben der mannelijke en vrouwelijke genitaliën vereerd. Op sommige plaatsen worden deze symbolen in bijzonder daarvoor ingerichte huisjes bewaard en wordt de offerdienst door eene priesteres *pinate* daarbij verricht. Elders evenwel treft men ze in grotten aan of ook wel in de open lucht, zoodat ieder tot hen vrijen toegang heeft. Naast deze symbolen worden ook boomen en groote steenen als verblijfplaats van Karaëng Lowe beschouwd. Ook vindt men in elke woning, in den regel op den zolder, een offernisje aan Karaëng Lowe gewijd, waarin de symbolen dan echter ontbreken; op alle plaatsen, die hem gewijd zijn, brengt men hem dikwijls geloften en offers bestaande in jonge kokosnoten, betel, brandende inlandsche kaarsen, kippen, buffels, goud enz., terwijl in sommige streken jaarlijks een groot driedaagsch feest te zijner eer word gevierd. Het grootste dier feesten heeft plaats te Gantanrang Keke, eene plaats drie uren van Bantaeng gelegen. Uit alle streken van Zuid-Celebes stroomt men dan daarheen en vermaakt men zich aldaar met hanengevechten, dobbelen enz.

De vereering van Karaëng Lowe is waarschijnlijk een reminicens uit de Hinduperiode; men houdt hem voor identiek met Çiva, die gelijk wij reeds zagen, als de god der vruchtbaarheid en voortteelende kracht vereerd wordt onder de symbolen van den lingga of ook van lingga en yoni, de mannelijke en vrouwelijke genitaliën in conjunctie. De steenen, waaronder

men Karaëng Lowe vereert, hebben dezen zelfden vorm en wijzen dus op den Çivadienst; deze is in dat geval ook door Hindu-Javanen naar Zuid-Celebes gebracht. Thans nog een enkel woord over andere hoofdkenmerken van den eeredienst in verband met de algemeene schets.

1°. Shamanisme. Uitvoerig hebben wij over het voorkomen hiervan op Zuid-Celebes reeds gesproken. In herinnering zij daarom gebracht dat de shamanen hier bissu's = het Sanskrit *bhikshû* = bedelmonnik heeten, doch enkele opmerkingen wenschen wij hier nog aan vast te knoopen.

De bissu's behooren eigenlijk in de Boegineesche landen thuis. Zij heeten afkomstig te zijn van het Boegineesche rijk Loewoe. De geesten, onder wier invloed zij geacht worden meer bepaaldelijk te staan, zijn Batara Goeroe en diens gemalin Wi Njilo Timo, de uit zee opgerezen dochter van den god der benedenwereld, en hunne afstammelingen. Door deze geesten worden zij bezield en in de oogenblikken der bezieling treden zij vaak als docteressen *sanro* op. Overigens praesteeren zij vooral bij feesten ter gelegenheid van geboorten, besnijdenissen, sterfgevallen, tandenvijlen, huwelijken enz. hunne diensten. Zij verrichten daar allerlei godsdienstige ceremoniën die bestaan in dansen, zingen, het strooien van geroosterde rijst enz. Booze geesten worden bij zulke gelegenheden door hen verjaagd, door met bepaalde instrumenten geraas en rook te maken. Wij vestigen er nog de aandacht op, dat de bissu's evenals de shamanen dit elders in de Archipel doen, zich bij hunne bezweringen van eene heilige taal bedienen, die veel overeenkomst heeft met het oud-Boegineesch.

2°. Offers. Het brengen van offers, zoowel kleine als groote en het houden van offerfeesten komt veelvuldig voor.

3°. Magie. De tooverij openbaart zich ook hier in het dragen van amuletten en voorbehoedmiddelen, alsmede in het gebruik van tooverformulieren, het geloof aan droomen en andere voorteekenen. Hoe men de omineuze tijdstippen bepaalt, door middel van kotika's, werd reeds vermeld.

4°. Pemali. Bij de Makassaren heet dit *kassipalli*, bij de Boegineezen *pomali*.

Hiermede besluiten wij de behandeling der godsdiensten voor

zooveel die de oorspronkelijk Polynesische en het Hinduïsme betreft. Er blijft dus nog ter vermelding over het Islāmisme, waarbij wij ons uitsluitend tot eene opgave van de volken, welke dezen godsdienst belijden, zullen bepalen.

h. Islāmisme.

Over de geschiedenis van de invoering van den Islām in den Archipel, zullen wij niet spreken [1]), daar ons dit te ver zou voeren. Evenmin over het gehalte van den Islām bij die volken, noch over de wijze waarop hij zich openbaart. Wij zullen volstaan met de eenvoudige opgave der volken, die dezen godsdienst aannamen. Alleen willen wij opmerken, dat de meeste volken, zooals wij dit voor de Javanen, Boegineezen en Makassaren uitvoerig hebben nagegaan, naast den Islām, hunne oorspronkelijke geestenvereering behouden hebben.

a. Java en Madoera. Tot den Islām gingen over de Javanen, de Soendaneezen en Madoereezen; slechts de Badoejs en Tenggereezen bleven hunnen ouden godsdiensten getrouw.

b. Sumatra. Nagenoeg alle volken van dit eiland omhelsden den Islām met uitzondering van de Bataks, de Gajo's in Atjeh, de Koeboes in Palembang en de Loeboes in Zuid-Tapanoelie. Bij de Bataks echter heeft de Islām in den laatsten tijd groote vorderingen gemaakt. Van de drie stammen, waarin zij verdeeld zijn, de Mandaïlingers, de Dairiërs en de Toba's zijn alleen de laatsten geheel van den Islām vrij gebleven. De Mandaïlingers van de landschappen groot- en klein Mandaïling, Angkola, Sepirok en Padang lawas zijn nagenoeg geheel geïslamiseerd en van de Dairiërs gingen zij die de Westkust, Baroes en Singkel bewonen tot den Islām over. De Dairiërs der Oostkust en de het binnenland van Deli bewonende Karo-Bataks zijn echter nog grootendeels heidenenen. De Gajo's in de binnenlanden van Atjeh en Noord-Sumatra, verwant met de Bataks, hebben echter weder grootendeels de leer van Mohammed omhelsd. Dit is ook het geval met de Loeboes en

---

1) Dit vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat alles wat met den Islām in betrekking staat, tot het repertorium van andere hoogleeraren behoorde.

Koeboes, die het zwervend leven tegen een sedentair verwisselden.

c. De eilanden ten Westen van Sumatra. Op Engano, Nias en de Mentawei-eilanden komen Mohammedanen nog weinig voor, anders is dit echter op de Batoe-eilanden en op Si Maloer of Varkens-eiland wier bewoners grootendeels Mohammedanen zijn.

d. De eilanden ten Oosten van Sumatra. De eilanden van den Riouw-Lingga Archipel zijn bewoond door Maleiers, die allen Mohammedanen zijn. In de binnenlanden leven echter nog de oorspronkelijke bewoners, de *Orang bĕnuwa*, die nog heidenen zijn. Hetzelfde is op Bangka en Biliton het geval. De Maleiers zijn allen volgelingen van den profeet, de inlandsche stammen heidenen, die om die reden den naam *orang lom* dragen. Dit *lom* is een verbastering van *bĕlom* = nog niet, orang bĕlom of orang lom zijn dus lieden, die den Islām nog niet aannamen.

e. Borneo. De Maleiers der Westkust en de Boegineezen zoowel der Oost- en Westkust zijn Islāmiten, de Dajaks echter grootendeels nog heidenen, ofschoon de Islām onder hen ook langzamerhand propaganda begint te maken.

f. Celebes. De Makassaren en Boegineezen en de bewoners der geheele noordelijke landtong, met uitzondering der Minahasa, zijn Moslem; die van Centraal-Celebes, waaronder in de eerste plaats de Toradja's, zijn heidenen.

g. Kleine Soenda-eilanden. Op Bali waar de heerschende godsdienst het Hinduïsme is, vindt men slechts 3000 Mohammedanen. Op Lombok zijn echter de Sasaks, Moslem en slechts een klein aantal Balineezen van de Westkust, belijders van den Hinduschen godsdienst. Ook Soembawa is geheel, met uitzondering der Dou Donggo = bergmenschen tot den Islām overgegaan. De overige Soenda-eilanden worden hoofdzakelijk nog door heidenen bewoond.

h. Molukken. Op de groote eilanden vindt men nog nagenoeg uitsluitend heidenen; alleen op de kleinere òf Christenen òf Mohammedanen.

HOOFDSTUK XXX.

Heidensche stammen op Java.

a. DE BADOEJS. *b.* DE TENGGEREEZEN.

---

a. De Badoejs.

De Badoejs vormen een kleinen stam, die in het zuiden van de afdeeling Lebak, in de residentie Bantam eenige dorpen bewoont, die verspreid liggen in het Kendangsche gebergte. Deze Badoejs zijn een levende antiquiteit. Zij spreken Soendaneesch, maar houden zich van de overige Soendaneezen afgescheiden. Ook hebben zij den Islām niet aangenomen. Waarschijnlijk zijn deze Badoejs afstammelingen van vluchtelingen uit het Hindurijk Padjadjaran, die omtreeks 1443, toen de Moslem dit rijk veroverden, naar het gebergte uitweken. De naam Badoejs geven zij zich zelf niet, doch de buitenwereld noemt hen zoo. De naam schijnt niets anders te zijn dan *baduwi* = woestijnbewoner, waarvan wij ons bedoewīen afleidden. Het is zeker niet onwaarschijnlijk, dat de strijders voor den Islām, door Arabieren aangevoerd, dien naam badoej of baduwi op de bewoners der Zuid-Bantamsche wildernissen hebben toegepast. Zelf noemen de Badoejs zich naar hunne dorpen, die zij bewonen.

De Badoejs belijden nog den godsdienst hunner heidensche voorouders en verafschuwen den Islām, ofschoon zij zijn invloed niet geheel hebben kunnen weren. De naam Allah is althans bij hen in gebruik. Hun godsdienst is dus ook een spiritisme, dat zich echter reeds tot het geloof aan een hoogsten geest ontwik-

kelde, die Batara tunggal heet. Hierin is Batara het Sankritsche *bhatara* = god, *tunggal* = de eenige. Batara tunggal is dus „de eenige god". (Wij merken echter op dit Batara tunggal in de Javaansche mythologie als vader van Batara Goeroe = Çiva voorkomt). De geesten heeten bij de Badoejs ook sanghjang.

Onder hen bekleeden de beschermgeesten der dorpen op dezelfde wijze als de ḍanhjang der Javanen een eerste plaats. Ter eere dezer beschermgeesten houdt men offerfeesten, *kawalu* die de 1ste, 2de en 3de maand van het oogstjaar gevierd worden. Zij worden voorafgegaan door een vastendag en met een maaltijd besloten. Het voornaamste feest is het laatste en wordt kawalu tutug genoemd. Op dit feest maken in ieder dorp de aanzienlijkste vrouwen eenige beeldjes van rijstmeel ongeveer ter grootte van een pasgeboren kind, waarvan zij het gelaat geel, de oogen en wenkbrauwen zwart, den mond rood verven en het lichaam in linnen hullen. Dit beeldje moet de bruid van den beschermgeest van het dorp voorstellen. Middelerwijl bereiden eenige andere vrouwen in een pot, die een bijzonder heilig erfstuk der voorvaderen is, de offerspijzen *laksa*, bestaande uit een soort vermicelli van rijstmeel, waarbij eenig vleesch van zeven verschillende diersoorten gevoegd wordt, namelijk vleesch van de ree, het dwerghert, het schubdier, het stekelvarken, den eekhoorn, van rivierslakken en van garnalen. Is deze offerspijze gereed, dan wordt het beeldje door zeven oude mannen van het dorp naar een daartoe uitgekozen plaats in het bosch gebracht en in zittende houding tegen een hoenderei op een matje gezet. Daarna worden er even zooveel mandjes met laksa als er personen in het dorp zijn, bij het matje geplaatst. Verder worden er vóór het beeldje ook nog even zoovele popjes van arenblad gesneden nedergezet als er vrouwen in het dorp zijn, en even zooveel stokken van arenhout als er mannen zijn in den grond gestoken. Eindelijk worden nog een bamboe met water en een bamboe met azijn aan een stok binnen die heining opgehangen en een bos padi-stroo in brand gestoken. Want azijn, water en vuur zijn noodig om het wild te bereiden, dat de bruidegom, d. i. de beschermgeest der desa, als hij zijn bruid bezoekt, van de jacht zal mede brengen.. Na dit alles verwijderen de mannen zich en laten het

beeld achter, toevertrouwd aan de hoede van een scorpioen en eene spin, die rechts en links daarvan vastgebonden worden. Bij hunne terugkomst in het dorp heeft dan een offermaal plaats.

Buitengewoon sterk komt het pemali bij de Badoejs voor. Evenals bij de overige Soendaneezen heet het pemali hier bujut. Wij kunnen al die verschillende bujuts hier niet nagaan, doch enkele willen wij vermelden. Zoo is het vleesch van ossen, geiten, herten en koeien bujut, doch niet dat van de kidang en wilde buffels. Zoo mogen geen andere kleederen gedragen worden dan witte, zwarte of blauwe, de overige zijn bujut. Ook is het rooken en kauwen van tabak bujut [1]), evenals de schrijfkunst, terwijl men niet meer dan eene vrouw tegelijk mag trouwen en is die vrouw overleden, binnen drie jaren geene andere nemen.

De Badoejs houden zich streng aan hunnen godsdienst en hunne eigenaardige gebruiken. Intusschen achten zij het zelf niet noodig dat deze door alle leden van hun stam even streng gevolgd worden. Zij zijn volkomen tevreden, wanneer zij slechts door een klein aantal volkomen zuiver bewaard worden, en gunnen den overigen eene groote mate van vrijheid. Hierop berust de onderscheiding in binnen- en buiten Badoejs. De eersten moeten geheel afgesloten en afgezonderd van de overige bevolking leven; de laatsten mogen in de naaste dorpen onder de Mohammedaansche bevolking vertoeven en behoeven de voorschriften van hun godsdienst slechts in acht te nemen, voor zooverre de omstandigheden dit gedoogen. De eersten, de *djelma dalem*, mogen slechts uit veertig mannen met hunne huisgezinnen bestaan. Wordt dit aantal overschreden, dan moeten de overtolligen tot de *djelma luwa* overgaan. De djelma dalem bewonen de dorpen Tjibeo,

1) Ik wensch hier aan te stippen, dat de anonymus, die de Handleiding in de Indische Gids van Maart 1892 beoordeelde onder de tal van, volgens hem, dit boek ten laste komende gebreken, ook opsomt, dat het niet vermeldt, dat het rooken bij de Badoejs verboden is. Hij had deze, evenals de meeste zijner opmerkingen, in de pen kunnen houden, als hij gewacht had, totdat het boek voltooid was. Ik wijs thans alleen op dit feit, als een bijzonder sterk sprekend, daar het mij niet noodig is voorgekomen in een uitvoeriger wederlegging te treden van een kritiek? die algemeen werd veroordeeld.

Tjikartawana, Tjikeusik. Men kan echter niet zeggen of dit nog zoo is, daar zij veelvuldig verhuizen.

Het bestuur over ieder dorp der djelma dalem berust bij een hoofd met den titel *girang puün*. Hij wordt voor zijn leven gekozen. Echter schijnt de girang puiin van Tjibeo de voornaamste, als het ware het opperhoofd van den geheelen stam te zijn.

De girang puün is niet alleen wereldlijk, doch ook geestlijk hoofd. Hij zorgt vooral voor het onderhouden der voorvaderlijke zeden en gewoonten, voor het opvolgen der godsdienstige gebruiken en instellingen en voor het vieren der bepaalde feesten en plechtigheden.

Een tweede hoofd is de *girang seurat*, de uitvoerder der bevelen van den girang puiin. Hij wordt ook gekozen voor zijn leven. Nog een ander hoofd is de *girang dalem* [1]). Zijn taak is het die zaken te behandelen, waarbij de Badoejs met de buitenwereld in aanraking komen. Hij is de middenpersoon tusschen hen en het Gouvernement, begeeft zich naar de naburige markten om voor zijn stamgenooten de noodige inkoopen te doen, en is in één woord de waarnemer hunner belangen bij vreemden.

De Badoejs zijn zeer ordelijk en leiden een ingetogen leven. Zij kenmerken zich door oprechtheid en goede trouw, begaan nimmer misdrijven, brengen hun landrente geregeld op en zijn voor het Gouvernement de gehoorzaamste onderdanen.

b. De Tenggereezen.

Vóór dat wij tot eene beschouwing dezer heidenen overgaan, wenschen wij in korte trekken de ligging van het gebergte, waaraan zij hunnen naam ontleenen, nader aan te duiden.

Het Tenggergebergte ligt op de grenzen van Pasoeroean en Probolinggo. Het vormt een wijden, cirkelvormigen kring, die aan den top een ellipsvormigen rand heeft, den ouden ringmuur van een krater. Deze ringmuur daalt binnenwaarts 1000′ af tot op den voormaligen kraterbodem, thans een zandvlakte *dasar*

---

1) Volgens Jacobs en Meyer, de Badoejs, welk werk wij den lezer aanbevelen, wordt dit hoofd meer algemeen *pangasuh kokolot* genoemd.

of *laut pasir*, zandzee geheeten. Hierop verheffen zich vier onderscheidene, later ontstane, nog werkzame vulkaankegels waarvan de voornaamste de Brâmâ is, waaruit voortdurend zware dampen omhoog stijgen. De oude kraterrand is op sommige plaatsen 7300′ op andere 8000′ hoog. De Brâmâ zelf meet 7080′. Geen der jongere kegels bereikt echter den ouden kraterrand.

Het is nu op de hellingen van dit gebergte, dat de zoogenaamde Tenggereezen wonen, die een tegenhanger der Badoejs vormen. Zij zijn ook afstammelingen van hen, die na de zegepraal van den Islām de nieuwe leer niet omhelzen wilden en onder aanvoering van een zekere Kjai Dadap putih, zooals de overlevering luidt, naar deze onbewoonde streken togen, om het geloof hunner vaderen getrouw te kunnen blijven.

Het aantal der Tenggereezen wordt verschillend opgegeven. Bleeker schat het op 7000, waarvan er 4000 in 39 tot Pasoeroean behoorende desa's en 3000 in 19 tot Probolinggo behoorende dorpen wonen. Junghuhn echter stelt hun aantal op 6000 verdeeld over 50 dorpen. Zeker is, dat hun aantal steeds afneemt, in dien zin, dat er voortdurend meer tot den Islām overgaan en hunne eigenaardigheden laten varen, waardoor het uiterst moeilijk wordt, tot een juiste voorstelling van hunne getalssterkte te geraken.

De dorpen, door de Tenggereezen bewoond, liggen bijna alle op de helling van het gebergte, tusschen 5000′ en 6000′ hoogte. Enkele echter ook lager, hoewel nimmer beneden 4000′ voet. Het voornaamste dier dorpen is Tosari (Pasoeroean) op ruim 5340′ hoogte gelegen. De hoogst gelegen desa is Lidâ âmbâ op ruim 6000′ aan Probolinggosche zijde. Als eene eigenaardigheid dezer dorpen heeft men allereerst de inrichting der huizen. Elk huis dient toch tot verblijf van meerdere gezinnen, op dezelfde wijze als dit bij de Dajaks en bij de Maleiers van Sumatra's Westkust plaats heeft. De huizen zijn om die reden 60′ à 70′ lang, bij een breedte van 16′ à 20′. Zij zijn van planken en boomstammen opgetrokken. Aan de buitenzijden zijn de voegen, ter beschutting tegen de koude, met alang-alang dicht gestopt. Het huis is eenvoudig overlangs in twee deelen verdeeld, waarvan het eene in vertrekjes is gescheiden. Elk vertrekje dient tot ver-

blijfplaats voor een gezin. De deuren dier vertrekjes komen alle in de andere helft uit. Langs de muurzijden loopt een breede bank bale-bale, waarvan al de bewoners gebruik kunnen maken om te rusten of huiselijken arbeid te verrichten. Aan een der zijden, soms aan beide, bevindt zich den gemeenschappelijken haard, waarop steeds vuur wordt onderhouden. In de woning is slechts één deur, welke in het gemeenschappelijk vertrek uitkomt. Het huis is zoo gebouwd, dat de deur steeds naar den Gunung Bråmå toegekeerd is.

De godsdienst der Tenggereezen is het spiritisme. De geesten, die zij vereeren, dragen in het algemeen den naam van *dewa*, ook de zielen der afgestorvenen daaronder begrepen.

Bij de algemeene schets van den godsdienst heb ik reeds opgemerkt, dat sommige volken de zielen hunner afgestorvenen onder den vorm van beeldjes vereeren. Zoo ook is dit bij de Tenggereezen. Zij maken poppen, die hunne dewa's voorstellen, wien zij offers brengen. Verder heeft ieder dorp zijn dukun, die priester en geneesheer tegelijkertijd is.

De Bråmå, de nog werkzame eruptie-kegel op de dasar, is hun heilige berg; hij wordt als Dewa vereerd. Jaarlijks vieren zij een offerfeest op de dasar en brengen den Bråmå een offer. Mannen, vrouwen en kinderen allen in feestgewaad, legeren zich dan op de dasar aan den voet van den Bråmå. Daarna beklimt de voornaamste dukun den kraterrand van den berg, ontsteekt daar wierook en werpt een offer, bestaande uit rijst en andere spijzen in den krater, terwijl hij den zegen van den grooten dewa Bråmå, ook dewa Suna geheeten, die geacht wordt in den krater te wonen, afsmeekt. Dewa Bråmå is natuurlijk niemand anders dan Bråmå en hierin herkennen wij dus een overblijfsel van Hinduschen invloed in den godsdienst der Tenggereezen. Het feest schijnt echter in den laatsten tijd door het volk met weinig belangstelling beschouwd te worden.

De Tenggereezen bestaan hoofdzakelijk van den landbouw. Rijst verbouwen zij echter niet, daar het klimaat daarvoor niet deugt. Des te meer echter maïs, aardappelen, uien, die bijzonder bij hen in eere staan en groenten, waaronder vooral kool. Hunne akkers zijn zeer moeilijk te bewerken, daar zij steil tegen de berghellingen aanhangen. Verder houden zij eenige

buffels. Deze weiden in het gebergte, doch komen 's nachts op stal terug, ofschoon zij anders in half wilden staat rondloopen.

Over het algemeen hoort men van de Tenggereezen een gunstig getuigenis afleggen. Zij zijn eerlijk, gastvrij en trouw. Diefstal en andere misdrijven zijn hun vreemd. Hunne verplichtingen jegens het Gouvernement vervullen zij stipt. De zindelijkheid onder hen laat echter veel te wenschen over, daar zij in donkere rookerige huizen leven en zich nooit baden. Van gebrek aan arbeidzaamheid worden zij wel eens beschuldigd, doch geheel ten onrechte.

AANTEEKENINGEN.

Het eerste gedeelte mijner taak heb ik vervuld; het dictaat heeft het licht gezien. Thans rest mij nog een enkele aanteekening hier en daar aan het oorspronkelijke werk toe te voegen, opdat sommige punten, die in het dictaat ter sprake kwamen en in verband met de jongste litteratuur eenige wijziging behoeven, in overeenstemming met het geheel worden gebracht.

Alvorens hiertoe over te gaan, zij het mij echter vergund, kortelijk de beoordeelingen na te gaan, waaraan de handleiding op verschillende tijden en in verschillende tijdschriften en dagbladen heeft blootgestaan. Tot mijne niet geringe voldoening zijn deze op een paar uitzonderingen na [1]), gunstig. Dit neemt echter niet weg dat de kritiek, eenparig van gevoelen is, dat, hadde Dr. Wilken zijn handboek geleverd, dit een gansch anderen, een veel beteren vorm zou gekregen hebben. Ik kan deze meening slechts beamen; niemand is zeker meer van de juistheid dezer opmerking overtuigd dan ik. Intusschen acht ik dit punt, nu de omstandigheden niet gedoogd hebben, dat Dr. Wilken zelf zijn werk ter perse legde, van ondergeschikt belang en allerminst ben ik het eens met hen, die daarom het boek liever ongedrukt hadden zien blijven. Mijns inziens toch heeft het werk zoovele goede kwaliteiten, dat men voorhet gebrekkige de oogen wel sluiten mag. Laat mij op eene, de beste eigenschap er van even wijzen. Het boek leert methode, en deze juist was het, die vóór het optreden van Dr. Wilken aan de beoefening der Ethnologie hier te lande, ontbrak. Maar bovenal doet het ons

---

1) Zie Indische Gids, 1892, deel I, bl. 708. — Economist, Juli-Augustus 1892.

zien hoe deze methode dienstbaar te maken is aan vergelijkende onderzoekingen omtrent speciale onderwerpen. De voortreffelijke monographieën van Dr. Wilken zijn alle op het schema, dat in zijne dictaten werd nedergelegd, gebaseerd; zij toonen beter dan ik dit zeggen kan aan, hoe met studie en goeden wil aan de hand van dit schema iets goeds tot stand te brengen is.

Van verschillende zijden is ook de opmerking gemaakt, dat de dictaten onvolledig, ja in sommige opzichten zelfs verouderd zijn. Ook dit mag niet ontkend worden, doch is het niet natuurlijk, Dr. Wilken toch trad reeds in 1883 als docent op en zette zich van stonde af aan tot de vervaardiging van een dictaat, dat successievelijk, naarmate de verschillende onderwerpen, die besproken moesten worden aan de orde waren, gereed kwam. De korte tijd, die zijnen hoorders tot het bijwonen der lessen gegeven was, maakte het hem ondoenlijk, telken jare het geheele dictaat met hen te doorloopen. Daarom werd, naar gelang zij voor een rechterlijke betrekking of voor eene plaatsing bij het binnenlandsch bestuur bestemd waren, uit de omvangrijke stof een greep gedaan. Om een voorbeeld te noemen. Ten tijde dat ik de colleges van Prof. Wilken bijwoonde (1884—86), behandelde hij het animisme, het huwelijks- en erfrecht en het strafrecht. Hierbij werd getrouwelijk het dictaat gevolgd en behalve de reeds gegeven voorbeelden, die ter verduidelijking der gegeven schets dienden, uit de toen reeds verschenen monographieën van dien naam, bovendien nog het een en ander voorgelezen. Zoo ging dit ook andere jaren met andere onderwerpen. Aan die gedeelten van het dictaat, die nog niet monographisch bewerkt waren, werd evenwel het noodige uit de litteratuur toegevoegd, tot op het oogenblik waarop het onderwerp ter sprake zou komen. Hierdoor laat het zich dan ook verklaren, dat enkele afdeelingen tot 1891 zijn bijgewerkt, andere dit niet werden en dus eenigszins ten achteren zijn.

Dat de vorm van het dictaat bij dien der monographieën achterstaat, spreekt van zelf. Immers bij het samenstellen van het eerste beheerschte de stof de gedachte, doch bij het schrijven der laatsten was juist het omgekeerde het geval. Ook was het dictaat in dezen vorm niet voor den druk bestemd.

Wat onvolledigheid aangaat, misschien wordt zij op enkele punten gevoeld, doch voorwaar wel het allerminst daar, waar de verschillende soorten van lijfsieraden beschreven worden. Mag het werk — zooals geschied is — veroordeeld worden, omdat het enkele neus-, oor- en andere sieraden der Papoewa's niet vermeldt?

Natuurlijk kan omtrent de vraag wat alzoo in eene handleiding behoort vermeld, wat beter dient weggelaten te worden, verschil van meening bestaan. Voor den een zal zij omtrent enkele punten te veel, voor anderen juist omtrent die zelfde punten te weinig zeggen, tenzij men den eisch stelt, dat alles had behooren vermeld te worden, doch is hiervoor eene handleiding wel de aangewezen plaats? Het kan dan ook van mij niet gevergd worden, dat ik overal waar haar in dit opzicht tekortkomingen worden verweten, aanvullingen geef. Wat ik echter wel wensch te doen, is enkele hoofdzaken, als bijvoorbeeld de jongste onderzoekingen omtrent het al of niet oorspronkelijk zijn van den rijstbouw in den Indischen Archipel in het juiste licht te stellen en daardoor te trachten, gegronde opmerkingen aangaande leemten en dergelijke te voorkomen. Waarom dit niet in den tekst, met weglating der daarop betrekking hebbende plaatsen is geschied, werd door de uitgevers, reeds vroeger medegedeeld [1]; ik behoef dienaangaande dus niet verder uit te weiden.

1) Zie Ind. Gids, 1898, deel I, bl. 900.

HOOFDSTUK I.

Blz. 1. „De rijst" heet het aldaar, „is heden ten dage het meest algemeene voedingsmiddel. Het gebruik van de rijst evenwel leerde de bevolking van de Hindus kennen". Tot voor eenige jaren gold de in de laatste zinsnede vervatte theorie algemeen. Intusschen is uit latere onderzoekingen van den hoogleeraar Kern, wien de verdienste toekomt, hierop het eerst de aandacht te hebben gevestigd en uit die, welke omtrent dit punt door Dr. Brandes werden ingesteld, gebleken, dat, hoewel men erkennen moet, dat de Hindus, in de kweekwijze der rijst zeker belangrijke wijzingen hebben gebracht, het niet aangaat, hen daarom, als de importeurs van de rijst en den daarmede gepaard gaanden rijstbouw te beschouwen. Hoe genoemde geleerden tot deze gevolgtrekking gekomen zijn, wenschen wij om die reden in korte trekken na te gaan.

In eene hoogst belangrijke rede, uitgesproken bij gelegenheid van de Internationale, Koloniale en Uitvoerhandel tentoonstelling, welke in 1883 te Amsterdam gehouden werd, heeft Prof. Kern, sprekende over den invloed der Indische, Arabische en Europeesche beschaving op de volken van den Indischen Archipel aangetoond, dat de woorden voor rijst (voor de te velde staande, zoowel als voor de ontbolsterde) in eene menigte talen van den Archipel met elkaar overeenkomen en dat die woorden niet Sanskrit, noch Pakrit, noch Drawidisch, dus algemeen gesproken, niet Indisch zijn. En wat meer zegt, dat die woorden Tagalsch *palay* en *bigas*, Maleisch *padi* en *bĕras*, Javaansch *pari* en *wos* (ng. *bĕras*), Dajaksch *parai* en *behas* enz. naar gelang der verschillende talen, eigenaardige vormen vertoonen, in overeenstemming met de aan die talen eigene klankwetten.

„Daaruit vloeit voort" aldus luidt de conclusie, „dat de voorouders der Tagala's, Maleiers, Javanen en Dajaks, die woorden voor rijst reeds moeten bezeten hebben, toen zij nog zeer weinig onderling afwijkende tongvallen spraken en elkander zonder moeite verstonden, want anders zouden die woorden wel verbasterde, maar geen regelmatig wisselende vormen vertoonen." De gevoltrekking is, dat de rijstbouw in den Indischen Archipel bekend was vóór de komst der Indiërs, door wie echter zeker wel de kunstmatige bevloeiing der velden is ingevoerd [1]).

Schreef dus, zooals uit het bovenvermelde blijkt, de heer Kern de kunstmatige bevloeiing der velden in 1883 nog aan de inmenging der Hindus toe, thans moeten wij aannemen, dat ook deze reeds, vóór dat zij zich in den Indischen Archipel vestigden, zeer verbreid was en algemeen toegepast werd. Dr. Brandes heeft in deze gewichtige bewijzen bijgebracht. Desniettegenstaande blijft het echter altijd nog zeer waarschijnlijk, dat de Hindus naar verbetering van de cultuur en daarmede van het gewas hebben getracht.

Dr. Brandes, wiens betoog wij enkele oogenblikken wenschen te volgen, grondvest zijne vervolgtrekking hoofdzakelijk op eene studie van Dr. Sollewijn Gelpke over de padi-cultuur in de afdeeling Ngrawa, gemaakt gedurende de jaren 1875—1877. Uit dit werk, dat van twee lijsten van woorden bij den sawahbouw gebruikelijk vergezeld gaat, blijkt dat *alle* daarbij te pas komende uitdrukkingen zuiver Javaansch zijn. Geen enkel vreemd woord wordt onder de benamingen voor sluizen, valletjes, overlaten, spruiten, waterbelasting enz. aangetroffen. „Waaruit" vraagt derhalve de heer Brandes „kan hier de Hindu-invloed blijken?" Het ligt toch voor de hand, dat in dien de Javaan den rijstbouw door bemiddeling van de Indiërs had leeren kennen, hij zeker ook wel enkele der meest karakteristieke benamingen voor de dien bouw vooral kenmerkende zaken, van zijn leermeesters zou geborgd hebben." Geenszins blijkt dit evenwel het geval te wezen, daarom en bovenal, wijl het bestaan van den Javaan ten nauwste samenhangt met

1) Kern, Over den invloed der Indische, Maleische en Europeesche beschaving op de volken van den Indischen Archipel, blz. 17.

het al of niet slagen van den natten rijstbouw, acht de heer Brandes zich gerechtigd te besluiten, dat deze cultuur, ook omdat zij reeds in oude inscriptiën wordt vermeld, van oudsher op Java moet bekend geweest zijn. Hij toont toch verder aan, dat men zich den Javaan van dien tijd volstrekt niet mag voorstellen als een barbaar, wien de geringste beschaving geheel vreemd was, doch beter doet met hem te beschouwen als lid eener maatschappij, die reeds de eerste stadiën van ontwikkeling lang te boven was en wier instellingen zich niet veel onderscheidden van toestanden, welke te dien tijde in Hindostan de heerschende waren [1]).

Tegen de hierboven behandelde bewijsvoeringen van personen van zulk gezag als de heeren Kern en Brandes valt zeker niet veel in te brengen, zij het dan ook dat zij uitsluitend op taalkundige gegevens steunen. Om den ethnoloog echter geheel te kunnen voldoen, moeten zij door meer bepaaldelijk ethnographische feiten kunnen gestaafd worden. Dit rest mij daarom nog te beproeven, daar alle redelijke twijfel daardoor uitgesloten wordt.

Prof. F. Blumentritt, de man, die zich door zijne nauwkeurige studiën over de bevolking der Philippijnen, reeds lang een voorname plaats onder de ethnologen veroverde, wijdde verleden jaar in een opstel over de Kianganen, een stam die het noordelijk gedeelte van het eiland Luzon bewoont, uitvoerig uit over de wijze, waarop bij hen de rijstbouw gedreven wordt. Uit die verhandeling blijkt, dat de Kianganen van oudsher wegens hunnen natten rijstbouw beroemd zijn en dat zij hunne velden, *pil-ápil* geheeten, ondanks vele terrein-hindernissen met groote vaardigheid weten aan te leggen [2]).

Opmerkelijk nu is, dat zij bij het bewerken der velden geen *ploeg*, doch een *schoffel* gebruiken, daar eerstgenoemd werktuig hun onbekend is. Dit laatste feit sluit alle gedachte aan invloed van de Hindus op het stuk van landbouw en meer bepaaldelijk op het kweeken van rijst uit. Hadden de Kianganen,

1) Brandes, Een jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849. Tijdschr. v. Ind. T. L. en V k., dl. XXXII, blz. 127. v. v.

2) Blumentritt, die Kianganen, Ausland 1891, blz. 118. — Meyer, Nord-Luzon, Tafel XII.

al ware het maar indirect den rijstbouw van de Hindus geleerd, dan ware zeer zeker het overnemen van den ploeg, als landbouwwerktuig bij uitnemendheid, daarmede gepaard gegaan, daar Hindusche landbouwers zonder ploeg ondenkbaar zijn. Even goed als de omstandigheid, dat de Makassaren en Boegineezen wel den ploeg kennen, doch dezen met een inheemsche benaming noemen, bewijst, dat zij landbouwende volken geweest moeten zijn vóór de komst der Hindus, even goed duidt het niet voorkomen van den ploeg bij de Kianganen aan, dat ook zij akkerbouw dreven reeds vóór dat de Indiërs hunnen invloed op de Philippijnen deden gelden. Hierbij komt nog, dat in dit opzicht de Kianganen zich gunstig boven de andere stammen van hun eiland onderscheiden en evenals dit voor de Javanen werd aangetoond, alles wat met den akkerbouw in het algemeen en met den rijstbouw in het bijzonder in betrekking staat, voor zooverre dit is na te gaan, met inheemsche woorden benoemen. Aan een invoeren van den rijstbouw van elders kan derhalve moeilijk gedacht worden en evenmin aan het overnemen der kunstmatige bevloeiing.

Een ander feit toch, niet minder sterk sprekend dan het zooeven aangehaalde, toont aan, dat kunstmatige irrigatie geenszins een onbekende zaak in den Archipel geweest is en reeds vóór de komst der Hindus, ja zelfs misschien ten tijde dat de groote Maleisch-Polynesische volksverhuizing nog niet geheel afgeloopen was, tot de bekende wijzen van het land te bebouwen behoorde. De Tuguri's toch, een Papoewastam in Zuid-west Nieuw-Guinea, ongeveer dertig mijlen ten westen van den 141°, dus op ons gebied verblijfhoudend, passen kunstmatige bevloeiing hunner velden toe [1]). Dr. Montague, een Engelsch missionaris, die negen maanden onder de Tuguri's doorbracht, vestigt hierop bepaaldelijk de aandacht. Dit feit staat op zich zelf, want wij weten, dat de overige Papoewastammen voor het grootste deel nog op zulk een lagen trap van beschaving staan, dat van een eenigszins regelmatigen landbouw bij hen geen sprake is. Toch laat de omstandigheid, dat

1) Op ten Noort, Tijdschr. v. het Kon. Ned. Aard. Gen., dl. IX, 2de Serie, blz. 510.

de Tuguri's in dit opzicht eene uitzondering maken zich gereedelijk verklaren. De Tuguri's namelijk — en daardoor vertoonen zij groote overeenkomst met enkele andere meer oostwaarts wonende stammen — onderscheiden zich én door hoogere beschaving én door blankere huidskleur van de hen omringende stammen, welke eigenschappen moeten toegeschreven worden aan Maleischen invloed, daar het vaststaat, dat Maleiers in deze streken koloniën hebben gehad. Ten opzichte van de aan de Zuidoostpunt vertoevende stammen werd dit onwederlegbaar bewezen, zoowel door Engelsche reizigers als door Engelsche zendelingen; er is dus geen enkele reden, die ons belet, nu wij bij de Tuguri's dezelfde verschijnselen waarnemen, te besluiten, dat die ook bij hen een gevolg van Maleischen invloed zijn, dat de Maleiers een blijvenden indruk op hunne zeden en gewoonten hebben achtergelaten. Dit — het kan met bijna absolute zekerheid gezegd worden — moet hebben plaats gehad in een tijd toen de Maleisch-Polynesische emigratie nog niet geheel geeindigd was, in eene periode dus vóór dat de Hindukolonisatie was begonnen. Nu zeiden wij boven reeds, dat de Papoewa's geen landbouw, veel minder nog kunstmatige bevloeiing kennen. Het ligt dus voor de hand, dat de Tuguri's, die zich in dit opzicht wel niet van hunne stamverwanten zullen onderscheiden hebben, deze van vreemden moeten hebben geleerd en van wie zou dit anders hebben kunnen zijn dan van de Maleiers, het eenige volk waarmede zij in aanraking gekomen zijn? De Maleiers pasten irrigatie toe, en zij zullen deze dus in hunne koloniën wel hebben ingevoerd en volgehouden. Toen echter de koloniën, om welke reden dit ook moge geweest zijn, verliepen en daarmede ook de Tuguri's van lieverlede tot hunne oude zeden en gewoonten terugkeerden, schijnen zij deze kweekwijze behouden te hebben, als zij boven andere de voorkeur verdienende, en bleven zij haar bij hunnen landbouw toepassen. Hieruit laat zich dan ook verklaren, dat heden ten dage bij dezen stam kunstmatige besproeiing der velden wordt toegepast, wat wij elders op Nieuw-Guinea te vergeefs zoeken.

Mijne conclusie is dan ook dat én de rijstbouw én de kunstmatige bevloeiing der velden niet van Hinduschen doch van inheemschen oorsprong zijn.

Blz. 2—8 leeren hoe het voedsel gekookt wordt; het schijnt mij, in verband daarmede niet ondienstig, kortelijk te vermelden op hoedanige wijze de volken van den Indischen Archipel zich het daartoe benoodigde vuur verschaffen.

Het is zeker voldoende bekend, dat heden ten dage in den Archipel, voornamelijk in die gedeelten welke aan groote verkeerswegen gelegen zijn, van lucifers gebruikt gemaakt wordt. De Maleiers noemen deze *pentjolek api* = vuurwrijfhoutjes of *goris api*, de Javanen *tjorekan*, terwijl zij in het dialect van Batavia *gĕretan api* genoemd worden. Intusschen spreekt het van zelf, dat daar, waar lucifers minder gemakkelijk te verkrijgen zijn, men zijn toevlucht moet nemen tot andere middelen. Deze nu kunnen, naar gelang der wijzen waarop daarmede vuur gemaakt wordt, in vier soorten verdeeld worden [1]).

De meest algemeen verbreide methode om vuur te maken, is door middel van een vuurslag, bestaande uit een stukje staal en een vuursteen waarmede men vonken slaat, die in wat tondel opgevangen, deze doet ontbranden. Bij de meeste der reeds meer ontwikkelde volken, bij wie de bewerking van het ijzer bekend is, treffen wij dit vuurtuig aan. Bij de minder beschaafde, bij hen, die in het smeden nog minder bedreven zijn, wordt evenwel in plaats van een stukje staal een stuk bamboe gebezigd, waarmede langs een steen geslagen wordt en dat, evenals het ijzer in staat is, op die wijze vonken af te geven. Deze primitieve methode is o. a. in gebruik bij de Alfoeren van Halmahera, bij de bewoners der Ceram laut-eilanden en Kisser, bij de Papoewas van het eiland Waigeoe en de Arfakkers, bij enkele Dajakstammen in Noord-Borneo en enkele Maleische volken der Philippijnen. Hoe zijn, zal men allicht vragen, genoemde stammen tot het vuurmaken op deze wijze gekomen? Op blz. 90 hebben wij vernomen, dat vóór dat de bewerking der metalen in den Archipel algemeen was, men zich van steenen werktuigen, zoowel voor het bewerken van den bodem als tot het kappen van bamboe, hout en andere materialen bediende. Hoe dikwijls nu zal het niet gebeurd zijn, dat bij

1) Zie mijne verhandeling in „Globus", Bnd. 59. N°. 4 getiteld: Indonesisches Feuerzeug.

een dezer werkzaamheden, doch vooral bij het bewerken van reeds droog geworden bamboe, waarvan de opperhuid uitermate hard is, gloeiende stukjes van het werktuig waarmede deze werkzaamheden werden uitgevoerd, afsprongen, welke gloeiende stukjes dan in staat waren, droog zwam, dat toevallig in de nabijheid lag, aan te steken. Wat hierbij bij toeval geschiedde bracht den inlander op de gedachte, te beproeven, bepaaldelijk met de bedoeling om vuur te ontsteken door een steen, met een stuk bamboe en wat zwam tegen elkander te slaan. Dit gelukte en de uitvinding van het vuurslaan was gedaan.

Behalve door middel van het vuurslaan, weet, zooals boven reeds werd gezegd, de Indonesiër nog op andere wijzen zich vuur te verschaffen en wel óf door twee stukken bamboe of hout op elkaar te wrijven, óf door een stuk hout in een ander rond te draaien óf door middel van een vuurpomp.

Tot het vuurwrijven wordt op de meeste eilanden van twee stukken bamboe gebruik gemaakt. Men spouwt daartoe een volkomen droge geleding in tweeën en schrapt van de binnenzijde de zilverwitte bast af, die tot een bal te zamen gekneed op den grond wordt gelegd, waarna men dezen met een der halve geledingen bedekt, zoodanig, dat de bal tegen de holle zijde aandrukt. Van de overblijvende geleding splijt men vervolgens een lat af, die aan de eene zijde gelijk een mes wordt bijgesneden en zaagt hiermede, dwars over het op den grond liggende stuk, steeds harder op het mesvormig gedeelte drukkende. Hierdoor ontstaat in het onderliggende stuk weldra een keep, die al dieper en dieper wordt, totdat eindelijk de bamboe doorgesneden en de bal schrapsel geraakt wordt. Tijdens het zagen ontstaat door de wrijving een weinig houtpulver, dat door het schuren aan het gloeien raakt en ten slotte door de spleet op den bal schrapsel valt en dezen in brand steekt. Is dit geschied, dan wordt de bamboe, die den bal bedekt, verwijderd, deze met bladeren en droge takjes bedekt en door nu eerst zachtjes en vervolgens wat harder te blazen met de geheele massa in vlam gezet. Op deze wijze handelen, als zij zich vuur willen verschaffen zoowel de stammen in het Westen van den Archipel als die welke het Oosten bewonen o. a. de Orang bĕnuwa van den Riouw-Lingga Archipel, de Bataks van

Sumatra, de Soendaneezen, de Dajaks, de Kajagoe's der Soeloe-eilanden, de Apojaos, de Guinanen, de Tingianen, de Igorroten, de Bontoc's, de Bagobos en de Negrito's der Philippijnen, de Sangireezen, de Alfoeren van de Minahasa, voorheen de bewoners van Ambon, de bewoners van Kaioa, die van de Goram- en Ceram- laut- en der Loeang Sermata- en Kei-eilanden, de stammen op Wetter en Kisser, alsmede de Timoreezen. Soms nemen genoemde stammen in plaats van bamboe twee stukken hout, doch in dat geval duurt de bewerking wat langer.

Een andere methode van vuur maken, die eveneens veelvuldig in praktijk wordt gebracht, is het zoogenaamde *mĕmusar-api*, het vuurdraaien door middel van de *pusaran*. Deze toestel bestaat, althans in zijn eenvoudigsten vorm uit twee stukken, ten 1ste uit een langwerpig vierkant plankje, aan welks lange zijden tapstoeloopende gaten zijn aangebracht. Dit plankje noemen de Maleiers *ibu* = moeder of *pĕrampuwan* = vrouw, ten 2de uit een lang, dun, rond staafje, dat in de tapsche gaten rondgedraaid wordt en *anak* = kind of *laki-laki* = man, echtgenoot geheeten wordt. Om hiermede vuur te doen ontstaan, legt de inlander een weinig tondel op het tapsche gat, plaatst hierin vervolgens het dunne staafje loodrecht, draait dit dan schielijk tusschen beide handen heen en weder, steeds eenigen druk op het onder liggende plankje met het staafje uitoefenend, zoolang totdat de tondel gloeien gaat, waarna deze tot het aansteken van droge brandstoffen kan gebezigd worden. Natuurlijk is het draaien van dit staafje een vrij inspannend werk; daarom hebben enkele volken getracht, dit een weinig te verlichten, o. a. de Madoereezen en van het staafje een drilboor gemaakt, die uit den aard der zaak regelmatiger draait en dus betere uitkomsten geeft.

Ten slotte rest ons de vuurpomp. Ook deze bestaat uit twee deelen en wel uit een ongeveer 9 cM. lang vijzeltje van hout of buffelhoorn, waarin een stamper, die juist de dikte van de opening van het vijzeltje heeft, past. Aan het boveneinde van den stamper bevindt zich een knop en aan het ondereinde is een uitholling aangebracht, waarin een weinig tondel wordt gedaan. Door den stamper snel en krachtig in den vijzel neder

te slaan, geraakt de tondel aan het gloeien, waarna deze voor het beoogde doel wordt gebruikt. Deze vuurpomp is, althans in het westen van den Archipel en op de Philippijnen, vrij algemeen bekend. De Minangkabauwsche Maleiers noemen haar *tjatuw-api-belantak*, de Soendaneezen *tjĕlĕtok*, de Dajaks van Noord-Borneo *bĕsi api timah* of *bĕsi api bangka* een onderscheiding die haren grond vindt in de omstandigheid, dat de ziel van den vijzel uit een alliage van tin en lood in de verhouding van 1—2 of omgekeerd bestaat. Hoe de inlanders tot de ontdekking van dit vuurtuig, op een der wetten van de physica berustend, gekomen zijn, is nog niet duidelijk. Het schijnt evenwel een bij hen oorspronkelijk werktuig te wezen.

Omtrent de houtsoorten, die voor het vuurwrijven gebezigd worden, is evenmin iets met zekerheid te zeggen dan alleen dit, dat de inlanders deze zeer goed weten te onderkennen. De heer Scertchly, een beambte der Britsche Noord-Borneo Compagnie deelt onder meer hieromtrent een eigenaardig voorval mede. Op eene reis door de binnenlanden van dit gewest hield hij een Maleier een stuk hout voor met het verzoek hiermede vuur te maken. Het antwoord luidde echter „*Kaju ini djahat, tida boleh kăluwar api*" = Dit hout deugt niet, er kan geen vuur uit komen. Daarop nam de Maleier een ander stuk en zeide „*Ini kaju ada api didalam, sapĕrti bisul nanah*" = in dit hout is vuur, evenals er etter is in een zweer.

Voor tondel worden verschillende plantaardige stoffen gebezigd als: de zwamachtige substantie, die op bloemscheeden der Aren- of Anaupalm (Arenga saccharifera) groeit, verkoold katoen, bamboe, houtschrapsel, enz.

Blz. 6. „De Dajaks" luidt het aldaar, „eten geen hertenvleesch, de Javanen eten geen koeien- noch kidangvleesch; het eerste niet, als reminiscens uit den Hindutijd, het laatste niet, wijl zij hiervan een natuurlijken afkeer hebben". Dit laatste is secundair, oorspronkelijk werd de kidang niet gegeten, wijl de Javanen en niet minder de Soendaneezen hem met bijgeloovigen eerbied beschouwden. Dit schijnt thans echter niet meer het geval te zijn, daar de inlandsche grooten de jacht op den kidang als een geliefkoosde uitspanning beschouwen, wat echter

niet wegneemt, dat de mindere Javanen, zich het genot van kidangvleesch zijn blijven ontzeggen en het thans doen voorkomen alsof zij er niet van houden. Een der vele legenden, die verhalen waarom de kidang als een soort van heilig dier beschouwd wordt, moge hier een plaats vinden.

„In vroegeren tijd, gedurende een burgeroorlog, vluchtte de bevolking der desa Koeningan (Res. Tjeribon) naar het nabij gelegen gebergte van Mandjol-gĕdé om zich voor den vijand te verschuilen. Toen deze echter hiervan kennis kreeg, zond hij een bende gewapend volk uit om de vluchtelingen op te vangen. Een wisse dood ware het gevolg er van geweest. Dit wetende waren de gemoederen der arme vluchtelingen vol vrees en waagden zij het niet hunne schuilplaats te verlaten, terwijl zij door het zoeken van wortels en kruiden in hun onderhoud voorzagen. Op zekeren dag evenwel zagen zij den vijand uittrekken en den weg inslaan naar het bosch, waarin zij zich verscholen hadden. Intusschen hield hij op een nabijgelegen alang-alangveld stand om te overleggen, welke weg thans moest gevolgd worden.

„Op dat oogenblik stapte zeer bedaard een kidang hetzelfde bosch uit, dat den vluchtelingen tot schuilplaats diende. De aanvoerder der vijandelijke troep meende hierin een afdoende reden te zien, om zijne vervolging in die richting te staken, wijl, waar een zoo schuw dier als de kidang zich ophoudt, dacht hij, menschen niet aanwezig kunnen zijn. Daarop vertrok de bende en de Koeninganers waren gered."

Van af dat tijdstip, werd de kidang, hun reddende engel, een vereerd dier, dat niet vervolgd noch gedood mocht worden. Later mengde zich ook het bijgeloof in de zaak en thans heet het, dat wie kidangvleesch eet, ziek wordt en spoedig sterft. Hierbij bleef het echter niet. Een zekere plant *ojong* geheeten, wier knolvrucht overal gegeten wordt, mogen de bewoners van Koeningan ook niet eten en dit omdat de middelste bladsteel er van met fijne, bruine haren bedekt is, die de inlanders aan den kidang herinneren [1]). Anderen weder eten zijn

1) Wilsen, Bijgeloovigheden der Soendaneezen, Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. dl. IV, blz. 470—471.

vleesch niet òf omdat zij van hem meenen af te stammen òf omdat zij gelooven, dat de zielen hunner verwanten in hem zijn verhuisd enz.

Blz. 8. Met een enkel woord willen wij hier nog over de plaats spreken, waar de inlandsche reiziger of hij, die niet in de gelegenheid is, tehuis zijn maal te gebruiken, eenige *spijs* kan bekomen. Wij bedoelen hier de *warung*, de volksrestauratie, die op Java zeker wel het meest wordt aangetroffen, doch op de zoogen. Buiten-bezittingen, zelfs onder dien naam niet geheel en al onbekend is. De warungs kan men onderscheiden in vaste, d. w. z. zij die bepaaldelijk tot eet- en drinkgelegenheid ingerichte loodsen zijn, en draagbare, bestaande uit een aan weerszijden van eene pikolan (draagstok) hangende mand, waarvan de eene in den regel een fornuis, de andere de verschillende spijzen bergt. Wat de inlander gewoon is voor zijn dagelijksch maal te gebruiken, kan hij in zulk een warung tot uiterst geringen prijs verkrijgen, doch ook niet alledaagsche gerechten en lekkernijen vindt hij daar te kust en te keur [1]. In de Padangsche-bovenlanden heet zulk een inrichting *lapau* waarvan de hooge bank, die men voor den ingang aantreft een karakteristiek kenteeken is. Te Moeara Roepit en te Soenelangan treft men evenwel geen lapau's, doch weder warungs aan. Daar de vrachten in die streken niet aan een pikolan. doch op den rug gedragen worden, mist men hier de hooge bank, die tot het afzetten der lasten bestemd is [2].

1) Veth, Java, I, blz. 615 v. v.
2) v. Hasselt, Midden-Sumatra, blz. 146.

Blz. 9. Leze men: Op Java bezigt men evenwel voor dezen drank, aldaar *bad̡eg* genoemd, gewone rijst en voor een anderen, *brom* geheeten, *pulut* = kleefrijst.

HOOFDSTUK II.

Blz. 32. Naast de voetringen zouden ook nog de teenringen genoemd kunnen worden, die enkele volken als versiersel dra-

gen. Interessant is in dit opzicht de mededeeling van den heer Planten, dat de bewoners van Tajando, een eiland der Kei-groep zich met teenringen tooien, en het dragen van dit versiersel beschouwen als een recht, dat hun uitsluitend toekomt. Zoo naijverig zijn zij op dit sieraad, dat het voorgekomen is, dat lieden der naburige eilanden, die zich met zulk een ring hadden versierd, oorzaak geworden zijn van langdurige verwikkelingen [1]).

1) Planten, De Ewāf of Kei eil., Tijdschrift v. h. Kon. Aardr. Gen. 1892, blz. 34 v.v.

Blz. 34. Op een bijzonder sieraad willen wij hier nog wijzen, namelijk op de nagelsieraden, eigenlijk meer hulzen van metaal, waarin de nagels verborgen worden om afbreken te voorkomen. Gewoonlijk zijn het alleen de mannen, die deze voorwerpen, die nu eens van zilver dan weder van goud zijn, dragen, wijl zij daarmede te kennen geven willen, dat zij hunne handen niet voor ruw werk behoeven te gebruiken, dat zij niet met handenarbeid in hun dagelijksch onderhoud genoodzaakt zijn te voorzien. Enkele volken, bij wie het gebruik dezer nagelbeschermers in zwang is, zullen wij tot voorbeeld noemen. In het westen van den Archipel, op Sumatra, zijn dit bijv. de Menangkabauwsche Maleiers [1]) en de Lampongers. Bij deze laatsten heeten de hulsjes *singay* en *tangay* [2]); meer in het oosten komen zij voor bij de Balineezen [3]).

Bijzondere vermelding verdient de nagelhuls, die uitsluitend door prinsessen van Tanete, op den linkerduim mag gedragen worden. Het voorwerpje bestaat uit een ongeveer 15 c.M. lang, gebogen, met fijne plantenvezels en gouddraad omwoeld, langwerpig vierkant kokertje, dat op den omhoog gestrekten duim gestoken wordt en in dien stand moet gehouden worden [4]).

1) v. Hasselt, Midden-Sumatra. LXXIII, fig. 7.

2) Tijdschrift v. Ned. Indië, 1846, dl. I, blz. 306. — Indische Gids 1880, blz. 976.

3) Catalogus Kol. Afd. Amsterd. Tent. 1883, Gr. II, N°. 146.

4) Weber, Ethnogr. Notizen über Flores und Süd-Celebes, blz, 42, Taf. II. fig. 5 (Int. Archiv. f. Ethnographie. Suppl. III).

Blz. 38. Sprekende over de oorspronkelijke wijze van het dragen van den penis besluit die afdeeling: „Moeilijk is te zeg-

gen of de Maleische stammen vroeger deze wijze (namelijk het omhoog tegen de buik vastbinden van den penis) van de schaamdeelen te omhullen hebben gekend." Nu is het waar, dat de litteratuur op dit punt het stilzwijgen bewaart, doch wanneer men de zielenbeeldjes wat nader beschouwt, blijkt aanstonds, dat de Maleiers zich ook op dit stuk niet van de Melanesiërs onderscheiden. De zielenbeeldjes der Bataks, de *debata idup*, die der Niassers, de *adu*, de *hampatongs* der Dajaks, alsmede de *anito's* der Philippinen, worden steeds met tegen den buik liggenden penis voorgesteld. Nu mag men aannemen, dat deze beeldjes, nog heden ten dage den vorm vertoonen, dien zij reeds van oudsher hebben gehad. Verder heeft Dr. Wilken bewezen dat zij de dooden voorstellen in hun dagelijksche zijn [1]), zoodat ten tijde, dat men deze beeldjes is beginnen te maken, het zeer zeker regel geweest is, den penis aldus te dragen. Er is echter meer. Een houten beeld, een Niasser priester voorstellende, in het bezit van het Ethnographisch Museum van Natura Artis Magistra, dat een vijf-en-twintig jaar geleden op Nias gemaakt werd om er een kostuum om te kunnen drapeeren heeft ook den penis tegen den buik liggend, zoodat op dit eiland ten minste ook thans nog de penis aldus gedragen wordt.

1) Wilken, Iets over de Papoewa's etc., blz. 13 v. v. overdruk.

HOOFDSTUK IV.

Blz. 92. „Oorspronkelijk", zoo luidt het aldaar, „waren de punten der werplansen en stootlansen van hout, been of steen. Toen echter de Hindu's kwamen en met hen de bekendheid van het ijzer .... enz." Voor deze opmerking geldt hetzelfde als wat reeds omtrent den rijstbouw werd aangeteekend. Ook de bewerking van het ijzer leerden de Indonesiërs niet van de Indiërs kennen want, zegt de hoogleeraar Kern „de meest gebruikelijke benaming van ijzer Javaansch *wĕsi*, Alfoersch van de Minahasa *wasei*, Maleisch *basi*, Bataksch *bosi* enz. is inheemsch evenals het Tagalsche *bakal*. Niet alleen het erts, ook

de bewerking moet bekend geweest zijn; want in het Fidjisch beteekent *vesi* een soort van speer en *vesia* hard. Hoe ware dit te verklaren, indien men het ijzer niet had weten te bewerken, in een grijs verleden, toen de stam wiens taal in het Fidjisch voortleeft, nog niet van zijn verwanten in den Archipel gescheiden was. Deze uitkomst wordt zijdelings bevestigd door het opmerkelijk verschijnsel, dat de halfwilde Igorroten op Luzon en de Dajaks op Borneo in 't bearbeiden van ijzer grooter kunstvaardigheid bezitten, dan de beschaafdere Javanen en Maleiers [1]).

1) Kern, de invloed enz. blz. 18.

HOOFDSTUK V.

Blz. 110. Behalve de op deze voorafgaande bladzijden beschreven Javaansche maskers, komen zoowel op Java zelf als op de overige eilanden van den Indischen Archipel maskers voor, die wij ons thans voorstellen kortelijk te bespreken. Ten einde niet telkens in herhalingen te treden zullen wij deze in eenige categorieën verdeelen, waarvan wij de eerste religieuze maskers, waaronder wij de maskers in gebruik bij godsdienstige plechtigheden verstaan, noemen. Deze soort, het zij reeds dadelijk opgemerkt, is wel het meest beperkt, slechts bij enkele volken worden zij aangetroffen. Zoo o. a. op de Zuidwester eilanden, meer bepaaldelijk op Romang, Dama, Teoen, Nila en Seroea. Op genoemde eilanden bestaat het gebruik, wanneer iemand ziek geworden is, en de ziekte voor gewone middelen niet wijken wil, een popje van palmblad te vervaardigen, waarin men den geest, die de ziekte veroorzaakt heeft, uit het lichaam van den zieke doet overgaan. Heeft men de overtuiging gekregen, dat deze overgang heeft plaats gehad, dan slaat men het popje den kop af en maakt daardoor den geest verder onschadelijk. Dit zijn dus maskers, waarin een geest slechts enkele oogenblikken verwijlt. Men heeft echter ook andere, die tot tijdelijke woning van een boozen geest dienen en die men bezigt om hen te offeren. Dergelijke maskers, de verblijfplaats van den *bechu lenio*, vindt men bijv. op Nias.

Weder andere zijn de doodenmaskers en wel die, waarin de zielen der afgestorvenen worden verondersteld verblijf te houden. Zij zijn voornamelijk in gebruik bij de Tolage Alfoeren van Centraal-Celebes, heeten *pemia* en worden in mannelijke en vrouwelijke onderscheiden.

Genoemde maskers staan alle in verband met den heidenschen eeredienst, doch ook bij de Mohammedaansche godsdienstige feesten komen masker te pas, o. a. bij het Hassan of Tabutfeest, dat ook in Indië gevierd wordt ter herdenking van den slag bij Kerbela.

Een andere categorie vormen de krijgsmaskers. Zij zijn nog heden ten dage in gebruik bij de Dajaks en bij de Niassers en zouden volgens Valentijn vroeger ook deel uitgemaakt hebben van de uitrusting der lijfwacht van den Sultan van Ternate.

Een derde categorie vormen de maskers in gebruik bij begrafenissen. Zij komen slechts bij twee volken voor, namelijk bij de Bataks van Sumatra en bij de Dajaks van Borneo.

Een vierde soort vormen de maskers, die bij wijze van politiemaatregel aan boomen en op velden opgehangen worden ter beveiliging van het gewas tegen dieven. Dikwijls geeft men dezen den vorm van een momaangezicht, zooals in de Molukken, op de Kei-eilanden enz.

Een vijfde en zeker wel de meest uitgebreide soort van maskers zijn die, welke bij tooneelspelen en dansen in gebruik zijn. Deze komen, slechts enkele uitgezonderd, op nagenoeg alle eilanden van den Archipel voor. Vooral dansmaskers, die dieren voorstellen, zijn algemeen, doch ook die, welke personen nabootsen zijn niet zeldzaam. Men vindt ze op Nieuw-Guinea, op de Kei-eilanden, in de Molukken, op Celebes, bij de Dajaks, op Java en op Sumatra.

Wij hebben hiermede de hoofdpunten, wat de maskers betreft vermeld. Voor uitvoeriger berichten hieromtrent verwijzen wij naar onze verhandeling „Indonesische Masken." Globus, Bnd. 61, N°. 21—22.

Blz. 119. Met blauw potlood aangeteekend, vond ik, *neusfluit*, waaruit ik meen te mogen opmaken, dat dit zonderlinge

instrument te zijner tijd ook behandeld zou zijn geworden. Het volgende zij daaromtrent nog vermeld, alhoewel een enkel woord hieromtrent reeds aan den tekst werd toegevoegd en wel op grond van onderstaande mededeelingen.

Langen tijd heeft het als een axioma gegolden, dat met uitzondering van Borneo, de neusfluit niet onder de Indonesische muziekinstrumenten mocht gerangschikt worden, doch op de eilanden der Stille-Zuidzee, bijvoorbeeld op de Fidschi- en Tonga-eilanden tehuis behoorde. Het is echter gebleken, dat dit minder juist is wat wij door eenige voorbeelden wenschen aan te toonen.

Wanneer wij ons in de eerste plaats naar het westen van den Indischen Archipel wenden, meer bepaaldelijk naar het eiland Nias, dan vinden wij omtrent deze eilanders aangeteekend, dat zij de neusfluit bespelen [1]).

Algemeen bekend is verder, dat de stam der Poenans, ware nomaden, die nog heden ten dage de binnenlanden achter de waterscheiding der Mahakam en Kapoeas gelegen, doorkruisen, de neusfluit onder hunne muziekinstrumenten tellen [2]).

Op het naburige Celebes wordt dit instrument nog gevonden bij de heidensche stammen van het centrale gedeelte, alwaar het *latowe* heet, en door verliefde jongelingen gebezigd wordt om hunnen aangebedenen serenades te brengen, terwijl ook hunne priesters het bezigen om de „angga", de geesten der voorvaderen op te roepen [3]). Ook voor den Balineeschen walian (shamaan) is het een onmisbaar voorwerp, daar hare tonen hem in staat stellen, in extase te geraken.

Sporadisch komt dus, zooals hieruit reeds duidelijk blijkt, de neusfluit in Indonesië, voor, op de Philippynen, speciaal op Nord-Luzon wordt hij echter algemeen bespeeld. Dr. Meijer beeldt alleen twee exemplaren van de Tingoeianen af [4]), doch behalve bij dezen stam vinden wij ze ook bij de Bagobos en

1) Modigliani, un Vaggio a Nias, blz. 566.

2) Carl Bock, Reis in Oost- en Zuid-Borneo, blz. 20.

3) Riedel, Bijdragen t. d. T. L. en Vk. v. Ned.-Indië, 5de volgreeks, dl. I, blz. 82.

4) Meyer, Publicationen a. d. Königl. Ethnogr. Museum zu Dresden, Taf. XVII, fig. 1—2.

de Samales [1]), bij de Guinanen, de Igorroten [2]) en Kianganen [3]) en bij de stammen, die den Gran Cordillera Central, oostelijk van Abra bewonen, alsmede bij de Bontocs en de Apoyaos [4]).

Hierna behoeft het zeker wel geen betoog meer, dat de neusfluit veel meer een Indonesisch dan een Oceanisch speeltuig is, daar in Oceanië slechts twee gevallen van het voorkomen van dit instrument, te weten op de Fidschi- en de Tonga-eilanden, werden geconstateerd [5]).

1) Zeitschrift für Ethnologie, 1886, blz. 15.

2) Meyer, Publicationen a. d. Konigl. Ethnogr. Museum zu Dresden, Taf. XVII, fig. 1—2.

3) Blumentritt, die Kianganen, Ausland 1891, N°, 6, pag. 119.

4) Verh. d. Berl. Ges. für Ethnol. Anthrop. und Urgesch. (1887), blz. 151, 150,

5) Catalog. der Ethnogr.-Anthrop. Abtheilung des Museum Godeffroy. blz. 172, 195.

HOOFDSTUK VIII.

Blz. 200. Als aanvulling op dit hoofdstuk zij nog het een en ander medegedeeld omtrent het tellen bij nachten, dat in den Indischen Archipel nog vrij algemeen in zwang is, en waarover Dr. Wilken in 1886 eene verhandeling publiceerde, waaraan het hieronder medegedeelde wordt ontleend.

Van de Indonesische volken, die bij nachten tellen, noemen wij in de eerste plaats de Makassaren en Boegineezen. Zoo zegt men bijv. in het Boegineesch, bij het aangeven van de dagen der maand, voor den eersten: *si-wĕnnina ulange*, dat is één nacht der maand, of ook: *si-wĕnni ompóna ketĕnge*, letterlijk één nacht van het zichtbaar worden der maan; voor den derden: *ri-tĕllumpĕnnina ulange*, dat is: in den derden nacht der maand, of: *tĕllumpĕnni ompóna ketĕnge*, letterlijk: drie nachten van het zichtbaar worden der maan enz. Voor: de hoeveelste is het? bezigt men: *sijampennini ulange?* dat is letterlijk: de hoeveelste nacht der maand is het?

Overigens gebruiken de Boegineezen in sommige gevallen nog het woord „nacht" waar wij „dag" zouden zeggen. Dit blijkt onder andere uit de uitdrukkingen *wĕnni-batowa* = groote nach-

ten en *wĕnni-baitjú* = kleine nachten, waarmede de dagen, die aan de herinnering van een afgestorvone gewijd zijn, worden aangeduid.

Verder wijzen wij op het woord *petumpĕnnnijang*, overeenkomende met het Engelsche „sennight" als bijv. *ripitumpĕnnijangi máelóna muni gĕnrange*, letterlijk: het duurde nog zeven nachten, dat de trom geslagen zou worden, dat is: zeven dagen vóór het slaan van de trom enz. Eigenaardig is nog de benaming *barĕ tĕllumpĕnni* letterlijk: de westmoesson van drie nachten, dat is: dat gedeelte van de westmoesson, waarin de regen drie dagen achtereen bijna onophoudelijk voortduurt, hetgeen, volgens het zeggen van de inlander, in het begin van het seizoen het geval is. Op de *barĕ tĕllumpĕnni* zouden nog de *barĕ pitumpĕnni* en de *barĕ patappulo wĕnni*, de westmoeson van zeven en die van veertig dagen (letterlijk nachten) volgen.

Niet minder volledig komt deze wijze van tellen bij de Soendaneezen voor. In het dagelijksch leven gebruikt men meestal het woord *peuting* = nacht, in plaats van „dag." Ook in de litteratuur vindt men voorbeelden daarvan als: *Geus meunang tudjuh peuting kandjĕng radja kulĕm sekeudeung* dat is: reeds zeven dagen (letterlijk: zeven nachten) waren er verloopen en de vorst sliep een oogenblik.

Van de meer westelijke volken komen vooral de Niassers en de Bataks in aanmerking. De eerstgenoemden tellen, zooals uitdrukkelijk verzekerd wordt, niet naar dagen maar naar nachten. Wat de Bataks betreft, wij ontmoeten in hunne verhalen tal van voorbeelden, waaruit blijkt dat zij gewoon zijn, den tijd op deze wijze aan te geven. Zoo lezen wij o. a. *Sampe dua borngin laho ma si Djonaha mangalului hotang mallo*) dat is: toen twee dagen (letterlijk twee nachten) verloopen waren, ging si Djonaha roode rotan zoeken enz.

Bij de overige volken van den Archipel moet het tellen bij nachten eveneens oorspronkelijk bestaan hebben, gelijk wij dit nog uit enkele overblijfselen bespeuren kunnen. In de eerste plaats wijzen wij op de oud-Javaansche uitdrukking *mungun wĕngi*, zooveel als: in de dagen (letterlijk: in de nachten) van weleer. Ook in de nieuwere literatuur vindt men enkele voor-

beelden van het gebruik van het woord „nacht" voor ons „dag". Zoo is een bekende uitdrukking *tiu wĕngi* = zeven nachten inplaats zeven dagen.

In het Maleisch is dit evenzeer het geval. Voor „week" zegt men soms *tudjuh malam* = zeven nachten. Zoo vraagt men ook *bĕrapa malam* = hoeveel nachten in den zin van hoeveel dagen?

Van de Orang bĕnuwa van Malaka heet het de lengte van afstanden, die meer dan een gedeelte van een dag bedragen worden berekend naar nachten.

Eindelijk moet nog op de Tagala's van de Philippijnen en de Boläang Mongondouërs van Noord-Celebes gewezen worden. Van de eerste vinden wij vermeld, dat zij in plaats van het woord „dag" *gabi* = nacht bezigen ter aanduiding van een etmaal. Wat de Boläang Mongondonërs aangaat; ook zij berekenen in sommige gevallen den tijd nog bij nachten. *Noonggotdon ing kitada dija nojodungkul-Totuu noonggotdon*, *dega tolu no pulu bo dojowa gobii:* Het is reeds lang geleden, dat wij elkander het laatst hebben ontmoet. Zeker is het reeds lang geleden, wellicht 32 dagen (letterlijk 32 nachten).

Dit rekenen bij nachten heeft eene natuurlijke oorzaak. In den loop van dit hoofdstuk hebben wij gezien, dat de Indonesiërs oorspronkelijk bij maanjaren telden en eerst later het zonnejaar gingen gebruiken, namelijk toen zij onder den invloed der Hindus kwamen. De maan was dus oorspronkelijk de tijdaanwijzer en niet de zon, om die reden werd en wordt ook nu nog dikwijls de nacht bij het rekenen gebezigd en niet de dag.

In overeenstemming hiermede wordt de dag geacht bij den vorigen avond en niet zooals bij ons met den morgen te beginnen. Het Maleische *malam-sĕnin* is dus niet Maandagavond, hoewel sĕnin Maandag beteekent, doch onze Zondagavond.

HOOFDSTUK IX.

Blz. 209. Behalve het opwekken van kunstmatige vroeggeboorte is ook het lang laten zoogen der kinderen eene der redenen waarom, bij de nog in den natuurstaat verkeerende

stammen, het aantal individuen slechts in geringe mate toeneemt. Niet wijl het lang laten zoogen op zich zelf genomen de bevruchting in den weg staat, doch meer wijl de krachten, die hierdoor van de moeder gevorderd worden, haar tot een volgende fecondatie ongeschikt maken. De zoogtijd duurt dikwijls tot zelfs in het vierde jaar en geen zeldzaamheid is het, dat kinderen rooken en zuigen te gelijkertijd.

Blz. 247. Nog bij te voegen noten:

Kern, Bijdragen dl. X, 1885, blz. 72.
Kern, de Fidji-taal enz., blz. 127.

HOOFDSTUK XXIV.

Blz. 558. Men leze bij vampir en weerwolf ook wat de heer Riedel omtrent de *ponggoh* der Gorontaleezen vermeldt. Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVII, blz. 270 en 276.

HOOFDSTUK XXVI.

Blz. 592 vermeldt, dat er 6 panggorda's zijn, wat overeenstemt met de mededeeling dienaangaande, voorkomende in v. d. Tuuk's Bataksch Woordenboek. Intusschen is mij uit de pustaha's = tooverboeken gebleken, dat dit eene vergissing schijnt te zijn, daar daarin voortdurend, waar de panggorda's ter sprake komen, van 8 panggorda's gesproken wordt, waaruit volgt, dat er dus twee meer zouden zijn. De namen der zes luiden echter niet altijd hetzelfde, evenmin die der acht, zoodat de mogelijkheid blijft bestaan, dat de Batak nu eens met 6 dan weder met 8 panggorda's wichelt of liever gezegd met deze in vereeniging met de parmesa's.

CORRIGENDA.

Blz. 6,	reg. 4 v. o.	*basi woko*, lees *babi woko*.
» 9,	» 7—9 v. o.	zie aanteekening blz. 650.
» 18,	» 8 v. o.	*lotus armeniacus*, lees *bolus armeniaca*.
» 20,	noot 2,	*bangi*, lees *bange*.
» 22,	noot 4,	voeg bij index i. v. koppenjacht.
» 39,	reg. 9 v. o.	godal, lees gordel.
» 45,	» 1 v. b.	*sapata*, lees *sapatu*.
» 48,	» 16 v. o.	Slendang, lees *Slènḍang* en zoo ook elders.
» 85,	» 10 v. o.	*batu lentar*, lees *batu lintar*.
» 87,	» 4 v. o.	*ultup*, lees *ultop*.
» 110,	Afd. *c*.	gamelan, lees *gamĕlan* en zoo ook verder.
» 111,	reg. 14 v. b.	*ratjakan*, lees *rantjakan*.
» 113,	» 8 v. b.	*ikur*, lees *eikur*.
» 173,	» 3 noot	Wiṣhnu, lees Vishṇu.
» 179,	» 1 v. o.	*kitab tupah*, lees *kitab tuhpah*.
» 254,	» 10 v. b.	goma coronata, lees goura coronata.
» 373,	» 17 v. o.	*hassil*, lees *ḥaṣil*.
» 558,	» 17 v. b.	*palarih*, lees *palasik*.

10

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

